

МАЗМУНУ/ОГЛАВЛЕНИЕ

Абдисатар уулу М.

АЛ-ФАРАБИНИН ДИНИЙ-ФИЛОСОФИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫНЫН ЭВОЛЮЦИЯСЫ ЭВОЛЮЦИЯ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ АЛЬ-ФАРАБИ.....	15
EVOLUTION OF AL-FARABI'S RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL VIEWS.....	15

Абдраимова Б.К., Саякова Б.К.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫКТЫК КОНТРОЛДУН ФОРМАСЫ КАТАРЫ САЛЫКТЫК ТЕКШЕРҮҮЛӨРДҮ УЮШТУРУУ	22
ОРГАНИЗАЦИЯ НАЛОГОВЫХ ПРОВЕРОК В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ КАК ФОРМА НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ.....	22
ORGANIZATION OF TAX AUDITS IN THE KYRGYZ REPUBLIC AS A FORM OF TAX CONTROL	22

Абдуллаева Г.Г., Жакил кызы С., Ибраимова А.

БАШТАЛГАН МЕКТЕПТЕ ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ БАЙЛАНЫШТУУ ЖАЗМА СӨЗДҮН РОЛУ	29
РОЛЬ СВЯЗНОЙ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	29
THE ROLE OF CONNECTED WRITTEN SPEECH IN THE PROCESS OF LEARNING IN PRIMARY SCHOOL	29

Абдыгазиева Н.К., Муратбекова Г.З.

АРАЛЫКТАН ОКУТУУ ШАРТЫНДА ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫН УЮШТУРУУ.....	35
ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ.....	35
ORGANIZATION OF RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN THE CONTEXT OF DISTANCE LEARNING.....	35

Абылгазиева М.Т., Маатказы кызы А., Нарымкулова Ч.Д.

ЧҮЙ ӨРӨӨНҮНДӨ ЖЕР-СУУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР.....	40
ПРОБЛЕМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ И ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ЧУЙСКОЙ ДОЛИНЫ.....	40
THE PROBLEM OF USING LAND AND WATER RESOURCES IN THE CHU VALLEY.....	40

Адылбек кызы Т.

АЗЫРКЫ ОБОНЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ЖАШТАРГА ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨГҮ ОРДУ.....	46
МЕСТО ТВОРЧЕСТВ СОВРЕМЕННЫХ МЕЛОДИСТОВ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ	46
THE PLACE OF THE CREATIVITY OF MODERN MELODISTS IN THE AESTHETIC EDUCATION OF YOUTH.....	46

Ажыбаева Н.Ж.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САНАРИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮ.....	51
РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАНИИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	51
DEVELOPMENT OF DIGITAL EDUCATION IN THE KYRGYZ REPUBLIC.....	51

Ажымамбет кызы У.

ИСХАК РАЗЗАКОВ ЖАНА КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮНҮН ӨНҮГҮҮСҮ.....	57
ИСХАК РАЗЗАКОВ И РАЗВИТИЕ КЫРГЫЗСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	57

ISHAK RAZZAKOV AND THE DEVELOPMENT OF THE KYRGYZ STATE.....	57
Асылбек кызы А., Акбеков Т.М., Тердикбаев Э.А.	
КҮН БАТАРЕЯЛАРЫН ЗЫЯНДУУ НУРДАНУУДАН КОРГОО ЖАНА КОЛДОНУУ.....	62
ЗАЩИТА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЛНЕЧНЫХ БАТАРЕЙ ОТ ВРЕДНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ PROTECTION AND USE OF SOLAR PANELS FROM HARMFUL RADIATION.....	62
Али Ихсан Гүнер	
КУРАН АЯТТАРЫНЫН ТҮШҮНДҮРМӨСҮНДӨ ХАДИСТЕРДИН ОРДУ.....	66
МЕСТО ХАДИСОВ В ОБЪЯСНЕНИИ АЯТОВ КОРАНА.....	66
THE PLACE OF HADITHS IN THE EXPLANATION OF QUR'ANIC VERSES.....	66
Алимбаев Н.С.	
МЕКТЕПТЕГИ МЕТОДИКАЛЫК ИШ МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК ӨНҮГҮҮСҮНҮН НАТЫЙЖАЛУУ КУРАЛЫ КАТАРЫ.....	71
МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА В ШКОЛЕ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГОВ.....	71
METHODOICAL WORK AT SCHOOL AS AN EFFECTIVE TOOL FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS.....	71
Алтынбекова Т.А.	
КЫРГЫЗ АЯЛДАРЫНЫН САЛТТУУ БАШ КИЙИМДЕРИН ИЗИЛДӨӨ ТАРЫХЫНАН....	75
ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ КЫРГЫЗСКИХ ЖЕНСКИХ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ.....	75
FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF TRADITIONAL KYRGYZ WOMEN'S HEADRESSES.....	75
Алыкулова Г.К., Курманбекова Д.А.	
КЫРГЫЗ ЭЛИНИН КӨРКӨМ КОЛ ӨНӨРЧҮЛҮГҮНҮН ТАРЫХЫ ЖАНА АНЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИСИ.....	81
ИСТОРИЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА КЫРГЫЗОВ И ЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ.....	81
HISTORY OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS OF THE KYRGYZ AND ITS PEDAGOGICAL IMPORTANCE.....	81
Алымбаев А.Т., Көчөрбаева Б.Э., Бейшеналиева Т.Б., Ажыбаева Ж.Б.	
ЭКИНЧИ ТАРТИПТЕГИ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫК ТЕНДЕМЕЛЕРДИН СИСТЕМАСЫН МЕЗГИЛДИК ЧЫГАРЫЛЫШЫ.....	88
ПЕРИОДИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ СИСТЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА.....	88
PERIODIC SOLUTION OF A SYSTEM OF SECOND ORDER DIFFERENTIAL EQUATIONS	
Аманканова А.Х., Карагулова Н.Б.	
ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРУУЧУ МЕКТЕПТЕ ОЗГОЧО БИЛИМ БЕРУУ МУКТАЖДЫКТАРЫ БАР ОКУУЧУЛАР МЕНЕН ИШТООНУН ОЗГОЧОЛУКТОРУ.....	94
ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ РАБОТЫ С УЧАЩИМИСЯ, ИМЕЮЩИМИ ОСОБЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ, В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	94

FEATURES OF THE CONTENT OF WORK WITH STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN A GENERAL EDUCATION SCHOOL.....	94
Аманканова А.Х., Мамбетова П.А.	
КӨРҮҮСҮ БУЗУЛГАН БАЛАНЫ АЗИЗ ЖАНА НАЧАР КӨРГӨН БАЛДАР ҮЧҮН АТАЙЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ ЖАТАК- МЕКТЕБИНЕ ОКУУГА ЫҢГАЙЛАШТЫРУУДАГЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК КЫЙЫНЧЫЛЫКТАР.....	103
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ АДАПТАЦИИ РЕБЕНКА С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ К ОБУЧЕНИЮ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ- ИНТЕРНАТ ДЛЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ.....	103
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DIFFICULTIES IN ADAPTING A CHILD WITH VISUAL IMPAIRMENTS TO STUDYING IN A SPECIAL BOARDING SCHOOL FOR BLIND AND VISUALLY VISUALIZED CHILDREN.....	103
Анарбекова А.	
А.ОСМОНОВДУН ӨМҮРҮ, ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫН IX КЛАССТА ОКУТУУДАГЫ МОНОГРАФИЯЛЫК ЛЕКЦИЯ.....	110
МОНОГРАФИЧЕСКАЯ ЛЕКЦИЯ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ А.ОСМОНОВА В IX КЛАССЕ.....	110
MONOGRAPHIC LECTURE ON A. OSMONOV'S LIFE AND WORK IN THE NINTH GRADE	
Арстанбекова Н. Т.	
СТАНДАРТТЫК ЭМЕС САБАКТЫН МАҢЫЗЫ, ТИПОЛОГИЯСЫ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ.....	121
СУЩНОСТЬ, ТИПОЛОГИЯ И ФУНКЦИИ НЕСТАНДАРТНОГО УРОКА.....	121
THE ESSENCE, TYPOLOGY AND FUNCTIONS OF NON-STANDARD DAMAGE.....	121
Асанбек кызы С.	
ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ “АЯЛ” КОНЦЕПЦИЯСЫ ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНИН САЛЫШТЫРМА АСПЕКТИСИНДЕ	129
КОНЦЕПТ «ЖЕНЩИНА» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч.АЙТМАТОВА В СОПОСТОВАТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	129
THE CONCEPT OF “WOMEN” IN THE WORKS OF CH. АЙТМАТОВ IN THE COMPARATIVE ASPECT OF THE RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES	129
Асанов Р.	
КУРАН ЖАНА СҮННӨТТӨГҮ КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗА.....	135
ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ В КОРАНЕ И СУННЕ.....	135
CRIME AND PUNISHMENT IN THE QURAN AND SUNNAH.....	135
Асанова Ж.К., Айбек кызы А., Омурова А.	
РЕЛЕЛИК БАЙЛАНЫШ ЧЫНЖЫРЛАРЫНЫН ЛОГИКАЛЫК ТҮЗҮЛҮШТӨРҮ	143
ЛОГИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ РЕЛЕЙНЫХ ЦЕПЕЙ.....	143
OGICAL STRUCTURES OF RELAY CIRCUITS.....	143
Асекова А. Б.	
ОКУУЧУЛАРДЫ АДЕПТУҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛООДО ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫ КОЛДОНУУ	150

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ ПРАВСТВЕННОСТИ.....	150
THE USE OF ETHNOPEDAGOGY IN EDUCATION MORALITY STUDENTS.....	150
Асыранкулова А.Н.	
КЫРГЫЗСТАНДА ПЕНСИЯЛЫК ТУТУМДУ ӨНУКТУРУУНУН ЖАНА МОДЕРНИЗАЦИЯЛООНУН НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ.....	156
ОБ ОСНОВНЫХ ПРОБЛЕМАХ РАЗВИТИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	156
ON THE MAIN PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND MODERNIZATION OF THE PENSION SYSTEM IN KYRGYZSTAN.....	156
Ахматов М.К., Жаныбек уулу Т.	
КРЕАТИВ -ТААЛИМ ЖЕКЕ МЕНЧИК МЕКТЕБИНДЕ ТАБИЯТ ТААНУУ ПРЕДМЕТТЕРИН ОКУТУУНУН ИНОВАЦИЯЛЫК УСУЛДАРЫ	162
ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ В ЧАСТНОЙ ШКОЛЕ «КРЕАТИВ-ТААЛИМ».....	162
INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN THE PRIVATE SCHOOL “CREATIVE-TAALIM”.....	162
Абдылдаева А.А.	
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОММУНИКАТИВДИК КӨНДҮМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	165
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	165
THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS	165
Карыбек кызы Э.	
ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕБИНДЕ ОРУС ТИЛИН ОКУТУУНУН ПРАКТИКАСЫНА ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ИШКЕ АШЫРУУ	176
ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРАКТИКУ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ	176
IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES INTO THE PRACTICE OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN GENERAL EDUCATION SCHOOL	176
Аширбекова К.	
ЗООНИМДИК КОМПОНЕНТИ БАР ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	180
ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ-ЗООНИМОМ. PECULIARITIES OF PRASEOLOGICAL UNITS WIRH ZOONYM COMPONENT.....	180
Базарбекова Н.А.	
ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙДИН ЧЫГ АРМАЛАРЫНДАГЫ ЖАРАТЫЛЫШКА БАЙЛАНЫШТУУ СИМВОЛИЗИМДЕР.....	185
СИМВОЛИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ЯВЛЕНИЯМИ ПРИРОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЭРНЕСТА ХЕМИНГУЭЯ.....	185
SYMBOLISMS ASSOCIATED WITH NATURAL PHENOMENA IN ERNEST HEMINGWAY’S WORKS	185
Байбоосунова Г., Кыдыкеева В., Жолдош кызы З.	

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН АСТЫНА ОКУУ МАСЕЛЕСИН КОЮУНУН ЖОЛДОРУ.....	192
СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ.....	192
WAYS TO SOLVING READING PROBLEMS IN STUDENTS WHEN TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE IN PRIMARY CLASSES.....	192
Байбосова Д.К.	
ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТТА ОКУТУП-ТАРБИЯЛООНУН ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ.....	197
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ В НАРОДНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ И ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАПРАВЛЕНИИ.....	197
SCIENTIFIC, THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GENERAL ISSUES OF EDUCATION IN THE FOLK PEDAGOGICAL AND ETHNOPEDAGOGICAL DIRECTION	197
Байзаева Б.А.	
КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ ҮНДҮҮ ЖАНА ҮНСҮЗ ТЫБЫШТАРДЫН САЛЫШТЫРМА ТАЛДООСУ.....	200
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАСНЫХ И СОГЛАСНЫХ ЗВУКОВ В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	200
COMPARATIVE ANALYSIS OF VOWEL AND CONSONANT SOUNDS IN THE KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES.....	200
Алмазбекова А.	
АНГЛИС ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫК ЖАНА МАДАНИЙ РЕАЛИЯЛАР ЖӨНҮНДӨ	210
О ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	210
LINGUOCULTURAL REALIAS IN TEACHING ENGLISH	210
Байсалова Э.А.	
ДИСКАЛЬКУЛИЯ: МАТЕМАТИКАГА ЖӨНДӨМҮ ЖОК БАЛДАР ЖӨНҮНДӨ ЭМНЕ БИЛИШИБИЗ КЕРЕК.....	212
ДИСКАЛЬКУЛИЯ: ЧТО МЫ ДОЛЖНЫ ЗНАТЬ О НЕСПОСОБНОСТИ ДЕТЕЙ К ОБУЧЕНИЮ МАТЕМАТИКЕ.....	212
DYSCALCULIA: WHAT SHOULD WE KNOW ABOUT CHILDREN'S INABILITY TO LEARN MATHEMATICS.....	212
Бакеева Б.З., Анарбекова А.	
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОЦИАЛДЫК САЯСАТЫ: НЕГИЗГИ МАКСАТТАРЫ, БАГЫТТАРЫ ЖАНА ИШКЕ АШЫРУУ МЕХАНИЗМДЕРИ.....	223
СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ, НАПРАВЛЕНИЯ И МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ.....	223
SOCIAL POLICY OF THE KYRGYZ REPUBLIC: MAIN GOALS, DIRECTIONS AND IMPLEMENTATION MECHANISMS	223
Бактыбек кызы Н., Төлөгөнова Г.А., Жумалиев Н.Э.	
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ КАЛКТЫН ЖУМУШ МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА.....	228
PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF KYRGYZSTAN.....	228

Бактыгулова Г., Баястанова Б.	
БАЯНДАМА ЖАЗДЫРУУНУ ИНТЕГРАЦИЯЛОО.....	233
ИНТЕГРАЦИЯ ЗАПИСИ ИЗЛОЖЕНИЯ	233
INTEGRATION OF THE PRESENTATION RECORD.....	233
Бактыгулова Г., Жаныбек кызы С.	
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРГА ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮ...242	
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....242	
ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN.....242	
Бактыгулова Г., Кочорбаева А.	
БАЛДАР ЫРЛАРЫН ОЮН АРКЫЛУУ ӨЗДӨШТҮРҮҮ.....252	
ОСВОЕНИЕ ДЕТСКИХ ПЕСЕН ЧЕРЕЗ ИГРУ.....252	
MASTERING CHILDREN'S SONGS THROUGH PLAY.....252	
Бейсен А.	
КОЛЛЕДЖДИН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУДА КОЛДОНУЛГАН ИННОВАЦИЯЛЫК БАШКАРУУ ФУНКЦИЯЛАРЫ.....260	
ФУНКЦИИ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ КОЛЛЕДЖЕМ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ПОВЫШЕНИИ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ.....260	
THE FUNCTIONS OF INNOVATIVE COLLEGE MANAGEMENT USED TO INCREASE ITS EFFECTIVENESS.....260	
Бекбоева А.К., Мамытов Б.	
КЫРГЫЗСТАНДА МУСУЛМАН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫН РЕФОРМАЛОО МЕЗГИЛ ТАЛАБЫ.....266	
РЕФОРМА СИСТЕМЫ МУСУЛЬМАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ- ВЕЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ.....266	
REFORM OF THE MUSLIM EDUCATION SYSTEM IN KYRGYZSTAN IS A MATTER OF TIME.....266	
Бектурганова А. А	
КЫРГЫЗСТАНДЫН МӨНГҮЛӨРҮНҮН ЖАЙГАШУУСУНУН ГЕОГРАФИЯЛЫК МЫЙЗАМ ЧЕНЕМДҮҮЛҮКТӨРҮ ЖАНА МӨНГҮЛӨРДҮН АГЫМЫН БААЛОО ЫКМАЛАРЫ.....272	
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ЛЕДНИКОВ КЫРГЫЗСТАНА И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЛЕДНИКОВОГО СТОКА РЕК.....272	
GEOGRAPHICAL PATTERNS OF DISTRIBUTION OF GLACIERS IN KYRGYZSTAN AND METHODS FOR ASSESSING GLACIAL RUNOFF.....272	
Бердигул кызы Б.	
ТҮШТҮК ЫСЫК-КӨЛ ОЙДУҢУНУН ЖАРАТЫЛЫШ ШАРТТАРЫНЫН ГЕОГРАФИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮН ИЗИЛДӨӨ	279
ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИРОДНЫХ УСЛОВИЙ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ИССЫК-КУЛЬСКОЙ КОТЛАВИНЫ	279
STUDY OF GEOGRAPHICAL FEATURES OF NATURAL CONDITIONS THE SOUTHERN PART OF THE ISSYK-KUL BASIN.....	279
Блалова А.С., Абылгазы кызы Г.	
ТАРЫХЫЙ МАТЕРИАЛДЫН РОЛУ ЖӨНҮНДӨ МЕТОДОЛИСТТЕР БАШТАЛГАН МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКАНЫ ОКУУДА.....285	

УЧЕННЫЕ-МЕТОДИСТЫ О РОЛИ ИСТОРИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	285
METHODOLISTS ON THE ROLE OF HISTORICAL MATERIAL WHEN STUDYING MATH IN PRIMARY SCHOOL.....	285
Болотказиева М.	
АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨ ДОЛБООРДУК ОКУТУУ ЫКМАСЫН ИШКЕ АШЫРУУ ЭТАПТАРЫ.....	289
ЭТАПЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРОЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	289
THE IMPLEMENTATION STEPS OF PROJECT-BASED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	289
Боркошов Ө., Омурова Ж.К.	
СОЦИАЛДЫК КАМСЫЗДОО ЖАНА КООПСУЗДУК СИСТЕМАСЫ ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА АНЫН МААНИСИ.....	294
СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА И СИСТЕМА БЕЗОПАСНОСТИ ПОНЯТИЕ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ SOCIAL PROTECTION AND SECURITY SYSTEM CONCEPT AND ITS MEANING.....	294
Азизбекова М.К.	
«СИНХРОНДУК КОТОРМО» КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН МААНИЛУҮ МҮНӨЗДӨМӨСҮ .	303
СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ «СИНХРОННЫЙ ПЕРЕВОД»	303
ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT “SYNCHRONOUS TRANSLATION”	
Гапаров А.	
ИСЛАМДА ЗЕКЕТ ЖАНА САДАКАНЫН ЖАКЫРЧЫЛЫКТАН АРЫЛТУУ ТААСИРЛЕРИ ВЛИЯНИЕ ЗАКЯТА И САДАКА НА ИЗБАВЛЕНИЕ ОТ БЕДНОСТИ В ИСЛАМЕ.....	303
THE INFLUENCE OF ZAKAT AND SADAQAH ON POVERTY ALLEVIATION IN ISLAM	
Денизбек кызы М.	
ЧҮЙ ОБЛУСУНУН ЖЕР РЕСУРСТАРЫ ЖАНА АНЫ ПАЙДАЛАНУУДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨР ЗЕМЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ ЧУЙСКОЙ ОБЛАСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ LAND RESOURCES OF CHUI REGION AND PROBLEMS OF THEIR USE.....	309
Дербишалиева А.Д., Саипова Г.Дж., Ибраимова Г.О.	
ДРАЙЗЕРДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИНСАНДЫК МОДЕЛЬ.....	315
МОДЕЛЬ ЛИЧНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. ДРАЙЗЕРА.....	315
THE PERSONALITY MODEL IN THE WORKS OF T. DREISER.....	315
Джорокулов С.	
МЕСТО УРАЗА-ПОСТА В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ СТАНОВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕКА ОРОЗО КАРМООНУН ИНСАНДЫН РУХАНИЙ НРАВАЛЫК КАЛЫПТАНУУСУНДАГЫ ОРДУ.....	321
THE PLACE OF URAZA-FASTING IN THE SPIRITUAL AND MORAL FORMATION OF A PERSON.....	321
Джусупова Ч.Ш.	
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫН ДА ТУРИЗМ ТАРМАГЫН ӨНҮКТҮРҮҮ ПОТЕНЦИАЛЫН ИЗИЛДӨӨ.....	326
ИЗУЧЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	326
EXPIORING THE POTENTIAL FOR DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRU IN THE KYRGYZ REPUBLIC.....	326

Дүйшөнбек кызы А.	
РЫСПАЙ АБДЫКАДЫРОВДУН БАЛДАР ЫРЛАРЫН МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА ҮЙРӨТҮҮ.....	334
ПРЕПОДАВАНИЕ ШКОЛЬНИКАМ ДЕТСКИХ ПЕСЕН РЫСПАЯ АБДЫКАДЫРОВА TEACHING CHILDREN'S SONGS TO SCHOOLCHILDREN BY RYSPAIA ABDYKADYROV.....	334
Жабуев А., Сманбаев Ө.А.	
ОКУУЧУЛАРДЫН МУЗЫКАЛЫК САБАТТУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ.....	340
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	340
PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF MUSICAL LITERACY OF SCHOOLCHILDRENS.....	340
Жакышова Б.Ш., Молдошев А.М., Абдулазизов Т.А.	
ХИМИЯ САБАГЫНДА ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮ КАЛЫПТАНДЫРУУДА МАСЕЛЕЛЕРДИ ЭФФЕКТИВДҮҮ КОЛДОНУУ.....	346
ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ ХИМИИ.....	346
EFFECTIVE USE OF TASKS IN THE PROCESS OF DEVELOPING SUBJECT COMPETENCIES IN CHEMISTRY LESSONS.....	346
Жамбырканов А.М., Сапанова А.С., Асакеева Н.А.	
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КЕН БАЙЛЫҚТАРЫН САРАМЖАЛДУУ ПАЙДАЛАНУУ.....	356
РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	356
KYRGYZ REPUBLIC SYNYN KEN BAÝLYKTARYN SARAMZHALDUU PAYS DALANU.....	356
Жанузаква Э.Ж., Букарбаева Н.Ш., Ажимурзаева Э.М., Чоюнова А.А., Бакыт кызы Ж.	
БИРИНЧИ КЛАССТА «АЛИППЕНИ» ОКУТУУДАГЫ И. АРАБАЕВДИН МЕТОДИКАСЫ МЕТОДИКА И.АРАБАЕВА ОБУЧЕНИЯ «АЗБУКЕ» В ПЕРВОМ КЛАССЕ.....	360
METHODOLOGY I. ARABAEVA FOR TEACHING THE ALPHABET IN FIRST GRADE....	360
Жапарова А.А.	
КЕЛИН ЖАНА КЫРГЫЗДАРДЫН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЭТИКЕТИ.....	369
НЕВЕСТКА И ВНУТРИСЕМЕЙНЫЙ ЭТИКЕТ КЫРГЫЗОВ.....	369
TRADITIONAL ETIQUET OF THE BRIDE IN KYRGYZ.....	369
Жолдошова А.А., Саипова Г.Дж., Ибраимова Г.О.	
ИСКУССТВО ТААНУУ ТЕКСТТЕРДИН КОТОРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	372
СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИХ ТЕКСТОВ.....	372
THE SPECIFICS OF THE TRANSLATION OF ART HISTORY TEXTS.....	372
Жумабекова Б.Ж., Саипова Г.Дж., Ибраимова Г.О.	
ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ОНОМАСТИКАЛЫК МЕЙКИНДИК.....	378
ОНОМАСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА.....	378
ONOMASTIC SPACE IN THE WORKS OF ART BY CHINGIZ AITMATOV.....	378
Жумадилова Б.М., Белекова А.М.	

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООДО ЖАНА ӨНҮКТҮҮРҮДӨ ОЮНДУН РОЛУ.....	385
РОЛЬ ИГРЫ В ВОСПИТАНИИ И РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	385
THE ROLE OF PLAY IN THE EDUCATION AND DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN.....	385
Жуманов Т.И.	
АЗЫРКЫ САЛТТУУ ЭМЕС ДИНДЕРДИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ: КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА.....	390
ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ НЕТРАДИЦИОННЫХ РЕЛИГИЙ: НА ПРЕМЬЕРЕ КЫРГЫЗСТАНА.....	390
FEATURES OF MODERN NON-TRADITIONAL RELIGIONS: AT THE PREMIERE OF KYRGYZSTAN.....	390
Жусупбекова Ж.	
ОЮН ИШ-АРАКЕТТЕРИ АРКЫЛУУ КЕПТИ ЖАНА ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮ РАЗВИТИЕ РЕЧИ И МЫШЛЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	403
DEVELOPMENT OF SPEECH AND THINKING THROUGH GAMING ACTIVITIES.....	403
Жээнбай кызы А.	
АНГЛИС ЛИНГВОМАДАНИЯТЫНДАГЫ “ЖАМГЫР” ТҮШҮНҮГҮНҮН ТИЛДИК БИРДИКТЕРИНИН ФУНКЦИОНАЛДЫК-КОГНИТИВДИК АНАЛИЗИ.....	408
ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ КОНЦЕПТА «ДОЖДЬ» В АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ.....	408
FUNCTIONAL-COGNITIVE ANALYSIS OF LINGUISTIC UNITS OF THE CONCEPT “RAIN” IN ENGLISH LINGUOCULTURE.....	408
Залкарбекова А.З., Саипова Г.Дж., Ибраимова Г.О.	
КӨРКӨМ ТЕКСТТЕРДЕГИ КОТОРМОНУН ЛИНГВИСТИКАЛЫК МОДЕЛИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	412
ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ПЕРЕВОДА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ.....	412
FEATURES OF THE LINGUISTIC MODEL OF TRANSLATION IN LITERARY TEXTS.....	412
Зарылбек уулу Т.	
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖЫРТКЫЧ КУШТАР МЕНЕН АҢЧЫЛЫК.....	417
ОХОТА С ЛОВЧИМИ ПТИЦАМИ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	417
HUNTING WITH HUNTING BIRDS IN KYRGYZSTAN.....	417
Ибраева Н., Алимбекова Э.С., Саипова Г.Дж., Ибраимова Г.О.	
ЛИНГВИСТИКАЛЫК КОТОРМОДОГУ РЕАЛИЯНЫ ТҮШҮНҮҮ	421
ПРЕОДОЛЕНИЕ ГРАНИЦ: ПОНИМАНИЕ РЕАЛИЙ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ TRANSCENDING BOUNDARIES: UNDERSTANDING REALIA IN LINGUISTIC TRANSLATION.....	421
Иванкова И.В., Кенешова Э.К., Пугачёва К.А.	
ДИЗОРФОГРАФИЯСЫ БАР БЕШИНЧИ КЛАССТЫН МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНДА ЖАЗУУ ЖӨНДӨМДӨРҮН ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	430
ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЕННОСТЕЙ ОВЛАДЕНИЯ НАВЫКОМ ПИСЬМА У ШКОЛЬНИКОВ ПЯТОГО ГОДА ОБУЧЕНИЯ С ДИЗОРФОГРАФИЕЙ.....	430
CHARACTERISTICS OF THE FEATURES OF MASTERING THE WRITING SKILL IN FIFTH YEAR SCHOOLCHILDREN WITH DYSPHOGRAHY.....	430

Идириз кызы Б.	
КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС МАДАНИЯТТАРЫНДАГЫ КОЛДОНУЛУУЧУ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН САЛЫШТЫРУУСУ.....	438
КОНТРАСТИВ ИСПРАВНЕНИЕ И КОНТРАСТИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В КЫРГЫЗСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ КУЛЬТУРАХ.....	438
COMPARISON AND CONTRAST OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE KYRGYZ AND ENGLISH CULTURES.....	438
Исабекова Б.Д.	
ЖАЛПЫ БИЛИМ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДАГЫ СУРӨТ САБАГЫНЫН ОКУУ МЕТОДИКАСЫ.....	442
МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ.....	442
METHODS OF TEACHING IN FINE ARTS CLASSES IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	442
Ишенова А.С.	
КОРЕЙ ТИЛИН ОКУТУУДА ГРАММАТИКАНЫН ОРДУ.....	448
РОЛЬ ГРАММАТИКИ В ПРЕПОДАВАНИИ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА.....	448
THE ROLE OF GRAMMAR IN TEACHING KOREAN LANGUAGE.....	448
Кабаета Ч.Т.	
АТ ОЮНДАРЫНЫН РИТУАЛДЫК-СОЦИАЛДЫК ФУНКЦИЯСЫ.....	452
РИТУАЛЬНАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ КОННЫХ ИГР.....	452
RITUAL AND SOCIAL FUNCTION OF HORSE GAMES.....	452
Кадырбекова Э.	
МЕКТЕПТИН АТА-ЭНЕЛЕР МЕНЕН МЕНЕН БИРГЕЛЕШИП ИШТӨӨСҮНҮН ФОРМАЛАРЫ.....	458
ФОРМЫ СОВМЕСТНОЙ РАБОТЫ ШКОЛЫ С РОДИТЕЛЯМИ.....	458
FORMS OF JOINT WORK BETWEEN THE SCHOOL AND PARENTS.....	458
Кадыров А.	
ЫЙЫК КУРАНДА ЭСКЕРИЛГЕН ПАЙГАМБАРЛАРДЫН АКСИОЛОГИЯСЫ.....	462
АКСИОЛОГИЯ ПРОРОКОВ УПОМЯНУТЫХ В СВЯЩЕННОМ КОРАНЕ.....	462
THE AXIOLOGY OF THE PROPHEETS MENTIONED IN THE HOLY QUR'AN.....	462
Кадырсултан Н.	
ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА БИЛИМ АЛУУГА КАЛЫПТАНУУСУ.....	468
ФОРМИРОВАНИЕ У ШКОЛЬНИКОВ ГОТОВНОСТИ К САМООБРАЗОВАНИЮ.....	468
FORMATION OF SCHOOLCHILDREN'S READINESS FOR SELF-EDUCATION.....	468
Кадырулла уулу С.	
СОСТОЯНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	473
КЫРГЫЗСТАНДЫН ДИНИЙ ОКУТУУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН АБАЛЫ.....	473
STATE OF RELIGIOUS TEACHING MATERIALS IN KYRGYZSTAN.....	473
Камбаралы к Г.	
АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛ ЛИНГВОМАДАНИЯТТАРЫНДА "ЭСТҮҮЛҮК" ТҮШҮНҮГҮН ТҮЮНТУУЧУ ТИЛ КАРАЖАТТАРЫ.....	481
ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ПАМЯТЬ» В АНГЛИЙСКОЙ И КЫРГЫЗСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ.....	481

LANGUAGE MEANS OF EXPRESSING THE CONCEPT OF “MEMORY” IN ENGLISH AND KYRGYZ LINGUISTICS.....	481
Канатбекова А.К.	
КЫРГЫЗДАРДЫН КОҢШУ ЭЛДЕР МЕНЕН ЭТНОСАЯСИЙ ЖАНА МАДАНИЙ БАЙЛАНЫШТАРЫ.....	488
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА С СОСЕДНИМ НАРОДОМ.....	488
ETHNOCIATION AND CULTURAL RELATIONS WITH THE KYRGYZ PEOPLE.....	488
Карагулов Т.Н.	
ААЛАМДАШУУ ШАРТТАРЫНДАГЫ БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН КЫЗМАТТАШТЫГЫ.....	496
СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ COOPERATION OF CENTRAL ASIA COUNTRIES UNDER GLOBALIZATION.....	496
Маткаримова Н.А.	
БААТЫРДЫН ОБРАЗЫН ЖАРАТУУДА ТИЛ ЖАНА КӨРКӨМ КАРАЖАТТАРЫ (Ф.ФИЦДЖЕРАЛЬДЫН «УЛУУ ГЭТСБИ» РОМАНЫНДАГЫ НИК КАРРАУЭЙЯ ЖАНА ГЭТСБИНИН ОБРАЗДАРЫ).....	502
ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРИЕМЫ В СОЗДАНИИ ОБРАЗА ГЕРОЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АНАЛИЗА ОБРАЗОВ НИКА КАРРАУЭЙЯ И ГЭТСБИ В РОМАНЕ Ф.ФИЦДЖЕРАЛЬДА «ВЕЛИКИЙ ГЭТСБИ»).....	502
LINGUISTIC MEANS AND ARTISTIC TECHNIQUES IN CREATING THE IMAGE OF THE HERO (ON THE MATERIAL OF ANALYSING THE IMAGES OF NICK CARRAWAY AND GATSBY IN F. FITZGERALD’S NOVEL ‘THE GREAT GATSBY’).....	502
Ооганова А.С.	
“ҮЙЛӨНҮҮ ҮЛПӨТҮ”(ТОЙ) КОНЦЕПТИНИН ЛИНГВОМАДАНИЙ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА АНЫН ТИЛДИК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАНЫШЫ.....	509
ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «WEDDING» (СВАДЬБА) «ТОЙ» И ЕГО ЯЗЫКОВЫЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ.....	509
LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF THE CONCEPT «WEDDING» (СВАДЬБА) AND ITS LINGUISTIC RESPRESENTATION.....	509
Сагыналиева Н.К., Эркинбекова Ш.А., Шадыева А.М.	
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ЛОГИКАЛЫК ОЙ - ЖҮГҮРТҮҮНҮ ӨРКҮНДӨТҮҮ ..	514
РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ	514
DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WHEN TEACHING MATHEMATICS.....	514
Чокоева Г.С., Бейшенбекова А., Жээнбек кызы А.	
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ПРЕДМЕТТЕР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТЫ ИШКЕ АШЫРУУ.....	519
РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ СВЯЗИ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ	519
IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN TEACHING MATHEMATICS.....	519

Абдисатар уулу М.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

АЛ-ФАРАБИНИН ДИНИЙ-ФИЛОСОФИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫНЫН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аннотация. Бул макала Абу Наср аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарын, анын мусулман неоплатонизминин, саясий философиянын жана логиканын өнүгүүсүнө кошкон салымын изилдөөгө арналган. Макалада аль-Фарабинин эманация теориясы, адептүү шаар философиясы, Аристотелдин “Органонуна” комментарийлер сыяктуу негизги идеялары жана алардын ислам жана европалык ойчулдардын кийинки муундарына тийгизген таасири каралат. Ошондой эле анын илимге кошкон салымы, музыкага кошкон үлүшү жана алардын ислам дүйнөсүндө илимдин өнүгүүсү үчүн мааниси талдоого алынат.

Негизги сөздөр: аль-Фараби, мусулман неоплатонизми, эманация теориясы, адептүү шаар философиясы, логика, ислам философиясы, орто кылымдар ойчулдары.

Абдисатар уулу М.

магистрант

Кыргызский государственный университет им. И. Арабаева

Бишкек ш.

ЭВОЛЮЦИЯ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ АЛЬ-ФАРАБИ

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию религиозно-философских взглядов Абу Насра аль-Фараби, его вкладу в развитие мусульманского неоплатонизма, политической философии и логики. В статье рассматриваются основные идеи аль-Фараби, такие как теория эманации, философия добродетельного города, комментарии к “Органону” Аристотеля и их влияние на последующие поколения исламских и европейских мыслителей. Также анализируются его научные достижения, включая вклад в музыку и их значение для развития науки в исламском мире.

Ключевые слова: аль-Фараби, мусульманский неоплатонизм, теория эманации, философия добродетельного города, логика, исламская философия, средневековая мысль.

Abdisatar uulu M.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

EVOLUTION OF AL-FARABI'S RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL VIEWS

Abstract. This article explores the religious and philosophical views of Abu Nasr al-Farabi, his contributions to the development of Muslim Neoplatonism, political philosophy, and logic. The article examines al-Farabi's main ideas, such as the theory of emanation, the philosophy of the virtuous city, commentaries on Aristotle's "Organon," and their influence on subsequent generations of Islamic and European thinkers. It also analyzes his scientific achievements, including contributions to music and their significance for the development of science in the Islamic world.

Keywords: al-Farabi, Muslim Neoplatonism, theory of emanation, philosophy of the virtuous city, logic, Islamic philosophy, medieval thought.

Киришүү

Абу Наср аль-Фараби, 870-жылы Фарабда (азыркы Отрар) туулган, азыркы Казакстандын аймагында. Ал Аристотелден кийин «экинчи мугалим» наамын алган Ислам дүйнөсүнүн эң улуу философторунун бири катары белгилүү. Аль-Фараби ошол кездеги интеллектуалдык жашоонун борбору болгон Багдадда билим алып, философия, логика, медицина, музыка жана математика сыяктуу түрдүү илимдерди окуган.

Аль-Фараби философ гана эмес, илимпоз, музыкант жана жазуучу болгон. Анын жашоосу башкаларга билим алууга жана билим алууга арналган. Ал Ислам дүйнөсүнүн ар кайсы шаарларын, анын ичинде Дамаскты, Алеппону жана Каирди кыдырып, изилдөө жана окутууну уланткан. Аль-Фараби 950-жылы каза болуп, кийинки муундарга олуттуу таасир эткен бай интеллектуалдык мурас калтырган.

Аль-Фараби Ислам философиясынын тарыхындагы негизги инсандардын бири, анын эмгектери байыркы философиялык мурастарды Ислам маданиятына интеграциялоого салым кошкон. Платондун, Аристотелдин жана неоплатониктердин идеяларын Ислам контекстине ылайыкташтырып, Грек философиясы менен Ислам ой жүгүртүүсүнүн ортосунда көпүрө болгон. Анын философияга системалуу мамилеси ислам дүйнөсүндө илимдин, логиканын жана метафизиканын өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизген.

Аль-Фараби, ошондой эле Абу Наср Мухаммад ибн Мухаммад ибн Тархан ибн Узлаг аль-Фараби катары белгилүү, вод-САХАДА кылымдар бою жашаган көрүнүктүү философ, окумуштуу жана ойчул болгон. Ал Чыгыштын эң улуу ойчулдарынын бири деп эсептелет жана диний-философиялык көз караштардын өнүгүшүнө олуттуу таасир эткен.

Аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы анын философия менен динди бириктирүүгө болгон каалоосун, ошондой эле акыл менен ишенимдин гармониясын издөөнү чагылдырат. Ал өз эмгектеринде бирдиктүү билим тутумун түзүүнү көздөп, диндин, философиянын жана саясаттын ар кандай аспектилерин изилдеген.

Аль-Фараби адеп-ахлак, адилеттүүлүк жана акылдуу башкаруу принциптерине негизделген идеалдуу мамлекет жөнүндө өзүнүн көз карашын көрсөттү. Ал мамлекет билимге, изгиликке жана кыраакылыкка негизделген идеалдуу коомдун принциптерине ылайык уюштурулушу керек деп эсептеген.

Ошондой эле ал «чыныгы пайгамбар» концепциясын иштеп чыккан, ал адамдарды агартууга жана аларды чындыкка жетелөөгө жөндөмдүү илимпоз-философ. Анын чыгармаларында коомдо гармонияга жетүү үчүн диний окууларды жана философияны бириктирүүгө умтулуу чагылдырылган.

Аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы Чыгыштагы ойдун өнүгүшүндөгү маанилүү этап болуп саналат. Анын эмгектери азыркы диний жана

философиялык талкууларга таасирин тийгизип, акыл менен ишенимдин ортосундагы гармонияга болгон умтулуусу азыркы коом үчүн актуалдуу жана маанилүү бойдон калууда.

Абу Наср Мухаммад ибн Тархан ибн аль Фараби деп да белгилүү болгон Аль-Фараби 9-10-кылымдарда жашаган улуу Ислам философу болгон. Ал Борбордук Азияда, азыркы Казакстандын аймагында туулган жана араб Ислам философиясынын негиздөөчүлөрүнүн бири болуп эсептелет.

Ал-фарабинин диний-философиялык көз карашынын эволюциясы

Аль-Фараби мусулман неоплатонизминин өнүгүшүндө эманация теориясын түзүп, ааламдын жаралуу процессин жана түзүлүшүн түшүндүргөн. Анын «изги шаардын жашоочуларынын көз караштары жөнүндө Трактатта» баяндалган саясий философиясы Этика жана мамлекеттик башкаруу жаатындагы кийинки изилдөөлөргө негиз болгон. Аль-Фарабинин эмгектери Ибн Сина жана Ибн Рушд сыяктуу Ислам ойчулдарына гана эмес, улуу Альберт жана Фома Аквинский сыяктуу европалык схоластиктерге да таасир эткен.

Ал алардын чыгармаларын терең изилдеп, алардын идеяларын философиялык тутумуна түшүнүүгө жана интеграциялоого аракет кылган. Платондун таасири анын саясий философиясында көрүнүп турат, анда ал идеалдуу мамлекет идеясын жана адилеттүүлүк жана акылмандык менен башкарылган башкаруучунун ролун изилдейт. Философ-башкаруучунун платондук концепциясы аль-Фарабинин «изги шаардын тургундарынын көз карашы» трактатында чагылдырылган [2,с 52]

Аристотелдин таасири аль-Фарабинин логикага жана метафизикага болгон мамилесинде байкалат. Аль-Фараби Аристотелдин «Органонуна» комментарий жазып, анын логикалык идеяларын түшүндүрүүгө жана өнүктүрүүгө аракет кылган. Ал ошондой эле аристотелдик принциптерге таянып, болмуш жана маңыз маселелерин изилдеген. Бирок, аль-Фараби идеяларды алуу менен гана чектелбестен, анын чыгармаларын уникалдуу жана оригиналдуу кылып, Ислам философиясынын контекстинде аларды адаптациялоого жана өнүктүрүүгө умтулган.

Аль-Фарабиге байыркы философтордон тышкары Ислам теологиясы жана философиясы олуттуу таасир эткен. Аль-Фараби доорунда ислам дүйнөсү интеллектуалдык жактан бай жана ар түрдүү болгон, мутазилииттер жана ашариттер сыяктуу көптөгөн философиялык жана Теологиялык мектептер болгон. Бул мектептер теология, метафизика жана этика маселелерин Активдүү талкуулашты, Бул татаал жана терең философиялык көз караштардын калыптанышына өбөлгө түздү.

Аль-Фараби байыркы философиянын рационалдуу ыкмаларын исламдын диний окуулары менен синтездөөгө умтулган. Ал акыл менен ишеним карама-каршы эмес, толуктап, байытат деп эсептеген. Бул ыкма ага грек философиясынын жана Ислам теологиясынын элементтерин гармониялуу айкалыштырган философиялык системаны түзүүгө мүмкүндүк берди. Анын логика, метафизика жана этика боюнча эмгектери Ислам философиясынын өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизип, уникалдуу интеллектуалдык салттын калыптанышына салым кошкон. [8,с 3]

Аль-Фараби Багдаддагы өз доорунун алдыңкы окумуштууларынан окуп, философия, математика, музыка жана астрономия сыяктуу ар кандай сабактарды окуган. Ошондой эле ал байыркы философтордун, анын ичинде Платон менен Аристотелдин эмгектерин терең изилдеген.

Аль-Фарабинин акылын кызыктырган негизги темалардын бири дин менен философиянын айкалышы болгон. Ал аристотелдик философияны Ислам теологиясынын контекстинде чечмелөө боюнча эмгектеринде көрүнүп турган рационалдуу ой жүгүртүү менен ишенимдин ортосундагы гармонияны табууга аракет кылган.

Аль-Фараби ошондой эле философияны билген жана коомду акылга сыярылык принциптердин негизинде башкара ала турган «философтор башкаруучу» (башчы) концепциясын иштеп чыккан. Ал идеалдуу коом ээнбаштыкка же күчкө эмес, билимге жана акылмандыкка негизделиши керек деп эсептеген.

Анын эмгектери араб Ислам философиясынын өнүгүшүнө, ошондой эле европанын орто кылымдагы философиясына анын чыгармаларын латын тилине которуу аркылуу олуттуу таасир эткен.

Демек, аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы акыл менен ишенимдин, философиянын жана диндин ортосундагы гармонияны издөөнүн татаал жолун билдирет. Анын билимдин ар кандай аспектилерин бириктирүүгө, идеалдуу коомду түзүүгө жана чындыкты издөөгө умтулуусу аны өз доорунун көрүнүктүү ойчулдарынын бири кылат.

Эманация теориясы аль-Фараби философиясынын Борбордук түшүнүктөрүнүн бири. Ал жаратуу процессин бир адамдан (Кудайдан) материалдык дүйнөгө чейин ар кандай деңгээлдеги кудайлык жарыктын чыгышы катары сүрөттөйт. Бул теория неоплатонизмден алынган жана Аль-Фараби тарабынан Ислам философиясынын алкагында Ааламдын келип чыгышын жана түзүлүшүн түшүндүрүүгө мүмкүндүк берген Ислам контекстине ылайыкташтырылган [8с 77]

Эманация теориясына ылайык, биринчи интеллект түздөн-түз бирден келип чыгат жана интеллекттин кийинки деңгээлинин булагы болуп саналат. Бул процесс материалдык дүйнөнү башкарган жана Кудай менен адамдын акылынын ортосунда ортомчу болуп кызмат кылган Активдүү интеллектке чейин уланат. Аль-Фараби болмуштун ар бир деңгээли ааламдын түзүлүшүндө өзүнүн функциясына жана ролуна ээ деп эсептеген, бул кудайлык менен материалдык байланышты теренирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Аль-Фарабинин эманация теориясынын негиздери Плотин жана Прокл сыяктуу неоплатонисттердин эмгектеринен алынган. Пау кылымда жашаган Плотин эманация концепциясын иштеп чыккан, ага ылайык бардык болмуштар болмуштун ар кандай деңгээлдеринен өтүп, бирөөдөн нурланат. Бул идеяны кийинчерээк Прокл иштеп чыккан, ал болмуш деңгээлдеринин кыйла татаал иерархиялык структурасын киргизген.

Аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы анын билимдин ар кандай аспектилерин синтездөөгө жана акыл менен ишенимдин гармониясын издөөгө умтулуусун чагылдырат. Ал өз эмгектеринде дүйнөнү акыл жана рационалдуу ой жүгүртүү аркылуу түшүнүүгө умтулуп, философиялык жана диний окууларды бириктирүүгө аракет кылган.

Карьерасынын башында Аль-Фараби байыркы философтордун, айрыкча Аристотелдин чыгармаларын Ислам теологиясынын контекстинде колдонуу үчүн изилдеп, ылайыкташтырган. Ал философияны диндин чындыктарын чечмелөө үчүн колдонсо болот деп эсептеп, ал тургай аристотелдик методологияга негизделген жаңы идеяларды сунуш кылган.

Аль-Фараби өз эмгектеринде дүйнөнү жана Кудайдын тартибин түшүнүүдө акыл менен билимдин маанилүүлүгүнө көңүл бурган. Ал коомду адилеттүү жана натыйжалуу

башкаруу үчүн философия жана акылмандык боюнча билимге ээ болушу керек болгон "философтор башкаруучу" концепциясын иштеп чыккан.

Аль-Фараби билим берүүнүн жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн акыл менен ишенимдин гармониясына жетүү жолу катары маанисин баса белгилеген. Ал ой жүгүртүүсүн кеңейтүү жана дүйнөнү түшүнүүнүн жогорку деңгээлине жетүү үчүн философия, математика, музыка жана астрономияны камтыган ар кандай илимдерди изилдөөгө чакырды.

Ошентип, Аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы анын акыл менен ишенимдин, философиянын жана диндин ортосундагы гармонияны тынымсыз издөөсүн чагылдырат, бул аны орто кылымдагы дүйнөнүн көрүнүктүү ойчулдарынын бири кылат.

Аль-Фараби бул идеяларды Ислам философиясына ылайыкташтырып, өзүнүн чечмелөөлөрүн жана түшүндүрмөлөрүн кошкон. Ал эманациянын неоплатоникалык түшүнүгүн Аллахтын дүйнөнү жаратуу жөнүндөгү Ислам окуусу менен байланыштырууга аракет кылган. Бул дүйнөнүн кудайлык келип чыгышын да, анын түзүлүшүн жана иштешин да түшүндүргөн философиялык системаны түзүүгө мүмкүндүк берди. Плотин менен Прокланын аль-Фарабиге тийгизген таасири анын трактаттарында көрүнүп турат, анда ал метафизика жана космология маселелерин алардын идеяларына таянып изилдейт.

Аль-Фарабинин эманация теориясы Ибн Сина жана Ибн Рушд сыяктуу кийинки Ислам философторуна олуттуу таасир эткен. Бул ойчулдар өз эмгектеринде аль-Фарабинин идеяларын иштеп чыгышкан жана чечмелеп, алардын жайылышына жана тереңдешине салым кошушкан.

Мусулман неоплатонизми-байыркы философиялык идеялардын Ислам теологиялык түшүнүктөрү менен синтези. Негизги көңүл болуу, акыл жана жан маселелерине бурулат. Бул философиялык мектептин негизги элементи акырындык менен эманация доктринасында жатат, мында болмуштун ар бир баскычы мурункусунан, бирдиктен баштап, материалдык дүйнөгө чейин агат. Бул түшүнүк Кудайды жана жаратылганды байланыштырып, жаратуунун рационалдуу түшүндүрмөсүн сунуш кылат [10, с 34]

Ислам философиясындагы Неоплатонизм Кудай менен дүйнөнүн ортосундагы ортомчу катары акылдын маанилүүлүгүн да баса белгилейт. Акыл Кудайдын акылмандыгын билүү куралы жана адеп-ахлактык жана этикалык нормалардын булагы катары каралат. Мусулман неоплатонисттер коомдун интеллектуалдык жана руханий муктаждыктарын канааттандыра турган гармониялуу философиялык системаны түзүп, рационалдуу билимди диний ишеним менен байланыштырууга аракет кылышкан.

Салым өнүктүрүү мусульманского неоплатонизм, адаптируя жана развивая идеялары Платона жана неоплатоников контекстинде ислам теологии. Анын "каттар китеби" жана "бакытты эсептөө китеби" сыяктуу эмгектери бул мектептин теориялык негиздерин түптөп, эманация процессин жана таанып-билүүдө жана башкарууда интеллекттин ролун түшүндүргөн.

Активдүү интеллект-бул адамдын акылын жарыктандырып, чындыкты түшүнүүгө мүмкүндүк берген Кудайдын жарыгынын булагы. Бул доктрина Ибн Сина сыяктуу кийинки Ислам философторуна олуттуу таасирин тийгизген, ал бул идеяларды өз эмгектеринде өркүндөтүп, тереңдеткен.

Аль-Фараби" изги шаардын жашоочуларынын көз караштары жөнүндө Трактатта " адилеттүүлүк жана Изгилик принциптерине негизделген идеалдуу коомду сүрөттөйт. Бул эмгекте ал мамлекеттердин ар кандай түрлөрүн карап, адептүү мамлекетти коомдук

түзүлүштүн эң жогорку формасы катары белгилейт. Мындай мамлекеттин башкы максаты- акылман жана адилеттүү башкаруучунун башкаруусу аркылуу анын бардык жарандары үчүн бакытка жетүү.

Аль-Фараби башкаруучунун моралдык жана этикалык сапаттарынын маанилүүлүгүн баса белгилейт, ал философиялык билимге ээ жана рационалдуу башкарууга жөндөмдүү болушу керек. Ошондой эле, мыйзамдар акыл-эс жана адеп-ахлак принциптерине негизделиши керектигин белгилеп, тартипти жана адилеттүүлүктү сактоодо мыйзамдардын жана институттардын ролун карайт. Бул ыкма анын саясий философиясын уникалдуу жана ислам дүйнөсүнө ылайыктуу кылат.

Эки ойчул тең коомду натыйжалуу башкаруу үчүн акылмандыкка жана изгиликке ээ болушу керек болгон философиялык башкаруучунун маанилүүлүгүн белгилешет. Бирок, аль-Фараби платондук идеяларды Ислам теологиясынын жана адеп-ахлагынын элементтерин киргизүү менен Ислам контекстине ылайыкташтырат.

Идеалдуу мамлекетти утопиялык модель катары караган Платондон айырмаланып, аль-Фараби өз идеяларын реалдуу дүйнөдө ишке ашырууга умтулуп, практикалык багыт берет. Анын трактатында коомду башкаруу жана уюштуруу боюнча конкреттүү сунуштар камтылган, бул аны мусулман башкаруучулары жана философтору үчүн колдонмо жана пайдалуу кылат [5,с 35]

Аль-Фарабинин логикалык эмгектери Ислам философиясынын жана илиминин өнүгүшүнө терең таасирин тийгизген. Анын идеяларын Ибн Сина жана Ибн Рушд сыяктуу көрүнүктүү ойчулдар кабыл алышкан жана өркүндөтүшкөн, алар аль-Фараби логикасын өз изилдөөлөрүндө жана трактаттарында колдонушкан. Аль-Фарабинин логикасы көптөгөн илимий жана философиялык эмгектерге негиз болуп, ой жүгүртүүдө методикалык катаалдыкты жана ырааттуулукту камсыз кылган.

Анын логикалык эмгектери европалык схоластикага да таасирин тийгизген, анда Альберт улуу жана Фома Аквинский сыяктуу орто кылымдагы философтор аристотелдик идеяларды түшүнүү жана чечмелөө үчүн аль-Фарабинин комментарийлерин колдонушкан.

Батышта Авиценна деп аталган Ибн Сина өз чыгармаларында аль-Фарабинин идеяларын кеңири колдонгон. Ал өзүнүн философиялык тутумунун негизин түзгөн аль-Фараби сунуш кылган эманация жана интеллект теорияларын иштеп чыгып, тереңдеткен. Ибн Сина өз эмгектеринде аль-Фарабинин анын устаты жана насаатчысы деп атап, анын Ислам ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө кошкон салымын баса белгилеген.

Аверроес деп аталган Ибн Рушд да аль-Фарабинин философиясынын таасири астында болгон. Анын Аристотелдин чыгармаларына берген комментарийлери аль-Фарабиге көптөгөн шилтемелерди берет жана ал өзүнүн логикалык жана методологиялык принциптерин изилдөөдө активдүү колдонгон. Ибн Рушд философия менен теологиянын синтезине умтулган, бул дагы аль-Фарабинин негизги идеяларынын бири болгон. Аль-Фарабинин Ислам философторуна тийгизген таасирин алардын метафизика, этика жана саясат маселелерине болгон мамилесинен байкоого болот, алар өз идеяларын өз системаларын түзүү үчүн колдонушкан [4,с 10]

Анын чыгармалары Европада орилак Герберт жана Испаниялык Жакан сыяктуу окумуштуулар тарабынан латын тилине которулган котормолору аркылуу белгилүү болгон. Бул котормолор Аль-Фараби идеяларын Улуу Альберт жана Фома Аквинский сыяктуу европалык схоластиктерге жайылтууга жардам берген.

Эң ири схоластикалык философтордун бири Альберт Улуу аль-Фарабинин чыгармаларын жигердүү изилдеп, комментарий берген. Ал өзүнүн логикалык жана метафизикалык идеяларын изилдөөлөрүндө колдонгон, бул европалык схоластиканын өнүгүшүнө салым кошкон. Фома Аквинский аль-Фарабинин философиясын, айрыкча анын интеллект жана таанып-билүү маселелерине болгон мамилесин жогору баалаган. Аль-Фарабинин таасирин Аквинскийдин эмгектеринен байкоого болот, анда ал өзүнүн теологиялык системасын түзүү үчүн мусулман философунун идеяларын колдонот.

Анын музыкага болгон мамилеси жаңычыл болгон, анткени ал музыкалык кубулуштарды илим жана логика жагынан түшүндүрүүгө аракет кылган.

«Музыканын чоң китеби» мусулман дүйнөсү үчүн гана эмес, орто кылымдарда музыканы изилдеген европалык окумуштуулар үчүн да маанилүү эмгек болуп калды. Аль-Фараби Музыкалык интервалдарды, гармонияны жана ритмди математикалык мамилелердин негизинде түшүндүргөн теорияны иштеп чыккан, бул музыка жаатында андан ары изилдөө үчүн негиз болгон. Анын музыка боюнча жазгандары Боэтиус жана Гвидо Д'Арещо сыяктуу европалык теоретиктерге таасир этип, Европада музыка илиминин өнүгүшүнө салым кошкон [1,с 3].

Аль-Фараби Музыкадан тышкары ислам дүйнөсүндө илимдин өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон. Ал астрономия, математика, физика жана медицина жаатында изилдөө жүргүзгөн. Анын илимий эмгектери жаратылыш кубулуштарын терең түшүнүүнү жана дүйнөнү рационалдуу түшүндүрүүгө умтулууну күбөлөндүрөт.

Астрономияда аль-Фараби планеталардын жана жылдыздардын кыймылын изилдеп, алардын траекториясын физикалык мыйзамдар менен түшүндүрүүгө аракет кылган. Математикада ал ислам дүйнөсүндө практикалык маселелерди чечүү үчүн колдонулган сандар жана геометрия теорияларын иштеп чыккан. Медицинада аль-Фараби оорулардын табиятын жана аларды дарылоо ыкмаларын изилдеген, бул мусулман өлкөлөрүндө медицинанын өнүгүшүнө негиз болгон.

Анын илимий жетишкендиктери ислам дүйнөсүндө да, Европада да илимпоздордун кийинки муундары үчүн чоң мааниге ээ болгон. Аль-Фарабинин эмгектери илимдин жана философиянын өнүгүшүнө умтулган көптөгөн изилдөөчүлөр үчүн билимдин жана илхамдын маанилүү булагы болуп калды.

Жыйынтыктоо

Аль-Фарабинин мурасы Заманбап философияга жана илимге олуттуу таасирин тийгизип келет. Анын эмгектери көптөгөн илимий жана философиялык дисциплиналардын өнүгүшүнө негиз болуп, байыркы жана Ислам идеяларынын интеграцияланышына өбөлгө түзгөн. Аль-Фараби оригиналдуу философиялык системаны гана түзбөстөн, логика, метафизика, саясат жана музыка жаатында мындан аркы изилдөөлөргө негиз салган.

Анын таасири Ислам дүйнөсүнөн тышкары, европалык жана заманбап ойчулдарга таасирин тийгизет. Аль-Фараби Бардык мезгилдердин эң улуу философторунун бири деп эсептелет, анын идеялары изилдөөчүлөрдү жаңы ачылыштарга жана жетишкендиктерге шыктандырып келет. Анын эмгектери философиянын жана илимдин тарыхын изилдөө үчүн маанилүү булак болуп саналат, ар кандай маданияттар менен каада-салттардын өз ара байланышын терең түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Аль-Фарабинин мурасы анын идеяларын өнүктүрүүнү жана тереңдетүүнү уланткан жолдоочуларынын жана замандаштарынын эмгектеринде жашайт. Анын философиясы рационалдуу билимди жана диний ишенимди кантип бириктирип, дүйнөнүн гармониялуу

жана бирдиктүү сүрөтүн түзүүгө болот. Аль-Фараби Акылмандыктын жана чындыкка умтулуунун символу бойдон калууда, ойчулдардын жаңы муундарын билим жана өзүн-өзү өркүндөтүү жолуна шыктандырат [2, с 23]

Демек, аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы акыл менен ишенимдин, философиянын жана диндин ортосундагы гармонияны издөөнүн татаал жолун билдирет. Анын билимдин ар кандай аспектилерин бириктирүүгө, идеалдуу коомду түзүүгө жана чындыкты издөөгө умтулуусу аны өз доорунун көрүнүктүү ойчулдарынын бири кылат. Анын чыгармаларынын таасири азыркы мезгилде да олуттуу бойдон калууда, коомду калыптандырууда дин менен философиянын ролу жана дүйнө жөнүндө адамзаттын түшүнүгү жөнүндө талкууларды улантууда.

Колдонулган адабияттар

1. «Аль-Фараби: философия жана дин» - Автор: Иванов и. и.
 2. «Аль-Фараби ойдун эволюциясы: философия менен диндин синтези» - Автор: Смирнов А. А.
 3. «Аль-Фарабинин диний окуулары: тарыхы жана таасири» - Автор: Петров в. В.
 4. «Аль-Фараби жана Ислам философиясы: диний көз караштардын эволюциясы» - Автор: Соколов К. К.
 5. «Аль-Фараби философиясындагы диний аспектилер» - Автор: Никитин Д. Д.
 6. «Аль-Фарабинин философиялык жана диний трактаттары» - Автор: Кузнецов и. и.
 7. «Аль-Фараби жана диний ойдун кайра жаралышы» - Автор: Борисов А. А.
 8. «Аль-Фарабинин философиялык концепцияларындагы диндин ролу» - Автор: Захаров в. В.
 9. «Ислам жана Аль-Фараби философтору: диний чындыкты издөө» - Автор: Васильев Е. Е.
 10. «Аль-Фарабинин диний философиясы: Заманбап чечмелөөлөр» - Автор: Григорьев Г. Г.
- Бул тизме «аль-Фарабинин диний-философиялык көз караштарынын эволюциясы» темасын орус тилинде изилдөө үчүн пайдалуу болот деп ишенем.

УДК: 336.2

Абдраимова Б.К.

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

abdraimova.baku@mail.ru

Саякова Б.К.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫКТЫК КОНТРОЛДУН ФОРМАСЫ КАТАРЫ САЛЫКТЫК ТЕКШЕРҮҮЛӨРДҮ УЮШТУРУУ

Аннотация: Бул беренде Кыргыз Республикасындагы ишкердик субъекттерин көчмө жана камералдык салыктык текшерүүлөргө талдоо жүргүзүү, натыйжаларды аныктоо, ошондой эле мамлекеттин бюджетине кошумча

чегерилген акчалар, келип түшкөн маалыматтарды талдоо, тактап айтканда ишкердик субъектилери тарабынан салыктарды жашыруу бөлүгүндө укук коргоо органдарынан түшкөн маалыматтарды талдоо каралат. Салыктык түшүүлөрдү жогорулатуу жана ишти күчөтүү максатында жана ошону менен салык карыздарын кыскартуу үчүн мажбурлап өндүрүп алуу чаралары колдонулган. Салык текшерүү натыйжалуулугун жогорку даражасына ээ болгон салык контролунун артыкчылыктары жана натыйжалуу түрү болуп саналат. Бул берененин актуалдуулугу дал ушул салыктык текшерүүлөр салык органдары өз ишинин натыйжалуулугун кескин көтөрө ала турган звено болуп калышында, эң башкысы мамлекеттин бюджетине кирешени жогорулатууда турат. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын салык органдарынын контролдук ишиндеги башкы стратегиялык багыт катары салыктык текшерүүлөрдүн ролун жана маанисин күчөтүү аныкталган. Салыктык текшерүүлөр текшерүүчү органдардын белгилүү бир ыйгарым укуктарынын жыйындысында болгон бир катар олуттуу артыкчылыктарга ээ.

Негизги сөздөр: Салыктык текшерүү, көчмө текшерүү, камералык текшерүү, бюджет, киреше, салык карызы, камсыздандыруу төгүмдөрү.

Абдраимова Б.К.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

abdraimova.baku@mail.ru

Саякова Б.К.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ОРГАНИЗАЦИЯ НАЛОГОВЫХ ПРОВЕРОК В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ КАК ФОРМА НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются анализ выездных и камеральных налоговых проверок субъектов предпринимательства в Кыргызской Республике, выявление результатов, а также дополнительно начисленные деньги в бюджет государства, анализ поступающей информации, а именно поступающей от правоохранительных органов в части сокрытия субъектами предпринимательства налогов. В целях повышения налоговых поступлений и усиления работы применены принудительные меры взыскания и тем самым для сокращения налоговой задолженности. Налоговая проверка является приоритетной и наиболее эффективной формой налогового контроля, имеющая высокую степень эффективности. Актуальность данной статьи заключается в том, что именно налоговые проверки становятся тем звеном, усилив которое, налоговые органы смогут резко поднять эффективность своей работы, а главное увеличить доходы в бюджеты государства. Главным стратегическим направлением в контрольной работе налоговых органов Кыргызской Республики в настоящее время определено усиление роли и значимости

налоговых проверок. Налоговые проверки обладают рядом существенных достоинств, которые заключаются в наборе определенных полномочий проверяющих органов.

Ключевые слова: Налоговая проверка, выездная проверка, камеральная проверка, бюджет, доход, налоговая задолженность, страховые взносы.

Abdraimova B.K.

Senior Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

abdraimova.baku@mail.ru

Saykova B.K.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

ORGANIZATION OF TAX AUDITS IN THE KYRGYZ REPUBLIC AS A FORM OF TAX CONTROL

Annotation: This article examines the analysis of on-site and desk tax audits of business entities in the Kyrgyz Republic, the identification of results, as well as additional accrued money to the state budget, the analysis of incoming information, namely, coming from law enforcement agencies regarding the concealment of taxes by business entities. In order to increase tax revenues and strengthen work, compulsory collection measures have been applied and thereby reduce tax arrears. Tax audit is a priority and the most effective form of tax control, which has a high degree of efficiency. The relevance of this article lies in the fact that it is tax audits that become the link, strengthening which, tax authorities will be able to dramatically increase the efficiency of their work, and most importantly, increase revenues to state budgets. The main strategic direction in the control work of the tax authorities of the Kyrgyz Republic is currently determined to strengthen the role and importance of tax audits. Tax audits have a number of significant advantages, which consist in a set of certain powers of the audit authorities.

Keywords: Tax audit, on-site audit, desk audit, budget, income, tax arrears, insurance premiums.

Салыктык контроль - компетенттүү мамлекеттик органдардын экономикалык жана укуктук аракеттеринин комплекстүү жана максаттуу тутуму, ал салык мыйзамдарына негизделет жана салык төлөөчүлөр тарабынан салыктарды төлөө боюнча милдеттенмелердин аткарылышы жөнүндө маалыматтарды чогултууга жана талдоого багытталган.

Салыктык контроль салык системасынын иштешинин зарыл шарты болуп саналат. Салыктык контроль жок же төмөн эффективдүү болгон учурда салык төлөөчүлөр салыктарды жана төлөмдөрдү өз убагында жана толук төлөйт деп күтүү кыйын. Ошентип, салыктык контроль мамлекеттик бюджетти толтурууга жана салык төлөөчүлөрдү тартипке салууга мүмкүндүк берет [4].

Салыктык контролдун максаты салык мыйзамдарын бузууларды аныктоо, аларга бөгөт коюу, салыктарды жана жыйымдарды толук жана өз убагында төлөө жөнүндө маалыматтардын аныктыгын камсыз кылуу, ошондой эле бүтүмдөрдүн жана аракеттердин мыйзамдуулугун текшерүү жана салык төлөөчүлөрдү жоопкерчиликке тартуу болуп саналат.

Кеңири мааниде алганда салыктык контроль ыйгарым укуктуу органдардын ишинин бардык чөйрөлөрүн, анын ичинде салыктык эсепке алууну, салыктык текшерүүлөрдү жүргүзүүнү, ошондой эле салыктарды жана жыйымдарды төлөө, салыктык отчеттуулукту берүү ж. б. менен байланышкан контролдоуучу субъекттердин ишинин бардык чөйрөлөрүн камтыйт.

Тар мааниде алганда, салыктык контроль ыйгарым укуктуу органдар тарабынан салыктык текшерүүлөрдү жүргүзүүнү билдирет.

Салыктык текшерүүлөрдүн санын жана ошону менен бирге КР бюджетине кошумча чегерилген акчаларды талдайбыз. 2017-жылы өлкөнүн салык органдары тарабынан ишкердик менен алектенген субъекттерге 11634 салыктык текшерүү жүргүзүлгөн. Жүргүзүлгөн салыктык текшерүүлөрдүн натыйжасында бюджетке 11 964,2 млн. сом өлчөмүндө салыктардын жашырылган суммалары кошумча эсептелген, мындан тышкары 2 095,9 млн.сом суммасына чыгымдарды азайтуу жүргүзүлгөн. 2016-жылга салыштырганда, суммасы 8 736,8 млн.сомду түзгөн, 3 227,4 млн. сомго же 137 пайызга көп эсептелген.

2018-жылы республиканын салыктык администрациялоо кызматкерлери тарабынан 11 615 салыктык текшерүүлөр жүргүзүлгөн, алардын ичинен ишкердик субъекттерине 9249 көчмө жана 2366 камералдык текшерүүлөр жүргүзүлгөн, текшерүүлөрдүн жыйынтыгы боюнча өлкөнүн бюджетине төмөндөтүлгөн (жашырылган) салыктын суммасын 18 873,5 млн.сом суммасына кошумча чегерүү жүргүзүлгөн, бул өткөн 2017-жылдын деңгээлинен 8 542,5 млн. сом суммасына кыйла көп, жана ошону менен бирге өсүш темпи 82,7%көрсөттү. [6]

Таблица 1.

Салыктык текшерүүлөрдүн саны (2017-2021)

Жыл	Текшерүүлөрдүн саны	Бюджетке кошумча чегерилген	Өткөн жылга салыштырмалуу
2017	11634	11 964,2 млн. сом	3 227,4 млн. сомго көп
2018	11615	18 873,5 млн. сом	2717,7 млн. сомго көп
2019	11712	17 300,4 млн. сом	1 228,0 млн. сомго көп
2020	7121	10 740,0 млн сом	6 560,4 млн сомго аз
2021	10797	54 005,9 млн. сом.	43 265,9 млн. сомго көп

2019-жылы республиканын мамлекеттик салык инспекциясы 11 712 (он бир миң жети жүз он эки) салыктык текшерүү жүргүзгөн, мында 8948 көчмө жана 2764 камералдык текшерүүлөр жүргүзүлгөн, текшерүүлөрдүн жыйынтыгы боюнча тапшырма аткарылган, кошумча республиканын бюджетине салыктын азайтылган суммасы 17 300,4 млн.сом өлчөмүндө эсептелген, бул 2018-жылдын деңгээлинен 1 228,0 млн. сомго көп же өсүү темпи 107,6% түздү. Буга кошумча көчмө текшерүүлөрдүн жыйынтыгы боюнча 2 546,7 млн.сом суммасында чыгымдарды азайтуу боюнча иштер жүргүзүлгөн. Салыктык текшерүүлөрдүн материалдары боюнча эсептелген суммаларга чейин төлөө 8 342,8 млн. сом, өткөн жылга салыштырмалуу (8 569,7 млн.сом) түшүүлөр 226,9 млн. сомго азайган жана 97,4 пайызды түзгөн[5].

Мындан тышкары, көчмө салыктык текшерүүлөрдүн жыйынтыгы боюнча чыгым 11 846,0 млн.сомго азайган. Салыктык текшерүүлөрдүн материалдары боюнча эсептелген суммаларга чейин төлөө 8569,7 млн.сомду түздү, 2017-жылга салыштырмалуу (5 852,0 млн. сом) кошуп эсептөө 2717,7 млн. сомго көбөйдү же өсүү темпи 46,4 процентти түздү.

Сурет 1. 2017-жылдан 2021-жылга чейин салык текшерүүлөрү жана кошумча чегерилген акча

Республиканын салык органдары 2020-жылы ишкердик субъекттерине 7121 салыктык текшерүү жүргүзүшкөн, текшерүүлөрдүн натыйжасында бюджетке 10 740,0 млн сом өлчөмүндө кошумча сумма келип түшкөн, бул сумма 2019-жылдын деңгээлинен 6 560,4 млн сомго төмөн. Бул жылы сумманын азайышынын негизги себеби, Кыргыз Республикасынын Премьер-министринин 2020-жылдын 30-мартындагы 286 буйругунун киргизилиши, 2021-жылдын биринчи январына чейин көчмө салыктык текшерүүлөргө чектөө жөнүндө, салыктык текшерүүлөрдүн айрым түрлөрүн кошпогондо. 2020-жылдын аралыгында рейддик салык текшерүүлөрү жана контролдук сатып алуулар менен салык салынган субъекттердин саны 55 579 адамды түздү, мында 17 404 эреже бузуу аныкталган, мында контролдук сатып алуулар менен 13 296 субъект бузулган, анын натыйжасында ар кандай мүнөздөгү 2 556 эреже бузуу аныкталган.

2021-жылы республиканын салык органдары 10 797 салыктык текшерүү жүргүзүштү, ал өзүнө ишкердик субъекттерин көчмө жана камералдык текшерүүлөрдү камтыйт, процессте төмөнкү натыйжалар аныкталды жана ошону менен бирге казынага 54 005,9 млн.сом өлчөмүндө салыктын азайтылган (жашырылган) суммалары эсептелген. Салыктык текшерүүлөрдүн материалдары боюнча (өткөн мезгилдер үчүн актылар боюнча тындырууну кошкондо) 5 792,3 млн.сом түштү. Мындан тышкары, республиканын салык органдары тарабынан тийиштүү чараларды көрүү үчүн 2021-жылы укук коргоо органдарына жалпы суммасы 3 493,9 млн.сом өлчөмүндөгү салыктык текшерүүлөрдүн 40 материалы жөнөтүлгөн.

Мында келип түшкөн маалыматтарга, тактап айтканда укук коргоо органдарынан ишкердик субъекттеринин салыктарды жашыруусу жагынан келип түшкөн маалыматтарга дагы системалык негизде талдоо жүргүзүлөт. 2021-жылы рейддик салык контролу жана контролдук сатып алуу менен камтылган субъекттердин саны 77 270 субъектти түзгөн, мында бардыгы болуп 18 912 бузуу аныкталган, алардын ичинен рейддик салык контролу

боюнча 15507 бузуу, ошондой эле контролдук сатып алуу боюнча ар кандай мүнөздөгү 3405 бузуу.

Таблица 2.

Салык карызы (2017-2021)

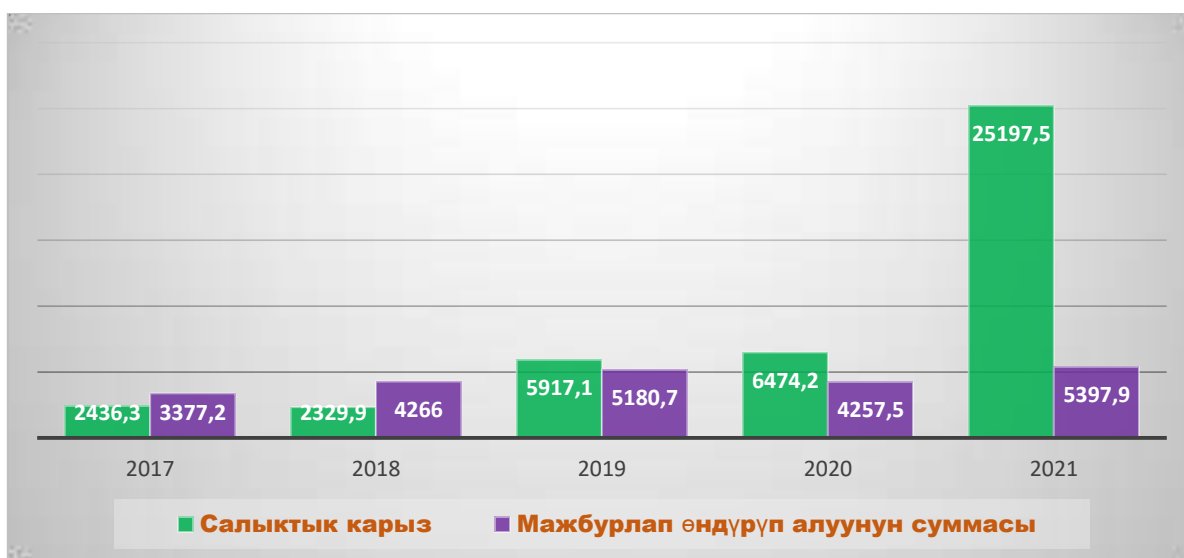
Жыл	Салык карызы	Карыздарды кыскартуу	Пайыз менен	Мажбурлап өндүрүп алуунун суммасы
2017	2 436,3 млн. сом	105,3 млн. сом	4,1%	3 377,2 млн. сом
2018	2 329,9 млн. сом	106,4 млн. сом	4,4%	4 266,0 млн. сом
2019	5 917,1 млн. сом	-3 587,2 млн. сом	154%	5 180,7 млн. сом
2020	6 474,2 млн. сом	- 3 010,7 млн. сом	132%	4 257,5 млн сом
2023	25 197,5 млн. сом	1 140,4 млн. сом	126,8%	5 397,9 млн. сом

2017-жылдын аягына карата салык карызы республика боюнча 2 436,3 млн.сомду түздү, эгер 2017-жылдын июлу менен салыштырсак, салык карызы бир топ кыскарган, тактап айтканда 105,3 млн. сомго (2 541,5 млн. сом) же процент менен 4,1% га. Республиканын салык органдары 2017-жылы салык карыздарын репрессивдүү өндүрүү боюнча масштабдуу иштерди жүргүзүшкөн, анын натыйжасында бюджетке кошумча 3 377,2 млн.сом түшкөн[6].

2018-жылдын ичинде салык кызматы кирешелердин кошумча булактарын табуу, салык органдарынын ишин уюштурууну жакшыртуу жана натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча максималдуу чараларды көрдү. Салык карызы 01.01.2019-жылга карата республика боюнча 2 329,9 млн.сомду түздү, 01.01.2018-жылга салыштырмалуу (2 436,3 млн. сом) салык карызы 106,4 млн. сомго же 4,4 пайызга азайган. 2018-жылы республиканын салык органдары тарабынан салык карыздарын мажбурлап өндүрүү боюнча белгилүү иштер жүргүзүлүп, анын натыйжасында бюджетке 4 266,0 млн. сом түшкөн.

2019-жылдын январына карата салыктар боюнча карыз республика боюнча 2 329,9 млн.сомду түздү, 01.01.2018-жылга салыштырмалуу (2 436,3 млн. сом) салыктык карыз 106,4 млн. сомго кыскарган, башкача айтканда 4,4 пайызды түзөт. Республиканын салык органдары 2018-жылы салыктар боюнча карыздарды мажбурлап алуу боюнча кезектеги белгилүү иштерди жүргүзүштү, анын натыйжасында бюджетке 4 266,0 млн.сом түштү.

Салык кызматынын иши жөнүндө отчеттун маалыматтары боюнча 2020-жылдын аягына карата республика боюнча салыктык карыз 5 917,1 млн.сомду түздү, 2019-жылга салыштырмалуу (2 329,9 млн. сом) салыктар боюнча карыз 3 587,2 млн. сомго же 154% га жогорулады. КР салык органдары тарабынан 2019-жылы салык карыздарын мажбурлап өндүрүү боюнча натыйжалуу иштер жүргүзүлүп, натыйжада салык карыздарын жоюунун эсебине 2020-жылдын январына карата 5 180,7 млн. сом, башкача айтканда, бул салыктын жалпы түшүүсүнөн карызды салыктык тындырууну 6,2% түзөт (83 989,3 млн.сом) же өткөн жылдын тийиштүү мезгилдерине салыштырганда 914,6 млн. сомго (4 266,1 млн. сом) көп, бул өсүш темпи 121,2% ды түздү дегенди билдирет.

Сурет 2. КРнын 2017-жылдан 2021-жылга чейинки салык карызы.

2021 – жылдын биринчи январына карата салыктар боюнча карыз 6 474,2 млн сомду, анын ичинен кайтарылгыс карыз-3 010,7 млн сомду түзөт. Салык карыздарын алуунун жана кыскартуунун мажбурлоочу чараларын колдонуу боюнча иштин натыйжалуулугу жана күчөтүү максатында салык органдары тарабынан масштабдуу иш жүргүзүлдү, анда көрүлгөн чаралардын натыйжасында 2021-жылдын биринчи январына карата салык карыздарын жоюунун эсебине 4 257,5 млн сом өлчөмүндө өндүрүлдү.

2022-жылдын биринчи январына карата салыктык карыз 25 197,5 млн.сомду түздү, камсыздандыруу төгүмдөрү боюнча карыз 2 037,3 млн. сомду түзөт. Салыктык түшүүлөрдү жогорулатуу жана ишти күчөтүү максатында мажбурлап өндүрүү чаралары колдонулган жана ошону менен салыктык карызды кыскартуу үчүн 2021-жыл үчүн салыктык карыздын бюджетин тындыруунун эсебине 5 397,9 млн.сом суммасында келип түшкөн, 2020-жылга салыштырмалуу (4 257,5 млн. сом) 1 140,4 млн. сомго көп түшкөн, ошондой эле өсүү темпи 126,8 пайызды түздү. Камсыздандыруу төгүмдөрү боюнча карызды тындыруунун эсебине тийиштүү түрдө 1 386,1 млн.сом түштү, эгер 2020-жылга салыштырганда (1 245,3 млн. сом) 140,8 млн. сомго көп же өсүү темпи 111,3 пайызды түздү деп айтууга болот[6].

2019-жылы Мамлекеттик салык кызматы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсүнүн төмөндө келтирилген суммасын 32 432,8 млн.сом өлчөмүндө камсыздады, жеткирилген планды түзүүдө 33 144,3 млн. сом суммасында 97,9 пайыз пайыздык катышта аткарылды же 711,8 млн. сомго төмөн сумма түштү деп айтууга болот. Эгерде ушул эле мезгилди өткөн жыл менен салыштырсак, анда камсыздандыруу төгүмдөрү 1 788,8 млн.сомго көп чогултулган жана өсүү темпи 105,8 процентти түзгөн.

2020-жылы план жүз пайызга аткарылган. КР МСК быйыл 33 190,8 млн сом суммасында камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсүн чогултту, жеткирилген болжолдоо 100,5% га аткарылды же 163,1 млн сомго ашыкча аткарылды. 2019-жылга салыштырмалуу (32 424,7 млн сом) камсыздандыруу төгүмдөрү 766,1 млн сомго көп түштү же өсүү темпи 102,4% ды түздү.

Таблица 3.

Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммасы (2019 ж.-2021 ж.)

Жыл	Камсыздан	Болжолд	Эмне түздү	Ашыкча	Өткөн	Өсүү
-----	-----------	---------	------------	--------	-------	------

	дыруу төгүмдөрү	уу		аткарылган	жылга салыштырма луу	темп и
2019	32 432,8 млн. сом	33 144,3 млн. сом	97,9 %	-	711,8 млн. сомго аз	105,8 %
2020	33 190,8 млн сом	30535,5 млн. сом	100,5%	163,1 млн сом	766,1 млн сомго коп	102,4 %
2021	38 378,6 млн. сом	38 181,7 млн. сом	100,5%	197,0 млн. сом	5 189,5 млн сомго коп	115,6 %

2021-жыл үчүн камсыздандыруу төгүмдөрү 38 181,7 млн.сом өлчөмүндө 38 378,6 млн. сом суммасында камсыздалган, бул 100,5% ды түздү же 197,0 млн. сомго ашыкча аткарылды. 2020-жылга салыштырмалуу (33 189,1 млн.сом) камсыздандыруу төгүмдөрү 5 189,5 млн. сомго көп чогултулду, өсүү темпи 115,6%.

Камсыздандыруу полистери боюнча 687,0 млн. сом суммасына жеткирилген болжол 901,9 млн.сом суммасында камсыздалган, бул 131,3% ды түздү же 214,9 млн. сомго ашыкча аткарылды. 2020-жылга салыштырмалуу (655,6 млн.сом) 246,3 млн. сомго көп жыйналды же темп 137,6% ды түздү. Камсыздандыруу полистери 2021-жылдын ичинде 789 624 бирдик берилген, 2020-жылга салыштырмалуу (601 373 бирдик) камсыздандыруу полистери 188 251 бирдикке көп берилген же темпи 131,3% ды түзгөн, анын ичинде камсыздандыруу полистеринин электрондук түрүндө 617 551 бирдик санында 562,9 млн. сом, бул жазылып берилген камсыздандыруу полистеринин жалпы санынын 78,2% ын түздү[5].

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1. Налоговый Кодекс Кыргызской Республики // изд. Академия. - Бишкек: - 2022.
2. Гончаренко Л.М. Налоги и налогообложение. – М.: ЮНИТИ, 2008.
3. Майбуров И.А. Налоги и налогообложение. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.
4. Абдраимова Б.К., Асанов Р.К., Рахатбек у.А. Совершенствование налогового контроля в Кыргызской Республике // Вестник КГУ им. И. Арабаева. - 2023. - №4. - С. 19-24.
5. Налоговый контроль // Государственная налоговая служба при Минфин КР URL: <http://www.sti.gov.kg/> (дата обращения: 28.02.2024).
6. Налоговый контроль // Национальный статистический комитет КР URL: <https://www.stat.kg> (дата обращения: 01.03.2024).

УДК 37.091.3

Абдуллаева Г.Г.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Жакил кызы С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Ибраимова А.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

РОЛЬ СВЯЗНОЙ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация: в данной статье обсуждается роль связной письменной речи в процессе обучения в начальной школе. Связная речь – высшая форма речемыслительной деятельности, определяющая уровень речевого и психического развития ребенка. Связная речь характеризуется тем, что она позволяет ребенку последовательно и логично излагать свои мысли и пересказывать прочитанное или увиденное. Переход к связной речи становится возможным только тогда, когда ребенок обладает достаточным словарным запасом и умеет составлять логичные и развернутые фразы. Чтобы смысл сказанного был ясен, ребенок должен не только складывать слова в предложение, но и соединять предложения в определенной логической последовательности. Это основа связной речи и полноценного письма.

Ключевые слова: письменная речь, развитие ребенка, ребенок, характер письма, предложение, младший школьник, логичные и развернутые фразы, выражение, смысл, последовательность, речевой уровень, пересказ.

Абдылдаева Г.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Жакил кызы С.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Ибраимова А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

БАШТАЛГАН МЕКТЕПТЕ ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ БАЙЛАНЫШТУУ ЖАЗМА СӨЗДҮН РОЛУ

Аннотация: бул макалада башталгыч мектепте окуу процессинде ырааттуу жазуу кептин ролу талкууланат. Компетенттүү кеп – бул баланын сүйлөө жана психикалык өнүгүү деңгээлин аныктоочу кеп-ойлоо иш-аракетинин эң жогорку формасы. Компетенттүү сүйлөө балага өз оюн ырааттуу жана логикалык түрдө айтууга, окуганын же көргөнүн кайра айтып берүүгө мүмкүндүк бергендиги менен мүнөздөлөт. Компетенттүү кепке өтүү, бала жетиштүү лексикага ээ болгондо жана логикалык жана деталдуу сөз айкаштарын түзө алганда гана мүмкүн болот. Айтылган сөздүн мааниси түшүнүктүү болушу үчүн бала сүйлөмгө сөздөрдү гана

салбастан, сүйлөмдөрдү белгилүү бир логикалык ырааттуулукта байланыштырышы керек. Бул ырааттуу сүйлөө жана толук жазуунун негизи болуп саналат.

Негизги сөздөр: жазма кеп, баланын өнүгүүсү, окуучу, жазуу мүнөзү, сүйлөм, башталгыч класстын окуучусу, логикалык жана деталдуу сөз айкаштары, туюнтма, маани, ырааттуулук, кептин деңгээли, кайталап айтып берүү.

Abdyldaeva G.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

Zhakil kyzy S.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

Ibraimova A.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

THE ROLE OF CONNECTED WRITTEN SPEECH IN THE PROCESS OF LEARNING IN PRIMARY SCHOOL

Annotation: this article discusses the role of coherent written speech in the learning process in primary school. Coherent speech is the highest form of speech-thinking activity, which determines the level of speech and mental development of the child. Coherent speech is characterized by the fact that it allows the child to consistently and logically express his thoughts and retell what he has read or seen. The transition to coherent speech becomes possible only when the child has a sufficient vocabulary and is able to compose logical and detailed phrases. In order for the meaning of what was said to be clear, the child must not only put words into sentences, but also connect sentences in a certain logical sequence. This is the basis of coherent speech and full writing.

Key words: written speech, child development, child, character of writing, sentence, primary school student, logical and detailed phrases, expression, meaning, sequence, speech level, retelling.

Развитие связной письменной речи является одной из важнейших задач в формировании личности младшего школьника, в воспитании его мировоззрения и культуры. Овладение письменной речью это по выражению Л.С. Выготского, «критический поворотный момент во всем культурном развитии ребенка», поскольку она представляет собой чрезвычайно сложную символическую систему знаков и требует сложных процессов развития».

Связная речь –высшая форма речемыслительной деятельности, которая определяет уровень речевого и умственного развития ребенка. Связная речь характеризуется тем, что она позволяет ребенку последовательно и логично излагать свои мысли, пересказывать прочитанное или увиденное. Переход к связной речи становится возможен только тогда, когда у ребенка достаточный словарный запас, он умеет составлять логичные и развернутые фразы. Для того чтобы смысл сказанного был понятен, ребенку необходимо не просто складывать слова в предложении, но и связывать между собой предложения в определенной

логической последовательности. Именно это является основой для связной речи и полноценной письменной.

Как формулируют исследователи данного направления, основные задачи развития связной речи, одной из которых является создание в классе атмосферы борьбы за высокую культуру речи. В качестве основных требований к хорошей речи, по мнению автора, выступают выразительность (яркость, убедительность, эмоциональность), а также богатство языковых средств, их разнообразие [1, с.67].

Психолог Л.В. Занков считает целесообразным работу по развитию речи начинать с первых дней обучения в школе и проводить систематически не только на уроках чтения и русского, но и на других уроках. [2, с.89].

Идеи Л.В. Занкова получают продолжение в работах Л.И. Айдаровой, в которых предлагаются формы и способы организации развивающего типа обучения

На основе коммуникативных умений была разработана д.п.н., профессором Т.А. Ладыженской система обучения связной речи, где основное внимание обращено на содержательную сторону высказывания [3, с.17].

"Связная письменная речь" - это важный аспект развития грамотности у детей в начальной школе. По мере развития письменной речи учащихся они должны учиться строить более сложные тексты, включающие абзацы и связующие элементы, чтобы передавать свои мысли более последовательно и целостно.

Ребенок, говоря о развитии именно связной речи у младших школьников, обычно выделяют 3 основных аспекта: работа со словом, работа со словосочетаниями и предложениями, работа над построением связной речи.

Любое занятие у младших школьников по развитию связной речи включает работу над словосочетаниями и предложениями. Для этого очень важно использовать различные типы упражнений: творческие, упражнения по плану или образцу, конструктивные и так далее. Все это должно идти параллельно, поскольку развитие речи у учеников – это процесс трудный, многосторонний и долгий.

Именно поэтому особое значение приобретает система обучения связной письменной речи на первоначальном этапе, когда закладываются основы для ее дальнейшего развития. Речевое развитие младшего школьника, начинающего обучаться в школе, характеризуется владением устной разговорной речью, от которой письменная речь отличается целым рядом особенностей, в частности таких, как сугубо монологический характер, отсутствие непосредственного контакта и общей ситуации, тем, что она адресуется чаще всего неизвестному, обобщенному пользователю, исключает зрительное воздействие мимики и жестов говорящего, требует тщательной заботы о форме выражения, является строго организованной и планируемой.

Ребёнок приходит в школу с определённым запасом слов и оборотов для выражения мыслей и чувств. У многих детей бедный запас слов, общее недоразвитие речи с дефектами звукопроизношения. Они не умеют строить самостоятельно связный рассказ, в предложениях часто повторяются одни и те же слова. Учителю совместно с родителями необходимо проводить планомерную работу по расширению словарного запаса учащихся, по развитию связной речи, по коррекции дефектов звукопроизношения; через художественные произведения прививать любовь к родному языку.

Письменная речь требует, в отличие от разговорной, большей заботы её связности, адекватного отбора средств связи между предложениями текста. Для выработки навыков

правильного составления и построения предложений и текста предлагала учащимся следующие виды работ: деформированные предложения, деформированный текст, ответы на вопросы, рассказ по вопросам, рассказ по картинкам и вопросам, рассказ по началу, рассказ по серии картинок, составление рассказа по плану.

Таким образом, в начальной школе ребенок только осваивает письменную речь как средство коммуникации и самовыражения, ему еще трудно соотносить контроль над написанием букв, слов и выражением своих мыслей.

Однако ему предоставляется возможность сочинять. Это самостоятельная творческая работа, которая требует готовности понять заданную тему; определить ее содержание; накапливать подбирать материал, выделять главное; излагать материал в необходимой последовательности; составлять план и придерживаться его, отбирать нужные слова, антонимы, синонимы и фразеологизмы; строить синтаксические конструкции и связный текст; орфографически и каллиграфически правильно записывать текст, расставлять знаки препинания, делить тексты на абзацы, соблюдать красную строку, поля и другие требования, осуществлять контроль, обнаруживать недочеты и ошибки в своем сочинении, а также в сочинениях соучеников, исправлять свои и чужие ошибки.

Создание детьми младшего возраста письменного связного текста требует от них определенных умений в области письма, которые развиваются на начальном этапе обучения грамоте. Дети должны знать буквы алфавита и уметь соотносить их с звуками языка. Овладение фонетическими навыками помогает им правильно слышать и записывать звуки в словах. Дети учатся писать буквы алфавита и слова, например, они могут писать слово "мама". Постепенно, они развивают навыки и начинают соединять буквы в слова, например, "мама" - "папа".

Для формирования связного текста дети должны уметь писать читаемые и разборчивые буквы и слова. Это включает в себя правильное написание букв, соединение их в слова и строчки, а также поддержание правильного размера и пропорции букв. Чтобы писать связный текст, детям необходимы развитые мелкие моторные навыки. Это помогает им контролировать движения руки и пера или карандаша, что важно для точной и четкой записи букв и слов. Умение использовать разнообразные слова и выражения позволяет детям более точно и разнообразно выражать свои мысли и идеи в письменной форме. Учитель предлагает детям использовать синонимы или более сложные слова для обогащения их текстов. Например, вместо слова "хорошо", дети могут использовать слова "прекрасно", "замечательно", "отлично".

Для создания связного текста дети должны понимать, что текст состоит из предложений, которые объединяются в абзацы, а каждое предложение имеет свою роль в передаче информации. Учитель показывает детям, как организовать свои мысли в тексте, используя план. Например, если дети рассказывают о своем дне в детском саду, они могут использовать следующую структуру: "Утром я пришел в сад. Затем мы играли с друзьями на улице. После обеда у нас была занятия. Вечером я вернулся домой."

Учителя стимулируют развитие различных умений в области письма у детей младшего возраста, что является основой для создания связного и качественного письменного текста. Постепенно, с опытом и поддержкой дети развиваются в своих письменных навыках и способности выражать свои мысли и идеи в письменной форме.

Связная письменная речь стимулирует развитие творческих способностей учеников. Они могут использовать свою фантазию и креативность для создания интересных и

оригинальных текстов. Современная методика позволяет ученикам развивать свою творческую индивидуальность через письмо. Они могут использовать свою фантазию, эмоции и опыт, чтобы создавать оригинальные тексты, рассказы и стихи. Работа с различными текстовыми форматами, эксперименты с языком и стилем, способствуют разнообразию и богатству их письменных работ.

В методике "связная письменная речь" уделяется особое внимание формированию у учащихся навыков создания качественных и связных письменных текстов. Основной целью такой методики является развитие способности структурировать информацию, логически и последовательно выражать мысли и идеи на бумаге, а также использовать разнообразные языковые средства для создания цельного текста.

Современная методика связной письменной речи ставит перед собой цель сделать обучение письму увлекательным и разнообразным, а также помочь ученикам успешно освоить важные навыки письменной коммуникации в современном мире. С помощью методики "связной письменной речи" ученики формируют навыки создания связных, структурированных и выразительных текстов, а также развивают свою креативность и умение выражать свои мысли и идеи через письмо.

Чрезвычайно велика роль картины в развитии связной речи учащихся. Картина воздействует на чувства ребенка, открывает перед ним те стороны жизни, с которыми он мог бы и не столкнуться в своем непосредственном опыте. Картина помогает глубже осознать те явления, которые уже знакомы школьнику. Она облегчает ему познание жизни. Первые сочинения по одной картине должны быть устными и предваряться беседой. Описание картины - самая трудная форма сочинения. Обычно оно проводится в старших классах, но допустимо и в 4 классе (элементы описания картины возможны во 2 -3 классах).

В начальных классах дети описывают картину по вопросам, выявляя, во-первых, тему картины (что на ней изображено); во-вторых, ее композицию, передний план, задний план, расположение предметов. В-третьих, действующих лиц, действие, если оно есть. Наконец, идейный смысл, "настроение" картины. Уже во 2 классе практикуется устное описание картины ("Расскажи, что ты видишь на картине"). От класса к классу требования к описанию картины усложняются, вводятся элементы анализа, развивается наблюдательность детей.

Среди видов упражнений значительное место занимают изложения и сочинения – основные приемы развития связной письменной речи младшего школьника, относящиеся к числу творческих приемов развития письменной связной речи обучающихся. М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаева, М. С. Соловейчик рассматривают изложение как сочинение репродуктивного характера, отмечают некоторые особенности, связанные с выбором текста для различных видов изложений, языковым оформлением, его оценкой, а также с ходом проведения уроков обучения изложению.

Обучение написанию сочинений и изложений с позиций личностно-ориентированного обучения позволяет максимально использовать личный опыт ребенка, создать положительный мотив к выполнению задания, позволяет активизировать его творчество, самостоятельность, ответственность за результаты выполненной работ.

Игры являются эффективным способом развития речи у младших школьников. Играя, дети становятся более заинтересованными и мотивированными, они активно взаимодействуют и общаются, что способствует развитию различных аспектов речи, таких как словарный запас, грамматика, артикуляция и интонация.

При обучении русскому языку учащихся младших классов одной из актуальных проблем остаётся разработка новых приёмов и средств развития речемыслительной деятельности. Деятельность учителя на уроке должна быть чётко направлена на развитие самостоятельности, творчества школьников, широкое вовлечение их в живой процесс тесного сотрудничества с учителем, друг с другом.

Однако успех работы по развитию речи от следующих основных причин: от внимания к слову и к образцам русского языка, организации речевой практики обучающихся, умений учителя опереться в развитии речи на теорию языка, грамматику. Успех в овладении речью – это, в конечном итоге, залог успеха во всем школьном обучении и развитии детей, через речь школьники открывают широкий мир науки и жизни. Организованная, систематическая работа по учебнику во многом определяет успех обучения – теоретического, и практического.

Работа над развитием устной и письменной связной речи учащихся составляет единую систему, в которой учащиеся овладевают знаниями и умениями, последовательно продвигаясь от простейших знаний к более сложным, устанавливая связи между ними. Важная задача в работе учителя с детьми - научить каждого ребенка грамотно выражать свои мысли, использовать «красивые» слова в речи.

В настоящее время одной из важнейших задач в развитии грамотной личности является раскрытие коммуникативной функции языка, т.е. развитие речи каждого школьника, в том числе и связной письменной речи. В связной речи отражается логика мышления ребенка, его умение осмыслить воспринимаемое и выразить его в правильной, четкой логичной речи. По тому, как ребенок умеет строить свое высказывание, можно судить об уровне его речевого развития. Речь всегда рассматривается в единстве содержания и формы.

Развитие речи идет параллельно с развитием личности ребенка. Развитие речи у учащихся процесс управляемый. Нужно одновременно приучать учащихся пользоваться новыми словами, давать возможность учащимся чаще высказываться. Только в этом случае развивающий эффект обучения будет максимальным.

Итак, применение разнообразных подходов и индивидуальный подход к каждому ребенку помогают развить устную и письменную речь, а также общекультурные и социальные навыки.

Список использованной литературы:

1. Абазбекова Ч. Переход учащихся из начальной в основную школу: проблемы и пути решения // Вестник КГУ им. И. Арабаева. 2018. – С. 15-17
2. Занков Л.В. Избранные педагогические труды [Текст] / Л.В. Знаков. – М., 2010. – С. 220.
3. Ладыженская, Т.А. Обучение связной речи в школе. Методы обучения в современной школе [Текст]: сб.статей /под ред. Н.И. Кудряшова.–М.:Просвещение,1983.– С.8-25.
4. Русский язык в начальных классах: Теория и практика [Текст] /под ред. М.С. Соловейчик. – М.: Академический центр «Академия», 1997. – С. 364.

УДК.378.018.43

Абдыгазиева Н.К.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.
Муратбекова Г.З.
магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
Бишкек ш.
Gulnura011@icloud.com

АРАЛЫКТАН ОКУТУУ ШАРТЫНДА ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫН УЮШТУРУУ

Аннотация. Макалада аралыктан окутуу шарттарында орус тили сабагын уюштуруунун маанилүү аспектилерине арналган. Сырттан окутууда орус тили сабагын уюштуруу мугалимдер менен окуучулар учун өзгөчө маселе. Дистанттык окутуу мугалим менен окуучу аралыкта өз ара аракеттенүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен иштөөнүн жаңы ыкмаларын жана ыкмаларын талап кылат. Макаланын негизги максаты – билим берүүнүн жаңы формасы катары аралыктан окутууну негиздөө жана талашуу. Аралыктан окутуунун негизги багыттары берилген. Аралыктан окутуунун артыкчылыктары жана кемчиликтери каралат. Интернет аркылуу заманбап дистанттык окутуунун өзгөчөлүктөрү белгигенди. Жыйынтыктап айтканда, дистанттык окутуу заманбап маалыматтык технологияларды жана телекоммуникациялык системаларды колдонуу менен окуучуларга барбастан билим алууга мүмкүндүк берет. Маалыматтык технологиялар туура тандалган окуу технологиялары менен айкалышып, билим берүүнүн сапатынын зарыл дэңгээлин түзөт.

Негизги сөздөр: аралыктан окутуу, интернет-технологиялары, онлайн-платформалар, видео-сабактар, санариптик технологиялар.

Абдыгазиева Н.К.
магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
Муратбекова Г.З.
магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
Gulnura011@icloud.com

ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена важным аспектам организации уроков русского языка в условиях дистанционного обучения. Организация уроков русского языка в условиях дистанционного обучения представляет собой особую задачу для педагогов и учащихся. Дистанционное обучение требует новых подходов и методов работы, учитывая особенности взаимодействия учителя и ученика на расстоянии. Основная задача статьи обосновать и аргументировать дистанционное обучение как новую форму обучения. Приведены основные направления дистанционного обучения. Рассматриваются преимущества и недостатки

дистанционного обучения. Отмечаются особенности современного дистанционного обучения через интернет. В заключении, дистанционное обучение позволяет получать образования без посещения учащихся с помощью современных информационных технологий и систем телекоммуникации. Информационные технологии, в совокупности с правильно подобранными технологиями обучения, создают необходимый уровень качества образования

Ключевые слова: дистанционное обучение, интернет-технологии, онлайн-платформы, видео-уроки, цифровые технологии

Abdygazieva N.K.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

Muratbekova G.Z.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

Gulnura011@icloud.com

ORGANIZATION OF RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN THE CONTEXT OF DISTANCE LEARNING

Annotation. The article is devoted to important aspects of organizing Russian language in distance learning conditions. Organizing Russian language lessons in distance learning is a special challenge for teachers and students. Distance learning requires new approaches and methods of work, taking into account the peculiarities of interaction between teacher and student at distance. The main objective of the article is to justify and argue for distance learning as a new form of education. The main directions of distance learning are given. The advantages and disadvantages of distance learning are considered. The features of modern distance learning via the Internet are noted. In conclusion, distance learning allows to receive education without visiting students using modern information technologies and telecommunication systems. Information technologies, in combination with properly selected teaching technologies, create the necessary level of quality of education.

Keywords: distance learning, Internet technologies, online platforms, video lesson, digital technologies.

В настоящее время востребованность дистанционного обучения, в том числе и в школе, в ближайшее время будет возрастать. Это объясняется тем, что она гибка, удобна и доступна, предполагает широкую вариативность и дифференциацию в выборе и содержания, и форм получения образования. С каждым годом интерактивных методов коммуникации появляется все больше и, следовательно, будет наблюдаться и прогресс данного способа, что позволит минимизировать его недостатки и развить положительные стороны. В практике обучения русскому языку учащихся используются самые разнообразные приемы и средства. Среди них значительное внимание должно уделяться работе над текстами во время дистанционного обучения. [5].

Пройдя в своем развитии несколько этапов, в начале двадцать первого века оно совершает огромный прорыв. Это, прежде всего, связано с тем, что становится широко

доступны персональные компьютеры и глобальная сеть и появилась возможность предоставления доступа к учебному контенту практически из любой точки мира. И если сначала дистанционное обучение получило распространение в высших учебных заведениях, то на данный момент дистанционные образовательные технологии все активнее внедряются в школах, в том числе используются и при организации учебного процесса в начальных классах. Но технический прогресс не стоит на месте, а развивается большими темпами, поэтому не исключено, что уже в ближайшие годы дистанционное обучение поднимется на новый, кардинально отличающийся от существующего сейчас, уровень.

Отличие дистанционного обучения от очной формы обучения состоит в том, что существенная часть материала усваивается не в аудиториях, а с помощью Интернет-технологий, т. е. в ДО работа студентов является организованной и в основе своей самостоятельной.

Дистанционное обучение – это «взаимодействие учителя и учащихся между собой на расстоянии, отражающее все присущие учебному процессу компоненты (цели, содержание, методы, организационные формы, средства обучения) и реализуемое специфичными средствами Интернет-технологий или другими средствами, предусматривающими интерактивность»[1] и «это самостоятельная форма обучения, информационные технологии в дистанционном обучении являются ведущим средством»[1]

При выборе средства организации взаимодействия с учеником преподаватель, прежде всего, должен ориентироваться на те, которые доступны учащемуся в силу возраста и навыков работ с информационными компьютерными технологиями, но при этом необходимо постепенно знакомить его и другими, так как это создаст у ученика дополнительную мотивацию, сделает процесс обучения более разнообразным, поможет повысить качество освоения учебного материала.

В основе преподавания русского языка лежит необходимость создания описаний национальных языков на уровне современной лингвистической науки и ориентация на обучение русскому языку учащихся национальной школы в общих чертах, проведение параллелей со всеми проблемами развития и построение сквозной модели преподавания русского языка. Современный учебник должен быть «приспособленным, в частности, для людей с современным характером восприятия, и активно использовать ту модель познания мира, те когнитивные механизмы приобретения новой информации, которые у них сложились к началу изучения языка [6]

Однако, при всем при этом, дистанционное обучение не является базовым, оно носит лишь дополнительный характер. Обычные очные занятия пока все же остаются в нашей жизни, несмотря на быстро развивающиеся информационные технологии.

В высшем образовании новые информационные технологии в отличие от школ, играют настолько важную роль, что они стали восприниматься как должное. Все больший акцент смещается в сторону дистанционного обучения.[1] Дистанционное обучение это – организация учебного процесса с применением хранящейся в базе данных и используемой при подготовке образовательных программ информации и обеспечивающих ее обработку технологий, средств, а также телекоммуникационных сетей, обеспечивающих трансляцию по линиям связи указанной информации, взаимодействие всех участников образовательного процесса. Выделяют следующие преимущества дистанционного обучения:

-обучение в индивидуальном темпе;

- свобода и гибкость обучения (может быть либо полностью свободным при открытом образовании, либо быть привязанным к ограниченному количеству контрольных точек);
- доступность обучения для любого человека;
- эффективное осуществления взаимосвязи между преподавателем и обучающимся;
- технологичность учебного процесса;
- социальное равноправие;
- благоприятные условия для личного самовыражения обучающегося;
- обучение по месту жительства или работы, следовательно, распределенный характер образовательного процесса.

Наряду с указанными достоинствами существуют некоторые недостатки:

- актуализация и поддержание мотивации обучения;
- отсутствие вербального взаимодействия между обучающимся и преподавателем;
- отсутствие части индивидуально-психологических факторов, которая характерна для классического образования;
- необходимость доступна к источникам получения материалов (интернет или создание соответствующей технической базы);
- отсутствие практических занятий и семинаров;
- недостаточная организация ресурса дистанционного обучения.

Таким образом, можно сделать вывод, что организация уроков русского языка в условиях дистанционного обучения это:

1.Использование цифровых технологий. Одним из ключевых компонентов успешной организации уроков русского языка в дистанционном обучении является использование цифровых технологий. Учителя могут привлекать интерактивные онлайн-платформы, видео-уроки, аудиоматериалы, а также специализировать приложения для изучения русского языка в условиях дистанционного обучения.

2.Гибкость в организации уроков русского языка. В условиях дистанционного обучения важно быть гибкими в планировании и проведении уроков. Учителя должны учитывать разные темпы усвоения материала учениками, а также адаптировать материал под индивидуальные потребности каждого ученика.

3.Взаимодействие учителя и ученика на уроках русского языка. Важным аспектом успешной организации уроков русского языка в условиях дистанционного обучения является поддержание эффективного взаимодействия между учителем и учеником. Для этого можно использовать онлайн-конференции, чаты, электронную почту и другие средства коммуникации.

4.Оценка знаний на уроках русского языка. Важно также разработать эффективные методики оценки знаний учеников в условиях дистанционного обучения. Это может включать в себя проведение онлайн-тестов, написание эссе, выполнение проектов или другие формы работы, позволяющие учителю оценить усвоения материала учениками на уроках русского языка.

В заключении, организация уроков русского языка в условиях дистанционного обучения требует особого внимания к использованию цифровых технологий, гибкости в организации учебного процесса, эффективного взаимодействия учителя и ученика, а также разработки эффективных методик оценки знаний. Учителя, которые могут успешно адаптировать свои методики под новые условия, смогут обеспечить качественное обучение русскому языку даже в условиях дистанционного обучения. Дистанционное обучение

школьников при выполнении определенных условий, таких как наличие качественных интерактивных средств коммуникации (компьютеров, скоростного интернета и т.п.), ответственность и мотивация учащихся, осуществление жесткого контроля со стороны родителей, является средством обеспечения доступного качественного образования. Система дистанционного образования находится все еще в стадии разработки, по-прежнему нет четкой правовой базы, однако это не мешает учебным заведениям предоставлять услуги по осуществлению дистанционного обучения. Подводя итог, стоит отметить, что дистанционное обучение, как один из современных видов обучения, имеет полное право на существование в системе образования наравне с традиционными формами обучения.

Литература:

1. Азимова Э.Г. Методическое руководство для преподавателей по использованию дистанционных технологий в обучении русскому языку как иностранному. М.: МАКС Пресс, 2014. 112с.
2. Азимова Э.Г. Теория и практика преподавания русского языка как иностранного с помощью компьютерных технологий. АДД, М., 2006.-38с
3. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение. М.: ВУ, 2017.-85с.
4. Бадарч. Д. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. М.: ИИТО ЮНЕСКО, 2013.-320с.
5. Вестник КГУ им.И.Арабаева №2, 2015 г (Сыдыгалиева Г. «К вопросу использования текста на занятиях русского языка»).
6. Вестник КГУ им.И.Арабаева «Сборник магистрантов 2020» (Осмонова М. Ө. «Трудности в преподавании русского языка как неродного»)
7. Гарцов А.Д. Новые информационные технологии в высшей школе/ Информационные технологии; в методике преподавания языка: новые приоритеты. Курс лекций. М.: РУДН, 2014. 195с.
8. Лобачев С.Л. Дистанционные образовательные технологии: информационный аспект. М: МЭСИ, 2018. 104с

УДК: 631.67: 005.52 (575.2) (04)

Абылгазиева М.Т.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Маатказы кызы А.
магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Нарымкулова Ч.Д.
магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

**ЧҮЙ ӨРӨӨНҮНДӨ ЖЕР-СУУ РЕСУРСТАРЫН
ПАЙДАЛАНУУДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР**

Аннотация. Макала Чүй өрөөнүндө жер-суу ресурстарын пайдалануу маселелерине анализ кылууга арналып жазылды. Чүй областында жер-суу ресурстарын пайдалануунун көйгөйлөрү изилденип, аларды пайдаланууну жакшыртуу боюнча сунуштар берилди. Себеби, азыркы учурда Чүй областынын жер-суу ресурстарынын экологиялык абалы барган сайын начарлоодо. Биосферанын негизги компоненти болгон топуракка аяр мамиле жасап аны коргоо ар бир адамдын милдети. Мындан тышкары, дүйнөлүк масштабда климаттын жылууланышынан улам дүйнөдө кургакчылык өкүм сүрүүдө. Бийик тоолордогу мөңгүлөрдүн аянты кыскарып, агын суулардын агымы тартылууда.

Негизги сөздөр: дарыя, суу ресурстары, суу менен камсыз болуу, дарыя алабы, каналдар, жер ресурстары, айыл чарба.

Абылгазиева М.Т.

Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева
г.Бишкек

Маатказы кызы А.

магистрант
Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева
г.Бишкек

Нарымкулова Ч.Д.

магистрант
Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева
г.Бишкек

ПРОБЛЕМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ И ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ЧУЙСКОЙ ДОЛИНЫ

Аннотация. Статья написана с целью анализа вопросов использования земельных и водных ресурсов Чуйской долины. Изучены проблемы использования земельных и водных ресурсов Чуйской области и даны рекомендации по улучшению их использования. Причина в том, что в настоящее время экологическое состояние земельных и водных ресурсов Чуйской области ухудшается. Долг каждого человека – бережно относиться к почве, которая является основным компонентом биосферы, и защищать ее. Кроме того, из-за потепления климата в глобальном масштабе в мире наблюдается засуха. Площадь ледников в высокогорьях уменьшается, а сток ручьев уменьшается.

Ключевые слова: река, водные ресурсы, водоснабжение, речной бассейн, каналы, земельные ресурсы, сельское хозяйство.

Abylgazieva M.T.

Kyrgyz State University named after. I. Arabaev
Bishkek c.

Maatkazy kyzy A.

master's student
Kyrgyz State University named after. I. Arabaev
Bishkek c.

Narymkulova Ch.D.

master's student
Kyrgyz State University named after. I. Arabaev

THE PROBLEM OF USING LAND AND WATER RESOURCES IN THE CHU VALLEY

Annotation. The article was written to analyze the issues of using land and water resources in the Chui Valley. The problems of using land and water resources in the Chui region were studied and recommendations were made to improve their use. The reason is that currently the ecological condition of the land and water resources of the Chui region is deteriorating. It is the duty of every person to take care of the soil, which is the main component of the biosphere, and to protect it. In addition, due to global warming, the world is experiencing drought. The area of glaciers in the highlands decreases, and the flow of streams decreases.

Keywords: river, water resources, water supply, river basin, canals, land resources, agriculture.

Аймактын негизги суу артериясы – Чүй дарыясы. Анын көпчүлүк куймалары Кыргыз Ала-Тоосунун түндүк капталынан агып түшөт. Ири куймалары: Ысык-Ата, Аламүдүн, Ала-Арча, Сокулук, Кара-Балта, Шамшы. Дарыялар сезондук жана көп жылдык карлардын сууларынан, ошондой эле мөңгү сууларынан куралып, жаан-чачын сууларынын үлүшү аз [2, 3, 6].

Өрөөндүн суу менен камсыз болушу территориядагы дарыя агымдарынын узундугу менен мүнөздөлүп, 1 км² аянтка 219 миң м³ суу туура келет. Эгерде, суу ресурстарын киши башына бөлсөк, анда Чүй өрөөнүндө бир кишиге 2,9 миң м³ суу туура келип, жалпы республиканын орточо көрсөткүчүнөн (1 км² аянтка 258 миң м³) үч эсе аз [1].

Бирок, суу аймак боюнча бирдей таралбагандыгын эске алышыбыз керек. Чыгыш бөлүгү суу менен жакшы камсыз болсо, батышы азыраак камсыздалган. Ысык-Ата району суу менен эң жакшы камсыз болгон (1 км² жерге 419 миң м³), ал эми эң аз камсыз болгон Москва районунда болгону 1 км² жерге 143 миң м³ суу туура келет.

1-таблица

Суу ресурстарынын региондор боюнча бөлүнүшү

	Администарциялык райондор	Аянты	Калкы миң киши	Дарыя агымы		Суу менен камсыздалышы	
				Жылына км ³	%	1 км ² жерге	Киши башына
1.	Чүй	1612,1	104,4	0,65	15,9	403	6,2
2.	Ысык-Ата	1893,2	125,0	0,80	19,5	419	6,4
3.	Аламедин	1443,1	8884,9	0,40	9,8	277	0,5
4.	Сокулук	2027,2	136,1	0,35	8,5	172	2,8
5.	Москва	1531,1	83,6	0,22	5,4	143	2,6
6.	Жайыл	678,6	0,3	0,25	6,1	148	2,5
7.	Панфилов	1716,2	43,6	0,28	6,8	163	2,4
8.	Бардыгы	15366,4	1533,1	4,10	100	266	2,7

Айыл чарбасы Чүй өрөөнүнүн эң чоң суу керектөөчүсү болуп саналат. Анын ичинен сууну сарптоо көлөмү боюнча башкы орунда сугатчылык турат. Бул боюнча 2-таблицаны мисал кылабыз.

2-таблица

Негизги чоң суугаруучу системалар

№	Дарыялардын аталышы	Суугарган аянты, миң га менен
1.	Ысык-Ата	8,9
2.	Шамшы	9,1
3.	Аламүдүн	9,1
4.	Ала-Арча	11,0
5.	Савхоз	17,2
6.	Кара-Балта	20,0
7.	Ат-Башы	25,6
8.	Чыгыш Чоң Чүй каналы (ЧЧК)	43,1
9.	Батыш Чоң Чүй каналы (БЧК)	72,1
10.	Жергиликтүү суу агымдарын пайдалануу	18,7

Аймакта суугарууга кеткен суу жылына 2495 м³ же 69 % түзөт. Азыркы учурда суугарууга жылына 1140 млн. м³ суу жумшалат же бардык суулардын 60 % түзөт. Эң көп сугат аянттары Сокулук районуна тиешелүү. Жылына 404,5 - 354,6 млн м³ суу сарпталып, 42 миң га аянт суугарылат. Калган райондордун ар бири 200-370 млн. м³ суу керектешет. Алсак, Ысык-Атада 26 000 га аянтка 180,3 млн м³ суу керектелсе, жамгырлатуучу машиналардын жардамы аркылуу Панфилов районунда 5,86 миң га, Жайыл районунда 1,34 миң га сугарылат.

Каналдар. Чүй өрөөнүнүн айрым каналдары жерде казылып, бетондолгон эмес. Ошондуктан, суунун кандайдыр бир бөлүгү инфильтрацияланат (жерге сиңет). Чыгыш Чүй каналынын узундугу 98 км жетип, баш жагында суу чыгымы 36 м³, ушундай эле жоготулар ЧЧКнын батыш бөлүгүндө да байкалат. Фильтрация аркылуу суунун жоголушун азайтуу максатында монолиттик темир бетон каналдары курулууда. Ал, каналдар тууралуу маалыматтар төмөнкү 3-таблицада берилди.

3-таблица

Каналдар тууралуу маалымат

Каналдардын аталышы	Каналдын узундугу, км	Каналдын баш ченинде суу өткөрүү мүмкүнчүлүгү, м ³ /с
ччкк	98,0	50,0
тчкк	158,45	15,0
БЧК	147,0	91,0
Красно-Реченский	37,0	8,0
Ат-Башы	57,0	31,0
Совхозный	25,9	20,0
Обводный Чуйский	42,65	220,0
Кара-Балта	20,3	11,0
Ат-Башы	33,5	20,0

Суугатчылыктан сырткары, негизги суу талап кылуучу тармактарга: машина куруу, металлды кайра иштетүү, жеңил жана тамак-аш өнөр жайы, ошондой эле электр энергетикасы кирет. Көпчүлүк өндүрүштүк мекемелер көбүнчө жер астындагы сууларды пайдаланышат. Бирок, ал суулар бардыгына белгилүү болгондой таза суулардын катарына кирип, тамак-аш өнөр-жайында жана жеке адамдын керектөөсүнө гана жумшалышы керек. Өндүрүштө колдонулган суулардын көлөмү жылына 706 млн. м³ дан ашат. Бишкек шаарынын өндүрүштө колдонулган сууларында көптөгөн санда сульфаттар, хлориддер, фосфор, азот, темир, жез, никель, нитраттар, фенолдор, хром, цинк, жана башка заттар, нефти продуктылары кездешет.

Эң ири суу колдонуучулардын бири Бишкек жылуулук электр борбору. Ал өз керектөөсүнө жылына 500 млн. м³ суу сарптап кайра ошончо көлөмдөгү составында сульфат, амиак, фенолдун ашыкча көрсөткүчтөрү бар кирдеген сууну агызып чыгарууда. Кайра иштетилип чыкан суунун үлүшү болгону 4,7 % тен ашпайт. Көпчүлүк өндүрүштүк мекемелер өзүнүн колдонулган сууларын тазалоо приборлорунун жок болгондугуна байланыштуу Чүй, Ысык-Ата, Кегети, Шамшы, ошондой эле жер астындагы сууларды булгап жатат. Тактап айтканда, нефти продуктылары, сульфаттар, хлориддер, азот, темир, жез, никел, фенол жана башка заттар менен булганууда.

4-таблица

Азыркы кездеги өндүрүштүк бирикмелердин суу керектөөсүнүн көрсөткүчтөрү

Өндүрүштүк бирикмелер	Баардыгы	Жер үстүндөгү суулар	Жер астындагы суулар
Бишкек	573,0	523,4	49,6
Токмок	7,0	0,5	6,5
Кара-Балта	6,0	2,5	3,5
Чыгыш Чүй	1,0	0,1	0,9
Баардыгы	587	526,5	60,5

Келечекте сугат жерлердин көбөйүшү, калктын санынын өсүшү жана өндүрүштүк өндүрүүнүн көлөмүнүн жогорулашы мындан ары да суу ресурстарынын дефицит болушу күтүлүүдө. Ушуга байланыштуу өндүрүштө суу ресурстарын рационалдуу колдонуу жана сактоо боюнча бир канча комплекстүү иш- аракеттерди ишке ашыруу керек. Эң негизги иш чара – өндүрүштө туюк системаны түзүп, колдонулган өндүрүштүк сууларды таза суу ресурстарына кошулбашына шарт түзүшүбүз керек. Бирок экономикалык көз-караш менен караганда өндүрүштө колдонулган сууларды кайрадан эле ошол мекемеде бир нече жолу колдонулушу туура эмес деген пикирдебиз. Ошондуктан, суунун мүмкүнчүлүгүнө жараша башка мекемеге колдонсо туура болмок. Мисалы: мурун колдонулган жана кайрадан тазаланган женил жана тамак-аш өнөр жай сууларын курулуш өнөр жай иштеринде колдонсок жакшы болмок. Андан сырткары суу ресурстарын такыр эле колдонбоочу өндүрүштүк техникалык процесстерди киргизүү колго алынса, суу ресурстарыбызды үнөмдүү пайдаланууга чоң жардам бермек.

Сууну колдонууга урбанизация процесси да чоң таасир тийгизүүдө. Мисалы 1970-жылдан бери Бишкек шаарынын калкы 2-3 эсе көбөйсө, сууну колдонуу 142 млн м³ дан ашууда [4]. Учурда Бишкек шаары Орто-Алыш жана Ала-Арча дарыялардын негизиндеги жер астындагы суулар менен камсыз болууда.

2023-жылдын жай айы Кыргызстан үчүн кургакчыл болду. Суунун аз болушунун кесепеттери эң көп Чүй облусунда сезилип, суу керектөөчүлөр жана мамлекет кескин чараларды көрүүгө даяр болууда.

Аламедин суу тундургучу (Аламединский отстойник). Анын негизги милдети – ушул эле аталыштагы дарыядан агып жаткан сууну талааларга жана борбордун ирригациялык системасына жеткенге чейин ылай менен чоподон тазалоо. Өткөн жылдарда суунун агып кириши секундуна 7-8 м³ ду түзсө, 2023-жылдын жай айларында 2,5 м³ ка чейин төмөндөп кетти.

Ала-Арча гидроучастогу – Аламүдүн жана Сокулук райондорунун жерлерин сугаруучу тоо этектериндеги суу алгыч. 10 миң гектар аянтты сугаруу үчүн гидравликалык участокко секунд сайын 10 кубометр суу берилиши керек болсо, 2023-жылдын жай айларында 3 эсе аз алынды.

Төмөнкү Ала-Арча суу сактагычы. Бир жылдын ичинде Чүй облусундагы эң ири суу сактагычтардын биринде суу үчтөн бирине чейин азайып кетти. 2022-жылы кышында 3 миллион кубометр суу топтолгон. Ал эми, 2023-жылдын жай айларында 27,7 кубометр суу калды.

Ысык-Ата декадалык жөнгө салынуучу (БДР) суу сактагычында жайында суусу калбай калды. Бул суу сактагыч 3 ири айыл өкмөттөрүн – Сын-Таш, Нурманбет жана Юрьевка айыл өкмөттөрүн суу менен камсыз кылат.

Чүй обласында 320,0 гектар сугат жердин 55,8 гектары канааттандырырлык эмес абалда, анын 25,9 гектары суудан, 29,9 гектары шордон жабыркаган. Мындай жараксыз жерлер областтын сугат жерлеринин 17 %тин түзөт. Панфилов районунун ар бир 3 гектары, Жайыл жана Москва райондорунун ар бир 4 гектары, Сокулук районунун 5 гектары түшүмсүз болуп, натыйжада 50 % түшүмү төмөн алынууда [5].

Чүй облустук бассейндик суу чарба башкармалыгына 8 райондук суу чарба башкармалыгы жана 17 гидротехникалык участок карайт. Чүй-Бишкек суу чарба башкармалыгына караштуу уюмдар аркылуу сууну алууну, суу менен камсыз кылууну, анын пайдаланылышына көзөмөлдүк кылат. Мындан сырткары, дарыянын алабы боюнча райондор жана республикалар аралык Чүй суусун бөлүштүрүшөт.

Чүй мамлекеттик бюджеттик суу чарба мекемеси 319,7 миң га сугат жерди суу менен камсыз кылышат. Райондун мамлекеттик ирригациялык фонду төмөнкүлөрдөн турат: узундугу 1548 км болгон чарбалар аралык каналдар, гидротехникалык курулмалар – 2057 даана, өлчөөчү станциялар – 1179 даана, насостук станциялар – 1 даана, узундугу 804 км коллектордук-дренаждык тармактар, суу сактагычтар – 26 даана, пайдалуу кубаттуулугу 184,0 млн. м³, суткалык жана он күндүк жөнгө салуу бассейндери (БСР, БДР) – 28 даана, алардын пайдалуу көлөмү 35,15 млн. м³ дан ашык.

Областын экономикасында айыл чарба алдынкы орунду ээлеп, ички дүң продукциянын 50 %ин берет. Чүй областына республиканын жалпы айдоо жерлеринин 32,5 % туура келет.

Областын жалпы аянтынын 65,6 % ти же 320990 га жер айыл чарбага пайдаланууга жарактуу жер (2022-ж.) болуп саналат. Анын 267707 гектары айдоо (айыл чарбага жарактуу жердин 31,8 % ти), 9,4 миң га мөмө-жемиш жана башка категориядагы жерлер. Дарактар (0,7 %), 20,9 миң га чөп чабынды (1,6 %), 872,6 миң га жайыт (65,9 %). 2021-жылы областа 387,0 миң га жерге эгин эгилип (республиканын 31,1 %), анын 221,4 миң га дан эгиндери (республикадагы дан эгиндин 32,6 %), 20,5 миң га кант кызылчасы (91,1 %), 12,3 миң га картошка (16,7 %), 20,9 миң га жашылча (47,8%), 100,8 миң га тоют өсүмдүктөрү (37,4 %),

калган 10,6 миң га коон, дарбыз, ашкабак жана май өсүмдүктөрү эгилген. Дыйканчылыкта 2022-жылы 642,0 миң т дан эгиндери, 255,7 миң т кант кызылчасы, 192,5 миң т картошка, 345,2 миң т жашылча, 41,6 миң т бакча азыктары, 25,0 миң т мөмө-жемиш жана 5,9 миң т жүзүм даярдалган.

Корутунду

Чүй өрөөнүндө дарыя тармактары жетиштүү тармакталгандыгына карабастан, аймактын суу менен камсыз болушу жалпы республиканын деңгээлинде төмөн. Алсак, суу ресурстарын киши башына бөлсөк, анда Чүй өрөөнүндө бир кишиге 2,9 миң м³ суу туура келип, жалпы республиканын орточо көрсөткүчүнөн (1 км² аянтка 258 миң м³) үч эсе аз.

Бирок, суу аймак боюнча бирдей таралбагандыгын эске алышыбыз керек. Чыгыш бөлүгү суу менен жакшы камсыз болсо, батышы азыраак камсыздалган. Ысык-Ата району суу менен эң жакшы камсыз болгон (1 км² жерге 419 миң м³), ал эми эң аз камсыз болгон Москва районунда болгону 1 км² жерге 143 миң м³ суу туура келет.

Дарыяларда гидрометрикалык байкоолордун жоктугу суу ресурстарын пайдаланууну жана суу чарба объекттерин иштетүүдө бир топ кыйынчылыктарды жаратууда. Учурда Чүй облусунун мелиорация кадастрынын маалыматы боюнча 319,7 миң га сугат жерлери бар, анын ичинен:

- 238,85 миң га же 75% – жакшы абалда;
- 28,49 миң га же 9% – канааттандырарлык абалда;
- 55,8 миң га же 17% – канааттандырарлык эмес абалда.

Панфилов районунун ар бир 3 гектары, Жайыл жана Москва райондорунун ар бир 4 гектары, Сокулук районунун 5 гектары түшүмсүз болуп, натыйжада. алардагы түшүм берүүчү жерлерге караганда 50 % түшүмү төмөн алынып жатат.

Ошондуктан төмөнкү иш чаралар жүргүзүлүшү керек:

- а) Дарыялардын агымына жана режимине мониторинг жүргүзүү;
- б) Республикада суу ресурстарын эсептеп, алардын пайдаланылышын талдоочу орган түзүү;
- в) Мамлекеттик суу кадастрын түзүү;
- г) Агломерациялык иштерди өз убагында жүргүзүү.

Адабияттар

1. Аламанов, С.К. Суу жөнүндө баян [Текст] / С.К.Аламанов. – Бишкек: V.R.S. company, 2015. –72 с.
2. Аламанов, С.К. Физическая география Кыргызстана [Текст] / С.К.Аламанов,. К.С. Сакиев, С.М. Ахмедов ж.б. – Бишкек: Турар, 2013. –578 с.
3. Кыргызстандын географиясы. Энциклопедиялык окуу китеби [Текст] / Башкы редактор Ү. Асанов. – Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004. – 716 б.
4. Маматканов, Д. М. Водные ресурсы Кыргызстана на современном этапе [Текст] / Д.М. Маматканов, Л.В. Бажанова, В.В. Романовский. – Бишкек: Илим, 2006. – 300 с.
5. Отчет отдела Географии института геологии НАН КР за 2023 г. – Бишкек, 2023. – 74 б.
6. Чүй областынын энциклопедиясы. [Текст] / Башкы редактор А. Карыпкулов. – Бишкек, 1994. – 416 б.

Адылбек кызы Т.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

АЗЫРКЫ ОБОНЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ЖАШТАРГА ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨГҮ ОРДУ

Аннотация: Макалада обончулардын орто муунун түзгөн А.Бедияров, И.Жунусов, К.Артыков, И.Аманбаевдердин обончу-ырчы катары кыргыз элине кызмат өтөп келе жатканы ачып берилип, алардын элдин эстетикалык маданиятын өстүрүүгө кошкон салымы ынанымдуу далилденет.

Жогоруда аты аталган обончулардын жараткан обондорундагы кайрыктардын кайталангыстыгы, оригиналдуулугу ачып берилип, алар өз таланты менен кыргыз обончулук өнөрүн өнүктүрүүгө чоң салым кошуп жаткандыгы ачып көрсөтүлөт.

Мектептерде жогоруда аты аталган обончулардын чыгармаларын окуучуларга үйрөтүп, аларга эстетикалык тарбия берүүдө окутуунун интерактивдүү технологияларын колдонуунун зарылдыгы, анда талкуу методун колдонуунун натыйжалуу болору аныкталган.

Макалада мектептерде обончулардын чыгармаларын үйрөтүү жаш муундарда улуттук эстетикалык табитти калыптандырып, жаштарыбызды батыштын музыка маданиятынын терс таасирлеринен сактоого мүмкүндүк жаратары ачып берилет.

Негизги сөздөр: глобалдашуу, музыка, композитор, обончу, ырчы, аккордеон, обончулук өнөр, музыканы окутуу, эстетикалык тарбия,

Адылбек кызы Т.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

МЕСТО ТВОРЧЕСТВ СОВРЕМЕННЫХ МЕЛОДИСТОВ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье рассматриваются творчество мелодистов А.Бедиярова, И.Жунусова, К.Артыкова, И.Аманбаева. Показана, что они являются средним поколением композиторов-мелодистов и служить кыргызскому народу своими творчествами как композиторы и певцы, и доказывается, что творчество их играют огромное значение в воспитание эстетическую культуру людей.

Показано роль вышеперечисленных мелодистов в развитие мелодического искусства кыргызского народа и неповторимость и своеобразие их мелодий. Также показана, что они своим талантом вносят большой вклад в развитие кыргызского народного искусства.

В школах эстетическое воспитания учащихся посредством произведений вышеперечисленных композиторов-мелодистов похвально. Использование интерактивные технологии в обучения произведений вышеперечисленных мелодистов и широкое использование в нем дискуссионного метода делает уроки более эффективными.

Преподавание произведений композиторов- мелодистов в школах помимо всего, сформирует национальный эстетический вкус у подрастающего поколения, позволит оградить нашу молодежь от негативного воздействия западной «массовой» музыкальной культуры.

Ключевые слова: глобализация, музыка, композитор, музыкант, певец, аккордеон, песенное искусство, обучение музыки, эстетическое воспитание.

Adylbek kyzy T.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

THE PLACE OF THE CREATIVITY OF MODERN MELODISTS IN THE AESTHETIC EDUCATION OF YOUTH

Annotation. The article examines the work of melodists A. Bediyarov, I. Zhunusov, K. Artykov, I. Amanbaev. It is shown that they are the middle generation of composers and melodists and serve the Kyrgyz people with their creativity as composers and singers, and it is proven that their creativity plays a huge role in educating the aesthetic culture of people.

The role of the above-mentioned melodists in the development of the melodic art of the Kyrgyz people and the uniqueness and originality of their melodies is shown. It is also shown that with their talent they make a great contribution to the development of Kyrgyz folk art.

In schools, the aesthetic education of students through the works of the above-mentioned composers and melodists is commendable. The use of interactive technologies in teaching the works of the above-mentioned melodists and the widespread use of the discussion method in it makes the lessons more effective.

Teaching the works of composers and melodists in schools, in addition to everything else, will shape the national aesthetic taste of the younger generation and will help protect our youth from the negative impact of Western “mass” musical culture.

Key words: globalization, music, composer, musician, singer, accordion, song art, music teaching, aesthetic education.

Музыка адамдын рухий дүйнөсүнүн азыгы катары эсептелет. Ошондон музыка жаш муундардын рухий дүйнөсүнүн калыптануусуна өтө күчтүү таасир этүүчү фактор болуп саналат [1].

Азыркы кезде дүйнөдө глобалдашуу процессинин күчөшү жана маалымат технологияларынын дүркүрөп өнүгүшү жаштарыбыздын бөтөн элдин музыкасы менен жакындан тааныш болуусуна мүмкүнчүлүк түзүп берип, жаштарыбыздын бөтөн элдин музыкасына ашыкча берилүүсүн жаратып, төмөнкүдөй терс көрүнүштөрдүн: жеңилдик, өз элинин музыкасын жерүү, бөтөн эл маданиятына кулдук уруу ж.б.у.с. жагымсыз көрүнүштөрдү пайда кылууда.

Азыркы күндө батыштын музыкасы жаштарыбыздын дүйнөлүк музыкалык маданияттын өнүгүүсү менен тааныш болуусуна шарт түзүп бергени менен, түпкүлүгүндө батыштын музыкасы кыргыз элин рухий жактан жок кылуучу фактор болуп саналат десек жаңылышпайбыз. Анткени азыркы кезде коомдун тездик менен өзгөрүп жатышы, маданияттардын карым-катышынын күчөшү, батыштын “массалык маданияттын” таасири

жаштарыбыздын бүт жан дилин булгап, рухий жактан жардыланып, жан дүйнөсүн мокотуп, аларды манкуртка айландырып жатат. Мына ушундай учурда жаш муундарыбызга улуттук каада-салт, адабият, кино, музыка ж.б. аркылуу тарбия берүүнү ишке ашыруу гана, элибиздин эл катары сакталышына жана өнүгүп өсүшүнө жетише алабыз.

Биздин пикирибизче, жаш муундарга улуттук негизде тарбия берүүдө обончулардын чыгармаларын пайдалануу да өзүнүн оң натыйжаларын берет. Анткени кыргыз музыкасында обончулуктун орду өзгөчө. Боогачы, Калмурат, Атай, Ж.Шералиев, Р.Абдыкадыров ж.б. тарабынан өнүктүрүлгөн обончулук өнөр кыргыз музыка маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат [4].

Обончулук өнөр менен шугулданып, эстетикалык жактан бийик жана мекенчилдик мазмундагы чыгармаларды жаратып, кыргыз элинин музыкалык дүйнөсүн байытып келе жаткан А.Бедияров, И.Жунусов, К.Артыков, И.Аманбаев ж.б. орто муундагы обончулардын чыгармалары аркылуу да жаш муундарга улуттук негизде тарбия берүүнү ишке ашырууга болот.

Жогоруда аты аталган обончулардын чыгармачылыгын изилдөөнүн темасы катары тандалып алынышы алардын бир муунду түзгөн, акардеон менен ырдап чыккан, чыгармачылыгы бири-бирине жакын обончулар экендиги. Аталган обончулардын ар биринин чыгармачылыгында эстетикалык жактан баалуу болгон чыгармалардын (обондордун) бар экендиги талашсыз.

Биз кыргыз музыкалык дүйнөсүн байытып келе жаткан обончулар А.Бедияровдун “Гүлгүн жаш”, “Туулган жер” ж.б., И.Жунусовдун “Туулган айылым”, “Эламан”, “Ата журт” ж.б., К.Артыковдун “Кыялдануу”, “Ырдалып бүтпөйт махабат”, “Сүйүүгө таазим”, “Жашоо майрам”, “Кайдасың картайбаган махабатым”, “Мырзайым” ж.б., И.Аманбаевдин “Нестан Дарежан”, “Боз инген дүйнө кезет”, “Сөң -Көл баяны”, “Жетиген”, “Мөлбулак” ж.б. [3] чыгармаларынын негизинде окуучуларга эстетикалык тарбия берүүнү ишке ашырууну изилдөөгө алдык. Биз алгач атайын талдоо аркылуу алардын чыгармаларынын эстетикалык маани-мазмунун аныктап, алардын чыгармалары аркылуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүүнүн жолдорун аныктап, методикаларын иштеп чыктык. Алсак, К.Артыковдун “Кыялдануу” ыры өзүнүн мазмунунун терендиги, эстетикалык таасиринин бийиктиги менен айырмаланат [3]. Ал ыр элге кеңири белгилүү болуп, ыр элдин музыкалык табитине ылайыктуу болгондон 30 жылдан ашуун эл ичинде ырдалып, теледен көрсөтүлүп, радиодон уктурулуп келе жатат. Ошондой эле жаш ырчылардын конкурстарда байгелүү орундарды ээлешине себепкер болууда. Анткени Кадыралы Артыковдун “Кыялдануу” аттуу ырын алгач Медер Кыдыршаев ырдап чыкканда эле ырчынын үнүнүн кооздугу аркылуу ырдагы обондун керемет күчү, кооздугу, жагымдуулугу, идеясы жана мазмуну даана ачылып, ага кошумча ырчынын үнүнүн кооздугу кишинин жан дүйнөсүнүн бүт ээлеп: угарманды жаратылыш койнуна алып барып, табияттын керемет сулуулугуна суктандырып, торгойлордун сайраганы, кекиликтердин жоргологону көз алдына тартылып, жайлоонун керемети жан жыргатып, гүлдөрдүн жыты мурунга келип, табияттан жан жыргап, көңүл көтөрүлүп, обон кишини табият керметине жуурулуштуруп салат да угарманды “нес” кыла коет. Мына ушундай керемети менен аталган ырдын обону окуучуларга эстетикалык тарбия берет.

Биз мектептерде обончулардын чыгармалары аркылуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүүдө окутуунун интерактивдүү технологияларын кеңири колдондук.

Окутуунун интерактивдүү технологиялары - окутуу процессин уюштурууда колдонулуучу методдордун жана ыкмалардын жаңы системасы болуп, окутуу процессинде мугалим менен окуучулардын өз ара таасир этүүдө болушу зарылдык болуп саналат. Бул технология сабакка мугалимдин гана эмес, окуучулардын да активдүү катышуусун талап кылат.

ИНТЕРАКТИВДҮҮ УСУЛДАР (интерактивные методы) - окуучу, мугалим жана маалыматтын ортосундагы өз ара мамилелердин өзгөчө тартипте уюшулган, өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ болгон усулу [2].

Окутуунун интерактивдүү технологияларын колдонууда, биз талкуу методун кеңири колдондук.

Талкуу (дискуссия) – билим берүүдө жана социалдык-психологиялык усулдарда колдонулуучу, маселени терең түшүнүүгө жетишүү үчүн керектүү ыкмаларды колдонуу аркылуу чындыкты табууга багытталган, өзүнө мүнөздүү ырааттуулукта, эрежеде өткөрүлүүчү талаш-тартыш процесси [2].

Талкуу методунда окуучуларга алгач музыкалык чыгарма уктурулуп бүткөндөн кийин, ар бир окуучунун пикирин билүү, алардын музыкалык түшүнүктөрүн өстүрүү, музыкалык табитин калыптандыруу үчүн, музыкалык чыгарманы талкуулоого катыштыруу аракеттер жасалат.

Талкууну керектүү нукта кармап туруу, катышуучулардын кезеги менен сүйлөп туруусун көзөмөлдөө, сүйлөбөгөн адамдарды талкууга тартуу үчүн, мугалимге жардам берүү үчүн, окуучулар менен иштөөнү үйрөнсүн үчүн окуучулардын ичинен бирөөсү модератор катары тандалып турду.

Биз талкуу методунда окуучулардын ар бири уккан музыкалык чыгарма боюнча өздөрүнүн көз караштарын, ойлорун билдириши талап кылдык. Ошондон улам окуучуларды талкууга активдүү катыштыруу үчүн төмөнкүдөй жардамчы суроолорду пайдаландык:

1. Азыр Сиздер уккан ырдын автору ким, ырдын сөзүн ким жазган?
2. Ыр кандай аталат?
3. Ыр эмне жөнүндө ырдалат?
4. Ырдын мазмунун айтып бере аласыңбы?
5. Ыр эмнеси менен сага жакты?
6. Ыр эмнеси менен сага жакпай калды?
7. Сенин оюнча обонду кандай кылганда ыр дагы да жакшыраак болмок?
8. Сенин оюнча ырчы ырды кандай кылып ырдаганда ыр дагы да жакшыраак чыкмак?
9. Ырды ким ырдап көрөт?
10. Ырды сен ырдап көрчү.
11. Кимде дагы кандай ой-пикирлер бар? ж.б.у.с. суроолор талкуунун жүрүшүндө окуучуларга берилет.

Талкуу методу окуучулардын музыкага болгон кызыгууларын өстүрүп, музыкалык табитин тактап, кеңейтип, аларды инсан катары да өнүгүүгө алып келери белгилүү болду.

Обончулардын чыгармалары аркылуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүү ишин колго алуу өзүнүн түйшүктүүлүгү менен өзгөчөлөнөрү, мындагы кыйынчылыктар музыкалык чыгарманы тандоо жана окутуу методун тандоо менен байланыштуу экендиги ачыкталды.

Обончулардын чыгармалары аркылуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүүнү ишке ашыруу коомдук жана инсандык денгээлде ар бир инсан үчүн пайдалуулугу, натыйжалуулугу менен баалуу болору белгилүү болду.

Жаш муундарга эстетикалык тарбия берүүнү жакшыртуу Президентибиздин “Жаш муундарды рухий жана ден-бой жагынан өнүктүрүү (тарбиялоо) концепциясы” жана “Улуттук нарк-насилдерди сактоо жана өнүктүрүү” жөнүндөгү Жарлыктарын колдоп, жаш муундарды улуттук негизде өнүктүрүү саясатын турмушка ашыруунун бир тармагы болот.

Жыйынтыктап айтканда, батыш маданиятынын, анын ичинде музыкалык маданияттын, таасирлеринин натыйжасында кыргыз коомунда батыш маданиятын сүйгөн, кадырлаган, бирок өз маданиятын жериген манкурт катмар, муун пайда болуп, калыптанып жатат. Бул коомдук процеске каршы жаш муундарга улуттук негизде тарбия берүүнү ишке ашыруу зарыл болуп саналат.

Обончулук өнөр кыргыз музыкасында өз ордуна ээ. Кыргыз обончуларынын чыгармалары да жаш муундарга эстетикалык тарбия берет. Обончулук өнөрдү аркалап, орто муундагы обончуларды түзгөн А.Бедияров, И.Жунусов, К.Артыков, И.Аманбаевдердин обондору аркылуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүүгө болот.

Мектептерде обончулардын чыгармалары аркылуу окуучуларга эстетикалык тарбия берүүдө окутуунун интерактивдүү технологияларын: талкуу методун колдонуу өзүнүн натыйжалуулугун көрсөттү. Талкуу методунда окуучулар уккан музыкалык чыгарманы талкуулоого катышуу аркылуу өздүрүнүн көз караштарын, кызыгууларын, музыкалык табитин тактап, кеңейтип, өнүгүүгө жетишери белгилүү болду.

Мектептерде обончулардын чыгармаларын үйрөтүү жаш муундарда улуттук эстетикалык табитти калыптандырып, жаштарыбызды батыштын музыка маданиятынын терс таасирлеринен сактоого мүмкүндүк жаратат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кыргыз музыкасы: Энциклопедиялык окуу куралы. /Башкы ред. Ү. Асанов. – Бишкек, 2004. – 400 б.
2. Тайиров М.М., Мурзаев М.С. Окутуунун жаңы технологиялары. Ош 2007. -168 б.
3. Мурзаев М.С. ОшМУнун 50 жылдыгына ыр десте. Ош. 2001. -110 б.
4. Мурзаев М.С. ОшМУда иштеген окумуштуу педагогдор / Залкар обончу, атактуу ырчы - Рыспай Абдыкадыров. Б.: 2019. -190 б. 48-56 беттер.

УДК: 370(575.2)

Ажыбаева Н.Ж.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САНАРИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮ

Аннотация: Заманбап реалдуулук коомдун ар кандай чөйрөсүнө санариптик технологияларды киргизүү менен шартталган жашоодогу жаңы өзгөрүүлөрдү сунуштайт. Бул процессти түшүнүү экономиканы санариптештирүү шартында билим берүү чөйрөсүн

өнүктүрүү тенденцияларын изилдөөгө мүмкүндүк берди. Билим берүү тармагында реформа санариптик билим берүү чөйрөсүнө негизделген окутуу моделдеринин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө багытталган. Мамлекеттик концепцияда белгиленген билим берүү процессин санариптештирүү планын ишке ашыруу зарыл инфраструктураны түзүүнү жана пландын так аткарылышын калыптандырууну талап кылат. Билим берүү тармагындагы санариптештирүү процессин талдоо облустун билим берүү процессинде жаңы технологияларды ийгиликтүү колдонуу темпи жогорулап, кесиптик компетенцияларды калыптандырууну камсыз кылуу үчүн зарыл шарттар түзүлүп жатканын көрсөттү. Окуу процессинде заманбап санариптик педагогикалык методдорду колдонуу санариптик каражаттардын натыйжалуулугунан көз каранды экени аныкталган. Санариптик билим берүү чөйрөсү заманбап коомдо иштөө үчүн зарыл шарт катары таанылган. Бул макалада Кыргыз Республикасындагы билим берүү тармагындагы өзгөрүүлөр, анын ичинде билим берүү тармагындагы санариптештирүүнү өнүктүрүү талкууланат.

Негизги сөздөр: Санариптештирүү, маалыматтык технология, маалыматтык жарылуу, медиасабаттуулук, электрондук платформалар, санариптик аборигендер, маалымат алмашуу.

Ажыбаева Н.Ж.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАНИИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация: Современная реальность предлагает новые изменения в жизни, вызванные внедрением цифровых технологий в различные сферы жизни общества. Понимание этого процесса позволило изучить тенденции развития образовательной среды в условиях цифровизации экономики. В сфере образования реформа направлена на расширение возможностей моделей обучения на основе цифровой образовательной среды. Реализация заложенного в государственной концепции плана цифровизации образовательного процесса требует создания необходимой инфраструктуры и формирования четкой реализации плана. Анализ процесса цифровизации в сфере образования показал, что темпы успешного использования новых технологий в образовательном процессе региона увеличиваются, создаются необходимые условия для обеспечения формирования профессиональных компетенций. Определено, что использование современных цифровых педагогических методов в образовательном процессе зависит от эффективности цифровых инструментов. Среда цифрового образования признается необходимым условием функционирования в современном обществе. В данной статье рассматриваются изменения в сфере образования в Кыргызской Республике, в том числе развитие цифровизации в сфере образования.

Ключевые слова: Цифровизация, информационные технологии, информационный взрыв, медиаграмотность, электронные платформы, цифровые абориген, обмен информацией.

Azhibayeva N.Zh.

master's student

Kyrgyz State University named after. I. Arabaeva

Bishkek c.

DEVELOPMENT OF DIGITAL EDUCATION IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract: Modern reality offers new changes in life caused by the introduction of digital technologies into various spheres of society. Understanding this process made it possible to study trends in the development of the educational environment in the context of digitalization of the economy. In the field of education, the reform aims to expand the capabilities of learning models based on the digital educational environment. The implementation of the plan for digitalization of the educational process laid down in the state concept requires the creation of the necessary infrastructure and the formation of a clear implementation of the plan. An analysis of the digitalization process in the field of education has shown that the pace of successful use of new technologies in the educational process of the region is increasing, and the necessary conditions are being created to ensure the formation of professional competencies. It has been determined that the use of modern digital pedagogical methods in the educational process depends on the effectiveness of digital tools. The digital education environment is recognized as a necessary condition for functioning in modern society. This article discusses changes in the field of education in the Kyrgyz Republic, including the development of digitalization in the field of education.

Keywords: Digitalization, information technology, information explosion, media literacy, electronic platforms, digital natives, information exchange.

С изменением эпохи происходят изменения и в обществе. В жизни люди сначала научились различным знакам для обмена информацией, но теперь разрабатывают способы быстрой и простой передачи информации. Поэтому человек не должен отставать от изменений в обществе. Аналогичные изменения происходят и в сфере образования. Сначала в обучении использовалась доска и мел, но сейчас используются различные оборудования. Эти изменения называются цифровизацией. Государство играет важную, основополагающую роль в интеграции цифровых технологий в жизнь общества. Государственная политика в сфере цифровизации экономики напрямую связана с трансформацией системы образования, в том числе профессионального, поскольку задача состоит в обеспечении экономики необходимыми кадрами с развитыми цифровыми компетенциями.

Цель исследования – изучить возможности развития цифровой образовательной среды как важной составляющей современного образовательного процесса.

Актуальность изучаемой проблемы. Система образования Кыргызской Республики движется в сторону новых инноваций. Являясь частью социальной, культурной и технологической среды, цифровая среда является материальным воплощением новой реальности современного образования, что подчеркивает актуальность исследования. Использование возможностей цифровой образовательной среды для повышения качества образования является одним из приоритетов государственной политики Кыргызской Республики.

Цифровизация – это внедрение современных цифровых технологий в различные сферы жизни и производства. Поэтому суть цифровизации заключается в переносе информации в более легкую и доступную среду. А цель — сделать окружающий человека мир более гибким с помощью цифровых технологий. В наше время каждый шаг человечества связан с технологиями. Вся информация в экономике, медицине, образовании оцифрована, оцифрованы и базы данных. Это оказывает большое влияние на жизнь человека. В настоящее время все страны мира развиваются по пути цифровизации, в том числе и

Кыргызстан, который находится на первом этапе цифровизации. В Национальной стратегии развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы указано, что Кыргызстан должен стать цифровым центром на Великом Шелковом пути [2, с.12]. В соответствии с этой целью экс-президент КР Сооронбай Жээнбеков объявил 2019 год «Годом регионального развития и цифровизации страны» [9]. В этом году больше внимания было уделено цифровизации страны в экономической сфере. 2020 год был принят «Годом развития регионов, цифровизации страны и поддержки детей» после того, как было доказано, что нельзя забывать о слаборазвитости и человеческом капитале, инвестируя в систему управления экономической сетью.

Согласно национальной стратегии развития, принята концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан» 2019-2023 годы. В рамках Концепции цифровизации в качестве важных определены следующие направления:

- внедрение цифрового образования и развития цифровых навыков на всех уровнях системы образования;
- развитие ИТ-образования, широкомасштабная подготовка высококлассных ИТ-специалистов для ИТ-индустрии;
- разработка системы обучения и переобучения цифровым навыкам для всего населения, включая уязвимые группы;
- развитие национального цифрового контента на местных языках [1, с.7].

Для реализации этой концепции в систему образования был внедрен проект «Умная школа».

Проект состоит из 4 компонентов:

- 1) развитие ИТ-компетенций учителей;
- 2) развитие цифровых навыков у учеников;
- 3) развитие цифрового образовательного контента;
- 4) развитие школьной ИКТ-инфраструктуры [1, с.7].

Для того чтобы этот проект был реализован в школе, в первую очередь необходимо развивать **информационно-коммуникационную технологическую инфраструктуру** школы. Иными словами, государство должно оснастить школу необходимыми технологиями. Например, он должен быть оборудован обычным Интернетом, компьютером, ноутбуком, электронной доской, проектором или панелью. И самое главное, должна быть создана специальная веб-платформа для оценки и контроля, чтобы учитель, ученик и родители также могли быть в курсе обучения ребенка.

Во-вторых, необходимо **развивать ИТ-компетенции учителей**. В соответствии с требованиями цифрового общества требуется электронный учитель (E-teacher). Учитель современного, цифрового общества должен обладать компетенцией использования информационных и компьютерных технологий, а именно:

- Уметь свободно и качественно использовать современные технологии на уроках;
- Умение пользоваться электронными ресурсами сети Интернет;
- Использование различных платформ во время урока;
- На уроке он должен знать необходимые интернет-ресурсы, электронные базы данных, их возможности и пользоваться ими.

Одним из ключевых аспектов подготовки к цифровой трансформации является развитие цифровых компетенций у обучаемых. Образовательные учреждения должны обеспечить доступ к современным технологиям и обучению в области информатики и цифровых навыков. Высшие учебные заведения должны готовить кадры, умеющие

использовать информационные технологии на высоком уровне[3]. А еще школьным учителям необходимо знать информационные технологии и проходить курсы повышения профессиональной квалификации, организуемые государством. В-третьих, рассматривается развитие цифровых навыков у студентов. Сегодняшних детей называют детьми нового поколения. Эти дети – дети, которые быстро осваивают и воспринимают информационные технологии [7]. Сегодня использование компьютерных технологий открывает новые возможности для образования. Так, современный компьютер оснащен звуковой картой, компакт-диском, оснащен наушниками и микрофоном, позволяющими вводить необходимую звуковую информацию. Ученик может не только работать с готовой аудиоинформацией, но и создавать звуковую последовательность читаемого материала. Сегодня к компьютеру можно подключить цифровой фотоаппарат или видеокамеру, что позволяет создавать собственную видеокolleкцию, собирать фото и видео на определенную тему. Кроме того, можно сказать, что появление искусственного интеллекта и работа с ним значительно облегчили деятельность учителя в образовании.

Но у этого поколения есть свои преимущества и недостатки. В этом обществе с развитыми информационными технологиями «цифровые аборигены» совершают жестокие поступки друг с другом в Интернете, поэтому школа должна работать над этими двумя проблемами.

- Цифровой разрыв;
- Цифровая грамотность;

16 марта 2020 года в Кыргызстане неожиданно объявили карантин из-за коронавируса (COVID-19). Все образовательные направления перешли к обучению в дистанционном режиме. Кыргызстан не был готов к такому скачку. Для описания этого явления используется термин «цифровой разрыв». В начале 21 века термин «цифровой разрыв» был придуман для обозначения неравенства между теми, кто имеет эффективный доступ к современным ИКТ и средствам их использования (компьютеры, смартфоны, планшеты и электронные сети), и теми, у кого его нет [11]. Для кого-то эта возможность может быть очень ограничена. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) определяет «цифровой разрыв» следующим образом: «Цифровой разрыв означает разрыв в информационных и коммуникационных технологиях (ИКТ) и их использовании между отдельными людьми, домашними хозяйствами, организациями и географическими регионами страны. различные социально-экономические обстоятельства [5].

Есть несколько причин цифрового взрыва;

- Возраст - возрастной разрыв: во всем мире больше пожилых людей, и их использование ИКТ отстает от других возрастных групп. Это связано с тем, что в последнее десятилетие рабочие места становятся все более цифровизированными, а повседневная жизнь становится все более виртуальной, в результате чего старшее поколение испытывает трудности с освоением новых цифровых возможностей. Он сталкивается с рядом препятствий, среди которых отсутствие старых привычных занятий, отсутствие интереса и неуверенности в освоении новых технологий, связанных с «технологическим страхом», который для них более тяжел в психологическом плане. Все это только усугубляет неравенство между поколениями во всех сферах жизни; Пожилые люди сталкиваются со многими рисками – от безработицы до общего снижения качества жизни [10];

- Материальное состояние - Разрыв в доходах: богатые семьи чаще имеют дома компьютеры с высокоскоростным подключением к Интернету, чем семьи с низкими доходами, которые не могут позволить себе дорогостоящую ежемесячную плату за такие услуги. По данным некоммерческой организации
- Качество образования - Цифровая грамотность является еще одним важным фактором, влияющим на цифровой разрыв в образовании. Учащийся не может адекватно выполнять задания в Интернете, не зная, как использовать устройство и перемещаться в веб-браузере. Школы могут облегчить проблемы с грамотностью, обучая учащихся использованию цифровых устройств с раннего возраста. Внедряя компьютерные классы и расширяя доступ к ИКТ в школе, учащиеся могут использовать и развивать цифровые навыки, даже если они сталкиваются с препятствиями для доступа к ним дома.
- Место жительства - Каким бы вездесущим ни был Интернет в наши дни, в США и по всему миру есть много мест, где высокоскоростной доступ вообще отсутствует или ограничен или вообще ограничен. Городские города имеют полное покрытие. Большинство пригородов имеют свободный доступ. В сельских районах гораздо меньше шансов предложить цифровые услуги всем жителям. Решения этой конкретной проблемы должны преодолевать как географические проблемы и проблемы доступности, так и финансовые проблемы.
- **Расовый, культурный и языковой** - К сожалению, многие из вышеупомянутых проблем, влияющих на доступ к Интернету и технологиям, возникают по расовому, культурному и языковому признаку. Опять же, это соответствует большинству несоответствий, таких как разница в заработной плате, доступе к высокому образованию и здравоохранению и даже факторам окружающей среды, связанным со здоровьем. Например, семьи, которые дома говорят преимущественно на кыргызском или другом языке, отличном от русского, с меньшей вероятностью будут использовать онлайн-ресурсы, поскольку многие из них недоступны в формате, который они могут полностью понять.

В-третьих, рассматривается развитие цифровых навыков детей. В наши дни дети действительно опережают развитие технологий, но у этого процесса есть свои недостатки. С развитием Интернета и технологий предоставление детям точной и проверенной информации при предоставлении информации учащимся становится серьезной проблемой. Цифровых навыков учащегося недостаточно для получения образования. В этом случае студента следует обучать медиаграмотности наряду с цифровыми навыками. Медиаграмотность — это комплекс знаний и навыков, которые позволяют любому человеку научиться правильно оценивать, анализировать материалы в разных СМИ, отличать пропаганду от рекламы и т.д. Но в тоже самое время медиаграмотный человек способен и сам писать, создавать материалы в разных форматах для средств массовой информации [6].

В-четвертых, развитие национального цифрового контента на местных языках. Цифровой образовательный контент стал частью образовательной среды учебного заведения. Он представляет собой совокупность программных и технических средств, необходимых для реализации образовательных программ с применением электронного обучения, дистанционных технологий и обеспечивающих доступ к образовательным услугам и сервисам в электронном виде [8. 133с]. Например, электронные книги, интернет-сайты, видеоуроки, образовательные приложения — на кыргызском языке. Этот контент помогает

ученику выучить родной язык и предоставляет точную информацию, облегчая работу учителя.

Влияние карантина на развитие и быстрое внедрение цифрового образования велико. В этой ситуации каждый кыргызстанец был вынужден перейти на цифровые технологии. За время карантина мы узнали преимущества и недостатки цифровизации и приобрели ряд навыков. Мы работали с сайтами по каждому предмету, создавали видеоуроки, перешли на электронные дневники и при необходимости смогли приобрести навыки дистанционного обучения на различных платформах. Однако не следует думать, что цифровизация образования на этом остановится. Потому что по мере смены эпох изменения в глобальном мире не останавливаются на одном месте. Поэтому мы должны смотреть на мир с научной точки зрения, анализировать и стремиться развиваться вместе с миром.

Список использованной литературы:

1. Концепция цифровой трансформации “Цифровой Кыргызстан” - 2019-2023
2. Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы
3. Омуркулова Г.К., Кудабаева Н.К., Арстанбекова.А.А., Цифровая трансформация и устойчивое развитие: Анализ взаимосвязи и практические рекомендации для системы образования // Вестник КГУ имени И.Арабаева.- 2023.- С.318-322.- DOI 10/33514|1694-7851-2023-4-318-322
4. Студенты, компьютеры и обучение: установление связи, PISA, Публикация ОЭСР (2015). [Электронный ресурс].URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264239555en.pdf?expires=1707673410&id=id&accname=guest&checksum=8F890B57E02ADA797E31AB8E23FEE1B8>
5. Что такое медиаграмотность? [Электронный ресурс]. URL: <https://xn----7sbafuabraerjymxvsmn8f.xn--p1ai/chto-takoe-mediagramotnost/>
6. Что такое поколение Z: особенности и характер «цифровых» детей [Электронный ресурс]. URL:<https://lenta.ru/articles/2023/11/29/chto-takoe-pokolenie-z/>
7. Шидловский, Ф. К. Ермолович, М. М. Цифровой образовательный контент для педагога// Педагогическая мастерская «MASTER GEO – 2021» [Электронный ресурс] : материалы науч.-практ. семинара работников учреждений высш. и сред. образования Респ. Беларусь, посвящ. 100-летию БГУ и 60-летию каф. физ. географии мира и образоват. технологий, Минск, 3 нояб. 2021 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: Е. Г. Кольмакова (гл. ред.), Д. М. Курлович, М. М. Ермолович. – Минск: БГУ, 2021. – С. 133-136.
8. Цифровой разрыв. [Электронный ресурс]: URL: <https://iq.hse.ru/news/455308186.html>
9. 2019-год объявлен годом развития регионов и цифровизации страны. [Электронный ресурс]. URL: <https://gratanet.com/ru/news/2019-is-declared-as-the-year-of-regional-development-and-digitalization-of-the-country>
10. Measuring digital development: Facts and figures 2020 // ITU. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2020.pdf>.
11. OECD (2001-01-01), Understanding the Digital Divide, OECD Digital Economy Papers, No. 49, OECD Publishing, Paris // OECD. [Электронный ресурс]. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/236405667766>.

УДК: 575.2

ИСХАК РАЗЗАКОВ ЖАНА КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮНҮН ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация: Макалада кыргыз элинин коомдук жана мамлекеттик ишмери Исхак Раззаковдун кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсүндөгү орду философиялык жактан талдоого алынат.

Abstract: The article analysis the philosophical aspect of the role of public and state figure Iskhak Razzakov in the development of Kyrgyz statehood.

Кыргыз элинин белгилүү коомдук жана мамлекеттик ишмери Исхак Раззаков Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн чыңдалышына жана өнүгүшүнө чоң салым кошуп кетти. Ал 1910-жылы Кыргызстандын Сүлүктү (азыркы Лейлек) районунун Хорасан айылында төрөлгөн. Атасы Сүлүктүдөгү шахта кенинде иштеп жүрүп, 1919-жылы каза болгон, 1912-жылы Исхак 3 – жашка чыкканда эле энеси көз жумган. Ата-энесинен ажырап калгандан кийин Тажик ССРинин Ленинабад шаарындагы балдар үйүнө жайгаштырылат, андан кийин 1923-жылы Ташкенттеги II баскычтагы мектепке кирет. Ал эми 1925-жылы педагогикалык техникумга тапшырат. Аны 1929-жылы аяктагандан кийин, ошол эле окуу жайда окутуучу болуп калат. 1931-1936-жылдары Москвадагы СССРдин пландоо институтунда жогорку билим алган. Институтту аяктагандан кийин СССРдин мамлекеттик пландоо комитети тарабынан Өзбек ССРнин пландоо тармагына жолдомо менен жөнөтүлөт. 1936-жылдын февралынан 1939-жылына чейин мамлекеттик пландоо комитетинин түрдүү тармактарында кызмат өтөйт. 1939-жылдын 16-сентябрында И.Раззаков Өзбек ССРнин пландоо комитетинин төрагасы болуп дайындалат. Ушул жылдар анын өз кесиби боюнча Өзбек ССРнин түрдүү тармактарына салымын кошкон ишмер катары калыптанат. Аларды кээ бирлерине токтоло кетели.

СССРдин мамлекеттик пландоо комитетинин 20 жылдыгына карата жазган макаласы аркылуу анын дүйнөтаанымы сүрөттөлөт. Ал макаласында Өзбекстанда пландоо органдары чоң тажрыйбалуу жолду басып өтүп, эң сонун пландоочу-экономисттер өсүп чыккандыгы айтылат. Өзбек элинин өзүнөн квалификациялуу кадрлардын өсүп чыкканын факт катары белгилөө менен, анын ичинен жетекчи орундарга да келишкендиги жакшы көрүнүш катары бааланат. Аны менен катар бир топ жетишпегендиктерге да жол берип жатканына өкүнөт. Пландарды аткарууда системалуу текшерүү жана аны терең, ырааттуу, ар тараптуу талдоо зарылдыгын белгилейт. Ошону менен катар алдыда маанилүү милдеттерди турганы эскертилет. Алардын бири катары колхоз-совхоздордун комплекстүү өнүгүүсүнүн планын иштеп чыгуу. Ал үчүн жергиликтүү пландоо комиссиясында иштегендер өздөрү иштеген аймактагы, райондогу, областагы экономиканы, жаратылыш байлыгын, колхоз өндүрүшүнүн экономикасынын деталдарын терең билүүсү зарылдыгын айтат. Экинчи жагынан областтык, шаардык, райондук мекемелердин пландоо комиссияларына болгон мамилесин өзгөртүү керектигин белгилейт. Анткени пландоо комиссиялары түздөн-түз жумушчу аппарат болуп саналат. Ошондуктан жергиликтүү партиялык, советтик органдар менен тыгыз иш жүргүзүш керектигин айтат.

1941-жылы Алишер Навои атындагы музейди куруу боюнча кеңешме өтүп ал маселени колго алып ишке ашырууда И.Раззаковдун ролу чоң болгон. 1941-жылы 11майда Өзбек ССРинин Эл Комиссарлар Советинин төрагасынын орун басары болуп 173 Социалдык - гуманитардык багыт дайындалат. Бул кызматка сунушталып жатканда жөндөмдүү, инициативалуу, энергиялуу кызматкер, экономиканы жана пландаштырууну жакшы билген адис катары бааланат. Ошол эле жылы 16-июлда Өзбек ССРинин Агартуу Эл комиссары кызматына дайындалат. 1941-1942-жылдардагы окуу жылынын милдеттери жөнүндөгү жалпы мугалимдердин жыйынында жалпы перспективалуу максаттар жөнүндө баяндама жасайт. Мында ал билим берүү тармагын жакшы билген адис катары таанылат. Бул тууралуу Н.А.Мухитдинов минтип белгилейт: “Исхак Раззаковдун эл агартуунун, маданияттын өнүгүүсүндөгү кошкон салымы зор. Кан күйгөн согуш маалындагы эмгегин эске алсак, элдин көбү фронтто болсо ал мектептеги окуучулардын үзгүлтүксүз окуусуна, жаш илимпоз кадрлардын даярдыгына, аспирантуранын өнүгүшүнө, басма иштеринин өркүндөшүнө көп көңүлүн бурган” [2.47-б].

Ошентип, И.Раззаковдун Өзбекстан ССРинде эмгектен жылдары аны “эки элдин тең ишенимдүү уулу” катары таанытат. Борбордук Азия чөлкөмүндөгү республикаларда аны чыныгы мекенчил, интернационалист катары баалап келишүүдө.

1945-1950-жылдары И.Раззаков Кыргыз ССРнин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы кызматты аркалаган. Бул жылдар Ата Мекендик согуштан кийинки эл чарбасынын оор абалда турган мезгили эле. Ага карабастан И.Раззаков өзгөчө ишкердиги, коомдук турмушту жакшы билген жетекчи катары өзүн көрсөтөт.

1946-жылдын 15-февралында СССР Эл Комиссарлар Советине атайын кат менен кайрылат. Анда Фрунзе шаарына бардык жагынан шарт түзүү боюнча өтүнүчүн жолдойт. Каттында Ата Мекендик согуш жылдарында борбор шаар катары Фрунзе бир топ өнүгүүгө жетишти. Калктын саны 1941-жылы 90 миң болсо, 1945-жылы 142 миңге жеткени белгиленет. Өнүктүрүү маселеси 1941-жылдан бери токтоп калганы, шаарда суу түтүктөрүнүн толук курулбагандыгы, электр энергиясы менен камсыздоо жетишсиз болуп жатканы, жолдордун курулушу талапка жооп бербегендиги айтылат. 1948-жылы 23октябрда Фрунзе шаарын биринчи категориядагы шаарлардын катарына кошуу өтүнүчү менен кайрылат.

Кыргыз АССРинин түзүлгөндүгүгүн жыйырма жылдыгына карата республикада бир топ жетишкендиктер жаралат. Ал ийгиликтерди И.Раззаков совет бийлигинин Кыргызстандагы 20-жылдыгына карата макаласында кыргыз эли өзүнүн жүзүн көрсөтө баштаганын, улуттук өнүгүү жолуна өткөнүн белгилейт. Аз эле убакыт аралыгында кыргыз эли экономиканы, маданиятты, искусствону өнүктүрүүгө жетишкени кубануу менен айтылат. Ошондой эле Кыргызстан Советтик Социалисттик республикалардын ичинен чанда кездешүүчү металлдардын запасы боюнча биринчи орунда тургандыгы, көмүр кенинин байлыгы боюнча Орто Азияда биринчи орунда экендиги белгиленет. Колхоз-совхоздор, машина-трактор станциялары көбөйүп, айыл чарбасынын өнүгүшүнө зор салым кошуп жаткандыгы көрсөтүлөт.

1946-жылы 25-июнда СССРдин министрлер советине 1947-жылы “Манас” эпосунун 1100 жылдыгын өткөрүү үчүн кат жолдойт жана юбилейди өткөрүүгө сарпталуучу чыгымдарды бөлүп берүү өтүнүчү кайрылат. Бирок бул ишке ашпай калганы бизге маалым.

Билим берүү жана илимдин өнүгүшү үчүн көп эмгек жумшады десек болот. Буга 1946-жылы 10-августта билим берүү тармагына байланыштуу жалпы республикалык

кеңешмеде чыгып сүйлөп, алдыга койгон милдеттер күбө боло алат. Анда бир топ көйгөйлөр белгиленет: педагогикалык кадрлардын жетишсиздиги, окуу китептеринин тартыштыгы, жергиликтүү советтер мектептерди ремонтто, жылуулук менен камсыз кылуу, мугалимдерге турмуш-тиричилиги үчүн зарыл болгон шарттарды түзүү керектиги белгиленет. Согушка кеткен мугалимдерди кайра мектепке тартуу боюнча иштерди жүргүзүү маселеси коюлат. Ал минтип айтат: “Ар бирибиз өмүр бою өзүбүздүн сүйүктүү 174 ЖАМУнун Жарчысы 2014-1 мугалимибиздин образын эске тутуп калуубуз зарыл. Мугалимдин эмгеги – абдан эле изги, абдан эле изги” [1.130-б]. Мугалимдин аброюн бекемдеп, уюштуруу жана усулдук иштерди жогорку деңгээлге көтөрүү керек. Мугалимди камкордук жана көңүл буруу менен курчашыбыз керек деген. Мектеп окуучуларынын жетишүүсү абдан эле төмөн болуп жаткандыгын тынчсыздануу менен белгилейт. Ал республикадагы мектептердин ишин жакшыртууда эки милдет турганын көрсөтөт: 1. Окутуу жана тарбиялоодогу формализмди жок кылуу менен окуу-тарбия процессин түп тамырынан жакшыртуу зарылдыгы; 2. Мектептерди квалификациялуу педагогикалык кадрлар менен камсыздоо. Бул милдеттерди чечпесе мектептердин иши алга жылбастыгы айдан ачык экендигин көрсөтөт.

1946-жылы СССР Министрлер Советинин төрагасынын орун басарына докладдык кызмат катын жиберет. Анда Кыргыз ССРинин чек арага жакын райондорундоруна жардам берүү маселеси көтөрүлөт. Чек арага жакын райондордун баары тоолуу, чарбалык-экономикалык жактан өнүгүүсү көп жагынан арта калып жатканы жана уюштуруучулук-чарбалык шарттарын жакшыртуу үчүн жардам көрсөтүү өтүнүчү менен кайрылат. Алай, Совет, Чоң Алай, Гүлчө, Ат-Башы, Ак-Талаа райондорундагы колхоздордун акыркы жылдарда аткарылбай калган планын жокко чыгаруу, эки жылга салыктардан, мал чарба продукциясын өндүрүп тапшыруудан бошотуу жана өткөн жылдардагы карыздарын жоюу, колхозчуларга миң баш жаш малды жеке пайдалануу үчүн сатууга уруксат берүү, айыл чарба машиналарын бөлүштүрүү. Кадрлар менен камсыздоону бекемдөө максатында мугалим, врач, кызматкерлердин айлык маянасын 75% жогорулатуу, пахта кездемелердин, тери бут кийимдердин, өнөр жай товарларынын баасын шаардын баасында сатууга уруксат берүү маселеси айтылат. 1948-жылы 19-майда Кант-Балыкчы темир жолу бүтүп, колдонууга берилет. Орто-Токой суу сактагычы, Чоң Чүй каналы курулат. Фрунзе – Ош авто жолун куруу бир канча ийгиликтерге жетишет.

И.Раззаковдун дүйнө таанымынын калыптанып, негизги көз караштарын билдирген мезгили катары Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы болуп иштеген жылдарын айтсак болот. 1950-жылдын 7-июлунда Кыргыз ССРинин КП БК(Б)нин катчысы казматына дайындалат да 1961-жылга чейин ушул жооптуу кызматта турат. Бул аралыкта И.Раззаков Кыргызстандын экономикасын көтөрүү, өндүрүштү кеңейтүү маселесин коюп, жолдорун издейт. 1951-жылы 9-июнда Отуз-Адыр сугат системасын куруу жана ал жерде пахтачылыкты уюштуруу маселеси көтөрүлөт жана ал кыска убакытта эле иш жүзүнө ашат. Шаар-кыштактарды талапка ылайык түзүү, социалдык жактан камсыздоо негизги мамлекеттик саясат катары кабылдайт. Ушуга байланыштуу 1951-жылы 14-сентябрда Фрунзе шаарында автоматташтырылган телефон станциясын куруу маселеси менен жогорку бийликке кайрылат.

И.Раззаков өндүрүштү эле жакшы билбестен илим-билим, маданият маселеси боюнча да абдан такшалган жетекчи катары тарыхта калды. Анын бул сапатын окумуштуулар, изилдөөчүлөр, коомдук ишмерлер белгилеп келишүүдө. Ушуга байланыштуу белгилүү философ, академик А.Ч.Какеев “Исхак Раззакович Раззаков – звезда политической

философии Кыргызстана” деген макаласында минтип жазат: “Исхак Раззаковдун бирден бир улуу идеясы катары илим жана билим берүүнү өнүктүрүү маселеси болгон. Исхак Раззаковду Кыргыз ССРнин Илимдер Академиясын түзүү боюнча демилгечи деп түздөн-түз эле айтса болот [1.59-б]. И.Раззаков 1947-жылдын 26-апрелинде илимий кызматкерлер менен өткөн конференцияда Кыргызстандын илимин өнүктүрүү маселесин көтөрүп чыгат. Илимдин практикага болгон жолун жарык кылып көрсөтүү милдети турганын белгилейт. Жогорку окуу жайлары менен илимий изилдөө институттары практикадан, өндүрүштөн алыс болуп калган. М., Кыргыз пединститунда, мединститута, айыл чарба институтунда бул кубулуш байкалат. Экинчи бир кемчилик катары – көп темалуулук каралат. Мүмкүнчүлүктү эске албай эле пландаштыруу узак 175 Социалдык - гуманитардык багыт жылдарга белгиленген. Үчүнчү кемчилик катары республиканын түрдүү илимий мекемелеринде илимий маселелерди иштеп чыгуудагы параллелизм көрсөтүлөт. Мисалы, СССР Илимдер Академиясынын филиалында, пединститутта да окшош темалар кездешет. Мисалы: “Кыргызстандагы пайдалуу өсүмдүктөр”, “Тоолуу шарттарда адамдын акклиматизация болушу” ж.б.у.с. Ошондой эле илимий кадрларды даярдоодо да мүчүлүштүктөр бар экендиги айтылат.

Кыргыздын жаштарынын жогорку квалификациялуу билим алышына күйүп жанып аракеттенген инсан эле. Кыргыз жаштарынын ичинен техникалык билим алуусу зарылдык катары кабылдайт жана аны ишке ашыруучулардан болот. Аны төмөндөгүлөрдөн көрүүгө болот: 1) 1952-жылы 13-майда кыргыз кыз-келиндердин мугалимдик институтун кызкелиндердин педагогикалык институту кылып кайра түзүү сунушу берилет жана бул колдоого алынат; 2) 1954-жылы 1-сентябрдан политехникалык институт ачылып биринчи кабыл алуу башталат; 3) 1954-жылы ноябрда Кыргыз ССРнин Илимдер Академиясы ачылат. Буга байланыштуу 18-сентябрда даярдоо иштери бүткөнүн жана аны ачуу ноябрга пландаштырганын билдирет; 4) 1955-жылы 1-сентябрда дене тарбия институту ачуу боюнча 2-июнда СССР Министрлер Советине кат жазылат; 5) 1956-жылы 25-сентябрда Токтогул Сатылгановдун эстелигин түбөлүккө калтыруу боюнча иш-чараларды өткөрүү маселеси менен кат жазылып, ал өтүнүчтүн негизинде улуу акын-ойчулдун дүйнөтаанымын изилдөө иштери улантылат. 1958-жылы кыргыз тилин орус тилдүү мектептерде окутуу тууралуу токтом кабыл алынат жана бир топ алгылыктуу иштер жүргүзүлөт.

И.Раззаков ар тараптуу калыптанган инсан катары республикадагы жетишилген ийгиликтерди жана мүчүлүштүктөрдү жакшы билген жана ага карата пикирин билдирип турган. 1952-жылдын 9-январындагы Кыргызстан КП БКнин IX пленумунда жаштарды идеялык-саясий жактан тарбиялоо негизги милдеттерден экендигин белгилеген, анткени жаштарга келечекте чоң милдеттер коюларын алдын ала билген.

Андан сырткары кадрларды даярдоодо, тандоодо кылдаттык керектигин белгилейт. Көптөгөн мекеме-уюмдарда кадр тандоо үй бүлөлүк-уруулук, жердешчилик белгилер боюнча жана жеке мамилелерге байланыштуу кадр тандоо болуп жатканын айтат [1.130-б] Анын пикиринде кадр тандоодо кокусунан, ойлонулбаган кадамдар жасалып, кадрлар келип калып жатат. Кадр тандоодо анын саясий жана ишкердик сапаттары талданып, аны кайсы иште пайдаланса болот, жана өзүнүн өсүшү үчүн кандай пайда алып кетет ошону талдаш керектигин эскертет. И.Раззаков аялдарды да башкаруу жана башка жумуштарга тартуу маселесин коет. Бул азыркы учурдун термини менен айтканда гендердик теңдик маселесине да көңүл бурат. Айрыкча улуттук илимий-техникалык интеллигенцияны өстүрүү маселесин алдыңкы орунга койгон.

1961-жылдын 8-9-майында Кыргызстан КП БКнин VI пленумунда республикадагы партиялык уюмдун ишин уюштуруу ишиндеги кемчиликтери үчүн И.Раззаковду биринчи катчылык кызматтан жана Кыргызстан КП БКнин Бюро мүчөлүгүнөн бошотуу жөнүндө токтом кабыл алынат. Бул совет доорундагы тоталитардык башкаруунун курмандыгы десек да ашыкча болбойт деген ойдобуз.

1990-жылдын 26-октябрында гана И.Раззаковдун атын түбөлүккө калтыруу максатында Кыргыз ССР Министрлер Советинин токтому чыгат. Натыйжада Фрунзе шаарынын бир көчөсү анын аты менен аталат. Лейлек районундагы “Кулунду” колхозуна, ВЛКСМдын 40-жылдыгы атындагы орто мектепке, Ош шаарындагы бир көчөгө анын аты берилет. 1995-жылдын 5-декабрында Кыргыз политехникалык институтуна анын ысмы ыйгаруу жөнүндө КРнын Өкмөтүнүн токтому чыгат.

Эң негизгиси И.Раззаков адамдын калыптанышы өзүнө байланыштуу экендигин белгилейт. Адамды ар дайым социум менен байланыштуу карайт. Анткени анын 176 ЖАМУнун Жарчысы 2014-1 адамдыгы, Мени коомдо калыптанат жана ал үчүн өзүнүн жеке эмгеги талап кылынарын белгилейт. И.Раззаков айтат: “Биздин жетекчи кадрлардын ар дайым эсинде болуш керек, өсүп жаткан чарбалык жана маданий жактан куруудагы милдеттерди ийгиликтүү ишке ашырууда бардык жумушчулардан өзүнүн идеялык-теориялык деңгээлин жогорулатуунун үстүндө талбастан, системалуу иштөөсүн талап кылат” [1.144-б].

2000-жылдын 2-июнь күнү Кыргыз Республикасынын тунгуч Президенти А.Акаев И.Раззаковдун сөөгүн Кыргызстанга алып келип кайрадан жерге берип жатканда: “Исхак Раззаковдун тутунган туусу – чындык, таянган тоосу – эли болгон. Ал тууралуу “Коомчудук сен жана мен. Эгер сен чынчыл болсоң, мен чынчыл болсом, коомубуз таза болот” деп калтырган” – деп айтат. И.Раззаков коомдун бакубат болушу ар бир жеке индивидке байланыштуу экендигин белгилеп, жекелик менен жалпылыктын диалектикалык байланышын андап билген улуттук лидер эле. Акыркы айткан сөзүбүздү тастыктоо иретинде ал жөнүдө жазылган пикирлердин бирине токтоло кетели. Белгилүү тарыхчы К.Молдокасымов «Улут лидеринин сапаттары жана сабактары» деген макаласында минтип айтат: «Чындыгында Исхак Раззаковдон Журт атасы, Улуттун чыныгы лидери болууга татыктуу бардык сапаттарды жана касиеттерди Жараткан эч аябаптыр. Жаркылдаган өң келбети, ар тараптуу терең билими, даанышмандыгы, элдин тилегин, мүдөөсүн жөнөкөй тил, нукура чечендик менен жеткире билдириши, өткүрлүгү, өтө жөнөкөйлүгү, жан дүйнөсүнүн тазалыгы, өзгөчө мекенчилдиги, келечекти көрө билген көсөмдүгү, калыстыгы элге шык берип, ишенимин арттырып артынан ээрчиге алышы, айтор, Улуу лидерлерге кандай касиет болсо анда бардыгы бар эле» [3.82-83-б].

Исхак Разаков коомдук турмушта лидерлик сапаттарга ээ болуу менен эле чектелбестен жашоого карата да философиялык ой жүгүрткөн инсан болгон. Ал минтип жазат: “Өмүр - айтканынан кайтпаган өжөр нерсе, өлүм болсо – таш боор. Туулган соң өлүмгө өкүм кылынасың. А бирок өлбөстүккө жетишүүнүн аргасы бар бекен? Бар. Ал – эмгек. Адамды өлбөс кыла турган бир гана нерсе – анын жасаган эмгеги” [1.227-б]. Бул ой жүгүртүүсүндө И.Раззаков адам жашоосунун маңызы эмгекте, жеке инсандык тазалыкта экендигин белгилейт жана ар бирибиз таза болсок биз жашап жаткан коом да таза болоруна ишенет жана баарыбызды ошого чакырып жатат.

Ошентип, Исхак Раззаков бир эле кыргыз элинде эмгек жасабастан бүтүндөй Борбордук Азия мамлекеттеринде таанылган инсан катары тарыхта кала берди: ал

Тажикстанда балдар үйүндө тарбияланып, ал жердин кулуну катары таанылса, Өзбекистанда көп жылдар бою мамлекеттик кызматтарды аркалап элдин кадыр баркына ээ болду. Бул сөзүбүздү С.Караевдин “өзбек элинин кыргыз уулу” деп берген баалоосу менен тастыктоого болот. И.Раззаков күндөлүгүндө: “Мен эмне иштеп, эмне бүтүрдүм? Ким үчүн эмне кылды? Эл калыс...” – деп жазып калтырган. Ооба, чындыгында эл калыс, узак убакыттар өткөнүнө карабастан, кыргыз эли анын эмгегин баалап, анын сөөгүн өз мекенине алып келип коюп, анын өтүнүчүн аткарды. Акырында айтаарыбыз, ушундай инсандарды убакыт өткөндөн кийин эмес, убагында баалай билсек жана аны менен сыймыктана жүрсөк. Сыймыгы болгон элдин тарыхый жолу да узак болоору шексиз.

Адабияттар:

1. Раззаков И.: Жизнь, отданная народу: Сб. док. и материалов / Сост. С.Р.Жумалиев и др. Б.: “Шам”, 2000. – 300 с
2. Улуу инсан. Эскерүүлөр. – Б.: “Учкун”, 1996. – 280 б.
3. ИсхакРаззаков – Кыргызстандын залкаруулу. Илимий докладдар, макалалар, эсерүүлөр. – Б.: «Турар», 2010. – 340 б.

УДК: 620.93

Асылбек кызы А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Акбеков Т.М.

физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

takbekov@list.ru

Тердикбаев Э.А.

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

eku381@mail.ru

КҮН БАТАРЕЯЛАРЫН ЗЫЯНДУУ НУРДАНУУДАН КОРГОО ЖАНА КОЛДОНУУ

Аннотация: Бул иште күн батареяларына радиациялык нурдануунун тийгизген таасири изилденген, фотоэлектрдик өзгөрткүчтөрдүн салыштырмалуу бузулушу эксперименталдык түрдө аныкталган жана бардык мүмкүн болгон варианттардын ичинен эки түрү коргоочу катары тандалган: эритилген кварц же айнек болуп саналат.

Негизги сөздөр: күн батареясы, радиация, эритилген кварц, айнек, фотоэлектрдик өзгөрткүч, космос, геостационардык орбита, жарым өткөргүч, УК нурдануу.

Асылбек кызы Адоолот

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Акбеков Т.М.

кандидат физика-математических наук, доцент
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

takbekov@list.ru

Тердикбаев Э.А.

старший преподаватель
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

eku381@mail.ru

ЗАЩИТА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЛНЕЧНЫХ БАТАРЕЙ ОТ ВРЕДНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ

Аннотация: В данной работе изучалось влияние радиационного воздействия на солнечные элементы, экспериментально определялась относительная повреждаемость фотоэлектрических преобразователей и среди всех возможных вариантов были выбраны два типа защиты: плавленый кварц или стекло.

Ключевые слова: солнечный элемент, радиация, плавленый кварц, стекло, фотоэлектрический преобразователь, космос, геостационарная орбита, полупроводник, УФ-излучение.

Asylbek kyzy Adoolot

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

Akbekov T.M.

Ph.D. f.m., associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

takbekov@list.ru

Terdikbaev E.A.

senior teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

eku381@mail.ru

PROTECTION AND USE OF SOLAR PANELS FROM HARMFUL RADIATION

Abstract: In this work, the effect of radiation exposure on solar cells was studied, the relative damage of photoelectric converters was experimentally determined, and among all possible options, two types of protection were selected: fused quartz or glass.

Keywords: solar cell, radiation, fused silica, glass, photovoltaic converter, space, geostationary orbit, semiconductor, UV radiation

Күн батареясы же күн фотоэлектрдик панели фотоэлектрдик өзгөрткүчтөрдүн (фотоэлементтердин) айкалышы - муздатуучу материалды жылытуучу күн коллекторлорунан айырмаланып, күн энергиясын түздөн-түз электр тогуна айландыруучу жарым өткөргүч түзүлүштөр / 1-3/.

Күн радиациясын жылуулук жана электр энергиясына айландырууга мүмкүндүк берген ар кандай түзүлүштөр күн энергетикасынын изилдөө объектиси болуп саналат (грекче helios Ἥλιος , Helios - «Күн»). Фотоэлектрдик элементтерди жана күн коллекторлорун өндүрүү ар кандай багытта өнүгүп жатат.

Күн батареяларын радиациялык зыяндан коргоонун негизги жолу - аларга оптикалык тунук каптоолорду орнотуу. Ошол эле учурда алар термостаттын функцияларын аткарышат. Мындай каптоо үчүн материал негизинен эритилген кварц же айнек болуп саналат.

Көбүнчө күн панелдери эки маанилүү функцияны аткарган тунук айнек менен капталган: биринчиден, нымдуулуктан:

экинчиден, өтө жогору энергияга ээ фотондордон коргоо кызматын аткарат.

Эгер айнек колдонбосо, фотондор батареикадан өтүп, энергияны электрондорго өткөрбөстөн, аны ысыта алышат, бул батареянын натыйжалуулугун төмөндөтөт.

Бул маселени практикалык жактан чечүүдөгү негизги кыйынчылык – оптикалык каптамалар нурлануунун зыяндуу таасиринен коргоодон тышкары, чагылууга каршы жана жылуулукту жөнгө салуучу жогорку касиеттерге ээ болушу керек. Алар спектрдин иштөө диапазонундагы чагылуу коэффициентин төмөндөтүшү керек жана беттин өздүк жылуулук нурлануусунун интегралдык коэффициентин $0,8 - 0,9$ диапазондоруна чейин жогорулатуу менен күн батареяларын ашыкча ысып кетүүдөн коргошу керек.

Биздин мезгилде эң кеңири таралган чагылууга каршы коргоочу каптамалардын негизги түрлөрү: Al_2O_3 , ITO , Si_3N_4 , Ta_2O_5 , Ti , ZnS . / 4-6/.

Күн батареяларын биринчи практикалык колдонуу 1955-жылы Джорджия штатында (АКШ) орнотулган телефондук ретранслятордун электр менен камсыз кылуу системасы үчүн 9 ватттык аккумуляторду сыноодо ишке ашырылган. Батарея алты айга созулду - бул талашсыз техникалык жетишкендик.

Спутниктик доордун башталышы менен бул багыттагы изилдөөлөрдү улантууга жаңы дем берилди. Биринчи күн батареялары 1958-жылы 17-мартта АКШнын Авангард-1 спутнигинде космосто колдонулган. Бул спутниктин күн батареясы менен иштөөчү радиопередатчики 8 жыл бою сигналдарды өткөрүп турган.

Күн батареялары космосто узак убакыт бою (бир нече жыл) иштегенде алардын негизги параметрлери космос мейкиндигиндеги ар кандай факторлордун таасиринен акырындык менен начарлайт /7/.

Геостационардык орбиталарда (800 – 7000 км) күн радиациясынын эң чоң коркунучу иондоштуруучу радиация – Жердин радиациялык алкактарынан электрондор жана протондор, күн жалындаган протондор, ошондой эле Күндөн келген электромагниттик нурлануу, өзгөчө УК нурлануу жана жумшак рентген- нурлары.

Жердин төмөнкү орбиталарында (600 – 800 км) негизги агрессивдүү факторлор атомдук кычкылтек жана УК нурлануу болуп саналат.

Күн панелдерин радиациядан коргоонун салттуу ыкмасы - коргоочу каптоочу материалдын ар кандай түрдөгү радиациялык энергияны сиңирүүсүнө негизделген пассивдүү коргоо.

Абсорбциянын жогорку эффективдүүлүгүнөн тышкары, жабуулар космостук кеменин учуу учурунда алардын оптикалык касиеттеринин начарлашы КБнын оптикалык деградациясына алып келбеши үчүн жогорку радиациялык-оптикалык туруктуулукка ээ болушу керек [1].

Узак мөөнөттүү изилдөөлөр радиациянын таасири астында космостук КБнын бузулушу космостук аппараттын (КБ) орбиталык параметрлерине олуттуу түрдө көз каранды экендигин көрсөттү. Төмөн орбиталык аппараттар үчүн кремнийден жана GaAs-GaAlAs гетероструктураларынан жасалган күн панелдеринин бузулушу космостук аппараттын орбитада болгон 5 жылынын ичинде болжол менен 25% жана 5% түзөт. Геоостационардык орбиталардагы космостук аппараттар үчүн деградация жогору болот - 35% (Si) жана 15% (GaAs) орбитада 15 жыл. Радиациялык коркунучтуу орбиталар үчүн (50° жакын жантаюу бурчта 7500 км) деградация орбитада 5 жылдын ичинде 50% (Si) жана 20% (GaAs) ашык калтырат /4/.

Корутунду

1. Бул илимий иште жүргүзүлгөн изилдөөлөр реалдуу шарттарда жогорку радиациялык туруктуулуктун космостук максаты болгон Кремний фотоэлектрдик өзгөрткүчтөрү үчүн коргоочу жана чагылдыруучу жабуулардын касиеттерин изилдөөнү максат кылган, бардык мүмкүн болгон варианттардын ичинен эки түрү коргоочу каптоо катары тандалган: эритилген кварц же айнек болуп саналат.
2. Бул каптоочу пленкалар – радиацияга туруктуулугу жогорулаган космостук фотоэлектрдик өзгөрткүчтөрдүн коргоочу жабуулары үчүн идеалдуу материал, анткени алар аз чагылышат, ошондой эле бир эле учурда эки милдетти аткарышат: анти-чагылтуучу жабууну колдонуу жана контакттык байланыштарды түзүү.
3. Иштин натыйжалары космосто күн батареяларынын деградациясын азайтуу жана пайдалуу иш-аракет коэффициентин жогорулатуу максатында Кремний конструкцияларын андан ары өркүндөтүү үчүн колдонулушу мүмкүн.

Колдонулган адабияттар:

1. Летин, В.А. Защитные покрытия солнечных батарей космических аппаратов с большим ресурсом / В.А. Летин, Л.С. Гаценко, Т.А. Агеева. // Автономная энергетика : технический прогресс и экономика, № 24-25. – 2008-2009. – С. 3-13.
2. Фаренбрух, А. Солнечные элементы: Теория и эксперимент / А. Фаренбрух, Р. Бьюб. - М., Энергоатомиздат, 1987 г. – С. 280. Пер. с англ. под ред. М. М. Колтуна.
3. Раушенбах, Г. Справочник по проектированию солнечных батарей / Г. Раушенбах. – Пер. с англ. – М.: Энергоатомиздат, 1983. – С. 360.
4. Акишин, А.И. Космическое материаловедение / А.И. Акишин. - М.: НИИЯФ МГУ, 2007. – С. 209.
5. Колтун, М.М.- Оптика и метрология солнечных элементов / М.М. Колтун. – М.: Мир, 1985. – С.280.
6. Getman, A.V. Influence of the carrier lifetime on the silicon solar cells radiation resistance / A.V. Getman, M.G. Dushejko, A.V. Ivashchuk, M.S. Fadieiev, Y.I. Yakymenko // International Conference on Electronics and Nanotechnology. – 2014.
7. Новиков, Л.С. Радиационные воздействия на материалы космических аппаратов / Л.С. Новиков. - М.: Университетская книга, 2010. – С. 192.

Али Ихсан Гүнер

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Теология факультети

КУРАН АЯТТАРЫНЫН ТҮШҮНДҮРМӨСҮНДӨ ХАДИСТЕРДИН ОРДУ

Аннотация: Алла Тааланын пайгамбарларга түздөн-түз же периште аркылуу түшүргөн кабарлары вахий деп аталат. Куран аяттарынын басымдуу бөлүгү сахабалардын Азирети Пайгамбарга келип сураган суроолоруна жооп катары жана ошол учурда болгон кандайдырбир окуянын өкүмүн баяндоо үчүн түшүп турган. Аят түшпөгөн учурларда болсо суроолорго Азирети Пайгамбар өзү жооп берген. Мына ошентип диндин экинчи негизги булагы болуп эсептелген сүннөт пайда болгон. Сүннөт Азирети Пайгамбардын айткан сөздөрүнөн, кылган иштеринен жана сахабалардын кандайдыр бир сөзүн же ишин тастыктоосунан турат. Сүннөттү да вахийдин бир бөлүгү катары кароого болот. Ошентип диндин негизги булактары Куран менен Сүннөт болуп эсептелет. Диний адабияттарда Куран менен сүннөттүн байланышы тууралуу айтылган ар түрдүү пикирлерди кездештире алабыз. Бул макалада Куран аяттарын түшүндүрүүдө хадистердин ээлеген ордуна токтолобуз.

Негизги сөздөр: Куран, Сүннөт, аят, хадис, пайгамбар.

Али Ихсан Гүнер

Магистрант

факультет Теологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

МЕСТО ХАДИСОВ В ОБЪЯСНЕНИИ АЯТОВ КОРАНА

Аннотация: Послания, которые Аллах ниспослал пророкам непосредственно или через ангелов, называются откровениями. Большинство аятов Корана были ниспосланы в ответ на вопросы сподвижников, пришедших к Пророку, и для описания суда над любым событием, произошедшим в то время. В тех случаях, когда аят не был ниспослан, на вопросы отвечал сам Пророк. Так появилась сунна, считающаяся вторым основным источником религии. Сунна состоит из слов и дел Пророка и подтверждения любых слов или дел сподвижников. Сунну также можно рассматривать как часть откровения. Таким образом, основными источниками религии являются Коран и сунна. В религиозной литературе можно встретить разные мнения о соотношении Корана и сунны. В этой статье мы сосредоточимся на роли хадисов в объяснении аятов Корана.

Ключевые слова: Коран, Сунна, аят, хадис, пророк.

Ali Ihsan Guner

Master's student

Theology faculty

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

THE PLACE OF HADITHS IN THE EXPLANATION OF QUR'ANIC VERSES

Annotation: The messages that Allah revealed to the prophets directly or through angels are called revelations. Most of the verses of the Qur'an were revealed in response to the questions of the Companions who came to the Holy Prophet and to describe the judgment of any event that happened at that time. In cases where the verse was not revealed, the Holy Prophet himself answered the questions. This is how the Sunnah, which is considered the second main source of religion, appeared. The Sunnah consists of the words and deeds of the Holy Prophet and the confirmation of any words or deeds of the Companions. Sunnah can also be considered as a part of revelation. Thus, the main sources of religion are the Qur'an and the Sunnah. In religious literature, we can find different opinions about the relationship between the Qur'an and the Sunnah. In this article, we will focus on the role of hadiths in explaining the verses of the Qur'an.

Key words: Qur'an, Sunnah, verse, hadith, prophet.

Киришүү

Курандан кийинки экинчи негизги булак Азирети Пайгамбардын сүннөтү болуп саналат. Араб тилинде сүннөт “адат, жол, жашоо образы” сыяктуу маанилерди билдирет. Ал эми диний терминологияда Азирети Пайгамбардын Курандан сырткары айткан сөздөрү, кыймыл-аракеттери жана тастыктоолору сүннөт деп аталат [6: 158]. Сүннөт менен хадис терминдери кээде бири-биринин ордуна колдонулганы менен, алардын ортосунда айырма бар. Жалпы кабыл алынган пикир боюнча, Азирети Пайгамбардын сүйлөгөн сөздөрү хадис деп аталат. Ал эми сүннөт болсо көбүнчө анын кыймыл-аракеттерин туюнтуу үчүн колдонулат [6: 158]. Ошондуктан бул макалада контекстке жараша кээде сүннөт, кээде хадис деген терминдер колдонулат.

Хадистер диний маселелерде адамдарды туура багыт берүүчү пайгамбардын сөзү катары жана Куран түшүрүлгөн жана аны башка бардык адамдардан эң жакшы түшүнгөн элчинин көз карашы катары өзгөчө мааниге ээ.

Эң алгачкы учурдан тартып эле Ислам тарыхынын ар бир доорунда сүннөт менен хадис мусулман үммөтүнүн ишеним, ибадат, адеп-ахлак, таалим-тарбия, маданият жана коомдук жашоосунда Курандан кийинки эле эң негизги булак болуп келген. Азыркы учурда да, мурунку учурларда дүйнөнүн бардык тарабындагы мусулмандардын күнүмдүк жашоосунда сүннөт менен хадистин таасири байкалат. Ошондуктан сүннөт менен хадисти эске албай туруп мусулманды жана мусулманча жошоону элестетүү мүмкүнчүлүгү жок.

Куранда айтылып, бирок кеңири маалымат берилбеген акыреттеги жашоо, кабырдагы жашоо, кайрадан тирилүү, махшар, эсеп-кысап күнү, мийзан, бейиш жана тозоктогу жашоо ж.б.у.с. маселелер тууралуу хадистерде кеңири баяндалат. Ошондой эле изги адеп-ахлактык сапаттар, руханий жактан өнүгүп-өсүүнү камсыздоочу эрежелер, үлгүлүү үй-бүлөлүк жашоонун жүрүм-турум нормалары, адамдардын ортосундагы социалдык жана соода-сатык байланыштарын тартипке салган өкүмдөр ж.б.у.с. маселелер Азирети Пайгамбардын хадистеринде кеңири айтылып, анын сахабалары тарабынан кийинки муундарга өткөрүлүп берилген.

Азирети Пайгамбардын Куранга карата милдеттери

Хадистердин Куран аяттарын түшүндөрмөсүндөгү ордун жакшы түшүнүү үчүн Азирети Пайгамбардын милдеттерине токтолуу зарылчылыгы келип чыгат. Ал Алла Тааланын буйруктарын адамдарга жеткирүү (таблиг) жана түшүндүрүү (табйин) аркылуу аларды тарбиялап, аларга динди кантип жашоо керек экендигин үйрөткөн (таалим) жана сырткы көрүнүш менен бирге ичке дүйнөнү арылтуунун жолдорун да көрсөтүп берген (тазкийя) [6: 17].

1. Таблиг

“Жеткирүү, үгүттөө, кабарлоо, билдирүү” сыяктуу маанилерди билдирген “таблиг” диний терминологияда “Азирети Мухаммеддин вахий аркылуу алган маалыматтарды адамдарга жеткирүүсү” деген мааниде колдонулат. Алла Тааладан келген вахийди толугу менен адамдарга жеткирүү Азирети Пайгамбардын милдети болуп саналат. Бул жоопкерчилигк тууралуу Курандын “Маида” сүрөсүнүн 67-аятында мындай деп айтылган:

“Эй, элчи! Сага Алладан түшкөн нерсени аларга жеткир! Эгер сен антпесең, анда Анын элчилигин аткарбаган болосуң. Алла сени ал адамдардан коргойт. Чындыгында, Алла – каапыр элди (туура жолго) багыттабайт.”

2. Тазкия

Тазкия “тазалоо, аруулоо” деген маанилерди билдирет. Куранда пайгамбарларды жөнөтүү максаттарынын бири тазкия экени айтылган. Андагы “Жума” сүрөсүнүн 2-аятында мындай айтылат: “Ал (Алла) караңгы элге, алардын өздөрүнүн эле ичинен Пайгамбар жиберди, ал тигилерге Анын аяттарын окуп берет, аларды (күнөөлөрдөн) тазалайт, окууну жана даанышмандыкты үйрөтөт.”

Тазкияны коомду ар түрдүү моралдык жана материалдык кирлерден тазалоо же болбосо арууланган таза коом түзүү деп айтууга болот. Азирети Пайгамбардын изги адеп-ахлактын негизги принциптери жөнүндө айткан сөздөрү жана кыймыл-аракет, жүрүм-турумдары мына ушул тазкиянын талаптарына кирет [3: 21].

3. Табйин

“Түшүндүрүү, баяндоо, ачыктоо, чечмелөө” сыяктуу маанилерди билдирген табйин диний терминологияда “Азирети Пайгамбардын адамдарга Куранды жеткирүү менен бирге, андагы мааниси татаал сөздөрдү чечмелеп, түшүндүрүп берүүсү” деген мааниде колдонулат. Бул туурасында Курандын “Нахл” сүрөсүнүн 44-аятында төмөнкүчө айтылат:

“(Пайгамбарларды) далилдер жана китептер менен (жибердик). Сага да адамдар үчүн түшүрүлгөндөрдү ачык баян кылып беришиң үчүн Куранды түшүрдүк...”

Маалым болгондой эле Куран араб тилинде түшүрүлгөн. Башка тилдердеги сыяктуу эле анда да мааниси татаал сөздөр бар. Мындай сөздөрдү Азирети Мухаммед мусулмандарга түшүндүрүп берген. Мисалы, “Ким ыймандуу болуп, ошол ыйманын заалымдык менен аралаштырбаса...” деген “Анаам” сүрөсүнүн 82-аяты түшкөндө айрым сахабалар Азирети Пайгамбардан: “Ыйманга заалымдыкты аралаштырбаган ким бар?” - деп сурайт. Ошондо ал: “Лукман өз уулуна насаат кылып: “Эй, уулум! Аллага ширк кылбагың! Акыйкатта, ширк кылуу өтө чоң заалымдык”, - деп айтканын билесиңерби?” - деп аяттагы “заалымдык” деген сөздүн маанисин “ширк” деп түшүндүргөн [2: 1139-1140].

Азирети Пайгамбар бир гана сөзү менен эмес, кыймыл-аракет жана жүрүм-туруму менен да табйин (түшүндүрүү) милдетин практика жүзүндө ишке ашырган. Намаз, орозо, зекет жана ажылык сыяктуу ибадаттарды аткаруунун эреже, жол-жобосун көрсөтүп берген. Анын түшүндүрмөлөрүн жана практикасын эске албай туруп, Куранды туура түшүнүү жана чечмелөө мүмкүнчүлүгү жок.

Азирети Пайгамбардын Куранды түшүндүрүүсү жалпысынан төмөнкүдөй ишке ашкан:

а. Аяттардагы мужмал сөздөрдүн маанисин чечмелөө

Мужмал “жалпыланган, кыскача” деген маанилерди билдирет. Алла Таала же Азирети Пайгамбар тарабынан ачыкталмайынча маанисин түшүнүүгө мүмкүн болбогон Куран жана хадистердеги сөздөр мужмал сөздөр деп аталат. Мындай сөздөргө көп мааниге ээ болуп, алардын кайсынысы айтылганын түшүнүүгө мүмкүн эмес болгон жана Алла Таала же

Азирети Пайгамбардын ачыкташы менен гана түшүнүүгө боло турган сөздөр кирет. Мындан тышкары лексикалык маанисинен сырткары шарый мааниде колдонулган сөздөр да мужмал болуп эсептелет. Буга мисал катары Куранда көп кездешкен “салаат” деген сөздү айтууга болот. Араб тилинде бул сөз дуба деген маанини билдирет. Ал эми Ислам шарияты буга атайын бир ибадаттын маанисин берип, бул маани эмнени түшүндүрө турганы Азирети Пайгамбар тарабынан ачыкталган.

Курандагы кээ бир аяттардын мужмал экенин, башкача айтканда белгилүү бир маселеге жалпысынан токтолуп, деталдары берилбебегенин көрө алабыз. Ал эми Азирети Пайгамбар мындай аяттардын маанисин сөз менен түшүндүрүп, аларды ишке ашырууну кыймыл-аракети менен практика жүзүндө да көрсөтүп берген.

Ошентип кандайдыр бир маселе тууралуу үстүртөн гана маалымат берилген мындай аяттар Азирети Пайгамбардын сөздөрү жана практикасы менен адамдарга түшүнүктүү болгон. Мисалы, намаз, орозо, зекет жана ажылык сыяктуу Исламдагы ибадаттар Куран аяттары менен парз кылынып, бирок аларды кантип аткаруу керек экендиги айтылган эмес. Буларды аткаруу тартип жана эрежелери тууралуу маалыматтарды Азирети Пайгамбардын айткандарынан жана практикасынан гана үйрөнүүгө мүмкүнчүлүгүбүз бар. Ал намаз тууралуу “Менден көргөнүңөрдөй кылып намаз окугула” - деп айткан [2: 159]. Ошондой эле ажылык тууралуу да “Ажылыкта аткарыла турган иштерди менден үйрөнгүлө” - деп белгилеген [5: 943]. Бул мисалдар Азирети Пайгамбардын Куранды бир гана жеткирүү менен чектелбестен, Алла Тааладан келген буйруктарды түшүндүрүү жана чечмелеп берүү милдети да бар экенин көрсөтөт.

б. Аяттардагы мушкил сөздөрдүн маанисин ачыктоо

Мушкил “мааниси татаал” деген маанини билдирет. Ал эми диний терминологияда бирден ашыкча мааниси бар жана булардын кайсынысын билдиргени белгисиз болгон араб тилиндеги сөздөр мушкил деп аталат. Азирети Пайгамбар Курандагы мына ушундай аяттарды жана аяттардагы сөздөрдүн маанисин түшүндүргөн. “Бакара” сүрөсүнүн 238-аятында “Намаздарга жана орто намазга аяр мамиле кылгыла” деп айтылган. Бирок “орто намаз” деп кайсы намаз айтылганы жөнүндө Куранда так маалымат кездешпейт. Ал эми Азирети Пайгамбар анын асыр намазы экенин айтып, аятта айтылган “орто намаз” деген сөздүн маанисин чечмелеп берген.

Орозодо ооз жабуу убактысы кире турган учур тууралуу Куранда айтылган “Таңдын ак жип менен кара жип даана айырмаланган учуруна чейин тамактана бергиле” деген аяттагы ак жип менен кара жипти Азирети Пайгамбар күндүздүн жарыктыгы менен түндүн караңгылыгы деп түшүндүргөн.

в. Аяттардагы мутлак сөздөрдүн маанисин тактоо

Араб тилиндеги эч кандай сыпат же чек менен белгиленбестен жалпы мааниде колдонулган сөздөр мутлак деп аталат. Мисалы, адам, дарак, куш сыяктуу жалпы маанини билдирген сөздөр.

Азирети Пайгамбар Куранда жалпы мааниде айтылган жана жалпылыкты билдирген айрым сөздөрдүн маанисин тактаган. Мисалы, “Ким ыймандуу болуп, ошол ыйманын зулумдук менен аралаштырбаса, ошолор үчүн тынчтык болот. Алар – туура жол табуучулар” деген аяттагы “зулумдук” деген сөз бардык зулумдуктарды билдирген жалпы сөз болуп саналат. Мына ушул аят түшкөн учурда сахабалар тынчсызданып: “Ким өзүнүн напсисине зулумдук кылбайт эле?” - деп Азирети Пайгамбарга айтып келишкен. Ал болсо бул аяттын маанисин тактап айтып берип, аятта алар түшүнгөндөй мааниде айтылбаганын түшүндүргөн.

2. Аяттарда айтылган өкүмдөрдү тастыктоо/кубаттоо

Хадистердеги айрым өкүмдөр Куран аяттарындагы өкүмдөрдү толугу менен тастыктап турганын көрө алабыз. “Жалгыз гана Алла Таалага ибадат кылуу”, “Диндин буйруктарына толук баш ийүү” сыяктуу өкүмдөрдү Куранда дагы, хадистерде дагы кездештиребиз. Мисалы, Ниса сүрөсүнүн 29-аятында мындай деп айтылат:

“Эй ыйман келтиргендер! Бир-бириңдин мал-мүлкүңөрдү арам жолдор менен жеп койбогула! Бирок, бул өзүңөрдүн ыраазычылыгыңар менен болгон соода болсо, анда жей бергиле”.

Бул жагдай тууралуу Азирети Пайгамбардын хадисинде мындайча айтылган:

“Өзүнүн ыраазычылыгы болбой туруп бир мусулмандын мал-мүлкү башка бирөөгө адал эмес” [4: 72-73].

4. Куранда айтылбаган өкүмдөрдү шариятка киргизүү

Азирети Пайгамбар да кандайдыр бир нерсени арам же адал деп белгилөө укугуна ээ. Буга далил катары “Араф” сүрөсүнүн 157-аятын айтууга болот: “Алар алдыларындагы Тооратта жана Инжилде жазылганды табышып, сабатсыз пайгамбар-элчини ээрчишет. Ал – аларды жакшылыкка буюруп, жамандыктан тыят. Жакшы нерселерди адал, жаман нерселерди арам кылат...”

Куранда эти жегенге боло турган жана болбой турган жаныбарлар тууралуу “Бакара” сүрөсүнүн 173-аятында айтылган: “Ал силерге өлүктүн этин, канды, чочконун этин, Алланын ысмы аталбастан союлган малдардын этин жегенди арам кылды...” Ал эми Азирети Пайгамбар: “Дениздин суусу таза, анда жашаган жаныбарлардын өлүгү адал” деп айткан [1: 62]. Ошондой эле хадистерде жапайы жырткыч жаныбарлардын, жырткыч канаттуулардын жана эшектин этинин арам экендиги айтылган. Ошондой эле Куранда бири-бири менен үйлөнүүсү тыюу салынгандардын арасында айтылбаса да, Азирети Пайгамбар бир аялдын атасынын бир тууган эже-карындашы жана апасынын бир тууган эже-синдиси менен бир никеде болууга тыюу салган.

Жыйынтык

Куран менен сүннөт диндин эң негизги булактарын түзөт. Ошол эле учурда бул экөө бири-бирин толуктап тургандыктан, Куранды түшүнүүндө сүннөттү, ал эми сүннөттү түшүнүүдө Куранды көз жаздымда калтырууга болбойт. Алла Тааланын адамзатка жөнөткөн элчиси катары Азирети Мухаммед да Куранды эң мыкты түшүнүп, анын маани-маңызын пайгамбарлык жашоосунда толук сиңирген. Ошондуктан Куран аяттарын түшүндүрүүдө Азирети Пайгамбардын сөздөрү болуп эсептелген хадистердин орду чоң болуп эсептелип, диний жашоодо бул эки булак чогуу каралышы керек.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Абу Давуд С. А. ас-Сунан [Текст]/ С. А. Абу Давуд. – Бейрут: Дар ар-рисаала ал-илмийа, 2009. – 505 б.
2. Бухарий М. И. ас-Сахих [Текст]/ М. И. Бухарий. – Бейрут: Дару Ибн Касир, 2002. – 1944 б.
3. Жусупов М. Г. Хадис усулу: Жогорку окуу жайлары үчүн окуу куралы [Текст]/ М. Г. Жусупов. – Бишкек: Глобал принт, 2023. – 288 б.
4. Ибн Ханбал А. ал-Муснад [Текст]/ Ахмед ибн Ханбал. – Бейрут: Муассаса ар-рисаала. – 496 б.

5. Муслим. ас-Сахих [Текст]/ Муслим ибн Хажжж. – Бейрут: Дар ал-кутуб ал-илмийа, 1991. 2932 б.

6. Себетов Ж. Б. Ислам укугуна киришүү: Жогорку окуу жайлары үчүн окуу куралы [Текст]/ Ж. Б. Себетов. – Бишкек: Глобал принт, 2023. – 328 б.

7. Исмаилов А. Ыйык Куран жана кыргызча мааниси [Текст]/ А. Исмаилов, Д. Абдылдаев, С. Доолов, С. Гавай. – Бишкек: Из Басма, 2017. 614 б.

УДК: 371.03

Алимбаев Н.С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

nurseitalimbaev59@gmail.com

МЕКТЕПТЕГИ МЕТОДИКАЛЫК ИШ МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК ӨНҮГҮҮСҮНҮН НАТЫЙЖАЛУУ КУРАЛЫ КАТАРЫ

Аннотация. Бул макалада заманбап билим берүү көптөгөн кыйынчылыктарга туш болууда, анын ичинде технологиянын өнүгүшү, билим берүү стандарттарынын өзгөрүшү жана окуучулардын муктаждыктары ачыкталган. Өнүгүүнүн ушул этабында билим берүү тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө ийгиликтүү адаптациялоо үчүн зарыл болгон көндүмдөрдүн комплексин өнүктүрүүгө багытталган. Окутуу фактыларды жөнөкөй берүү менен гана чектелбестен, окуучуларды ийкемдүү, чыгармачыл жана өз алдынча инсан катары калыптандырууга умтуларын түшүнүү маанилүү. Маалыматтык технологиялардын өнүгүшү билим берүү үчүн жаңы горизонтторду ачат жана мектепте методикалык иштерди ошого жараша адаптациялоону талап кылат. Интерактивдүү окуу платформаларын, онлайн курстарды жана мультимедиялык материалдарды колдонуу барган сайын кеңири жайылууда жана педагогдор бул жаңы технологияларды окуу процессине киргизе алышы керек. Мектептин методикалык ишин натыйжалуу жаңылоо өзүнө жаңы технологияларды киргизүүнү гана эмес, аларды натыйжалуу пайдалануу методдорун иштеп чыгууну да камтыйт.

Негизги сөздөр: методикалык иш, натыйжалуу курал, педагог, кесиптик өнүгүү, билим берүү, интерактив, окуу процесси.

Алимбаев Н.С.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

nurseitalimbaev59@gmail.com

МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА В ШКОЛЕ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В этой статье объясняется как современное образование сталкивается со многими проблемами, включая развитие технологий, изменение образовательных стандартов

и потребности учащихся. Образование на данном этапе развития стала ориентированной на развитие комплекса навыков, необходимых для успешной адаптации в быстро меняющемся мире. Важно понимать, что обучение уже не ограничивается простой передачей фактов, а стремится к формированию учащихся гибких, креативных и самостоятельных личностей. Развитие информационных технологий открывает новые горизонты для образования и требует соответствующей адаптации методической работы в школе. Использование интерактивных учебных платформ, онлайн-курсов и мультимедийных материалов становится все более распространенным, и педагогам необходимо уметь интегрировать эти новые технологии в учебный процесс. Эффективное обновление методической работы школы включает в себя не только внедрение новых технологий, но и разработку методов их эффективного использования.

Ключевые слова: методическая работа, эффективный инструмент, педагог, профессиональное развитие, образование, интерактив, учебный процесс.

Alivbaev N.S.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaeva

Bishkek ct.

nurseitalimbaev59@gmail.com

METHODICAL WORK AT SCHOOL AS AN EFFECTIVE TOOL FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS

Annotation. This article explains how modern education faces many challenges, including the development of technology, changing educational standards and student needs. Education at this stage of development has become focused on the development of a set of skills necessary for successful adaptation in a rapidly changing world. It is important to understand that learning is no longer limited to the simple transmission of facts, but strives to form students flexible, creative and independent personalities. The development of information technology opens up new horizons for education and requires appropriate adaptation of methodological work at school. The use of interactive learning platforms, online courses and multimedia materials is becoming increasingly common, and educators need to be able to integrate these new technologies into the learning process. Effective updating of the school's methodological work includes not only the introduction of new technologies, but also the development of methods for their effective use.

Keywords: methodical work, effective tool, teacher, professional development, education, interactive, educational process

Создание поддерживающей и благоприятной образовательной среды является ключевым фактором для успешного обучения и развития всех участников образовательного процесса. Эти психолого-педагогические условия играют важную роль в эффективном обновлении методической работы школы.

Анализ данных обучения и успеваемости позволяет выявить как общие тенденции, так и индивидуальные особенности каждого ученика. На основе этих данных можно определить, где возникают проблемы и какие аспекты обучения требуют дополнительного внимания. Например, можно выявить определенные предметы, в которых ученики испытывают

затруднения, определить группы учащихся с общими потребностями или выявить успешные методы обучения, которые могут быть распространены на другие классы или учеников.

Современные вызовы в системе образования требуют переосмысления и совершенствования методов и форм проведения методической работы. Важно учитывать изменяющиеся цели и задачи образования, а также индивидуальные потребности и особенности учащихся [5, с. 78]. Новые подходы к организации учебного процесса, основанные на творчестве и индивидуализации, ставят перед учителями задачу развития собственной творческой личности и гибкости в применении методов обучения. Это может включать в себя использование интерактивных методов, проектной работы, проблемно-ориентированного обучения и других современных педагогических подходов. Следует также отметить, что процесс подготовки и переподготовки учителей должен быть ориентирован на развитие их профессиональных компетенций в области использования новых методов обучения и организации учебного процесса. Кроме того, роль методической работы в школе становится более активной в поддержке учителей в их профессиональном развитии и внедрении инновационных методов. Необходимость адаптации методической работы к современным вызовам образования подчеркивает важность постоянного развития и совершенствования данной области, чтобы обеспечить качественное образование, соответствующее потребностям современного общества. Существующие формы методической работы в школе отражает широкий спектр подходов к профессиональному развитию педагогов. Различные формы работы позволяют обеспечить индивидуальные и коллективные потребности учителей, что способствует более эффективному обучению и обмену опытом. Коллективные формы методической работы, такие как педагогические и методические советы, заседания методических объединений, конференции и дискуссии, играют важную роль в обмене опытом и обсуждении актуальных педагогических вопросов. Они создают атмосферу сотрудничества и взаимопомощи среди педагогов [1, с. 183].

Проведенное исследование, посвящено роли и управлению методической работой в современных условиях, выявляя тенденции в практике организации методической работы были проанализированы преимущества инновационных методов обучения и сетевых форм работ.

Оценка эффективности управления методической работой показала слабые и сильные стороны в этой области, возможные препятствия и стратегии для улучшения качества образовательного процесса, это позволило разработать рекомендации для оптимизации процессов управления методической работой. Современные подходы в организации методической работы позволяют администрации школы эффективнее управлять процессами обучения, обеспечивая необходимыми ресурсами для профессионального роста учителей и организуя систему мониторинга, оценки результатов.

В организации методической работы в школе, нами были выдвинуты сильные стороны практических подходов к управлению этим процессом, это: анализ состояния управления методической работой, определение основных направлений методической работы, это изучение проблемы в практике школ, разработка и апробация модели управления методической работой и определение психолого-педагогических условий эффективного управления.

Эффективная стратегия управления профессиональным развитием педагогического коллектива позволяет обеспечить соответствие образовательного процесса современным требованиям и стандартам, а также повысить общее качество образования на основе диагностики и анализа уровня компетентности сотрудников. Проведение анкетирования, интервью, наблюдений и других методов сбора информации выявили потребности коллектива. Исходя из выявленных потребностей педагогического коллектива и стратегических целей школы, разработаны конкретные цели и задачи в области профессионального развития, а также выбор наиболее подходящих методов и форм обучения и развития, таких как семинары, тренинги, курсы, мастер-классы, коучинг и др. помогло внести коррективы в стратегию управления профессиональным развитием на основе полученных результатов и обратной связи от участников.

Становление педагога-исследователя в образовательном процессе, управление собственной деятельностью и деятельностью учащихся, также целенаправленное самообразование и преобразование профессиональной деятельности в методическую работу способствует созданию динамичной и адаптивной образовательной среды, в которой каждый учитель играет активную роль в формировании обучающейся школы, а каждый учащийся получает возможность развиваться в соответствии с собственными потребностями и способностями.

В целом, решение указанных проблем требует системного подхода и совместных усилий со стороны государственных органов, образовательных учреждений, профессиональных ассоциаций и других заинтересованных сторон. При этом важно учитывать местные особенности и потребности образовательной системы Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Вазина К.Я. Коллективная мысли деятельность – модель саморазвития человека. – М.: Педагогика, 1990. – С. 196.
2. Васильев Ю.В. Педагогическое управление в школе. – М.: Педагогика, 1990. – С.144.
3. Калдыбаева А.Т., Абилова З.Т. Актуальность формирования рефлексивной компетенции будущего учителя в современных условиях развития системы образования // Вестник КГУ им. И. Арабаева. – 2023. – №1. – С. 227-231.
4. Макарова Т. Планирование и организация методической работы в школе. – М.: Педагогический поиск, 2002. – С.160.
5. Немова Н.В. Управление методической работой в школе. – М.: Сентябрь, 1999. – 176 с.
6. Поташник М.М. Качество образования: проблемы и технология управления. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – С384.
7. Русских Г.А. Методическая работа в школе как основной механизм профессионального роста учителя // Народное образование. – 2011. – №1. – С. 158-164.
8. Хомерики О.Г. Развитие школы как инновационный процесс. – М.: Новая школа, 1994. – С. 61.

УДК: 391.4

Алтынбекова Т.А.

КЫРГЫЗ АЯЛДАРЫНЫН САЛТТУУ БАШ КИЙИМДЕРИН ИЗИЛДӨӨ ТАРИХЫНАН

Аннотация. Бул макалада кыргыз аялдарынын баш кийимдери боюнча изилдеген окумуштуулар жөнүндө берилди. Өзгөчө окумуштуулардын ичинен баш кийимдерге терең изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектери жана анализдери боюнча каралды. Баш кийимдердин ичинен шөкүлө, элечек, каляк, топу, тебетей, жоолук сыяктуу салттуу баш кийимдерге кеңири талдоо жүргүзгөн эмгектер боюнча айтылды. Изилдөөчүлөрдүн эмгектинин ичинен экспедиция жүргүзүп изилдеген советтик окумуштуулар С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, Е.Г.Махова, Б.Х.Кармышева ж.б. окумуштуулардын эмгектерине басым жасалды. Илимде бул окумуштуулар изилдеп, чогултуп музейлерге өткөргөн этнографиялык буюмдар Кыргызстандын баа жеткис мурастарына айлангандыгы кеңири айтылып келет. Эгемендүүлүк мезгилдеги А.А.Асанканов, С.К.Алымкулова, Н.С.Момунбаева, О.Э.Капалбаев ж.б. окумуштуулардын эмгектеринен баа жеткис материалдарды алууга болот. Изилдөө тарыхын берүү менен баш кийимдерди кайсы мезгилде кандай окумуштуулар изилдеп, бизге улуттук баалуулуктардын салттуу түрү кийинки муунга жеткирилгенине күбө болобуз.

Негизги сөздөр: баш кийим, изилдөөчү, элечек, шөкүлө, тебетей, тери, музей, салттуу, тарыхы, этнография.

Алтынбекова Т.А.
магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
safiaasankulova@gmail.com

ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ КЫРГЫЗСКИХ ЖЕНСКИХ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ

Аннотация. Настоящая статья написана об ученых, исследовавших кыргызские женские головные уборы. В частности, были рассмотрены работы и анализы ученых, которые провели глубокие исследования головных уборов. Из головных уборов наиболее широко представлены традиционные головные уборы, такие как шокуло, элечек, каляк, топу, тебетей, платок. Из работ исследователей выделяются работы советских ученых С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, Е.Г.Махова, Б.Х.Карамышева и др. В науке зачастую говорится о том, что этнографические предметы, которые эти ученые исследовали, собирали и передавали в музеи республики, стали бесценным наследием Кыргызстана. В период независимости А.А.Асанканов, С.К.Алымкулова, Н.С.Момунбаева, О.Э.Капалбаев и др. изучали и опубликовали научные труды, посвященные головным уборам кыргызских женщин. Наблюдая историю исследований головных уборов того времени, ученые доказали и стали свидетелями традиционного типа национальных ценностей и оставили свой труд

следующему поколению.

Ключевые слова: головной убор, исследователь, элечек, шокуло, тебетей, кожа, музей, традиционный, история, этнография.

Altynbekova T.A.

Graduate student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

safiaasankulova@gmail.com

FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF TRADITIONAL KYRGYZ WOMEN'S HEADRESSES

Annotation. This article is written about scientists who have studied Kyrgyz women's headdresses. In particular, the works and analyses of scientists who conducted in-depth studies of hats were reviewed. Of the headdresses, the most widely represented are traditional headdresses, such as shokulo, elechek, kalyak, topu, tebetey, shawl. The works of Soviet scientists S.M.Abramzon, K.I.Antipin, E.G.Makhov, B.H.Karamyshev and others are distinguished from the works of researchers. It is often said in science that the ethnographic objects that these scientists studied, collected and transferred to the museums of the republic have become an invaluable heritage of Kyrgyzstan. During the period of independence, A.A.Asankanov, S.K.Alymkulova, N.S.Momunbayeva, O.E.Kapalbayev and others studied and published scientific works on the headdresses of Kyrgyz women. Observing the history of research on hats of that time, scientists proved and witnessed the traditional type of national values and left their work to the next generation.

Keywords: headdress, researcher, elechek, shokulo, tebetey, leather, museum, traditional, history, ethnography.

Кыргыз аялдарынын салттуу баш кийим дегенде алгач элечек мене шөкүлө элестейт. Бул баш кийимдер кыргыздардын улуттук баш кийим катары эзелтеден бери сакталып, пайдаланылып келген.

Баш кийимдерди изилдөөдө революцияга чейин П.П.Семенов-Тянь-Шанский, Н.А.Северцов, И.В.Мушкетов, В.В.Бартольд, В.В.Радлов, Н.А.Аристов, Ф.В.Поярков, А.М.Фетисов, Ч.Ч.Валиханов ж.б. [4] эмгектеринде кездешет. Алар аялдардын баш кийимдерин кыргыздардын улуттук кийими жөнүндө маалымат берип келип, өзгөчө башка улуттардан айырмачылыктарын белгилешкен.

Салттуу кийимдерди изилдөөнүн мезгили совет доорунда А.Н.Бернштам [6], С.М.Абрамзон [1], Е.И.Махова [14], С.В.Иванов [18], Ю.А.Шибеева [16], М.А.Сазонова, Б.К.Кармышева [11] ж.б. илимпоздордун чыгармаларынын негизинде жогорку деңгээлге көтөрүлгөн.

Кыргыздан чыккан алгачкы этнограф К.Мамбеталиванын «Быт и культура шахтеров каменноугольной промышленности Киргизии» - деген эмгегинде салттуу кийимдердин өнүгүүсү жана өзгөрүшү илимий талдоого алынган [12].

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарынан тартып улуттук кийимдерге изилдөө күч алган. Өзгөчө атрибутташтыруунун жана дүйнөлүк мурастардын катарына кыргыздардын улуттук кийимдери катары киргизүүгө аракеттер күч болгон. 1990-жылдардан тартып Ч.Өмүрбеков, А.Көчкүнов сыяктуу окумуштуулардым эмгектеринде аялдардын баш

кийимдери талдоого алынган [15].

2000-жылдары Окумуштуулар А.Асанканов [5] Кытайдагы кыргыздардын тарыхын, маданиятын изилдеп келип, кийимдерге токтолуп кеткен. Ал эми С.К.Алымкулова [17] өзүнүн эмгегинде Алтай элдеринин улуттук кийимдерин кыргыздардын кийимдери менен сатыштырмалуу анализ жасап, улуттук баш кийимдердин тарлуу ареалын, семантикасын жана маданий байланыштарын ачып берген.

2010-жылдардан тартып Н.С.Момунбаева диссертациялык эмгегин бүтүндөй улуттук кийимдерге арноо менен аялдардын баш кийимдерине кеңири токтолгон. Ал өзгөчө Түштүк кыргыздардын кийимдерин толук изилдеп келип, шөкүлө, элечек, каляк, топу, чач кеп, жоолук, тебетей сыяктуу сыяктуу баш кийимдердин кийилишин, бөлүнүшүн, тигилишин жакшы ачып берген [15, 2016].

Этнограф О.Э.Капалбаев баш кийимдердин ичинен териден жасалган баш кийимдерге өзгөчө токтолуп, анын даярдалышы, аталышы, өзгөчөлүгү боюнча макаласын чыгарган [18].

Ал эми Д.Молдокулова [19] башкийимдер, алардын турмуштагы орду, тыюулар, ошондой эле жесир аялдын кара кийүүсү, ага байланышкан адаттар боюнча изилдөөсүн атоого болот.

Макалада жогорудагы окумуштуулардын баш кийимдердин аталышын, бөлүнүшүн, колдонулушун кеңири бергендигин бөлүп карадык.

Алсак шөкүлө, элечек жөнүндө изилдеген советтик окумуштуу К.И.Антипина “...байыркы баш кийимдердин курамына кирген шөкүлө XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башында кыргыздарда кеңири колдонулгандыгын, ал эми элечек социалдык абалы жогору турган аялдардын кыргагы алтын, асыл таштар менен бекитилгендигин, мындай өтө кооздукта жасалган кыргакты майрамдык салтанаттарда тагып чыгышкандыгын, кооздолушуна жараша «алтын кыргак», «күмүш кыргак», «бермет кыргак», «шуру кыргак», «сайма кыргак», «жибек кыргак», «оймо кыргак»- деп аталаарын белгилеген [3]. Ошондой эле окумуштуу ар бир аялдардын баш кийиминин бөлүнүшүн, аталышын, колдонулушун ачып берүүгө аракет кылган. Илимий маалыматтарды гана берип, системалаштырбастан, К.И.Антипина этнографиялык сүрөттөрдүн негизинде аялдардын башкийимдерине түс берип, анын колдонулушу боюнча атайын альбом иштеп чыккан. Окумуштуу К.Антипинанын эмгектеринен ар бир буюмдун туура аталышы, колдонулушу, даярдоо техникасы жана жердиги жакшы берилгендигине күбө болобуз. Ал музей тармагында иштегендиктен илим жаатында жазган эмгектеринен кыргыздарга тиешелүү салттуу буюмдарды, кийим-кечелерди жеткиликтүү чагылдыргандыгын көрөбүз.

Антипина Кыргызстанда жүргүзүлгөн археологиялык-этнографиялык экспедициялардын көпчүлүгүнө катышып, баалы материалдарды чогултууга жетишкен.

Окумуштуу Е.И.Махова кыргыз аялдарына тиешелүү баш кийимдерди изилдеп келип, өзгөчө элечекке кеңири токтолуп, “туулга түрүндө башка ылайыкташтырылып бычылып тигилген баш кийим *чач кеп* деп аталгандыгын, анын Түштүк кыргыздарынын чач кептери башка Ысык-Көл, Талас, Чүй аймактарына караганда бир кыйла айырмаланып, өзгөчөлөнүп тураарын” белгилеген [14]. Е.И.Махованын эмгектерине карасак, Кыргызстандын бардык аймактарын кыдырып, изилдеп чыккандыгына күбө болобуз. Анын эмгектеринен кыргыз этнографиясына, аtryxyна байланыштуу көптөгөн маалыматтарды табуу менен булак катары колдонуу мүмкүнчүлүгү жогору.

Көрүнүктүү этнограф А.С.Акматалиев аялдардын баш кийимдерин салттуу ыкмалдарда даярдоо жана кооздуктарды боюнча изилдеп, «көөкөр», «мүйүз», «жалбырак», «жүрөкчө» ж.б. оймо көчөттөрүн түшүрүүнүн сырын ачып берген [2]. Акматалиевдин эмгектеринен аялдарга тиешелүү баш кийимдердин көп түрүн кездештирдик. Өзгөчө алардын аталышындагы диалекттерди, даярдоо ыкмасынын негизги этаптарын ачып берген. Окумуштуу кыргыздарга тиешелүү материалдык жана руханий маданияттын дээрлик бардык түрүн изилдеген. Ал XX к. кыргыздардын салттуу жашоосунун сакталышын, элдик кол өнөрчүлүктүн улантылышын баса көрсөтүүгө аракет кылган.

Академик А.А.Асанканов элдин этникалык өзүн-өзү таануусунун өзгөчөлүгүн белгилеп келип, эгемендүүлүктү алгандан тарта кыргыздарда улуттук баш кийимдерди кеңири колдолнуу, өзгөчө үйлөнүү тоюнда колуктуга “шөкүлө” кийгип узатуу калыптана баштагандыгын жана бул көрүнүш кыргыздардын этникалык өзүнөзү таануусунун өнүгүшүнүн ачык күбөсү экендигин белгилеген [5]. Академик А.Асанканов кыргыз этнографиясын ар тараптуу изилдеген окумуштуу болгондуктан, кытай кыргыздарын изилдеп жатканда, алардын аялдарынын баш кийимине токтолуп, бүгүнкү күнгө чейин толук сакталып келген түрлөрүн атаган.

Ошондой эле окумуштуу Кытайдын Синьцзянь аймагындагы кыргыздарды экспедициялык изилдөөгө алып, улуттук баш кийимдердин сакталып келгендигин, алардын пайдаланылышын кеңири берген.

Окумуштуу С.К.Алымкулова Кыргыздар менен алтай элинин ортосундагы этникалык-маданий байланыштарды изилдеп келип, баш кийимдерге көп токтолгон. Анда кыргыз аялдарынын баш кийимдеринин аталышы, колдонулушу, даярдалышы менен алтай элдериникин салыштырмалуу берип, өзгөчөлүктөрүн, окшоштуктарын жана айырмачылыктарын аныктаган [17]. Профессор С.К.Алымкулованын эмгегинен кыргыз аялдарына тиешелүү баш кийимдердин келип чыгышын, анын таралуу ареалын, көчмөндөрдүн баш кийимдериндеги окшоштуктар климатка жана турмуш-тиричиликке ылайыктуу болгондугун баса көрсөткөн.

Кийимдер боюнча изилдеген окумуштуу Н.С.Момунбаева ар бир кийимге кенен токтолуп, анын даярдалышын, келип чыгышын, бөлүнүшүн, курамын изилдеген. Алсак, шөкүлөнүн кийилиши жасалышы боюнча изилдеп, өзүнүн тлаа материалдарына таянып, “...шөкүлөгө пайдаланган парча кездемеси да чоң мааниге ээ. Ак түстү кыргыздар абдан бийик урматтап келишкен. Бул түс барган жеринен багы ачылып, агарып-көгөрсүн деген маанини берип келген. Ошондуктан кызын узатып жатканда ак түстүү кездемелерден даярдалган майрамдык кийимдерди кийгизишип, ата-энеси өз босогосунан узаткан. Шөкүлөнүн эң байыркы түрүнө ак кийизден жасалганы кирген. Ак кийизден төбөсү бийик, конус формасында тигилген. Кийизи абдан таза жуулуп, бастырылып жасалган. Ал өзгөчөлөнүп апакай болуп, көзгө жугумдуу көрүнгөн. Анын төбөсүнүн учуна кооз куштардын (үкү, тоту куш, каркыра тоос ж.б.) канаттарын бекитип, маңдай бөлүгүнө асыл буюмдарын (алтын, күмүш, бермет, каухар,) карматып, көркөм көчөттөрдү түшүрүп кооздошкон” деп маалымат калтырган.

Ал эми элечек бир канча оролуп жасалгандыктан, ага кездеменин жеңил, жумшак түрү керектелгенин, ал үчүн соодагерлерден алынган ак түстөгү ыстамбул, ак сурп кездемелерин кеңири колдонгонун, элечекти тогуз катар кылып орошуп, улам барган сайын кездеменин көбөйүшүнөн элечектин орому кошула бергендигин берген. Ошондой эле элечек аймактык өзгөчөлүктөргө ээ экендигин жана артында куйрукчулугу менен жасалаарын

берген. Н.С.Момунбаева кыргыз аялдары элечекти турмушка чыккандан тартып, өмүрүнүн аягына чейин кийгендигин жазган. Ар бир уруу элечекти ороодо кандайдыр бир бөтөнчөлүктү жараткан.

Ал эми чач кеп, топу, тебетей, жоолук сыктуу аялдардын баш кийимдерине кеңири токтолуп келип, алардын кыргыздарга таандыктыгын так анализдеп берген [15]. Н.Момунбаеванын эмгегинен кыргыз аялдарына тиешелүү баш кийимдердин бардык түрлөрүн кездештирүүгө болот. Ошондой эле Кыргызстандын түштүк аймагын толук экспедициялык изилдөө жүргүзгөндүгүн жана бул эгемендүүлүк мезгилдеги этнографиялык изилдөө катары өз ордун көрсөтөөрүн аныктоого болот.

Этнограф О.Э.Капалбаев баш кийимдердин ичинен териден жасалган баш кийимдер боюнча макаласында токтолгон. Анда тебетейдин терисинин жердигин, анын иштетилишин, өзгөчө аң терилерине карата аталыштаны берген. Ал тебетейдин тигилишине токтолуп, төбөсү бийик тебетейлер кыргыздарда байларга тиешелүү болгондугун берген. Өзгөчө тери иштетүүгө байланыштуу изилдөөлөрү менен кол өнөрчүлүктүн бул түрү кыргыздардын колдонууга ыңгайлуу, тиричиликке, климатка чыдамдуу, эстетикалык жактан кооз баш кийимдерди даярдашкандыгын жана бул баш кийимдер аркылуу адамдардын социалдык абалын, жаш өзгөчөлүгүн, ал турган кайсы уруудан экендигин аныктоого болоорун белгилеген [18].

Кыргыздардын каада салты, тыюулары боюнча изилдеген Д.Молдокулова, баш кийимдердин ичинен жесир аялдык кара кийүүсүн жана анын курамын берген. Анда кара кийүүдө күйөсү өлгөн аялдын башына кара түстөгү баш жоолук салаары, бул аза күтүүнүн белгиси катары кыргыздарда кеңири тарап келгендигин берген [19].

Жыйынтыктап айтканда кыргыздардын баш кийимдерди изилдеген окумуштуулардын көбөйүп баратканы кубандырат. Маалымат алуу үчүн баш кийимдер боюнча изилдеген окумуштуулардын эмгектери дээрлик бири бирин толуктап турат. Өзгөчө баш кийимдердин ичинен салтуу баш кийимдердин бүгүнкү күнгө чейин нарктуулугун сактап келишине окумуштуулардын эмгектери чоң роль ойногон. Болбосо, базар экономикасынын шартында кыргыз баш кийимдери ар кандай формада жасалып, салтуулугун акырында жоготуп бара жаткандары четинен чыгат. Бирок, окумуштуулардын эмгектери ар бир баш кийимдин салтуу түрүн изилдеп, аныктап бериши кол өнөрчүлөрдүн да кийимдерди кайра жаратуусун түрткү болуп келди.

Ошондуктан, баш кийимдер боюнча изилдеген негизги окумуштууларды көрсөтүп жатып, бул окумуштуулардын кыргыз улуттук маданиятын, анын ичинен кийимдердин түп нускасынын үлгүлөрүн сактап калууга болгон салымдарын белгилөө керек. Алдыда ар бир окумуштуунун эмгегин баса көрсөтүүчү илимий изилдөөлөр мындан ары улантылышы зарыл экендигин көрсөтүп турат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер/Котор. С.Мамбеталиев, Д.Сулайманкулов, С.Макенов. – Б.: «Кыргызстан-Сорос» фонду, 1999. – 896 б.
2. Акматалиев А. С. Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. «Шам». – Б., 2000. 345 б.
3. Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов.-Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР, 1962. – С.288.

4. Антипина К.И., Мамбеталиева К., Жумагулов А. Народные традиции в современной и материальной культуре и прикладном искусстве Киргизии. – М.: Наука, 1964. – С.34
5. Асанканов А. Кыргызы Сынцзяна (КНР) – Бишкек., «Бийиктик», 2010. – С.490.
6. Бернштам А.Н. Избранные труды по археологии и истории кыргызов и Кыргызстана. Том I. Сост.: К.Ташбаева, Л.Ведутова. – Б.: «Айбек», 1998. – С. 703.
7. Бернштам А.Н. Избранные труды по археологии и истории кыргызов и Кыргызстана. Том II. Сост.: К.Ташбаева, Л.Ведутова. – Б.: «Айбек», 1997. – С.560
8. Быт колхозников киргизских селений Дархан и Чичкан//Абрамзон С.М., Антипина К.И., Васильева Г.П. и др.//ТИЭ АН СССР.-М.: Изд-во АН СССР, 1958. – Т. XXXVII. – С.322.
9. Дудин С.Киргизский орнамент//Восток. – 1925. – №5. – С.21.
10. Карутц Р. Среди киргизов и туркмен на Мангышлаке. – СПб., 1911. – С.62.
11. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. -«Наука». – М., 1976. – С 321.
12. Мамбеталиева К. Быт и культура шахтеров-киргизов каменноугольной промышленности Киргизии. АН КССР.-Ф., 1963. -С 122
13. Мамбеталиева К. Жилище и жилищно-бытовые условия рабочих Кыргызстана (Историко-этнографический очерк). – Б., 2007. – С.123
14. Махова Е.И. Материальная культура киргизов как источник изучения их этногенеза//ТКАЭЭ. – Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР, 1959. – Т.III. – С. 258.
15. Момунбаева Н.С. Кыргыздарда кийилген баш кийимдердин түрлөрү//И.Арабаев атындагы КМУ. Сериясы: Коомдук илимдер., Чыгарылышы: 6. – Б., 2006. – 221-223 б.
16. Шиббаева Ю.А. Материалы по одежде мургабских киргизов//Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. – Вып. 25. – М., 1956. - С.159.
17. Алымкулова С.К. Кыргызско-алтайские этнокультурные связи.-Б., 2013. – С. 22.
18. Капалбаев О.Э. Кыргыз элинин териден жасалган салттуу баш кийимдери. НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ КЫРГЫЗСТАНА № 10, 2017.
19. Молдокулова Д.Т. Кыргыздардагы жесир аялдын аза кийими (XIX к. аягы – XX к. башы), ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА.

УДК 746

Алыкулова Г.К.

Тарых илимдеринин кандидаты, доценттин м.а.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
alykulova1973@mail.ru

Курманбекова Д. А.

магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Искусство жана дизайн факультети
“Искусств жана дизайн” кафедрасы

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН КӨРКӨМ КОЛ ӨНӨРЧҮЛҮГҮНҮН ТАРЫХЫ ЖАНА АНЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИСИ

Аннотациясы: Кыргыз элинин көркөм кол өнөрчүлүгү кылымдар бою өнүгүп келген. Ал адамдардын күнүмдүк турмуш-тиричилигинин керектөөлөрүнөн улам түзүлүп, көчмөн турмуштун таасири чоң болгон. Декоративдик-прикладдык искусствонун негизги түрлөрүнө кийиз өнөрү, токуучулук, оймо, саймачылык, килемчилик, булгаарыдан жасалган буюмдар, зергерчилик, жыгачтан оймочулук кирет. Шырдак боз үйдүн жасалгасынын өтө маанилүү элементи. Ал, адатта, полдо жайгашкан. Шырдактар үчүн кийиз койдун жүнүнөн бышырылып, ачык түскө боёлгон. Оймо-чиймелерден кийиз жасалат, анан алар бири-бирине тигишсе, кооз килем пайда болот. Шырдактын узундугу көбүнчө төрт метрди түзөт. туурасы эки метрге жакын.

Колдонмо искусстводо «ала кийиз» килеми (кыргызча «ала кийиз») чоң мааниге ээ. Анын шырдактан айырмасы, кийиздин кесиндилери бири-бирине тигилбестен, бири-бирин көздөй тоголонот.

Килем жасоо өнөрү усталардын арасында да популярдуу. Килемдер чий самандан жана түстүү жүн жиптерден токулган. Килемдер күнүмдүк турмушта кеңири колдонулат. Алар боз үйдүн маанилүү компоненттери болуп, нымдуулуктан коргоо үчүн кийиз килемдердин астына коюлат. Көчмөн турмуштун экзотикалык объектилери болуп булгаарыдан жасалган түрдүү идиштер жана кутулар саналат. Бул сыйымдуулук сабаа - кымыз (бээнин сүтү) жасалган, бул чанач - анда кымыз ташылган, бул чайнекке окшош коокор, конокторго кымыз берилген. Бул буюмдардын баары кооздолгон: рельеф, сайма, металл лента жана түстүү булгаары менен ж.б кооздуктары менен кооздолгон.

Негизги сөздөр: Колдонмо жасалга өнөрү, кол өнөрчүлүгү, композиция, шырдак, килем сайма, рельеф, ала кийиз, кыргыз боз үйү

Алыкулова Г.К.

Кандидат исторических наук, и.о., доцента
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

alykulova1973@mail.ru

Курманбекова Д. А.

магистрант
Кыргызский Государственный Университет Арабаева
Факультет искусства и дизайна
кафедра «Искусство и дизайн»

ИСТОРИЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА КЫРГЫЗОВ И ЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация: Искусства и ремесла кыргызского народа развивались на протяжении веков. Она из-за потребностей повседневной жизни людей было создано, и влияние кочевой жизни было велико. Декоративно-прикладное искусство основными видами искусства являются войлок, ткачество, вышивка, ковроткачество, изделия из кожи, ювелирные изделия

и. включает резьбу по дереву и т.д. Шырдак это очень важный элемент в оформлении кыргызского интерьера дома. Обычно он располагается на полу. Ты кладешь фетр для штор изготовлены из шерсти и окрашены в яркие цвета. Ткань по выкройкам сделаны, и тогда, если их сшить, получится красивый ковер. Длина палатки обычно составляет четыре метра. Ширина около двух метров.

Ковер «Ала кийиз» (киргизский «ала кийиз») имеет большое значение в прикладном искусстве. Ее отличие от шырдака в том, что кусочки фетра соединяются друг с другом, свернуть навстречу друг другу, не сшивая.

Искусство ковроткачества также популярно среди ремесленников. Ковры ткнут из сырой соломы и цветных шерстяных ниток. Ковры широко используются в повседневной жизни. Они являются важными компонентами серого дома и их кладут под войлочные коврики, чтобы защитить их от влаги. Экзотическими предметами кочевой жизни являются различные кожаные контейнеры и коробки.

В этой емкости делают сабах-кумзы (кобылье молоко), в ней носят этот чанач-кумзы, подают гостям этот чайник-кукур, кумзы. Все эти изделия украшены рельефами, вышивкой, металлическими лентами, цветной кожей и т. д.

Ключевые слова: Прикладное декоративно-прикладное искусство, ремесла, композиция, рукоделие, ковровая вышивка, рельеф, пестрый войлок, кыргызская юрта.

Alykulova G.K.

Candidate of Historical Sciences, acting, associate professor.

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

alykulova1973@mail.ru

Kurmanbekova D. A.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Faculty of Art and Design

in the Department of Art and Design

HISTORY OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS OF THE KYRGYZ AND ITS PEDAGOGICAL IMPORTANCE

Abstract: The arts and crafts of the Kyrgyz people have developed over the centuries. It was created due to the needs of people's daily life, and the influence of nomadic life was great. Decorative and applied arts The main types of art are felting, weaving, embroidery, carpet weaving, leather goods, jewelry, etc. includes wood carving, etc. Shyrdak is a very important element in the design of the Kyrgyz home interior. It is usually located on the floor. You put felt on curtains made of wool and painted in bright colors. The fabric is made according to patterns, and then, if you sew them, you will get a beautiful carpet. The length of the tent is usually four meters. The width is about two meters.

The “Ala kiyiz” carpet (Kyrgyz “ala kiyiz”) is of great importance in applied art. Its difference from shyrdak is that the pieces of felt are connected to each other, rolled towards each other without sewing.

The art of carpet weaving is also popular among artisans. Carpets are woven from raw straw and colored wool threads. Carpets are widely used in everyday life. They are important components of a gray house and are placed under felt rugs to protect them from moisture. Exotic items of nomadic life are various leather containers and boxes.

Sabah-kumzy (mare's milk) is made in this container, this chanach-kumzy is carried in it, this teapot-kukur, kumzy is served to guests. All these products are decorated with reliefs, embroidery, metal bands, colored leather, etc.

Key words: Applied arts and crafts, crafts, composition, needlework, carpet embroidery, relief, colorful felt, Kyrgyz yurt.

Кыргыздын шырдак, туш кийиз, ала кийиз – кол өнөрчү айымдардын уникалдуу кол өнөрчүлүгүнөн жаралган материалдык байлыктары жөнүндө бүгүн күндө дүйнө жүзүнө маалым. Койдун жүнүнөн колго жасалган жылуу кийиз шырдак укмуштуудай боёктор менен боёлуп, гүлдөп, ар кандай жаныбарлардын стилдештирилген сүрөттөрү, ал тургай аңчылыктын, тойлордун, мелдештердин бүтүндөй көрүнүштөрү менен кооздолгон образдарга бай болуп турат. Ар бир шырдак өз жашоосунда адамзатка 30-40 жылдан ашык кызмат кылат. Кыргыз элинин кылымдар бою жаралган декоративдик-прикладдык искусствосу оригиналдуу, көп кырдуу жана эң маанилүү сапатка ээ. Ал, – практикалык, утилитардык баалуулук менен бирге эле көркөм көркөм жасалгалардын айкалышына да ээ болуп турат. Мейли, ал боз үй болобу, ат жабдыгыбы, айтоор элибиздин ар бир жашоо болумуштук предметтеринин өзүнчө маани мазмундары бар.

Колдонмо жасалга өнөрүнүн бир түрүнөн жаралган ошол эле жыгачтан жасалган түрдүү буюмдар бар:– идиш-аяк, табак, идиштер ж.б. Алардын сырткы көрүнүшүндө карагайдын, арчанын, теректин, жапайы алча тамырынын текстурасынын табигый үлгүлөрү көрүнүп турат. Көркөм, рельефтүү жана контурдук оюмдары сандыкка, сандыкка, стендге жана кутуга сүрөт тартуу ж.б түшүрүлөт.

Колдонмо кол өнөрчүлүгү аркылуу «Манас» эпосунун негизинде шахмат фигуралар жасалган. Андан сырткары комуз – улуттук музыкалык аспап сыяктуу керемет руханий маданиятыбыз кандай гана баалуулуктарга ээ болуп турат. Ошондой эле, колдонмо кол өнөрчүлүгү металлдарды көркөм иштетүүнүн эң байыркы салттарын Зергер-Уста элдик зергерлер бүгүнкү күнгө чейин сактап келишкен. Алар жогорку көркөмдүктөн жасаган аялдардын зер буюмдары текчеден орун алган жок. Элдик усталар жасаган билерик, шакек, сөйкө, билерик жана баштын жасалгалары азыркы модачылардын эң талаптуу табитин канааттандыра алат. Декоративдик жана прикладдык искусство кылымдарды карыткан көркөм чыгармачылык көчмөн турмуштун шартында жана өндүргүч күчтөрдүн начар өнүккөн шартында жаралган. Негизги туруктуу кесиби – мал чарбасы жана дыйканчылык менен катар эл үй өндүрүшүнүн жана кол өнөрчүлүктүн шартында өз чарбасында казылып алынган сырену (жүн, тери, тери) пайдаланып жана жарым-жартылай сатып алуу менен турмуш-тиричиликке (темир, күмүш) керектүү материалдык байлыктарды жасаган. Тажрыйба алмашуулар аркылуу сулуулук мыйзамдарына ылайык материяны түзүү жөндөмүн өрчүттү. Көркөм чыгармачылык ырааттуу түрдө өнүккөн. Өнөр жана билимдер кылымдан кылымга мурас катары өтүп, өз элинин тарыхы менен бирге өнүгүп келген. Жаратылган прикладдык искусство оригиналдуу, таланттуу жана таң калаарлык ар түрдүү болот. Ал баалуу сапатты камтыйт: практикалык функциянын көркөм дизайн менен айкалышы, массалык улуттук мүнөзгө ээ болгон. Эл конуштагы көчмөндөрдүн турак-жайын

– боз үйдү, жылкыны жасалгалоодо өзгөчө оригиналдуулукту жараткан, аны менен көчмөндүн бүткүл жашоосу байланышкан. 19-кылымда Кыргыздын декоративдик-прикладдык искусствосу жогорку деңгээлге жетти. Негизги визуалдык каражат түс жана оюм-чийим бойдон калды. Аларда элдин рухий турмушу, таланты чагылдырылган.

Элде түс маданиятында жана анын оюм-чийим менен шайкештигинде эстетикалык нормалар калыптанган. Жөнөкөйлүгү жана таасирдүүлүгү менен таң калыштуу гармония табылды. Кыргыздын элдик кездемелеринин, үймөк килемдеринин, саймаларынын, чийки кийиздердин, көркөм кийиздердин түсү шаңдуу, спектрдин күчтүү уңгулуу жана бай түстөрүнөн куралган, мында кызыл басымдуулук кылат. Мурда жашылча боёктору колдонулчу, бирок химиялык боёктор алардын ордун басып, түс диапазонун бир кыйла байытып, боёктун сапатын төмөндөттү ж.б.

Орнамент, -бул адамдардын демилгеси жана фантазиясы ачылган сонун көркөм мурас - декорациянын өзгөчө чөйрөсү. Ал ар түрдүү, прикладдык искусствонун ар бир түрүнүн өзгөчө үлгүлөрү бар. Өзүнүн келип чыгышы боюнча оюм-чийим көп мезгилдүү болуп, анын кээ бир формалары эрте коло дооруна туура келет. Орто Азиянын орнаменттери: Кыргызстан, Казакстандын, Поволжьенин, Кавказдын кең аймагынын элдеринин маданиятынын жалпылыгы менен мүнөздөлөт. Ал эми келечекте искусство ушул да, башка да региондордун элдери менен этникалык жана маданий байланыштар менен тынымсыз байып турат. Орнаменттердин жана алардын мотивдеринин көптөгөн элдик аталыштары бар. Алардын көбү жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүн жана көчмөндөрдүн жашоосун чагылдырган байыркы. Колдонмо искусствонун көптөгөн түрлөрүндө эң туруктуу орнаменттик мотивдер дагы эле кездешет. Негизгилери: тармал – стилдештирилген кочкор мүйүздүн мотиви, ар кандай вариантта жасалган жана уңгулуу аталыштарга ээ: кочкор мүйүз, кочкорок, сынар мүйүз, кош мүйүз. кайкалак; кооз оюм-чийил, эки капталында ритмикалык жайгашкан бутактары бар ийри сызыкка негизделген: үч бурчтуктун, ромбдун мотивдери; карга тырмактары (карга тырмак) - үч чыканактан жана бир түптөн турган ар кандай оюм-чийим; S формасындагы мотивдер аны куйрук (ит куйругу) деп аташкан; өсүмдүк тектүү тогуз дөбө (тогуз дөбө) оймо-чиймелери популярдуу болуп келүүдө.

Кыргыз элинин чыгармачылыгында койдун жүнүнөн, кийизден, кездемеден жасалган көркөм буюмдар чоң орунду ээлеген. Көчмөндөрдүн турмушунда кийиз байыртадан бери анын үйүнүн, төшөгүнүн, кийиминин, идиш-аяктарынын, ат жабдыктарынын ажырагыс бөлүгү болгон. Кыргыз эли шырдак (мозаика техникасы) жана ала кийиз (түстүү оюмду түрүү техникасы) кийизден жасалган оймо килемдерди жасоодо чоң чеберчиликке жетишкен. Кийизден жасалган буюмдар кыргыз элинин декоративдик-прикладдык искусствосунун негизги көркөм принциптерин камтыйт. Алар түстөрдүн карама-каршылыгында, фон менен үлгүнүн алмашып турушунда, алардын тең салмактуулугуна умтулууда чагылдырылат. Орнамент фон менен органикалык түрдө байланышып, бир бүтүндүктү түзүп турат. Негизги көркөм принциптерди иштеп чыгуу менен эл сүрөтчүлөрү өздөрүнүн жеке чыгармачылыгы менен жаңы нерселерди киргизишет. Ошону менен бирге эле оюм- чийимдик предметтердин жана композициялардын спектрин байытып жана кеңейтет. Орто Азия элдеринин көптөгөн техникалык жана көркөм ыкмаларынын жалпылыгына карабастан, кыргыздын элдик текстиль оймо- чийме боос (өрүү) жана үймөк килемдери улуттук көркөм табитти синтездеп, өзүнүн стилдик өзгөчөлүктөрүн өнүктүргөн. Чиянын ар бир сабагын өз- өзүнчө түстүү жүн менен өрүү жолу менен тиксиз декоративдик композицияда жаралган оригиналдуу кыргыз оюм-чийимдүү

килемдери чоң көркөмдүккө ээ. Саймачылык өнөрүндө түрдүү техникалык ыкмалар жана оюм-чийим мотивдери кеңири колдонулат. Бул элдик көркөм чыгармачылыктын эволюциясын үй, булгаары, кийиз, замшага жасалган байыркы жүндөн жасалган саймалар менен баркыт жана кездемедеги кийинкилер менен салыштыруу аркылуу байкоого болот. Саймалуу дубал килеми (түш кийиз) саймачылык өнөрүнүн улуттук сыймыгы болуп калды.

Кыргыз элинин көчмөн турмушу искусствонун өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн чектеген, бирок көркөм табит жана чеберчилик улуттук турмуштун көптөгөн буюмдарын: зергерчиликти, ат жабдыктарды, кийимдерди, тиричилик буюмдарын, идиш-аяктарды, үйдүн сырткы жана ички жасалгаларын белгилеген. Кыргыз прикладдык искусствосунун шедеврлери эч качан элдик мүнөзүн жоготпой, муундан муунга өтүп келе жаткан мыкты көркөм салттарды камтыган. Кыргыз көчмөндөрүнүн салттуу турак жайы болгон боз үйдүн өзү прикладдык искусствонун шедеври болуп саналат эмеспи. Анын формасы жана ички жасалгасы жагынан бирдей жасалгаланган эки боз үйдү табуу мүмкүн эмес, бирок алардын жасалгасы ар дайым байыркы элдик салттардын белгилүү стандарттарын сактоо жөндөмдүүлүгүн көрсөтүп турат.

Кыргыз элинин маанилүү өнөрү катары саймачылыкты да белгилесе болот. Бул өнөрдү көбүнчө аялдар гана аркалашат. Алар кездемелерге, булгаарыга, кийизге оймо-чиймелерди, оймо-чиймелерди чебер сайышат. Кыргыз усталары «түш-кийиз» дубал сүрөттөрүн эң сонун сайышат. Мындай сүрөттөрдүн борбору көбүнчө оюм-чийимсиз түз, ал эми капталдары укмуштуудай түстүү оймо-чиймелер менен жээктелген. Оймо сайма салттуу “аяк-кап” баштыктарга жана “текче” илинип турган текчелерге да мүнөздүү.

Уникалдуу буюмдарга жергиликтүү усталар жасаган булгаары буюмдары өзгөчө көркөмдүүлүккө ээ болуп турат. Булар кийим-кече, бут кийим гана эмес, идиштер («сабаа», «чанач», «кукор»), сандык үчүн алкактар, шкафтар жана ат жабдыктары кирет.

Кыргызстандын декоративдик-прикладдык искусствосу жаркын, оригиналдуу, таланттуу, өзүнүн жөнөкөйлүгү жана таң калаарлык түрдө ар түрдүү экендиги менен байкалып турат. Кыргыздардын кол өнөрчүлүгүнүн өнүгүшүн турмуш-тиричиликтин практикалык керектөөлөрү, көчмөн жашоо образы, рухий-эстетикалык керектөөлөр аныктаган. Көчмөндөрдүн декоративдик-прикладдык искусствосунун эң көрүнүктүү буюмдарынын арасында оймо-чийме килемдер-шырдактар (мозаика техникасы), ала кийиз (түстүү оюмду түрүү техникасы), саймалуу дубал килемдери-түш-кийиздер ж.б. өтө көп керемет материалдык баалуулуктары бар.

Кийизди көркөм иштетүү багытында жана көркөм искусство тармагында билим берүүчү жалпы эле училища, жогорку окуу жай, көркөм академия, атайын көркөм искусство багытында билим берген окуу мектептери жана да орто мектептерде билим алып жаткан ар бир студент, окуучу жана көркөм искусствого кызыккан билим алуучу үчүн чыгармачылык ишмердүүлүгү өсүп өнүгүүнүн негизи багыты болуп саналат.

“Кийизди көркөм иштетүү сабагы, студенттерди келечектеги эмгекке даярдоонун каражаты катары”, - деп аталуу менен бирге, ошол эле көркөм искусство тармагында окутуу билим берген ар бир окуу жайда колдонмо жасалга искусствосунун (“ДПИ” декоративдик прикладдык искусство) ээлеген орду, өзгөчө “кийизди иштетүү тармагынын алкагындагы көркөм чыгармачылык” иш аракеттери каралмакчы. «Андыктан, бул багытта окуп билим алган ар бир окуучу жана студентт уул-кыздын психикалык жашоосу жана көркөм чыгармачылыкка болгон кызыгуулары абдан маанилүү ролду ойнойт.

Келечектеги ар бир чыгармачыл инсанды калыптандыруу үчүн, чыгармачылыктагы элестетүү аркылуу көркөм образын жаратуу маселелери жана окуп билим алуучу балалык жөндөм дагы өз маанисине ээ болуп турат.

Ошентип, ар бир окуп билим алган уул-кыздын алдына чыгармачыл фантазияны өнүктүрүү маселеси турат жана ал иш-аракеттер кишини өзүнө тартат. Бул көркөм өнүгүүдөгү чыгармачыл процесстери психологдордун да кызыгуусун артырат. Чыгарма жаратууда элестетүү менен эмгектенүү да көрүүчүнү кызыктырат. Элестетүү менен чыгарма жаратуунун негизинде, окуп билим алган уул-кыздын «ой жүгүртүүсүн ээлеп алган улуу фантазиялар дүйнөсү менен кадимки эле реалдуу жашоо болумуштук кубулуштар ортосундагы керемет кагылышуу жана айкалыштыктардын ортосундагы көркөм образдык илимий теориялык жана практикалык көзгө байкалбаган, ал маселелерди талдоого алуу керек болгон иш аракеттери жүрүп олтурат». «Искусствонун бир багыты болгон декоративдик колдонмо өнөрдүк багытынын бир түрү болгон “кийизди көркөм иштетүү” процесстеринде да кыялдануу менен чыгармачыл иштөө зор мааниге ээ болуп калат. Акырында келип чыккан образдык көрүнүштүк кубулуштун натыйжасы көрүүчүнүн алдындагы образдын эстетикасын көрсөткөн талдоо жана баалоо мүмкүндүгүн берет. Ошентип, образдык кубулуштарды элестетүү менен: кайра жаратуу жөндөмү сүрөттөр, кийиз, чий, сайма, зер буюмдары, жыгач буюмдары жана башка колдонмо жасалга өнөрүнүн түрлөрү жана багыттык агымдары аркылуу көптөгөн чыгармачыл образдар жаралып кала берет. Негизинен көркөм образдык реалдуулукту берген кубулуштук образдык сүрөттөрдү кийизде көркөм чагылдыруу үчүн же болбосо стилдештирип өзгөртүү үчүн чыгармачыл адамдын жеке өзүнүн жөндөмдүүлүгү жана тажрыйбасы өз маанисине ээ болуп турат. Ошондой эле, чыгармачыл элестетүү жана көркөм реалдуу кубулуштар көрүнүшүн стилдештирүү менен таанып-билүүнүн формасы мүнөздөлөт». Ошол эле кийизди көркөм иштетүүдө да чыгармачыл элестетүүнүн ар кандай функциялары чыгармачыл иштөөнүн ар түрдүү процесстик иш-аракеттерин аткарат, алар арасында айрымдары:

- Эмоционалдык абалды жөнгө салуу. Фантазия аркылуу адам денедеги процесстерге таасир эте алат. Фантазиялык көркөм кубулуштардын таасири аркылуу кийиздин бетиндеги сүрөттүк көркөм чыгармачыл көрүнүштөрдүн чагылуу иш аракеттик процесстери ишке ашат;
- Кийиздин бетинде чагылдырылган көркөм образдык сүрөттөрдөгү образ жана көркөм кубулуштар аркылуу табияттын чындыгынын чагылдырылышы камсыз кылынат.

“Кыргыз элинин кийизди иштетүү тарыхы өтө терең болуп саналат. Бирок ошондой болсо, анын бүгүнкү күндө өзгөрүп, калыптанып жана өнүгүп олтуруусунда башка улуттардын да таасирлерин байкоо өтө деле кыйынга турбайт”[1.5.б.]. Мисалы, кыргыз маданиятына келип жана калыптанып калган мусулман динибиздин да өз орду жана таасир күчтөрү бар десем жаңылышкан болбос элем. Бирок бул менин фантазиям, дарактардын, жалбырактардын жана гүлдөрдүн мотивдерине кайрылышкан сүрөтчүлөрдүн эмгектерин стилдештирилген образдар катары баалайт.

Колдонмо жасалга өнөрүнүн дагы бир түрү катары, ошол эле “зергерлик искусствосу белгиленет. Улуттук иденттүүлүк жаныбарлардын стилдештирилген образдарын колдонууда көрүнгөн. Күмүш буюмдар Сасанилердин көркөм салтын мурастаган зергерлердин жогорку чеберчилигин күбөлөндүрөт : кумуралар, оюм-чийим түшүрүлгөн идиштер, кумган вазалар ж.б” [2. 69.б.].

X-XI-кылымдардагы Иран көркөм чыгармаларынын жазууларындагы: канаттуулары жана гүлдөрү да дүйнөлүк колдонмо жасалга өнөрүндө өз маани-мазмундарына жана

таасир күчтөрүнө ээ болуп турат. “Адабий эстеликтерде кайталангыс тарыхый мааниге ээ. Аларда, тарыхта жоголгон кереметтердин сүрөттөлүшү сакталат. Мисалы, VIII-кылымдагы Халифтердин зергерлеринин мончок катары бааланган эмгектери ж.б [3.120.б.]. Алар ошондой эле алтын бутактары бар күмүш дарак жөнүндө сөз кылышат алтын жана күмүш канаттуулар отурушту, же кымбат баалуу таштардан жасалган көздүү алтын канаттуулар ж.б.

Дүйнөлүк колдонмо жасалга өнөрүнүн гүлдөп өнүгүшүнө VIII - IX кылымдардагы чыгыш искусствосунан жаралган буюмдары да чоң таасирдүү кызмат кылган. Мисалы, Месопотамияда, Египетте, Түркияда жана өзгөчө Персияда эң сонун жаралган. Ал бийиктиктер керамика жасоо искусствосуна чоң таасир этип, орто жана жакынкы өлкөлөрдөгү көркөм керамикасынын өнүгүшү үчүн түрткү берет. “Көркөм искусствонун түрлөрүнөн жаралган ар бир көркөм образдар дүйнөлүк мааниге ээ болот”[4.3.б.]

Керамикалык идиштерди катуу өнүгөт, айрыкча сүрөттөрү бар идиштерге өзгөчө маани берүү менен көңүл бурууга арзыйт. Өзбекстандын, Тажикстандын жана Түркмөнстандын керамикалык борборлору эң баалуу азыркы замандын чыгармачылыгында сакталып калган тарыхый калыптанган салттар мастерлер Керамика, адатта, күнүмдүк жашоо менен байланышкан, ар түрдүү менен көрсөтүлөт максатка ылайык, идиш-аяктар жана коштомо оюнчуктар менен кооздолгон. Алар да өз тарыхый маанисине жана баалуулуктарына ээ болуп турат.

Дүйнөлүк колдонмо жасалга өнөрүндө кыргыз элинин килем жана башка үй тиричилик буюмдарынын да өз тарыхый орду бар. Аларды жасоодо байыртадан эле кийизди колдоно билишкен. Кыргыз килем искусствосунун ар бир түрүнүн өнүгүшүнө жана өркүндөшүнө: жашоо шарты, климаты, жаратылыш шарттары жана социалдык факторлору таасир эткен. Учурда Кыргызстанда килемдин эң популярдуу түрү – шырдак болуп саналууда. Ал эң татаалдардын бири болгон мозаика технологиясы менен жасалат жана бышыктыгы шырдактын эң маанилүү сапаттарынын бири катары эсептелет.

Шырдактын орточо кызмат мөөнөтү 100 жылга жакын, кээде андан да көпкө жетет. Бир шырдак килемин жасоо эмгекти көп талап кылган процесс болгондуктан, бир килемди жасоо үчүн уста аялдарга 2 айдан 6 айга чейин убакыт керектелет. Эгерде, ал ушул килем менен гана алектенсе, бирок көбүнчө кыргыз аялдары топ-топ болуп иштешет, алардын курамына негизинен кыргыз аялдарынын өкүлдөрү кирет. ошол эле үй-бүлөдө колдонулат. Кыргыздарда шырдак килеми эң баалуу үй буюмдарынын бири болгондуктан, кыздардын себине сөзсүз түрдө шырдак килеми сөзсүз түрдө камтылат. Шырдак килеминин жаралуу процесси төмөнкүчө: килем эки түрдүү кийизден жасалат, үстүнкү катмары жука кийизден жасалып, ага түстүү оюм түшүрүлөт. Анын, астыңкы катмары калың кийизден, күрөң же карадан жасалат. Сырдалган кийиздин кесимдери бириктирилип, тигилет. Оймо-чийме бор менен тартылып, курч бычак менен кесилет. Фон менен үлгүдээрлик бирдей аймакка ээ экендиги таң калтырат. Килемди жаратуу техникасынын элементтеринин бири – бул килемдинбышык болушуна шарт түзүүчү жайма-шырык (аты ушул жерден – шырдак). Төшөө оюмдун дизайнына ылайык жасалат, натыйжада кийиз оюмунун ичинде оюм пайда болот. Шырдактын көлөмү болжол менен 1,5 м x 3 м болуп, көчүүгө абдан ыңгайлуу. “Ар бир мамлекеттин көркөм искусство чыгармаларында улуттук мүнөздүү белгилерин камтыган болот”[5. 320.б.].

Шырдактын салттуу оюмдарынын арасында жаныбарлар, бугу мүйүздөрү, ошондой эле килемдин ээси үчүн шифрленген билдирүү болгон жазуулар бар. Бүгүнкү күндө шырдак

килемдери Нарын жана Ысык-Көл облустарында чыгарылат. “Дүйнөлүк көркөм искусство жана көркөм маданиятында пайда болгон “модерндик”, -стилдик өзгөрүүлөрүнүн мүмкүнчүлүктөрү менен сүрөтчүлөр жана архитекторлор өзүлөрү жашап турган тарыхый доордук мезгилдердин гана эмес, өткөн мезгилдердин да архитектуралык оймо чиймелерин жана башка жетишкендиктерин жаңыча формага стилдештирүү иш аркеттери аркылуу чыгармачылыктардагы изденүүлөрүн жүргүзүшөт”[6.139.б.]. Алар кыздарга үйлөнүү тоюнда сеп катары берилет. Учурда шырдак Кыргызстандагы килем өнөрүнүн сейрек кездешүүчү түрлөрүнүн бири болуп саналат. Бул салтты кылымдар бою сактап калуу үчүн өлкө өкмөтү Шырдак кийиз килемдерин ЮНЕСКОнун маданий мурастар тизмесине киргизүүгө сунуштаган.

Жалпылап айтканда, кыргыз элинин көркөм колдонмо жасалга өнөрлөрү бүгүнкү күндө дүйнөлүк деңгээлдерде баалануу менен бирге, дүйнөлүк маданий мурастын казынасын толуктап келе жатат.

Адабияттар

1. Уметалиева Д.Т. Становление и развитие изобразительного искусства. – Бишкек, 1987. – С. 315.
2. Мосолова Л.М., Прыткова Л.А. История искусства Кыргызстана. Санкт-Петербург – Бишкек, 2019. – С. 202.
3. У.А.Закиров. Дүйнөлүк көркөм маданият жана көркөм искусство тарыхы. Б.2015. 1-том. – С.193.
4. Беда Г.В. Теория изобразительной грамоты. – М., 2021. – С.270.
5. У.А.Закиров. И.Арабаев атындагы КМУ нин “Жарчысы”. – Бишкек, 2023. №3. – С. 139.

УДК 517.968

Алымбаев А.Т.

физика-математика илимдеринин доктору, профессордун м.а.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Көчөрбаева Б.Э.

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Бейшеналиева Т.Б.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Ажыбаева Ж.Б.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ЭКИНЧИ ТАРТИПТЕГИ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫК ТЕНДЕМЕЛЕРДИН СИСТЕМАСЫН МЕЗГИЛДИК ЧЫГАРЫЛЫШЫ

Аннотация: Макалада экинчи тартиптеги дифференциалдык теңдемелердин системасынын мезгилдик чыгарылыштарын тургузуу маселеси каралат. Системанын мезгилдик чыгарылышы Фурьенин тригонометриялык катары түрүндө изилденет. Катардын коэффициенттерине карата рекурренттик теңдемелердин системасы түзүлөт. Мезгилдик чыгарылыш мүнөздөгөн, термелүү кыймылынын амплитудасы, жыштыгы жана фазасы көрсөтүлгөн туюнтма жазылат.

Негизги сөздөр: Дифференциалдык теңдемелердин системасы, мезгилдик чыгарылыш, Фурьенин катары, тиешелүү кыймылы, амплитуда, жыштык, фаза.

Алимбаев А.Т.

доктор физико-математических наук, и.о. профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Көчөрбаева Б.Э.

старший преподаватель
Кыргызский государственного университета имени И. Арабаева
г. Бишкек

Бейшеналиева Т.Б.

магистрант
Кыргызский государственный университета имени И. Арабаева
г. Бишкек

Ажибаева Ж.Б.

магистрант
Кыргызский государственный университета имени И. Арабаева
г. Бишкек

ПЕРИОДИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ СИСТЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА

Аннотация: В работе рассматривается задача построение периодические решение системы дифференциальных уравнений второго порядка. Периодическое решение системы ищется в виде ряда Фурье тригонометрических функций. Относительно коэффициентов ряда построена рекуррентные системы уравнений. Определена амплитуда, частота и фаза колебательной движения, характеризующий и периодическое решение системы.

Ключевые слова: Система дифференциальных уравнений, периодическая выходная мощность, ряд Фурье, относительное движение, амплитуда, частота, фаза.

Alimbaev A.T.

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Acting Professor
Kyrgyz State University named after. I. Arabaeva
Bishkek c.

Kochorbaeva B.E.

teacher
Kyrgyz State University named after. I. Arabaeva
Bishkek c.

Beishenalieva T.B.

master's student

PERIODIC SOLUTION OF A SYSTEM OF SECOND ORDER DIFFERENTIAL EQUATIONS

Abstract: This paper considers the problem of constructing a periodic solution to a system of second-order differential equations. A periodic solution of the system is sought in the form of a Fourier series of trigonometric functions. Recurrent systems of equations are constructed for the coefficients of the series. The amplitude, frequency and phase of the oscillatory motion, which characterizes the periodic solution of the system, are determined.

Key words: System of differential equations, periodic output power, Fourier series, relative motion, amplitude, frequency, phase.

Көптөгөн жаратылыштагы жана коомдогу өтүп жаткан процесстер термелүү кыймылдарын мүнөздөйт. Термелүү кыймылдарын мүнөздөөчү процесстер механикалык, электрдик жана башка системаларда кездешип, планеталардын кыймылдарынын, акустика, оптика, экономикалык маселелердин теорияларында чагылдырылган.

Тиешелүү кыймылын мүнөздөөчү процесстердин негизги шарты болуп, анын мезгилдүүлүгү эсептелинен б.а. убакыттын кандайдыр бир аралыктарында процесстин кайталануучулук касиеттери бар болушу саналат. Азыркы учурда кыймылдын термелүүсүнүн теориясы толук кандуу түрдө түзүлүп, тиешелүү кыймылынын математикалык теориясы,- деп аталат.

Теңдемелер системасын карайлы

$$\begin{aligned} \frac{d^2y(x)}{dx^2} + a_1 \frac{d^2z(x)}{dx^2} + a_2(x) &= 0 \\ \frac{d^2z(x)}{dx^2} + f(x) &= 0 \end{aligned} \quad (1)$$

Мында a_1, a_2 -заттык сандар, $f(x)$ - заттык сандар, 2π - мезгилдүү функция.

(1) Системадан, экинчи тартиптеги бир тектүү эмес дифференциалдык теңдемени алабыз.

$$\frac{d^2y(x)}{dx^2} + a_2y(x) = -a_1f(x) \quad (2)$$

2π - мезгилдүү $f(x)$ функциясы Фурьенин мезгилдүү катарына ажырасын,-деп эсептейли

$$f(x) = \frac{b_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} b_n \cos nx + d_n \sin nx,$$

мында

$$b_0 = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) dx, \quad b_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \cos nx dx, \quad d_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \sin nx dx,$$

$$n = 1, 2, 3, \dots$$

Теңдемени карайлы

$$\frac{d^2 y(x)}{dx^2} + a_2 y(x) = 0, \quad a_2 > 0. \quad (3)$$

(3) теңдеменин мүнөздөөчү теңдемесин түзөлү

$$\lambda^2 + a_2 = 0.$$

Мындан $\lambda_1 = i\sqrt{a_2}$, $\lambda_2 = -i\sqrt{a_2}$

Демек, (3) жалпы чыгарылышы

$$y(x) = c_1 e^{i\sqrt{a_2}x} + c_2 e^{-i\sqrt{a_2}x} \quad (c_1, c_2 - \text{турактуулар})$$

туюнтмасы аркылуу жазылат.

Маувардын формуласынын негизинде

$$\begin{aligned} e^{i\sqrt{a_2}x} &= \cos \sqrt{a_2}x + i \sin \sqrt{a_2}x \\ e^{-i\sqrt{a_2}x} &= \cos \sqrt{a_2}x - i \sin \sqrt{a_2}x \end{aligned}$$

Бул туюнтмаларды эске алып, (3) теңдеменин $\frac{2\pi}{\sqrt{a_2}}$ мезгилдүү чыгарылышын табабыз.

$$y(x) = c_1 \cos \sqrt{a_2}x + c_2 \sin \sqrt{a_2}x = A \cos \sqrt{a_2}x + \varphi.$$

Мында

$$A = \sqrt{c_1^2 + c_2^2}; \quad \operatorname{tg} \varphi = \frac{c_2}{c_1}, \quad \varphi = \operatorname{arctg} \frac{c_2}{c_1} \quad (4)$$

Чыгарылыш теңдеменин өздүк же ички термелүүсү, -деп аталат.

Теңдеменин мезгилдик чыгарылышын төмөндөгүдөй түрдө издейбиз.

$$\bar{y}(x) = \frac{A_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} A_n \cos nx + B_n \sin nx, \quad n = 1, 2, 3 \dots \dots \quad (5)$$

(5) формуланы (2) теңдемеге коебуз.

$$\begin{aligned} & - \sum_{n=1}^{\infty} A_n n^2 \cos nx - B_n n^2 \sin nx + a_2 \left[\frac{A_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} A_n \cos nx + B_n \sin nx \right] \\ & = - \frac{a_1 b_0}{2} - \sum_{n=1}^{\infty} a_1 b_n \cos nx - a_1 d_n \sin nx \end{aligned}$$

Мындан $\cos nx$, $\sin nx$ карата бирдей гармоникаларды кармаган мүчөлөрдү барабарлап, төмөндөгүдөй теңдемелерди алабыз.

$$a_2 A_0 = -a_1 b_0, \quad a_2 A_n - n^2 A_n = -a_1 b_n, \quad a_2 B_n - n^2 B_n = -a_1 d_n$$

$$A_0 = -\frac{a_1 b_0}{a_2},$$

$$A_n = -\frac{a_1 b_n}{a_2 - n^2}, \quad B_n = -\frac{a_1 d_n}{a_2 - n^2}$$

Табылган коэффициенттерди туюнтмага коюп, теңдеменин жекече $\frac{2\pi}{n}$ мезгилдүү чыгарылышын алабыз.

$$\bar{y}(x) = -\frac{a_1 b_0}{2a_2} - \sum_{n=1}^{\infty} \frac{a_1 b_n}{a_2 - n^2} \cos nx - \frac{a_1 d_n}{a_2 - n^2} \sin nx = k_1 + \sum_{n=1}^{\infty} B_n \cos(nx + \bar{\varphi}),$$

$$\begin{aligned}
B_n &= \sqrt{k_n^2 + m_n^2}, \bar{\varphi} = \operatorname{arctg} \frac{k_n}{m_n} \\
\bar{y}(x) &= \sum_{n=1}^{\infty} B_n \cos(nx + \varphi) \\
k_1 &= 0, k_n \frac{a_1 b_n}{a_2 - n^2}, m_n = -\frac{a_1 d_n}{a_2 - n^2}
\end{aligned} \tag{6}$$

(1) системадан

$$\frac{d^2 z(x)}{dx^2} = -f(x) = -\frac{b_0}{2} - \sum_{n=1}^{\infty} b_n \cos nx - d_n \sin nx$$

болгондуктан

$$\frac{dz(x)}{dx} = \frac{dz(0)}{dx} - \frac{b_0}{2} x - \sum_{n=1}^{\infty} \left[\frac{b_n}{n} \sin nx + \frac{d_n}{n} (\cos nx - 1) \right]$$

$$\begin{aligned}
z(x) &= z(0) + \frac{dz(0)}{dx} x - \frac{b_0}{4} x^2 - \sum_{n=1}^{\infty} \left[-\frac{b_n}{n^2} (\cos nx - 1) + \frac{d_n}{n^2} \sin x - \frac{d_n}{n} x \right] = z(0) + \\
&\left[\frac{dz(x)}{dx} + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{d_n}{n} \right] x - \frac{b_0}{4} x^2 + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_n}{n^2} + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_n}{n^2} \cos nx - \frac{d_n}{n^2} \sin nx
\end{aligned}$$

эгерде

$$z(0) = -\sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_n}{n^2}, \frac{dz(0)}{dx} = -\sum_{n=1}^{\infty} \frac{d_n}{n}, b_0 = 0 \tag{7}$$

анда

$$z(x) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_n}{n^2} \cos nx - \frac{d_n}{n^2} \sin nx = \sum_{n=1}^{\infty} C_n (nx + \alpha) \tag{8}$$

мында

$$C_n = \frac{1}{n^2} \sqrt{b_n^2 + d_n^2}, d = \operatorname{arctg} \frac{b_n}{d_n}$$

(4), (8) туюнтмалардан (7) шарты эске алып, (1) системанын мезгилдик чыгарылыштарын жазабыз.

$$\begin{aligned}
y(x) &= A \cos(\sqrt{a_2} x + \varphi) + \sum_{n=1}^{\infty} B_n \cos(nx + \varphi) \\
z(x) &= \sum_{n=1}^{\infty} C_n \cos(nx + \alpha).
\end{aligned} \tag{9}$$

Ошентип, төмөндөгүдөй теорема далилденди.

Теорема 1. Эгерде

$$z(0) = -\sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_n}{n^2}, \frac{dz(0)}{dx} = -\sum_{n=1}^{\infty} \frac{d_n}{n}, b_0 = 0$$

шарттар аткарылса, анда (1) системанын мезгилдик чыгарылышы (9) туюнтмалары аркылуу жазылат.

Системаны карайлы

$$\begin{aligned}
\frac{d^2 y(x)}{dx^2} + a_1 \frac{d^2 z(x)}{dx^2} + a_2 y(x) &= 0, \\
\frac{d^2 z(x)}{dx^2} + b_1 y(x) + f(x) &= 0.
\end{aligned} \tag{10}$$

$$\frac{d^2 z(x)}{dx^2} = -b_1 y(x) - f(x) \tag{11}$$

болгондуктан (10) системанын биринчи теңдемесинен

$$\frac{d^2 y(x)}{dx^2} + [a_2 - a_1 b_1] y(x) - a_1 f(x) = 0 \tag{12}$$

теңдемени алабыз.

$\bar{b}_2 = a_2 - a_1 b_1 < 0$ шарты аткарылсын дейли. Төмөндөгүдөй бир тектүү теңдемени түзөлү.

$$\frac{d^2 y(x)}{dx^2} + \bar{b}_2 y(x) = 0 \quad (13)$$

Бул теңдеменин мүнөздөөчү теңдемесинен $\lambda^2 + \bar{b}_2 = 0$

$$\lambda_1 = \sqrt{\bar{b}_2} i, \quad \lambda_2 = -\sqrt{\bar{b}_2} i$$

тамырларын алабыз жана (13) теңдеменин $\frac{2\pi}{\sqrt{\bar{b}_2}}$ – мезгилдүү чыгарылышын табабыз.

$$y(x) = A \cos(\sqrt{\bar{b}_2} x + \varphi), \quad A = \sqrt{c_1^2 + c_2^2}, \quad \varphi = \arctg \frac{c_1}{c_2} \quad (14)$$

(12) теңдемедеги $f(x)$ мезгилдик функциясынын Фурьенин катарына ажыралышын эске алып, анын

$$\frac{d^2 y(x)}{dx^2} + \bar{b}_2 y(x) = a_1 f(x) \quad (15)$$

түрүндө жазып, жекече мезгилдик чыгарылышын (5) түрүндө издейбиз.

Анда $A_0 = \frac{a_1 b_0}{b_2}, A_n = \frac{a_1 b_n}{b_2 - n^2}, B_n = \frac{a_1 d_n}{b_2 - n^2}$

$b_0 = 0$ болгондуктан

$$\bar{y}(x) = \sum_{n=1}^{\infty} B_n \cos(nx + \bar{\varphi}) \quad (16)$$

мында

$$k_n = \frac{a_1 b_n}{b_2 - n^2}, m_n = \frac{a_1 d_n}{b_2 - n^2}, B_n = \sqrt{k_n^2 + m_n^2}, \quad \varphi = \arctg \frac{k_n}{m_n}$$

Ошентип, (15) теңдеменин мезгилдик чыгарылышы (14) жана (16) туюнтмаларга ылайык төмөндөгүдөй түрдө жазылат.

$$y(x) = A \cos(\sqrt{\bar{b}_2} x + \varphi) + \sum_{n=1}^{\infty} B_n \cos(nx + \bar{\varphi}) \quad (17)$$

Бул чыгарылышты (11) ге коебуз, анда

$$\frac{d^2 z(x)}{dx^2} = -b_1 A \cos\left[\left(\sqrt{\bar{b}_2}\right) x + \varphi\right] - b_1 \sum_{n=1}^{\infty} b_n \cos(nx + \bar{\varphi}) + \sum_{n=1}^{\infty} b_n \cos nx + d_n \sin nx = -b_1 A \cos\left[\left(\sqrt{\bar{b}_2}\right) x + \varphi\right] + \sum_{n=1}^{\infty} [b_n \cos nx + d_n \sin nx - b_1 b_n \cos(nx + \bar{\varphi})].$$

Мындан

$$z(x) = z(0) + \frac{dz(0)}{dx} x - \frac{b_1 A}{b_2} \cos(\sqrt{\bar{b}_2} x + \varphi) + \left[\sum_{n=1}^{\infty} -\frac{b_n}{n^2} \cos(nx + \bar{\varphi}) + \frac{d_n}{n^2} \sin nx - \frac{d_n}{n} x + \frac{b_1 b_n}{n^2} \cos(nx + \bar{\varphi}) - \frac{b_1 b_n}{n^2} \cos \bar{\varphi} \right] - \frac{b_1 A}{b_2} \cos \bar{\varphi}.$$

$$z(x) = Z(0) - \sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_1 b_n}{n^2} \cos \bar{\varphi} - \frac{b_1 A}{b_2} \cos \bar{\varphi} + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{b_n}{n^2} - \sum_{n=1}^{\infty} \frac{d_n}{n} x + \frac{dz(0)}{dx} x + \frac{b_1 A}{b_2} \cos(\sqrt{\bar{b}_2} x + \varphi) + \sum_{n=1}^{\infty} \left[C_n \cos(nx + \alpha) + \frac{b_1 b_n}{n^2} \cos(nx + \bar{\varphi}) \right]$$

мында

$$C_n = \frac{1}{n^2} \sqrt{b_n^2 + d_n^2}, \quad \alpha = \arctg \frac{b_n}{d_n}$$

$$Z(0) = \frac{b_1 A}{b_2} \cos \varphi + \sum_{n=1}^{\infty} \left[\frac{b_1 b_n}{n^2} - \frac{b_n}{n^2} \right] \quad \frac{dz(0)}{dx} = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{d_n}{n},$$

болгондой тандап алсак, анда (11) теңдеменин чыгарылышы

$$z(x) = \frac{b_1 A}{b_2} \cos(\sqrt{\bar{b}_2} x + \varphi) + \sum_{n=1}^{\infty} \left[C_n \cos(nx + \alpha) + \frac{b_1 b_n}{n^2} \cos(nx + \bar{\varphi}) \right]$$

туюнтма түрүндө жазылат.

Жогорудагы айтылгандардын негизинде төмөндөгүдөй жыйынтыкты алабыз.

Теорема 2. Эгерде төмөндөгүдөй шарттар аткарылса

$$z(0) = \frac{b_1 A}{b_2} \cos \varphi + \sum_{n=1}^{\infty} \left[\frac{b_1 b_n}{n^2} - \frac{b_n}{n^2} \right], \quad \frac{dz(0)}{dx} = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{d_n}{n}$$

анда (10) системанын мезгилдик чыгарылышы

$$y(x) = A \cos(\sqrt{b_2} x + \varphi) + \sum_{n=1}^{\infty} B_n \cos(nx + \bar{\varphi})$$

$$z(x) = \frac{b_1 A}{b_2} \cos(\sqrt{b_2} x + \varphi) + \sum_{n=1}^{\infty} \left[C_n \cos(nx + \alpha) + \frac{b_1 b_n}{n^2} \cos(nx + \bar{\varphi}) \right],$$

туюнтмалары аркылуу жазылат.

Колдонулган адабияттар

1. Алымбаев А.Т. Численные, численно-аналитические и асимптотические методы исследования краевых задач -Бишкек: Издательство КНУ, 2015. – С.212.
2. Микропольский Ю.А. Методы нелинейной механики. Киев: Наукова думка, 2005, – С.527.
3. Моисеев Н.Н. Асимптотические методы линейной механики. – М.: Наука, 1981. – С. 400.
4. Старжинский В.М. Прикладные методы нелинейных колебаний. М.: Наука, 1997. – С.256.

УДК:373.1:377.12

Аманканова А.Х.

ага окуутучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

altyn.ah@mail.ru

Карагулова Н.Б.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРУУЧУ МЕКТЕПТЕ ОЗГОЧО БИЛИМ БЕРУУ МУКТАЖДЫКТАРЫ БАР ОКУУЧУЛАР МЕНЕН ИШТООНУН ОЗГОЧОЛУКТОРУ

Аннотация: макалада өзгөчө билим берүү муктаждыктары бар балдарды жалпы билим берүүчү мектепте окутуунун актуалдуу көйгөйлөрү талкууланат. Атайын билимге муктаж балдарды мектепте адаптациялоодо жана нормалдуу өнүгүп келе жаткан теңтуштарынын чөйрөсүнө социалдаштырууда ар кандай кыйынчылыктарды жеңүү жолдорун жана ыкмаларын издөө.

Негизги сөздөр: өзгөчө билим берүү муктаждыктары бар балдар (МББ), акыл-эси артта калган балдар (ААКБ), коррекциялоо иштери, мектепте адаптациялоо, социалдаштыруу, толеранттуулук, инклюзивдик билим берүү.

Аманканова А.Х.

Старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

altyn.ah@mail.ru

Карагулова Н.Б.
Магистрант
Института педагогики и психологии
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

**ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ РАБОТЫ С УЧАЩИМИСЯ,
ИМЕЮЩИМИ ОСОБЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ,
В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

Аннотация: в статье рассматриваются актуальные проблемы обучения детей с особыми образовательными потребностями в условиях общеобразовательной школы. Поиски путей и подходов в преодолении различных трудностей в школьной адаптации и социализации детей с ООП в среду нормально развивающихся сверстников.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями (ООП), дети с задержкой психического развития (ЗПР), коррекционная работа, школьная дезадаптация, социализация, толерантность, инклюзивное образование.

Amankanova A.
Senior lecturer
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.
altyn.ah@mail.ru
Karagulova N.
master's student
Institute of Pedagogy and Psychology
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

**FEATURES OF THE CONTENT OF WORK WITH STUDENTS WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS IN A GENERAL EDUCATION SCHOOL**

Annotation: the article discusses current problems of teaching children with special educational needs in a general education school. Searching for ways and approaches to overcome various difficulties in school adaptation and socialization of children with special education needs into the environment of normally developing peers.

Keywords: children with special educational needs (SEN), children with mental retardation (MDD), correctional work, school maladjustment, socialization, tolerance, inclusive education.

Во всем мире увеличивается количество детей с особыми образовательными потребностями (ООП), поэтому трудности обучения детей с отклонениями в развитии являются одной из актуальных психолого-педагогических проблем. По данным НИИ Коррекционной педагогики РАО, около 80% случаев систематической школьной неуспеваемости вызваны различными состояниями интеллектуальной

недостаточности, включая дебильность и так называемую задержку психического развития. Менее 50% детей достигают достаточной школьной зрелости к шести годам, а недоразвитие когнитивных навыков можно наблюдать у каждого десятого ребенка школьного возраста. В последние годы значительно возросла значимость проблем психического здоровья детей. Рост нервно-психических и соматических заболеваний, а также различных функциональных расстройств коррелирует с общим снижением успеваемости, особенно на начальных этапах обучения. По данным различных исследований, 20-30% учащихся общеобразовательных школ не могут освоить учебную программу школы, около 70-80% из них нуждаются в специальных формах и методах обучения.

За последние 20-25 лет количество учащихся начальных классов, не справляющихся с требованиями основной школьной программы, увеличилось в 2-2,5 раза (30% и более). Слабое здоровье дошкольников становится одной из причин, затрудняющих им адаптироваться к школьной нагрузке. Напряженный график школьной жизни приводит к резкому ухудшению соматического и психоневрологического здоровья ослабленного ребенка [6; с 31].

Наибольшую группу риска детей с проблемами школьной дезадаптации в общеобразовательной школе составляют учащиеся с задержкой психического развития (ЗПР) [11; с. 65]. В последние годы, в связи с переходом школ на новые, усложненные программы обучения и повышением числа стойко неуспевающих детей, была выделена данная категория детей. Всестороннее и систематическое изучение категории детей с задержкой психического развития началось ещё в советской дефектологии в 60-е годы XX века и связано с именами таких ученых, как Т.А. Власова, М.С.Певзнер, Л.С. Выготский, В.М.Лубовский, В.М. Астапов, Б.В. Зейгарник, А.Р. Лурия, В.В. Лебединский, К.С. Лебединская, Г.Е. Сухарева и продолжается по сей день. Однако успешному осуществлению комплексной психолого-педагогической коррекционной работы с детьми, имеющими задержку психического развития, зачастую препятствует нехватка специально подготовленных кадров, оказывающих психолого-педагогическую поддержку и сопровождение этой категории детей, а также недостаточная осведомленность специалистов о механизмах и природе возникновения данного нарушения. И всё ещё доминирующая приоритетность нозологических (медицинских) диагнозов, характеризующих уровень психического развития ребенка: диагноз «задержка психического развития» устанавливается исключительно в результате обследования психолого-медико-педагогической комиссией (ПМПК), где несмотря на коллегиальное решение этого процесса, последнее слово остается за психиатром. Следует отметить, что в то же время в ходе исследования недостаточно подробно выявляются действительные причины школьной неуспеваемости; не определяются механизмы и перспективы индивидуального развития потенциала ребенка [7; с. 87].

В современной педагогической теории и практике процесс обучения детей с задержкой психического развития рассматривается с той точки зрения, что детям с отклонениями в развитии предоставляются возможности обучения в общеобразовательной школе вместе с нормально развивающимися детьми, при этом создаются дополнительные условия (организационные, педагогические, психологические), облегчающие процесс обучения [10; с. 12].

Для учителя, работающего со школьниками в условиях интегрированного/инклюзивного класса, очень важно понимать процесс организации, характер и содержание обучения детей с отклонениями в развитии [10; с. 54].

Очевидно, что учитель массовой общеобразовательной школы, работающий с детьми с отклонениями в развитии, должен владеть определенными специальными знаниями и умениями, личностными качествами, без которых обучение детей этой категории будет неэффективным. При обучении школьников с задержкой психического развития, в первую очередь, такого рода знаниями являются сведения о психолого-педагогических особенностях развития детей этой категории, особенностях формирования познавательной деятельности и эмоционально-волевой и личностной сферы [7; с. 53].

Дети с задержкой психического развития представляют собой количественно самую большую категорию детей с особыми образовательными потребностями. У части детей задержка психического развития преодолевается в условиях обычной школы, однако, большинство из них нуждаются в специально организованном обучении в соответствии с причинами задержки психического развития, особенностями познавательной деятельности, эмоционально-волевой сферы и поведения (Басов М. Я. Методика психологических наблюдений над детьми. М., 1996. – С.280).

Причинами задержки психического развития детей в большинстве случаев являются:

- минимальные органические повреждения или функциональная недостаточность центральной нервной системы, длительные хронические соматические заболевания, перенесенные в раннем детстве;

- длительная социально - культурная депривация (в частности, пребывание с момента рождения в условиях «дома ребенка» и дошкольного детского дома).

- церебральные состояния, а также осложненный (т.е. с признаками органической недостаточности) психофизический и психический инфантилизм.

Эти условия, как и тяжелые соматические заболевания, ведут к возникновению функциональной недостаточности центральной нервной системы. (Овчарова О.В. Практическая психология в начальной школе. - М.: Сфера, 1998. – С.177).

Исследования по проблеме школьной неуспеваемости проводились специалистами разного профиля: психологами (З.И. Калмыкова, И.А. Коробейников, Н.А. Менчинская, Н.И. Мурачковский, Н.П. Слободяник); педагогами (Ю.К. Бабанский, Б.П. Есипов, Л.В. Занков); дефектологами и физиологами совместно с психологами и клиницистами (К.С. Лебединская, В.И. Лубовский, Н.А. Никашина, С.Г. Шевченко).

В современной педагогической теории и практике процесс обучения детей с задержкой психического развития рассматривается с точки зрения предоставления детям с проблемами в развитии возможности обучения в массовой общеобразовательной школе вместе с обычными детьми при создании дополнительных условий (организационных, педагогических, психологических), облегчающих процесс обучения (Психология детей с задержкой психического развития. Хрестоматия: Учебное пособие для студентов факультетов психологии. – Спб.: Речь, 2004, с. 12).

В рамках психолого-педагогических исследований накоплен значительный материал, свидетельствующий о специфических особенностях детей с ЗПР, отличающих их, с одной стороны, от детей с нормальным психическим развитием, а с другой стороны, от умственно отсталых детей (Никишина В.Б. Психологическое исследование особенностей когнитивной сферы детей с задержкой психического развития и с умственной отсталостью// Ярославский педагогический вестник. - №4. – 2002. – С. 19.).

Для того чтобы сделать вывод о том, какое положение дети с особыми образовательными потребностями занимают в семье, насколько педагогическое

взаимодействие с такими детьми является эффективным, была проведена практическая работа нескольких видов. Так как специфика развития детей, имеющих особые образовательные потребности, препятствует полному усвоению ими учебного материала, было проведено анкетирование родителей, опрос учителей-предметников, классного руководителя, родителей и их детей, обучающихся в 4 классе Чуйской средней школы №2 имени С. Ибраимова, с.Чуй. Эти опросы продемонстрировали, насколько успешно учащимися усваивается материал, также опросы и анкетирование выявили, насколько дети социализированы, успешны в своем классном коллективе, какое положение они занимают в семье и в каких семьях воспитываются.

В 4 «В» классе обучается 24 ученика, из них 9 девочек и 15 мальчиков. Пять учеников являются детьми с особыми образовательными потребностями (таблица 1).

Таблица 1.

№	Учащиеся с ООП	Диагноз	Родители
1	Адеми А.	Задержка психического развития	Неполная семья (Мама)
2	Айдай Е.	Задержка психического развития	Полная семья
3	Баяман У.	Задержка психического развития, ДЦП	Полная семья
4	Адылхан Т.	Задержка психического развития	Неполная семья (Папа и бабушка)
5	Ырыскул К.	Неправильно сросшийся перелом нижней части бедра	Неполная семья (Мама)

Из числа учащихся с ООП, трое воспитываются в неполной семье, один ученик из-за отсутствия матери воспитывается в основном бабушкой. В других семьях воспитанием в основном занимаются матери. Согласно результатам опроса родителей детей с ООП, почти все дети воспитываются в малообеспеченных семьях, три ученика воспитываются в многодетных семьях.

60 % (3 человека) родителей в анкетах указали, что «помогают детям справляться со сложностями: конфликты в классе, беседы, помощь в выполнении домашнего задания, поддержка, поощрение успехов и пр.».

40 % (2 человека) ответили, что «по возможности время от времени помогают своим детям в решении их проблем».

Успеваемость учащихся с ООП

Отличники	Хорошисты	Троечники	Имеют одну «3»	Неуспевающие
-	Ырыскул К.	Адылхан Т.	-	Баяман У.
		Адеми А.		
		Айдай Е.		

Занятость детей во внеурочное время

Исходя из сведений, полученных в результате анкетирования, 4 из 5 учащихся во внеурочное время посещают кружки рисования и хора в Чуйском Центре детского и юношеского творчества (ЦДЮТ). Со слов родителей и самих детей они с удовольствием посещают кружки, им нравится петь и рисовать. Ребята со своими творческими работами

участвуют в выставках и выступают с хором на различных культурно-массовых мероприятиях в школе и Чуйском районе.

<i>Ученик</i>	<i>Название кружка</i>
Адеми А.	Чуйский ЦДЮТ, хор
Айдай Е.	Чуйский ЦДЮТ, рисование
Адылхан Т.	Чуйский ЦДЮТ, хор
Ырыскул К.	Чуйский ЦДЮТ, хор

С целью выяснения основных проблем и анализа уровня педагогического взаимодействия с семьями учащихся класса мы сотрудничали с классным руководителем 4 «В» класса. По мнению классного руководителя, одна из основных проблем учащихся с особыми образовательными потребностями, заключается в том, что они часто пропускают занятия по разным причинам. В целях улучшения участия и обучения классный руководитель проводил консультации и беседы с учащимися и их родителями, посещал семьи учащихся, чтобы лучше узнать состав семьи и условия жизни детей. Работа с учащимися и родителями дала частично положительные результаты. Но стоит отметить, что два ученика Баяман У. и Адылхан Т. периодически продолжают конфликтовать с одноклассниками.

Опрос для учащихся с ООП 4 «В» класса состоял из семи вопросов с заданными вариантами ответов (Приложение 1).

В опросе принимали участие все 5 учеников.

На вопрос, насколько трудно учиться в школе учащимся с задержкой психического развития, 40% - 2 ученика ответили, что испытывают трудности с обучением; еще 40% - 2 ученика ответили, что в трудных ситуациях обращаются к учителю, он помогает им решать возникшие проблемы; 20% - 1 студент ответил, что при возникновении трудностей оставляют всё как есть, и не обращаются не к кому за помощью.

В ходе исследования также выяснилось, что только одна ученица (20%) выполняет домашнее задание самостоятельно; еще один ученик (20%) часто списывает домашнее задание у соседа за партой или не делает его вообще; остальные трое учеников (60%) полагаются на помощь родителей.

Согласно третьему вопросу, двое учеников (40 %) ответили: «Когда мы обращаемся за помощью к одноклассникам, то часто не получаем её». Ещё один ученик (20 %) ответил: «Я редко обращаюсь за помощью, так как стесняюсь спросить». Другие два ученика (40%) сказали: «Мы часто обращаемся за помощью к своим сверстникам и получаем её».

В связи с тем, что в Чуйской средней общеобразовательной школе №2 обучаются преимущественно дети с нормальным психофизическим развитием, мы решили выяснить, насколько толерантно и с пониманием они относятся к учащимся с особыми образовательными потребностями. Провели опрос среди ребят с ООП. Результаты опроса показали следующее: лишь один ученик (20 %) ответил, что сверстники из параллельных классов оказывают ему поддержку, и что среди них он нашёл друзей. Другой ребёнок (20%) заявил, что ученики из параллельных классов обижают и оскорбляют, иногда даже могут толкнуть и ударить его. Два других ученика (40%) сказали, что с ребятами из параллельных классов они легко находят общий язык. А один мальчик (20%) отметил, что он испытывает трудности в общении с учениками из других классов, ему трудно находить общий язык с ними.

Мы также пришли к выводу, что мягкий доброжелательный тон учителя, внимание к ребенку и поощрение его малейших успехов, имеют большое значение для комфортного пребывания детей в классе и в целом в школе. Поэтому один из вопросов был сформулирован так: «Ощущаете ли вы поддержку со стороны учителей: доброжелательный тон, поощрение успехов?». Два ученика (40 %) ответили, что лишь немногие учителя поддерживают их, радуются успехам; один ребёнок (20 %) сказал, что «изредка учителя повышают голос, совсем редко переходят на оскорбления»; еще одна девочка (20 %) ответила, что почти все педагоги поддерживают, поощряют, радуются успехам; другой один ученик (20 %) ответил, что учителя, как правило, повышают голос, иногда даже оскорбляют, если ученик что-то не может выполнить.

На вопрос «Как часто вы обращаетесь за помощью к учителям?», лишь два ученика (40 %) ответили, что часто обращаются за помощью к учителям, как только встречаются с трудностями или что-то не понимают. Один ребенок (20 %) редко обращается за помощью к педагогам, так как боится неодобрения; другой один ученик (20 %) обращается только в тех случаях, когда понимает, что не сможет самостоятельно наверстать пропущенный учебный материал. И лишь один ученик (20 %) ответил, что ни в каких ситуациях не обращается к учителям, не пытается самостоятельно изучить неувоенный материал и оставляет всё как есть.

После проведения данных опросов и анкетирования, мы пришли к выводу, что учителя начальных классов массовой общеобразовательной школы пока не обладают достаточными теоретическими знаниями об особенностях детей с ЗПР, именно поэтому у данной группы учеников возникают трудности в усвоении учебного материала и пробелы в знаниях. Дети с ЗПР очень остро реагируют на критику и поощрения, и по словам учащихся, немногие учителя поощряют их. Согласно полученным результатам опроса учащихся, отмечается что некоторые учителя повышают голос на детей с задержкой психического развития и ведут себя непрофессионально и даже оскорбляют их. Поэтому некоторые дети боятся учителей, не обращаются к ним за помощью, хотя и не могут самостоятельно освоить учебный материал.

Кроме того, не все учащиеся с ЗПР чувствуют себя успешными, обучаясь в общеобразовательной школе, многие ученики не могут свободно общаться со сверстниками из параллельных классов, так как они в свою очередь не совсем толерантно и с пониманием относятся к учащимся с ООП.

Итак, из всего вышеперечисленного следует, что учащиеся с ЗПР сталкиваются с массой проблем и затруднений при обучении в обычной массовой общеобразовательной школе, где прежде всего не подготовлены педагоги к принятию детей с ООП в свои классы, в школе отсутствуют надлежащие условия для полноценного обучения и воспитания таких детей, а также другие учащиеся и их родители всё ещё не готовы к принятию этих детей, с их особенностями психофизического развития, эмоционально-волевой сферы и поведения.

На наш взгляд, учителя, работающие с детьми с задержкой психического развития должны проходить более строгий отбор. Это связано с тем, что моральная атмосфера, царящая в школе и дома, оказывает существенное влияние на состояние здоровья этой группы учащихся. Оказание своевременной и адекватной психолого-педагогической помощи позволит выделить их зону ближайшего развития и будет способствовать удовлетворительному освоению образовательной программы обучения в общеобразовательной школе данной категорией детей.

Таким образом, как показывает практика, в условиях так называемой «стихийной интеграции» необходимо шире внедрять и распространять «модель инклюзивного образования» в нашей республике. В первую очередь на местах, в регионах поднимать уровень профессиональной подготовки учителей в области инклюзивного образования; знакомить с философией и принципами инклюзивного образования школьников, родителей, общественность.

На сегодняшний день у нас в республике существуют учебные заведения, занимающиеся профессиональной подготовкой учителей в области специального и инклюзивного образования, курсы повышения квалификации, проводящие обучение теории и методике обучения детей с особыми образовательными потребностями и инклюзивному образованию.

Приложение 1

Опрос для учащихся с ООП 4 «В» класса

1. Сложно или легко тебе учиться в школе?

- a) сложно;
- b) легко;
- c) когда возникают сложности, я сразу обращаюсь за помощью к учителю, он помогает мне решить возникшие проблемы;
- d) когда у меня возникают проблемы в обучении, я ни к кому не обращаюсь за помощью, оставляю всё как есть.

2. Ты самостоятельно выполняешь домашнее задание?

- a) да;
- b) списываю у одноклассников;
- c) обращаюсь за помощью к родителям;
- d) обращаюсь за помощью к учителям.

3. Как часто ты обращаешься за помощью к одноклассникам?

- a) часто;
- b) редко;
- c) как правило, я сам оказываю помощь одноклассникам;
- d) обращаюсь, но одноклассники часто отказываются помочь.

4. Сложно ли вам находить общий язык со сверстниками, обучающимися в параллельных классах?

- a) сложно;
- b) легко;
- c) как правило, ровесники из параллельных классов оказывают помощь и поддерживают, со многими я очень дружен;
- d) часто ученики из других классов меня обижают, оскорбляют; иногда даже пользуются физической силой в отношении меня.

5. Ощущаете ли вы поддержку со стороны учителей: доброжелательный тон, поощрение успехов?

- a) Многие учителя поддерживают меня, помогают, радуются моим успехам.
- b) Немногие учителя поддерживают меня, помогают, радуются моим успехам.
- c) Как правило, учителя повышают на меня голос, иногда даже оскорбляют, если я что-то не могу выполнить.
- d) Изредка учителя повышают голос, совсем редко переходят на оскорбления.

- б. Как часто вы обращаетесь за помощью к учителям?
- а) Очень часто, как только понимаю, что упустил(а) что-то.
 - б) Обращаюсь только в тех случаях, когда не могу самостоятельно наверстать то, что упустил.
 - в) Обращаюсь редко, так как боюсь неодобрения, оскорблений.
 - г) Не обращаюсь, оставляю всё как есть, самостоятельно не стараюсь изучить ту тему, по которой возникли сложности.

Список использованной литературы:

1. Власова Т.А., Певзнер М.С. О детях с отклонениями в развитии. – М., 1995.
2. Власова Т. А., Лубовский В.И., Цыпина Н.А. Дети с задержкой психического развития – М., 1984.
3. Диагностика и коррекция задержки психического развития у детей. / Под ред. С.Г. Шевченко. – М.: АРКТИ, 2004.
4. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей. – М., 2004.
5. Мамайчук И. И., Ильина Н. М. Помощь психолога ребенку с задержкой психического развития. Научно-практическое руководство. – СПб.: Речь, 2004. – 352 с.
6. Мустаева Л.Г. Коррекционно-педагогические и социально-психологические аспекты сопровождения детей с задержкой психического развития: Пособие для учителей начальной школы, психологов-практиков, родителей. – М.: АРКТИ, 2005.
7. Обучение детей с задержкой психического развития в подготовительном классе. – М., 1987.
8. Основы специальной психологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. Л.В. Кузнецова, Л.Н. Переслени, Л.И. Солнцева и др.; / Под ред. Л.В. Кузнецовой. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
9. Певзнер М.С. и др. Психическое развитие детей с нарушением умственной работоспособности. – М., 2005.
10. Психология детей с задержкой психического развития. Хрестоматия: Учебное пособие для студентов факультетов психологии. – Спб.: Речь, 2004.
11. Толмачева Г.А. Сущностная характеристика процесса обучения детей с задержкой психического развития в общеобразовательной школе / Коррекционная педагогика. Научно-методический журнал, № 2 (14), 2006.
12. Шевченко С. Г. Коррекционно-развивающее обучение. – М., 1999.

УДК: 372.3.4

Аманканова А.Х.

ага окутуучу

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

altyn.ah@mail.ru

Мамбетова П.А.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

КӨРҮҮСҮ БУЗУЛГАН БАЛАНЫ АЗИЗ ЖАНА НАЧАР КӨРГӨН БАЛДАР ҮЧҮН АТАЙЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ ЖАТАК- МЕКТЕБИНЕ ОКУУГА ЫҢГАЙЛАШТЫРУУДАГЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК КЫЙЫНЧЫЛЫКТАР

Аннотация. Макалада көрүүсү начар баланын мектепке кирүү стадиясында адаптациялоонун психологиялык-педагогикалык кыйынчылыктары талкууланат. Жаш куракка байланыштуу кризистер учурунда адаптация процессинин өзгөчөлүктөрү көрсөтүлөт. Баланын инсанынын өнүгүүсүнүн бирдей эмес деңгээлине, социалдык чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүнө, үй-бүлөдөгү тарбиянын шарттарына, ден соолугуна жана башка факторлорго байланыштуу социалдык даярдыктын ар кандай даражалары бар. Мындай айырмачылыктардын натыйжасында көрүүсү начар балдар интернатка киргенде адегенде бирдей эмес башталгыч мүмкүнчүлүктөргө ээ болушат.

Ушуга байланыштуу интернатта билим алуу шарттарына көрүүсү бузулган балдардын ийгиликтүү социалдык адаптацияланышы үчүн шарттарды түзүү абдан маанилүү.

Макалада интернаттын башталгыч класстарында көрүүсү начар балдардын адаптациясынын психологиялык-педагогикалык кыйынчылыктары, тандалган критерийлердин негизинде эксперименталдык изилдөөнүн жалпыланган жыйынтыктары берилген.

Негизги сөздөр: адаптациянын психологиялык-педагогикалык кыйынчылыктары, башталгыч мектеп окуучулары, көрүүсү начар балдар, азиз жана начар көргөн балдар, атайын жатак- мектеп, мугалимдер, тарбиячылар, психологдор, дефектологдор, ата-энелер.

Аманканова А.Х.

Старший преподаватель

Института педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

altyn.ah@mail.ru

Мамбетова П.А.

Магистрант

Института педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ АДАПТАЦИИ РЕБЕНКА С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ К ОБУЧЕНИЮ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ- ИНТЕРНАТ ДЛЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ

Аннотация: В статье рассматриваются психолого- педагогические трудности адаптации ребенка с нарушенным зрением на этапе поступления в школу. Указывается на особенности протекания адаптационного процесса в период возрастных кризисов.

Отмечается разная степень социальной готовности, обусловленная неодинаковым уровнем развития личности ребенка, особенностями социального окружения, условиями семейного воспитания, состоянием здоровья и другими факторами. Вследствие этих различий дети с нарушениями зрения при поступлении в школу-интернат изначально имеют неодинаковые стартовые возможности.

В связи этим создание условий для успешной социальной адаптации детей с нарушениями зрения к условиям обучения в школе-интернате является весьма актуальной. В статье представлены обобщенные результаты экспериментального исследования по выделенным критериям, психолого-педагогические трудности адаптации детей с нарушениями зрения в начальных классах школы-интерната.

Ключевые слова: психолого-педагогические трудности адаптации, младшие школьники, дети с нарушениями зрения, слепые и слабовидящие дети, специальная школа-интернат, учителя, воспитатели, психологи, дефектологи, родители.

Amankanova A.H.

Senior Lecturer

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arbaeva

Bishkek c.

altyn.ah@mail.ru

Mambetova P.A.

Graduate student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DIFFICULTIES IN ADAPTING A CHILD WITH VISUAL IMPAIRMENTS TO STUDYING IN A SPECIAL BOARDING SCHOOL FOR BLIND AND VISUALLY VISUALIZED CHILDREN

Annotation: The article discusses the psychological and pedagogical difficulties of adaptation of a child with impaired vision at the stage of entering school. The peculiarities of the adaptation process during age-related crises are pointed out. There are different degrees of social readiness, due to the unequal level of development of the child's personality, the characteristics of the social environment, the conditions of family education, health and other factors. As a result of these differences, children with visual impairments initially have unequal starting opportunities when entering boarding school.

In this regard, creating conditions for successful social adaptation of children with visual impairments to the conditions of education at a boarding school is very important.

The article presents the generalized results of an experimental study based on the selected criteria, the psychological and pedagogical difficulties of adaptation of children with visual impairments in the primary grades of a boarding school.

Key words: psychological and pedagogical difficulties of adaptation, primary schoolchildren, children with visual impairments, blind and visually impaired children, special boarding school, teachers, educators, psychologists, defectologists, parents.

Көрүүнүн начарлашынын шарттарында балдардын мектепке ыңгайлашуу процесси нормативдик жактан өнүгүп жаткан окуучулар үчүн типтүү эмес бир катар факторлор менен аныкталат. Аларга визуалдык патологиянын пайда болуу даражасы жана убактысы, мектепке чейинки даярдыктын болушу, өзгөчө билим берүү муктаждыктары жана мейкиндик жана социалдык ориентациянын атайын көндүмдөрүн өздөштүрүү деңгээли кирет.

Көрүүсү бузулган балдардын адаптация проблемасын тифлопсихологияда изилдөөгө көптөгөн изилдөөчүлөр кайрылышкан, алардын ичинен: А.Г. Литвак, Л.И. Солнцева, Л.И. Плаксина жана башкалар Солнцева Л.И., Стернина Е.М., Литвак А.Г. жана практикалык иш тажрыйбасы бар, көрүүсү начар 1-класстын окуучуларынын көпчүлүгү мектепке чейинки даярдыктын жоктугунан жана интернатта жашоонун өзгөчөлүгүнөн улам олуттуу адаптациялоо кыйынчылыгын башташат [1, 18-36-б.]. Жашоо образынын кескин өзгөрүшү, катуу структураланган мектеп чөйрөсү, жеке мейкиндиктин жана убакыттын чектелүүлүгү, интернаттын эрежелерине күн сайын баш ийүү зарылчылыгы көрүүсү бузулган бала үчүн татаал социалдык-психологиялык милдеттерди коёт [2, 128-156-б.]. Мектеп-интернатта балдар коллективинин ынтымактуулугу жана ыңгайлуу психологиялык чөйрө өзгөчө мааниге ээ, бул окуучулардан жетиштүү коммуникациялык көндүмдөрдү, конфликттерди чечүү жана сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн талап кылат [3, 76-94-б.].

Көрүүсү начар балдардын окууга адаптацияланышы боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр 1-класска баргандардын арасында окуучулардын 70%ке чейинкиси мектеп программасынын материалын өздөштүрүү үчүн зарыл болгон деңгээлде даяр эмес экендигин көрсөттү: М.И. Земцова [10, с.244-299], Л.И. Солнцева [2, с.289-316], Т.П.Свиридюк, В.А.Феоктистова [7, с.54-67]

Көрүүсү бузулган башталгыч класстардын мугалимдеринин алдында турган эн маанилүү милдет- алардын өз алдынчалыгын ойготуу, окууга кызыгуусун ойготуу, окутуунун ыкмаларын жана ыкмаларын үйрөтүү. Бул алардын сүйлөө жана ой жүгүртүүсүн андан ары ийгиликтүү үйрөнүүгө жана өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Көрүүсү бузулган баланын сүйлөө, интеллектуалдык жана сенсордук өнүгүүсүнүн ортосундагы ажырымды жоюу үчүн бул ишти мүмкүн болушунча эрте баштоо керек

Азиз же көрүүсү жарым-жартылай жоголгон балдардын өнүгүүсүнө аномалдуу фактордун терс таасири М.И.Земцова, Ю.А.Кулагин, А.Г.Литвак, Н.Г.Морозова, Л.И.Солнцева, В.А.Феоктистова жана башкалардын көптөгөн изилдөөлөрү менен далилденген.

Бул категориядагы балдардын адаптация процессин татаалданткан факторлордун бири өзүн-өзү сыйлоо деңгээли экенин да белгилей кетүү керек. Солнцева Л.И., Плаксина Л.И., Литвак А.Г., изилдөө иштеринин жыйынтыгын чыгаруу жана башкалар, азиз жана начар көргөн окуучулардын өзүн-өзү сыйлоо деңгээли жана умтулуу деңгээли төмөн көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөөрүн белгилей кетүү керек. Эмоционалдык маанилүү кырдаалдарда импульсивдүү келип чыгуучу ниеттер менен дал келбеген жүрүм-турумдук реакциялар басымдуулук кылат, бул адаптация механизмдерин толук ишке ашырууну кыйындаткан психологиялык коргонуунун тез-тез көрүнүшүн көрсөтөт. [1, с.56-76].

Психологдор белгилегендей, көпчүлүк 1-класстын окуучулары, өзгөчө азиздер жана начар көргөндөр үчүн социалдык адаптация кыйын, анткени мектеп режимине баш ийген, мектептик жүрүм-турум нормаларын өздөштүргөн, мектеп милдеттерин түшүнө алган инсан калыптана элек.

Көптөгөн балдар ар кандай көз ооруларынан жана көрүүнүн начарлашынан: миопиядан, алысты көрө албагандыктан, сынуу каталарынан, амблиопиядан (төмөн көрүү) жана страбизмден жабыркайт. Мындай балдардын саны жылдан жылга өсүүдө. Көрүүнүн начардыгы балдардын айлана-чөйрөнү түшүнүүсүнө жана кабыл алуусуна таасирин тийгизет, же алар көп кабаттуу имараттарды, канаттууларды, дарактарды, курт-кумурскалар дүйнөсүн жана башка көптөгөн нерселерди көрүшпөйт жана мейкиндикте начар багыт алышат. Мындай балдардын кыймыл аракети да чектелген, ошондуктан алардын көпчүлүгү кыймылсыздыктан, начар абалда, жалпак буттан, дем алуу жана жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык активдүүлүгүнүн төмөндөшүнөн жабыркайт [5, б. 39-47.].

Мындан тышкары, мындай балдардын коомго кирүү өтө чоң кыйынчылыктары бар. Алар үчүн башка адамдар менен баарлашуу, космосто навигациялоо кыйын жана алардын ишмердүүлүгүн тандоодо өтө чектелүү. Ал эми коомго эң биринчи маанилүү кадам- бул мектепке, биринчи класска кирүү.

Алардын бардыгына мектепке көнүү оңой эмес. Балдардын башталгыч мектеп шарттарына көнүүдөгү кыйынчылыктар маселеси азыркы учурда актуалдуу болуп саналат.

Көрүү начар же азиз болгон учурда, кадимки балдарга мүнөздүү өнүгүүнүн жалпы закон ченемдүүлүктөрү сакталганы менен, мындай сапаттардын өнүгүшүндө олуттуу өзгөчөлүктөр пайда болот. Ошентип, азиз баланын мектеп окуучусунун өнүгүүсүндө үч мүнөздүү өзгөчөлүктөр:

Биринчиси, көрбөгөн баланын өнүгүшүнө салыштырмалуу азиз баланын өнүгүүсүндөгү белгилүү бир жалпы артта калуу, бул анын курчап турган дүйнөнү таануудагы активдүүлүгүнүн аздыгына байланыштуу. Бул физикалык жана психикалык өнүгүүдө да көрүнөт.

Азиз баланын өнүгүүсүнүн экинчи өзгөчөлүгү – азиз балдардын өнүгүү мезгили көрбөгөн балдардын өнүгүү мезгили менен дал келбейт. Азиз бала өзүнүн азиздигинин ордун толтуруунун жолдорун иштеп чыкмайынча, анын тышкы дүйнөдөн алган идеялары толук эмес, үзүндү болуп, бала жайыраак өнүгөт.

Азиз баланын өнүгүүсүнүн үчүнчү өзгөчөлүгү диспропорционалдык болуп саналат. Ал инсандын көрүү жөндөмүнүн жетишсиздигинен (сүйлөө, ой жүгүртүү ж.б.) азыраак жабыр тарткан функциялары жана жактары тез өнүгөт, ал эми башкалары жайыраак (кыймылдар, мейкиндикти өздөштүрүү) өнүгөт [6, б.147-221.].

Мугалимдер азиз балада "биринчи класска" ыңгайлашуу мезгилинде пайда болушу мүмкүн болгон бир нече көйгөйлөрдү аныкташат.

Алардын биринчиси, коммуникативдик, өзгөчө "үйдөгү" балдар үчүн актуалдуу, б.а., баланын класстык топко көнүүдөгү кыйынчылыктары. Көптөгөн балдар мектеп турмушуна кирүүдө кыйынчылыктарга дуушар болушат, анткени алар топ менен кантип жашашты билбегендиктен: өз кызыкчылыктарын жамааттык кызыкчылыкка баш ийдирип коюу, окуу куралдарын бөлүшүү, жолдошторунун кемчиликтерин түшүнүү жана алардын ийгилиутерине кубануу.

Окууга мотивациянын жоктугу азиз балдардын экинчи олуттуу көйгөйү, когнитивдик процесстердин бузулушу.

Кептин баары мектеп шартында билимди өздөштүрүүнүн негизи бала бакчага караганда ар кандай механизмдерге негизделгендигинде. Мектепке чейинки куракта билимдер көбүнчө эркисиз түрдө алынат; Мектепте окуу процессинде эң негизгиси балдарды окуу тапшырмасын түшүнүүгө үйрөтүү. Демек, когнитивдик активдүүлүктүн жогорку

деңгээли да окууга жетиштүү мотивацияга кепилдик бере албайт. Баланын жогорку жалпы өнүгүү деңгээлинин болушу жана инсандык алдыңкы сапаттарынын калыптанышы зарыл [4, 87-129-б.].

Мындай максатка жетүү студенттерден белгилүү бир күч-аракетти жумшоону жана бир катар маанилүү окуу сапаттарын өнүктүрүүнү талап кылат:

1. Мектепке жана окууга болгон инсандык жана мотивациялык мамиле: тарбиялык тапшырманы кабыл алууну, мугалимдин тапшырмасын аткарууну, башкача айтканда, үйрөнүүнү каалоо (же каалабоо).

2. Тарбиялык милдетти кабыл алуу: мугалим койгон милдеттерди түшүнүү; аларды аткарууну каалоосу; ийгиликке жетүү же ийгиликсиздиктен качуу каалоосу.

3. Иштин мазмуну жана аны ишке ашыруу ыкмалары жөнүндө идеялар: окутуунун башталышында калыптанган элементардык билим жана көндүмдөрдүн деңгээли.

4. Иш-аракетти башкаруу: өзүнүн ишмердүүлүгүн пландаштыруу, көзөмөлдөө жана баалоо, ошондой эле окуу таасирлерине карата сезимталдык.

Жаңы күн тартиби менен байланышкан кыйынчылыктар: график боюнча туруу, партада отуруу, күн сайын үй тапшырманы аткаруу, өз убагында уктоо ж.б.у.с.

Физикалык өнүгүүгө көбүрөөк көңүл бурулат. Дене тарбия көнүгүүлөрү туура дене түзүлүшүнүн калыптанышында жана кыймыл чөйрөсүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойной турганы белгилүү. Демек, көрүүсү терең бузулган бала мектепке барган алгачкы күндөн тартып эле ден соолукту чыңдоочу гимнастикага муктаж. Көнүгүүлөрдүн комплекси балдардын физиологиясын жана анатомиясын эске алуу менен мындай баланын жаш курагына жараша физикалык жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен түзүлөт. Көзү азиздер үчүн вестибулярдык аппаратты, булчуң системасын жана тактиль сезгичтигин өнүктүрүүгө багытталган көнүгүүлөрдөн турган оюн түрүндөгү гимнастика сунушталат [6, 86-123-б.].

Кыймылдардын визуалдык көзөмөлүнүн жоктугу кыймылдардын координациясынын калыптанышын кыйындатат. Натыйжада азиз балдардын кыймылы чектелүү, чиркин, ишеничсиз, аларды аткарууда тактык жок. Азиз жана начар көргөндөр тышкы эмоционалдык көрүнүштөрдүн чөйрөсүндө үзгүлтүксүз өзгөрүүлөрдү көрсөтөт. Көрүүнүн терең бузулушу менен бардык экспрессивдүү кыймылдар начарлайт. Жада калса кайгы, кубаныч, ачуулануу ж.б. абалды коштогон шартсыз рефлексивдик экспрессивдүү кыймылдар да көрүүнүн терең бузулушу менен өтө алсыз формада пайда болот.

Көрүүсү начар адамдарда эмоциянын солгун, кээде адекваттуу эмес тышкы көрүнүшү көбүнчө обсессивдүү кыймылдар менен айкалышат. Буга колду тез-тез титиретүү, серпилген буттары менен секирүү, манжа менен көздүн кабактарына басуу, дененин же баштын ритмдүү титиреп жатышы ж.б. кызыктуураак нерсе менен. Бул алардын окуу-тарбия процессине көңүл буруусуна тоскоол болот [7, 139-164-б.].

Азиз же көрүүсү начар баланын кыймыл аракетинин артта калышы анын оюн активдүүлүгүнө да таасирин тийгизет. Бирок, эгерде бала кызыктуу оюнга тартылса, мындай монотондуулуктун жана чектөөнүн көрүнүшүн алдын алууга болот.

Сырттан жардамсыз өзүнө кызмат кылуу жөндөмү - бул азиз бала үйрөнүшү керек болгон негизги нерсе. Бул мектепте толук адаптациялоонун биринчи жана эң негизги кадамы. Ал эми ата-энелер бул жагына өзгөчө көңүл бурушу керек [1, 59-93-б.].

Адаптациянын ийгилиги көбүнчө балдардын адекваттуу өзүн-өзү сыйлоосуна, алардын мүмкүнчүлүктөрү жана жөндөмдүүлүктөрүнө, мүнөзүнүн жана адамдык

сапаттарына көз каранды. Биз тынымсыз өзүбүздү башка адамдар менен салыштырып, ушул салыштыруунун негизинде өзүбүз, мүмкүнчүлүктөрүбүз жана жөндөмдүүлүктөрүбүз, кулк-мүнөзүбүз жана адамдык сапаттарыбыз жөнүндө пикирди калыптандырабыз. Биздин өзүн-өзү сыйлоо сезимибиз акырындык менен өнүгөт. Бул процесс кичинекей кезинен башталат: бала биринчи жолу аны сүйөөрүн, ким болгондугу үчүн кабыл алынганын, ийгилик же ийгиликсиздик коштоп жүргөнүн үй-бүлөдө билет. Өзүн эрксизден жаңы жолдоштору менен салыштырып, башкалардай болгусу келет [8, 127-164-б.].

Баланын бала кезинде ийгиликтүү адаптацияланышы - анын келечектеги ийгиликтүү чоң жашоосунун ачкычы, анын жеңиштеринин жана жетишкендиктеринин ачкычы. Өзгөчө көйгөй – бул көрүүсү начар балдарды даярдоо жана адаптациялоо. Ошентип, биздин изилдөөбүздүн максаты көрүүсү начар балдарды мектептик билим берүүгө даярдоонун жана адаптациялоонун негизги көйгөйлөрүн изилдөө болуп саналат.

Изилдөө Бишкектеги азиз жана начар көргөн балдар үчүн атайын жалпы билим берүүчү жатак-мектебинин базасында жүргүзүлгөн. Алдыга коюлган максаттардын жана милдеттердин негизинде эксперименталдык топ түзүлүп, анын курамына 1-класстын 11 окуучусу кирген. Класстар психологиялык-медициналык-педагогикалык консультациянын (ПМПК) ар кандай визуалдык жана коштоочу диагноздору бар студенттерден түзүлөт, предметтердин жаш курагы 7 жаштан 11 жашка чейин ар түрдүү. Экспериментке дагы 5 мугалим катышты.

Эксперименталдык изилдөөнүн жүрүшүндө диагностикалык материал колдонулган, анын ичинде балдардын курчап турган дүйнөгө жалпы ориентациясынын ыкмаларын тандоо жана суроолорго жооп берүүдөгү алардын күнүмдүк билимдеринин запасы; балдарда окуунун алгачкы мотивациясын аныктоо, б.а. алардын окууга кызыгуусу бар же жок экендиги аныкталды; көңүлдү, эс тутумду, фантазияны, ой жүгүртүүнү баалоо ыкмалары жана кептин өнүгүү деңгээлин баалоо ыкмалары. Бул тандоо төмөнкүдөй ыкмаларды камтыган: “10 сөздү жаттоо” ыкмасы; «Биринчи класстын окуучуларынын окуу мотивациясын изилдөө методикасы»;

«Пьерон-Рузер» техникасы; «Жупташкан аналогияларды тандоо» техникасы; "Бул эмне экенин айтчы" техникасы.

Балдарды эксперименталдык текшерүүдө мектепке чейинки даярдоо менен субъекттердин адаптивдик мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы байланыш ачык көрүнүп турат. Белгилей кетсек, мектепке чейинки даярдоонун бар же жок болушу жана анын сапаты баланын психикалык өнүгүүсүн, анын мектеп окуучусунун социалдык абалына даярдыгын аныктайт жана жогоруда далилденген позициянын негизинде психикалык өнүгүүнүн деңгээли баланын өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. субъекттердин адаптивдик мүмкүнчүлүктөрү. Демек, субъекттердин адаптивдик мүмкүнчүлүктөрү мектепке чейинки билим берүүнүн бар же жоктугуна жана анын сапатына жараша болот деген тыянак чыгарууга болот. Ошондой эле бул схемадагы шилтемелердин бири диагностика болуп саналат. Кошумчалай кетсек, эксперименталдык изилдөөнүн жүрүшүндө биз мектепке даярдоого нейропсихиатриялык диагноз, коштолгон оорулардын болушу, баланын жашы, үй-бүлөнүн социалдык абалы таасир этерин аныктадык: мунун баары баланын мектеп жашоосунда олуттуу из калтырат.

Ошентип, теориялык жана практикалык изилдөөлөрдүн жардамы менен биз көрүүсү бузулган кенже мектеп окуучуларын даярдоого жана адаптациялоого: психикалык өнүгүү деңгээли жана мектепке чейинки билим берүүнүн болушу таасир этээрин далилдедик.

Биз ошондой эле көрүүсү бузулган балдар менен тарбиялоо иштеринин негизги максаты балдардын эң толук адаптацияланышы жана турмуштук маанилүү билимдерин, көндүмдөрүн жана жөндөмдөрүн өнүктүрүү үчүн потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо жана ишке ашыруу экендигин аныктадык.

Биздин эксперименттен алынган маалыматтардын аркасында мектепке кирүүнүн башталышынан баштап жана эксперимент учурунда субъекттердин психикалык өнүгүүсүнүн жакшы динамикасы аныкталды. Ошондой эле, жакшы динамикага азиз жана көрүүсү начар балдардын интеллектуалдык, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнө эффективдүү психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүү үчүн жатак- мектепте түзүлгөн өзгөчө шарттар көмөктөшүүдө.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Плаксина Л.И. Формирование социально-адаптивного поведения у учащихся с нарушением зрения в начальных классах. М., 2008. 123-140 с.
2. Солнцева Л.И. Психология воспитания детей с нарушением зрения (ред.) Л.И. Солнцевой и В.З. Денискиной. Полиграф сервис, 2006. 316 с.
3. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: СПб: КАРО, 2006. 336 с.
4. Никулина Г.В. Оценка готовности к школьному обучению детей с нарушением зрения (ред.) Г.В.Никулина, И.П.Волкова, Е.К.Фещенко, РГПУ им.А.И.Герцена. СПб, 2001.84 с.
5. Волкова И.П. Индивидуально-типологические особенности лиц с нарушениями зрения // Дефектология - №3, 2005. С.39-47.
6. Семенов Л.А., Солнцева Л.И. Обучение ориентированию в пространстве и мобильности слепых учащихся начальных классов. Учебно-методическое пособие.М.,1976.
7. Феоктистова В.А. Совершенствование обучения слепых младших школьников ориентировке в пространстве // Дефектология. № 2, 1976, С. 54-57.
8. Ермаков В.П., Якунин Г.А. Основы тифлопедагогики. Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения. М., 2000.
9. Тупоногов Б.К. Содержание и методы обучения детей с нарушением зрения Научно-методическое пособие. М.: АПК и ППРО, 2005.72 с.
10. Земцова М.И. Некоторые особенности психического развития детей с нарушениями зрения // Дети с глубокими нарушениями зрения. М.: 1986. 244-299 с.

УДК: 371. 38

Анарбекова А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

А.ОСМОНОВДУН ӨМҮРҮ, ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫН IX КЛАССТА ОКУТУУДАГЫ МОНОГРАФИЯЛЫК ЛЕКЦИЯ

Аннотация: А. Осмоновдун өмүрү жана чыгармачылыгы ага болгон кызыгуунун деңгээлине ылайык бир топ изилденген. Замандаштарынын эскерүүлөрү “Акындын элеси” жыйнагына топтоштурулган. Өмүрү жөнүндө анимациялык жана көркөм фильмдер

тартылган. Андан таасир алган акындардын ырлар жыйнагы чыгарылган. Кыргыз эл жазуучусу К. Жусуповдун “Ыр сабындагы өмүр” эссеси да А. Осмоновдун өмүрүнө жана чыгармачылыгына арналган. А. Осмоновдун чыгармачылыгын илимий өңүттөн изилдеген эмгектер да бир топ.

А. Осмоновдун чыгармачылыгын окутуу маселесин методикалык өңүттөн караган изилдөөлөр да аз эмес. Профессор Б. Алымовдун “Кыргыз совет адабиятын окутуу” эки томдук окуу китебинде акындын граждандык жана философиялык ырларын окутуу жолдору каралат. Методист А. Муратов “Көркөм чыгарма жана анын ички сырлары” монографиясында акындын “Бүкөн” ырын талдоонун жолдорун карайт.

Макалада А. Осмоновдун өмүрү, чыгармачылыгы IX класста класста окутууда жогорудагы илимий жана методикалык өңүттөн кыйла иликтенген маалыматтарды бириктирип монографиялык лекция сунушталат.

Негизги сөздөр: монографиялык лекция, акындын чыгармачылыгы, поэзия, эллегия, пейзаждык лирика, философиялык лирика, поэма.

Анарбекова А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

МОНОГРАФИЧЕСКАЯ ЛЕКЦИЯ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ А.ОСМОНОВА В IX КЛАССЕ

Аннотация: Жизнь и творчество А.Османова были в значительной степени изучены в соответствии с уровнем интереса к нему. Воспоминания современников собраны в сборник “память поэта”. О его жизни были сняты анимационные и художественные фильмы. Издан сборник стихов поэтов, оказавших на него влияние. Кыргызский народный писатель К. Жусупова” жизнь в стихах ” также . Посвящена жизни и творчеству А. Осмонова. Немало также работ, посвященных изучению творчества А. Османова с научной точки зрения.

А также немало исследований, рассматривающих вопрос преподавания творчества А.Османова с методической точки зрения. Профессор двухтомном учебнике Б. Алымова преподавание кыргызской советской литературы рассматриваются способы преподавания гражданских и философских стихов поэта. Методист А.Муратов в монографии” художественное произведение и его внутренние тайны “ рассматривает способы анализа стихотворения поэта” Бүкөн ”.

В Статье жизнь и творчество А. Осмонова при обучении в IX классе предлагается монографическая лекция, объединяющая вышеуказанные данные с научной и методической точкой зрения.

Ключевые слова: монографическая лекция, творчество поэта, поэзия, элегия, пейзажная лирика, философская лирика, поэма.

Anarbekova A.

graduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek C.

MONOGRAPHIC LECTURE ON A. OSMONOV'S LIFE

AND WORK IN THE NINTH GRADE

Annotation: A. Osmanov's life and work have been largely studied in accordance with the level of interest in him. The memoirs of contemporaries are collected in the collection "memory of the poet". Animated and feature films have been made about his life. He published a collection of poems by poets who influenced him. Kyrgyz national writer K. Zhusupov's essay "life in verse" is also devoted to the life and work of A. Osmonov.. There are also many works devoted to the study of A Osmanov's work from a scientific point of view.

There are also many studies that consider the issue of teaching A. Osmonov's creativity from a methodological point of view. Professor B. Alymov's two-volume textbook "Teaching Kyrgyz Soviet literature" examines the ways of teaching the poet's civil and philosophical poems. Methodist A. Muratov In the monograph "a work of art and its inner secrets" examines the ways of analyzing the poet's poem "Bykentai".

In the Article A. Osmonov's Life and work in the ninth grade, a monographic lecture is proposed that combines the above data from a scientific and methodological point of view.

Keywords: monographic lecture, poet's work, poetry, Elegy, landscape lyrics, philosophical lyrics, poem.

А. Осмоновдун өмүрүн, чыгармачылыгын IX класста окутуунун үлгүсүн сунуштайбыз. Бул монографиялык лекцияда акындын өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө жалпы маалымат берилет.

Алыкул Осмонов өтө кыска өмүр сүрсө да кыргыз совет адабиятын, асыресе поэзиясын профессионалдык даражага көтөрүшкөн, жаңы сапаттагы улуттук көркөм сөз казынасына салмактуу үлүш кошкон калемгер. Анын чыгармачылык мурасы көп сандаган ырлар менен поэмалардан, котормолордон, пьесалардан куралат. Бирок ал мурастын чордондуу жери - оригиналдуу поэтикалык чыгармалар.

Алыкул Осмоновдун поэзиялык китептери орус тилинде да бир нече жолу басылып чыгып, көрүнүктүү советтик жазуучулардын жакшы баасын алган. Деги биздин акындын ысымы СССР мезгилиндеги өлкөлүк адабий чөйрөгө, асыресе улуттук адабияттардын тарыхый - теориялык маселерин изилдеп жүргөн адистерге, акын - жазуучуларга, ыр ышкыбоздоруна тааныш болгон.

Алыкул Осмоновдун акындык табылгалары кыргыз советтик поэзиясын жаратуучулардын кийинки муундарына күчтүү таасир тийгизген. Аны көзү тирүүсүндө эле айрым жаш акындар (Э. Узакбаев, С. Эралиев ж. б.) туурай башташкан. Көзү өтүп, акындык атагы катуу чыкканда Осмоновду ээрчип ыр жазуу өзүнчө модага айланып, бир катар жылдар бою уланган. Биздин поэзияга Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин, 1950 - 60 жылдары келгендердин арасында айтылуу акыныбыздан тике же кыйыр таасир албагандар, анын көркөм тажрыйбасынан азыктанбагандар жокко эсе. Алыкулдун ыр өнөрүнөн таасир, өрнөк алуу биздин адабий турмушта эмдигиче өксүй элек. Анын адабий мурасы акындык кесипке талаптангандар үчүн өнөгөлүү таалим - тарбия мектеби катары кызмат өтөөдө.

Улуттук адабий чөйрөдө акындын чыгармачылык кадыр-баркы көзү өткөндөн кийин көп узабай бийик көтөрүлүп, ошол абалдан дале төмөндөй элек. Буга бир айкын далил:

Р. Шүкүрбеков, Н. Байтемиров, С. Эралиевдерден азыркы жаш калемдерге чейинки акындардын катарында Осмоновго атайын ыр арнабагандар же ага деген урмат - сыйын ырга кошуп жар салбагандар өтө сейрек. Алыкулдун өмүрүнө арналып көлөмдүү көркөм

чыгармалар (мис., К. Жусупов “Ыр сабындагы өмүр”; М. Буларкиева “Алыкул” ж. б.) да жазылды.

Алыкулдун жекече өмүрүнө байланыштуу тактала элек фактылар бар. 1915 - жыл анын туулган жылы катары официалдуу мүнөз алып, жалпы калайыкка белгилүү болуп калды.

Акындын туулган жери дайын: Чүй өрөөнүнүн батыш тарабындагы, азыркы Жайыл районундагы Каптал - Арык кыштагы.

Осмоновдун кичинесинде томолой жетим калып, балдар үйүндө тарбияланганы күмөн туудурбаган факт. 1915 - жылы туулуп, 1920 - жылы Пишпек жетимканасына өткөн.

“Жазуучулук баянымдагы” маалыматтар боюнча, А. Осмонов 1925 - 1929 - жылдары Токмок шаарындагы интернатта, 1929 - жылдан Фрунзедеги педтехникумда окуган; 1932 - жылы оорунун айынан окуусун таштап, жаңы уюшулган “Чабуул” адабий журналынын редакциясына кызматка орношкон. 1930 - жылдардын экинчи жарымынан тартып көзү жумулганча Алыкул эркин сүрөткер абалында эч жерде иштебей жүргөн.

Алыкул Осмонов 1939 - жылы советтик жазуучулардын жоон тобу менен бирге “Ардак белгиси” ордени менен сыйланган. Анын жалпы адабий мурасы 1967 - жылы Кыргызстан Ленин комсомолунун сыйлыгына арзыган.

Алыкулдун адабий өмүрүнө, асыресе оригиналдуу акындык өнөрүнө тиешелүү фактылардын мерчемдүүлөрүн жалпы жонунан таасын белгилеп өтүшкө толук негиз бар. Анын “тырмак алды” ыры 1929 - жылы Токмок мектеп - интернатынын дубал газетасына жарыяланган. Талапкер акын басма сөз бетине 1930 - жылы сентябрь айында “Кызыл жүк” аттуу ыры менен чыккан. Ал “Сабаттуу бол!” газетасына басылган. Ошондон тартып анын ырлары газеталарга, альманахтарга, “Чабуул” журналына жарыялана баштаган. Акындын көзү тирүүсүндө оригиналдуу ырлары менен поэмаларынан куралган “Таңдагы ырлар” (1935), “Жылдыздуу жаштык”, “Чолпонстан” (1937), “Махабат” (1945), “Жаңы ырлар”, “Менин жерим - ырдын жери”, “Балдар үчүн” (1947), “Жаңы ырлар” (1949) көзү өткөндөн кийин “Ата журт” (1958) деген китептери жарык көргөн. Осмоновдун калеминен чыккандардын баарын толук дегидей камтыган үч томдук “Чыгармалар жыйнагы” 1964 - 1967 - жылдары басылып чыккан.

А. Осмоновдун оригиналдуу акындык жолу болжол менен эки баскычка бөлүнөт: биринчиси 1929 - жылдан 1944 - жылдын аяк ченине чейин, экинчиси 1944 - жылдын ноябрынан 1949 - жылдын сентябрына чейин созулат. Эң соңку бир жылдык өмүрүндө акын жан кайгысын тартып, катуулаган оорусу менен алышып, көркөм чыгармалар жазган эмес көрүнөт, эгер жазган болсо да, алар кандайдыр кокустуктардан улам сакталбай калган сыяктанат.

А. Осмоновдун биринчи жарыяланган ырлары жалпы идеялык - көркөмдүк сапаты, айрыкча ырдык касиеттери (фактурасы) жагынан өтө эле комсоо көрүнөт.

Жаш чактагы ырларынын жармачтыгы албетте, Осмоновдун тубаса акындык талантынын жармачтыгынан келип чыккан эмес. Тек ал кезде акындын турмуштук жана чыгармачылык тажрыйбасы аз эле, жалпы жана профессионалдык билими деле тайыз болчу. Ал эми тажрыйбанын жана маданияттын жардылыгы жазган чыгармаларга тамга салбай койбойт. Экинчи жактан, ошо кезде Осмоновдун чыныгы поэзия тууралуу түшүнүгү бүдөмүк, жандуу эстетикалык сезими мокок, тилдик туюму (интуициясы) жакшы өнүгө элек кези. Демек, анын нукура акындык кудурети, мүмкүнчүлүктөрү али көмүскөдө бугуп жаткан; анын жекече өмүрлүк тажрыйбасы, турмуштан алган менчик таасирлери, өзүмдүк

толгонуулары, кайгы - кубанычы, ой - сезимдери ырдык шекилде козголуп чыкпай, ыр тилинде айтылбай, тереңде кыймылсыз катылып жаткан. А.Осмоновдун өз алдынча ойлоно билген сүрөткер катары калыптанышы үчүн жекече турмуштук тажрыйбасы жана жекече тагдыры аныктоочу мааниге ээ болгон деп тайманбай айтууга негиз бар. Осмоновдун жекече адамдык тагдыры кыйын болгону белгилүү. Бармактайынан томолой жетим калып, бала чагында тарткылыкты дурус эле тарткан. Жетимчилик аны турмуштун ысык - суугуна бышырып, чыйрактыкка жана өз алдынчалыкка үйрөткөн; ага турмуштун татаалдыгын, жан багуунун олуттуулугун, жалаң өз күчүнө ишенүү зарылдыгын эрте тааныткан. Ошол себептен ал жашоого байланыштуу акыйкаттардын көбүн поэзия үчүн болбосо да өзү үчүн эртелеп эле ачып алышы толук ыктымал.

Алыкул Осмонов эр жетип, чыгармачылыктын татаал изденүү жолунда “Жолборс терисин кийген баатыр” дастанын которууга киришет. Ашкере чоң көлөмдүү грузин дастанын которуу бир чети эрдике тете иш болсо, бир чети Алыкулдун калеминин төшөлүшүнө кызмат кылган. Дагы эле эндекей жүргөнү, эски оорусунун күчөгөнү, жекече турмушунун жөнгө салынбаганы, оригиналдуу чыгармачылыгынын жарыбай жатканы сыяктуу жагдайлар аны биринчи дүйнөлүк согуш алдындагы жылдары оор рухий кризиске кириптер кылган көрүнөт. Ал дал ошол учурда “пессимистик ырлардан” турган “Лирика” аттуу жыйнак даярдап, анысын кайра өрттөп ийген.

Ал поэзияны жөнөкөй гана кесип эмес, өз өмүрүнүн шериги деп, жашоо мааниси деп, өзүнүн адамдык касиеттерин жана рухий кудуреттин предметтештирүү каражаты деп, эл - жерге адал кызмат кылуу майданы деп түшүнгөн.

“Осмонов баарынан мурда өзүнүн жекече ой сезимдерин, субъективдүү таасирлери, кайгы - касыретин ыр кылып жазып, ошонусу менен кыргыз поэзиясына жаңылык киргизди” [1. 427-б.]. Ушул багытта анын биринчи жазган ыры – “Бөбөккө” деген элегия. Ал өзүнчө бир чек ара белгисиндей ыр. Байкаштырып көрсөк акын ошол ыры менен чыгармачылыгынын жаңы баскычына аттап чыгыптыр; анын менчик акындык үнү менен сүйлөп кетиши да, укмуштай чыгармачылык эргүү мезгилине такай кириши да ошол ырдан башталыптыр.

Элегияда акын кандайдыр бир өзүнөн башка “лирикалык каармандын” атынан сүйлөбөйт, тек өз атынан сүйлөп, өз күйүтүн кеп кылат. Ошентип, Алыкул керт башынын күйүтүнөн накта поэзиялык саптар жасай алган. Адамдын керт башына түшкөн кайгы - касырет да поэзияга предмет боло аларын, деги моралдык күчтүү жапа чегүү да адабиятта чагылууга акылуу турмуш көрүнүшү экенин, ансыз жашоонун мазмуну да, адабияттын мазмуну да өксүп каларын дүйнөлүк классиктердин адабий мурастары айкын далилдейт.

Акындын өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө өтүлүүчү лекциянын дагы бир түрү кеңири маалымат берүү болуп саналат. А. Осмоновго байланыштуу бул X класста төмөнкүдөй мазмунда өтүлсө болот.

А. Осмонов окшогон залкар акындардын лирикасын окутууга арналган лекцияда адегенде анын бир-эки ырын эч кандай комментарийсиз, жөн эле окуп берүү окуучуларга күчтүү таасир калтырат. Мындай максат үчүн акындын кайсы тематикадагы ырларын тандап алса да болор эле. Ошондой болсо да анын лирикасын окутууну акындын милдети, поэзиянын максаты жөнүндөгү ырлардан баштоо мугалим үчүн да, окуучу үчүн да ыңгайлуу.

Койчу досум, мени акын дебечи,
Мени акындын улпагына теңечи.
- Кыргызында кандай сонун акын бар!

Десе келет Алыкулдун элеси.

Чыгаан акын, белгилүү прозаик Н. Байтемиров бир кезде А.Осмонов жөнүндө ушинтип жазган экен. Же айтылуу: “Ак калпактын» автору Б. Сарногоевдун “чабал акын менен сүйлөшкөнчө, Алыкулдун бейитинин үстүндө тургум келет”, - дегени эркисизден эске түшөт. Бул саптардын авторлору - кыргыз окурмандары гана эмес, Союзга таанымал адамдар. Анан бул атактуу эки акындын бири - эмне үчүн Алыкулдун алдында акынмын дештен айбыгып, экинчиси - тирүү акын досунун жазганын жаратпай, анын ырларын окуганча, түбөлүк чым жазданып жаткан акындын мүрзөсүнүн үстүндө тургусу келет? Мунун сыры эмнеде? Мунун сыры - анын поэзиясы замандаш акындардын ырларына окшошпогонунда. “Мунун сыры - А.Осмоновдун ырларында декларация менен риторика жок болуп, анын поэзиясы образдуу да, предметтүү да экендигинде. Ар бир ыры ары кыска, ары нуска жазылганында” [2. 82-83-б.].

“Поэзия татынакай залкар ой, жалындаган ысык сезим жана талант кошулган жерден гана башталат. Бою бир карыш ою миң карыш поэзиянын авторун айырмалап турган сапаттардын бири ушунда. Бул сапат Алыкулга толук бойдон тиешелүү. Акын кыска жазган, бирок нуска жазган. ...Ар бир чоң акындын чыгармаларынын “ээси” бар, аны кыймылдатып турган бир күч болот. Акындын таланты, акындын ою менен сезимин ошол башкарып, ошол бийлейт. Акын болсо, аң-сезимдүү түрдө ошонун жетегинде жүрөт, анын көрсөткөн багытын көздөй кадам шилтейт. Анын ысыгына күйүп, суугуна тоңот. Алыкулга да ушу мүнөздүү. Алыкулдун чыгармасынын “ээси” - эл... ал “карапайым эмгекчилердин сөзүн сүйлөйт. ...Акындын поэзиясынын көрктүү чыккандыгынын жана алсырабай турган, солубай турган кубатынын негизги сыры - мына ушунда” [8. 172-б.].

Же белгилүү балкар акыны К. Кулиев айткандай “чыныгы акын мастердин колунан бардык нерсе күүгө келип, кулпуруп турат”. Бул толугу менен Алыкул Осмоновго тиешелүү... Алыкулдун бардык поэзиясы тууган жердин суусуна кандырылып, эртең мененки тийген күн нуруна аралаш, бакчадагы эрте бышкан жемиш жыттанып турат. Чыныгы художниктер, чоң акындар гана дүйнөнү ушундай кабыл алат жана дал ушундай жазат” [3. 93-б.]. Залкар акындын поэзиясынын дагы бир сыры - мына ушунда. Ошондуктан ал жөнүндө жогорудагыдай саптардын жаралышы да өзүнөн-өзү табигый өңдөнүп турат.

...Ал кезде мен олтурдум үйдө жалгыз,
Ойлордон ойго батып, түпсүз - сансыз.
Аттиң ай, бир чоң килем соксом ээ дейм,
Бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс...
...Мен барармын, кыш сонунда барармын.
Кыш бүткөнчө ушул жерде калармын.
Келген-кеткен конуп- түнөп өтсүн деп,
Төрт бөлмөлүү ырдан бир там салармын.
...Мен тансам, жаштан танам, ырдан танбайм,
Ыры жок өмүрүмө канааттанбайм.
Кудайга миң мертебе калп айтсам да,
Ырыма бир мертебе калп айта албайм.

Бул үч куплет А. Осмоновдун ар кандай жылдарда жазылган ар башка

темадагы ырларынан алынды. Бирок мына ушул саптар эле анын ой-тилегин, поэзия менен өзүнө болгон мамилесин, оргу сезимин, бүтүндөй бир акындык кредосун аныктай алат. Ооба, А.Осмонов танса бардыгынан танган, бирок ырдан танган эмес, ырсыз жашай албай, ыры жок өмүрүнө канааттанбай, поэзияны ыйык тутуп, сөз өнөрүндөгү ар кандай халтуралык көрүнүш менен келише албай, өз ырына кымындай калп айтпай өттү. Кыргыз поэзиясы үчүн ырдан төрт бөлмөлүү үй куруп, бир четин мүлдө кыргыз көтөрө алгыс эскирбес, боёгу өчпөс килемди кирпичи менен согуп кетти. Ошентип, ал өлбөс акынга айланды. Айрыкча асыл акын өз ырына калп айтпайм деген антынан өмүр бою танган жок.

А. Осмонов - улуу акын. Улуу адамдар гана өз эскерткичин көзү тирүү кезинде орнотууга кудуреттүү. А. Осмоновдо ошондой кудурет-күч бар эле:

Мен өзүмдү өлгөн кезде карасам,
Күлүмсүрөп керилген бир шер жатат.
Бул акыйкат жазмышына жарашкан,
Тагдырына рахмат айткан азамат.
Мен өзүмдү бир кылымдан карасам,
Тээ, алыста, чаң ызгыткан шаң чыгат.
Өлбөстүктүн өжөр эркин талашкан,
Эрдигинен эчен тирүү жан чыгат.

Ак сөз эмеспи. А. Осмонов - кылымдардын акыны. Жылдар өтөт, ошондо да “өлбөстүктүн өжөр эркин талашкан” акындын “чаң ызгыткан шаңы” улам кийинки урпактарга даана көрүнүп турат. Же мына бул ырларды эле окуп чыгалы:

Бар бололу, түгөнбөйлү, курдаштар,
Узак, узак, узак болсун бул сапар.
Кылым бүтүп, дүйнөдөн жок болсок да,
Кайра кайтып жолугушчу жолдор бар.
Менин күнүм өлбөсүнө түңүлбөйт,
Толкун урса, тайызына сүрүлбөйт.
Тирүүлүктө жоктугуна жол бербей,
Жер түбүндө чирисе да бир гүлдөйт!

Өз дараметине ишенген акын “кылым бүтүп, дүйнөдөн жок болсо” да, кийинки муундар менен “кайра кайтып жолугушарын”, өлүп калса да “тирүүлүктөн түңүлбөйт”, сөөгү жер түбүндө жатса да поэзиясы гүлдөп тура берерин бөтөнчө бир ишенимдүү, айрыкча таасирдүү айтат. Акындын бул ырлары турмуштун дал өзүндөй жөнөкөй, анда жасалмалуулук таптакыр жок, тынчын алган ой-сезимдер дилден тилге өтүп жаткандай сезилет.

А. Осмоновдун ырларын далай адабиятчылар изилдеп, ал боюнча бир нече кандидаттык диссертациялар да корголду. Алардын атын атап тизмелеп, канчалык даражада жазылганы жөнүндө сөз козгоо биздин милдетибиз эмес. Эске алчу бир нерсе, чабал акындар жөнүндө мынчалык изилдөө болбойт. Чабал акын жөнүндө учкай эки ооз сөз айткандан кийин, андан ары эмнени айтарыңды өзүң да билбей каласың. Ал эми А. Осмонов окшогон чоң акын жөнүндө канчалык айтпа, дагы эле жетишсиздей өңдөнөт, анын ажарын толук ачууга дараметин жетпей калгандай көрүнөт. Ошондуктан бул залкар сүрөткер жөнүндө изилдөөлөр көп болсо да, анын сыры толугу менен ачыла элек деген ойдобуз. Себеби “окуучулардын көркөм сезими

өскөн сайын, Алыкулдун поэзиясы да өсө бермекчи” [8. 169-б.].

А. Осмоновдун лирикасына арналган лекциясынын ушул эле кириш бөлүмүндө мугалим Т. Сыдыкбековдун төмөнкү сөздөрүн окуп берүү менен кыйла ийгиликке жетишер эле. Ал минтип жазат: “...Поэзия, музыка, сүрөт зор маданият токоюна көрк берген үч өзөк - эң көркөм зор чынарлар. Ушул үч өзөк чынардын саябасында - үчөөнү бирдей сүйгөн, үчөөнү бирдей тааныган акын акындардын эң таалайлуусу, эң маданияттуусу. Эмесе, биздин акындарыбыздын катарынан асыл Алыкул да ошондой - маданияттын үч өзөгүн бирдей сүйгөн, бирдей таанып, бирдей баалай билген баамчыл, көрөгөч, сезгич - эң таалайлуу акыныбыз болчу! Дал ошол касиеттер ага чалгыны күүлүү канат берди. Ал ошол акындыктын күүлүү чалгынын эркин сермеп, кыргыз поэзиясын бийикке көтөрдү. Кыска өмүрүндө элине баалуу мурастар калтырды. Чоң ишмер Александр Фадеевдин аныктамасы менен Алыкул Осмонов - заманыбыздын улуу классиктеринин катарына өттү! Ошентти. Күн өткөн сайын дүбүртү катуулаган улуу акын Алыкул Осмонов өзүнүн курдай жаркын поэзиясын ырдап, ал дайым тирүү, дайым катарда!” [7. 16-б.]

Акындын лирикасына арналган лекцияда мугалим көңүл бөлө турган дагы бир маселе бар. Ал А.Осмоновдун алгачкы чыгармачылыгына байланыштуу.

А. Осмонов 1929-жылы педагогикалык техникумга киргенден кийин, Пушкин, Лермонтов, Лев Толстой, Тургенев, Некрасов, Гоголь, Абай сыяктуу залкар сөз зергерлери менен биринчи жолу таанышты. Бул белгилүү жазуучу- акындар жаш балага бөлөкчө бир эстетикалык кооз дүйнөнүн эшигин ачты. Классташтарынын нчинде кичүүсү Алыкул боло турган. Ал балдар үйүнөн келгендиктен теңтуштарына караганда орус тилин жакшы түшүнүп, жакшыраак сүйлөчү. Ошондуктан аты аталган улуу акын, жазуучуларга ал бат эле кызыгып кетти. Ошентип жүрүп, 1929 - жылы Пушкиндин “Кышкы кеч” деген белгилүү ырын которууга отурду. Бул кокустук эмес, анан ал ырды которуу анын чыгармачылыгында маанилүү роль да ойноду, чебер котормочу болушуна негиз болду.

А. Осмоновдун биринчи китеби “Таңдагы ырлар” деген ат менен 1935- жылы жарык көрдү. Ага удаа эле “Жылдыздуу жаштык” жана “Чолпонстан” деген жыйнактары чыкты. Бул үч жыйнакка тең эстетикалык жагынан жармач ырлар да кирип кеткен. Муну акынды изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардыгы белгилешет [5. 3.8.6.]. Бирок мугалимдин милдети - акындын чыгармаларынын баасын төмөн түшүрбөө менен бирге ал жыйнактардагы негизги кемчиликтердин себептерин да ачуудан турат. Арийне, ал кемчилик жалаң гана А. Осмоновго тиешелүү болбостон, ошол кездеги бүт кыргыз адабиятына тиешелүү экенин көрсөткөндө гана окуучу учурга мүнөздүү мүчүлүштүктөрдү туура түшүнөт. Ырас, алгачкы жылдардагы ырларынын оңунан чыкпай калганын акын өзү да жашырбай, “жазуучулук баянында” [4. 9-б.] да, “Китебиме” деген ырында да ачык көрсөтөт:

Бул китебим так көрсөтпөйт күчүмдү,
Себеби көп катмар ойлор түзүлдү.
Эл гана эмес, өзүм билем аз эмгек.
Анчейин бир талантыман үзүндү.
Мен мээмдин нечендерин түгөттүм,
От таба албай от ордуна түтөттүм.
Аз да болсо алып окуп көргүлө.

Үмүтүм чоң, кубаты көп жүрөктүн.

Чоң акындар гана өз чыгармасына өзү ушундай катаал өкүм чыгарат. Өз чыгармасынан өзү жерип, чийки чыгармасын элдин колуна көрсө уялат. Алыкул алгачкы ырларына “аз эмгек жумшаганын да, анчейин талантынын бир гана үзүндүсүн берип жатканын” да сезип турат. Бирок анын “келечектен үмүтү чоң, жүрөгүнүн кубаты көп”. Аны элге берүү керек.

Алгачкы чыгармаларына кийинчерээк А. Осмонов кандайча мамиле кылганы жөнүндө акындын замандашы, белгилүү романчы Т.Сыдыкбековдун эскерүүсүн окуп берүү окуучулар арасында көп кызыгууну туудурат [7. 19-б.]. Бирок “чыныгы чыгармачылык жолду издеген акын нечен татаал белестерди аттап өтүп барып гана поэзиянын даңгыр жолуна түшөт.

Алыкул дал ушундай жолду басып өттү” [8. 97-б.]. Кемчиликтерине карабастан, “Таңдагы ырлар” жыйнагында эле акын, “биринчиден, ошол этаптын өкүлү катары көрүнсө, экинчиден, жекече үнүн табууга аракеттенген далалаттуу жаштардын бири катары” [6. 184-б.]. да белгилүү болду.

Өз жыйнагынын бирөөнүн үйүндө турганына кубануунун ордуна, кийинчерээк акын ага кайра кейип, өз үйүн, өзү жараткан “перзентин” жерий баштады [7. 18-б.]. Мунун мааниси тереңде жатат. Эки - үч жыйнагын чыгаргандан кийин анын шаардан чыкпай, котормочулук менен гана отуруп калганын өзү да жашырбайт [4. 10-б.]. Бул жылдары А. Осмонов чоң акындардын чыгармаларын которуу менен изденүү жолуна өттү. Ырас, ал согушка чейинки чыгармаларында эле турмуш фактыларынын ичинен конкреттүү нерселерди тандап алуу маселесин, советтик чындыктан коом талап кылып турган теманы иштеп чыгуу маселесин үйрөнгөн “ [8. 49-б.]. Бирок айрыкча кийинки эки жыйнагы начар чыгышына катуу өкүнүп жүргөн намыстуу акын: “Эр жеттим, эми бир зор иш кылбасам, менин Алыкул атым кайсы!” [4. 11-б.]. - деген ойдон кутула албады. Мына ушул убакта, 1937-жылы улуу поэма “Жолборс терисин кийген баатырдын” жаралгандыгынын 750 жылдык юбилеи өткөрүлдү. Буга чейин улуу Шота, анын жети жарым кылымдан бери элдин көңүлүнө уюп, унутулбаган улуу поэмасы жөнүндө Алыкулдун кабары да жок эле. Бул поэманы которууга эмне түрткү болгонун А. Осмонов төмөнкүчө жазат: “1937-жылы Москвага бара жатып да, кайра келе жатып да Шота Руставелинин “Жолборс терисин кийген баатырынын” подстрочный котормосун, ал жөнүндөгү кээ бир макалаларды окуп жана ошону которууну ойлодум. Бул мени көп уйкулардан калтырды... Эгер бул иш менин колуман келбесе, анда мен чабал акынмын, колуман эчтеке келбегени деп ойлойм... 1938-жылдын май айынан баштап ушул улуу поэманы которууга кириштим. Ушул айда мен өмүрүмдө биринчи сүйгөн Айдай Жигиталиева деген кыз менен ажырашкан болучумун. Анын себеби эмне экенин ушул күнгө чейин билбейм. Өз ичимден: “Бул күйүттү ыр менен басуу керек”, - деп коём да, бардык намысым менен иштейм. Поэмадан ажырай албайм, көп убактарда таң атканга чейин олтурам. Окуйм, котором, тан калам, кубанам!.. Дүйнөдө мен гана бактылуумун деп ойлойм!..

Жай, кыш, күз дем албай иштедим. Себеби анын кызыгы ошондой болду. Акыры Фрунзеде, Токмокто, Ошто, Москвада жүрүп которуп, 1939-жылдын апрель айында Москва алдындагы Макеевка деген жазуучулардын дачасында бүттүм. Китеп 1940-жылы Казандан басылып чыкты” [4. 11-б.].

Андан ары акын бир жылдан кийин айылдан Тариэл, Автандил, Тинатин,

Даражан деген балдардын атын уга баштаганын, демек, чыгарма элге чоң таасир калтырып жатканын баяндайт.

Бул жерде “Жолборс терисин кийген баатырдын” котормосу жөнүндө кыскача пикир айтуу менен бирге, акындын “Шота Руставелиге” деген ырын окуп берүү да ылайыктуу. Ал белгилүү ыр кокусунан жаралып отурган жери жок. Анткени Шотанын поэмасынан “акын өзүн көрүп жатты. Күйүтү да, сүйүнүчү да каармандардын күйүтү жана сүйүнүчү менен үндөшүп турду. Өзүнүн керт башындагы сүйүүнүн дарысын акын ушул китептен тапты. Мындан тышкары... Алыкул бул поэманы которгондо... ийненин көзүн ээрчиген жип сыңары түп нускага мурунтуктатып, жетелетип койбостон, ага чыгармачылык мамиле кылып, автор менен үн салыша, аны менен күчүнүн жетишинче теңтайлаша отуруп которгон! [8. 58-б.]. Буга акындын Шотага арнаган ыры далил.

Бул ыр жөнүндө сөз кылууга байланыштуу “Пушкинге” аттуу лириканы да мүнөздөөнүн учуру келип турат. А. Осмонов Шота менен теңтайлашкандай эле кол жетпес Пушкиндин өзү менен да күч сынашып көргүсү келген. Улуу Пушкиндей океанды өзүнүн “жарым кашык дарыясынын түбүнө чөктүрүү” туурасында кыялданган. Бирок баары бир табиятында “жөнөкөй, жупуну” акын Пушкиндин жанында өзүн жарым кашык дарыяга теңештирет да, адилет бүтүм чыгарат:

Бирок чөкпөй, сен күчүмдү кенебей,
Кантсең дагы калкып чыгам дегендей.
Ошондо эле ызат кылып баш ийгем,
Бүт өмүрүмө зор жаралган немедей.

Залкар акын өзүнө өмүр бою ыраазы болбой жүрүп өттү. Мындай кылуу чоң таланттардын гана колунан келет. Ошондой болсо да улуу акындар менен бетме - бет чыгууну эсинен чыгарган жок. Буга анын “Покрышкинге” деген ыры да далил боло алат:

Адамсың кеп кары эмес, өмүр, жашың,
Бирок да сен биздерден башкачасың.
Анткени уйкуң жерде болгон менен,
Асманда сенин ичер тамак - ашың.
Бул дагы аз, жерден, көктөн жоону жеңмек,
Адамды акылдан да бийлөө керек!
Андыктан, Гёте, Гейне, Шиллер менен,
Сага окшоп бетме - бетке чыккым келет!

Улуу акындар ар дайым А. Осмоновдун идеалы болду, ошону менен бирге акын аз талантын алар менен салыштырып, “эрегишип” жүрүп өткөн. Айрыкча Ш. Руставелинин улуу поэмасынын котормосу ийгиликтүү чыкканы аны шердентип, көңүлүн көтөрүп, чыгармачылыкка шыктандырды. “Биздин аскерлер чабуул коюп бара жатканда, Рейндин боюнан кыргыздын жаш солдаттарынын өлүгүн көрүшүптүр. Жанында кан болгон, бирок барактары бүтүн кыргызча “Жолборс терисин кийген баатыр” деген китеп бар экен” [4. 651-б.]. - деп жазат акын сыймыктанып. Ал эми анын каламдаштары А.Токомбаев, Ж. Бөкөнбаев. Т. Сыдыкбековдорду бул таржымал Осмоновдун келечегине биротоло үмүттөндүрүп таштады.

Залкар романчы Т. Сыдыкбеков Алыкулдун котормочулук талантына чоң баа берсе [7.] замандаштары анын бул котормосу келечектеги чыгармачылык ишине

кандай таасир калтырганын белгилешет [3]. Мугалим бул ой - пикирлер менен окуучуларды тааныштырат.

Пушкин менен Лермонтовдун терең философиялык ырларын баарынан да “Евгений Онегинди” жана улуу акын - ойчулдар Низами менен Навоинин, Шота Руставелинин поэмаларын которуу, Шекспирге окшогон залкар драматург менен таанышуу Алыкулдун адабий өмүрүнүн жаңы барагын ачты. “1939- жылдан 1940-жылга чейин аз жаздым, бирок көп окудум, - деп жазат акын. – “Лирика” аттуу китеп камдап, кийин 1941-жылы анын баарын өрттөп салдым” [4. 14-б]. Чынында эле бул жыйнакта акындын жекече турмушуна байланыштуу пессимисттик ырлар бар эле. Ошондуктан аны өрттөп жиберди да, кийинчерээк “акын калам кармап үстөлгө отурганда өзүнүн керт башындагы бардык минустардан кол үзүшүп, бардык кыйынчылыктарды жыйнаштырып коюп, эл атынан сүйлөй баштады” [8. 171-б.].

Сен неге үчүн өз өзүңдөн кирдейсиң,
Оору - соо деп, мени экиге иргейсиң?
Сен не үчүн оору экеним унутуп,
Ооруп жатып ыр жазганым билбейсиң?
Сен неге үчүн бошоң тартып кирдейсиң,
“Мен сендей”, - деп мени алсызга иргейсиң?
Аалам алпы Шекспирдей күч менен
Ооруп жатып сүйлөшкөнүм билбейсиң?

Асыл акын, ошентип, ооруп жатып аалам алптары Шекспир менен Пушкин, Низами менен Навои сыяктуу залкар сөз зергерлери менен сүйлөштү. Жекече турмушундагы онунан чыкпаган жактарын жеңип таштады. Ошенткен сайын чыгармачылыкка өтө жооптуу карап, адабиятта өз орду менен почеркин табуу үчүн өз чыгармаларына катаал боло берди. Өз поэзиясын мынчалык кадырлап, ыйык туткан акындар чанда кездешет.

Жакшы ыр жазсам,
Бутунан өөп жөнөтөм,
Жаза албасам,
Көз жашымды көлдөтөм.

Бул анты менен шертинен ал өмүр бою танбай, “жакшы ыр жазса, бутунан өөп жөнөтүп, жаман жазса көз жашын көлдөтүп” жүрүп өттү. Ал турмушка ыр менен келип, турмуштан да ыр ырдап отуруп кете берди.

Жакшы күнүн жакшы ыр менен белгилеп,
Кантсин көңүл, эстейт аны эргитет...
Бир сүйлөмү, бир гана ырдын бир күүсү,
Бир доорду түгөл эске келтирет.

Акындын мөлү Алыкул күлгүндөй 35 жаш курагындагы ар бир жакшы күнүн жакшы ыр менен белгилеп өттү, өмүрүнүн акыркы күнүнө чейин элдин кеңүлүнөн түнөк таба турган ырларды жаратыш үчүн күрөштү. Ага бүт өмүрүн зарп кылды.

Эң жөнөкөй, оңой нерсе комбайн,
Айдоо кыйын жакшы үйрөнүп алмайын.
Карап турсаң, оруп, жыйып, тазалап,
Капты тосуп куюп турат буудайың.
Жакшы ыр деген эл көзүнө ушундай,

Болуу керек түшүнүктүү, дапдайын.

Турмуштун дал өзүндөй жөнөкөй, ары предметтүү, ары образдуу жана окурманга жугумдуу ырларды гана акын жакшы ыр деп эсептейт. Ал эми жакшы ыр не бир мээнет менен толгонуулардын, не бир убара менен уйкусуз түндөрдүн натыйжасында гана жаралары белгилүү. Алыкул өз талантын ошол жарыбаган эмгек менен айкалыштырган акын, ар бир ырына сөздөн сөздү тандап, бир сөз үчүн уйкусуз түндөрдү аттырып, бир сөз үчүн мажнун болуп жер безет.

Аның ырас: кечке жуук, эртең менен,
Ың - жыңсыз тынчтык менен эрмектешем.
Чабыттап жем издеген ак барчындай,
Үйүмө эки - үч сап ыр таап келем.
Таш казгандар кеп кылышат өз ара:
- Мобул акын өз - өзүнчө убара,
Ойлойт, басат, бирдеме айтып күңгүрөйт,
Кыйын экен... кыйын экен буларга.

“Мага күлбө”, “Ташчылар” деген бул ырларда акындын түйшүкчүл, машакаттуу жумушу ушундайча сүрөттөлөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алыкул Осмонов. Китепте: Кыргыз адабиятынын тарыхы. 20 - кылымдын адабияты. (20 - 60 - жылдар). 6 - том. Бишкек. 2002.
2. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуу методикасы. I - Китеп. Ф.: Мектеп, 1981
3. *Кулиев К.* Алыкул Осмонов. - Китепте: - Акындын элеси.– Ф., 1965.
4. Кыдырбаева Р. З. Лирика Алыкула Осмонова. Изд - во АН Кирг ССР, 1967.
5. *Осмонов А.* Биздин күндөгү легендалар. - Чыгармалар, II т., 651 – бет
6. *Садыков А. А.* Осмоновдун чыгармаларындагы элдик адабияттын салттары жөнүндөгү материалдардан. - Ученые записки Кирженпединститута, Серия гуманитарных наук. Вып. 6, Фр., 1960.
7. *Сыдыкбеков Т.* Акындын элеси. — Китепте: Алыкул Осмонов. Чыгармаларынын үч томдугу, I - том, Кыргызстан, 1964.
8. Үмөталиев Ш. Алыкул Осмонов. - Ф.: 195

УДК: 371.3.011.4

Арстанбекова Н. Т.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

СТАНДАРТТЫК ЭМЕС САБАКТЫН МАҢЫЗЫ, ТИПОЛОГИЯСЫ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ

Аннотация. Макаланын авторлорунун айтымында педагогикалык адабияттарды талдоо стандарттык эмес сабактардын бир нече типтерин бөлүүгө мүмкүндүк берген.

Алардын аталыштары сабактын максаты, милдеттери, өткөрүү методикасы жөнүндө көз караштарды берет. Стандарттык эмес сабактын негизги максаты окуучулардын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн өнүктүрүү болуп эсептелет. Ал окуучуларда англис тилинен буга чейин болгон маалымат булактарын алган билимдерин актуалдаштыруу зарылчылыгы аркылуу ишке ашат. Мындай сабактагы маалыматтын булагы болуп, окуу китеби гана эмес, интернет болуп калат. Сабактын структурасы эркин жана импровизацияланган болот. Мугалим анда окуучулардын өз алдынча иштешине жардам берүүчү консультант катары кызмат кылат. Класстагы атмосфера демократиялуу, эркин жана эмоционалдык жаткан жагымдуу: окуучулар өздөрүнүн эмгектерин көрсөтүүгө активдүү аракет кылат, окуучулардын күлкүлөрү угулуп, конструктивдүү сын жана каалоо айтылат. Булардын бардыгы окуучулардын жогорку мотивациясы жана стандарттык эмес сабактын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандыруучу натыйжалуу каражат экендигине күбө болот.

Негизги сөздөр: стандарттык эмес сабак, типология, сабактын формасы, методикалык ыкмалар, новатордук мамилелер, сабактын функциялары.

Арстанбекова Н. Т.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

СУЩНОСТЬ, ТИПОЛОГИЯ И ФУНКЦИИ НЕСТАНДАРТНОГО УРОКА

Аннотация. По мнению авторов статьи анализ педагогической литературы позволил выделить несколько типов нестандартных предметов. Их названия дают представление о цели, задачах, методике проведения урока. Основной целью нестандартного урока является развитие познавательной деятельности учащихся. Это достигается за счет необходимости актуализации у учащихся знаний, полученных из уже существующих источников информации по английскому языку. Источником информации на таком уроке становится не только учебник, но и интернет. Структура урока свободная и импровизированная. Учитель выступает в качестве консультанта, помогая ученикам работать самостоятельно. Атмосфера в классе демократичная, свободная и эмоционально приятная: ученики активно стараются показать свою работу, слышен смех учеников, высказывается конструктивная критика и пожелания. Все это свидетельствует о высокой мотивации учащихся и о том, что нестандартный урок является эффективным средством формирования когнитивной автономии.

Негизги сөздөр: стандарттык эмес сабак, типология, сабактын формасы, методикалык ыкмалар, новатордук мамилелер, сабактын функциялары.

Arstanbekova N. T.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

kaparov.ulukbek85@mail.ru

THE ESSENCE, TYPOLOGY AND FUNCTIONS OF NON-STANDARD DAMAGE

Annotation. According to the authors of the article, the analysis of pedagogical literature made it possible to identify several types of non-standard subjects. Their names give an idea of the goals, objectives, and methodology of the lesson. The main purpose of the non-standard lesson is the development of cognitive activity of students. This is achieved due to the need to update the participants' knowledge obtained from existing sources of information on the English language. The source of information in such a lesson is not only the textbook, but also the Internet. The structure of the lesson is free and improvised. The teacher acts as a consultant, helping students to work independently. The atmosphere in the classroom is democratic, free and emotionally pleasant: students actively try to show their work, students can be heard laughing, constructive criticism and wishes are expressed. All this indicates the high motivation of the participants and that a non-standard lesson is an effective means of forming cognitive autonomy.

Keywords: non-standard lesson, typology, lesson form, methodological approaches, innovative approaches, lesson functions.

Азыркы учурда стандарттык эмес сабактардын жүздөн ашык варианттары бар, бирок алардын бирдиктүү типологиясы жок, ошондуктан XX кылымдын 90-жылдарынын башында типтерге бөлүү аракеттери башталган.

Мугалимдер тарабынан сабактын ар кандай формаларын өткөрүү үчүн, көптөгөн методикалык ыкмалар, жаңылыктар, новатордук мамилелер иштелип чыккан.

Азыркы мезгилде педагогика илиминде стандарттык эмес сабактардын төмөндөгүдөй топтору бар:

1. Мелдештер жана оюн түрүндөгү сабактар: сабак-конкурс, сабак-турнир, сабак-эстафета, сабак-дуэль, сабак-КВН, сабак-ишкер оюн, сабак-ролдук оюн, сабак-кроссворд, сабак-викторина ж.б.

2. Коомдук практикада белгилүү болгон иштердин методдоруна, формаларына жана жанрларына негизделген сабактар: сабак-изилдөө, сабак-чеберчилик, сабак-биринчи булактарды анализдөө, сабак-комментарий, сабак-мээге чабуул, сабак-интервью, сабак-репортаж, сабак-рецензия.

3. Окуу материалынын салттуу эмес уюштурулуусуна негизделген сабактар: акылман-сабагы, блок-сабагы, «дублер»-сабагы ж.б.

4. Баарлашуунун ачык формаларын элестетүүчү сабактар: сабак-пресс-конференция, сабак-аукцион, сабак-бенефис, сабак-митинг, сабак-дискуссия, сабак-панорама, теле-сабак, сабак-теле-көпүрө, сабак-билдирүү, сабак-диалог, сабак- «жандуу газета», сабак-оозеки журнал;

5. Фантазияга таянган сабактар: жомок-сабагы, сюрприз-сабагы;

6. Уюмдардын жана мекемелердин иш-аракеттерин имитациялоого негизделген сабактар: сот-сабагы, тергөө-сабагы, трибунал-сабагы, цирк-сабагы, патенттик бюро-сабагы, окумуштуулар кеңеши-сабагы.

7. Класстан тышкаркы иштердин салттуу сабактын чегине которулган сабактар: сабак-КВН, сабак-«билгичтер тергөөнү жүргүзөт», сабак-спектакль, сабак-концерт, сабак-көркөм чыгарманы инсценировкалоо, сабак-диспут, сабак- «отуруш».

8. Интеграцияланган сабактар.

9. Сабакты уюштуруунун салттуу ыкмаларын трансформациялоо: лекция-парадокс,

жуп-суроо, экспресс-суроо, зачет-сабагы (баалоону коргоо), консультация-сабагы, теле берүүсүз теле-сабак.

Формасы жагынан сабактын типтерине башка мамиле кылуунун мисалы катары бир типтүү сабактардын төмөндөгүдөй блокторун саноого болот:

– чыгармачылыктын сабагы: чеберчилик-сабагы, көргөзмө-сабагы, жат жазуу-сабагы, чыгармачылык отчет сабагы.

– коомдук тенденцияларга окшош сабактар: билимдерди коомдук кароо- сабагы, диспут-сабагы, диалог-сабагы.

– предмет аралык жана курс ичиндеги сабактар: бир мезгилде эки предметтен жана бир мезгилде ар кандай курактагы окуучулар үчүн сабактар.

– тарыхый багыттын элементтери менен сабак: окуучулар жөнүндөгү сабак, бенефис-сабагы, тарыхый обзор-сабагы, портрет-сабагы.

– театрлаштырылган сабак: спектакль-сабагы, эскерүү-сабагы, сот-сабагы, аукцион-сабагы.

– оюн сабактары: ишкер оюн-сабагы, ролдук оюн-сабагы, дидактикалык оюн-сабагы, мелдеш-сабагы, саякат-сабагы.

– жардамчы сабактар: тест-сабагы, ата-энелер үчүн сабак, консультация сабагы.

Сунушталган типологиянын тогуз тибин стандарттык эмес сабактардын 60 түрүн системалаштырат, ал болсо стандарттык эмес сабактардын жетишкендиги жана кенен жайылгандыгы болуп саналат. Бул болгон типологиянын толук жана ачык түрлөрү, бирок аларда бирдиктүү негиз жок экендиги байкалат. Көпчүлүк учурда авторлор «форма» деген түшүнүккө таянышат, аны менен кошо «жанр», «метод», «окуу материалын уюштуруу» деген түшүнүктөр колдонулат. Бешинчи пункта «фантазияга таянган сабактарда» негиз берилбейт, анткени фантазия – стандарттык эмес сабактын кандай гана түрү болбосун керектүү шарты боло алат. Бул типологияда предметтин өзгөчөлүгү эске алынган эмес, сунушталган формалар окуучулардын кайсы курактагы топторуна эсептелгени да айтылган эмес.

Ошондой эле И.П. Подласый «Педагогика» [6, 53-б.] окуу китебинде 36 стандарттык эмес сабактардын арасына «чөмүлүү-сабагы, пресс-конференция сабагы, «сот»-сабагы, аукцион-сабагы, чыгармачылык отчеттор-сабагы, зачет-сабагы, чындыкты издөө-сабагы, экскурсия-сабагын киргизген. Белгилей кете турган нерсе, эки изилдөөчү тең стандарттык эмес сабактардын өзүнчө формаларын аташат. Мында сабактардын көпчүлүгүн бир же жакын типтерге кошууга болот эле. Мисалы, ар кандай типтер деп оюн сабагы, ишкер оюн сабагы, ролдук-оюн сабагы, «керемет талаасын» атаган.

Т.А. Стефановская сунуш кылган сабактын типологиясынын негизинде автордун сөзү боюнча, стандарттык эмес сабакты өткөрүүнүн *формалары* коюлган. Бул сабактар мелдештер жана оюн формасында (конкурс, турнир, ролдук же ишкер оюн); ачык мамилелер формасындагы сабактар (пресс-конференция, аукцион, дебат); коомдук-маданий иш-чараларды туураган сабактар (сырттан экскурсия, өткөнгө экскурсия); фантазияга таянган сабактар (жомок-сабагы); башка уюштуруу структуралары менен аралашкан сабактар (консультация-сабагы, семинар-сабагы); сабакка класстан тышкары иштердин салттуу формаларын жылдыруу сабагы (КВН, спектакль, «билгичтер клубу») ж.б [7, 318-б.]. Ошондой болсо да, бул типологияны үстүртөн анализдөө да анда мурункулар сыктуу эле «форма» деген түшүнүктүн бирдиктүү негизин дайыма эле кармап бербестиги байкалат. Андан тышкары, автор стандарттык эмес сабактардын азыркы күндө белгилүү болгон көп

сандаган варианттарын аз берип, мындай тандоо эмнеге негизделгендигин түшүндүрбөйт [1, 31-б.].

Ошондой эле айрым предметтерден стандарттык эмес сабактардын классификациялары берилген: география, история, физика, орус адабияты.

Азыркы учурда стандарттык эмес сабактын теориясы жана практикасы боюнча толук жана мазмундуу иштер катары, В. Кульневич жана Т.П. Лакоцениндин окуу куралы эсептелет [4, 37-б.]. Биринчиден, анда стандарттык эмес сабакты өткөрүүнүн жүздөн ашык алгоритми камтылат, экинчиден, авторлор стандарттык эмес сабактардын «тип» жана «форма» түшүнүктөрүнө чектөө коюшкан. Эгерде сабак окуучуга белгилүү материал боюнча өтө турган болсо, анда ал тиби боюнча билимди системалаштыруу, жалпылоо жана кайталоо сабагы болуп, формасы боюнча, мисалы, саякат-сабагы же экспедиция-сабагы болушу мүмкүн, үчүнчүдөн, «сабакты өтүүнүн өзгөчө формалары жана методдорунун негизинде» сабактын төмөндөгүдөй классификациясын сунуштайт:

1. Уюштурууну өзгөртүү ыкмалары менен сабак: лекция-сабагы, лекция-парадокс, билимдерди коргоо, идеяларды коргоо, жолугушуу-сабагы.

2. Фантазияга таянган сабактар: жомок-сабагы, чыгармачылык-сабагы, көргөзмө-сабагы, фантастикалык проект-сабагы, сюрприз-сабагы, белек-сабагы.

3. Кандайдыр бир сабактын же иштердин түрлөрүн туураган сабактар: экскурсия, сырттан экскурсия, өткөнгө же келечекке саякат, экспедиция сабагы, туристтик проекттерди коргоо сабагы.

4. Оюн жана мелдеш негизиндеги сабактар: оюн сабагы: «проект ойлоп тап», «домино»-сабагы, ишкер оюн сабагы, КВН сабагы; оюн-мелдеш формасындагы сабактар: эстафета сабагы, викторина сабагы; ролдук оюндар сабагы, дидактикалык оюндар сабагы, кроссворд сабагы.

5. Уюштуруунун стандарттык ыкмаларын трансформациялоочу сабактар: суроонун ар кандай түрлөрү (жуп же экспресс-суроо), зачет-сабагы, консультация-сабагы, семинар-сабагы, билимди коомдук кароо сабагы.

6. Окуу материалын уюштуруунун өзгөчөлүгүнө негизделген сабактар: өз ара окутуу-сабагы, «эврика-сабагы, окуучулар өздөрү өткөргөн сабактар «дублер-сабагы», ой жүгүртүү-сабагы.

7. Уюштуруу окуялардын аналогиясы боюнча сабактар: аукцион-сабагы, конференция-сабагы, сот-сабагы, арноо-сабагы.

8. Ишмердүүлүктүн белгилүү методдору жана формаларынын аналогиясы боюнча сабактар: изилдөө-сабагы, изилдөөчүлүк сабагы ж.б. [115, 5-б.]

С.В. Кульневич жана Т.П. Лакоцениндин стандарттык эмес сабактар боюнча типологиясы теориялык негиздүүлүгү жана кылдаттык менен тандалгандыгы менен айырмаланат. Бул азыркы кездеги толук жана кеңири классификация болуп саналат, бирок, жетишкендиктери менен кошо, бир катар кемчиликтерин да атай кетпесек болбойт. *Биринчиден*, «сабакты өткөрүүнүн кадимки жана өзгөчө методдору жана формаларына» негизделген сабактын классификациясынын өзү биз үчүн бүдөмүк жана бирдей эмес. Бул бир мезгилде эки негиз аталган – «метод» жана «форма». Андан тышкары «кадимки» – «өзгөчө» шкаласы субъективдүү жана илимий жактан негизделген эмес. *Экинчиден*, «уюштуруунун ыкмаларын өздөштүрүү менен сабактарды» жана «уюштуруунун стандарттык ыкмаларын трансформациялоону кароочу сабактарды» бир топко бириктирип койсо болот. *Үчүнчүдөн*, бул типологияда дагы эле мурунку типологияларга сынга алынган

«фантазияга таянган сабактар» белгиленген. *Төртүнчүдөн*, кээ бир сабактар жөн эле эскирди: «билгичтер тергөөнү алып барат» жана «дублер аракет кылат» (70-жылдарындагы культ телефильмдерин тууроо) сыяктуу сабактар азыркы мектеп окуучуларында ассоциацияланбайт, ошондуктан аларды өткөрүү мугалимге максатка жетүүгө жакшы мүмкүндүк түзбөйт, мындай сабакта кызыгуу атмосфераны түзүүгө кепилдик берилбейт. Башка жагынан, типологияда заманбап телешоуну тууроо мүмкүнчүлүгү каралган эмес. Мисалы, «Ким миллионер болгусу келет?», «Акыркы каарман» ж.б. ошондой эле Интернет торун, заманбап мультимедиа каржаттарын пайдалануу да каралбаган. Биздин оюбузча бул типологиянын акыркы кемчилиги окуу предметтеринин өзгөчөлүгүн жана окуучулардын курагын эске албагандыгында. Бул анын азыркы мектеп үчүн практикалык маанисинин төмөндөшүнө алып келет [4, 115-б.]

Илимий адабияттарды талдоо көрсөткөндөй айрым предметтер жана башталгыч мектеп (сейрек учурда ортоңку звено үчүн) үчүн стандарттык эмес сабактардын типологиясы активдүү иштелип чыккан, методикалык колдонмолордо да алар басымдуулук кылат. Жогорку класстардын практикасында мындай сабактар сейрек колдонулат, жана алар үчүн типологиясы да иштелип чыккан эмес.

Профессор А.Т. Калдыбаеванын пикири боюнча стандарттык эмес сабактар башталгыч жана ортоңку звенолордо өткөрүлүшү керек деп белгилешет, анткени өспүрүм мезгилде салыштыруу, жалпылоо, байланыштарды табуу, талашуу, далилдөө ж.б. билгичтиктер калыптанган болот [3, 40-б.] Мындан жогорку мектепте берилген көндүмдөрдү кошумча стимулдаштыруунун кереги жок. Демек, стандарттык эмес сабак өзүнүн актуалдуулугун улам жоготот деген корутунду чыгарса болот, бирок мындай позиция менен келишүүгө болбойт, анткени жогорку класстар көпчүлүк учуруда өз алдынча чечим чыгара алышат жана алардын алдында олуттуу суроолор, моралдык-этикалык маселелер турат. Жаш куракка жараша окуучулардын кайсы бир маселени өз алдынча жыйынтыктоого жана баалоого умтулуусу, кылган иштеринин натыйжасын ойлоноу, өзүн-өзү сыңдоо, өзүн-өзү тарбиялоо ж.б. алардын өнүгүүсүнө таасир этишет. Көпчүлүк учурда реалдуу суроолору пайда болот. Алардын интеллектиси даяр формулаларга канааттанбайт, аларды ачуу жана кайрадан түзүүгө умтулат, ошондуктан жогорку класстын окуучулары түшүнүктөргө жана мугалимдин менменсинип сүйлөөсүнө ишене беришпейт. Жазалоо аларда көпчүлүк учурда келекени жана ишенбөөчүлүк менен кароону пайда кылат. Мугалимге жогорку класстарда терең эмоционалдуу жана интеллектуалдык жооп чакыруучу өз алдынча ойлонуп, корутундууну аныктоочу аларга жакын проблеманы чакыруу жеткиликтүү ыкманы колдонуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Мындай мүмкүнчүлүккө стандарттык эмес сабак ээ болот, анткени ал окуучулардын жекече жөндөмдүүлүгүн жана жакындыгын эске алуу менен болуучу окуучу менен мугалимдин демократиялык мамилеси менен башка сабактардан айырмаланат. Стандарттык эмес сабактарынын өнүктүрүүчү жана тарбия берүүчү потенциалы окуучулардагы пайда болгон эмоцияларды жана сезимдерди басууга эмес, тескерисинче демилге берип, кызыктыруу болот. Мындай сабактарда сөзсүз коммуникация үчүн себеп түрткү керек болот, демек, активдүү компетенциялар калыптанат.

Англис тили предмети окуучуларда эмоцияларды жана толкундаткан сезимдерди басуу эмес, алардын көрүнүшүн кеңейтүүгө багытталган. Мындай сабактарда окуучуларда коммуникациялык компетенция активдүү калыптанат.

Стандарттык эмес сабактардын бардык формалары тең жогорку звенодо иштебесе да өзүнүн маанисин жоготпойт. Биздин оюбузча, фантазияга, көркөм ишмердүүлүктү туураган

формаларды, мелдеш формалары сыяктуу сабактын үлүшүн азайтса болот. Алар башталгыч жана ортоңку звеного мүнөздүү десек жаңылышпайбыз.

Коомдук же илимий иштердин формаларына, жанрларына жана методдоруна таянган, баарлашуунун ачык формасын элестеткен, мекемелердин, уюмдардын же коомдук-маданий иш-чаралардын ишмердүүлүгүн туураган сабактын үлүшү, тескерисинче өсүшү керек.

Жогоруда айтылгандар жогорку мектептеги предметтер үчүн стандарттык эмес сабактардын типологиясына өтүүгө мүмкүндүк берет, анткени стандарттык эмес сабактар бир катар формалдуу белгилери менен сабак болуп калат, аны классификациялоодо М.И. Махмутовдон баштап көпчүлүк дидакттар таянган сабактын *дидактикалык максатын* түшүнүгүн негиз кылуу менен биз, англис тилинен стандарттык эмес сабактардын типтерин төмөнкүдөй бөлүштүрдүк:

1. *Жаңы материалды окуу сабактары*: лекция сабагы, кино-сабак, видео-сабак, Интернет-сабак, саякат-сабагы, сырттан экскурсия сабагы, интервью сабагы, баарлашуу-сабагы, панорама сабагы ж.б.

2. *Билимдерди жана билгичтиктерди калыптандыруу сабагы*: практикум-сабагы, изилдөө-сабагы, ишкер оюн-сабагы, ролдук оюн-сабагы, консультация- сабагы, диспут-сабагы, митинг-сабагы ж.б.

3. *Билимди системалаштыруу жана жалпылоо сабагы*: конференция-сабагы, сот-сабагы, аукцион-сабагы, спектакль-сабагы, концерт-сабагы, эссе-сабагы, КВН-сабагы, интеграциялык сабак ж.б.

4. *Текшерүүчү сабактар*: зачет-сабагы, семинар-сабагы, мелдеш-сабагы, ринг-сабагы ж.б.

Таблица 1. – Стандарттык эмес сабактардын классификациясы

Сабактын типтери	Стандарттык эмес сабактардын варианттары
Жаңы материалды окуу сабактары	Лекция-сабагы, кино-сабагы, видео-сабагы, интернет-сабагы, саякат-сабагы, экскурсия-сабагы, интервью-сабагы, баарлашуу-сабагы, панорама-сабагы ж.б.
Билимдерди жана билгичтиктерди калыптандыруу сабагы	Практикум-сабагы, изилдөө-сабагы, ишкер оюн-сабагы, ролдук оюн-сабагы, консультация-сабагы, диспут-сабагы, митинг-сабагы ж.б.
Билимди системалаштыруу жана жалпылоо сабагы	Конференция-сабагы, сот-сабагы, аукцион-сабагы, спектакль-сабагы, концерт-сабагы, эссе-сабагы, КВН-сабагы, интеграциялык сабак ж.б.
Текшерүүчү сабактар	Зачет-сабагы, семинар-сабагы, мелдеш-сабагы, ринг-сабагы ж.б.

Стандарттык эмес сабак – кадимки мектеп сабагы жөнүндөгү ойду кеңейтүүчү дидактикалык феномен, ошондуктан теорияда жана практикада активдүү түрдө стандарттык

жана стандарттык эмес сабактарды чектөөчү *критерийлер* иштелип чыгып, стандарттык эмес сабактардын мазмундук *белгилери* талкууланып жатат.

Стандарттык эмес сабак жекече дидактикалык түзүлүшкө ээ дегенге кошулабыз. Ал сабактын максатынан жана окулуп жаткан материалдын этабынан көз каранды болгон салттуу эмес формага ээ; сабактын милдеттүү элементтеринен (уюштуруу, мугалимдин сөзү, тема, максатты жарыялоо ж.б.) башка дагы сабактын бул түрүнө гана тийиштүү элементтерди камтыйт.

Стандарттык эмес сабак чынында мугалим менен окуучунун өзгөчө өз ара аракеттенүүсү менен мүнөздөлөт. Анын өзгөчөлүгү стандарттык эмес сабакты өткөрүүдө жана уюштурууда мугалим предметти окутуучу адис гана эмес, окуу ишмердүүлүгүн уюштуруучу катары кызмат кылат, б.а. стандарттык эмес сабакта мугалим жогорку класстын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн башкаруунун жолу аркылуу жүрөт. Ал проблемаларды коет, окуу топторун түзөт, маалыматтардын булактарын көргөзөт, маалыматтардын ар кандай булактары менен иштөө, аны системалаштыруу жана анализдөө көндүмдөрүн калыптандырат. Стандарттык эмес сабакка даярдануу мугалимден да, окуучудан да кылдаттыкты талап кылат. Эң негизгиси, 40 мүнөттүк окуу убактысынын чегинде мугалим тарабынан жүргүзүлгөн консультация жана сунуштар факт жүзүндө стандарттык эмес сабакты убакытта чектебелеген кылып коет.

Мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенүүсү биргелешип түзүү принциптеринде түзүлүшү керек. Чыныгы биргелешип түзүү мугалим окуучунун деңгээлине түшкөндө жана анын кызыкчылыгынын деңгээлинде иштегенде пайда болбойт. Тескерисинче, окуучуларды азыркы илимий жетишкендиктер менен тааныштырып, окуучуларды изденүүчү диалогго киргизүү керек, ошондуктан стандарттык эмес сабактарда окутуунун каражаттарын жана методдорун тандоодо окуучулардын проблемалык, изденүүчүлүк, эвристикалык аңгеме, изилдөөчүлүк метод ж.б. логикалык ойлоноучулук ишмердүүлүгүн активдештирүүгө басым жасалат. Н.Г. Прашковичтин ишинде стандарттык эмес сабактын окуучунун эмоционалдык жана эрктик сферасына тийгизген таасири чагылдырылган эмес. Инсандын бул сфералары атайын жетекчиликти талап кылат. Стандарттык эмес сабакта окуучуларда оң эмоциялар пайда болушу керек, ошондуктан бул сабакта мугалим досчулук, эмоционалдык жагымдуу атмосферасын түзүүсү зарыл. Мындай сабактын аныктоочу белгиси окуучуларда кызыгуу, таң калуу, күнөм саноо интеллектуалдык сезимдердин (), демилгенин пайда болушу, коллективдик таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнө катышууга умтулуу болуп саналат.

Окутуу процессинде билимдин ар кандай булактары колдонулат. Аралаш сабакта бул мугалимдин сөзү болуп калат. Стандарттык эмес сабакта маалыматтардын булагы кенен болот: окуу куралы, китеби, журнал, интернет.

Маалыматтын булагы же булактардын комбинациясы сабактын тибин тандоого таасир этет.

Стандарттык эмес сабактын натыйжалуулугунун башкы критерийи башка сабактар сыяктуу эле анын жыйынтыгы: билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбия берүүчүлүк максаттарга жетүү, ошондуктан стандарттык эмес сабак өзгөчө кылдаттык менен даярданууну талап кылат: кокустан пайда болгон оюн же дискуссия сабактын милдеттерин чече албайт. Ар бир стандарттык эмес сабактын милдеттери окуучулар базалык билим жана компетенция алган, сабактын атайын иштелип чыккан системаларында ишке ашуу мүмкүнчүлүгү болот, ошондуктан стандарттык эмес сабактар дайыма ж.б. сабактарды толугу менен алмаштырбашы керек. Окуу процессин уюштуруунун мындай формаларын көп

пайдалануу максатка ылайык эмес, «стандарттык эмес» бат эле «стандарттык» болуп, натыйжада окуучулардын предметке болгон кызыгуусун төмөндөтөт [8, 71-б.]

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси:

1. Алимбеков А. Азыркы сабак жана аны өткөрүүнүн технологиясы (И. Бекбоев менен авторлош). – Бишкек, 2011. – 191 б.
2. Божович, Е.Д. Особенности усвоения учебного материала школьниками // Советская педагогика. – 1988. – №10. – С. 41-45.
3. Калдыбаева А.Т., Жолдошова Б.А. Педагогические условия формирования у учащихся креативности на уроках литературного чтения // Актуальные вопросы образования и науки. – 2020. – №2 (70). – С. 39-42.
4. Кульневич, С.В. Не совсем обычный урок [Текст]: практическое пособие / С.В. Кульневич, Т.П. Лакоценина. – Ростов-на-Дону: Учитель, 2001. – 176 с.
5. Нестандартные уроки [Электронный ресурс]. – URL: [http:// www.lessons.irk.ru](http://www.lessons.irk.ru)
6. Подласый, И.П. Как подготовить эффективный урок: книга для учителя. – Киев: Радянська школа, 1989. – 126 с.
7. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. – М.: Совершенство, 1998. – 368 с.
8. Троицкая, Н.Б. Нестандартные уроки и творческие занятия [Текст]: учебно-методическое пособие. – М.: Дрофа, 2006. – 139 с.

УДК:81'362(575.2)

Асанбек кызы С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Asanbekova41@gmail.com

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ “АЯЛ” КОНЦЕПЦИЯСЫ ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНИН САЛЫШТЫРМА АСПЕКТИСИНДЕ

Аннотация: Макалада Ч.Айтматовдун прозаларында сулуулук менен аялдуулук, сүйүү менен үмүт айкалышкан аялдардын образы чагылдырылган. Мындай сулуу, жүрөктү элжиреткен аялдардын образдарында сулуулук менен сезимталдык гана эмес, тырышчаактык, идеяларды жактоочулук жана адамдарга ишеним көрөтүү чагылдырылган. Бул образдардын жаралышы жазуучунун чоңойгон жашоо шартына, алган билимине, дүйнөгө болгон көз карашы жана баалуулуктарды түшүнүүсүнүн калыптанышына байланыштуу болгон. Аталган образдарды жаратуу процесси коркуу, азап чегуу, турмуштун сыноосу сыяктуу кадимки адамдык факторлор менен бирге өтөт. Аялзатынын бардык образдарында аялдардын жашоого болгон күчтүү эрки адамзаттын идеясы менен үндөшүп, аны даңазалаган, ошондой эле Ч.Айтматовдун адам баласынын тагдыры туурасында ой жүгүртүүсү көрсөтүлгөн. Анын максаты адам жашоосунун эң негизги суроолоруна өзүнүн эмгектерине жооп берүү. Адамдын заман жана урпак алдындагы жоопкерчилиги жөнүндөгү

идея негизги эстетика. Ч. Айтматов бардык залкар жазуучулардай эле өз дүйнөсүн жараткан. Ал эми Айтматовдун дүйнөсү-бул жакшылык менен жарыктыктын, сүйүү менен адамкерчиликтин, жеке адам тагдыры менен жалпы элдин тагдырын гармониялуу биримдигинин дүйнөсү. Айтматовдун ааламы-замандын, доордун, чек аранын, кылымдардын квинтэссенциясы.

Негизги сөздөр: аялдын образы, эне, кыз, аял, концепт, чыгармачылык булактар, жазуучунун жеке касиети, бөтөнчө эстетикалык үлгү, фразеология.

Асанбек кызы С.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Asanbekova41@gmail.com

КОНЦЕПТ «ЖЕНЩИНА» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч.АЙТМАТОВА В СОПОСТОВАТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация: В статье в прозах Ч.Айтматова созданы воодушевляющие женские образы, сочетающие красоту и благородство, любовь и надежду. В этих прекрасных и трогательных женщинах отражены не только чувственность и красота, но и связано с обстановкой, в которой рос писатель, полученным образованием, последующим формированием ценностных ориентаций и мировоззрения. Процесс создания этих образов, страдание и испытание. Образы всех женских персонажей и сильный волею к жизни перекликались с идеей человеческой природы и восхваляли её, а так же проявляли размышления Ч.Айтматова над судьбой человечества. Его цель ответить своими произведениями на самые фундаментальные вопросы человеческого существования. Идея ответственности человека перед временем и потоками основная эстетика. Ч. Айтматов как и все великие писатели создал свой мир. А мир Айтматова-это мир добра и света, любви и человечности, гармоничного единства индивидуальной человеческой судьбы и судьбы всего народа. Мир Айтматова-это квинтэссенция времени, эпохи, границ, столетий.

Ключевые слова: образ женщины, мать, дочь, жена, концепт, личность писателя, творческие источники, особые эстетические стандарты, фразеология.

Asanbek kyzy Sezim

Undergraduate

Kyrgyz State University named after I.Arabayev

Bishkek c.

Asanbekova41@gmail.com

THE CONCEPT OF “WOMEN” IN THE WORKS OF CH. AITMATOV IN THE COMPARATIVE ASPECT OF THE RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract: In the prose of Ch.Aitmatov created inspiring female images that combine beauty and nobility, love and hope. These beautiful and touching women reflect not only sensuality and beauty, but also perseverance, commitment to ideals and faith in the man. The creation of these images was associated with the situation in which the writer grew up, received education, followed by the formation of value orientations and worldview. The process of creating these images is

accompanied by the presence of nature and human factors, such as danger, suffering and testing. Images of all female characters with the strong will to life echoed the idea of human nature and praised it, as well as it showed reflections of Ch.Aitmatov on the fate of mankind. His goal – to answer his works at the most fundamental questions of human existence. The idea of man is responsibility before the time and descendants – the main aesthetics Ch.Aitmatov. Like all great writers Chingiz Aitmatov created his own world. And the world Aitmatov is a world of goodness and light, love and humanity, harmonious unity of individual human fate and the fate of the whole people. The world of Aitmatov is the quintessence of time, era, borders, centuries.

Keywords: female images, mother, daughter, wife, phraseology, concept. creative sources, the writer's personality, a special aesthetic standard.

Айтматов Чынгыз Төрөкулович 1928-жылы 12-декабрьда Талас облусунун Кара-Бура районундагы Шекер айылында туулган. 1948-жылы ал ветеринардык техникумду, 1953-жылы Кыргыз айыл чарба институтун., 1956-1958-жылдары жогорку адабий курстарды (Москва) аяктаган. Андан кийин журналист, “Литературный Киргизстан” журналында ректор болуп иштеген. СССРдин ири адабий басылмалары- “Новый мир” жана “Литературная газетанын” редколлегиясынын мүчөсү, “Иностранная литература” журналынын ректору болгон, чыгармачыл союздарга жетекчилик кылган, ал эми 90-жылдардан СССРдин жана Кыргыз Республикасынын дипломатиялык миссияларын башкарган. Айтматовдун чыгармачылыгы студент кезинде башталган. Орус жана кыргыз тилдеринде жазып, биринчи ангемеси “Гезитчи Дзюйдо” деген ат менен 1952-жылы “Киргизстан” альманхында орус тилинде жарыяланган [1].

Анын чыгармалары кыргыз адабиятын эл аралык денгээлде которуп, жазуучунун дээрлик бардык чыгармалары КМШ өлкөлөрүнүн драма жана опера театрларынын сахналарында коюлган жана чыгармалары боюнча тартылган кинофильмдер Эл аралык кинофестивальдардын сыйлыктарына жана байгелерине татыктуу болгон. Анын чыгармалары дүйнөнүн 200дөн ашуун тилдерине которулган. Биринчи чыгармасы жарык көргөндө Чынгыз Айтматов 24 жашта болгон. Дүйнөнүн 7 өлкөсүнүн – Баку, Астана, Люксембург, Бишкек, Ташкент, Казань жана Анкара шаарларындагы көчөлөр жазуучунун ысымы мн ыйгарылгын.

Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы аялдардын образы – улутубуздун руханий-адептик мурасын сактоодо, жайылтууда зор өбөлгө.

Коомдун руханий – адептик мурасын сактоо жана жайылтуу максатында Чынгыз Айтматовдун чыгармаларындагы аялдардын образын окутууда жашоонун, үй-бүлөнүн ачкычы болгон, адамдын адамдык даражасын көтөргөн, атагын арттырган так ушул аял каармандардан кандайдыр бир таалим алууга үндөө милдети турат.

Үй-бүлөдө эркек киши баарына баш болуп, тирек болсо, аялзаты – ошол тутуканы бекем кармаган айныгыс кеңешчи. Элибиз абалтадан бери аялзатына урмат менен мамиле жасап, алардын айткан кеп кеңешин жерге таштабай, акыл калчап, омоктуу ойлоруна баа берип келишкен.

Ч. Айтматов өз чыгармаларында аялдардын кылган иши адам баласынын жашоосунда өзгөчө орунду ээлерин белгилеген.

“Балалыгымдын башталыш курагын чоң энем Айымкандын жаркын элеси менен энчилеш эстейм. Атам да андан көп нерсени үйрөнүптүр жана дайыма ошондой энеси болгон үчүн

сыймыктанчу. Чоң энемдин башынан ак элечек түшчү эмес. Биздин калк каадасына караганда мындай элечекти бир үйдүн нарктуу-салттуу байбичеси гана кие алат эмеспи.

Чоң энем өз өмүрүндө уч кыз, эки уул көрүптүр. Ошол кыздарынын бири Каракыз апамдын да менин балалыгымдагы орду өлчөөсүз зор”, - деп белгилейт даанышман жазуучу өзүнүн “*Балалыгым*” аттуу аңгемесинде [1, 265].

Даанышман, улуу инсаныбыздын калк кадырына ээ болгон жазуучу болушуна ушундай нарктуу аялзатынын таасири тийген. Аны жазуучу өзүнүн көпчүлүк чыгармаларында аялзатынын адамзат турмушундагы ролу абдан чоң экенин белгилейт.

Согуштун каарында калган союздук республикалардын катарында Кыргызстандын эли да көп кайгы тарткан. Канчалаган энелер баласыз, жаш балдар атасыз, керилген келиндер күйөөсүз калат. Ошондой болсо да белди бек бууган энелер, жаш келиндер кайратмандык менен колхоздо иштеп, өздөрүн эле эмес, балдарны да татыктуу багып, тарбиялоого жетише алышкан. Буга мисал катары “*Атадан калган туяк*” аңгемесин айтууга болот.

Чыгармадагы Жээнгул өзүнүн жалгыздыгына, аялзаты экенине карабастан сүйүкүү күйөөсүнөн калган жалгыз туягын атасыз дедирбей, эч нерседен кем кылбай тарбиялоо үчүн көптөгөн жерлерде иштөөгө аракет жасаптыр.

Жээнгулдүн сабырдуулугу, эмгекчилдиги, мээримдүүлүгү, сүйүктүү жарынан калган жалгыз туякка камкор эне экендиги баланын кызыкчылыгын, келечектин кызыкчылыгын ойлогон аялзатынын үлгүсү катары өсүп келаткан кыздарыбызды тарбиялоого болот [1, 208-211].

“*Ак кеме*” повестинде Бекей куу этек шордуу, балдары болсо этегине ырыс толуп, бешенесине күн конмок. Бекейдин кара мүртөз Орозкул бала төрөп бербедиң деп сабаса да, баарын чыдамдуулук менен көтөрөт, дароо эле кол шилтеп кетип калбайт. Азыр кыздарыбыз төрөмөк турмак, кайра баладан алыс болуп өздөрүнүн гана кызыкчылыгын ойлоп жатышпайбы [1, 111-118].

“*Саманчынын жолу*” повестинде чыныгы кайратман эненин образы берилет. Автор аялзатынын башына эмне түшпөсүн, ал көйгөйдү назиктигине же алсыздыгына салбай, тескерисинче чыйралып, кайталангыс кадамдарды жасарын Толгонайдын образы аркылуу чагылдырылган.

Үй-бүлөсүндөгү болгон эр жүрөктөрүнүн баарынан айрылган Толгонай кайгырып, мөгдүрөп жатып калган жок. Тескерисинче Субанкул башкарган бригадирликти колуна алып, белди бек бууп, келечекке кадам таштай баштады [3, 59].

Ушундай кайратман аялзатынан биздин жаштарыбыз таалим алууга эмнеге болбосун. Толгонай өз балдарын атасы Субанкулдай жалтанбас, мээнеткеч, намыскөй кылып тарбиялагандыктан согушта жалтайлап качып кала берген жок .

“*Гүлсарат*” повестинде керемет аялзаты – Жайдар. Жайдар дегенчелик эле айкөл сапатка ээ. Айкөл дебей анан не дейбиз, Танабай Гүсарыны минип дуулап жүргөн учурда, Бүбүжанга ашык болуп, эч нерсеге карабай, өзүнүн керт башын ойлоп калган мезгилде, короодо кой карап сабыр менен күйөөсүн күттү. Өзүн эмес, Танабай экөөнүн келечегин ойлоду. Бул Жайдардагы даанышмандык.

Танабайды Танабай кылган ошол да Жайдар. Ал болбосо Танабай ошончо ийгиликке жетишмек эмес. Самакчылары бар, алар койлорун карашат, бирок үйдүн очогун тутанткан аялзаты болбосо эркектин иши оңолбойт эмеспи. Кыргызда бекеринен: “Эркекти эр кылган да аял, кара жер кылган да аял”, - деп бекеринен айтышпаган сыяктуу [2, 47-82].

Ал эми “*Делбирим*” повестичи? Бул повестте өзгөчө сапаттарга эгедир аялзаты-Кадийча.

Кадийча турмушта жолу болбогон, жашоону башкача көз караш менен караган, ошол эле учурда өз сүйүүсү, бактысы учун да күрөшүүгө даяр аялзатынан. Анын бузуку катыр көбүрөөк айыптабыз. Ооба, ал бир үй-бүлөнүн бузулуп кетишине себепчи болду, бирок өз бактысы үчүн күрөшүүгө аракет жасады. Анадан майнап чыкпаганын түшүндү да, Ильяз экөөнүн ортосунда эч кандай кармап турган үй-бүлөлүк биримдик калбаганын түшүнүп жакшылыкча гана бакыт тилеп, ажырашууга мажбур болду. Ошол акыркы чечкиндүүлүгү менен ал Ильяздын эсинде калды.

Адам жаңылат, бирок аны баары эле сезе берет, акылдуулар гана жаңылыштыгын мойнуна алат, мына ошолордун бири – Кадийча. Биз адамбыз, бизден ар кандай жаңылыштыктар кетип турат, ошону кеч болсо да түшүнүү, кайра туура жолго кадам шилтөө керектигин жаш муундарга айтуу керек [4, 190].

“*Биринчи мугалим*” повестинде биз жоолуктурган аялзаты – Алтынай. Алтынай чыныгы кыргыздын сыймыктуу кызы болуп, профессорлук наамга чейин жетишине Дүйшөндун гана таасири дейбиз. Бирок бул жерде Алтынайдын да талыкпаган эмгеги жатат. Мындай кыргыз кыздардын жан дүйнөсүндөгү чыныгы жоопкерчилик, намыс, аракетчилдик, жөнөкөйлүк, эмгекчилдик бар. Эгер Алтынайда биз санап өткөн сапаттардын бири болбосо, андай ийгиликке жете алмак эмес.

Москвадан билим алып, профессор, академик болгон айымды айыл эли сыйлап төргө отургузганда, бул орундукка мен эмес, Дүйшөн отурушу керек эле деген ойго келет. Мында анын бийик адамгерчилиги, жакшылыкты эч качан унутпаган, окумуштуулук даражасына көөп кетпеген жөнөкөйлүгү көрүнүп турат. Ошол сыйлуу жерге отуруудан уялып, тез эле кетүүгө мажбур болот. Керек болсо, аны сыйлаган элге да таарынган сыяктуу. Дүйшөндү аяп, жолдо өзүнүн бактысына, келечегине жол ачкан “*Биринчи мугалимин*” сагынып да, ыраазы болуп да, нааразы болуп да, миң түркүн ойлордун туткунунда шаарга кетет.[4. 338]..

Ал эми чыныгы аялзатынын оор сыноодон өткөргөн Ч.Айтматовдун повестерини бири – “*Бетеме – бет*”.

Бул повестте Сейденин татаал тагдыры өзгөчө нукта баяндалат. Ал бирде качкынга кошулуп күйөөсү Ысмайылдын жасаган кадамдарына макул болсо, кийин анын адамгерчиликсиз, айбандык бет кабы ачлы баштаганда, аны менен бетме-бет күрөшүүгө өтөт. Өз колу менен кармап берет.

Сейде абдан жароокер, жугумдуу, илбериңки, эмгекчил, алган жарынын сүйүкүүсү эле. Ошол илбериңкилигин, назиктигин, туруктуулугун Ысмайыл өз колу менен барча-барча талкалады. Анын жесир Тотойдун, чиедей балдарынын уйун уурдап жеп, анысы аз келгенсип : “*Мен согуштан ачкадан өлөм деп качкан эмесмин, өлгүсү келгендер өлө берсин. Мен жөн эле өлө койбойм, мен жейм, мен уурдайм...*”- деген сыяктуу сөздөрү, бир түндө Сейданын капкара чачын куудай агартат. Ал Ысмайылды жащырып жүргөн күндөрүнө өкүнөт да, дароо эле аны менен күрөшүүгө өтөт. Антпесе күйөөсү чектен чыгып кетмек. Дегеле ошондой оор жүктү Сейда көтөрө алмак эмес [3, 236].

Бул чыгармада Чынгыз Айтматов чыныгы кыргыз аялдарынын тээ байыркы замандардан бери эле адилеттик үчүн күрөшүүчү экенин белгилеп келген.

“*Кылым карытар бир кун*” романында да бир канча аялзаты сүрөттөлөт. Алардын негизгилерини бири – Үкүбала. Ал Эдигейдин тагдырына тагдырлаш, бирге туруп, бирге баскан, оор күнүндө таштап кетпеген, климта татаал Борондуда да Эдигей менен бирге бактылуу турмуш кечире алган аял.

Сүйүүнүн сурап келбес ооручуларында (Эдигейдин Зарипага көңүлү түшүп, аны кыя албай жүргөн маалында), өмүрлүк жолдошуна түшүнүү менен мамиле жасап, сабырдуулугунун натыйжасында өз үй-бүлөсүн сактап калат. Чиедей балдары менен Абдугалиптен ажыраган Зарипа балдарынын келечегин ойлоп, Борондудан кетет. Эдигейдин турмушун бузгусу келген эмес.

Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы ушундай мүнөздөгү аялдар жана ар таштаган кадамы биз үчүн кайталангыс тарбиянын башаты боло алат.

Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы аялдардын образынын *сабырдуулуктун, сый-урмат көрсөтүүнүн, жумшактыкты, кечиримдүүлүктү, жөнөкөйлүктү, боорукерликти, аракетчилдикти, эмгекчилдикти, жоопкерчиликти* уйрөнөбүз. Бир эле кыз үчүн эмес, эркек балдарда келечекте кандай кыздар менен баш кошуп, түтүн булатса өзүнө да, ата-энесине да, бала-чакасына да жакшы натыйжа бере турганын сөзсүз ойлонот десек жаңылышпайбыз. Кыздын ички слуулугу менен сырткы келбети шайкеш келип, сүйлөгөн сөзү таттуу шербет сыяктуу кулака жагымдуу, жасаган иши менен да дал келип турса, бир эле үй-бүлөнүн бактысына жаралган ачл эмес, бүтүндөй кыргыз элинин накр-нускасын сактаган, кадыр-баркка ээ болоруна ишенүүгө болот.

Менин бул илимий макаламда бир гана Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы “Аял” концепциясы эмес орус жана англис тилдеринин салыштырма аспектисин да карап чыктым.

Англис тилинде негизделген “ Аял” түшүнүгүнүн структурасында үч микротүшүнүк аныкталган [5, 125]:

- “ Адамдын тышкы мүнөздөмөлөрү”
 - а) Биологиялык мүнөздөмөлөр аспектиси,
 - б) Келбет аспектиси,
 - в) Сексуалдык жагымдуулук аспектиси.
- “ Адамдын ички өзгөчөлүктөрү”
 - а) Психологиялык,
 - б) Адеп-ахлактык- моралдык сапаттар,
 - в) Ителлектуалдык жөндөмдүүлүк аспектиси
- “ Социалдык адамдын мүнөздөмөлөрү”
 - а) Үй-бүлөлүк абалы аспектиси,(келин, жубай, жесир, эне, кыз, бойдок)
 - б) Башкалар менен болгон мамилелер аспектиси, (эркек мн аял)
 - в) Социалдык маанидеги иш чаралар аспектиси, (кесиптик, ишмердүүлүк, үй чарба)

Англис тилдеринде сүйлөгөндөр үчүн аялдын сырткы мүнөздөмөлөрү өзүнөн өзү да, анын ички же социалдык өзгөчөлүктөрүнө кошумча катары да маанилүү. Англис тилиндеги фразеологиялык бирдиктер орус тилиндегидей нормадан четтөөлөргө эмес, аны сыпаттоого багытталган. “ Адамдын тышкы өзгөчөлүктөрү” микроконцепциясы үчүн эки тилде тең универсалдуу болуп “*аял*”, “ *физикалык алсыздык*”, “ *сулуулук*”, “*баштапкы күнөөгө аралашуу*”, “ *каарылык*”, “ *аялдыктын жоктугу*” белгилери саналат. Эң чоң номинативдик тыгыздык жана демек, эне тилинде сүйлөгөндөр үчүн маанилүүлүгү, биздин картотека боюнча, англис фразеологиялык бирдиктеринин материалдарынын негизинде “ *жаштык*”, “ *сулуулук*”, “ *сексуалдык жагымдуулук*” белгилери менен мүнөздөлөт жана “ *сулуулук*”, “ *эски жашы*” деген орустун фразеологиялык бирдиктеринин материалына негизделген.

Англис фразеологиясында аялдын сырткы келбетине оң баа берүү анын ички сапаттарына (интеллекти, мүнөзү) терс баа берүү менен айкалыштырылышы мүмкүн, ал эми аялды сексуалдык объект катары кабыл алуу аны индивид катары көрмөксөнгө салууга алып келет.

Эки тилде тең “Адамдын ички өзгөчөлүктөрү” микроконцепциясы бардык жагынан аялдардын басымдуу терс мүнөзү менен мүнөздөлөт.

“Адамдын ички өзгөчөлүктөрү” эки тилде тең “*назиктиктин*”, “*жумшактыктын*”, “*мүнөздүн боорукерлигинин*”, “*жөнөкөйлүктүн*”, “*уяңдыктын*”, “*женилдетүүлүктүн*”, “*бузукулуктун*” белгилери болуп саналат. Эң жогорку номинативдик жыштык биздин картотека боюнча “*өз алдынчалык*”, “*чечкиндүүлүк*”, “*энергия*”, “*ачуу*”, “*аялдуулук*”, “*бузулгандык*” белгилери мн мүнөздөлөт. Орус фразеологиялык бирдиктердин негизинде түзүлгөн “*акмактык*”, “*жыныстык бузукулук*”, жана “*темперамент*”, “*сүйүүчүлүк*”, “*эки жүздүүлүк*” аялдардын идеялына карышы чагылдырат жанан эске алат.

“Социалдык адамдын мүнөздөмөлөрү” микро-концепциясын объективдүү чагылдырган англис фразеологиялык бирдиктери аялдардын коомдогу ролу жөнунүндөгү салттуу ойлорду да, феминисттик агымдардын таасири астында калыптанган аялдардын коомдук активдүүлүгүнө көз караштыда чагылдырат.

Эки тилде тең аялдардын мышык жана көпөлөк менен байланышы жалпы болуп саналат. Менин изилдөөмдүн жүрүшүндө алынган маалыматтар аялдын психологиялык мүнөздөмөлөрү, өзгөчө анын моралдык сапаттары жана башка адамдар мн болгон мамилеси бардык ар түрдүүлүгү мн орус тилинде сүйлөгөндөдүн аң сезиминде эң чон мааниге ээ экендиги көрүнүп турат.

Корутунду

Азыркы тил илиминдеги концепция маселеси изилдөөнүн келечектүү багыттарынын бирине кирет. Концепциянын теориясы боюнча бирдиктүү көз караштын жоктугуна карабастан, жалпысынан төмөнкү жоболор кабыл алынган:

Түшүнүк аң сезимге таандык; тилде анын объективдүүлүгү; анын курамына түшүнүктөн айырмаланып, сүрөттөмө жана классификация гана эмес, сезимдик- эрктүү жана образдуу- импирикалык мүнөздөмөлөрдү да киргизүү.

Азыркы учурда концепцияга эки негизги мамиле түзүлдү: когнитивдик жана лингвомаданий, бирок алар бири-бирин жокго чыгарбайт.

Концепция көйгөйү боюнча ар кандай көз караштарды салыштырып, материалыбыздын өзгөчөлүгүн эске алуу мн биз концепцияны изилдөөгө лингвомаданий мамилени ишибизге киргизүүнү туура деп таптык. Биз концепцияны катуу структуралаштыруу мүмкүн эмес деген пикирге кошулабыз, анткени ал аң сезимдин бирдиги, бирок изилдөө максаттары үчүн аны структуралаштыруу толук негиздүү. Менин ишимде “Аял” түшүнүгүнүн структурасы эки негизде каралган:

- 1) Структура абстракциянын ар кандай деңгээлдеги элементтеринин иерархиялык уюшулган байланышы катары,
- 2) Түшүнүктүн мазмунун сапаттык мүнөздөгөн концептуалдык, образдык жана нарктык компоненттердин жыйындысы катары.

Колдонулган адабияттар

1. Ч. Айтматов 8 томдон турган чыгамаларынын жыйнагы: IV-том. Повесттер, аңгемелер. /Түз. Абдылдажан Акматалиев. – 3-бас. «Улуу тоолор», 2014. – 516
2. Ч. Айтматов 8 томдон турган чыгармаларынын жыйнагы: III-том. Повесттер, аңгемелер./Түз. Абдылдажан Акматалиев.-3-бас.- “Улуу тоолор”, 2014. – 384.
3. Ч. Айтматов 8 томдон турган чыгармаларынын жыйнагы: II-том. Повесттер, аңгемелер./Түз. Абдылдажан Акматалиев.3-бас.-”Улуу тоолор”, 2014.- 520.

4. Ч.Айтматов 8 томдон турган чыгармаларынын жыйнагы: I-том. Поветтер, аңгемелер./Түз. Абдылдажан Акматалиев.-3-бас,- “Улуу тоолор”, 2014. – 38 4.
5. Арсентьева .Е.Ф. Казань: Казань университетинин басмасы, 1989. – 125.

УДК: 297.18

Асанов Р.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КУРАН ЖАНА СУННОТТОГУ КЫЛМЫШ ЖАНА ЖАЗА

Аннотация. Бул макалада Куран жана сунноттогу кылмыш жана жаза маселелери философиялык жана диний көз караштан талданат. Макалада исламдын негизги булактары болгон Куран жана хадистердеги кылмыш жана жаза тууралуу негизги концепциялар каралып, алардын философиялык жана теологиялык аспектери талдоого алынат. Ошондой эле, ислам укугундагы жаза түрлөрү жана алардын коомдук жана моралдык ролу талкууланат.

Негизги сөздөр:Куран, суннот, кылмыш, жаза, ислам философиясы, ислам укугу, теология, моралдык аспектер.

Асанов Р.

Магистрант

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ В КОРАНЕ И СУННЕ

Аннотация. Данная статья посвящена философскому и религиозному анализу понятий преступления и наказания в Коране и сунне. В статье рассматриваются основные концепции, связанные с преступлением и наказанием, как они представлены в Коране и хадисах, а также их философские и теологические аспекты. Также обсуждаются виды наказаний в исламском праве и их роль в обществе и морали.

Ключевые слова: Коран, сунна, преступление, наказание, исламская философия, исламское право, теология, моральные аспекты.

Asanov R.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

CRIME AND PUNISHMENT IN THE QURAN AND SUNNAH

Abstract. This article provides a philosophical and religious analysis of the concepts of crime and punishment in the Quran and Sunnah. The article examines the main concepts related to crime and punishment as presented in the Quran and Hadith, and analyzes their philosophical and theological aspects. It also discusses the types of punishments in Islamic law and their role in society and morality.

Keywords: Quran, Sunnah, crime, punishment, Islamic philosophy, Islamic law, theology, moral aspects.

КИРИШҮҮ

Ислам философиясы жана мыйзамы мусулмандар үчүн диний жана адеп-ахлактык жетекчиликтин эки негизги булагы болгон Куран жана Сүннөттөн келип чыгат. Бул ыйык тексттерде руханий көрсөтмөлөр гана эмес, сот адилеттиги, анын ичинде кылмыш жана жаза маселелери боюнча так көрсөтмөлөр бар. Ислам акыйкаттыкты адилеттүү коомдун негизги элементи катары карайт, ошондуктан кылмыш жана жаза маселелери өзгөчө мааниге ээ.

Исламдын негизги ыйык тексти болгон Куранда Кылмыштардын жана жазалардын ар кандай аспектилери менен алектенген көптөгөн аяттар бар. Бул аяттар уурулук жана киши өлтүрүү сыяктуу материалдык кылмыштарды гана эмес, моралдык жана руханий кылмыштарды да карашат. Мухаммед пайгамбардын хадистеринен турган сүннөт бул осуяттарды толуктап, тактап, аларды мусулмандардын күнүмдүк жашоосунда колдонуу боюнча кененирээк көрсөтмөлөрдү берет.

Бул тексттерди философиялык талдоо Ислам ой жүгүртүүсү кылмыш жана жаза окууларында адилеттүүлүк, өч алуу жана кечиримдүүлүк идеяларын кантип бириктирерин түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул принциптер Ислам коомдорунун укуктук тутумун гана аныктабастан, динге ишенгендер карманууга тийиш болгон моралдык жана этикалык стандарттарды түзөт.

Бул макаланын максаты-Куран жана Сүннөттөгү кылмыш жана жаза түшүнүктөрүнүн философиялык жана диний аспектилерин терең изилдөө жана талдоо. Изилдөө бул булактарда берилген негизги түшүнүктөрдү жана алардын Ислам мыйзамдарынын жана адеп-ахлак нормаларынын өнүгүшүнө тийгизген таасирин изилдейт. Жазалардын ар кандай түрлөрүнүн теологиялык негиздемелерине жана алардын коомдук ынтымакты жана адилеттүүлүктү сактоодогу ролуна өзгөчө көңүл бурулат.

Курани карим жана сунноттогу кылмыш жана жаза

Куран, Исламдын ыйык китеби, мусулмандар үчүн жашоонун бардык тармактарында, анын ичинде адилеттүүлүк маселелеринде негизги колдонмо болуп саналат. Куранда жарыяланган негизги принциптердин бири-адилеттүүлүк. Адилеттүүлүк момундардын бардык иш-аракеттерин жетектөөгө тийиш болгон негизги талап катары каралат. Аллах Куранда бардык адамдарга, алардын социалдык абалына, расасына жана динине карабастан, адилеттүү мамиле кылуунун маанилүүлүгүн бир нече жолу баса белгилеген.

Акыйкаттык принциби аятта: "эй, ишенип тапшыргандар! Акыйкатта бекем болгула, өзүңөргө, ата-энеңерге же туугандарыңарга каршы болсо да, Аллах үчүн күбө болгула" (Куран, 4:135). Бул аят жеке кызыкчылыктарына карабастан калыс адилеттүүлүктүн жана чынчыл күбөлөндүрүүнүн зарылдыгын көрсөтөт [1].

Куранда адилеттүүлүктүн дагы бир маанилүү принциби – мыйзам алдында теңдик. Бардык адамдар Аллахтын алдында бирдей каралат жана эч ким мыйзам алдында артыкчылыкка ээ эмес. Аятта: "Чындыгында, Аллах туугандарына акыйкаттыкты, жакшылыкты жана жардамды буйруйт жана жийиркеничтүү, күнөө жана кылмышка тыюу салат. Ал силерге насаат айтат, ошондо силер эстеп каласыңар " (Куран, 16:90), акыйкаттыктын жана адептүү жүрүм-турумдун зарылдыгы баса белгиленет.

Аятта: " Көзгө көз, тишке тиш, Өмүр үчүн өмүр " (Куран, 5: 45), келтирилген зыян үчүн бирдей өч алууну болжолдогон талион принциби жөнүндө айтылат.

Куранда кылмыштар бир нече категорияга бөлүнөт, алардын ар бири конкреттүү Жазаларды талап кылат. Кылмыштардын негизги түрлөрүнө хукм ал-джинаят (инсанга каршы кылмыштар), хукм ал-муамалат (менчикке каршы кылмыштар) жана хукм ал-худуд (Шариат тарабынан белгиленген жазалардын чектери) кирет.

Хукм ал-джинаят адам өлтүрүү, денеге залал келтирүү жана моралдык зыян келтирүү сыяктуу кылмыштарды камтыйт. Исламда адам өлтүрүү эң оор кылмыштардын бири катары каралат жана өлүм жазасына чейин катуу жаза каралган. Аятта:" жана Аллаху таала өлтүрүүгө тыюу салган жанды өлтүрбөгүлө " (Куран, 17: 33) адам жашоосунун ыйыктыгы жана аны урматтоонун зарылдыгы баса белгиленген.

Хукм аль-муамалат уурулук, тоноо жана алдамчылык сыяктуу мүлктүк кылмыштарды камтыйт. Куранда уурулукка каршы катуу чаралар, анын ичинде колду кесүү да аятта айтылгандай: "ууру менен уурунун кылган иштери үчүн жаза катары колдорун кесип салгыла" (Куран, 5:38). Бирок, бул чаралар адилетсиз жазага жол бербөө үчүн катуу шарттарды жана далилдерди эске алуу менен колдонулат [2].

Хукм аль-худуд Шариат конкреттүү Жазаларды белгилеген кылмыштарды камтыйт. Мындай кылмыштарга ойноштук, жалаа жабуу, спирт ичимдиктерин ичүү жана мыйзамдуу бийликке каршы чыгуу кирет. Бул кылмыштар үчүн жазалар катуу жөнгө салынат жана камчы сыяктуу коомдук жазаны жана өзгөчө оор учурларда өлүм жазасын камтыйт.

Бул жазалар Аллах тарабынан жазылган жана Ислам мыйзамдарынын ажырагыс бөлүгү катары каралат. Жазалардын негизги түрлөрүнө талион, акчалай компенсация, коомдук жаза жана өлүм жазасы кирет.

Талион (кесас) денеге залал келтирүү жана киши өлтүрүү учурларында колдонулуучу "көзгө көз" принцибин билдирет. Бул принцип жазанын келтирилген зыянга шайкеш келишин жана адилеттүү өч алууну талап кылат. Бирок, Куран кечиримдүүлүккө жана элдешүүгө үндөп, ырайымсыз чараларга альтернатива сунуштайт.

Акчалай компенсациялар (Дия) ден соолукка же мүлккө зыян келтирилген учурларда колдонулат. Дия жабыркаган адамга же анын үй-бүлөсүнө келтирилген зыяндын ордун толтуруу катары төлөнгөн белгилүү бир сумманы билдирет. Бул практика кан өч алуудан сактайт жана социалдык гармонияны калыбына келтирүүгө өбөлгө түзөт.

Коомдук жазаларга камчы уруу жана буту-колун кесүү кирет. Бул жазалар ойноштук, жалаа жабуу жана уурулук сыяктуу кылмыштар үчүн колдонулат. Аятта:" зынаа жана зынаа кылгандардын ар бирин жүз камчы менен сабагыла " (Куран, 24: 2) зынаа кылгандардын жазасы жөнүндө айтылат. Жазаларды эл алдында аткаруу коом үчүн эскертүү катары кызмат кылат жана мыйзамдарды бузуунун олуттуулугун баса белгилейт.

Өлүм жазасы адам өлтүрүү, Куралдуу тоноо жана мыйзамдуу бийликке каршы козголоң сыяктуу эң оор кылмыштар үчүн берилет. Куранда коомго олуттуу коркунуч келтирген кылмышкерлер үчүн эң жогорку жаза катары өлүм жазасы каралган. Бирок, бул жаза катуу жол-жоболорду жана далил талаптарын эске алуу менен колдонулат [4].

Ислам мыйзамдарынын Курандан кийинки экинчи негизги булагы болгон сүннөт Хадистердин жыйнагы – Мухаммед пайгамбардын сөздөрү, иш-аракеттери жана жактыруулары. Ал Курандын осуяттарын толуктоо жана тактоо менен Ислам юриспруденциясын (Фикх) калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Сүннөт мусулмандардын жашоосунун ар кандай аспектилери, анын ичинде сот адилеттиги, социалдык жүрүм-турум, ырым-жырымдар жана адеп-ахлак нормалары боюнча кенири көрсөтмөлөрдү берет.

Ислам юриспруденциясында сүннөт Курандын жоболорун туура чечмелөөгө жана колдонууга жардам берген түшүндүрмө булак катары каралат. Сахабалары тарабынан пайгамбардын сөздөрүнөн жазылган хадистер ар кыл темаларды камтыйт жана Курандын тигил же бул принциптери чыныгы жашоодо кандайча ишке ашканын көрсөткөн конкреттүү мисалдар катары кызмат кылат. Бул мисалдар укуктук ченемдерди белгилөө жана укуктук талаштарды чечүү үчүн өзгөчө мааниге ээ.

Мухаммед пайгамбардын хадистеринде кылмышка жана жазага байланыштуу көптөгөн сөздөр жана мисалдар камтылган. Алар кылмыштардын ар кандай түрлөрү, классификациясы жана тиешелүү жазалары боюнча деталдуу көрсөтмөлөрдү беришет. Бул хадистер исламдык Кылмыш-жаза мыйзамдарын калыптандыруу үчүн маанилүү булак болуп саналат жана мусулман юристтерине укуктук ченемдерди иш жүзүндө колдонууга жардам берет.

Жаза тууралуу белгилүү хадистердин бири уурулукка байланыштуу: "наркы динардын төрттөн бирине барабар же андан ашкан буюмду уурдаганы үчүн уурунун колу кесилиши керек" (Бухари, 679). Бул Хадисте Курандын осуяттары такталып, уурдалган буюмдун колу кесилген буюмдун минималдуу баасы көрсөтүлгөн. Бул майда уурулук үчүн адилетсиз жазалардан качууга жардам берет жана аткаруунун адилеттүүлүгүн камсыз кылат.

Хадисте ойноштукка байланыштуу: "ойноштук кылган жана ойноштук кылган адам үйлөнбөсө, алардын ар бирин жүз камчы менен сабагыла. Эгерде алар никеде болсо, анда аларды таш бараңга алып өлтүргүлө" (Муслим, 1690). Бул Хадисте ойноштук үчүн жазалар кылмышкердин үй-бүлөлүк статусуна жараша деталдаштырылып, нике милдеттенмелерин аткаруунун жана үй-бүлө институтун коргоонун маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Мүмкүн болсо, кечирилүүгө татыктуу болгондорго жаза бергиле" (Тирмизи, 1424). Бул хадис ырайым кылуунун зарылдыгын баса белгилеп, адилетсиз жазалардан качуу үчүн колдонууда этият болууга чакырат.

Мухаммед пайгамбардын доорунда жазаларды колдонуу мисалдары мусулман юристтери жана укук таануучулары үчүн маанилүү прецедент болуп саналат. Алар пайгамбардын Куранда жана хадистерде белгиленген адилеттик принциптерин реалдуу кырдаалдарда кантип колдонгонун көрсөтүшөт. Бул мисалдар исламдык укуктук ченемдердин практикалык маанисин жана алардын коомго тийгизген таасирин жакшыраак түшүнүүгө жардам берет.

Белгилүү учурлардын бири уурулук жасаган Махзум уруусунун аялына тиешелүү. Ал пайгамбарга алып келгенде, анын жогорку социалдык абалына карабастан, анын колун кесип салууну буйруган. Бул иш мыйзам алдындагы теңдик принцибин жана укук бузуучунун социалдык абалына карабастан, адилеттүү сот адилеттигинин зарылдыгын баса белгилейт [3].

Дагы бир мисал, ойноштук үчүн жазаны колдонуу. Пайгамбарыбызга ойноштук кылганын мойнуна алган кишини алып келишкенде, пайгамбар адегенде үч жолу жазадан качууга аракет кылып, сөзүнөн баш тартууну сунуш кылган. Бирок, эркек киши мойнуна алууну талап кылганда, пайгамбар аны таш бараңга алып өлтүрүүнү буйруган. Бул окуя пайгамбардын ырайым кылууга кантип умтулганын, бирок шарияттын осуяттарын так аткарганын көрсөтөт.

Адилеттүүлүк Ислам философиясында жана укугунда борбордук түшүнүктөрдүн бири болуп саналат. Исламда адилеттүүлүк (адл) момундардын жашоосунун бардык аспектилерин жетектеши керек болгон Кудайдын принциби катары кабыл алынат. Аллах

Куранда бардык адамдарга, алардын социалдык абалына, расасына жана динине карабастан, адилеттүү мамиле кылуунун маанилүүлүгүн бир нече жолу баса белгилеген. Бул адилеттүүлүк принциби Кудайдын эрки жана акылмандыгы түшүнүгү менен тыгыз байланышта жана мусулмандар бардык иштеринде аны аткарууга милдеттүү.

Курандын аятында: "Чындыгында, Аллах туугандарына адилеттикти, жакшылыкты жана жардамды буйруйт жана жийиркеничтүү, күнөө жана кылмышка тыюу салат. Ал силерге насаат айтат, ошондо силер эстей аласыңар " (Куран, 16:90), адилеттүүлүк адилеттүү жашоонун жана коомдун жыргалчылыгынын негизи экени баса белгиленет. Ислам акыйкаттыкты мыйзамдуу талап катары гана эмес, ар бир мусулмандын моралдык милдети катары да карайт.

Исламдагы адилеттүүлүк тең салмактуулук түшүнүгүн да камтыйт (истикома), бул ар кандай кызыкчылыктар менен тараптардын ортосундагы тең салмактуулукту билдирет. Бул принцип кылмыш үчүн жаза кемчиликсиз жосундарга пропорционалдуу болушун жана Тараптардын бири да кемсинтилбешин талап кылат. Бул тең салмактуулукка коомдогу гармонияны жана тартипти камсыз кылган укуктук жана социалдык аспектилерде жетишүү керек.

Исламда кылмыш мыйзамды бузуу катары гана эмес, күнөө катары да каралат (зунуб), бул анын руханий жана адеп-ахлактык чен-өлчөмүн баса белгилейт. Күнөө-бул Кудайдын осуяттарын бузуу жана Аллах белгилеген тартипке кол салуу. Ошентип, Исламдагы ар бир кылмыштын кош мааниси бар: юридикалык жана руханий.

Исламда кылмыш үчүн жаза (укуп) эки функцияны аткарат: жазалоо жана Кун. Өч алуу адилеттүүлүктү калыбына келтирүүгө жана кылмыш келтирген зыяндын ордун толтурууга кызмат кылат. Ал эми кун кылмышкердин жанын тазалоого жана анын Аллах менен болгон мамилесин калыбына келтирүүгө багытталган. Бул жагынан алганда, жаза кылмышкерге өкүнүүгө жана ондоого мүмкүнчүлүк берген Кудайдын ырайымы катары каралат [1].

Ислам укук таануучулары жаза кылмышка туура келиши керек жана зарыл болгон чарадан ашпашы керек деп баса белгилешет. Куран аятында: "жана бирдей жамандык үчүн теңирчилерге сыйлык бергиле. Эгерде силер чыдап, кечирсеңер, анда сабырдуулар үчүн жакшы болот " (Куран, 16:126), жазалоонун пропорционалдуулугунун жана мүмкүн болсо кечиримдүүлүккө үндөөнүн зарылдыгы жөнүндө айтылат.

Исламдагы жазалоонун этикалык жана моралдык принциптери Кудайдын осуяттарына жана Куранда жана Сүннөттө келтирилген мисалдарга негизделген. Негизги моралдык принциптердин бири-адилеттүүлүк, ал жазанын адилеттүү болушун жана жасалган кылмыштын оордугуна ылайык келишин талап кылат. Ислам адилеттүүлүгүнүн бардык аспектилерин камтыган кайрымдуулук да маанилүү аспект болуп саналат.

Кечиримдүүлүк (АФ) Ислам адеп-ахлагынын маанилүү элементи болуп саналат. Мухаммед пайгамбар жолдоочуларына бири-бирин кечирүүгө жана ырайым кылууга үйрөткөн. Хадисте: "ким кечирсе жана элдешсе, ал Аллахтан сооп алат" (Муслим, 2588). Кечиримдүүлүк кайрымдуулуктун эң жогорку формасы жана коомдук ынтымакка жетүү каражаты катары каралат.

Жазанын ачыктыгы коом үчүн эскертүү катары кызмат кылат жана мыйзамдарды бузуунун олуттуулугун баса белгилейт. Курандын аятында: " алардын жазасы башкаларга сабак болсун " (Куран, 24: 2) башкаларга үлгү жана эскертүү болушу үчүн, эл алдында жазалоо зарылдыгы жөнүндө айтылат.

Заманбап Шариат соттору Ислам мыйзамдары улуттук мыйзамдардын бир бөлүгү болгон көптөгөн мусулман өлкөлөрүнүн укуктук системаларында маанилүү ролду ойноону улантууда. Шариат соттору үй-бүлөлүк талаш-тартыштар, мурас маселелери жана кылмыш иштери сыяктуу кеңири иштерди карайт. Куранда жана Сүннөттө камтылган принциптер сот чечимдерин кабыл алуу жана жаза берүү үчүн негиз болуп саналат [2].

Сауд Арабиясы жана Иран сыяктуу кээ бир өлкөлөрдө Шариат соттору толук юрисдикцияга ээ жана кылмыштуулуктун бардык түрлөрүн, анын ичинде оор кылмыштарды карайт. Египет жана Пакистан сыяктуу башка өлкөлөрдө Шариат соттору жарандык соттор менен бирге жашашат жана алардын юрисдикциясы негизинен жеке статуска (нике, ажырашуу, мурас) байланыштуу иштердин айрым түрлөрү менен чектелет.

Мусулман өлкөлөрүндө шариат тарабынан белгиленген жазалардын ар кандай түрлөрү колдонулат. Бул Жазаларды төрт негизги категорияга бөлүүгө болот: хадд (конкреттүү кылмыштар үчүн белгилүү жазалар), кисас (талион принциби), Дия (акчалай компенсациялар) жана таазир (дискрециялык жазалар).

Хадд жазаларга ойноштук, уурулук, ичкилик ичүү жана жалаа жабуу сыяктуу кылмыштар үчүн коомдук камчы, ампутация жана өлүм жазасы кирет. Мисалы, Сауд Аравиясында жана Иранда хадд жазалары колдонулат, анын ичинде ойноштук үчүн коомдук камчы жана уурулук үчүн колун кесүү. Бул жазалар катуу жөнгө салынган шарттарга ээ жана аларды колдонуу үчүн далилдердин жогорку стандарттары талап кылынат.

Кисас жазалар "көзгө көз" принцибине негизделген жана адам өлтүрүү жана денеге залал келтирүү сыяктуу кылмыштар үчүн колдонулат. Иран менен Пакистанда кисас принциби адам өлтүрүү иштеринде адилеттүүлүктү орнотуу үчүн колдонулат, мында жабырлануучунун туугандары өч алууну же дияны талап кыла алышат.

Дия жабырлануучуга же анын үй-бүлөсүнө келтирилген зыян үчүн төлөнүүчү акчалай компенсацияны билдирет. Жазанын бул түрү көпчүлүк мусулман өлкөлөрүндө, анын ичинде Сауд Аравиясында, Иранда жана Пакистанда талионго же өлүм жазасына альтернатива катары колдонулат.

Таазир жазалар судьяга хадд же кисас камтылбаган кылмыштар үчүн жаза берүү укугун берет. Буга эркинен ажыратуу, айып пул салуу же коомдук жумуштар кириши мүмкүн. Египет жана Иордания сыяктуу өлкөлөрдө, таазир жазалар судьяга иштин жагдайларын жана кылмышкердин күнөөсүн эске алууга мүмкүндүк берип, ар кандай учурларда колдонулат.

АКШ жана Европанын көпчүлүк мамлекеттери сыяктуу батыш өлкөлөрүндө жазык сот адилеттиги жазалоо эмес, калыбына келтирүү жана калыбына келтирүү принциптерине негизделген. Бул өлкөлөрдөгү жазаларга эркинен ажыратуу, пробация жана коомдук жумуштар кирет, ал эми өлүм жазасы АКШнын айрым штаттарында жана башка чектелген юрисдикцияларда гана колдонулат.

Ислам укугу зыянды калыбына келтирүүгө жана куткарууга басым жасаса, Батыш Мыйзамы кылмышкерлерди калыбына келтирүүгө жана рецидивдин алдын алууга басым жасайт. Эки системанын тең күчтүү жана алсыз жактары бар жана аларды салыштырмалуу изилдөө аткаруу практикасын жакшыртууга жана сот адилеттигинин натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет [3]

Сынчылар Шариат тарабынан белгиленген кээ бир жазалар, мисалы, уурулук үчүн ампутация жана ойноштук үчүн таш бараңга алуу ырайымсыз жана адамгерчиликсиз деп

ырасташат. Алар мындай чаралар адамдын негизги укуктарын бузат жана гумандуу мамиленин заманбап эл аралык стандарттарына каршы келет деп эсептешет.

Экинчи жагынан, исламдык жаза тутумунун жактоочулары бул жазалар терең моралдык жана диний негиздерге ээ деп ырасташат. Алар шариат коомдук тартипти жана адилеттүүлүктү сактоого багытталганын жана катуу жазалар кылмыштуулуктун алдын алууга тоскоол болорун баса белгилешет. Мындан тышкары, жактоочулар мындай жазаларды колдонуу катаал шарттарды жана жогорку деңгээлдеги далилдерди талап кылат деп ырасташат, Бул адилетсиз жазалоо коркунучун азайтат.

Айрым мусулман өлкөлөрүндө шариаттын катаал жазаларын жумшартуу же гумандуу чаралар менен алмаштыруу максатында мыйзамдарда өзгөрүүлөр болуп жатат [3].

Мисалы, Тунис жана Марокко сыяктуу кээ бир өлкөлөрдө аялдар менен балдардын укуктарын жакшыртуу, ошондой эле айрым кылмыштар үчүн жазаны жеңилдетүү максатында мыйзамдар кабыл алынган. Мисалы, Тунисте ойноштук үчүн өлүм жазасы жөнүндө мыйзам жокко чыгарылып, анын ордуна альтернативдүү жазалар киргизилген.

Реформаторлор Ислам мыйзамдары зейтгеистке ылайык өнүгүп, заманбап социалдык жана экономикалык реалдуулуктарды эске алышы керек деп ырасташат. Алар шариат Эрежелердин статикалык жыйындысы эмес, жаңы шарттарга көнүүгө жөндөмдүү жандуу салт экенин баса белгилешет. Бул контекстте исламдын укуктук ченемдерин акыйкаттык жана гуманизм принциптерине ылайык келтирүү үчүн кайра карап чыгуу жана жаңылоо иштери жүрүп жатат.

Негизги маселелердин бири-салт менен заманбаптыктын, диний нормаларды сактоо менен адам укуктарын урматтоонун ортосундагы тең салмактуулук.

Айрым изилдөөчүлөр жана укук коргоочулар шариаттын катаал жазаларын колдонуудан толугу менен баш тартууну жактап, алар адам укуктарынын заманбап стандарттарына жооп бербейт деп ырасташат. Алар гуманизм жана адилеттүүлүк принциптерин эске алуу менен ислам укуктук ченемдерин реформалоого жана кайра карап чыгууга чакырышат.

Ошол эле учурда, консервативдик топтор исламдык диний практиканын жана маданияттын ажырагыс бөлүгү деп, салттуу Жазаларды сактоону талап кылышууда. Алар шариатты Кудайдын мыйзамы деп эсептешет, аны заманбап тенденцияларга жана эл аралык кысымдарга ылайык өзгөртүүгө болбойт.

Сауд Арабиясы жана Иран сыяктуу айрым өлкөлөрдө Шариат жазалары эл аралык сынга карабастан колдонула берет. Бул өлкөлөрдүн өкмөттөрү шариат алардын улуттук өзгөчөлүгүнүн жана укуктук тутумунун маанилүү бөлүгү экендигин жана анын ченемдери коомдук тартипти жана адеп-ахлакты сактоого өбөлгө түзөт деп ырасташат [4].

БАЭ жана Иордания сыяктуу өлкөлөр жазаларды жеңилдетүү жана Шариат укуктарын адам укуктарынын эл аралык стандарттарына шайкеш келтирүүгө багытталган реформаларды киргизүү боюнча кадамдарды жасап жатышат. Бул аракеттер диний салттарды сактоо менен азыркы доордун талаптарын канааттандыруунун ортосунда компромисс табууга багытталган.

ЖЫЙЫНТЫКТОО

Исламдагы кылмыштын жана жазанын философиясын жана диний аспектилерин изилдөө исламдын укуктук тутумунун негиздерин жана анын азыркы коомго тийгизген таасирин тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Ислам мыйзамдарынын негизги булактары болгон Куран жана сүннөт мусулман коомдорунда акыйкаттыкты, тартипти жана

адеп-ахлакты сактоого багытталган комплекстүү принциптерди жана ченемдерди сунуштайт. Бул принциптер оор кылмыштар үчүн катуу жазаларды жана кечиримдүүлүктү жана кайрымдуулукту жайылтууну камтыйт, бул исламдык адилеттүүлүктү көп кырдуу жана тең салмактуу кылат.

Шариат сотторунун Заманбап тажрыйбалары жана колдонулган жазалардын түрлөрү ислам укуктук системасы бир катар мусулман өлкөлөрүндө маанилүү ролду ойной берерин көрсөтүп турат. Бирок, жазалоо практикасы өлкөгө жана шариаттын жергиликтүү чечмелөөлөрүнө жараша өзгөрүп турат, бул Ислам мыйзамдарынын ийкемдүүлүгүн жана ыңгайлуулугун көрсөтөт. Ошол эле учурда, азыркы доордо айрым Шариат жазаларынын гумандуулугу жана колдонулушу тууралуу талкуулар актуалдуу бойдон калууда жана карама-каршы пикирлерди жаратууда.

Ислам жаза системасын сыңдоо жана коргоо диний салттарды да, адам укуктарынын заманбап стандарттарын да эске алган укуктук системаны реформалоого салмактуу мамиле кылуу зарылдыгын баса белгилейт. Ислам мыйзамдарындагы Заманбап чечмелөөлөр жана реформалар диний баалуулуктарды сактоо менен мезгилдин талаптарын канааттандыруунун ортосундагы тең салмактуулукту издөөгө багытталган, бул мусулман коомдорунун гармониялуу өнүгүүгө умтулуусун чагылдырат.

Жыйынтыктап айтканда, ислам укугу, сын-пикирлерге жана чакырыктарга карабастан, көптөгөн мусулман өлкөлөрүнүн укуктук тутумдарында маанилүү жана таасирдүү элемент бойдон калууда. Ал өзүнүн түпкү принциптерин сактоо жана заманбап чакырыктарга жооп берүү менен өнүгүүнү жана адаптациялоону улантууда. Ислам Сот адилеттигинин философиялык жана диний негиздерин түшүнүү анын дүйнөдөгү ролун жана маанисин тереңирээк баалоого мүмкүндүк берет, бул ар кандай маданий контексттердеги адилеттүүлүк жана мыйзамдуулук маселелери боюнча андан аркы изилдөөлөргө жана диалогдорго негиз берет.

ШИЛТЕМЕЛЕР ТИЗМЕСИ

1. Алмадуллин л.б. СССРдин мамлекеттик органдарынын жана мусулмандар дин башкармалыктарынын СССРде араб тилинде Куран чыгаруу жана аны 50-жылдары жайылтуу боюнча иш-аракеттери. // вестник Дагестанского илимий борборунун. - Махачкала: Дагестан илимдер борбору, 2014. — № 52. - 84-89-бб.
2. Ахмад а. м. Куран // Ислам Энциклопедиялык сөздүгү. Ансар, 2007. — ISBN 978-5-98443-025-8. (CC BY-SA 3.0)
3. Гастерин т.з. биринчи котормочу жана Курандын орус тилиндеги биринчи басылышы // Исламоведение. — 2011. — № 1.
4. Гурмани п. в. Куранды орус тилине которууда биринчилик маселесине карата // тарых маселелери. — 2013. — № 12.
5. Савкамни а. к. Куран изилдөө объектиси катары. - Саарбрюккен, 2014. — ISBN 978-3-659-51259-9.
6. Густерин п.в. совет дооруна чейинки орус тилдүү коранистика // тарых маселелери. 2015. № 5.

УДК: 621.31

Асанова Ж.К.

Физика- математика илимдеринин кандидаты, профессордун м.а
И. Арабаев атындагы Кыргыз матлекеттик университети

Бишкек ш.
Айбек кызы А.
магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети
ayzat_aibekovna@mail.ru

Омурова А.
студент

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети
aigerim_omurovaa@mail.ru

РЕЛЕЛИК БАЙЛАНЫШ ЧЫНЖЫРЛАРЫНЫН ЛОГИКАЛЫК ТҮЗҮЛҮШТӨРҮ

Аннотация. Математикалык логика, традициялык логикадан кийинки, формалдуу логиканын өсүп өнүгүүсүндөгү экинчи баскычы болуу менен, эсептөө аркылуу ой жүгүртүүнү изилдей турган жана математикалык методдорду, ошондой эле символдордун өзгөчө аппаратын кенири колдонуучу илимдин тармагы.

Математикалык логиканы окуп үйрөнүү келечекте мугалимдик кесипти тандап алган студенттер үчүн да өтө маанилүү. Бул предметти окуп үйрөнүү менен математика илиминин ар түрдүү ырастоолорун негиздөөдө, түшүндүрүүдө жана баяндоодо зарыл болгон логикалык закондордун маңызын түшүнүүгө жол ачылат. Бул макалада релелик байланыш чынжырларынын логикалык түзүлүштөрүнө бир нече мисалдар берилди. Мында мисалдарды чыгарууда алгебралык, таблицалык жолдор берилип, схемалар түзүлдү. Материалды тереңирээк өздөштүрүүгө жана студенттердин ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү тапшырмалар келтирилген.

Негизги сөздөр: математика, математикалык логика, теорема, айтылыштар, релелик байланыш, конъюнкция, дизъюнкция, чын, жалган, айтылыштар.

Асанова Ж.К.

кандидат физико-математических наук, и.о. профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Айбек кызы А.
магистрант

Кыргызский Государственный университет имени И. Арабаева
ayzat_aibekovna@mail.ru

Омурова А.
Студент

Кыргызский Государственный университет имени И. Арабаева
aigerim_omurovaa@mail.ru

ЛОГИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ РЕЛЕЙНЫХ ЦЕПЕЙ

Аннотация: Математическая логика, являясь вторым этапом развития формальной логики после традиционной логики, представляет собой отрасль науки, изучающую рассуждения посредством вычислений и широко использующую математические методы, а также специальный аппарат символов. Изучение математической логики также очень важно для студентов, которые в будущем выбирают профессию учителя. Изучение этого предмета

открывает путь к пониманию сущности логических законов, необходимых для обоснования, объяснения и пояснения различных утверждений математики. В данной статье было приведено несколько примеров логических структур схем релейной связи. Были даны алгебраические и табличные методы вывода примеров, построены диаграммы. Есть задания, которые помогают углубленно усвоить материал и развить мышление учащихся.

Ключевые слова: математика, математическая логика, теорема, высказывания, релейная связь, конъюнкция, истинные, ложные, высказывания.

Asanova Zh.K.

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Acting Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabyayev

Aibek kyzy A.

Master's Student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
ayzat_aibekovna@mail.ru

Omurova A.

student
Kyrgyz State University named after I. Arabyayev

LOGICAL STRUCTURES OF RELAY CIRCUITS

Abstract: Mathematical logic, which is the second stage of development of formal logic after traditional logic, is a branch of science that studies reasoning by means of calculations and widely uses mathematical methods, as well as a special apparatus of symbols. The study of mathematical logic is also very important for students who choose the profession of teacher in the future. The study of this subject opens the way to understanding the essence of logical laws, necessary for the justification, explanation and explanation of various mathematical statements. In this article, several examples of logical structural schemes of relay communication were given. This year, algebraic and tabular methods are used to derive examples and diagrams. There are tasks that help to master the material and develop the thinking of students.

Keywords: mathematics, mathematical logic, theorem, statements, relay communication, conjunction, true, false, statements.

Математикалык логика предметин бир жагынан алганда өтө байыркы илим катарында кароого мүмкүн болсо, экинчи көз караш боюнча ал кийинчерээк, XIX кылымда гана калыптанган жана азыркы убакка чейин өсүп-өнүгүү процесси улантылып, кеңири колдонулушка ээ болгон илимдин маанилүү тармагы болуп эсептелет.

Заманбап билим берүү мейкиндигинин негизги милдеттеринин бири - өз алдынча максат коюуга, ага жетүү жолдорун пландаштырууга жөндөмдүү. Билим берүү стандарттары максаттардан тышкары окуучулардын ар кандай универсалдуу билим берүү иш- аракеттерин калыптандыруу үчүн негизги талаптарды да, ошондой эле студенттердин жогорку деңгээлдеги компетентүүлүгүн кошумча өнүктүрүүнү да алдыга койду. Бул талаптарды ишке ашыруу окуучулардын иш- аракетинин когнитивдик жана мотивациялык чөйрөсүн кеңейтүү аркылуу ишке ашат. Бул өз кезегинде окуучулардын когнитивдик кызыгуусун өнүктүрүү деңгээлин жогорулатууну талап кылат. Чынында эле мектеп окуучуларында, студенттерде математикалык логиканын элементтерин үйрөтүүдө зарыл болгон методикалык каражаттардын жетишсиздиги маселесин чечүү актуалдуу болуп жатат.

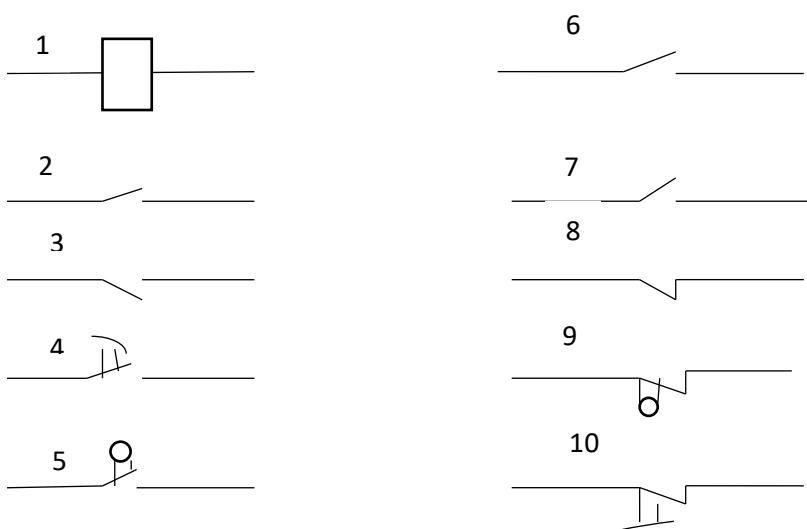
Релелик байланыш чынжырлары- электромагниттик түзүлүштөрдүн жардамы менен жасалган катуу абалдагы реле. Келгиле, аларды логикалык түзүлүштөрүн карап көрөлү.

Бул түзүлүштөр алардын чагылдырылышы түрүндө айырмаланган логикалык өзгөрмөлөрдүн эки тобун колдонуу менен мүнөздөлөт.

Релелерди колдонуу менен ишке ашырылган функциялардын башка түрлөрү байланыш тобуна кошумча касиеттерди берүүгө негизделген.

Релелик контакттардын функциялары жана түрлөрү төмөндөгү сүрөттө көрсөтүлгөн [4]:

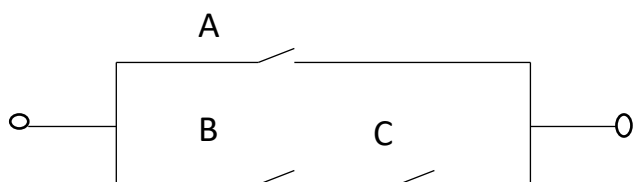
- 1- реле катушкасы (башкаруу схемасы),
- 2- кадимки ачык контакт,
- 3- кадимки жабык контакт,
- 4- активдештирилгенде тескөөчү менен кадимки ачык контакт,
- 5- менен адатта ачык байланыш артка кайтаруучу,

- 6- ачык импульстук контакт,
- 7- адатта ачык байланыш жок өзүн-өзү кайтаруу,
- 8- адатта жабык өзүн-өзү баштапкы абалга келтирбестен байланыш,
- 9- нормалдуу ретардер менен жабык байланыш иштетилген,
- 10- адатта жабык кайра кайтаруу учурунда ретардер менен байланыш.

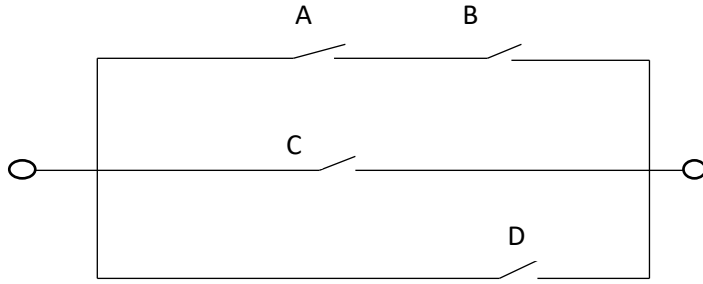
1-Мисал.

Төмөнкү формула үчүн тиешелүү "П-схеманы" түзүңүз: $A \vee B \vee C$.

2- мисал.

Бул "П-схемага"туура келген логикалык алгебранын формуласын түзүңүз.

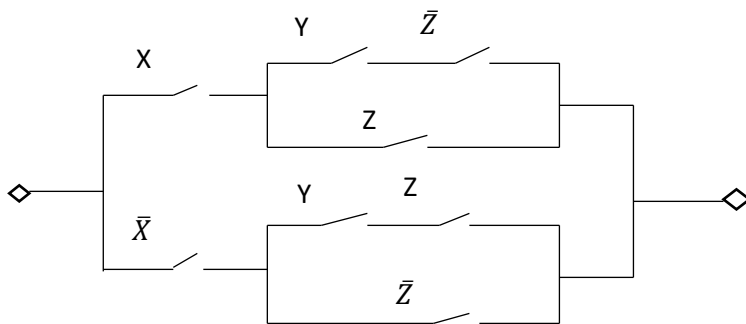

Жообу: $A \vee B \vee C \vee D$

Бир жагынан "П-схемалар" менен экинчи жагынан алгебралык формулалардын ортосундагы белгиленген дал келүү электр чынжырларынын теориясына алгебралык айтылыштардын аппаратын колдонуу үчүн негиз болуп саналат.

Релелик байланыш схемаларынын анализи жана синтези боюнча маселелерди карайлы [1, 3].

3-мисал. Релелик байланыш схемасын жөнөкөйлөтүү жана анын иштешин талдоо.

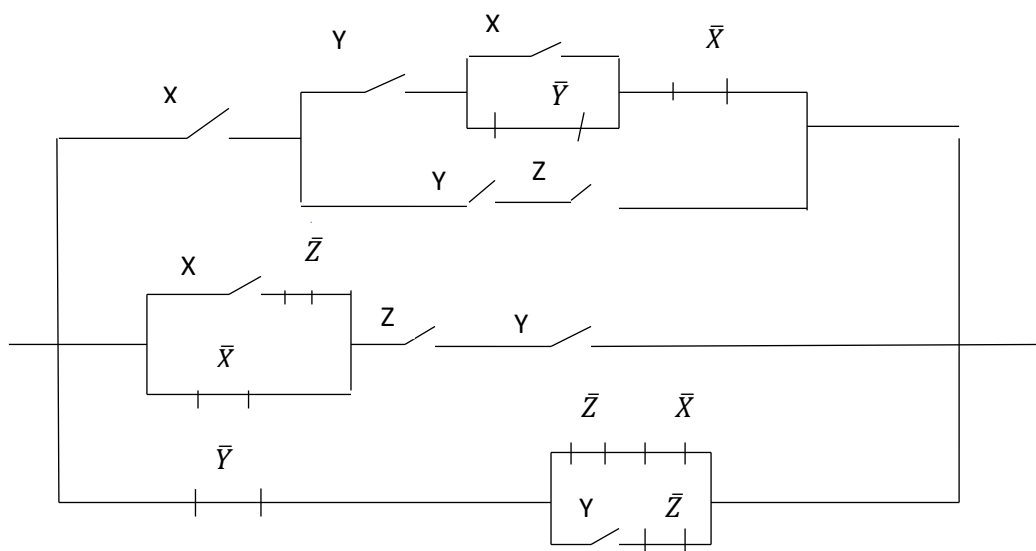
- а) Схеманы жөнөкөйлөтүү үчүн анын структуралык формуласын жазабыз.
- б) Андан кийин пайда болгон формуланы тамгалардын киргизүүлүүсүн минималдуу санына чейин тең барабар кылып жөнөкөйлөтөбүз.
- в) Алынган формуланы колдонуп, ага тиешелүү схеманы кайра түзөбүз. Бул схема алгачкыдай эле иштейт, бирок ага караганда жөнөкөй, анткени ал аз сандагы байланыштарды камтыйт.

Чыгаруу:

$$\begin{aligned}
 X \wedge (Y \wedge \bar{Z} \vee Z) \vee X \wedge (Y \wedge Z \vee \bar{Z}) &= X \wedge (Y \vee Z) \vee X \wedge (\bar{Y} \wedge (Y \vee Z)) \\
 &= X \wedge (Y \vee Z) \vee X \wedge \bar{Y} \wedge (Y \vee Z) \\
 &= X \wedge (Y \vee Z) \vee X \wedge \bar{Y} \wedge Y \vee X \wedge \bar{Y} \wedge Z \\
 &= X \wedge (Y \vee Z) \vee X \wedge \bar{Y} \wedge Z \\
 &= X \wedge (Y \vee Z) \vee X \wedge \bar{Y} \wedge Z
 \end{aligned}$$

Биринчи ар бир кашаа үчүн өзгөртүүлөрдү жүргүзүп, андан кийин алынган формула менен схеманы түзөбүз:

4-мисал. Функционалдык өткөрүмдүүлүктү табуу үчүн бул релелик байланыш схемасын кантип колдонууну көрсөтөлү:

Биринчиден, бул схеманын өткөргүчтүк функциясын түзөлү:

$$F(X, Y, Z) = (X \wedge ((Y \wedge (X \vee \bar{Y}) \wedge \bar{X}) \vee (Y \wedge Z))) \wedge (((X \wedge \bar{Z}) \vee \bar{X}) \wedge Z \wedge Y) \vee (\bar{Y} \wedge ((\bar{Z} \wedge \bar{X}) \vee (Y \wedge \bar{Z})))$$

Эми аны дизъюнкциянын мүчөлөрүнүн санына жараша үч бөлүккө бөлүп, эквиваленттүү трансформация формулаларынын жардамы менен жөнөкөйлөштүрөлү:

$$1) \quad X \wedge ((Y \wedge (X \vee \bar{Y}) \wedge \bar{X}) \vee (Y \wedge Z)) = X \wedge ((Y((X \wedge \bar{X}) \vee (\bar{Y} \wedge \bar{X})) \vee (Y \wedge Z)) = X \wedge ((Y \wedge \bar{Y}) \wedge \bar{X}) \vee (Y \wedge X)) = X \wedge (Y \wedge Z)$$

$$2) \quad ((X \wedge \bar{Z}) \vee \bar{X}) \wedge Z \wedge Y = (((X \vee \bar{X}) \wedge (\bar{Z} \vee \bar{X})) \vee \bar{X}) \wedge Z \wedge Y = ((\bar{X} \vee \bar{X}) \vee \bar{Z}) \wedge Z \wedge Y = ((\bar{X} \wedge Z) \vee (\bar{Z} \wedge Z)) \wedge Y = \bar{X} \wedge Z \wedge Y$$

$$3) \quad \bar{Y} \wedge ((\bar{Z} \wedge \bar{X}) \vee (Y \wedge \bar{Z})) = (\bar{Y} \wedge (\bar{Z} \wedge \bar{X})) \vee (\bar{Y} \wedge (Y \wedge \bar{Z})) = \bar{Y} \wedge (\bar{Z} \wedge \bar{X})$$

Бул формула үчүн чындык таблицасы:

X	Y	Z	$X \wedge (Y \wedge Z) \vee (\bar{X} \wedge Z \wedge Y) \vee (\bar{Y} \wedge (\bar{Z} \wedge \bar{X}))$
0	0	0	1
0	0	1	0
0	1	0	0
0	1	1	1
1	0	0	0
1	0	1	0
1	1	0	0
1	1	1	1

Демек, бул чынжырдын өткөргүчтүк функциясы $F(X, Y, Z)=F(0,0,0)=1$; $F(0,1,1)=1$; $F(1,1,1)=1$.

5-мисал. Релелик байланыштын синтезин көрсөтүү керек. Диаграмма аны жөнөкөйлөтүү үчүн мүмкүнчүлүк берет. Төрт реледен турган эң жөнөкөй реле байланыш схемасын тургузула [2].

X, Y, Z, T өчүргүчтөрү, алар төмөнкү шарттардын жок дегенде бири аткарылган учурда гана электр тогун өткөрүшү керек:

- а) X өчүргүч жабык жана Y же Z өчүргүчтөрдүн бирөө гана жабык;
- б) T ачык жана башка өчүргүчтөрдүн экөө гана ачык;
- в) Y, T жуптарын кошпогондо эки гана өчүргүч жабык.

Керектүү схема канааттандырууга тийиш болгон шарттарды колдонуп, биз адегенде бул схеманын өткөргүчтүк функциясынын F маанилеринин таблицасын түзөбүз («Шарт» деп аталган таблицанын акыркы тилкесинде шарт көрсөтүлгөн, бирок ал үчүн F функциясы баалуулуктардын аргументтеринин берилген топтомунда 1 маанисин алат):

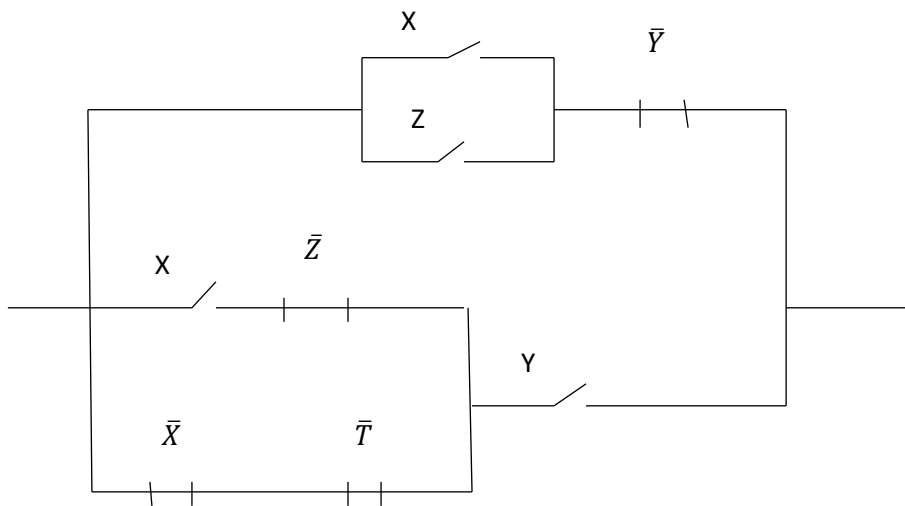
X	Y	Z	T	F(X,Y, Z,T)	Шарт
0	0	0	0	0	
0	0	0	1	0	
0	0	1	0	1	Б
0	0	1	1	1	В
0	1	0	0	1	Б
0	1	0	1	0	
0	1	1	0	1	В
0	1	1	1	0	
1	0	0	0	1	Б
1	0	0	1	1	В
1	0	1	0	1	А
1	0	1	1	1	А
1	1	0	0	1	А
1	1	0	1	1	А
1	1	1	0	0	
1	1	1	1	0	

Жөнөкөйлөтсөк:

$$F(X, Y, Z, T) = 0$$

$$\begin{aligned}
& (X \vee Y \vee Z \vee T) \wedge (X \vee Y \vee Z \vee \bar{T}) \wedge (X \vee \bar{Y} \vee Z \vee \bar{T}) \wedge (X \vee \bar{Y} \vee \bar{Z} \vee \bar{T}) \wedge (\bar{X} \vee \bar{Y} \vee \bar{Z} \vee T) \wedge (\bar{X} \\
& \vee \bar{Y} \vee \bar{Z} \vee T) = (X \vee Y \vee Z \vee T\bar{T}) \wedge (X \vee \bar{Y} \vee Z\bar{Z} \vee \bar{T}) \wedge (\bar{X} \vee \bar{Y} \vee \bar{Z} \vee T\bar{Y}) \\
& = (X \vee Y \vee Z) \wedge (X \vee \bar{Y} \vee \bar{T}) \wedge (\bar{X} \vee \bar{Y} \vee \bar{Z}) = [X \vee (Y \vee Z) \wedge (\bar{Y} \vee \bar{T})] \wedge (\bar{X} \vee \bar{Y} \vee \bar{Z}) \\
& = (X \vee \bar{Y} \wedge Z \vee Y \wedge \bar{T}) \wedge (\bar{X} \vee \bar{Y} \vee \bar{Z}) \\
& = \bar{X} \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee \bar{X} \wedge Y \vee \bar{T} \vee X \wedge \bar{Y} \vee \bar{Y} \wedge Z \vee X \wedge \bar{Z} \vee Y \wedge \bar{Z} \wedge \bar{T} \\
& = \bar{X} \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee X \wedge \bar{Y} \vee (X \vee \bar{X}) \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee X \wedge (Y \vee \bar{Y}) \vee \bar{Z} \vee (X \vee \bar{X}) \wedge Y \wedge \bar{Z} \wedge \bar{T} \\
& = \bar{X} \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee X \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee \bar{X} \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee X \wedge Y \wedge \bar{Z} \vee X \wedge \bar{Y} \wedge \bar{Z} \vee X \wedge Y \wedge \bar{Z} \wedge \bar{T} \vee \bar{X} \\
& \wedge Y \wedge \bar{Z} \wedge \bar{T} \vee \bar{X} \wedge Y \wedge \bar{T} = \bar{X} \wedge \bar{Y} \wedge Z \vee X \wedge \bar{Y} \vee X \wedge Y \wedge \bar{Z} \vee \bar{X} \wedge Y \wedge \bar{T} \\
& = (\bar{X} \wedge Z \vee X) \wedge \bar{Y} \vee (X \wedge \bar{Z} \vee \bar{X} \wedge \bar{T}) \wedge Y \\
& = (\bar{X} \vee X) \wedge (Z \vee X) \wedge \bar{Y} \vee (X \wedge \bar{Z} \vee \bar{X} \wedge \bar{T}) \wedge Y \\
& = (X \vee Z) \wedge \bar{Y} \vee (X \wedge \bar{Z} \vee \bar{X} \wedge \bar{T}) \wedge Y.
\end{aligned}$$

Бул чыгарылыштын сүрөтү төмөндөгүдөй болот.

Ошентип, логиканын алгебрасы реалдуу физикалык релелик схемалардын теориялык моделдерин көрсөтүүгө, өткөргүчтүк функциясын түзүү жана логикалык формалар түрүндө жазылган нормалдуу формаларды (дизъюнктивдик же конъюнктивдик) өзгөртүүнү жүргүзүү аркылуу өткөргүчтү изилдөөгө мүмкүндүк берет.

Ушул сыяктуу мисалдарды берүү студенттердин өз алдынча иш- аракеттердин натыйжалуу уюштуруу алардын окуудагы ийгилигине гана өбөлгө болбостон, математика, маалымат технологиялары жана башка тиешелүү тармактарда кийинки кесиптик өсүүсүнө негиз түзөт деген ойдобуз.

Колдонулган адабияттар:

1. Асанова Ж., Кочорбаева Б., Орозалиева А., Бектемир к. А. Математическая логика. Бишкек-2023.
2. Крупский В.Н., Плиско В.Е. Математическая логика и теория алгоритмов. – М.: Академия, 2013.
3. Лавров И. А., Максимова Л. Л. Задачи по теории множеств, математической логике и теории алгоритмов, 5-е изд. – М.: Физматлит, 2004.

4. Верещагин Н. К., Шень А. Лекции по математической логике и теории алгоритмов. – М.: МЦНМО, 2017.

УДК 37.013.42

Асекова А. Б.

магистрант

И. Арабаева атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

altynaiasekova00@gmail.com

ОКУУЧУЛАРДЫ АДЕПТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛООДО ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫ КОЛДОНУУ

Аннотация. Бул макалада өсүп келе жаткан жаш муундарды келечектеги өз алдынча жашоого даярдоодо этнопедагогиканын эффективдүүлүгү, тарбиялоодогу элдик педагогиканын мааниси көрсөтүлгөн.

Туура тарбия коомдун гармониялуу өнүгүшүнүн ажырагыс шарты болуп саналат жана коомдогу терс тенденцияларга каршы тура алат. Элдик тарбиянын концепциясы элдик педагогиканын жетишкендиктерин пайдалануунун маанилүүлүгүнө, анын негизинде окуу-тарбия процессин эмгекке, адептүүлүккө тарбиялоо зарылдыгына көңүл бурат. Булар терең изилдөөгө ылайык болгон, жаш муундарды тарбиялоого байланышкан элдик педагогиканын маданий-тарыхый салттары жана жетишкендиктери.

Кыргыз коомунун өнүгүүсүнүн азыркы мезгили тарбиялоонун жана билим берүүнүн элдик салттарына негизделген формасын жана мазмунун жаңыртуу үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачууда. Заманбап коомдогу Кыргызстандын билим берүү мекемелеринде балдарды тарбиялоонун маанилүү милдеттери болуп руханий маданиятты бириктирүү системасы аркылуу чыныгы жашоону сезүүгө, кабылдоого жана баалоого жөндөмдүү чыгармачыл жигердүү инсанды калыптандыруу саналат. Мындай милдеттер азыркы шарттарда талашсыз, анткени билим жана тарбия коомдо чоң роль ойнойт.

Негизги сөздөр: Этнопедагогика, элдик педагогика, тарбия, билим берүү, коом, мектеп, үй-бүлө, адеп-ахлак, маданият, улуттук баалуулуктар, каада-салт.

Асекова А. Б.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

altynaiasekova00@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ НРАВСТВЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье показана эффективность этнопедагогики и значение народной педагогики в воспитании и в подготовке подрастающего молодого поколения к самостоятельной жизни в будущем.

Правильное воспитание является неперенным условием гармоничного развития общества и способно противодействовать негативным тенденциям в обществе. Концепция народного воспитания акцентирует внимание на важности использования достижений народной педагогики, на основе чего возникает необходимость воспитания в образовательном процессе трудолюбия и нравственности. Это культурно-исторические традиции и достижения народной педагогики, связанные с воспитанием подрастающего поколения, которые подлежат углубленному исследованию.

Современный период развития кыргызского общества открывает широкие возможности для обновления формы и содержания образования на основе народных традиций. Одной из важных задач воспитания детей в образовательных учреждениях Кыргызстана в современном обществе является формирование творческой и активной личности, способной чувствовать, воспринимать и ценить реальную жизнь через систему интеграции духовной культуры. Подобные задачи в современных условиях неоспоримы, поскольку образование и обучение играют большую роль в обществе.

Ключевые слова: Этнопедагогика, народная педагогика, воспитание, образование, общество, школа, семья, нравственность, культура, национальные ценности, традиции.

Asekova A. B.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

altynaiasekova00@gmail.com

THE USE OF ETHNOPEDAGOGY IN EDUCATION MORALITY STUDENTS

Annotation. This article shows the effectiveness of ethnopedagogy and the importance of folk pedagogy in the education and preparation of the younger generation for independent life in the future.

Proper education is an indispensable condition for the harmonious development of society and can counteract negative trends in society. The concept of folk education focuses on the importance of using the achievements of folk pedagogy, on the basis of which there is a need to cultivate hard work and morality in the educational process. These are cultural and historical traditions and achievements of folk pedagogy associated with the education of the younger generation, which are subject to in-depth research.

The modern period of development of Kyrgyz society opens up wide opportunities for updating the form and content of education based on folk traditions. One of the important tasks of raising children in educational institutions of Kyrgyzstan in modern society is the formation of a creative and active personality capable of feeling, perceiving and appreciating real life through a system of integration of spiritual culture. Such tasks are undeniable in modern conditions, since education and training play a large role in society.

Key words: Ethnopedagogy, folk pedagogy, upbringing, education, society, school, family, morality, culture, national values, traditions.

Заманыбыздын актуалдуу проблемаларынын бири - өткөндүн маданий-тарыхый мурасын кайра жаратуу. Анын эң маанилүү компоненти болуп өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодо бай салттары жана тажрыйбасы бар этнопедагогика саналат. Тарбиябызды, билимибизди дүйнөлүк стандартка көтөрөбүз десек, этнопедагогиканы эстен чыгарбашыбыз керек.

Педагог-изилдөөчү В.Ф.Афанасьевдин «Биздин күндөрдө баарыбыз өзүбүздүн тарыхыбыз бар экенин унутпашыбыз керек!» [1] деген пикирине кошулбоо кыйын. Чынында эле, дал ушул биздин доордо, ар бир адам өткөн-кеткени менен гана эмес, бири-бири менен да байланышын үзүп, турмуштун күркүрөгөн айлампасына кириптер болуп турганда, артка кылчайып караганыбыз абзел. Этнопедагогика сыяктуу илимге иш-аракет эркиндигин берүү керек.

Этнопедагогиканын негизги мазмунун ар бир балага белгилүү болгон жана дээрлик ар бир үй-бүлөдө калыптанган жөнөкөй чындыктар түзөт - улууга болгон сый мамиле, жөнөкөйлүк, чынчылдык, эмгекчилдик, бийик адептүүлүк жана чындык. Бул илим бизди цивилизациянын артыкчылыктарынан жана жетишкендиктеринен баш тартууга чакырат деп да ойлобошубуз керек.

Этнопедагогика – бул биздин түпкү булагыбыз, андыктан биз тарыхыбыздагы баалуу нерселерди балдарга өткөрүп берүү үчүн аракеттенишибиз керек. Балага өткөн окуялар жөнүндө билим бербестен, жогорку моралдык принциптерге тарбиялоо мүмкүн эмес [2].

Ар бир улут улуттук билим берүүнүн зарылдыгын түшүнүп, балдарды эне тилинде, адабиятта, искусстводо окутууну уюштуруунун инфраструктурасын түзүүгө, окуучуларды өзүнүн улуттук маданияты менен тааныштырууга катышууга тийиш. Анткени, тил, эс тутум жана маданият улуттук менталитеттин маанилүү үчилтиги. Бул, айрыкча үрп-адаттарын, салттарын сактап, кийинки муундарга өткөрүп келе жаткан кыргыз элине тиешелүү. Бирок, тилде, искусстводо, адабиятта жана башка тармактарда неологизмдердин өнүгүшү толук ылдамдыкта жүрүп жатат. Демек, мындай шартта кыргыз этнопедагогикасын үзгүлтүксүз билим берүү тартибине келтирүү абдан маанилүү.

Жаш муундарды руханий-адептик жактан тарбиялоо маселеси азыркы педагогика илиминин орчундуу маселелеринин бири болуп саналат, анткени бүгүнкү мектеп окуучулары – өлкөбүздүн келечеги.

Жогоруда белгилегендей этнопедагогиканын негизин үй-бүлө, мектеп балага кичинекей кезинен сиңирген жөнөкөй чындыктар түзөт. Жөнөкөйлүк, сылыктык, улууларды урматтоо, бийик адептүүлүк жана чынчылдык – дал ушул моралдык сапаттар, тилекке каршы, азыркы коомдо азаюуда. Азыркы дүйнөдө, ааламдашуу шартында, түпкү маданияттардын жок болуу жана этностордун бардыгын камтыган биригүү процессинин таасири астында жок болуп кетүү коркунучу пайда болуп турганда этнопедагогика өзгөчө мааниге ээ болууда. Ал элдин маданий тажрыйбасын сактоодо жана улантууда, алардын этникалык өзүн-өзү андоосун калыптандырууда принципиалдуу маанилүү роль ойнойт.

Белгилүү пелагог К.Д. Ушинский тарбиялоого улуттук баалуулуктар сиңиши керек, ар бир элдин өзүнүн билим берүү системасы бар деп жазган [2]. Тарбияга элдин турмушу, тарыхы, маданияты, улуттук мүнөзү чоң таасир этет. Бул азыркы мезгилдеги улуттук өзгөчөлүктүн кайра жаралуу процесстерине байланыштуу ого бетер актуалдуу болуп калды.

Руханий маданият, элдик үрп-адаттар, каада-салттар, социалдык-этикалык нормалар тарбиялоонун алдыңкы факторлору болуп саналат жана окуучулардын инсандыгын

калыптандырууга зор таасирин тийгизет. Элдик салттар балдарды тарбиялоонун маанилүү каражаты болуп саналат. Алар жакындарына, мекенине болгон сүйүү, боорукердик, чынчылдык, чыгармачылык, кайрымдуулук, сыяктуу адеп-ахлактык категорияларды жайылтат.

Өсүп келе жаткан адам көп нерсени кабыл алууга даяр. Ошондуктан анын чоңдордой болгусу келет. Бирок алар жүрүм-турумдун этикалык стандарттарынын моралдык моделин өз алдынча түшүнүүдө жана өздөштүрүүдө кыйынчылыктарга дуушар болушат. Ушуга байланыштуу элдин каада-салты жана руханий маданияты балдардын өзүн-өзү аңдоосу менен жүрүм-турумунун калыптанышын жөнгө салуучу ролду ойнойт.

Мектептин деңгээлинде этнопедагогиканы колдонуу процессинде окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу маанилүү. Билим берүүнүн этнопедагогикалык негиздемеси татаал процесс, анын механизмдеринин бири – коомдун татыктуу мүчөсүн тарбиялоо үчүн эл тарабынан топтолгон, муундан-муунга өтүп, конкреттүү турмушта сиңип калган ыкмаларды билим берүү системасына киргизүү. Бул коомдук тажрыйбаны, инсандык жана коомдук жүрүм-турумдун нормаларын, салттуу жашоо образын жана этникалык идеологияны өткөрүп берүү болуп саналат.

Эгерде биз улуттук каада-салттарыбызды, идеяларыбызды, элдик педагогиканын тажрыйбасын кайра жандандырабыз десек, аны биринчи класстан он биринчи класска чейин окутуп үйрөтүшүбүз керек. Ю.Коменский мындай деп жазган: «...ыймандуулуктун тамыры ар бир адамдын жүрөгүнө жаштайынан отургузулууга тийиш. Кимге жарашыктуу мүнөздү, гармониялуу өнүгүүнү кааласак, биз анын үстүндө назик куракта иштешибиз керек» [3]. Акыркы он жылдыктарда бул принцип биздин үй-бүлөбүз жана мектептерибиз тарабынан толук ишке ашырылган жок. Балдардын кыргыз элинин макал-лакаптары, табышмактары, жомоктору, эпостору, каада-салттары, үрп-адаттары боюнча билими аз.

Инсанга этномаданий тарбия берүү - азыркы билим берүүнүн негизги милдеттеринин бири. Адам өзүнүн түпкү маданиятын канчалык терең билсе, башка элдин маданиятын түшүнүү жана кабыл алуу ошончолук жеңил болот, демек, башка маданий салттарга сабырдуулук менен мамиле кылат.

Этномаданий баалуулуктарды калыптандыруунун биринчи кадамы – башталгыч мектеп, анткени башталгыч мектеп курагында баланын аң-сезиминде жакшылык менен жамандык, адилеттик жана ар-намыс жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөр калыптанат.

Башталгыч мектеп окуучулары үчүн чоң тарбиялык мааниси бар иш-чаралардын арасында китеп окуу экендиги белгилүү. Мугалимдин милдети балдар окуган чыгармалардын руханий жана адеп-ахлактык потенциалын ачуу.

Мектеп окуучуларын этномаданий салттарда окутуу жана тарбиялоо өз мекенинин маданий мейкиндигинин калыптанышынын жана өнүгүшүнүн башатын ачууга, өсүп келе жаткан муундун өз элинин тарыхына жана маданиятына эмоционалдык жана моралдык мамилесин калыптандырууга, балдарда өткөндү туура кабылдоону калыптандырууга, өзүн-өзү өнүктүрүү үчүн элдик акылмандыктын маанисин түшүнүүгө жол ачат [5].

Билим берүү мекемелерин улуттук маданиятка багыттоо элдин этникалык маданиятын сактоонун, өнүктүрүүнүн жана өздөштүрүүнүн, улуттук өзүн-өзү аң-сезимди калыптандыруунун эң маанилүү шарты болуп саналат. Билим берүү ишинде этномаданий өзгөчөлүктөрдү эске алуу жана ишке ашыруу гана заманбап мектепти улуттук билим берүү мекемесине айландыра аларын азыркы педагогика илими аныктады. Элдик педагогиканын

салттарына негизделген руханий-адептик тарбия Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарында тарбия иштеринин маанилүү компоненти болуш керек.

Балдарды руханий-адептик жактан тарбиялоо маселеси негизги көйгөйлөрдүн бири. Коомдун руханий жаңылануу мезгилинде улуттук маданияттын кайра жаралышы, балдарды элдик чыгармачылыкка багыштоо адеп-ахлактык тарбиялоодо баа жеткис роль ойнойт. Өз өлкөндү, анын улуттук каада-салтын, тарыхын жана бай маданиятын урматтоо тарбиянын негизи болуп саналат. Ал эми билим берүү жана тарбия дайыма өз ара тыгыз байланышта. Ошондуктан, билим берүүнүн маанилүү компоненти катары кыргыз элинин үрп-адаттарына жана салттарына, өткөндүн фольклордук мурастарына кызыгууну сактоо зарыл.

Руханий-адептик түшүнүктөрдү башталгыч мектеп курагында өздөштүрүү келечекте адеп-ахлактуу, тарбиялуу инсандын калыптанышына чоң мүмкүнчүлүк берет. Анткени тарбиянын элдик формаларына негизделген руханий-адептик өнүгүү ар тараптуу өнүккөн инсандын негизги сапаттарынын бири болуп саналат.

Үй-бүлөдө башталган тарбия иштерин улантып, мектеп окуучуларын руханий адеп-ахлактык жактан тарбиялоодо элдик педагогика негиз катары алынышы керек. Мектеп окуучусу чоң кабылдоочулук менен айырмаланат жана көп жана тез үйрөнүүгө гана эмес, ошондой эле өзүнүн моралдык сапаттарын дагы интенсивдүү өнүктүрүүгө жөндөмдүү. Демек, адептүү инсанды калыптандырууда мектепте бекем пайдубал түзүлөт.

Мектеп окуучуларын элдин руханий дөөлөттөрү, адеп-ахлак нормалары менен тааныштыруу, баатырдыкка, патриоттуулукка багыттоо элдик оозеки чыгармачылыкта – эпостордо, жомоктордо, уламыштарда, макал-лакаптарда, балдар ырларында башталат.

Мисалы, кыргыздын элдик баатырдык эпосторундагы башкы каармандарды бириктирип турган жалпы оң сапаттар:

1. Душмандан да, өлүмдөн да коркпошу.
2. Дайыма эл менен бирге болушу (баатырлар көбү кандын, байдын баласы болсо да, ар дайым эл ичинде жүрөт, элдин арасынан кол топтойт ж. б.).
3. Жан-жаныбарларга болгон сый мамиле. Атты сыйлап, минген аты менен өзүн катар коюшу (Манас Аккула аты жок Айбанбоз минип барып, Коңурбай менен Көл-Кечүүдө тең келип уруша албай калышы, Курманбекке атасы Тейитбек атын бербей жараланып, согушта жеңилиши ж. б.)
4. Маанилүү иштердин кеңешип жасалышы (баатырлардын жанында Бакай сыяктуу акыл кошчулары, даанышмандары болот, ошолордун айтканы менен согушка кирет, душмандар менен жарашат ж. б.).
5. Согушта дайыма алдыда жүрөт, б. а. кол баштайт (аламан уруштарда баатыр алдыга чыгат, жекеме-жеке найзалашууга, кылычташууга чыкканда да эл баатыры баштап берет ж. б.) [7].

Манас баатыр өзүнүн айланасына чачыранды болгон кыргыз урууларын бириктирип, душманды жеңген жана кыргыз жерлерин кайтарып алган, андан тышкары кубаттуу мамлекетти түзүп кыргыз элинин коргоочусу болгон [8].

Этнопедагогика илиминин негиздөөчүсү академик Г.Н. Волков өткөндүн педагогикалык мурасына баа берүү жана анын азыркы жана келечектин педагогикалык маданиятына болгон байланышын тактоо эң маанилүү проблемалардын бири болуп кала берет деп эсептейт [4].

Адеп-ахлактык өнүгүү практикалык ишмердүүлүк процессинде адамзаттын тажрыйбасын өздөштүрүү жана адамдардын мамилелеринин нормаларын өздөштүрүү

аркылуу ишке ашат. Бул нормалар коомдо кабыл алынган адеп-ахлак нормалары топтолгон мисалдар болуп саналат. Кабылдоо эң активдүү түрдө мектепте жана өспүрүм куракта, бала чоңдордун дүйнөсүнө өзүн кошууга умтулганда бекемделет. Элдин каада-салты жана руханий маданияты балдардын өзүн-өзү андоосу менен жүрүм-турумунун калыптанышын жөнгө салуучу ролду ойнойт.

Улуттун келечеги өсүп келе жаткан муундун таалим-тарбиясынан көз каранды. Өз өлкөсүнүн, туулуп-өскөн жеринин, жаратылыштын тагдыры үчүн жоопкерчиликтүү, адамгерчиликтүү атуулду тарбиялоо – бүгүнкү күндүн кечиктирилгис милдети. Тарбиялоодогу идеяларды жана ыкмаларды издөөдө чечүүчү кадамдардын бири элдик педагогиканын жоболору боло алат. Эл сыяктуу эле билим берүү жана окутуу да кылымдар бою болгонун танууга болбойт. Байыркы доорлордо эле жаш муундарды тарбиялоо жана окутуу, окуу-тарбия процессинин милдеттери, ошондой эле өсүп келе жаткан муунга таасир этүүнүн жолдору жана каражаттары жөнүндө көз караштары белгилүү болгон. Элдик педагогика биринчи кезекте сабаттуулук педагогикасы, элдин оозеки чыгармачылыгы. Ал максаттар менен милдеттердин жыйындысын, тарбиялоонун каражаттарын, эл каалаган сапаттарды сиңирүү үчүн колдонулган педагогикалык чеберчиликти жана ыкмаларды сактоого жана жайылтууга багытталган.

Ошентип, илимдин жакында эле калыптанган тармагы этнопедагогика элдин кылымдык салт-санаасын, тарыхый калыптанган тарбиялык маданиятын изилдеп, ансыз бийик адеп-ахлактык принциптерге ээ, өз мекенин терең сүйгөн, кайсы бир этноско таандык экендигин аңдап билген аң-сезимдүү инсанды тарбиялоо мүмкүн эместигин көрсөтөт.

Элдин баа жеткис тарбиялык тажрыйбасы педагогикалык коомчулукка улуттук өзүн-өзү андоо сезими өнүккөн, улуттук идеалдарды, каада-салттарды, табиятты сүйгөн инсанды калыптандырууда жардам бере алат. Ошол эле учурда улут жана анын баалуулуктары менен биримдикте өзүн аңдап билүү - адамгерчиликтүү, позитивдүү ар тараптан өнүккөн инсанды тарбиялоого мүмкүндүк берет [6].

Жогорудагылардын негизинде төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга болот. Этнопедагогика балдарды окутууда жана тарбиялоодо, позитивдүү, гумандуу инсанды даярдоодо колдонуу үчүн түгөнгүс билимдерди камтыйт. Элдик педагогика заманбап мектептеги окуу-тарбия процессинин ажырагыс бөлүгү болууга тийиш.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Афанасьев В. Ф. Этнопедагогика нерусских народов Сибири и Дальнего Востока. - Якутск: Якут. кн. изд-во, 1979. - 123 с.
2. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 1 / Сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1990. - 416 с.
3. Зарождение и развитие этнопедагогики. - Вестник Томского государственного университета. - 2009. - № 325. - 157-163 с.
4. Волков Г. Н. Этнопедагогика. - М.: Академия, 1999. - 168 с.
5. Ширяева Н. С. Применение этнопедагогических технологий как фактор качества процесса обучения // Историческая и социально-образовательная мысль. - 2013. - № 2 (18). - С. 111–114.
6. Васильцова З. П. «Мудрые заповеди народной педагогики». - М., 1990. – 328 с.

7. Калдыбаева А.Т., Батиров А. Р. Элдик эпостордун негизинде балдарды патриоттук тарбиялоо боюнча изилдөөнүн методдору. // И.Арабаев ат. Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2023. - №3. – 21-28-бб.

8. Саттарова А. Жүрүм-турумдардын этикалык нормаларынын калыптануусундагы фольклордун ролу. // И.Арабаев ат. Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2017. - №4. – 124-127-бб.

УДК: 338.336.43/368 (575.2)

Асыранкулова А.Н.

магистрант

Э.Ж. Маанаев атындагы ТСУББИнин

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗСТАНДА ПЕНСИЯЛЫК ТУТУМДУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ЖАНА МОДЕРНИЗАЦИЯЛООНУН НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация: Бул макала Кыргызстандагы пенсиялык тутумду өркүндөтүү жана модернизациялоо маселелерине арналган. Пенсия менен камсыздоо, социалдык маанисине байланыштуу, өлкөнүн экономикалык, коомдук жана саясий турмушунда, ошондой эле мамлекеттин финансылык жана бюджеттик чөйрөсүндө чоң ролду ойнойт. Пенсиялык тутум эмгек рыногунун абалы жана эмгек акы тутуму, салык жана каржы тутумдары, ошондой эле жалпысынан өлкөдөгү демографиялык жана социалдык-экономикалык кырдаал менен органикалык байланышта. Кыргыз Республикасынын калкынын түзүмүндө пенсионерлер салыштырмалуу аз үлүштү түзөт - болжол менен 565 миң адам же өлкөнүн жалпы калкынын 10% түзөт. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча, пенсиянын орточо узактыгы эркектер үчүн 13,5 жыл, аялдар үчүн 21 жыл. Жана ушул жашоонун жылдарын татыктуу өткөрүү керек. Демек, татыктуу пенсия менен камсыз кылуу көйгөйү азыркы Кыргыз Республикасы үчүн эң курч маселелердин бири. Акыркы жылдары жүргүзүлгөн реформалардын жүрүшүндө бирдиктүү, инсансыз жана теңдештирүүчү тутум социалдык камсыздандыруу принциптерине негизделген кеңири, персоналдаштырылган жана көп деңгээлдүү пенсиялык тутумга алмаштырылды.

Негизги сөздөр: пенсиялык фонд, социалдык фонд, социалдык камсыздандыруу, пенсиялык камсыздоо, материалдык колдоо, кепилдик, тилектештик тутуму, топтоо тутуму, киреше, эмгек стажы.

Асыранкулова А.Н.

магистрант

ИИСПО имени Э.Ж.Маанаева

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ОБ ОСНОВНЫХ ПРОБЛЕМАХ РАЗВИТИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам совершенствования и модернизации пенсионной системы в Кыргызстане. Пенсионное обеспечение в силу своей социальной значимости играет огромную роль в экономической, общественно-политической жизни страны и в финансово-бюджетной сфере государства. Пенсионная система органично связана с состоянием рынка труда и системой оплаты труда, налоговой и финансовой системами, а также в целом с демографической и социально-экономической ситуацией в стране. В структуре населения Кыргызской Республики пенсионеры составляют сравнительно небольшую долю - их около 565 тыс. человек или 10% от общего населения страны. По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики средняя продолжительность пребывания на пенсии составляет для мужчин – 13,5 лет, для женщин - 21 лет. И эти годы жизни должны быть достойно прожиты. Поэтому проблема достойного пенсионного обеспечения является одной из острейших для современной Кыргызской Республики. В процессе проведенных в последние годы реформ на смену единой, обезличенной и уравнивающей системы пришла разветвленная персонафицированная и многоуровневая пенсионная система, построенная на принципах социального страхования.

Ключевые слова: пенсионный фонд, социальный фонд, социальное страхование, пенсионное обеспечение, материальная поддержка, гарантия, солидарная система, накопительная система, доход, стаж, дифференциация.

Asyrankulova A.N.

master's student

II SPO named after E.Zh. Maanaev

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

ON THE MAIN PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND MODERNIZATION OF THE PENSION SYSTEM IN KYRGYZSTAN

Abstract: This article is devoted to the issues of improving and modernizing the pension system in Kyrgyzstan. Pension provision, due to its social significance, plays a huge role in the economic, social and political life of the country and in the financial and budgetary sphere of the state. The pension system is organically linked with the state of the labor market and the wage system, tax and financial systems, as well as with the demographic and socio-economic situation in the country in general. In the structure of the population of the Kyrgyz Republic, pensioners make up a relatively small share - there are about 565 thousand people or 10% of the total population of the country. According to the National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, the average length of retirement is 13.5 years for men and 21 years for women. And these years of life must be lived with dignity. Therefore, the problem of decent pension provision is one of the most acute for the modern Kyrgyz Republic. In the process of reforms carried out in recent years, a unified, impersonal and equalizing system has been replaced by an extensive, personified and multi-level pension system built on the principles of social insurance.

Key words: pension fund, social fund, social insurance, pension provision, material support, guarantee, solidarity system, accumulation system, income, length of service,

Мамлекеттик пенсияны шайкеш жана жетиштүү өлчөмдө камсыз кылуу көйгөйү көптөгөн ондогон жылдардан бери социалдык стабилдүүлүктүн жана мамлекеттик экономикада өндүрүмдүүлүктүн өсүшүнө өбөлгө түзүүчү факторлордун ортосундагы тең салмактуулукту издеп жүргөн экономисттердин да, саясатчылардын да башын оорутуп келет. Өткөн кылымдын 90-жылдарында СССР кулагандан кийин, Кыргыз Республикасы дээрлик бардык мурдагы Советтер Союзунун республикалары баштан кечирген көйгөйлөргө окшош көптөгөн көйгөйлөргө туш болгон. Бул көйгөйлөрдүн бардыгы биздин командалыкадминистративдик экономикалык өткөн мезгилден, ири мамлекеттин экономикасы борборлоштурулуп пландаштырылып жатканда, анын субъекттеринин бири-бирине болгон чоң өз ара көз карандылыгы жана бири-бирин толуктап туруусу болгон. Кыргыз Республикасы, башка бардык мурдагы союздук республикалар сыяктуу эле, пайда болгон көйгөйлөрдү, атап айтканда, Совет мезгилине салыштырмалуу кескин төмөндөгөн пенсия менен камсыз кылуу деңгээлин чечүү үчүн өз алдынча чечим табышы керек болчу. бул коэффициент күмөн оң жагына өзгөртүү керекпи. Россиянын Федералдык миграция кызматынын маалыматы боюнча, буга чейин 500 миңге жакын Кыргыз Республикасынын жарандары Россия Федерациясынын жарандыгын алышкан. Биздин жарандардын башка өлкөлөрдүн жарандыгын алышы, биздин оюбузча, Кыргыз Республикасынын пенсиялык камсыздандыруу тутумуна тийгизген таасири жагынан терс мааниге ээ жана оң натыйжа берет. Бир жагынан, республикадан келген жумушчу күчүнүн азайышынын натыйжасында, тутумдан түшкөн кирешелердин жоготуусу бар, бирок ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын келечектеги пенсионерлер алдындагы пенсиялык милдеттенмелеринин көлөмү көбөйбөйт, анткени башка мамлекет алар боюнча пенсия төлөө милдетин өзүнө алат. Иш жүзүндө Россиянын жарандыгын алган жана буга чейин пенсияга чыккан же Россиянын пенсиялык мыйзамдарына ылайык пенсиялык укуктарын гана каттоодо турган жарандарыбыз Россиядан которуу жолу менен пенсия алып, Кыргыз Республикасында иш жүзүндө жашап жаткан учурлар көп кездешет. «Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоо жаатындагы реформалардын биринчи этаптары башталгандан бери көп убакыт өттү. Бирок, бул жаатта азыраак көйгөйлөр бар деп айтууга болбойт, буга чейин жүргүзүлгөн пенсиялык реформанын бардык этаптары негизинен негизделген. Бир гана суроо, айрым кадамдар эрте, кээ бирлери кечиккен, эң башкысы, жалпы улуттук экономикалык саясат менен эч кандай келишим болгон эмес. Мунун бардыгы, өз кезегинде, пенсиялык реформанын жүрүшүндө бир катар көйгөйлөрдү жаратып, натыйжада анын натыйжаларына таасирин тийгизбей койгон жок. Заманбап пенсиялык тутум толугу менен азыркы формасында кыйла прогрессивдүү жана туура структурага ээ, бирок, ушул тутумдун айрым элементтери азыркы формада жашай албагандыктан, бүтүндөй система жабыркайт. Ошондой эле, бул пенсиялык тутумдун натыйжалуулугуна жана адилеттүүлүгүнө ишенбеген, демек, мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу тутумунун алкагында келечекте өздөрүн карыганда татыктуу тейлөө менен камсыз кыла албаган жарандар» [1, 94-б.]. Камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөчүлөрдүн жана пенсия алуучулардын санынын реалдуу катышы буга чейин эле чоң тынчсызданууну жараткан жана келечекте тышкы миграциянын өсүп жаткандыгын жана биздин жарандардын масштабдуу масштабда (Россия, Казакстан Республикасы ж.б.) башка өлкөлөрдүн жарандыгын алышын эске алганда, «Кыргыз Республикасы негизинен агрардык өлкө болгон жана бойдон калууда, жана мамлекеттин экономикалык түзүмүндө агрардыктардын үлүшүн өнөр жай секторунун үлүшүн көбөйтүү багытында тез арада өзгөртүү келечеги жок. Кыргыз Республикасында жалпы калктын 65%

айыл жеринде жашайт жана өлкөнүн жалпы экономикалык активдүү калкынын 35% га жакыны айыл чарба тармагында эмгектенет. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын экономикалык активдүү калкынын үчтөн биринен көбү, өлкөдө иштеп жаткан социалдык камсыздоо механизмдерин эске алганда, эртеңки кедей пенсионерлер. Юридикалык жакты түзбөстөн дыйкан (фермер) чарбалары үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн ставкасы учурдагы жыл үчүн жер салыгынын базалык ставкасы менен белгиленет. Башкача айтканда, бюджеттик кызматкер мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу тутумуна жылына орто эсеп менен 25000 сомдон төгүм төлөсө, анда айылдык өндүрүүчү жылына орто эсеп менен 1500-2500 сом гана төлөйт. Калыс эмес экендиги айдан ачык, андыктан келечекте пенсиянын өлчөмү төгүмдөргө ылайык төлөнүп берилет. Жакында эле каржыланган компоненттин алкагында айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн позициясы анчалык деле өзгөрбөй турганы айдан ачык» [2, 57-б.]. Ошол эле учурда, айылдык товар өндүрүүчүлөрдү мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу менен камтуу көйгөйү жогорку тарифтик пландарды орнотуу менен гана чечилүүдө. Экономикалык көз караштан алганда, кирешелерди, анын ичинде дыйкандар жана дыйкан эместер 112 ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА № 11, 2018 тарабынан алынган киреше боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүн салыштыруу туура эмес. Айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн кирешелеринин өзгөчөлүгүнө байланыштуу, алардын экономиканын башка тармактарындагы кирешелерге салыштырмалуу салыштырмалуу туруксуздугу жана туруксуздугу жана алардын айыл чарбасына тикелей же кыйыр түрдө таасир этүүчү көптөгөн факторлорго көбүрөөк көз карандылыгы, алардын пенсиялык тутумга катышуусун аныктоодо таптакыр башкача мамиле талап кылынат. Балким, ошондуктан Кыргыз Республикасы эң аз каршылык көрсөтүү жолуна түшүп, жер салыгынын базалык ставкасынын деңгээлинде дыйкандар үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн туруктуу ставкасын белгилеген. Бирок иш жүзүндө негизинен бир же бир нече тууган үй бүлөлөрдүн мүчөлөрүнөн турган жумушчулардан турган чарба бүгүнкү күндө айыл чарба багытындагы жерлердин түрүнө жана көлөмүнө жараша жер салыгынын базалык ставкасы боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөйт. Андан ары, төлөнгөн камсыздандыруу төгүмүнүн суммасы ушул чарбанын ар бир жумушчусунун жеке камсыздандыруу эсептерине бөлүштүрүлүп, натыйжада, ошол эле ар кандай аз өлчөмдө, пенсия келечекте төлөнүп берилет. Азыркы Кыргыз Республикасынын эң курч көйгөйлөрүнүн бири - көмүскө бизнестин үлүшү. Чет өлкөлүк эксперттердин ар кандай расмий эсептөөлөрү боюнча, мамлекеттик экономикада көмүскө бизнестин салыштырма салмагы ИДПнын 35-40% түзөт; биздин оюбузча, бул деңгээл республикада бүгүнкү күндөгү көмүскө бизнестин чыныгы деңгээлинен бир аз төмөн. Жогоруда айтылгандардын бардыгы, ошондой эле, албетте, Кыргыз Республикасындагы коррупциянын жогорку деңгээли, бардык экономикалык реформалардын, анын ичинде пенсиялык реформанын натыйжаларына чоң таасирин тийгизет. Пенсиялык реформа жолундагы эң чоң көйгөй, биздин оюбузча, ал мамлекеттик социалдык камсыздандыруу институттарынын масштабында гана жүзөгө ашырылып жатат. Албетте, Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду мамлекеттик социалдык камсыздандырууга жооптуу мамлекеттик аткаруу органы болуп саналат, анын бардык мыйзамдык демилгелери Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан каралып, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан бекитилет жана Кыргыз Республикасынын Президенти кол коет. Бирок, пенсиялык реформа бир гана жооптуу атУшундай эле көйгөйлөр өзүн-өзү иштеген жарандарды мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу тутуму менен камтууда дагы бар, алардын көпчүлүгү бүгүнкү күндө ошол эле минималдуу

минималды төлөбөйт, ал тургай Социалдык Фондго камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөдөн качышат. Бирок, эгерде айылдык товар өндүрүүчүлөргө карата камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөө көйгөйү тутумдуу болуп, мамлекеттен глобалдык программалык мамилени талап кылса, анда жеке ишкер жарандарды камтуу көйгөйү бир аз башкача мүнөзгө ээ. Жөнөкөй сөз менен айтканда, "... эгерде дыйкан Пенсиялык Фондуга ири өлчөмдөгү камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөнү кааласа, ал көп учурда аны жасай албайт, ал эми жеке ишкер жарандар пенсиялык камсыздандыруу боюнча пайыздардын төмөндүгүнөн жана маалымдуулугунан улам, камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөнү каалашпайт. Ошентип, Кыргыз Республикасынын экономикасы үчүн чоң мааниге ээ болгон Дордой жана Карасуу ири базарларында 60 миңден ашуун адам иштейт. Дүйнөлүк банктын изилдөөсүнө ылайык, 2018-жылы аталган базарлардагы жылдык жүгүртүү 5,7 миллиард АКШ долларына жеткен. Булар Кыргыз Республикасынын соода жана кызмат көрсөтүү чөйрөсүн чагылдырган эки гана ири базар, жана башка көптөгөн уюшкан жана стихиялуу базарлар, чекене мейкиндиги, бул жерде пенсиялык тутумдун камтылышы тигил же бул себептерден улам толук эмес» [3, 59-б.]. каруу органынын, камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөчүнүн же пенсия алуучунун азап-кайгысы эмес. Бул көйгөй глобалдуу мүнөзгө ээ жана аны мамлекеттик деңгээлдеги экономикалык саясатты эске алуу менен чечүү керек, антпесе ал эч качан андан күткөн натыйжаларды бербейт. «Мамлекет пенсиялык тутумду каржылык түйшүк же пенсионерлерге таасир этүүчү кандайдыр бир социалдык рычаг деп эсептөөдөн баш тартып, акыры, аны кубаттуу экономикалык ресурс катары карашы керек, ал пенсия менен катар мамлекетке жана финансы-кредит мекемелерине тартууга жардам берет узак мөөнөттүү финансылык активдер. Социалдык фонд акыры бизнестен качуу жана көмүскө секторго өтүү стимулунан каржы базарларын өнүктүрүүгө жана натыйжада республиканын жарандарынын иш менен камсыз болушун жана кирешелерин жогорулатууга, демек, бүтүндөй мамлекеттик экономиканын өнүгүшүнө өбөлгө түзө турган финансылык жана социалдык институтка айланышы керек» [4, 173-б.]. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында пенсиялык реформаны ишке ашыруу жолундагы жогоруда айтылган көйгөйлөрдүн бардыгы актуалдуу жана актуалдуу бойдон калууда жана булар негизги пункттар гана. Республикада пенсиялык реформаларды жүзөгө ашырууда, ошондой эле саясий, демографиялык жана оперативдик мүнөздөгү тобокелчиликтер бар, аларды чечүү жүрүп жаткан пенсиялык реформада ийгиликке жетүү жолундагы кечиктирилгис милдет.

Литература

1. Мусакожоев Ш. Современные проблемы экономики [Текст]: Сборник научных трудов /
2. Ш.Мусакожоев; Кыргызский экономический университет. - Бишкек: 2014. - 156 б.
3. Арзыбаев А.А. Современная система учета и анализа эффективности использования капитала. / Монография. - Б.: Электронная библиотека, 2018. - 260 с.
4. Отчет Национального статистического комитета Кыргызской Республики. Сборник Нацстаткома КР. - Б.: 2011-2019 гг.
5. Экономика Кыргызстана: Проблемы рационального использования природных ресурсов. / Отв. ред. акад. Т.Койчуев. - Бишкек: Илим, 2012. - 221 с. - (Серия изданий НАН КР по проблемам общественного развития суверенного Кыргызстана).

Ахматов М.К.

биология илимдеринин доктору, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек.ш.

medet60@mail.ru

Жаныбек уулу Т.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

toktorbaijanybekov@gmail.com

КРЕАТИВ -ТААЛИМ ЖЕКЕ МЕНЧИК МЕКТЕБИНДЕ ТАБИЯТ ТААНУУ ПРЕДМЕТТЕРИН ОКУТУУНУН ИНОВАЦИЯЛЫК УСУЛДАРЫ

Аннотация. Жеке мектептин окуучулары үчүн табият таануу сабагы боюнча дидактикалык оюндарды уюштуруп жана өткөрүү маселесинин теориядагы жана практикадагы абалынын изилденгендиги; мектеп окуучуларынын интерактивдүү оюн ыкмалары экикурсарды өткөрүү технологияларынын жана методикалык шарттарын иштелип чыгып, окуу процесинде киргизилгенинде; табият таануу сабагынын биргелештиктерине экскурсия уюштуруп жана өткөрүүдө окуучулардын билимин педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип жана жыйынтыктары боюнча баяндалат. ChatGPT “ Билимди бербейбиз, билимди жаратабыз” 5E методологиясы жана экологиялык оюндар абдан маанилүү, алар окуучулардын экологиялык аң – сезимин жана маданиятын жогорулатууга жардам берем. Окуучулар жаратылышты таанып билүүдө чарчабай, кыйналбай жеңил өздөштүрө алышат. Бардыгы жеңил, табигый, коңүлдөнүү менен, эң негизкиси – кызыгуу жана кубануу сезими менен ишке ашат. Оюндун жүрүшүндө баладардын кыймылдуулугу жана активдүүлүгү жогорулайт. Логикалык ой жүгүртүүгө, эл алдына чыгып сүйлөөгө, жаратылыш жөнүндө көптөгөн жаңы нерселерди билүүгө, эң негизкиси айлана – чөйрөгө туура мамиле кылууга үйрөнүшөт, бири – бирине жардам берүүгө да даяр болушат.

Негизги сөздөр: ChatGPT “ Билимди бербейбиз, билимди жаратабыз” 5E методологиясы. Дидактикалык оюндарды жана интерактивдүү оюн ыкмалары экикурсарды өткөрүү.

Ахматов М.К.

доктор биологических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

medet60@mail.ru

Жаныбек уулу Т.

магистратура

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

toktorbaijanybekov@gmail.com

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ В ЧАСТНОЙ ШКОЛЕ «КРЕАТИВ-ТААЛИМ»

Аннотация. Изучено состояние проблемы организации и проведения дидактических игр по предмету естествознания для учащихся частных школ в теории и практике; разработаны и внедрены в учебный процесс технологии и методические условия проведения экскурсий интерактивными игровыми методами школьников; при организации и проведении экскурсий по предметным сообществам естествознания, знания учащихся проверяются педагогическим экспериментом и по его результатам проверяются.

Chatgpt: "Мы не даем знания, мы создаем знания". Методология 5Е и экологические игры очень важны, они помогают повысить экологическую осведомленность и культуру учащихся. Учащиеся могут легко освоить природу, не уставая и не испытывая затруднений в познании. Все происходит легко, естественно, с весельем и, самое главное, с чувством любопытства и радости. Во время игры у детей повышается подвижность и активность. Они учатся логически мыслить, выступать на публике, узнавать много нового о природе и, самое главное, правильно относиться к окружающей среде, они также готовы помогать друг другу.

Ключевые слова: Chatgpt "мы не даем знания,мы создаем знания " методология 5Е. Проведение дидактических игр и интерактивных игровых методик экскурсий.

Akhmatov M.K.

Doctor of Biological Sciences, Associate Professor
Kyrgyz State University named after. I. Arabaeva
Bishkek c.

medet60@mail.ru

Zhanybek uulu T.

Master's student
Kyrgyz State University named after. I. Arabaeva
Bishkek c.

toktorbaijanybekov@gmail.com

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN THE PRIVATE SCHOOL "CREATIVE-TAALIM"

Annotation: Studying the situations theory and practice in organizing and conducting didactic games in the natural science lessons for students of a private school; where the methods of interactive game of schoolchildren are introduced and developed in the educational process, technologies and methodological conditions in organizing excursions; while organizing and holding excursions, students' knowledge is checked through a pedagogical experiment and the results are reported. ChatGPT "We don't give knowledge, we create knowledge" 5E methodology and ecological games are very important, they help to raise students' ecological knowledge and culture. Students can easily learn about nature without getting tired or suffering. Everything is done easily, naturally, cheerfully, and most importantly - with interest and joy. During the game, children's mobility and activity increases. The students are ready to think logically, to speak in public places, to learn many new things about nature, and most importantly, they learn to approach the environment correctly, and they are ready to help each other.

Key words: ChatGPT "We do not give knowledge, we create knowledge" 5E methodology. To use the methods of interactive games, didactic games and to organize excursions.

Окутуунун интерактивдүү жана оюн методдору чоң эмоционалдык мүмкүнчүлүкөө ээ жана азыр да кеңири колдонулууда. Өзгөчө тапшырмалар жана көнүгүүлөрдү аткарууда кеңири талкууну талап кылган бир нече чечимдери бар маселеде, түрдүү көз караштарда, альтернативага (тандоого) баа берүүдө көптөгөн ыкмалар колдонулуп келе жатат.

Үзгүлтүксүз пикир алышуу аркылуу иштөөдө, эмоцияналдуу сезим менен кабылдоосунда, балдар коммуникативдүү билгичтиктери жана көндүмдөрүн өөрчүтүшөт, классташтары менен тажрыйба бөлүшүү менен бирге педагогдон эле эмес, бири-биринен да билим алышат, инсандык мамилелер жана баалуулуктар системасын өздөштүрөт. Мындай методдорду экологиялык билим берүүдө колдонуу абдан маанилүү, анткени балдар учун экосистема

лар же экологиялык проблемалар тууралуу теориялык билимдер аздык кылат. Алар экологиялык системага сүңгүп киргендей сезимди, ички «экологиялык» дүйнөнү түзүшү зарыл. Жаратылышты ички дүйнөсүндө сезүү жөндөмүнө ээ болуу, экологиялык проблемаларды чечүү боюнча ишмердүүлүгүндө өз жаратылышы баалуу багыт боло алат. Окуучуларга этно-экологиялык билим берүүдө интерактивдүү окутуунун төмөндөгүдөй методдорун колдонууга болот. Экологиялык оюндар окутуунун методу катары бүгүнкү күндө оюн методдорун пайдалануу балдарды таанып билүүгө кызыктырып, кургозорун кеңейтип, жаңы көндүмдөрдү жаратып, жаңы жөндөмдүүлүктөрдү жаратып, жаңы жөндөмдүүлүктөр менен бирге күтүүсүз шыктарын ачып, чыгармачылыктарын ишке ашырууга жол ачат. Туура уюштурулган жана өткөрүлгөн оюндар комплекстүү иштерди аткарууга, жаны сабакты өздөштүрүп, өткөрүлгөн сабактарды бышыктоо, чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү үчүн колдонулат. Оюн аркылуу үйрөнүү окуучуларга ар түрдүү позицияда окуу материалдарын өздөштүрүүгө, коммуникативдүү көндүмдөрүн өстүрүү, өз алдынча жана жамаатта иштөөгө үйрөнүүгө болот. Оюн сөзсүз этно-экологиялык билим берүүдөгү алдынкы методдордун бири боло алат, анткени балдар ойноп жатканда туркун билимдерди тез өздөштүрө алышат. Бул колдонмонун экологиялык оюндардын болжолдуу мисалдары менен тааныша аласынар. Алар окуучуларга экология боюнча билимдерин, ошондой эле биздин өлкөбүздөгү биоартүрдүүлүк, илбирстер жана алардын экосистемасы, жаратылышка аяр мамиле жасоонун салттары жана маданияты жөнүндө көбүрөөк маалымат алууга жардам берет. Оюндарды үзгүлтүксүз өткөрүү көптөгөн кошумча би-

лимдерди эле бербестен, аларды өз алдынча табууга да үйрөтөт. Оюн кызыктуу болушу учун, мисалы, мугалим сабак башталганда: «Келгиле элестетели, биз классыбыз менен Тянь-Шань тоосунун бийик жеринде экологиялык саякатка бардык дейли» - деп баштасаңар окуучуларды оюн кыр-

даалына жетелейсинер, кызыктуу саякатка конул бурдурасынар. Сүрөттөрдү, фотосүрөттөр, видео фильмдер жана башка көрсөтмө материалдарды, кырдаалдарды колдонуу маанилүү жана пайдалуу. Бардык оюндардын натыйжалуулугу уюштуруу менен тыгыз байланыштуу.

Жыйынтык: Жеке мектептин окуучулары үчүн табият таануу сабагы боюнча дидактикалык оюндарды уюштуруп жана өткөрүү маселесинин теориядагы жана практикадагы абалынын изилденгендиги; мектеп окуучуларынын интерактивдүү оюн ыкмалары экикурскаларды өткөрүү технологияларынын жана методикалык шарттарын

иштелип чыгып, окуу процесинде киргизилгенинде; табият таануу сабагынын биргелештиктерине экскурсия уюштуруп жана өткөрүүдө окуучулардын билимин педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип жана жыйынтыктары талданды. Натыйжада, окуучулар жаратылыш ресурстарынын керектөөчүлөрү гана эмес, жаратылыштын байлыктарын коргой турган түрдүү аракеттердин катышуучулары болуп, элдик акылдарды жана экологиялык маданиятты сактап, кийинки муундарга өткөрүшөт. Окутуунун интерактивдүү жана оюн методдору чоң эмоционалдык мүмкүнчүлүккө ээ жана азыр да кеңири колдонулууда. Өзгөчө тапшырмалар жана көнүгүүлөрдү аткарууда кеңири талкууну талап кылган бир нече чечимдери бар маселеде, түрдүү көз караштарда, альтернативага (тандоого) баа берүүдө көптөгөн ыкмалар колдонулуп келе жатат. Үзгүлтүксүз пикир алышуу аркылуу иштөөдө, эмоцияналдуу сезим менен кабылдоосунда, балдар коммуникативдүү билгичтиктери жана көндүмдөрүн өөрчүтүшөт, классташтары менен тажрыйба бөлүшүү менен бирге педагогдон эле эмес, бири-биринен да билим алышат, инсандык мамилелер жана баалуулуктар системасын өздөштүрөт.

Мындай методдорду экологиялык билим берүүдө колдонуу абдан маанилүү, анткени балдар учун экосистемалар же экологиялык проблемалар тууралуу теориялык билимдер аздык кылат. Алар экологиялык системага сүңгүп киргендей сезимди, ички «экологиялык» дүйнөнү түзүшү зарыл. Жаратылышты ички дүйнөсүндө сезүү жөндөмүнө ээ болуу, экологиялык проблемаларды чечүү боюнча иш-мердүүлүгүндө өз жаратылышы баалуу багыт боло алат.

Адабияттар

1. Асанбаева Д. А., Джапаров Д. Р. «Концепции современного естествознания». - Бишкек, 1995.
2. Дубнишева Т. Я. «Концепции современного естествознания». - Новосибирск, 1997.
3. Дягилев. Ф. М. «Концепции современного естествознания». - М., 1998.
4. Горелов А. А., «Концепции современного естествознания». - Москва, 1997.
5. Карпенхов С. Х. «Концепции современного естествознания». - М., 1997.
6. Курманова У. Г. «Современное естествознание». - М., 1997.
7. Канке В. А. «Концепции современного естествознания». - М., 2003.
8. Рузавин Г. И. «Концепции современного естествознания». - М., 1997.
9. Дягилев Т. Я. «Концепции современного естествознания». - М., Институт МПИЭ., 1998.

УДК 371.302.2

Абдылдаева А.А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ajnuraabdyldaeva8@gmail.com

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОММУНИКАТИВДИК КӨНДҮМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Аннотация: Коммуникативдик универсалдуу окуу иш-аракеттерин калыптандыруу билим берүү процессинин негизги милдеттеринин бири болуп саналат. Ийгиликтүү баарлашуу маанилүү ролду ойногон заманбап коомдо башкалар менен натыйжалуу өз ара аракеттенүү жөндөмү биздин

жашообуздуң ажырагыс бөлүгү болуп калды. Коммуникативдик универсалдуу окуу иш-аракеттери студенттерге ийгиликтүү баарлашуу, өз ойлорун жана идеяларын билдирүү жана башка адамдарды түшүнүү үчүн зарыл болгон көндүмдөрдүн жана билимдердин жыйындысы. Алар окуу материалын натыйжалуу өздөштүрүүгө гана жардам бербестен, коомдо ийгиликтүү адаптациялоо үчүн зарыл болгон социалдык компетенцияларды өнүктүрүүгө жардам берет. Азыркы коомдо адамдын коммуникативдик мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү өтө актуалдуу маселеге айланууда. Илимий технологияларды өркүндөтүү коомдун азыркы учурга гана эмес, келечекке да тиешелүү милдеттерди коюп, чече ала турган адамдарга болгон муктаждыктарынын өсүшүнө алып келди. Байланыш деген эмне? Заманбап сөздүктө бул "баарлашуу, адамдан адамга маалымат берүү – тилдин жардамы менен ишке ашырылуучу алардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн процесстеринде адамдардын өз ара аракеттенүүсүнүн өзгөчө формасы".

Негизги сөздөр: коммуникация, баарлашуу процесси, коммуникативдик көндүмдөр жана ыкмалар, инсанды өнүктүрүү жана баланы тарбиялоо, эмпирикалык калыптануучу көндүмдөр жана ыкмалар, мектепке ылайыкташуу, педагог, башталгыч класстын окуучулары.

Абдылдаева А.А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ajnuraabdyldaeva8@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: Формирование коммуникативных универсальных учебных действий является одной из основных задач образовательного процесса. В современном обществе, где успешная коммуникация играет важную роль, умение эффективно взаимодействовать с окружающими становится неотъемлемой частью нашей жизни. Коммуникативные универсальные учебные действия являются совокупностью навыков и знаний, которые необходимы студентам для успешного общения, выражения своих мыслей и идей, а также понимания других людей. Они не только способствуют более эффективному усвоению учебного материала, но и помогают развить социальные компетенции, необходимые для успешной адаптации в обществе. Развитие коммуникативных возможностей человека в современном обществе становится чрезвычайно актуальной проблемой. Совершенствование научных технологий привело к возрастанию потребностей общества в людях, которые могли бы ставить и решать задачи, относящиеся не только к настоящему, но и к будущему. Что же такое коммуникация? В современном толком словаре это «общение, передача информации от человека к человеку – особая форма взаимодействия людей в процессах их познавательной деятельности, осуществляющаяся при помощи языка».

Ключевые слова: коммуникация, процесс общения, коммуникативные умения и навыки, развития личности и воспитания ребёнка, эмпирически формируемые умения и навыки, адаптация к школе, педагог, младший школьный возраст.

Abdyldaeva A.A.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract: The formation of communicative universal learning activities is one of the main tasks of the educational process. In today's society, where successful communication plays an important role, the ability to effectively interact with others becomes an integral part of our lives. Communicative universal learning activities are a set of skills and knowledge that students need to successfully communicate, express their thoughts and ideas, and understand other people. They not only contribute to a more effective assimilation of educational material, but also help to develop the social competencies necessary for successful adaptation in society. The development of human communication capabilities in modern society is becoming an extremely urgent problem. The improvement of scientific technologies has led to an increase in the needs of society for people who could set and solve problems related not only to the present, but also to the future. What is communication? In a modern dictionary, this is "communication, the transfer of information from person to person – a special form of interaction between people in the processes of their cognitive activity, carried out with the help of language."

Keywords: communication, communication process, communicative skills, personal development and upbringing of a child, empirically formed skills, adaptation to school, teacher, primary school age.

В последние годы в образовании наметились тенденции к смене педагогических технологий от трансляционного воздействия к интерактивному взаимодействию, от монолога к диалогу. В гуманитарном вузе, готовящем будущих педагогов, это влечет за собой развитие у студентов социально ценных установок в сфере взаимодействия со школьниками и друг с другом. Гуманистическая парадигма в образовании подразумевает отношение к каждому участнику педагогического общения (ученику, родителю, учителю) как к цели, а не как к средству. А это в свою очередь проявляется в интересе не только к результату общения, но и к самому процессу. По словам Е.А. Ямбурга педагогика – «это еще искусство, приобщаясь к которому, будущий учитель овладевает разнообразными способами педагогического общения, учится управлять эмоциями и настроениями своих воспитанников» [16, С. 100]. Изменения в подготовке педагогов объективно необходимы, так как начинающие учителя недостаточно знакомы со структурой и законами педагогического общения, интуитивно и не всегда правильно используют средства взаимодействия (вербальные и невербальные). Знакомые в теории, они часто неспособны на практике использовать знания и умения коммуникативного характера, приобретенные на вузовской скамье. Несформированная коммуникативная компетентность нередко является причиной оттока молодых специалистов из образовательных организаций.

Прежде стоило бы оттолкнуться от самого понятия «умения» и, в частности, «педагогические умения». Педагогическая энциклопедия определяет умения как «освоенные человеком способы выполнения действия, обеспечиваемые совокупностью приобретенных знаний и навыков» [10]. Анализ понятия «умение» у различных авторов показывает, что подходы педагогов и психологов совпадают в том, что в качестве основных его признаков выделяются:

понимание выполняемых действий; владение способами действий; выполнение действий в изменяющихся условиях. Но остается дискуссия относительно понятий «умение» и «навык». Как и в каких случаях нужна автоматизация способов педагогической деятельности? Возможно и надо ли вооружать студентов педагогическими навыками или формировать необходимо лишь умения? Можно согласиться с тем, что есть элементарные умения, идущие вслед за знаниями и превращающиеся в навыки. Но в большинстве случаев умение – это «освоенность такого действия, которое надо совершать не автоматически, а с творческим использованием познавательных сил, знаний и навыков» [13, с. 48]. Различия умений и навыков обнаруживается в процессе их формирования. Умения развиваются в упражнениях с изменяющимися условиями, то есть в процессе переноса способов действий в модифицированную, незнакомую учебную ситуацию. Известные педагоги разных эпох были солидарны в том, что любое педагогическое явление происходит в конкретных условиях, которые совершенно необходимо учитывать в профессиональной деятельности учителя. Выбор педагогом нужного метода или приема работы зависит от многих факторов, в том числе от особенностей коллектива, в котором и с которым он работает, от возрастных и личностных особенностей учеников, личностных характеристик самого учителя. И хотя содержание каждого педагогического умения относительно устойчиво, в процессе развития они (умения) не автоматизируются. Такие умения формируются на основе уже освоенных знаний и навыков и отрабатываются при активном оперировании ими. Высоко развитые, они являются показателем высокой квалификации учителя. Навыки, в свою очередь, приобретаются в процессе многократных упражнений в однотипных условиях деятельности. При этом совершаемые действия носят автоматизированный характер, а контроль над их выполнением осуществляется главным образом подсознательно. Качество и уровень любых педагогических умений зависит от того, в какой степени они опираются на научную теорию (категориальный аппарат, принципы, закономерности). Умения придают этим знаниям систематизированный вид, организуя и интегрируя их. Эмпирически формируемые умения и навыки (на готовых образцах, подражании и следовании рецептам) тормозят развитие творческих педагогических способностей.

В данном случае будут рассмотрены основные принципы формирования коммуникативных универсальных учебных действий, а также представлены методы и подходы, которые педагоги могут использовать для развития этих навыков у студентов.

Также будет проанализирована роль коммуникации в современном мире и ее влияние на образовательный процесс. Сознвая важность коммуникативных навыков для личностного и профессионального роста школьников начальных классов, педагоги должны активно работать над их развитием.

При этом необходимо учитывать индивидуальные особенности каждого учащегося, предоставляя им возможности для практики и саморазвития. В современном обществе, где коммуникация играет ключевую роль, умение эффективно взаимодействовать с окружающими становится неотъемлемым. Поэтому формирование коммуникативных универсальных учебных действий является одной из основных задач образовательного процесса. Коммуникативные универсальные учебные действия (КУУД) — это навыки, которые помогают преодолевать трудности и достигать целей в процессе обучения и за его пределами. Они способствуют развитию коммуникативной компетентности и умению ясно выражать свои мысли. Значение КУУД заключается в создании условий для эффективного обучения и успешной социализации. Навыки слушания, аргументированного высказывания и анализа информации являются основой для развития критического мышления и самоконтроля. Благодаря этому, ученики научатся принимать

осознанные решения и аргументировать свою точку зрения. КУУД также способствуют развитию эмоционального интеллекта.

Навык эмпатии и понимание чужих чувств и потребностей помогают установить гармоничные отношения и успешно разрешать конфликты. Улучшенное коммуникативное взаимодействие позволяет лучше понимать окружающих и находить общий язык с людьми различных кругов. Важной частью КУУД является умение работать в коллективе. Современный мир все больше требует от людей способности к командной работе, сотрудничеству и конструктивному взаимодействию. Развитие коммуникативных навыков позволяет учащимся научиться слушать друг друга, принимать решения в группе, эффективно распределять роли и задачи. В условиях информационного общества особое значение приобретает развитие коммуникативных навыков.

В настоящее время каждому человеку доступен огромный объем информации, но необходимость уметь фильтровать и выбирать наиболее значимую информацию становится все более актуальной. Коммуникативные навыки позволяют правильно интерпретировать информацию, отличать факты от мнений и аргументированно высказываться на основании представленных данных. В заключение, формирование коммуникативных универсальных учебных действий является неотъемлемой частью образовательного процесса.

В современном обществе коммуникация играет важнейшую роль, поэтому умение эффективно взаимодействовать с окружающими становится неотъемлемым навыком. Коммуникативные универсальные учебные действия (КУУД) помогают развить коммуникативную компетентность, способствуют развитию критического мышления и эмоционального интеллекта, а также обучают работе в коллективе.

Они являются полезными не только в процессе обучения, но и в повседневной жизни каждого человека.

Основные принципы формирования КУУД включают ряд фундаментальных аспектов, которые необходимо учитывать при организации образовательного процесса. Эти принципы способствуют развитию коммуникативной компетенции учеников и эффективному взаимодействию с окружающим миром. Интеграция в содержание образования: Один из основных принципов формирования коммуникативных универсальных учебных действий заключается в интеграции этих навыков и знаний в содержание всех предметов и областей знания. Ученикам следует давать возможность применять свои коммуникативные навыки на практике, чтобы они осознавали их ценность и значимость в реальной жизни. Разнообразие методических подходов: Учитывая индивидуальные особенности каждого ученика, необходимо предоставить широкий спектр методических подходов для развития коммуникативной компетенции. Это может включать использование игровых форм, проектной деятельности, коллективных обсуждений и других методов, которые позволяют учащимся развивать навыки коммуникации в разных ситуациях. Развитие речевой культуры: Важным аспектом формирования коммуникативной компетенции является развитие речевой культуры учеников. Для успешного развития учащихся необходимо уделить внимание правильной организации мыслительного процесса, развитию навыков выразительного чтения и письма, а также ораторского мастерства. Эти навыки помогут им эффективно выражать свои мысли и идеи, уметь слушать и анализировать информацию, а также успешно взаимодействовать со сверстниками и взрослыми. Кроме того, чтобы сформировать коммуникативные универсальные учебные действия, необходимо стимулировать сотрудничество и кооперацию между учениками. Работа в группе или паре позволит им развить навыки активного слушания, постановки целей, принятия решений и конструктивного

обсуждения. Такой подход также способствует формированию навыков эмоционального интеллекта и уважительного отношения к мнению других людей. Продуктивная обратная связь: Для эффективного развития коммуникативных универсальных учебных действий необходимо постоянное взаимодействие педагога с учениками. Педагог должен оценивать и анализировать коммуникативные навыки учеников, указывать на ошибки и помогать их исправить. Важно, чтобы обратная связь была конструктивной и мотивировала учеников к дальнейшему развитию коммуникативной компетенции. В целом, формирование коммуникативных универсальных учебных действий является сложным процессом, требующим систематического подхода и активного взаимодействия всех участников образовательного процесса. Организация процесса развития коммуникативных навыков учеников играет ключевую роль в их будущей успешности в информационном обществе. Поэтому важно использовать разнообразные методы и подходы, которые максимально способствуют развитию коммуникативных универсальных учебных действий.

Это позволит учащимся эффективно взаимодействовать с окружающими и достичь заметных результатов в своем развитии. Один из основных способов развития коммуникативных универсальных учебных навыков — активное использование интерактивных технологий в образовательном процессе.

Использование интерактивных методов позволяет стимулировать активность учащихся, создавать условия для взаимодействия и обмена информацией между ними. Примером такого подхода могут быть групповые проекты или дискуссии, где каждый ученик имеет возможность высказаться и услышать мнения других. Еще один метод, способствующий развитию коммуникативных навыков, — это использование игровых ситуаций в процессе обучения. Использование игровых методик позволяет учащимся практически применять полученные знания и навыки в области коммуникации.

Например, можно организовать ситуацию, в которой ученикам предлагается решить конфликтную ситуацию или выступить перед аудиторией в роли публичного оратора. Такие игры помогают развивать эффективное общение и учитывать различные точки зрения. Кроме того, активное использование проектной работы способствует развитию коммуникативных навыков учащихся. В рамках проектной деятельности студенты работают в группах, обмениваются информацией, анализируют результаты и представляют свои исследования перед аудиторией. Это требует от них не только знания по теме проекта, но и умение четко и логично формулировать свои мысли и аргументировать свои выводы. Важным подходом к развитию коммуникативных универсальных учебных действий является индивидуальный подход к каждому ученику.

Учитывая, что каждый человек обладает своими особенностями и потребностями в обучении, необходимо учитывать индивидуальные особенности каждого ученика. Например, некоторым ученикам может быть трудно высказываться перед аудиторией, поэтому им требуется дополнительная поддержка и тренировка в данной области. В итоге, развитие коммуникативных универсальных учебных действий является одной из главных задач образовательного процесса.

Для достижения этой цели в образовательном процессе используются различные методы и подходы, такие как использование интерактивных технологий, игровые ситуации, проектная работа и индивидуальный подход к каждому студенту. Развитие коммуникативных навыков позволяет учащимся эффективно взаимодействовать с окружающим миром и успешно функционировать в современном обществе.

Среди важных педагогических умений коммуникативные умения имеют статус особой значимости. Они являются исходными для формирования других. Без установления вербального и

невербальных контактов с учащимися невозможно организовать их деятельность. Понимание внутреннего психологического состояния учащегося по внешним признакам (это умение в составе коммуникативных считают одним из основных многие авторы) позволяет проникнуть во внутренний мир ребенка, т.е. проявить перцептивные способности. Без умения вести диалог, доносить нужную информацию до ребенка, используя основные средства общения – язык и речь – невозможно изложение материала доступно, интересно, четко, ясно, то есть дидактические умения также находятся в прямой зависимости от степени развитости коммуникативных. А умение «преподнести» себя при взаимодействии с учащимися и умение управлять своим поведением, в частности, голосом, мимикой, жестами, являются необходимыми для развития суггестивных умений. Трудно себе представить человека с хорошо развитым воображением, способностью ставить себя на место собеседника, человека, который отличается доброжелательностью, уважительным отношением к людям, способностью к сопереживанию, сочувствию и при этом не обладает коммуникативными умениями. Именно поэтому многие исследователи едины в том, что коммуникативный компонент наиболее значим в труде педагога. Проблема формирования коммуникативных умений – далеко не новая проблема в отечественной педагогике. Но структура и объем коммуникативных умений, которые необходимо развивать у будущих педагогов в процессе их профессиональной подготовки в педагогическом вузе вызывают дискуссии среди исследователей. Качество практической подготовки будущих учителей, по нашему мнению, будет улучшено, если удастся уточнить сущность коммуникативных умений, определить их структуру, обосновать наиболее эффективные способы и условия их формирования.

Развитие коммуникативных возможностей человека в современном обществе становится чрезвычайно актуальной проблемой.

Выделяют три основные стороны коммуникации:

1. Коммуникация как взаимодействие. 2. Коммуникация как кооперация. 3. Коммуникация как условие интериоризации.

Первая сторона коммуникация подразумевает процесс общения, который направлен на учёт позиции либо мнения собеседника или партнёра по совместной деятельности. Дети, постепенно приобретая опыт общения, учатся предвидеть различные точки зрения людей, которые часто различаются с их мнениями и интересами. Заканчивая обучение в начальной школе, коммуникативные умения детей приобретают более глубокий характер: они начинают лучше понимать мысли, чувства собеседника, их внутренний мир в целом [4, с. 54].

Вторая сторона коммуникации направлена на сотрудничество. На протяжении младшего школьного возраста дети приобретают навыки социального взаимодействия со сверстниками, умения заводить друзей. От конструктивного общения, приобретенного ребёнком в младшем школьном возрасте, зависит благополучие личностного развития. В рамках учебного сотрудничества навык формирования коммуникативных умений проходит более интенсивно [4, с. 55].

Третьей стороной коммуникации являются коммуникативно-речевые действия, которые служат средством передачи информации другим людям и становления рефлексии. К моменту поступления в школу дети строят понятные для партнёра высказывания, умеют задавать вопросы. Уже к 7 летнему возрасту дети должны уметь выделять и отображать в речи ориентиры действия, а также сообщать их партнёру [4, с. 57]. По мнению Соколовой В.В, человек как существо, обладающее языком, не хочет испытывать затруднений в том, что сказать, когда ему это необходимо, чтобы то, как он говорит, способствовало тому, зачем говорит, чтобы располагало слушателей в его пользу [12, с. 111].

В современном обществе увеличивается поток информации, а значит, что ученику нужно усвоить большой объём знаний, уметь самостоятельно усваивать знания, выстраивать свои отношения с другими людьми, работать в группе.

Перед школой стоит задача – использование новых технологий обучения. Формирование коммуникативных умений – это один из приоритетов современного начального образования.

Одной из важных проблем педагогики является развитие коммуникативных умений. Часто в современном мире мы наблюдаем дефицит доброты, воспитанности, речевой культуры общения. Проблема актуальности формирования коммуникативных навыков у учащихся возрастает [6, с. 124].

Задача учителей начальной школы – работа над формированием коммуникативных умений младших школьников. Коммуникативные умения обеспечивают сотрудничество учащихся – умение слушать, понимать друг друга, уметь договариваться, вести дискуссии, доказывать свою точку зрения [6, с. 126].

Ребёнок, который приходит в первый класс, должен владеть такими элементами культуры общения как: умение прощаться, приветствовать, просить, благодарить, понимать речь другого. Каждый ребёнок индивидуален, у каждого свои особенности, влияющие на коммуникативные стороны общения. К таким особенностям можно отнести влияние семьи, здоровье самого школьника, его личностные качества. Поэтому учителю важно с 1 класса обращать внимание на эти особенности ребёнка и помогать ему в преодолении замкнутости, стеснительности [9].

Младший школьный возраст благоприятен для овладения коммуникативными универсальными учебными действиями в силу особой чуткости общения. Таким образом, уроки окружающего мира, литературного чтения, русского языка, математики могут стать основой формирования коммуникативных универсальных учебных действий.

Вопрос формирования коммуникативных способностей личности рассматривался во многих трудах отечественных и зарубежных учёных Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, Х.Й.Лийметса, А.В. Мудрика и многих других. Особенности общения младших школьников посвящены труды отечественных психологов Б.Г. Ананьева, Н.В. Кузьминой, В.С. Мухиной, Р.С. Немова, В.Н. Мясищева. Младший школьный возраст определяется авторами как важный этап социализации и развития коммуникативных способностей ребёнка. Формирование коммуникативных умений младших школьников — важная проблема, поскольку степень сформированности этих умений влияет на процесс социализации ребёнка и на развитие личности в целом, а также, непосредственно, на сам результат обучения. Коммуникативные умения формируются и совершенствуются в процессе общения. Данной проблеме посвящён ряд исследований, среди которых работы Н.В. Ключевой, Ю.В. Касаткиной, Л.И. Лежневой, Р.В. Овчаровой, Н.В. Филиппко, А.И. Шемшуриной, А.А. Шустовой, Н.В. Щиголовой и др. Развитие коммуникативных умений идёт по разным направлениям. Это и увеличение словарного запаса младшего школьника, объёма высказываний, и качественные изменения – развитие связной речи, её усложнение, структурированность мысли. Но основным критерием успешного коммуникативного формирования личности является умение понимать, ставить и решать разные коммуникативные задачи [14, с. 32]. Решением проблемы развития коммуникативных способностей и их формирования занимался Л.С. Выготский.

В своих трудах он рассматривал общение в качестве главного условия развития личности и воспитания ребёнка. Рассматривая его подход, важно отметить, что формирование коммуникативных умений является одной из главных задач школы, поскольку результативность и

качество процесса общения зависит от уровня сформированности коммуникативных умений субъектов общения [3, с. 352].

Процесс общения становится более рациональным и менее экспрессивным, совершенствуется обратная связь [11, с. 96]. Под коммуникативными умениями понимается «умение вести диалог, беседу, соблюдать правила речевого этикета».

Главной особенностью коммуникативных умений является их реализация в общении. Г.М. Андреева выделяет три взаимосвязанные стороны процесса общения: — перцептивная (восприятие людьми друг друга); — интерактивная (организация взаимодействия между людьми, которые общаются между собой); — коммуникативная (обмен информацией между партнёрами по общению) [1, с. 147]. Коммуникативные умения необходимы для решения различных коммуникативных задач. Исследованию этих задач посвящено много работ известных педагогов и психологов: И.А. Зимняя, Т.С. Путиловская, С.Д. Толкачёва и др. В данных работах под задачей понимается «осуществляемое субъектом общения воздействие на партнёра общения и принятия им на себя такого воздействия». Авторы отмечают, что продуктом решения коммуникативной задачи является текст в устной или письменной форме. Одновременно тот, кто слушает и тот кто говорит, в рамках коммуникативного общения решают свои коммуникативные задачи. Говорящий реализует такие коммуникативные умения, как сообщить, спросить, убедить. Задачи слушающего — коммуникативно-познавательные. Он познаёт что-то новое для себя и одновременно реализует процесс общения [5, с. 424]. Младший школьный возраст является оптимальным периодом для формирования коммуникативных способностей, активного обучения социальному поведению и социальным нормам, умению общаться с детьми разного пола, способов различения социальных ситуаций: 1. Ребёнок, приходя в школу, открывает для себя новое место в социальном пространстве человеческим отношений. У ребёнка появляются постоянные обязанности, которые связаны с учебной деятельностью. Учителя и взрослые общаются с ним как с человеком, который взял на себя обязательство учиться, как и все дети его возраста. 2. У младших школьников достаточно развиты рефлексивные способности. Этот возраст характеризуется мотивом «Я должен», а не «Я хочу». Ребёнок под руководством учителя овладевает основными формами человеческого сознания (наука, искусство, мораль) и учится действовать в соответствии с традициями и новыми социальными ожиданиями со стороны людей. 3. В школе к ребёнку предъявляются требования в отношении речевого развития. При ответе на уроке речь должна быть грамотной, краткой, точной и чёткой. Ребёнок должен брать на себя ответственность за свою речь и 23 правильно её организовывать, чтобы установить контакты с учителем и сверстниками. 4. В младшем школьном возрасте происходит перестройка отношений ребёнка с людьми. В коллективе возникает индивидуальное поведение. В начальной школе дети принимают новые условия, которые им предъявляет учитель, и следуют его правилам. Особенности учебной деятельности младших школьников, создают условия для формирования их коммуникативных способностей, можно сказать, что учебная деятельность поворачивает ребенка на самого себя, требует рефлексии, оценки того, «кем я был» и «кем я стал». Именно поэтому всякая учебная деятельность начинается с того, что ребенка оценивают. 5. У младшего школьника складываются предпосылки формирования социальных качеств личности. Он начинает адаптироваться к новым социальным связям, в которых начинает проявляться личность ребёнка. Важно, как ребёнок входит в коллектив сверстников, как относится к школе. Осваивая основные нормы человеческого общения, ребёнок успешно адаптируется [7, с. 41]. Формирование коммуникативных способностей младших школьников в учебной деятельности во многом определяют решение социальных проблем.

Это в настоящее время является актуальной задачей учителя начальных классов. Произвольное действие формируется постепенно, на протяжении всего младшего школьного возраста. Сначала у ребёнка формируется совместная деятельность с взрослым, который даёт ребёнку средства организации такого поведения, а уже потом новое поведение ребёнка становится его индивидуальным способом действия [3, с. 355]. С первых дней нахождения в школе ребёнок включается в процесс межличностного взаимодействия с одноклассниками и учителем. Это взаимодействие имеет свою динамику и закономерность развития.

Когда ребёнок адаптируется к школе, его общение с одноклассниками уходит на второй план по причине обилия новых школьных впечатлений. Контакт между собой дети устанавливают посредством педагога. Ребёнок начальной школы — человек, который активно овладевает навыками общения. В это время ребёнок устанавливает дружеские контакты. Важной задачей развития на этом этапе становится приобретение навыков социального взаимодействия с группой товарищей и умение заводить новые знакомства [15, с. 86]. Ребёнок, который к 9—10 летнему возрасту научился устанавливать дружеские отношения со своими сверстниками, умеет наладить и тесный социальный контакт, поддерживать отношения продолжительное время со своими ровесниками. Кроме того, это значит, что с ним общаться кому-то тоже интересно [2, с. 95]. Для детей 5—7 лет друзьями становятся те дети, с которыми он играет и видит чаще других. Выбор определяется внешними причинами: дети живут в одном доме или на одной улице, сидят за одной партой. В таком возрастном периоде больший упор делается на поведение сверстника, чем на его личностные качества. Дружба, как правило, непрочная и недолговечная. Дружеские связи возникают достаточно быстро и легко, но также быстро могут и оборваться [2, с. 96]. В период от 8 до 11 лет дети считают друзьями тех, кто разделяет их интересы, кто помогает им, выручает в трудных ситуациях [2, с. 97]. По мере освоения ребёнком школьной жизни, у него складывается система личных отношений в классе. Для их возникновения становятся такие важные качества как доброта, отзывчивость, внимательность, честность.

Однако есть и группы школьников, которые не смогли по каким-либо причинам установить благополучные личные отношения в классе. Эти дети тоже обладают характеристиками: капризные, драчливые, грубые, неаккуратные, жадные [8, с. 67]. Р.С. Немов в своём труде пишет о том, что в младшем школьном возрасте важно детей обучать гибкости общения для поддержания эффективного взаимодействия друг с другом. Этот возрастной период способствует формированию у ребёнка умения устанавливать и поддерживать положительные отношения с людьми. Нужно научить ребёнка следовать своим целям и уважать интересы, мнения других людей. Таким образом, можно сделать вывод о том, что коммуникативные умения необходимо последовательно формировать и развивать в младшем школьном возрасте в тесной связи с учебными умениями.

Развитие коммуникативных умений в устной и письменной речи должно рассматриваться не просто как цель, а как средство успешности овладения любыми предметными знаниями и умениями.

Коммуникативная способность младшего школьника — это его природная одаренность в общении, с одной стороны, и коммуникативная производительность с другой.

Проведенный анализ исследований по проблеме формирования коммуникативных умений позволил на основании собственного опыта профессиональной педагогической деятельности предложить следующее определение коммуникативных умений. Коммуникативные умения — комплекс действий, направленных на обмен информацией, восприятие и понимание партнеров по общению, управление взаимодействием и саморегуляцию в изменяющихся условиях, творческое

использование коммуникативных знаний, навыков и средств коммуникации в соответствии с целями и задачами общения. Очевидно, что термин «коммуникативные умения» включает более конкретные умения, которые занимают особое место в их структуре. Уточнение структурных компонентов исследуемых умений крайне важно. Именно благодаря этому можно найти верные и наиболее эффективные способы их формирования, определить уровни и критерии их сформированности. Анализ работ, раскрывающих разные аспекты общения, и личный опыт работы в качестве преподавателя позволили и нам, сопоставив точки зрения различных авторов, представить собственную систему коммуникативных умений. Предложенная нами система коммуникативных умений содержит пятнадцать частных коммуникативных умений, которые представляют три главных компонента коммуникативных умений: информационноаналитический, социально-перцептивный и контрольно-регулирующий. Информационно-аналитический компонент коммуникативных умений характеризуется тем, насколько у учителя развиты умения вербального и невербального общения, умения «донести» информацию, выражая к ней свое отношение и анализировать получаемую от учащихся.

На основе вышеприведенного можно сделать следующие выводы. Изучение теоретических основ формирования коммуникативных умений и навыков учащихся начальных классов младших школьников позволяет нам сделать следующие выводы, в начальной школе в 1-4-классах посредством понятий и структуры коммуникативных умений и навыков, значение коммуникативных умений и навыков в развитии личности младшего школьника и психолого-педагогических подходов к формированию коммуникативных умений и навыков дает возможность дать конкретные данные до, во время и после получения знаний.

Ведущая роль в формировании коммуникативных качеств личности школьника отводится не только взрослому (педагогу, воспитателю, родителю), но и сверстнику, включенному в процесс межличностного взаимодействия. Так как именно общение со сверстниками помогает ребенку самостоятельно использовать речевой этикет (обращение, просьба, приветствие, прощание, поздравление, сочувствие, приглашение, разговор по телефону и т.п.) в различных жизненных ситуациях. Современное представление о содержании дошкольного образования, соответствующее социальному заказу находит, в частности, отражение в образовательной области «Коммуникация», направленной в соответствии с государственным стандартом «на достижение целей, овладения конструктивными способами и средствами взаимодействия с окружающими людьми через решение следующих задач: развитие свободного общения со взрослыми и детьми; развитие всех компонентов, устной речи детей лексической стороны, грамматического строя речи; произносительной стороны, речи; связной речи — диалогической и монологической форм) в различных формах и видах детской деятельности; практическое овладение воспитанниками нормами речи».

Список использованной литературы

1. Андреева Г.М. Взаимосвязь общения и деятельности [Текст] / Г.М.Андреева // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М.: «Просвещение» – 1985. – С.147-149.
2. Бодалев А. А. Психология общения [Текст] /А.А. Бодалев. – М.: Изд. центр «Академия» – 1996.
3. Выготский Мышление и речь [Текст] / Л.С. Выготский.– М.: Лабиринт, 1999.
4. Гришанова И.А. Развитие коммуникативных умений младших школьников [Текст] / И.А.Гришанова. – М.: Просвещение – 2005.
5. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении [Текст] / В.В.Давыдов. – М.: Педагогика – 1972.

6. Дереклеева Н.И. Развитие коммуникативной культуры учащихся на уроках и во внеклассной работе [Текст] / Н.И. Дереклеева. – М.: Просвещение – 2005.
7. Дьяченко В. К. Сотрудничество в обучении [Текст] / В.К.Дьяченко. – М.: Педагогика – 1991.
8. Казаринова Н. В. Межличностное общение [Текст] / Н.В.Казаринова. – М.: Просвещение – 2004.
9. Рождественский. Н.С. Речевое развитие младших школьников. [Текст] / Сборник статей. – Москва: Просвещение, 1970.
10. Российская педагогическая энциклопедия электронная библиотека преподавателя http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/russpenc/19.php (дата обращения: 28.01.2018).
11. Рябцева С.Л. Диалог за партой [Текст] / С.Л.Рябцева. – М.: Педагогика, 1989.
12. Соколова В.В. Культура речи и культура общения [Текст] / В.В.Соколова. - Москва : Просвещение, 1995.
13. Спирин Л.Ф. Формирование профессионально-педагогических умений учителя-воспитателя: Спец.курс. – Ярославль, 1976.
14. Сытенко Т.В. Роль коммуникативной компетенции для формирования личности младшего школьника средствами урока и внеурочной деятельности [Текст] / Т.В. Сытенко //Школьные технологии. – 2006. – № 7.
15. Цукерман Г. А. Обучение учебному сотрудничеству [Текст] / Г.А. Цукерман// Вопросы психологии. – 1993. – № 3.
16. Ямбург Е.А. Ищу учителя, или как нам модернизировать систему педагогического образования [Текст] / Е.А.Ямбург //Народное образование. – № 2. – 2013. – С. 100-108.

УДК: 371.3:81

Карыбек кызы Э.
магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕБИНДЕ ОРУС ТИЛИН ОКУТУУНУН ПРАКТИКАСЫНА ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ИШКЕ АШЫРУУ

Аннотация. Заманбап коом тездик менен өнүгүп жатат, аны менен бирге билим берүү системасына талаптар да өзгөрүүдө. Бул процесстин маанилүү аспектилеринин бири орто мектептерде орус тилин окутуунун практикасына инновациялык технологияларды киргизүү болуп саналат. Бул чөйрөдө окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу, окуучуларды өнүктүрүү жана билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн эбегейсиз зор потенциал бар.

Негизги сөздөр: компьютерлер, смартфондор, гаджеттер, онлайн ресурстар, интерактивдүү панелдер.

Карыбек кызы Э.
магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРАКТИКУ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. Современное общество стремительно развивается, и с ним изменяются требования к системе образования. Одним из важных аспектов этого процесса является

внедрение инновационных технологий в практику преподавания русского языка в общеобразовательной школе. Это направление обладает огромным потенциалом для повышения эффективности обучения, развития учеников и совершенствования качества образования.

Ключевые слова: компьютеры, смартфоны, гаджеты, онлайн-ресурсы, интерактивные панели.

Karybek kyzy E.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES INTO THE PRACTICE OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN GENERAL EDUCATION SCHOOL

Annotation. Modern society is developing rapidly, and with it the requirements for the education system are changing. One of the important aspects of this process is the introduction of innovative technologies into the practice of teaching the Russian language in secondary schools. This area has enormous potential for increasing the effectiveness of teaching, developing students and improving the quality of education.

Keywords: computers, smartphones, gadgets, online resources, interactive panels.

Одной из основных задач внедрения инновационных технологий в преподавание русского языка является создание интерактивной и мотивирующей образовательной среды. Современные ученики активно используют компьютеры, смартфоны и другие гаджеты в повседневной жизни, поэтому важно интегрировать эти технологии в учебный процесс. Например, использование интерактивных досок, онлайн-ресурсов, мультимедийных материалов позволяет сделать занятия более увлекательными и доступными для учащихся.

Еще одним важным аспектом внедрения инновационных технологий является индивидуализация образования. Каждый ученик уникален, и ему необходимо предоставить возможность обучаться в соответствии со своими способностями, темпом и интересами. С помощью различных онлайн-платформ и программ можно создать персонализированные образовательные планы и задания, а также отслеживать прогресс каждого ученика.

Развитие общества, науки и техники ставит систему образования перед необходимостью использовать новые средства обучения. К таким средствам обучения относятся информационные технологии. Новые информационные технологии превращают обучение в увлекательный процесс, с элементами игры, способствуют развитию исследовательских навыков учащихся. Технология проведения уроков с использованием современных технических средств и новых информационных технологий тренирует и активизирует память, наблюдательность, сообразительность, концентрирует внимание учащихся, заставляет их по-другому оценить предлагаемую информацию. Компьютер на уроке значительно расширяет возможности представления учебной информации. Применение цвета, графики, звука, современных средств видеотехники позволяет моделировать различные ситуации и среды. Это позволяет усилить мотивацию учащихся к учебе.

Кроме того, применение компьютера на уроках позволяет устранить одну из важнейших причин отрицательного отношения к учебе – неуспех. Работая на компьютере,

ученик получает возможность довести решение задачи до конца, опираясь на необходимую помощь.

Информатизация общества — это глобальный социальный процесс, особенность которого состоит в том, что доминирующим видом деятельности в сфере общественного производства является сбор, накопление, продуцирование, обработка, хранение, передача и использование информации, осуществляемые на основе современных средств микропроцессорной и вычислительной техники, а также на базе разнообразных средств информационного обмена. Информатизация общества обеспечивает:

- активное использование постоянно расширяющегося интеллектуального потенциала общества, сконцентрированного в печатном фонде, и научной, производственной и других видах деятельности его членов,
- интеграцию информационных технологий с научными, производственными, иницирующую развитие всех сфер общественного производства, интеллектуализацию трудовой деятельности;
- высокий уровень информационного обслуживания, доступность любого члена общества к источникам достоверной информации, визуализацию представляемой информации, существенность используемых данных [4].

Применение открытых информационных систем, рассчитанных на использование всего массива информации, доступной в данный момент обществу в определенной его сфере, позволяет усовершенствовать механизмы управления общественным устройством, способствует гуманизации и демократизации общества, повышает уровень благосостояния его членов. Процессы, происходящие в связи с информатизацией общества, способствуют не только ускорению научно – технического прогресса, интеллектуализации всех видов человеческой деятельности, но и созданию качественно новой информационной среды социума, обеспечивающей развитие творческого потенциала индивида.

Одним из приоритетных направлений процесса информатизации современного общества является информатизация образования — процесс обеспечения сферы образования методологией и практикой разработки и оптимального использования современных или, как их принято называть, новых информационных технологий (НИТ), ориентированных на реализацию психолого-педагогических целей обучения, воспитания. Этот процесс инициирует:

- совершенствование механизмов управления системой образования на основе использования автоматизированных банков данных научно— педагогической информации, информационно-методических материалов, а также коммуникационных сетей;
- совершенствование методологии и стратегии отбора содержания, методов и организационных форм обучения, воспитания, соответствующих задачам развития личности обучаемого в современных условиях информатизации общества;
- создание методических систем обучения, ориентированных на развитие интеллектуального потенциала обучаемого, на формирование умений самостоятельно приобретать знания, осуществлять информационно-учебную, экспериментально-исследовательскую деятельность, разнообразные виды самостоятельной деятельности по обработке информации;
- создание и использование компьютерных тестирующих, диагностирующих методик контроля и оценки уровня знаний обучаемых [3].

Информатизация образования как процесс интеллектуализации деятельности обучающего и обучаемого, развивающийся на основе реализации возможностей средств новых информационных технологий, поддерживает интеграционные тенденции процесса познания закономерностей предметных областей и окружающей среды (социальной, экологической, информационной и др.), сочетая их с преимуществами индивидуализации и дифференциации обучения, обеспечивая тем самым синергизм педагогического воздействия [5].

В педагогической практике давно применяется термин «активные методы и формы обучения». Он объединяет группу педагогических технологий, достигающих высокого уровня активности учебной деятельности учащихся. В последнее время получил распространение ещё один термин - «интерактивное обучение». Современная наука об образовании приблизилась к тому моменту, когда возникла потребность в создании педагогических технологий, которые обеспечивают самое главное в образовательном процессе – развитие личности каждого учащегося, его активности. Необходимо создавать такие условия обучения, чтобы учащийся стремился получить новые результаты своей работы и в дальнейшем успешно применить их в практической деятельности. На сегодняшний день мы не можем не задумываться над тем, что ожидает наших учащихся. Известно, что будущее потребует от них огромного запаса знаний не только по выбранной специальности, но в области современных технологий. Сегодня большинство предложений о работе требуют минимальных компьютерных знаний, поэтому очень важно при обучении школьников учитывать то, что современные информационные технологии приобретают первостепенное значение.

Также внедрение инновационных технологий способствует развитию коммуникативных навыков и креативного мышления у учащихся. Благодаря использованию современных технологий, ученики могут взаимодействовать друг с другом, обсуждать учебные материалы, создавать совместные проекты и презентации. Это способствует формированию командного духа, развитию социальных навыков и способствует обучению в более интересной и продуктивной форме.

Таким образом, внедрение инновационных технологий в практику преподавания русского языка в общеобразовательной школе открывает новые возможности для развития образования, повышения мотивации учащихся и эффективности учебного процесса. Важно постоянно совершенствовать методики работы с новыми технологиями, чтобы обеспечить наилучшие результаты обучения и подготовить учеников к быстро меняющемуся миру.

Литература:

1. Бессонова Н.Н. и др. Инновационные методы при обучении русскому языку: Учебное пособие для слушателей ФПК / Душанбе, 2017. - 144 с.
2. Гостева Ю.И. Особенности современного этапа использования мультимедийных средств и информационно-коммуникативных технологий при обучении русскому языку. М.: Современное образование, 2012. № 6
3. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении - М.: Знание, 1960г. 162с.
4. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой одаренности.//Киев. Знамя. 1995. – С. 27
5. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Моисеева М. В., Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: 2004г. – с. 85

Аширбекова К.

магистрант

Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
kanykei19900810@gmail.com

ЗООНИМДИК КОМПОНЕНТИ БАР ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация Бул макала зоонимдик компоненти бар фразеологиялык бирдиктерди изилдөөгө арналган. Тил илиминин өнүгүүсүнүн азыркы этабында антропоцентридик парадигма лингвист-изилдөөчүлөрдүн көңүлүн лингвистикалык жана маданий өзгөчөлүк маселелерине жана фразеологиялык бирдиктердин универсалдуу жана кайталангыс улуттук өзгөчөлүктөрдү изилдөөгө буруп жатат. Зоонимдик компоненти бар фразеологиялык бирдиктер тилдин коммуникативдик тарабын ачууга, чындыкты метафоралык түрдө түшүнүүгө көмөктөшөт. Талдоо үчүн материал бул тилдик маданияттарга мүнөздүү жалпы жана спецификалык белгилерди аныктоого мүмкүндүк берген ар кандай түзүлүштөгү тилдер болгон.

Негизги сөздөр: улуттук-маданий өзгөчөлүк, фразеологиялык бирдиктер, дүйнөнүн тилдик сүрөтү, менталитет, зоонимдик компонент, фразеологиялык бирдиктердин улуттук өзгөчөлүгү, лингвокультурология.

Аширбекова К.

Магистрант

Института Мировых языков и международных отношений
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
kanykei19900810@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ- ЗООНИМОМ

Аннотация Данная статья посвящена изучению фразеологических единиц с компонентом-зоонимом. На современном этапе развития языкознания антропоцентрическая парадигма фокусирует внимание исследователей-лингвистов на вопросах лингвокультурной специфики и исследовании универсальных и уникальных национально-специфичных черт фразеологических единиц. Фразеологические единицы с компонентом-зоонимом способствуют раскрытию коммуникативной стороны языка и к метафорическому осмыслению действительности. Материалом для анализа послужили разноструктурные языки, что позволило выявить общие и специфические признаков, присущих данным языковым культурам.

Ключевые слова: национально-культурная специфика, фразеологические единицы, языковая картина мира, менталитет, компонент-зооним, национальная специфика фразеологизмов, лингвокультурология.

Ashirbekova K.

master's student

Institute of World Languages and International Relations

PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOOONYM COMPONENT

Annotation. This article is devoted to the study of phraseological units with a zoonym component. At the present stage of development of linguistics, the anthropocentric paradigm focuses the attention of linguist researchers on issues of linguistic and cultural specificity and the study of universal and unique nationally specific features of phraseological units. National and cultural specificity is provided by the lexemes included in their composition, in particular the names of animals - zoonyms. The use of these phraseological units helps to understand the communicative side of the language and reveals the metaphorical understanding of reality. The material for the analysis made it possible to identify common and specific features inherent in these linguistic cultures.

Key words: phraseological units, linguistic picture of the world, mentality, zoonyms, linguoculturology.

Phraseologisms are one of the linguistic universals, without which languages do not exist. Most phraseological units are associated with a person, his sphere of activity, the world around him, with his inner and spiritual world. Phraseology, occupying a certain place in the linguistic picture of the world, actively participates in the creation of its nationally specific flavor. The images at the heart of phraseological units are common to members of the same linguistic society. Therefore, phraseology most clearly reflects the features of the national mentality and the national linguistic picture of the world.

The phraseological composition of the language has a national character, which is reflected in the structure, composition of components, imagery and semantics of phraseological units. Phraseology embodies the spirit, the psychology of the people - the native speaker of the language, which leaves an imprint on the semantic, content side of the unit, which is based on images, sometimes associated with purely national realities. The specificity of the phraseological composition is also determined by the living conditions of the people, geographical location, history, culture, traditions, religion and other factors.

Phraseological units are units of linguoculturology: the internal form of phraseological units, which is a carrier of motivation, contains elements of a national cultural plan, since phraseological units arise on the basis of a “figurative representation of reality, reflecting primarily the everyday empirical, historical and spiritual experience of the linguistic community associated with its cultural traditions” [3: 302]. Each nation has special, unique ways of feeling the world, and worldview, which create the basis for a national assessment of the realities of the surrounding reality. Phraseology is one of the ways of linguistic worldview, which gives reason to talk about the existence of a phraseological picture of the world in every language.

According to the definition from the linguistic encyclopedic dictionary edited by V.N. Yartseva, a phraseological unit (a phraseologism) is a general name for semantically related combinations of words and sentences, which, unlike syntactic structures similar in form, are not produced in accordance with the general patterns of choice and combination of words when organizing a statement, but are reproduced in speech in a fixed ratio of semantic structure and a certain lexical and grammatical composition [1: 622].

A phraseological unit is formed on the basis of the main component, which is the central link of the phrase. Thus, any animal name that is part of a phraseological unit can be considered as the root word of its phraseological nest or as a zoonym component. The term “zoonym” (synonyms: “animalism”, “animalistic component”, “faunal vocabulary”, “zooseme”, “zoonymic component”, etc.) refers to designations of fauna representatives that are components of the lexical composition of a phraseological expression. Thus, the definition of the term “zoonym” includes all the names of the conceptual and thematic area “animal world”.

Let's look at some examples of phraseological units that contain zonyms as components. It should be noted that as part of the phraseological unit with zoonym component, the name of an animal living on the territory of a particular nation is often found. Therefore, for example, in the Russian language we often see phraseological units with the component *медведь - медвежья услуга, медведь на ухо наступил, медвежий угол*. Thus, in the Kyrgyz language there are phraseological units that characterize a nomadic way of life, often in the components of phraseological units, pets *эгиз козудай* - very similar in meaning, *ботодой боздон* - about a very crying, grieving person, *жылкы кыял* - a sharp, changeable character, *төөнүн куйругу жерге тийгенде*, etc.

The lexical-semantic group of zonyms is represented by units with varying degrees of phraseological activity, which is explained by a greater or lesser degree of human interaction with a particular animal, and therefore it can be divided into several subgroups:

1. Animal names:

a) pets: Russian. *цыпленок, осел, бык, корова, теленок, кот, собака, баран, коза, лошадь, свинья, кролик, овца и др.*, English. *chick, donkey, mule, bull/ox, cow, calf, cat, dog, mutton, goat, horse, pig, rabbit, sheep etc.*

b) wild animals: Russian. *рысь, барсук, медведь, лиса, заяц, белка, олень, мышь, крыса, тигр, волк и др.*; English *beaver, lynx, badger, bear, fox, hare, squirrel, deer, mouse, rat, tiger, wolf, etc.*;

2. Names of animals that are exotic for residents: Russian. *акула, попугай, павлин, верблюд, слон, кит, лев, обезьяна, жираф, зебра*; English *shark, panther, a parrot, a peacock, a penguin, a kangaroo, a camel, an elephant, a whale, a lion, a monkey, a giraffe, a zebra, etc.*;

3. Generalizing zonyms (which are also category names): Russian. *животное/зверь, рыба, птица, насекомое*; English *animal/beast, fish, bird, insect*.

In the process of evolution, the connection between men and animals strengthened, moving to new higher levels of development. Successive generations of people formed an idea of a particular animal based on the differential features of their appearance, character, behavior and projected these features onto themselves and onto their environment. The results of such a projection were recorded using phraseological units with a zoonym component in the form of phraseological meanings. It should also be noted that ideas about these animals, reflected in phraseological units, are often similar among different peoples, which allows us to speak about the relative universality of zonyms. Therefore, for example, in different linguistic pictures of the world, *a cat* is, first of all, the embodiment of vitality, *a horse* - efficiency, etc.

It is easier for a person to perceive and interpret unfamiliar fragments of the world with the help of well-studied characteristics of animals. That is why in Russian and English phraseology the names of domestic animals function most actively: cats, dogs, cows, horses, pigs, etc., which is associated with the longest and closest contact of people with them and, therefore, with good awareness of the features of their appearance, character, habits, behavior. Thus, the zonyms *pig*,

свинья are the root lexeme for a number of expressions in their phraseological nest. For example, Russian *неблагодарная свинья, свинья везде грязь найдет, разбираться как свинья в апельсинах*, etc., English. *to put lipstick on a pig, a pig in a poke, pigs might fly, make a pig of yourself*, etc. Russian *свинья* is a symbol of dirt, ingratitude; for the English, *a pig* means glutton. From these examples it is clear that each language, each culture is characterized by the emergence of specific connotations.

A conceptual analysis of the meanings of a zoonym allows us to understand which animals occupy the most important place in the life of a certain people, how a person perceives and interprets different animals, and how he relates to fragments of the world represented in phraseological units with a zoonym component. However, there are also figurative and associative mechanisms that are most specific for each nation for rethinking the original meanings in a secondary nomination. For example, Russians associate *собака* (along with negative phenomena) with fidelity, devotion, unpretentiousness, which is reflected in the phraseological units *собачья верность, собачья преданность, собачья жизнь* etc. In English, *dog* has predominantly negative meanings (*a dog's breakfast/dinner* - something that was done very poorly, *as sick as a dog* - very sick, *lead a dog's life* - lead a boring, hard life, *dirty dog* - a low person). Another striking zoonymic component is “wolf”, which has a similar emotive connotation in both languages under study, namely betrayal, aggression, fear. For example: English: *see a wolf* - to be speechless, *the big bad wolf* - a dangerous, scary person; Russian: *волк в овечьей шкуре; и волки сыты, и овцы целы*.

Let us consider the description of animals included in the lexical-semantic subgroup “livestock”, considering the definitions of explanatory dictionaries. The zoonym component a *horse* is the most productive among the zonyms belonging to the semantic group “domestic animals”. In English, the lexeme *horse* is common, although there are gender and age differences in the language: *a stallion, a mare, a foal*.

The Free Dictionary provides a detailed multidimensional definition of the zoonym horse, offering direct and figurative meaning:

1. A large hoofed mammal having a short coat, a long mane, and a long tail, domesticated since ancient times and used for riding and for drawing or carrying loads. An adult male horse is a stallion. Any of various quine mammals, such as the wild Asian species Przewalski's horse or certain extinct forms related ancestrally to them modern horse.

2. A frame or device, usually with four legs, used for supporting or holding. [www.thefreedictionary.com, 2017].

Analysis of definitions allows us to talk about the most common associative features given in dictionary entries, which are the following: “vehicle” - “mountain for riding.” Set expressions based on the associative feature “horse as a vehicle” are widespread in both languages: tempo, English. *change horses in midstream* – arr. making major changes at the wrong time; *put the cart before the horse* – arr. starting things from the wrong end (lit. “putting the cart before the horse”); *climb on high horse* – arr. act arrogantly.

The associative feature “horse as a vehicle” is revealed on the other side “horse as a means of war.” The horse was used both to provide the army with food and as a weapon: the outcome of the war often depended on the success of the cavalry. Ancient experience is recorded in phraseological dictionaries: English. *war horse* - arr. experienced person, veteran, *Trojan horse*.

The origin of the phraseological unit *Trojan horse* is interesting, used in a situation when something initially seems harmless, but in the end turns out to be bad. This phraseological unit is

semantically motivated by the ancient Greek myth telling about the defeat of the troops of the ancient city of Troy, and carries a negative connotation.

The conventionally identified associative feature “horse as an animal for riding” is due to the nationally specific traditions of the two countries. In English linguistic culture, the associative feature “horse as an animal for riding” is culturally determined by one of the most popular entertainments - horse racing. Great Britain is considered the cradle of this modern sport. Royal Ascot, which is attended by the Queen of Great Britain, has become an international event. The popularity of equestrian sports determines the emergence of phraseological units associated with horse racing: English. *bet on the wrong horse* – arr. make the wrong decision (lit. bet on the wrong horse); *drive a coach and horses through* – arr. find some loophole; *no horse in this race* – arr. clear leader.

The associative sign *лошадь – человек* in Russian linguistic culture has a positive connotation and means a hardworking, persistent person. In English linguistic culture, the sign *horse – man* is expressed in comparative phrases and carries both positive and negative connotations. For example, *eat like a horse* – arr. glutton (negative characteristic); *strong as a horse* – arr. To be strong as a horse (positive connotation).

From these examples it is clear that each language, each culture is characterized by the emergence of specific connotations. The interpretive meanings of phraseological units with a zoonym component have a national character, reflecting the culture of the people. V.N. Teliya notes that the names of animals, functioning as nominative units of language, “directly or indirectly, through their cultural connotations, are associated with the spiritual and material culture of the people” [3: 313]. Comparing the images of animals in phraseological units of different languages allows us to identify and systematize the figurative meanings of the corresponding zonyms, as well as answer the question why in a given language this particular animal image is the personification of certain human qualities, which allows us to identify the peculiarities of the culture of the people, the peculiarities of the mentality

Phraseological units with a zoonym component form a unique phraseological picture, a figurative anthropological model of the world, which is interpreted through animals. Zonymic components of phraseological units mark the national and cultural specificity of the figurative meaning of phraseological units, describing the features of a person’s appearance and character through the characteristics of animals. The inclusion of zonyms in phraseological units reflects the value picture of the world of the people and allows a person to express his attitude to different fragments of the world through the prism of perception of certain animals. The same animals can play different roles in the lives of ethnic groups, evoking different emotions and evaluative attitudes in people. Thus, analysis of phraseological units of various languages contributes to a deeper knowledge of the content side of the language, the disclosure of systemic connections between units of different language levels and is directly related to one of the most important issues of modern linguistics - the problem of linguistic and extralinguistic factors in the process of forming the meaning of linguistic units. Phraseological units, including proverbs and sayings, have been concentrated in the language since time immemorial, absorb cultural information, and reach the depths of the national spirit and culture.

A list of used material:

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Н. Ярцевой. – 2-е изд., доп. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.

2. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / Лит. ред. М.Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
3. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к пониманию) // Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов. – М.: Наука, 1993. – С. 302–314.
4. www.thefreedictionary.com, 2017

УДК: 821.111

Базарбекова Н.А

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлектик университети

Бишкек ш.

nasipbasarbekova@gmail.com

ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ЖАРАТЫЛЫШКА БАЙЛАНЫШТУУ СИМВОЛИЗИМДЕР

Аннотация: Бул макалада Эрнест Хемингуэйдин чыгармасындагы жаратылыш кубулушунун символизм катары маанисиндеги маселелер каралат. Макалада жаратылыш кубулуштары автордун баяндоосунун жана символикасынын ажырагыс бөлүгү болуп калгандыгын аныктоо үчүн жазуучунун бир нече белгилүү чыгармаларына анализ жүргүзүлөт.

Макалада жамгыр, кар сыяктуу жаратылыш кубулуштарына өзгөчө көңүл бурулат, бул жаратылыш кубулуштарын автордун каармандарынын эмоцияларын жана абалын берүү катары колдонуу, ошондой эле белгилүү бир атмосфераны түзүү.

Э. М. Хемингуэй сезимдерди жана эмоцияларды жөн эле сүрөттөбөстөн, аларды кооз пейзаждар жана тышкы дүйнөнүн деталдары аркылуу жеткирет. Анын эң мыкты чыгармаларында каармандардын жаны баяндоонун эмоционалдык каныккандыгы жана тоналдуулугу аркылуу, автор курган символдордун жана образдардын тутуму аркылуу ачылат.

Эрнест Хемингуэйдин чыгармачылыгы окурмандардын сүймөнчүгүнө айланган түрдүү символдорго толгон. Иштин жүрүшүндө биз символизмди адабий агым катары аныктоо ыкмаларын карап чыктык, Э. Хемингуэйдин «Жамгырдагы мышык», «Килиманджаронун Карлары», «Курал менен коштошуу!», «Кимге коңгуроо кагылат».

Чыгарманы жазуу учурунда биз жалпысынан жаратылыш кубулуштарынын символизминин өзгөчөлүктөрүнө жана Э. Хемингуэйдин чыгармаларын талдоого байланыштуу теориялык жана практикалык суроолорду изилдедик.

Бул чыгарманы жазуу учурунда биз Э.Хемингуэйдин поэтикасы көп кырдуу деген жыйынтыкка келдик. Эрнест Хемингуэйдин чыгармачылыгы көп жылдар бою сынчылардын көңүлүн буруп келет. Алар анда жаңы өзгөчөлүктөрдү ачып, жазуучунун автордук адеп-ахлагынын «сырынын» алдында адашып, карама-каршы пикирлер менен чыгышат.

Хемингуэйдин чыгармачылыгынын мазмуну жана стилинин айланасындагы талаш-тартыштар азыр да токтобой келет, бирок жазуучунун кылым бою дүйнөлүк адабиятта кандай маанилүү орунду ээлегени күн сайын айкын болуп баратат.

Бул макала Э.Хемингуэйдин чыгармаларындагы жаратылыш кубулуштарынын ролун жана анын адабиятта символизмге кошкон салымын жакшыраак түшүнүүгө жана баалоого мүмкүндүк берет.

Негизги сөздөр: символ, символизм, жамгыр, кар, текст, Хемингуэй, жаратылыш кубулуштары, роман, маани, мотив, айсберг, минималисттик жазуу стили

Базарбекова Н.А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

nasipbasarbekova@gmail.com

СИМВОЛИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ЯВЛЕНИЯМИ ПРИРОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЭРНЕСТА ХЕМИНГУЭЯ

Аннотация: Данная статья рассматривает вопросы значения явления природы как символизма в творчестве Эрнеста Хемингуэя. В статье будет проведен анализ нескольких известных произведений писателя, чтобы выяснить, как явления природы становятся неотъемлемой частью повествования и символизма автора.

Особое внимание в статье уделяется таким природным явлениям как дождь, снег, использованию данных явлений природы в качестве передачи эмоций и состояний героев автора, а также для создания определенной атмосферы.

Э.М. Хемингуэй не просто описывает чувства и эмоции, а передает их через живописные пейзажи и детали внешнего мира. В его лучших произведениях душа героев раскрывается через эмоциональное насыщение и тональность повествования, через ту систему символов и образов, которые выстраивает автор.

Творчество Эрнеста Хемингуэя наполнено различными символами, которые так полюбились читателям. В ходе работы нами были рассмотрены подходы к определению символизма как литературного течения, была проведен анализ произведений с точки зрения использования символизмов в таких произведениях Э. Хемингуэя как «Кошка под дождём», «Снега Килиманджаро», «Прощай, оружие!», «По ком звонит колокол».

Во время написания работы нами были исследованы теоретические и практические вопросы, касающиеся особенностей символизма явлений природы в целом, и в разрезе анализа произведений Э. Хемингуэя.

Во время написания данной работы, мы пришли к выводам о том, что поэтика Э. Хемингуэя многогранна. Творчество Эрнеста Хемингуэя на протяжении многих лет привлекает внимание критиков. Они открывают в нем новые черты, теряются перед «тайной» авторской манеры писателя и выступают с противоречивыми суждениями.

Споры вокруг содержания творчества и стиля Хемингуэя не утихают и ныне, но с каждым днем становится все яснее, какое значительное место писатель занимает в мировой литературе XX века.

Данная статья позволяет лучше понять и оценить роль явлений природы в творчестве Э. Хемингуэя и его вклад в символизм в литературе.

Ключевые слова: символ, символизм, дождь, снег, текст, Хемингуэй, явления природы, роман, смысл, мотив, айсберг, минималистский стиль письма

Bazarbekova N.A.
Master Student
Kyrgyz State University named after I. Arabaeva
Bishkek c.
nasipbasarbekova@gmail.com

SYMBOLISMS ASSOCIATED WITH NATURAL PHENOMENA IN ERNEST HEMINGWAY'S WORKS

Abstract: This article examines the issues of the meaning of natural phenomena as symbolism in the works of Ernest Hemingway. The article will analyze several well-known works of the writer in order to find out how natural phenomena become an integral part of the author's narrative and symbolism.

Special attention is paid in the article to such natural phenomena as rain, snow, the use of these natural phenomena as a transmission of emotions and states of the author's characters, as well as to create a certain atmosphere.

E.M. Hemingway does not just describe feelings and emotions, but conveys them through picturesque landscapes and details of the outside world. In his best works, the soul of the characters is revealed through emotional saturation and the tone of the narrative, through the system of symbols and images that the author builds.

Ernest Hemingway's work is filled with various symbols that readers have come to love so much. In the course of our work, we considered approaches to defining symbolism as a literary trend, analyzed the works from the point of view of the use of symbolism in such works by E. Hemingway as «Cat in the Rain», «The Snows of Kilimanjaro», «Goodbye, weapons!», «For whom the bell tolls».

During the writing of the work, we investigated theoretical and practical issues concerning the peculiarities of the symbolism of natural phenomena in general, and in the context of the analysis of the works of E. Hemingway.

While writing this work, we came to the conclusion that the poetics of E. Hemingway is multifaceted. Ernest Hemingway's work has been attracting critical attention for many years. They discover new features in him, get lost in front of the "mystery" of the author's manner of the writer and make contradictory judgments.

The controversy surrounding the content of Hemingway's work and style does not abate even now, but every day it becomes clearer what a significant place the writer occupies in the world literature of the XX century.

This article allows us to better understand and evaluate the role of natural phenomena in the work of E. Hemingway and his contribution to symbolism in literature.

Keywords: symbol, symbolism, rain, snow, text, Hemingway, natural phenomena, novel, meaning, motif, iceberg, minimalist writing style

В литературе символизм представляет собой специфический художественный метод, основанный на использовании символов для передачи глубинного смысла, различных идей и эмоций. Он является мощным средством передачи скрытых смыслов, которые интерпретируются каждым читателем по-своему.

Символизм в творчестве Хемингуэя изучали такие авторы как Мендельсон М.О., Финкельштейн Н., Щёчина Е.О., Тоирова Н.И., Кашкин И.А., Лидский Ю.Я., Галинская И.Л., Дэвид Лодж и др.

«Поэтика известного американского писателя Эрнеста Хемингуэя - поэтика намека, недомолвок. И это поэтика простоты. О главном не говорится, оно подразумевается. Автор стремится к предельному лаконизму, оставляя только самое необходимое, неустрашимое. Слова имеют точный смысл, лишены той неопределенности, и нюансности.» [7, с. 45]

Щёчина Е.О. отмечала, что «главным поэтическим принципом автора является принцип двуплановости повествования: особая роль в его творчестве отводится подтексту – второму уровню повествования (скрытому смыслу произведения), образованному сочетанием художественных средств и способов изображения: образов, мотивов, деталей, умолчаний, слов-сигналов, повторяющихся реплик, пейзажа. На эти значимые и весомые элементы и следует обращать внимание при чтении прозы Хемингуэя. Именно они создают подтекст и делают их произведения глубокими и содержательными.» [11, с.3]

Как пишет Ю.Я. Лидский, «Природа в творчестве Хемингуэя — это целая философия. Как только она появляется на страницах рассказа или романа, можно быть уверенным в том, что автор «поручил» ей не одну, а несколько идейно-эстетических функций». [6, с. 3]

Актуальность исследования данной темы заключается в необходимости изучения произведений Э. Хемингуэя с точки зрения символики природы, т.к. это не только поможет углубить наше понимание его текстов, но и позволит обратить внимание на новые аспекты его творчества.

Хемингуэй был великим ценителем природы, и явления природы часто играли важную роль в его произведениях. Он мастерски использовал символические образы, чтобы передать эмоции, настроение и внутренний мир своих персонажей.

Важность исследования символизма, связанных с явлениями природы в произведениях Хемингуэя, заключается также в том, что это поможет нам понять авторскую манеру и философскую позицию автора. Хемингуэй был известен своим простым, но глубоким стилем письма, и использование символики природы было одним из способов передачи своих идей и эмоциональной составляющей автора.

Научная новизна исследования. Э. Хемингуэй – один из наиболее известных и изучаемых писателей XX века, однако его связь с природой и использование символов природы в его произведениях до сих пор не получили должного внимания в литературной критике. В данной статье мы предлагаем взглянуть на его творчество через призму природы, что может расширить нашу понимание его произведений.

Эрнест Хемингуэй славится своим минималистским стилем письма, в котором образы и символизм используются для передачи сложных идей и эмоций. В его произведениях символические элементы тесно переплетены с повествованием, создавая более глубокий смысл и содержание истории. Тоирова Н.И. отмечает, что использование символов в произведениях Хемингуэя «снабжает читателя колесом, через которое он раскрывает психологию главных героев, с которыми их ассоциируют. Без них рассказ потерял бы сочность и ясность.»[9, с.1]

В произведениях Хемингуэя явления природы играют важную роль. Это могут быть, например, стихийные бури, ветер, дождь, снег. Каждый из этих символов имеет свое значение и добавляет глубину произведениям Хемингуэя.

Одним из наиболее знаковых символов, связанным с явлениями природы, в произведениях Хемингуэя, является дождь. Дождь часто используется для создания определенной атмосферы и передачи настроения. Он может символизировать печаль, сожаление или очищение.

В рассказе «Кошка под дождем» уже в первом абзаце мы видим много описаний дождя. «Он (памятник)... блестел под дождем. Шел дождь. Капли дождя стекали с пальм...».
[13]

Роль дождя – создать атмосферу грусти, уныния и одиночества. Несмотря на то, что герои не одиноки физически, они одиноки душевно, и если американская жена нуждается в общении, поддержке, любви, то ее муж в этом не нуждается.

Писателю важно не просто упомянуть дождь как природное явление, во время которого происходят события рассказа. Он с назойливой частотностью повторяет «шел дождь», «капли дождя», «стояли лужи», «волны под дождем», «капала вода», «попадали капли» в каждом предложении. [13]

Одна из основных тем, раскрываемых в рассказе, – это отсутствие общения, которое в дальнейшем, в случае жены, перерастает в полное одиночество.

Кошка – это символ семейного благополучия, и тот факт, что кошка попала под дождь, означает, что что в семье есть недопонимание друг друга.

Пытаясь спасти кошку от дождя, героиня пытается спасти себя от жизни, которая не представляет для нее никаких надежд и ценностей. Вот почему она хочет перемен.

Муж является источником одиночества жены и ее желания что-то изменить. Из-за этого у пары возникает непонимание в семье. Дождь символизирует их несчастливую семейную жизнь.

В конце истории мы предполагаем, что девочке приносят ту же кошку, и она спасет ее. И, вдохновленная своим спасением, она спасет себя. Она оставит своего мужа и начать новую счастливую жизнь. [4, с.119]

Другой яркий пример, когда Эрнест Хемингуэй провозглашает дождь как один из ключевых символов, неотъемлемо связанных с общей судьбой человечества – это роман «По ком звонит колокол». Непрерывное присутствие осадков, следующих один за другим, в основе канвы повествования, отражает беспокойство и напряжение, характерные для тех времен.

Дождь, будучи символом мрачности и неопределенности, ассоциируется с темной стороной войны. Он создает депрессивную атмосферу, которая находит отражение в душевном состоянии главных героев: американского фрилансера Роберта Джордана и его испанской возлюбленной Марии. Для них дождь становится не только признаком надвигающегося конфликта, но и символом боли и расставания.

Интересно, что дождь в романе не ограничивается лишь своим физическим проявлением. Он является и метафорой для тех переживаний и событий, которые герои не могут контролировать. Невозможно остановить его, подобно неизбежности войны. Он касается всех и каждого, создавая единство боли и скорби.

Также символ дождя подчеркивает уязвимость человека перед могущественными и непредсказуемыми силами природы. Время от времени в романе автор описывает свирепые грозы, которые сопровождают дождь, как образ разрушительной скорби и смертности.

Мотив дождя звучит в романе снова и снова, как бы предвещая трагическую судьбу героини, а одновременно и как постоянное напоминание о том, что ее гибель и страшная

реальность войны сплетены, если не логически, то эмоционально, в подтексте книги. [4, с.110]

В романе «Прощай, оружие!» жизнь и война настолько взаимосвязаны, что по описанию дождя можно понять сюжетную линию, мысли и чувства, которые хотел донести до читателей автор. Война распространила свое влияние на все окружающее вокруг. Даже природа породнилась с ней.

Герой романа, лейтенант Генри, американец, добровольно вступивший в итальянскую армию, поддавшись шовинистической пропаганде, alter ego самого автора, на собственном горьком опыте познает бессмысленную и жестокую сущность войны. [1, с. 436]

«Затем пришли дожди, а вместе с дождями — холера, но ее вовремя удалось остановить, и в армии от нее умерло только семь тысяч человек». [9] При родах умирает его возлюбленная, погибает и сын, а сам Генри, раздавленный горем, оставлен автором под дождем, извечным символом надвигающегося несчастья в романе, на улицах чуждого ему городка.

Другой, не менее яркий символ в произведениях Э. Хемингуэя, который помимо своего символического значения, также служит центральным мотивом в истории Хемингуэя, связывая воедино различные нити сюжета, отражающий чувства и мысли героев – это снег.

В «Снегах Килиманджаро» снег символизирует чистоту природы и суровую реальность человеческого существования. Хемингуэй противопоставляет белый снег разлагающейся плоти ноги главного героя, проводя параллель между непоколебимой стойкостью природы и хрупкостью человеческой плоти и духа.

Снег окружает и покрывает всех, включая главного героя, в конечном итоге служа мощным напоминанием о быстротечности жизни. Он соединяет прошлое и настоящее жизни главного героя, служа указателем различных моментов, которые привели его к его нынешнему затруднительному положению. По мере того, как тает снег, тает и жизнь главного героя, оставляя нас созерцать мимолетность человеческого существования перед лицом необъятности мира природы.

«Снега Килиманджаро» Эрнеста Хемингуэя — это классический рассказ, в котором символика снега используется для передачи центральных тем жизни и смерти. История исследует контрастирующие аспекты многих жизненных переживаний и то, как они связаны со смертью.

Снег служит ярким символом, напоминающим всем нам о мимолетности жизни и эфемерной красоте нашего существования. Сопоставление таких глубоких и важных для каждого читателя тем подчеркивает важность жизни в настоящем и максимально эффективного использования времени, которое у нас есть.

Использование Хемингуэем снежной символики — мощное напоминание о том, что жизнь быстротечна, и мы должны дорожить каждым моментом, который у нас есть.

Когда Гарри умирает на горе, он также видит Килиманджаро как символ своей собственной жизни.

Снег и лед, покрывающие гору, служат метафорой его собственного физического упадка, и он чувствует, что медленно замерзает до смерти.

Про роман Э. Хемингуэя «Прощай, оружие!» мы упоминали, разбирая символ дождя, но невозможно пропустить это произведения с точки зрения анализа лейтмотива снега.[1, с.438]

Уже с первых строк роман ясно, что снег – это символ, который несет за собой затяжные перемены, которые окутывают и обволакивают читателя и героев романа.

«Дубовый лес на горе за городом погиб. Этот лес был зеленый летом, когда мы пришли в город, но теперь от него остались только пни и расщепленные стволы, и земля была вся разворочена, и однажды, под конец осени, с того места, где прежде был дубовый лес, я увидел облако, которое надвигалось из-за горы. Оно двигалось очень быстро, и солнце стало тускло-желтое, и потом все сделалось серым, и небо заволокло, и облако спустилось на гору, и вдруг накрыло нас, и это был снег. Снег падал косо по ветру, голая земля скрылась под ним, так что только пни деревьев торчали, снег лежал на орудиях, и в снегу были протоптаны дорожки к отхожим местам за траншеями.»[12]

«Все сделалось серым», «вдруг нас накрыло», «снег лежал» - Хемингуэй пишет нам о неизбежном и мрачном, о том, что ждет нас дальше по пути повествования.

Усиление непогоды рождает ощущение надвигающегося несчастья. Читатель следит за изменениями погоды глазами героя и чувствует тревогу и страх, которые продолжают нарастать с усилением ненастья. «За окном падал снег, и, глядя, как он падает, медленно и грузно, мы понимали, что на этот год кончено»

Переход от дождя и ветра к снегу и бушующей вьюге в описании погоды не оставляет никакой надежды на покой и спасение и тепло, заставляя застыть в ожидании неизбежной трагедии. «Снег густо и тяжело валил вместе с дождем» [12]

Изменения погоды, описанные в романе «Прощай, оружие!», предвещают герою беду и смерть, созвучные его настроению. «Когда рассвело, буря еще продолжалась, но снега уже не было»

Описывая погоду, писатель не указывает прямо на эмоции героя, а создает особое настроение, передающееся читателю.

Количество теплых, светлых дней, представленных в тексте, невероятно мало. Создается впечатление, что герой не испытывает особой радости. «Дождь шел все утро, и снег превратился в грязь, и на горном склоне стало тоскливо» [12]

Символизм, связанный с природой, в произведениях Эрнеста Хемингуэя добавляет глубину и значимость его текстам. Он помогает читателю лучше понять истинные эмоции и мотивы героев, а также передает общий тон и настроение произведения.

Изучение символизмов, связанных с явлениями природы в произведениях Эрнеста Хемингуэя, позволяет сделать несколько выводов.

Во-первых, Хемингуэй использовал природу как средство передачи эмоций и настроения. В его романах и рассказах часто встречаются яркие описания пейзажей, которые создают определенную атмосферу и подчеркивают внутреннее состояние персонажей. Например, в «Старике и море» автор мастерски передает мощь и жестокость моря, которые соответствуют сложным испытаниям главного героя.

Во-вторых, Хемингуэй часто использовал символизм природы для отражения основных тем и конфликтов своих произведений. Он мог использовать стихийные явления, такие как грозы или затяжные дожди, чтобы подчеркнуть напряженность ситуации или предвидеть грядущие изменения. Отдельные элементы природы, такие как деревья или цветы, могут символизировать жизнь, смерть, рост или упадок.

В-третьих, Хемингуэй использовал природу для создания контрастов и параллелей между внешним и внутренним миром своих персонажей. Отражение природы, будь то

захватывающие пейзажи или жестокие стихийные бедствия, может отображать состояние и настроение героев.

В целом, символизм, связанный с явлениями природы в произведениях Хемингуэя, является важным элементом его стиля и позволяет глубже понять его произведения. Благодаря символизму, природа становится не только декорацией, а живым и активным участником произведений Эрнеста Хемингуэя.

Подводя итоги, хочется вспомнить слова Кашкина И.А.: «Есть писатели – среди них и виртуозы своего дела, – которые умеют и могут писать о чем угодно и довольствуются этим, с них и спрашивать больше нечего. А есть другие, которые не могут не писать, должны писать всегда об одном, для них самом главном, которые взяли на себя этот обет, которые любят в жизни многое, «лишь бы только это не мешало работе», их писательской работе, но которые в то же время терзаются, когда, действительно не мешая, жизнь проходит мимо самой совершенной их работы. К таким писателям принадлежит и Хемингуэй.» [5, с.2]

Список использованной литературы

1. Балахонова И.И. Экзистенциализм в творчестве Э. Хемингуэя на примере романа «Прощай, оружие!» // Исследователь года 2020: Сборник статей IV Международного научно-исследовательского конкурса. - Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука», 2020. - С. 436-446.
2. Волгина Н.С. Теория текста. М., 2003.
3. Виноградов В.В. О художественной прозе. М., 1930.
4. Галинская И.Л. Дэвид Лодж о «кошке под дождем» Хемингуэя // Вестник Московского университета. - 2001. - № 5. - С. 102-121.
5. Кашкин И.А. «Перечитывая Хемингуэя» Кашкин И.А.- «Для читателя-современника» - М. Сов. писатель, 1977
6. Лидский Ю.Я. «Творчество Хемингуэя». 1978. с. 3.
7. Макенова Ж., Макенова Г.Т. Основной лейтмотив романа Э. Хемингуэя. Прощай оружие Научный журнал «Зерттеуші – Исследователь», №1-2 (45-46), 2010.
8. Развозжаева О.Ю. О роли подтекста и способах его создания в художественном произведении // Вопросы теории текста, лингвистики и интертекстуальности. Серия Лингвистика. Иркутск, 2004. № 2.
9. Тоирова Н.И. Символы животных в рассказах Э. Хемингуэя Евразийский союз ученых № 31-2, 2016.
10. Финкельштейн Н. Э. Хемингуэй // Современная художественная литература за рубежом. 1974. № 1.
11. Щёчина Е.О. «Поэтика айсберга»: стилистические особенности малой прозы А.П. Чехова, Э. Хемингуэя и Дж.Д. Сэлинджера
12. Э. Хемингуэй «Прощай, оружие!»
13. Э. Хемингуэй «Кошка под дождем»
14. Э. Хемингуэй «Снега Килиманджаро»
15. Э. Хемингуэй «По ком звонит колокол»
16. Hemingway E.M. A Farewell to Arms. М., 2004.

магистрант
Педагогика жана Психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Кыдыкеева В.

магистрант
Педагогика жана Психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Жолдош кызы З.

магистрант
Педагогика жана Психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН АСТЫНА ОКУУ МАСЕЛЕСИН КОЮУНУН ЖОЛДОРУ

Аннотация: макалада башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда окуучулардын астына окуу маселесин коюунун жолдору каралат. Окуучунун алдына окуу маселесин коюу – бул анын ошол маселенин чечилишин талап кылуучу кырдаалга киргизүү болуп саналат. Окуучунун алдына окуу маселесин коюу жетишсиз, мугалим тарабынан коюлган суроо окуучу тарабынан кабыл алынышы керек жана анын өздүк маселесине айланууга тийиш. Окуучу алдына коюлган маселеден бир нерсени билип алуу зарылчылыгын көрө алганда гана иш максатына жеткен болот. Окуучу өзү үчүн белгисиз болгон, жаңы маалыматтарды билүүгө умтула баштайт. Мугалим окуу маселесин мына ошол жаңы, белгисиз маалыматтардын айланасында коюуга аракеттенүүсү керек.

Негизги сөздөр: мугалим, окуучу, максаттар, талаптар, жетишкендик, маселе коюу, зарылчылык, кабыл алуу, чечилиш жолдору, белгисиздик, талаптар, кырдаал, умтулуу, маалыматтар, иш максатына жетүү.

Байбоосунова Г.

магистрант
Институт педагогики и психологии
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Кыдыкеева В.

магистрант
Институт педагогики и психологии
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Жолдош кызы З.

магистрант
Институт педагогики и психологии
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация: в статье рассматриваются способы преподавания кыргызского языка в начальных классах. Поставить перед учеником задачу обучения – значит поставить его в ситуацию, которая требует решения этой проблемы. Недостаточно поставить перед учеником проблему обучения, вопрос, поднятый учителем, должен быть принят учеником и стать его собственной проблемой. Цель работы будет достигнута только в том случае, если ученик увидит необходимость извлечь что-то из поставленной перед ним задачи. Школьник начинает искать новую, неизвестную ему информацию. Учитель должен попытаться поставить проблему обучения вокруг этой новой, неизвестной информации.

Ключевые слова: учитель, ученик, цели, требования, достижение, постановка задачи, необходимость, принятие, решение, неопределенность, требования, ситуация, стремление, данные, достижение цели работы.

Bayboosunova G.

master's student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

Kydykeeva V.

master's student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

Zholdosh kyzy Z.

master's student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

WAYS TO SOLVING READING PROBLEMS IN STUDENTS WHEN TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE IN PRIMARY CLASSES

Annotation: the article discusses ways of teaching the Kyrgyz language in primary school. To present a student with a learning task means to put him in a situation that requires solving this problem. It is not enough to pose a learning problem to the student, the question raised by the teacher must be accepted by the student and become his own problem. The goal of the work will be achieved only if the student sees the need to extract something from the task assigned to him. The student begins to look for new, unknown information. The teacher must try to frame the learning problem around this new, unknown information.

Key words: teacher, student, goals, requirements, achievement, problem setting, necessity, adoption, decisions, uncertainty, requirements, situation, aspiration, data, achieving the goal of the work.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда окуучунун алдына окуу маселесин коюуга негизги көңүл бурулат. “Окуучунун алдына окуу маселесин коюу – бул анын ошол маселенин чечилишин талап кылуучу кырдаалга киргизүү болуп саналат” (1,186-б)

Окуучунун алдына окуу маселесин коюу эле жетишсиз, мугалим тарабынан коюлган суроо окуучу тарабынан кабыл алынышы, анын өздүк маселесине айланууга тийиш.

Окуу маселесин коюунун 2 негизги талабы бар:

Окуучулар коюлган маселеден жаңы белгисиз нерсени көрө билүүлөрү керек; алар бул маселени чечүүнү каалап, ага умтулуулары керек.

Мугалим тарабынан берилген бардык эле тапшырмаларды окуу маселесин деп атоого мүмкүнбү? Кандай маселени, же коюлган проблеманы окуу маселеси деп кароого болот? Жогоруда айтылгандай, окуучу андан бир нерсени билип алуу зарылчылыгын көрө алганда гана. Ал эми окуучу өзү үчүн белгисиз болгон, жаңы маалыматтарды билүүгө умтулат. Демек, мугалим окуу маселесин мына ошол жаңы, белгисиз маалыматтардын айланасында коюуга аракеттенүүсү керек.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин сабагын өтүүдө окуу маселесин алдыга коюунун принциптерине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

Биринчи кезекте берилүүчү түшүнүк жалпы мүнөздө болуп, андан кийинки темалар ошол биринчи теманы тактоо, конкреттештирүү иретинде болуусу керек.

Жаңы түшүнүктү окуучуларга берүүдөн мурун мугалим анын пайда болуусунун турмуштук зарылчылыгын түзүүгө тийиш билимди даяр түрүндө бербөө керек: окуучуларды өз алдынча изденүүгө, жыйынтыктарды, гипотезаларды чыгарууга багыттоо зарыл.

Өздөштүрүлүүчү материалдын эрежесин жаңы маалымат, мазмун боюнча окуучулар өз алдынча изденип иштегенден кийин гана берүү керек. Эрежени окуучулар өздөрү чыгарып, өз сөзү менен түзсө, жаттап алууга караганда эсинде көбүрөөк сакталат.

Бир тапшырмадан экинчи тапшырмага өтүү окуучулар үчүн даана, так коюлууга тийиш. Эгерде мугалим окуучулардын алдына окуу маселесин туура койгон болсо, анда алар биринчи маселени чечүү аркылуу экинчисине өз алдынча багыт ала алышат.

Мисал катарында төмөнкүдөй сабактын болжолдуу үлгүсүн сунуш кылабыз:

Сабактын темасы: «Сөз айкашы»

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: сөз айкашы жөнүндө маалымат алышат

Өнүктүрүүчүлүк: сөз айкашын тутумун, түзүлүшүн, сүйлөмдөгү ордун, сүйлөмдөн айырмасын билишет.

Билим берүүчүлүк: өзүнүн Мекенин, кичи Мекенин сүйүүгө, баалоого, коргоого умтулушат. Бири-биринин пикирин баалай билүүгө үйрөнүшөт.

Көрсөткүчтөр:

Жогорудагы максаттарга жетти дейбиз, эгерде:

- Сөз айкашы жөнүндө билсе;
- Сөз айкашынан тутумун, түзүлүшүн билип, аны сүйлөмдөн ажырата алса;
- Сөз айкаштарын түзө алса;
- Сүйлөмдү сөз айкаштарына ажырата алса;
- Текстти окуп, түшүнүп, анын негизинде көнүгүүлөрдү аткара алса;

Сабактын тиби: жаңы билимди калыптандыруу.

Сабактын формасы: жекече жана жупта иштөө.

Сабактын жабдылышы: таблица, флипчарт, маркер, сүрөттөр.

Сабактын жүрүшү: Уюштуруу. Өтүлгөн теманы кайталоо, өткөн сабактагы сүйлөм темасын суроо-жооп аркылуу кайталоо.

Үйгө берилген жайлоо жөнүндө жазып келген аңгемелерин окутуу.

Жаңы сабак: таблицанын жардамы менен сөз айкашы темасын түшүндүрүү. Сөз айкашынын тутумундагы негизги жана багыныңкы сөздөр жөнүндө маалымат берүү.

Бышыктоо:

Айылым

Шекер айылыма көп барам, эки үч каттабасам көңүлүм толбой турат. Туугандарым келин алат, кыз берет. Жакшылык- жамандыгы аралаш бул дүйнөдөн өткөндөргө бир ууч топурак салуу да парз. Айтор көңүл тартып турса, шылтоо табылат. Балдарым нукура шаардык болуп калышты, эр жеткен жигиттер, бирок ата- бабасынын туулуп- өскөн жерин таанып билип жүрсүн деп, аларды да айылга үйрөтүүгө аракеттенем. Анткен менен, заман өзгөрүлдү окшойт. Ким билет, өзүм сыяктуу айылга катнаша алар бекен, аны келечек көрсөтөр. Ошондо да ар булактын чордону бар сыңары, Мекен деген алп сөздүн кут түшкөн очогу сыяктуу, алакандай борбору болот эмеспи. Менин мекеним – Шекер айылы.

(Ч. Айтматов)

Сөздүк:

Парз-милдет

Нукура – чыныгы

Чордону – башталышы

1 – көнүгүү. Сүйлөмдөрдү сөз айкаштарына ажыратып жазгыла.

Мен туулган жерим менен абдан сыймыктанам.

1..... 2..... 3.....

Биздин Шекер – эң чоң айыл.

1..... 2..... 3.....

2- көнүгүү. Сөз айкаштарын тапкыла.

Туулган жерим, жашайм, Шекер айылы, жакшылык – жамандык, эр жеткен жигиттер, заман өзгөрүлдү, келечек көрсөтөр, Мекен, сөз, борбор.

3- көнүгүү. Таблицага мисалдарды жазгыла. Ким туура жана көп сөз табат?

Сөз	Сөз айкашы	Сүйлөм
Айыл	Айылдан башталат	Ааламга жол айылдан башталат.

4-көнүгүү. Кашанын ичиндеги сөзгө мүчөлөрдү улап, сөз айкаштарын түзгүлө. Аларды көчүрүп жазгыла.

(айыл...) баруу, (ата- баба...) жери, (булак...) чордону, (мен .) Мекеним, (балдар...) үйрөтүү.

5- көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштарын катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө. Менин айылым, айылга барам, туулуп- өскөн жер, атамдын туугандары.

6- көнүгүү. Сөз айкаштарын окуп чыккыла. Мүчөлөрдүн жардамы менен түзүлгөн сөз айкаштарын өзүнчө, мүчөлөрсүз байланышкан сөз айкаштарын өзүнчө көчүрүп жазгыла.

Туулган жер, шаардык балдар, Мекендин борбору, келин алуу, кыз берүү, жамандык- жакшылыкта катташуу.

Сөз айкашы негизги жана багыныңкы сөздөн турат. Мисалы: ыйык Мекен, туулган жердин топурагы, айылга баруу деген сөз айкаштарындагы негизги

сөздөр- Мекен, топурагы, баруу, ал эми багыныңкы сөздөр- ыйык, туулган жердин, айылга.

7- көнүгүү. Сөз айкаштарынын тутумундагы негизги сөздүн алдын сызып жазгыла. Кооз жер, көпкөк асман, айылдын эли, Мекени менен сыймыктануу, ата- бабанын Мекени, өлкөнүн борбору.

8- көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштары кайсы сөз түркүмдөрүнөн түзүлгөндүгүн айтып бергиле, 1-3-сөз айкаштары менен сүйлөмдөрдү түзүп, дептеринерге жазгыла.

Шекер айылы, айылга каттоо, салкын аба, Мекенин сагынуу.

9-көнүгүү. Өз айылынар жөнүндө аңгеме жазып, андан 5 сөз айкашын бөлүп көрсөткүлө. Текстти окутуу, түшүнүгүн айттыруу, өз айылы (шаары) жөнүндө, аңгеменин автору жөнүндө аңгемелешүү;

Сөздүк менен иштөө: парз, нукура, чордону деген сөздөрдүн чечмеленишин дептерлерине көчүрүп жаздыруу. Алар менен сүйлөмдөрдү түздүрүү.

Жекече иштөө: сүйлөмдөрдү сөз айкаштарына ажыратуу, сөз айкаштарын табуу тапшырмаларын өз алдынча иштешет.

Топто иштөө: таблицаны мисалдар менен толтуруу, сөз айкаштарын катыштырып, сүйлөмдөрдү түзүү тапшырмаларын топто иштешет, презентациялашат.

Жыйынтыктоо: Бүгүнкү сабакты сөз айкашы, анын тутумундагы негизги жана багыныңкы сөздөрдү үйрөнгөндүктөрүн, Ч.Айтматовдун «Айылым» тексти менен таанышып, анын негизинде көнүгүүлөрдү иштегендиктерин мугалимдин жардамы менен айтышат.

Үй тапшырмасы: өз айылы жөнүндө аңгеме жазып, андан 5 сөз айкашын бөлүп көрсөтүү тапшырмасы берилет.

Окуучулардын билимин баалоо: окуучулардын билими сабактын көрсөткүчтөрүнүн негизинде бааланат.

Сабактын жүрүшүндө мугалим окуучунун алдына окуу маселесин коё алды жана ал маселени окуучулардын өз алдынча аткаруусуна, көнүгүү, машыгуу иштерин аткаруусуна жетише алды.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Амонашвили Ш., «Балдарга инсандык – гумандык мамиле.» М. -1987-ж. 130 б.
2. Чокошева Б.С., «Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы», Б.-2022. 160 б.
3. Чокошева Б.С., «Жаңы билим берүүнүн технологиясы», Б.-2023. 80 б.

УДК 8:811:811:512:154:372.881.1

Байбосова Д.К.

аспирант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

**ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТТА
ОКУТУП-ТАРБИЯЛООНУН ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫК**

ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК ЖАЛПЫ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация. Бул макалада элдик педагогикалык жана этнопедагогикалык багытта окутуп-тарбиялоонун илимий-теориялык жана методологиялык жалпы маселелери каралды. Тактап айтканда, азыркы учурда этнопедагогикага басым жасоонун зарылдыгы, маани-маңызы, максат-милдеттери белгиленди. Ошондой эле, окумуштуу-педагог Г.Н.Волковдун “Этнопедагогика” аттуу эмгеги талдоого алынып, андагы классик педагог гуманисттердин жаратып кеткен эмгектери учурда илимий методологиялык негиз катары каралаары белгиленип, кыргыз этнопедагогикасы тууралуу айтылды

Негизги сөздөр: элдик педагогика, тарбия, үй-бүлө тарбиясы, энелер мектеби, окутуу, тарбиянын функциялары, методдору, каражаттары, формалары, этнопедагогика, кыргыз этнопедагогикасы, макал-лакап, жаңылмач, табышмак, ыр, жомок

Байбосова Д.К.

аспирант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ В НАРОДНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ И ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

Аннотация. В данной статье рассмотрены общие научно-теоретические и методические вопросы образования в народно-педагогическом и этнопедагогическом направлении. В частности, отмечены необходимость, важность и цели сосредоточения внимания на этнопедагогике в настоящее время. Также проанализирована работа «Этнопедагогика» ученого-педагога Г. Н. Волкова и отмечено, что произведения, созданные классиками педагогических гуманистов, в настоящее время рассматриваются как научно-методологическая основа. А также рассматривали кыргызскую этнопедагогика

Ключевые слова: народная педагогика, воспитание, семейное воспитание, материнская школа, обучение, функции воспитания, методы, средства, формы, этнопедагогика, кыргызская этнопедагогика, пословица, заблуждение, загадка, песня, сказка.

Baibosova Dariyka Kadyrovna

graduate student

KSU named after. I. Arabaeva

Bishkek c.

SCIENTIFIC, THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GENERAL ISSUES OF EDUCATION IN THE FOLK PEDAGOGICAL AND ETHNOPEDAGOGICAL DIRECTION

Abstract. This article discusses general scientific, theoretical and methodological issues of education in the folk pedagogical and ethnopedagogical direction. In particular, the need, importance and goals of focusing on ethnopedagogy at the present time are noted. The work

“Ethnopedagogy” by the scientist-teacher G.N. Volkov is also analyzed and it is noted that the works created by the classics of pedagogical humanists are currently considered as a scientific and methodological basis.

Key words: folk pedagogy, education, family education, maternal school, education, functions, methods, means and forms of education, ethnopedagogy, proverbs, sayings, riddles, songs, fairy tales

Азыркы өтө тез ылдамдыкта өнүгүп, убакыт учкан кушка айланып, компьютердик технологияга, санариптештирүүгө сүнгүп кирип, “жасалма интеллект” түшүнүгү кайра-кайра кайталанып айтылып, эскертилип, (албетте, жасалма интеллектинин пайдасынан дагы зыяны канчалык экендигин айтпасак да божомолдоп, туюп-билип турсак керек, балким) турган ааламдашуунун алкагында, албетте, кандай гана эл, калк, улут болбосун арт жагына кылчайып, “биз мурда ким элек, азыр ким болдук жана келечекте ким болобуз, мында ары карай эмне кылуу керек?” деген түмөн түйшүктүү бүдөмүк ой-түшүнүктөр менен башты катырып турган мезгилде жашап жаткандыгыбызды жалган деп айта албасак керек.

Чындыгында, мындай кырдаалда ар бир эл буга чейинки тарыхый басып өткөн жолуна, ой-кыял, идеяларына, илим-билимине, маданий, адабий жана башка да мурастарына көз салып, саресеп жасап, аларды бапестеп багып, барктап-сактап, кийинки урпактарга калтырууга, ошону менен улут, эл катары түбүн түптөп, пайдубалын бекемдеп, өзүнүн иденттүүлүгүн, өз алдынча калк, мамлекет катары артыкчылыктуу касиет-сапаттарын, нарк-насилдерин жоготпой, кармап калууга аракеттенээри айтпасак да белгилүү болсо керек.

Мына ушундан улам, эгерде, азыркы билим берүү системасындагы, илим чөйрөсүндөгү ар бир жасаган кадамыбыз элдик педагогикага, этнопедагогикага ылайыкталып жасалып, алардын жол-жобо, идеяларына багытталса, улуттук баалуулуктарыбыз менен жалпы адамзаттык баалуулуктарды ылайыгына жараша айкалыштыра билсек, анда, албетте, эгемендүү мамлекет катары ийгиликтерди гана багындырып, өсүштөргө гана ээ болоорубузга анык ишенимибизди арттыра алабыз.

Элдик педагогика жана этнопедагогика деген бири-бири менен ажырагыз чырмалышкан түшүнүктөрдү билебиз. Мисалы, кыргыз элинде нарк-насил, тарбия маселеси жалаң элдик педагогикага негизделип, ар бир үй-бүлөдөн баштап, байыртадан эле калыптанган. Анткени ар бир үй-бүлөдө ата-энеси балдарын “Калп айтпа, ушак сүйлөбө, ууру кылба”, “Улууну урматта, кичүүнү ызатта”, “Кыздуу үйдө кыл жатпайт”, “Жакшы кыз – жакадагы кундуз, жакшы уул көктөгү жылдыз” деген сыяктуу жана башка элдик накыл кептер менен тарбиялап, өстөрүү менен ушул учурга чейин жетип, өз алдынча мамлекет катары дүйнөгө таанылып отурбайбызбы.

Этнопедагогикадагы аттын кашкасындай таанымал окумуштуу Волков Геннадий Никандрович өзүнүн “Этнопедагогика” аттуу эмгегинде мурдагы белгилүү педагогдордун элдик педагогиканын тажрыйбаларын үйрөнүүгө атайын көңүл буруп, иликтегендиктерин айтып келип, мындай дейт “... Я.А.Коменский на основе обобщения опыта домашнего воспитания в трудовых семьях выдвинул и разработал идею «материнской школы»...” [1.5]. Демек, белгилүү педагог Я.А. Коменский да элдик педагогиканын башаты үй-бүлөдөн башталаарын тастыктап, алгачкы ирет “энелер мектебин” негиздөө менен “... энелер мектебинин максаты – бардык үй-бүлөнү мыкты тарбиянын негизинде гана үлгүлүү үй-бүлөнүн деңгээлине жеткирүү...” [1.5] зарылдыгын айткан. Ошондой эле, Я.А.Коменский чех элдеринин байыркы бай тажрыйбасындагы элдик оозеки чыгармачылыгынын сөз

берметтерин жыйноо менен “өз эне тилин кадырлап, мыкты билген улутту гана башка улуттар урматтай тургандыгын” (Я.А.Коменский) баса белгилеген.

Анын идеясын андан ары Песталоцци улантып, “Энелер үчүн китеп”, “Гертруда өзүнүн балдарын кантип окутат?”, “Лингард менен Гертруда” деген эмгектеринде [1,5-6.] кресьян үй-бүлөсүндөгү тарбиялык тажрыйбаларды жалпылаштырып, жыйнап, элдик педагогиканын формасы катары сунуштоо менен “... өгөй атасынын үйүн ал ыйман-ынсаптын мектеби” деп атаган [1.5]. Бул идея бүгүнкү күнү бизде да улантылып, Баткендик мугалим Гапыр Мадаминов да энелер мектебин ачып, атайын окутуп, китептерди даярдап, үзүрлүү иштеп жаткандыгын билебиз.

Ал эми К.Д.Ушинский болсо “... элдик педагогиканы Ата Мекендик педагогикалык илимдин түзүлүшүнүн эң бир маанилүү фактору...” [1.5] катары эсептеп, “... элдик тарбия гана элдик өнүгүүнүн тарыхый процессинде тирүү орган катары саналат...” деп, [1.5] бүткүл педагогикалык илим үчүн эң маанилүү жана эң негизги ойду айткан. Элдик педагогикада тарбиянын жандуу тажрыйбасы негизги орунда турат. Элдик педагогика менен педагогикалык илим биригип келип, педагогикалык маданиятты түзүп турат. Элдик педагогиканын тармактары өтө бай:

- Эмгекке тарбиялоо – Эмгек бар жерде, өнмөк бар, Иштеген тиштейт
- Туура сүйлөөгө тарбиялоо – Жакшы сөз – жарым ырыс, Өнөр алды – кызыл тил
- Туура мамиле жасоого тарбиялоо - Кары келсе – ашка, жаш келсе – ишке

Элдик педагогикалык идеялар, өрп-адаттар, каада--салттар, элдик ар кыл жөрөлгөлөр элдик керектөөлөр улам пайда болот, өсөт жана өнүгөт. Негизинен, элдин жалпы керектөөсүнө шайкеш келген рухий педагогикалык нарк-дөөлөттөр, асыл сапаттар гана элдин салттуу ишенимине жана идеалына айланат. Элдин рухий практикалык, турмуштук талаптарынын улам өсүшү жаңы педагогикалык табылгаларды, тажрыйбаларды жаратуу менен алдыга жылат. Ошондой эле, ар бир элдин педагогикалык маданияты өздөрү жашаган географиялык чөйрөгө жана тарыхый шарттарга байланыштуу өзгөчөлүктөргө ээ болоору анык. Ал эми, географиялык чөйрө да тарыхый шарттар да бардык жерде бирдей эместиги, албетте бештен белгилүү. Элдик педагогика — бул баарыдан мурда, тигил же бул улуттун социалдык турмушунун практикасы, таалим-тарбия жаатындагы, ага багытталган иш-аракеттеринин бөтөнчө бир жаралышы. Демек, элдик педагогика тарбиялоо, билим берүү жаатындагы акыл-ойлордун, ишеним-идеалдардын гана уюткусу эмес, ал баарыдан мурда, ошол идеалдарды калыптандырууга багытталган элдин практикалык педагогикалык иш-аракеттерин өз ичине камтыган өзгөчө бир феноменалдык маани-касиетке ээ десек болчудай. Бул тууралуу көрүнүктүү окумуштуу-этнопедагогдордун ой-пикирлерине жана атайын далилдерге таянуу менен элдик педагогика тууралуу түшүнүк-маалыматтарга ээ болобуз.

Демек, “элдик педагогика — бул улут улут болуп калыптанганга чейин эле узак мөөнөт жашап, белгилүү географиялык жана тарыхый шарттардын, элдин керектөөлөрүнүн негизинде өнүгүп-өркүндөп, адамды ишенимдердин, ыймандык нарк дөөлөттөрдүн духунда тарбиялоого багытталган билимдердин жана практикалык эмпирикалык муундан-муунга мурасталган идеялардын, ишенимдердин, иш-аракеттердин бөтөнчө тутуму”. экендиги анык. Эгерде, элдин рухий жактан өнүгүшү үчүн кайдыгер кароого мүмкүн болбогон, атүгүл анын тагдыры үчүн олуттуу мааниге ээ болгон бөтөнчө кубулуштар бар десек, анда алардын сырт үйүнүн чечмелөөчү илимдин жаралышы дал ушул мыйзам ченемдүүлүктөр менен

түшүндүрүлөт. Ушундан улам, этнопедагогика илиминин жаралышы дал ушул мыйзам ченемдүүлүктөр менен түшүндүрүлөт.

Азыркы мезгилде илимий көз караштан алганда, “этнопедагогика” деген терминге карата этнопедагог [Г. Н. Волков](#) тарабынан берилген төмөнкүдөй аныктама тураа деп кабыл алынып илимпоздор тарабынан колдонулууда: “Этнопедагогика – бул өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоо боюнча калайык-калктын тажрыйбасы, анын педагогикалык көз караштары, турмуш-тиричилигин, үй-бүлөнүн, уруктун уруунун жана элдин педагогикасы жөнүндөгү илим»[2, 66-б.]

“Этнопедагогика — «этнос» жана «педагогика» деген илимий терминдердин курамынан турат. «Этнос»-урук, урук, эл улут деген түшүнүктөрдү жалпы туюндуруучу илимий термин же түшүнүк болуп сааналат. Демек, этнопедагогика термини элдердин, урук, уруулардын, улуттардын педагогикалык билимдери менен тажрыйбаларын жалпылоочу илим катары кабыл алынган жана илимий чөйрөдө колдонулууда.

Эң башкысы, [Г. Н. Волков](#) өзүнүн эмгектеринде «элдик педагогика» жана «этнопедагогика» ортосундагы байланышты, ошону менен бирге эле айырмачылыкты ачык, даана жана так тастыктаган. Демек, элдик педагогика элдин таалим-тарбия идеяларын, тажрыйбаларын мүнөздөөгө карата айтылса, ал эми этнопедагогика теориялык ой жүгүртүүлөрдүн, илимдин чөйрөсү. Эгерде, образдуу же элестүү айтсак, анда, элдик педагогика жана этнопедагогика аттуу окуу [хрестоматиялык](#) жыйнак түзүлө турган болсо, анын биринчисинде элдик педагогикалык мазмундагы оозеки чыгармалар, үрп-адат, каада-салттардын кыскача баяндамалары орун алса, ал эми экинчиси ошол тарбиялык салттарды, орошон ойлорду илимий талдоого алган эмгектерден турмак.

Окумуштуу Г.Н.Волков да чуваш элинин элдик үрп-адат, салттарын, традицияларын, накыл кептерин терең изилдөө менен “... чуваш элинде эмгекчил адам бул – өзүнө жакпаган ишти да чыныгы берилгендик менен аткарган киши..” [1.5] эсептелинээрин белгилеген.

Окумуштуу-педагог Г.Н.Волков этнопедагогика эмнени окута тургандыгын төмөнкүдөй классификациялап көрсөткөн. Алар:

- Элдин негизги педагогикалык түшүнүктөрү (тарбия, багуу, өзүн өзү тарбиялоо, кайра тарбиялоо, насаатчылык, окутуу)
- Баланы тарбиянын объектиси жана субъектиси катары (өзүнүн баласы, жетим, багып алган баласы, курбулар, достор, бирөөнүн балдары, балдар чөйрөсү)
- Тарбиянын функциялары (эмгекке даярдоо, мүнөзүн калыптандыруу, акыл-эсин өнүктүрүү, ден соолугуна кам көрүү, кооздуктарды көрө билүүгө үйрөтүү)
- Тарбиянын факторлору (жаратылыш, оюн, сөз, баарлашуу, салт, иш, тиричилик, өнөр, дин, идеал-үлгү)
- Тарбиянын методдору (ынандыруу, үлгү, буйрук, түшүндүрүү, үйрөтүү жана көнүгүү, каалоо жана бата берүү, ант берүү, өтүнүү, кеңеш, белги берүү, жактыруу, көндүрүү, өкүнүү, тыюу)
- Тарбиянын каражаттары (макал-лакап, жаңылмач, табышмак, жомок, ыр, аңгеме, эпос, накыл кеп)
- Тарбияны уюштуруу (балдардын жана жаштардын эмгек бирикмелери, жаштар майрамдары, жалпы элдик майрамдар) [1, 5-6-бб.]

Ошондой эле, окумуштуу-педагог Г.Н.Волков “Этнопедагогика” аттуу эмгегинде бул аталган темалардын ар бирине кеңири токтоп, изилдөөлөрүн жүргүзгөн. Гуманист педагог Я.А.Коменскийди “педагогика илиминин атасы” деп атап, ал өз эне тили чех тилинин

чыныгы патриоту [1, 9-б.] экендигин белгилеп, А.С.Макаренконун [1,11-12-бб.], В.А.Сухомлинскийдин [1,11-14-бб.] этнопедагогикалык багыттагы эмгектерине жогору баасын берген. Ошону менен бирге эле, элдик макал-лакап, жаңылмач, табышмак, ырлардын тарбиялык таасири тууралуу айтып келип, айрыкча, жомокторго өзгөчө басым жасаган. Мисалы:

- ✚ жомоктордун таанып-билүүдөгү ролун;
- ✚ жомоктордун элдик тарбиянын каражаты катары өзгөчөлүктөрүн;
- ✚ жомоктордун педагогикалык идеяларын ачып бергендигин;
- ✚ жомокту бул элдик педагогикалык генийдин жаралышы катары [1, 64-73-бб.] көрсөткөндүгүн белгилесек болот.

Демек, элдик жомоктор булар балдарды окутуп-үйрөтүүдө, турмушка көз карашын калыптандырууда, дүйнө таанытууда элдик педагогиканын туу чокусунда турат десек болот. Ошон үчүн ар бир бала уктаар алдында ата-энесинен жомок айтып берүүсүн өтүнөт (ал эми ата-энеси балага жомок айтып бере алабы – бул дагы чоң маселе. Себеби, бала ошол жомоктор дүйнөсүнө чүмөп, кыялдануу менен жашоонун ачуу таттуусун таанып билет. Ошондон улам, элдик жомокторду, ошондой эле, макал-лакап, жаңылмач, табышмактарды, санат-насыят, үлгү ырларын кыргыз тилин этнопедагогикалык багытта окутууда сабакта окуу дидактикалык материал катары биз, албетте, пайдаланабыз. Алар инсанды өнүктүрүү менен окутуп-тарбиялоочулук зор милдеттерди аткарып келет.

Г.Н.Волковдун пикири боюнча “Этнопедагогика – бул өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоо боюнча калайык-калктын тажрыйбасы, анын педагогикалык көз караштары, турмуш-тиричиликтин, үй-бүлөнүн, уруктун, уруунун жана элдин педагогикасы жөнүндөгү илим” [2, 66-б.]. Кыргыз элинде да этнопедагогика илими кадимкидей калыптанып, өнүгүп, бир катар эмгектер жарык көргөн [3; 4; 5; 6; 7]. Мисалы, “Кыргыз этнопедагогикасы” аттуу окумуштуу А.Алимбековдун окуу куралында элдик педагогика жана этнопедагогика терминдерине жалпы түшүнүк берилип, алардын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү аныкталып, кыргыз элиндеги тарбиялоонун жалпы маселелери каралган [3,31-50-бб.].

Албетте, буга чейин да кыргыз этнопедагогикасында да бир катар эмгектер жаралып, илимий изилдөөлөр [4; 5; 6; 7] аткарылгандыгын белгилеп кетишибиз керек. Эгерде, биз кыргыз этнопедагогикасын өзүнчө бир чалкып жаткан океан катары элестетсек, анда анын чекеси дагы оюла элек экендигин билебиз. Ошентсе да, айрыкча, акыркы мезгилде бул багытта бир катар изилдөөлөр ишке ашырылып жатат десек туура болот. Булар тууралуу өзүнчө илимий макала жазуу зарылдыгы алдыда турат.

Адабияттар:

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учеб.для студ.сред. и высш.пед.учеб.заведений. – М.: Издательский центр “Академия” 1999. -168 с.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – Чеваксары, 1974
3. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. – Б., 1996. – 69 б.
4. Апышев Б.А. Народные традиции и их использование в трудовом воспитании старшеклассников: Автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 1974. – 20 с.
5. Измайлов А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казакстана. – М.: Педагогика, 1991. – 252 с.
6. Рахимова М.Р., Панкова Т.В. Кыргызская народная педагогика: Учебно-методическое пособие. – Б., 1993. – 43 с.

7. Мусаева В.И. Кыргыздын чечендик кебин окутуу / Монография – Б.: “Бийиктик плюс” 2013. -303 б.

УДК: 811.111

Байзаева Б.А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

baizaevabaky2000@gmail.com

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ ҮНДҮҮ ЖАНА ҮНСҮЗ ТЫБЫШТАРДЫН САЛЫШТЫРМА ТАЛДООСУ

Аннотация: Бул макалада кыргыз жана англис тилдериндеги үндүү жана үнсүз тыбыштардын салыштырма талдоосу каралат. Анализ эки тилдин тыбыштык өзгөчөлүктөрүнө, анын ичинде алардын үн системасы жана артикуляциялык өзгөчөлүктөрүнө негизделген. Ар бир тилдин негизги үндүү жана үнсүз тыбыштары, аллофондору жана өзгөчө айтылыш өзгөчөлүктөрү талкууланат. Үн системасынын контекстинде кыргыз жана англис тилдеринин ортосундагы айырмачылыктар изилденип, бул тилдерди үйрөнүүчүлөр туш болгон потенциалдуу кыйынчылыктар жана артыкчылыктар белгиленет. Бул талдоо ар кандай маданияттар менен тил топтору ортосундагы салыштырма фонетикага жана тилди салыштырууга кызыккан лингвисттер, студенттер жана мугалимдер үчүн маанилүү жана ар кандай тил топторуна таандык тилдердин өзгөчөлүктөрүн салыштыруу үчүн ар кандай ыкмаларын колдонот. Ошону менен бирге эле эксперименталдык фонетикалык ыкманы колдонуу менен англис жана кыргыз тилдеринин фонетикалык окшоштуктарын жана айырмачылыктарын салыштырылат. Бул изилдөө ар кандай инструменталдык ыкмаларды колдонуп, тилдик топторго таандык тилдердин өзгөчөлүктөрүн салыштырууга аракет кылат.

Негизги сөздөр: фонетикалык мүнөздөгү өзгөчөлүктөр, интерфрент, коммуникативдик, фонетикалык окшоштуктар, инструменталдык ыкмалар.

Байзаева Б.А.,

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

baizaevabaky2000@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАСНЫХ И СОГЛАСНЫХ ЗВУКОВ В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Эта статья представляет собой сравнительный анализ гласных и согласных звуков в кыргызском и английском языках. В основе анализа лежат фонетические особенности обоих языков, включая их системы звуков и артикуляционные характеристики. Обсуждаются основные гласные и согласные звуки каждого языка, их аллофоны и уникальные особенности произношения. Различия между кыргызским и английским языками в контексте звуковой системы подробно исследуются, а также выделяются потенциальные вызовы и преимущества, с которыми сталкиваются изучающие эти языки. Этот анализ важен для лингвистов, студентов и преподавателей, которые интересуются сравнительной

фонетикой и языковыми сопоставлениями между различными культурами и языковыми семьями и используются различные инструментальные методы для сравнения характеристик языков, принадлежащих к разным языковым группам.

Ключевые слова: фонетические особенности, интерференция, коммуникативность, фонетические сходства, инструментальные приемы.

Baizaeva B.A.

master

Kyrgyz State University named after Arbaev

Bishkek c.

baizaevabaky2000@gmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF VOWEL AND CONSONANT SOUNDS IN THE KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract: This article is a comparative analysis of vowels and consonants in the Kyrgyz and English languages. The analysis is based on the phonetic features of both languages, including their sound systems and articulatory characteristics. The basic vowel and consonant sounds of each language, their allophones, and unique pronunciation features are discussed. The differences between Kyrgyz and English in the context of the sound system are explored in detail, and the potential challenges and benefits faced by learners of these languages are highlighted. This analysis is important for linguists, students and teachers who are interested in comparative phonetics and language comparisons between different cultures and language families and who use various instrumental methods to compare the characteristics of languages belonging to different language groups.

Key words: phonetic features, interference, communication, phonetic similarities, instrumental techniques.

Адам баласынын (анын ичинде кыргыз) тили – тыбыштык тил. Тилдин негизги бөлүгүн фонетика_үйрөтөт да, оозеки кеп менен тыгыз байланыштуу болуп саналып, пикирлешүүдөгү бардык тилдик кубулуштар менен [1].

Кыргыз-англис тилиндеги фонетикалык интерференцияны аныктоо боюнча жүргүзүлгөн эксперимент 1992-1996 жылдарда Бишкектеги И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университетинин чет тилдер факультетинде жана Улуттук Илимдер Академиясынын тил Институтунда өткөрүлгөн. Сыноого эки тилде тең сүйлөгөн Университеттин кыргыз-англис бөлүмүнүн 2-3-курстарынын студенттери катышкан. Бардык катышуучулар 18-23 жаштагы, айылдык жана шаар кыргыз мектептердин бүтүрүүчүлөр болушкан. Жазылган материалдын көлөмү жана мазмуну эксперименттин бардык этаптарында бирдей болгон. Материалдарга бири-биринен муундук жана морфологиялык түзүлүштөрү менен айырмаланган жана өз алдынча турган сөздөр колдонулган. Сөздөрдүн бир бөлүгү түрдүү коммуникативдик шарттарда бири-бири менен айкаштырылган жана тексттердин составына киргизилген.

Кыргыз тилинин фонетикасынын илимий деңгээлде, учур талабына, коомдук муктаждыгына, зарылдыкка жараша 1970-жылдары изилдене баштаган. Ага Т. Ахматовдун жана башка окуумуштуулардын кошкон салымы бараандуу: Ахматов Токтосун Керимбаевич (1929-2009) филология илимдеринин доктору (1969), профессор (1971), Кыргыз

Республикасынын УИАсынын корреспондент-мүчөсү (1984), 6 томдуу кыргыз улуттук универсалдык “Кыргыз Совет Энциклопедиясын” (КСЭ, 1976-1980, 1-6-том) түзүүгө катышкан. Бир нече окуу китептеринин (окумдардын) автору жана авторлошу. Кыргыз тилинин фонетикасын илимий деңгээлде, ошондой эле инструменттердин жардамы менен негизги изилдеген окумуштуулардын бири, алгачкысы. Кыргыз тилинин фонетикасынын ЖОЖдордо илимий жана нормативдүү, стабилдүү курс катары окутулушуна, туруктуу адистик сабактардан болушуна салым кошкон. Буга анын төмөнкү эмгектери далил: “Звуковой строй современного киргизского литературного языка” (1-2-бөлүк, 1968, 1970), “Азыркы кыргыз тили” (1978, 1990) ж.б.

Ташболот Сыдыков кыргыз тилинин фонетикасын жазган жана анын «Азыркы кыргыз тилинин фонетикасы», «Азыркы кыргыз тилинин морфологиясы», «Түрк тилдеринин салыштырма грамматикасы», «Сөз жасоо», «Кыргыз фонологиясы менен морфонологиясынын теориялык негиздери», «Түркчө-кыргызча котормо теориясы жана практикасы», «Түрк тилдеринин тарыхы», «Чагатай тили», «Казак тили», «Түркмөн тили», «Татар-башкыр тилдери», «Маданий аралык коммуникация», «Лингвистикалык типология жана ареалдык илик», «Адабий тилдин нормасы», «Компьютердик лингвистика», «Колдонмо лингвистиканын негиздери» деген эмгектери азыркы күндө да окутулуп келет.

Бул монография англис тили менен кыргыз тилинин фонетикалык окшоштугу жана айырмачылыктарын эксперименталдык-фонетикалык ыкма менен салыштырылып Ш. Кадырова тарабынан изилденген. Бул изилдөөдө ар кайсы тил топторуна кирген тилдердин өзгөчөлүктөрүн түрдүү инструменталдык жолдор менен салыштырылууга аракет жасалган [3]

Фонетикалык закондор тилдик закондор катары эсептелинишет, алып айтсак кыргыз тилиндеги сингармондук закону жана тилдик системалык түзүлүш, артикуляциялык өзгөрүү материалдык, артикуляциялык жалпы негиз түзүү процесстериндеги негизги пайдубал катары эсептелинет.

Тарыхта ар тилдин спецификалык, фонетикалык закондору иштейт.

Жалпы фонетика жана фонология тыбыштык системаны өздөштүрүүдө типологиянын негизин түзөт. Мисалы: төмөнкү иллюстрациялар:

- үндүүлөрдүн редукциясы;
- кыска үндүүнүн узаруусу;
- созулма үндүүнүн дифтонго айлануусу;
- дифтонгтун монофтонго айлануусу;
- /i/ /j/ түпчүл, эрин эринчил үндүүлөргө мүчө уланганда алмашышы;
- ичке эрин-эринчил үндүүлөрлүн делабиализацияланышы;
- протетикалык үндүүлөрдүн жаралышы.

Жогоруда кыскача көрсөтүлгөндөй тил илиминин фонетика-фонология системасындагы тарыхый өзгөрүүлөр (синхрондук, диахрондук деңгээлде) эң чоң мааниге ээ, себеби, бардык тилдик системадагы лингвистика илиминин негизги турлөрү белгилүү.

Англис тилиндеги үндүү тыбыштар:

Low (open)		Mid-open (half-open)		Close (high)		Height of the tongue	English
Broad variation	Narrow variation	Broad variation	Narrow variation	Broad variation	Narrow variation	Position of the bulk of the tongue	
æ			e		i:	front	Vowel Phonemes
				i		front-retracted	
		ə	ɜ:			central, mixed	
ɑ:	ʌ			u		back advanced	
ə	ə:				u:	back	

Үндүү тыбыштар: Кыргыз тили башка түрк тилдериндей эле үндүү тыбыштардын салыштырмалуу бай системасы менен белгилүү. Кыргыз тилиндеги негизги үндүү тыбыштар: [a], [e], [o], [y], [c], [и], [ə], [y]. Бул тыбыштар өзүнүн кайталангыс артикуляциялык касиеттери менен мүнөздөлөт жана бул тилдеги сөздөрдүн туура айтылышы үчүн маанилүү. Кошумчалай кетсек, кыргыз тилинде көбүнчө кыска жана созулган үндүү тыбыштарды айырмалай албайт.

Англис тилинде үндүү тыбыштар да маанилүү роль ойнойт, бирок алардын системасы кыргыз тилинен айырмаланат. Англис тилинде үндүү тыбыштар азыраак, бирок дифтонгдор жана башка вариациялардан улам алардын айтылышы кыйын болушу мүмкүн. Англис тилиндеги негизги үндүү тыбыштарга [i:], [ɪ], [e], [ɛ], [æ], [a:], [ʌ], [ɑ:], [ɔ:], [ɔɪ], [əʊ], [u:], [ʊ], [z:], [ə], [eɪ], [aɪ], [aʊ]. Дифтонгдор англис тилинде да кеңири таралган, бул аларды башка тилдерде сүйлөгөндөргө айтууну кыйындатат.

Англис тилиндеги үнсүз тыбыштар:

MANNER	Place of Articulation							
		Labial	Labiodental	Interdental	Alveolar	Alveo-palatal	Velar	Glottal
Stop	voiceless	p pill			t till		k kill	h uh-oh
	voiced	b bill			d dill		g gill	
Flap/Tap	voiceless				t butter			
Fricative	voiceless		f fine	θ thin	ʃ ship	ʃ pressure		h hill
	voiced		v vine	ð then	z zip	ʒ pleasure		
Affricate	voiceless					tʃ choke		
	voiced					dʒ joke		
Nasal	voiced	m sinmer			n sinner		ŋ singer	
Approximant	voiced	w wore			r roar	y your		
Lateral	voiced				l lore			

Кыргыз тилинде үнсүз тыбыштар [б], [г], [ҕ], [к], [п], [т], [ч], [ж], [сыяктуу жалпы тыбыштардын жыйындысы аркылуу берилет. sh], [y], [m], [n], [p], [l], [v], [f], [s], [h], [x].

Англис тилинде үнсүз тыбыштардын кеңири диапазону бар, анын ичинде [b], [d], [g], [k], [p], [t], [f], [s], [ʃ], [h], [v], [z], [ð], [θ], [m], [n], [ŋ], [l], [r], ошондой эле татаал тыбыштар, мисалы, [z], [tʃ], [dʒ], [w], [j]. Англис тили ошондой эле үнсүз тыбыштар үчүн вариациялардын жана аллофондордун байлыгы менен белгилүү.

Англис тилинен кирген сөздөрдүн кыргыз тилине адаптацияланышына кедергисин тийгизген объективдүү факторлордун катарына англисче тилиндеги фонемалардын кыргыз тилинде жоктугун киргизүүгө болот. Мисалы, англис тилине мүнөздүү [h], [w], [t], [ə], [dʒ] ж.б. фонемалар кыргыз тилинде жок.

Ал эми эки тилдеги бири-бирине артикуляциялык жактан жакын үнсүздөрдү салыштырып кароо менен гана чектелебиз. Мындай фонемалар кыргыз тилиндеги айрым “инварианттар” аркылуу алмаштырылып, же болбосо инварианттар жок болуп калган учурда этимон фонема реципиент тилдин бир нече фонемалары аркылуу туюндурулушу да ыктымал. Бирок мындай жолдор аркылуу фонемалардын туюндурулушу этимон тилдеги фонема менен реципиент тилдеги фонеманын жакындаштырылган вариантын бере алат. Бул жагдай өз кезегинде кабыл алынган сөздөрдүн вариативдүүлүгүнүн шарттайт.

Мындай артикуляциялык репродукцияны англис тилиндеги төмөнкү сөздөрдүн кыргыз тилинде айтылышынан көрүүгө болот: [в] Wordbook - вордбук, [уи] weekend - уикенд, [т] thriller – триллер, [л] [η] parking - паркинг, [η] mining- майнинг, [ж] projector- прожектор, [дж] joic – джойстик, [х] hire - хайп, [h] handmade – хендмейд ж.б. Англис тилинен кабыл алынган лексемалардын курамындагы [t], [d], [s], [v], [g], [k], [m], [n], [ʃ], [f], [l] сыяктуу үнсүз фонемалардын кыргыз тилинде шайкеш келген [т], [д], [с], [в] [г], [к], [м], [н], [ш], [ф], [л] өңдүү дублеттери болгондуктан, алардын тыбыштык турпатын реципиент тилде берүү олуттуу деле кыйынчылыктарды жаратпайт. Андыктан англис тилинен кабыл алынган көпчүлүк сөздөрдүн фоноварианттары пайда болбой бир тыбыштык турпатта айтыла тургандыгын төмөнкү сөздөр аркылуу тастыктоого болот: training - тренинг, impeachment - импичмент, show - шоу, biker -байкер, jogging - джоггинг, pullover - пуловер ж.б. Бирок бул тенденция үндүү фонемаларды берүүдө сакталбай калышы мүмкүн. Буга төмөнкү сөздөрдүн кабыл алынышы мисал боло алат: [э] treck - трэк, [а] handball - гандбол, [а] summit -саммит, [о] obravation – аббревиатура, [а] [у] bungalow - бунгало, tumbler - тумблер, [э] jumper - джемпер.

Кыргыз адабий тилинин үндүүлөр системасы 14 формадан турат. Алардын сегизи кыска (а, э, о, ө, у, ү, ы, и), алтоо созулма (аа, оо, ээ, өө, уу, үү) үндүүлөр ич ара:

1. Тилдин катышына/турушуна же горизонталдык абалына карай: жоон (а, о, у, ы) ↔ ичке (э, и, ө, ү) үндүүлөр;

2. Жаактын ачылышына (же тилдин вертикал абалына) карата: кең (а, э, о, ө) ↔ кууш (и, у, ү, ы) үндүүлөр;

3. Эриндин чормоюшуна карай: эриндүү (о, ө, у, ү) ↔ ачык же жалжагай (а, э, и, ы) үндүүлөр;

4. Кеткен убакыттын бирдигине же үн узундугуна карай: кыска (а, и, о, э, ө, у, ү, ы) ↔ созулма (аа, оо, өө, уу, үү, ээ) үндүүлөр. (Биздин оюбузча, практикалык жактан алганда, мындайча бөлүштүрүү жеткиликтүү, алгылыктуу сезилет).

Кыргыз тилиндеги үнсүз тыбыштар негизинен жасалган ыгы боюнча бөлүштүрүлөт. Үнсүз тыбыштардын жасалыш орду боюнча дегенде бул же тигил тыбыштын тыбыш жасоочу мүчөлөрүбүздүн кайсы жеринде жасалгандыгы эсепке алынат. Бул боюнча алар мындайча бөлүнөт:

Эринчилдер (эрин-эринчилдер же кош эринчилдер) [б, м, п].

Эрин-тишчилдер [в, ф].

Тишчилдер [д, т, з, с, н, л, ц].

Уччулдар [ж, ш, р, щ].

Орточулдар [жь, ч, й].

Артчулдар [г – гектар, кереге; к – кино, китеп, х, н].

Түпчүлдөр [г – карга, к- мыкты].

Жасалыш ыгы дегенде бул же тигил тыбыштын жасалышында (тыбыш жасоочу мүчөлөрүбүздө) кандайча тоскоолдукка учурап пайда болушу эсепке алынат. Ушул көз караштан алганда алар төмөндөгүчө болушат: Жарылмалар [б, п, д, т, г, к, къ]. Африкаталар [жь, ч, щ, ц]. Жылчыкчулдар [з, с, ж, ш, г, х, в, ф, л, й]. Мурунчулдар [м, н, н]. Дирилдеме [р]. Үнсүздөрдүн каткалаң жана жумшактыгы – алардын коррелятивдүү белгиси. Каткалаң жана жумшак үнсүздөр үн түйүндөрүнүн иштешине байланыштуу ажыратылат

Үнсүздөрдүн каткалаң жана жумшактыгы – алардын коррелятивдүү белгиси. Каткалаң жана жумшак үнсүздөр үн түйүндөрүнүн иштешине байланыштуу ажыратылат. Үнсүздөрдүн шыбышчыл жана сонордуулугу (же уяңдуулугу) катыштык белгисин түзөт. Шыбышчулдар каткалаң-жумшактыгы менен корреляцияны түзүшсө, уяңдар бул корреляцияга кирбейт. Шыбышчулдар менен уяңдар акустикалык өзгөчөлүгү, айкалыш бөтөнчөлүгү менен айырмаланат. Уяң үнсүздөр акустикалык жактан үндүүлөргө жакын турат, анткени алар үндүүлөр сыяктуу ачык форманттык структурага ээ. Кыргыз тилиндеги үнсүз тыбыштардын панорамасы, системасы, классификацияланышы төмөндөгүчө:

Жасалуу ыгы	Жасалуу орду			Орточулдар	Түпчүлдөр	Артчулдар	Коррелятивдүү белгисин	
	эринчилдер	тишчилдер	алдыңкы ташымычылдар				жумшактар	каткалаңдар
Жарылмалар	б	д			г		Жумшактар	
	п	т			к	къ	Каткалаңдар	
Африката				жь			Жумшак	
		ц	щ	ч			Каткалаңдар	
Жылчыкчулдар	в	з	ж			гъ	Жумшак	
	ф	с	ш		х		Каткалаңдар	
Мурунчулдар	м	н			ң		Уяңдар	
Жылчыкчулдар		л		й				
Дирилдеме			р					

Кыргыз-англис эки тилдүүлүгүн түзүүдө жана аларды (англис жана кыргыз) тилдеринин өз ара байланышын изилдей баштаганда биз интерференцияны динамикалык кубулуш катары карайбыз.

Эки тилдин өз ара байланышуу системалары туруктуу болуп, экинчи тилди үйрөнүүдөгү биринчи тилдин экинчи тилге болгон таасири экинчи тилди үйрөнүү этаптарына жараша өзгөрүлөт жана эки тилдүүлүктүн өнүгүү шарттарына жараша болот. Интерференттелген жана интерференттеле турган белгилердин кээ бири тилдерде жок болот же кээ бири сакталып калат.

Жасалма эки тилдүүлүк шартында кыргыз окуучуларынын англисче сүйлөөчүнүн фонетикалык мүнөздөмөсүн изилдөө төмөнкү баскычтардан турган көп баскычтуу изилдөө ишинен башталат: өз ара байланышкан тилдердин фонологиялык системаларын контрастивдик изилдөө, эквиваленттүү жана эквиваленттүү эмес белгилерин жана потенциалдык интерференциянын чектерин аныктоо болуп саналат.

Ушул жол аркылуу алынган интерференция кубулушу интерференциянын эксперименталдык изилдөөсүнүн негизин түзөт. Бул кубулуш диалингвалдык анализ деп аталат.

Алтай тилдери боюнча өткөн кылымдагы фонетикага жүргүзүлгөн изилдөөлөрүнө көз чаптырса фонетиканын өтө ар тараптуу изилденишин байкоого болот жана үндөрдүн гармониясынын фонетикалык интерпретациясы аркылуу фонетиканын өсүп өнүгүшүн байкайбыз. Үндүү тыбыштардын гармониясы сөздүн акцентинин милдетин аткарып, чектөөчү да, кумулятивдик да жөндөмгө ээ болгондуктан, аны лингвистикалык өлчөмгө тең - парадигматикада да, синтагматикада да актуалдуу болгон өзгөчө кубулуш катары кароо керектиги изилдөөчүлөр тарабынан белгиленип келет[4].

Кыргыз тилиндеги үндөштүк мыйзамы үндүүлөрдүн эрин күүсүнө жана тил күүсүнө карай үндөшүп келүүсү алардын сөздүн курамында келген артикуляциялык жана акустикалык мүнөздөмөлөрүн аныктаган тилдик кубулуш катары мүнөздөлөт. Бул мыйзам өз кезегинде үнсүз тыбыштарга да таасирин тийгизүү менен, алардын да акустикалык жана артикуляциялык өзгөчөлүктөрүн шарттап турат. Мындай кубулуш англис тилине мүнөздүү болбогондуктан, англис тилиндеги бир сөздүн чегинде эринчилдер жана эринсиздер, уччулдар жана артчулдар келе берет. Мындай тилдик өзгөчөлүк, өз кезегинде, кыргыз тилинде сүйлөгөндөрдүн тилиндеги англицизмдердин айтылышында типтүү ката-мүчүлүштүктөрдүн келип чыгуусун шарттайт. Атап айтканда, бир сөздүн же синтагманын ичиндеги үнсүздөр менен үндүүлөрдүн айкашып келүүсүндө типтүү мүнөздөгү катамүчүлүштүктөрдүн орун алуусу атайын иликтөөнү талап этери талаш туудурбайт.

Кыргыз тилиндеги үндүүлөрдүн, жогоруда айтылып өткөндөй үндөштүк мыйзамы англис тилиндеги сөздөрдүн айтылышына да таасирин тийгизет. Башкача айтканда, англис тилинен кабыл алынган сөздөрдү эрин жана тил күүсүнө карай үндүүлөрдүн үндөштүк талабына ылайык айтуу англис тилиндеги сөздөргө мүнөздүү эместиги каталардын келип чыгуусун шарттайт[2].

Кыргыз тилине сөз башында эки үнсүздүн катар келүүсү мүнөздүү эмес болгондуктан, кыргыз улутундагылардын англис тилиндеги эки үнсүздүн катар келүүсү менен башталган сөздөрдү айтуусунда каталар орун алат. Ошентип, тил системалары ар дайым тилчилердин жана изилдөөчүлөрдүн кызыгуусунун айрыкча ар түрдүү маданияттардын жана географиялык аймактардын тилдерин салыштырууга келгенде объектиси болуп келген.

Кыргыз жана англис тилдериндеги үндүү жана үнсүз тыбыштардын салыштырма анализи алардын фонетикалык тутумунда олуттуу айырмачылыктар бар экенин көрсөтөт. Кыргыз тилинин үндүүлөр системасы кеңири жана англис тилинде кездешпеген бир катар үнсүздөрдү камтыйт.

Англис тилинде үндүү тыбыштар азыраак болсо да, үнсүз тыбыштардын системасы ар түрдүү. Бул айырмачылыктар чет тилин үйрөнүүдө кыйынчылыктарды жаратышы мүмкүн, бирок ошол эле учурда алардын тилдик өзгөчөлүктөрү аркылуу ар кандай элдердин маданиятын жана салттарын түшүнүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Колдонулган адабияттар:

1. Жапаров Ш. Азыркы кыргыз тилинин фонетикасы / Ш.Жапаров, Т. Сыдыкова. – Бишкек: МТМИ, – 2013. – 115 б.
2. Сооронкулова Н.А. Кыргыз тилиндеги англис тилинен кабыл алынган сөздөрдүн фонетикалык өзгөчөлүктөрү : автореф. дис. ... кан. филол. наук / Н.А. Сооронкулова. – Бишкек, – 2022
3. *Кадырова Ш.К. Англис жана кыргыз тилдеринин контрастивдик фонетикасы/ Ш.К.Кадырова.* – Бишкек, – 2008
4. Шералы кызы Н. Кыргыз тилинин фонетикасындагы сингармонизм маселеси //Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. #Сборник магистрантов, – 2022. – С. 203-207.

УДК 811.111

Алмазбекова А.

ДТЖЭАМИнун магистранты

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Almazbekovaa767@gmail.com

**АНГЛИС ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫК ЖАНА МАДАНИЙ
РЕАЛИЯЛАР ЖӨНҮНДӨ**

Аннотация. Бул макала орто мектепте англис тилин окутууда окуу материалдарынын зарыл элементи катары лингвистикалык жана маданий реалияларды (эквиваленттүү эмес создор) карайт. Автор ошондой эле чет тилдерин окутууда лингвистикалык жана маданият таануу ыкманы студенттерди мотивациялоонун натыйжалуу жолу катары карайт. Лингвистика жана маданият таануу илиминин негизги максаты - маданияттар аралык байланыш үчүн зарыл болгон коммуникативдик компетенцияны камсыз кылуу. Лингвистикалык-маданий аспектинин предмети: реалиялар (эквиваленттүү эмес создор), фон, коннотациялык лексикалык бирдиктер. Макалада лингвистикалык жана маданий реалиялар бир тилден экинчи тилге которууда кыйынчылыктарды жараткан спецификалык лексиканын бир түрү катары талданат. Бул макалада мектепте англис тилин окутууда лингвистикалык жана маданий аспектинин ролу, ошондой эле мектеп сабактарында тилдик жана маданий материалдарды колдонуунун өндүрүмдүүлүгү талкууланат. Макалада мектепте англис тилин окутууда лингвистикалык жана маданий аспектинин ролу, ошондой эле мектеп сабактарында тилдик жана маданий материалдарды колдонуунун өндүрүмдүүлүгү талкууланат.

Негизги сөздөр: лингвистикалык жана маданият таануу, коммуникативдик компетенттүүлүк, реалиялар, маданият, билим деңгээли.

Алмазбекова А.

магистрант ИМЯиМО

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Almazbekovaa767@gmail.com

О ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвострановедческие реалии как необходимый элемент учебных материалов в обучении английскому языку в средней школе. подходе в преподавании английского языка в школе. Автор также рассматривает лингвострановедческий подход в обучении иностранных языков как эффективный способ мотивации учащихся. Лингвострановедение существует не в качестве отдельного предмета, а вводится непосредственно при обучении различным навыкам на уроках английского языка. Главная цель лингвострановедения – это обеспечение коммуникативной компетенции, необходимой при межкультурной коммуникации. Предметом лингвострановедческого аспекта являются: реалии (безэквивалентные), фоновые, коннотативные лексические единицы. В статье анализируются лингвострановедческие реалии как вид специфической лексики, вызывающей сложности при переводе с одного языка на другой. В данной статье рассматриваются роль лингвострановедческого аспекта в преподавании английского языка в школе, а также продуктивность использования лингвострановедческого материала на уроках в школе.

Ключевые слова: лингвострановедение, лингвострановедческий подход, коммуникативная компетенция, реалии, культура, уровень обучения.

Almazbekova A.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Almazbekovaa767@gmail.com

LINGUOCULTURAL REALIAS IN TEACHING ENGLISH

Annotation. This article deals with linguocultural realias (non- non-equivalent words) as a necessary element of educational materials in teaching English in secondary school. It also discusses the role of the linguocultural aspect in teaching languages. Linguocountry studies do not exist as a separate subject, but is introduced directly in English language class. The main goal of linguocultural approach is to ensure the communicative competence necessary for intercultural communication. The subject of the linguocultural approach are realias (non-equivalent), background, connotative lexical units. The article analyzes linguistic and cultural realities as a type of specific vocabulary that causes difficulties when translated from one language to another. It also deals with the current issues of linguocultural approach in teaching English in secondary school and studies the efficient ways of using linguocultural material in class.

Key words: linguocultural approach, linguocountry study, communicative competence, realia, linguocultural realia, level of education.

The linguistic and cultural aspect helps to strengthen the communicative and cognitive motivation of pupils, broaden their horizons, and improve the emotional sphere and mood of pupils. The desire to get acquainted with additional information, geography and history is the main motivational quality. It is equally important to structure training in such a way that pupils master the ability to use English not only for learning purposes, but also for self-education, which opens up

access to communication with native speakers. It should be noted that linguocultural development is the process of pupils mastering the basic norms and values of a foreign language culture, the culture of speech and behavior through mastering linguocultural realias. The linguistic and regional aspect of teaching English at school determines the selection and organization of material, taking into account its regional and linguistic content, value and significance. It is the basis for the selection and presentation of linguocultural realias, determines the time, place and sequence of attraction and use of regional and national cultural components of words, phraseological units and other language phenomena in the process of language learning.

The use of a linguistic and regional approach helps to increase learning motivation, which is significant in the context of school education, because foreign language communication in our country itself is not supported by the language environment. The most important motivational incentive for learning English is the readiness to expand your general horizons. In practical terms, the linguocultural approach is aimed at implementing the ultimate goals of teaching English, namely, teaching communication. This determines the significance of issues related to the development of a linguistic and regional approach to teaching English in secondary school. The linguistic and cultural approach to teaching serves as a source for a more complete, in-depth understanding of the specific phenomena of the language being studied, ignorance of which leads to an insufficient understanding of the culture of another people.

Addressing the issue of studying language and culture at the same time is not accidental, because this makes it possible to successfully combine elements of regional studies with linguistic phenomena, which act not only as a means of communication, but also as a way of introducing students to a new realia for them. It is important to note that linguistic and regional studies material is significant in teaching English, since the use of regional studies material increases students' interest in the subject, improves reading technique and promotes a deeper understanding of foreign language texts.

One of the key objects of linguistic and regional studies is the realias of the countries of the target language. Realias are real facts affecting the life, culture, history of the country of the language being studied, heroes, traditions, customs. In realias, the closeness between languages and culture is most clearly expressed: the emergence of new realias in the material and spiritual life of society leads to the emergence of realias in language. Compared to other words of the language, a characteristic feature of linguocultural realias is the nature of its subject content, i.e. a close connection between an object, concept, and phenomenon designated by realia with a people, a country, on the one hand, and a historical period of time, on the other.

In linguistic and regional studies, realia is a special unit. On the one hand, realia reflects the state, economic, geographical and cultural structure of the country, which gives it the highest, most significant weight, but, on the other hand, realia is a word that names objects that are characteristic of the life of one people and absolutely distant from another, which greatly complicates their translation, and students are required to refer to lengthy descriptions, for example, *book maker* - a person who takes bets from the public at a race, *roadster* - a two-seater convertible car, *Lord Privy Seal* - the lord keeper of the seal.

One of the important objects of linguistic and regional studies, as stated by V.G. Tomakhin, is the background knowledge possessed by members of a certain linguistic and ethnic community, therefore the problems solved in this science partially cover the tasks of sociolinguistics. Linguistic and regional studies defines its task as the study of linguistic units that more clearly reflect the national characteristics of the culture of the people who are native speakers of the language and

their environment of existence [Tomahin, 1996].. According to the linguocultural theory of the word, the subject of linguocultural studies is selected linguistic material that reflects the culture of the country of the language being studied [Kostomarov, Vereshchagin, 1990]. Thus, linguocultural realias, as linguistic units reflecting the national specifics of the culture of a people, are one of the key objects of linguocultural studies. Linguistic and regional studies are an integral part of the process of developing foreign language communicative competence of pupils. Linguistic and regional competence guarantees both adequate perception of foreign language speech and adequate speech and non-speech behavior of the pupil as a speech partner in a situation of communication with a native speaker of a foreign language.

The success of teaching English is largely determined by the favorable psychological climate in the classroom and the presence of motivation among pupils. The novelty of the game situation in the classroom, the spirit of competition between pupils does not leave them indifferent, the excitement of the game process creates an emotional mood and motivation in the English-speaking atmosphere. The unusual, novelty and brightness of the images used in linguocultural realias, the discrepancy between the images in English and Kyrgyz (or Russian) realias attract the attention of pupils.

Linguocultural realias reflect the cognitive activity of members of a linguistic community, based on the idea of this world. They reflect the character of the nation, which, in turn, is an integral part of the culture of the people. Today, a rich layer of scientific literature is devoted to the study of realias. Since the second half of the 20th century, many linguists have been interested in this problem to one degree or another. The first complete description and classification of realias was presented in the book by S. Vlahov and S. Florin “The Untranslatable in Translation” [Vlahov, Florin, 2006]. A detailed classification of American realias was also compiled by G.D. Tomakhin. [Tomahin,1996]. Therefore, according to the concept of L.K. Latyshev, there are the following ways of transmitting realias as a class of non-equivalent vocabulary: transliteration, tracing, approximate translation, descriptive translation, redistribution of the meaning of realias and non-equivalent lexical units in general. [Latyshev, 2008]. When transliterating, i.e. mechanical transmission of meaning, the content side of the word is revealed only through the context. As for tracing, the essence of tracing lies in the components of linguocultural realia, which are replaced by their literal correspondence in the target language. For example, the term “kindergarten” is a tracing of the German word “Kindergarten”. On the other hand, there are cases where the internal form overshadows the meaning, as in the example of *public school*. This phrase means a closed private privileged educational institution that prepares for admission to university in the UK, and in the USA it means a free high school. Approximate translation is a method of transmitting foreign language information that uses the linguocultural realia of the native language, the definition of which has national specifics, but at the same time has much in common with the realias of the English language. The method of descriptive translation is to convey the meaning of linguocultural realia using a detailed description. The meanings of linguocultural realias are redistributed to other units of the translated text, and the non-equivalent lexical units themselves seem to dissolve in the translation.

Bulgarian translation scholars S. Vlahov and S. Florin propose the principle of generic substitution, which helps to convey the approximate contents of realias with units with broader (very rarely narrower) meanings, which substitute the generic concept instead of the specific one. If we replace the species with the genus, the more specific with the general, then the translator relies on the technique of generalization, known in the theory of translation [Vlahov, Florin, 2006].

An important problem of the linguocultural aspect in teaching English is the selection and content of material. The main educational material for linguistic and regional studies is an English text that meets the following criteria: 1..Authenticity. The text must consist of real lexical structures created in the conditions of live communication of society, and must contain English-language linguocultural realias; 2.Relevance. An English-language text should reflect the current state of various spheres of life in English-speaking society.3.Typicality. The text should contain frequently used and popular lexical structures that are used in standard and regular speech situations.

As a rule, the transfer of knowledge when teaching English with a linguistic and regional approach occurs through the teacher's story and his/her collaboration with pupils using appropriate authentic and visual materials and technical means. Among the necessary elements of educational materials used in teaching English, linguocultural realias occupy a special place. Linguocultural realias can serve as good material for the development of sociocultural competence and are an important component of educational materials in teaching English. To implement training using linguocultural materials, you can use the following forms of work, which complement the English language course.

1.Individual work. This form can also be divided into homework (writing messages, reports, abstracts on various topics, making presentations for them, possibly including audio and/or video files, etc.) and classroom work (performing any tasks, exercises).

2.Group work. Pupils work in groups of 2 to 5–6 people. Often used when acting out small scenes, life situations, reading text by role, organizing quizzes, competitions, role-playing games, etc.

3. Teamwork. All pupils participate in it together while listening, reading, writing essays or reviews, completing written assignments, and translating text.

The methodology for working with linguocultural vocabulary and linguocultural realias should include the following components:1. Authentic texts containing linguocultural realias.2. Pre-text and post-text exercises aimed at developing speech lexical skills in the use of this vocabulary.

Linguocultural realias are actively used to develop interest in teaching English conversation. The following types and stages of work are also possible: filling in gaps and substitution tables; explanation of equivalents; translating them from Kyrgyz (Russian) into English (and vice versa); use of learned expressions in monologues and dialogues. An effective method of work is the method of comparative analysis. One possible option is for pupils to read a text that contains information about the realias of English-speaking culture, and then independently compose a similar text that describes similar phenomena and realias of their country. The comparative analysis technique is also used in the process of working on various topics.

It should be noted that the bulk of linguocultural studies assignments should be intended for independent work at home. For example, a topic that discusses the customs, traditions and holidays in the English-speaking countries and in Kyrgyzstan provides rich material on the content of realias. In order to convey English vocabulary into the Kyrgyz language, the following basic techniques are used: descriptive translation, transformational translation, approximate translation, etc. It is possible to combine them depending on the characteristics of the objects or phenomena denoted by these words. For example, in authentic texts the following types of linguocultural realias are very often found: Proper names: *Mary, Anne, Richard, Walt Disney.*; Geographical: *steppe, prairie, tornado, koala*; Ethnographic: *pie, spaghetti, ale, toga, cab*; Socio-political: *department, state, Parliament, Duma*; Name of streets, squares, etc.: *Hyde Park, Piccadilly*; Some everyday realias: *laser, hamburger, etc.*

As an activity in class pupils can make cards themselves, on which they write down in English the names of famous musical groups, organizations, geographical names, every day realia and others. Then they can exchange these cards, transmit in writing into Kyrgyz the realias indicated there, and then check each other. When teaching English, in order to correctly translate English realias, pupils are introduced to the traditions and cultural heritage of the country being studied. This will make it possible to best assimilate linguocultural realias, and therefore enrich pupils' vocabulary and establish interlingual and intercultural connections. Sometimes pupils have to face realias about which they have no idea, then pupils get acquainted with linguistic and cultural dictionaries. For example, not everyone knows what *Dominion Day* is, which is celebrated in New Zealand on September 28, so in a lesson on the topic "English - speaking countries", where pupils must translate an English text that contains many geographical names and proper names, they need to work with linguistic and cultural dictionaries and other reference materials.

Linguocultural realias denote nationally specific concepts that have no equivalents in the material and spiritual culture of other countries and other languages. The reason for the absence of equivalent words is that these objects and phenomena do not exist in other linguistic pictures of the world. Linguocultural realias - nominations of objects of material culture, historical facts, state institutions, names of national and folk heroes, mythological creatures characteristic only of certain nations and peoples. The connection between a language and the culture of the people who speak it is widely known. When we turn to linguistic realias, then, first of all, the peculiarity of these signs is striking: they are born as a result of understanding the need to find a symbolic expression for certain events, feelings and situations that are closely related to the person himself, to the behavior of people in society, with relationships between people. Therefore, if realias are directly related to the worldview and culture of certain people, then they undoubtedly reflect the national character of this people. They reflect the character of the nation, which, in turn, is an integral part of the culture of the people. The linguocultural realias can also serve as good material for the development of sociocultural competence of pupils when teaching English at schools.

Bibliography

1. Верещагин, Е. М. Лингвострановедческая теория слова /Е.М.Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
2. Верещагин, Е.М., Костомаров, В. Г. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: методическое руководство. [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М.: Русский язык, 1990. — 246 с.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – Изд. 3е, испр. И доп. М., 2006, – 448с 14.
4. Латышев, Л. К. Технология перевода : учеб.пособие для студ.лингв.вузов и фак. / Л. К. Латышев. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 320 с. Latyshev, 2000
- 5.Томахин Г.Д. Лингвострановедение: что это такое?/Г.Д. Томахин// Иностранные языки в школе. 1996. - № 6. - С.38. 31.
- 6.Томахин, Г. Д. Реалии – американизмы / Г. Д. Томахин // Пособие по страноведению : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М. : Высш. шк., 1988. – 239 с.

Байсалова Э.А.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

elizabaisalova@gmail.com

ДИСКАЛЬКУЛИЯ: МАТЕМАТИКАГА ЖӨНДӨМҮ ЖОК БАЛДАР ЖӨНҮНДӨ ЭМНЕ БИЛИШИБИЗ КЕРЕК

Аннотация. Изилдөөнүн актуалдуулугу бардык белгилүү болгон аныктамалар менен диагностикалык критерийлердин так эместиги менен шартталган, бул стандартташтырылган окутуу ыкмаларын жана колдоо чараларын түзүүнү кыйындатат. Дискалькулиянын ар кандай көрүнүштөрү ар бир окуучунун муктаждыктарына ылайыкташтырылган жеке билим берүү стратегияларын жана мамилелерди талап кылат. Эрте диагностика жана убагында жасалган аралашуу окуудагы кыйынчылыктарды жеңүүгө болгон мүмкүнчүлүктөрдү чоңдото алат.

Бул макаланын максаты дискалькулиянын негизги аспектерин терең талдоо жана окуучуларга математиканы үйрөнүү процессинде колдоо көрсөтүү үчүн натыйжалуу стратегияларды жана ыкмаларды иштеп чыгуу жана сунуштоо болуп саналат. Негизги көңүл диагностика ыкмаларына гана эмес, ошондой эле дискалькулиянын балдардын күнүмдүк жашоосуна жана билим алуусуна кандай таасир этерин түшүнүүгө бурулат, ошондой эле академиялык жетишкендиктерди жана окуучулардын жашоо сапатын жакшырта алчу мамилелерди сунуштайт.

Бул макаланын материалдары билим берүү процессинде сөз бузулушу бар балдарды психо-педагогикалык коштоп жүрүүчү адистер үчүн пайдалуу болушу мүмкүн.

Негизги сөздөр: акалькулия, дискалькулия, дислексия, дисграфия, сөздүк дискалькулия, практика-гностическалык дискалькулия, дислексиялык дискалькулия, операциялык дискалькулия, графикалык дискалькулия, сенсордук эталон, табигый сандар, акыл-эс операциялары

Байсалова Э.А.

Магистрант

Институт педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

elizabaisalova@gmail.com

ДИСКАЛЬКУЛИЯ: ЧТО МЫ ДОЛЖНЫ ЗНАТЬ О НЕСПОСОБНОСТИ ДЕТЕЙ К ОБУЧЕНИЮ МАТЕМАТИКЕ?

Аннотация. Актуальность исследования обусловлена неоднозначностью существующих определений и диагностических критериев, что затрудняет создание стандартизированных методов обучения и поддержки. Разнообразие проявлений дискалькулии требует индивидуализированных образовательных стратегий и подходов, адаптированных к потребностям каждого учащегося. Ранняя диагностика и своевременное

вмешательство могут значительно повысить шансы на успешное преодоление учебных трудностей.

Целью данной статьи является глубокий анализ ключевых аспектов дискалькулии, а также разработка и предложение эффективных стратегий и методов поддержки учащихся с дискалькулией в процессе их обучения математике. Основное внимание уделено не только методам диагностики, но и пониманию того, как дискалькулия влияет на повседневную жизнь и обучение детей, предлагая подходы, которые могут улучшить как академические результаты, так и качество жизни учащихся.

Материалы статьи могут быть полезны специалистам, осуществляющим психолого-педагогическое сопровождение детей с нарушением речи в образовательном процессе.

Ключевые слова: акалькулия, дискалькулия, дислексия, дисграфия, вербальная дискалькулия, практогностическая дискалькулия, дислексическая дискалькулия, операциональная дискалькулия, графическая дискалькулия, сенсорный эталон, натуральные числа, умственные операции и т.д.

Baysalova E.A.

Master's student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

elizabaisalova@gmail.com

DYSCALCULIA: WHAT SHOULD WE KNOW ABOUT CHILDREN'S INABILITY TO LEARN MATHEMATICS

Annotation. The relevance of the study is due to the ambiguity of existing definitions and diagnostic criteria, which makes it difficult to create standardized methods of training and support. The variety of manifestations of dyscalculia requires individualized educational strategies and approaches tailored to the needs of each student. Early diagnosis and timely intervention can significantly increase the chances of successfully overcoming learning difficulties.

The purpose of this article is to provide an in-depth analysis of the key aspects of dyscalculia, and to develop and propose effective strategies and methods to support students with dyscalculia in their mathematics learning. The focus is not only on diagnostic methods, but also on understanding how dyscalculia affects children's daily lives and learning, suggesting approaches that can improve both academic outcomes and quality of life for students.

The materials of the article may be useful to specialists providing psycho-pedagogical support for children with speech disorders in the educational process.

Key words: acalculia, dyscalculia, dyslexia, dysgraphia, verbal dyscalculia, practognostic dyscalculia, dyslexic dyscalculia, operational dyscalculia, graphic dyscalculia, sensory standard, natural numbers, mental operations, etc.

Введение

За последнее десятилетие в Кыргызстане наблюдается возросший интерес к проблемам нарушений обучения, включая такие расстройства, как дислексия, СДВГ, РАС и т.д. Однако, несмотря на обширное исследование и обсуждение этих вопросов в научных кругах, дискалькулия («dys» с греческого – трудность, «acalculia» с латинского означает вычисление) — нарушение, связанное с изучением математики, остаётся относительно

малоизученным и недостаточно освещенным явлением. Существует несколько общепринятых терминов, связанных с дискалькулией. Некоторые считают, дискалькулию неспособностью к обучению к математике, а некоторые относят ее к типу расстройства обучения математике.

Дискалькулия у детей — это стойкое, сложное, специфическое нарушение математических представлений, которое имеет отрицательное воздействие на процесс школьной адаптации ребенка, на формирование и развитие его личности, на формирование культуры познания математики.

В исследованиях А. Гермаковска, Ю. Г. Демьянова, А. Н. Корнева, Р. И. Лалаевой, С. С. Мнухина, С. Л. Шапиро, Л. С. Цветковой отмечается тот факт, что дискалькулия, как и дислексия, и дисграфия приводят к школьной неуспеваемости.

Следует отметить и тот факт, что мнения исследователей о дискалькулии неоднозначны. На начальном этапе высказывалось мнение о том, что трудности в овладении счетом связаны скорее всего с неправильностью обучающего процесса или невозможностью постоянного посещения школы, что на сегодня можно представить, как педагогическую запущенность.

Аналитический обзор литературы позволил сделать вывод о значимости исследования проблем у детей в овладении счетными навыками, приводящих к дискалькулии. Значимо то, что при дискалькулии можно наблюдать системное нарушение всех параметров математической деятельности, которые связаны со сложностями овладения словарем, значимым для математики. В ходе анализа литературных источников было высказано предположение, что определение дискалькулии значительно сужено и не рассматривает всего комплекса нарушений.

Дискалькулия - частичное нарушение математической деятельности, проявляющееся в специфических, стойких, математических ошибках, обусловленных недостаточной сформированностью, с одной стороны интеллектуальной деятельности и процессов приема и переработки сенсомоторной информации и, с другой «математической речи», приводящие к снижению уровня культуры познания математики (С. Ю. Кондратьева).[2, С.22]

Дети с дискалькулией испытывают трудности с пониманием значений чисел, закономерностей, с трудом понимают и выполняют основные математические операции. Дискалькулия влияет не только на успеваемость в школе, но и на их повседневную жизнь.

Можно выделить пять основных видов дискалькулии по классификации Л. Косч:

- вербальная дискалькулия, проявляющаяся в нарушении словесного обозначения математических понятий;
- практогностическая дискалькулия, которая проявляется в нарушениях системы счисления конкретных предметов или их символов;
- дислексическая дискалькулия, в основе которой лежат нарушения чтения математических знаков;
- графическая дискалькулия, проявляющаяся в трудностях записи математических знаков, символов, воспроизведения геометрических фигур;
- операционная дискалькулия, связанная с невозможностью правильно выполнить математические операции.

Следует помнить, что в большинстве случаев механизмы и симптоматика дискалькулии носят сложный характер и обусловлены не одним, а несколькими патогенетическими факторами, что вызывает определенные сложности при выделении тех

или иных видов дискалькулии. Чаще всего у детей дошкольного возраста проявляются «смешанной» дискалькулии.

Причины дискалькулии. Исследований, посвященных точной причине дискалькулии, очень мало по сравнению с исследованиями, проведенными по дислексии. Это приводит к плохому пониманию реальной причину дискалькулии. Но есть некоторые результаты исследований, найденных на просторе интернета, которую можем взять в качестве ориентира для определения наличия дискалькулии у детей. Дискалькулия может возникать вследствие частичных нейропсихологических нарушений, которые обусловлены генетическими факторами или являются последствиями минимальных повреждений головного мозга в период раннего развития, таких как преждевременные роды, асфиксия и другие виды родовых травм [3, С. 19-25].

Предполагается, что примерно 5-7% детей младшего школьного возраста могут страдать дискалькулией. Однако, в отличие от дислексии, исследования дискалькулии находятся на начальном стадии.

Симптомами дискалькулии у детей являются:

- сложности в овладении и использовании математического словаря;
- трудности в правильном назывании чисел;
- неточные представления о графическом образе цифр;
- механическое воспроизведение чисел по порядку;
- сложности понимания места каждого числа в ряду натуральных чисел;
- невозможность усвоения состава числа;
- трудности запоминания правила образования чисел;
- не понимание отношения числа к его соседям;
- трудности формирования количественных отношений чисел;
- элементарный («ручной») способ выполнения арифметических действий;
- умственные операции носят преимущественно конкретный характер.

Также детям с дискалькулией сложно оценить расстояние и определить время, им трудно запомнить местоположение, определить лево и право, прочитав и определить время [3, С.23].

Психолого-педагогическая работа по профилактике дискалькулии у детей

Для выбора наиболее эффективной коррекционной работы по профилактике и коррекции дискалькулии необходимо выявление и понимание механизмов, симптомов дискалькулии, а также факторов риска возникновения дискалькулии, вызывающей у детей трудности в овладении математическими умениями, знаниями и навыками.

Программа коррекционной работы по профилактике дискалькулии может предусматривать вариативные формы специального сопровождения детей и осуществляется:

- в ходе непосредственной образовательной деятельности с дошкольниками в образовательной организации;
- на коррекционных занятиях у педагога-психолога, учителя-логопеда, учителя-дефектолога;
- на занятиях у других специалистов и педагогов;
- во взаимодействии с родителями, по заданиям специалистов.

Не вызывает сомнений тот факт, что предупредить нарушение, провести профилактическую работу в направлении его предупреждения значительно полезнее и

эффективнее, чем исправлять уже сложившиеся недостатки. Под термином «профилактика» мы понимаем совокупность мероприятий по предупреждению нарушений в овладении счетной деятельностью у дошкольников и младших школьников. Таким образом, профилактика дискалькулии это пропедевтика возможных отклонений в формировании математических представлений, трудностей, возникающих в процессе овладения лексико-грамматическим строем речи на основе математической терминологии, специфических нарушений в понимании и использовании математической символики и т. п.

Проводить профилактическую работу по нарушениям в овладении счетной деятельностью у предупреждения детей исходя из их индивидуально-типологических особенностей. необходимо.

Своевременное и правильное овладение математическими представлениями во многом зависит:

- от уровня сенсомоторного развития, от сформированности умения выделять свойства предметов, признаки их сходства и различия, классифицировать предметы на основе выделенного признака. Важнейшей предпосылкой формирования математических представлений является высокий уровень восприятия сенсорных эталонов (представлений о цвете, величине, форме, о пространственно-временных и количественных представлениях);
- от умения ориентироваться на себе, в пространстве и на плоскости;
- от уровня развития зрительно-двигательного анализатора, обеспечивающего овладение буквенной и цифровой символикой в процессе чтения и письма. Известно, что для обеспечения точных манипуляторных действий, умения ориентироваться на плоскости парты, доски, на странице в книге, необходимо развитие пространственных отношений как на вербальном, так и на невербальном уровне. Нарушения пространственного восприятия затрудняют выполнение математических заданий;
- от уровня развития ручной моторики. На занятиях и уроках математики используются рисунки, схемы, таблицы, фигуры, которые обучающиеся создают сами, что требует высокого уровня развития моторных навыков. Следует констатировать тот факт, что трудности, связанные с невозможностью осуществления четких и быстрых действий, отвлекают ребенка от основной цели задания, препятствуют достижению результата, снижают скорость и качество выполнения [2, С.178].

В психолого-педагогической работе по профилактике дискалькулии у детей с дискалькулией определены три этапа:

I этап «Диагностический», который включает в себя:

- 1) диагностику когнитивных и речевых предпосылок овладения математическими представлениями;
- 2) диагностику индивидуальных возможностей восприятия и анализа учебной информации;
- 3) диагностику уровня адаптации ребенка на разных ступенях его обучения, определения уровня «мотивации учебной деятельности».

II этап «Основной» этап психолого-педагогической работы, который разрабатывается с учетом выделенного в процессе обследования вида дискалькулии, и включает:

- 1) организацию предметно-развивающей образовательной среды;
- 2) разработку рекомендаций для специалистов по организации работы, направленной на пропедевтику возможных трудностей в овладении детьми целевыми ориентирами

программы, профилактику и коррекцию дискалькулии, разработку рекомендаций для родителей по совместной деятельности с детьми;

3) проведение коррекционных занятий специалистами, направленных на профилактику и коррекцию дискалькулии;

4) включение математической деятельности в другие виды деятельности, направленные на формирование культуры познания математики.

Планирование психолого-педагогической работы как разработка системы предстоящей деятельности включала следующие характеристики: единство (цель каждой структуры объединены), непрерывность (опора на краткосрочное и долгосрочное предвидение), точность (осуществление детализации планируемого материала), гибкость (возможность к адаптации при изменении условий).

III этап - осуществление мониторинга психолого-педагогической работы.

В. А. Ясвиным было дано следующее понимание термина «Образовательная предметно-развивающая среда» — это система влияния и условий формирования личности, возможностей для ее развития, это совокупность предметов (объектов), представляющих собой наглядно воспринимаемую форму существования культуры.

Развивающая среда по отношению к детям должна выполнять различные функции: информативную, эмоциональную, побудительную, творческую, познавательную, игровую, оздоровительную. Создание предметно-развивающей среды должно учитывать особенности психического развития детей и способствовать проявлению их творческой активности. Для этого вся образовательная среда должна быть максимально насыщена дидактическими материалами, формирующими базовые математические представления. Для этого специалисты организуют в помещениях групповой комнаты/класса, кабинетов «речевые» и «сенсорные» зоны; «Уголок увлекательной математики», в который входят дидактические пособия М.Монтессори, настольно-печатные игры с математическим содержанием; сборно-разборные игрушки для развития ручной моторики; математические пазлы, головоломки, специально созданные рабочие тетради в профилактике дискалькулии. Использование различных способов предъявления схем: элементы постоянного их присутствия; временная экспозиция; только на определенных занятиях; наличие опорных схем позволяет детям избавляться от механического запоминания правил и формулировок, что способствует более глубокому осмыслению программного материала и т. д.

Концептуальная модель предметно-пространственной среды для математического развития и профилактики дискалькулии включает три основных компонента: предметное содержание, его пространственную организацию и их изменения во времени.

К первому компоненту относятся:

- дидактические материалы математического содержания для самостоятельного взаимодействия или вместе со взрослым и/или сверстниками (полифункциональный модульный конструктор, дидактические модули черепаха, пирамида и т. п.);
- учебно-методические пособия, модели, используемые в процессе образовательной деятельности (интерактивные доски, компьютерные игры, энциклопедии, обучающие книги, рабочие тетради и т. п.);
- оборудование для самостоятельной деятельности детей (например, материалы для исследования, экспериментирования, определения веса, величины и др.) [4, С.211-217].

Специальная организация предметно-развивающей среды для профилактики дискалькулии у детей предполагает наряду с традиционным оборудованием логопедического кабинета следующие блоки материалов:

1. Материалы для развития общей и мелкой моторики представлены в виде природного материала: песок, вода, камни, шишки, ракушки, каштаны, листья и т. п. Кроме того, сюда же относятся: натуральные предметы домашнего быта; формочки для игр с песком в виде цифр, геометрических фигур, овощей, транспорта, совочки, лейки, ведерки, разной емкости; мячи различного размера, обручи функциональное модульное оборудование; рабочие альбомы «Математическая мозаика», «Скоро буду первоклашкой», «Игры и логические упражнения с цифрами» и др.

2. Материалы для развития математических представлений: автодидактические материалы М. Монтессори, дидактические игры с математическим содержанием; разного рода конструкторы; дидактические игрушки; разнообразный плоскостной и объемный геометрический и счетный материал; наборы цифр из пластмассы, наждачной бумаги, пенопласта, сборные цифры, состоящие из частей; оборудование для проведения сюжетно-ролевых игр, в процессе которых дети закрепляют понятия о цвете, форме, величине, количестве, а также умение считать.

3. Материалы для развития связной речи: картины разных жанров, тщательно отобранные с учетом задач коррекционно-развивающей работы, доступности их содержания (сюжетные картины, серии сюжетных картин, художественные картины: жанровые, натюрморты); схемы для составления фраз и описательных рассказов; натуральные предметы, которые изображены на картинах, для составления объемных моделей; оборудование для сюжетно-дидактических игр с математическим содержанием. В этих играх дети учатся строить фразы, использовать математический словарь, пространственные, счетные навыки. Игры развивают коммуникативную функцию речи, ее выразительность. Кроме того, предметно-развивающая среда должна включать образные игрушки.

4. Материалы для формирования слухозрительного и слухомоторного взаимодействия в процессе восприятия и воспроизведения ритма: музыкальные инструменты, различные по звучанию: бубен, деревянные ложки, музыкальный треугольник, колокольчики (деревянные, металлические, глиняные), деревянные кубики для выстукивания ритма, часы с боем, запись кукования кукушки и др.; бумажные полоски различной длины для выкладывания ритмических рисунков; бумага и цветные карандаши для изображения ритма; магнитофон [3,6,7].

Также в работе используют: зеркальное панно, магнитную доску, мольберт; театральные куклы и костюмы, орудия и материалы для рисования, аппликации, конструирования; технические средства обучения (фото-видеоматериалы, музыкальные записи).

Взаимодействие специалистов и их совместная работа с родителями детей

Адаптационная задача заключается в создании благоприятных условий и обеспечении положительного эмоционального контакта «педагог - ребенок», «ребенок - ребенок», «ребенок - коллектив», а также в создании щадящего режима. Эмоциональная насыщенность занятий, развитие речевого общения, умения слушать залог продуктивной совместной деятельности педагога и ребенка. Обучающая задача заключается в ликвидации пробелов, коррекции, повторении и систематизации знаний, приобретенных ранее. Коррекционная задача предполагает коррекцию недостатков познавательной деятельности, организацию

самостоятельной познавательной деятельности обучающихся как на занятиях/уроках, так и вне их.

Эффективное взаимодействие субъектов педагогической системы обеспечивается: участием всех специалистов; независимостью и автономностью каждого специалиста при соблюдении принципа преемственности в работе с детьми. Для решения задачи формирования у субъектов психолого-педагогической системы новых знаний о профилактике и коррекции дискалькулии у детей, необходимо проводить консультации, семинары-практикумы, мастер-классы, на которых специалисты знакомятся с целями, задачами, содержанием методики психолого-педагогической работы по коррекции данных нарушений. Важным условием психолого-педагогической деятельности является решение общих задач: осуществление мотивации познавательной деятельности детей на основе их интересов; создание психологического комфорта, стимулирование детей к творчеству, самостоятельности, инициативности. Профилактика дискалькулии в школе обуславливают необходимость применения новых форм развивающих занятий (уроков).

Взаимодействие специалистов образовательной организации и семей, воспитывающих детей с дискалькулией, состоит в обеспечении единства целей, задач и содержания психолого-педагогической работы; консультативно-методической работы с семьей каждого ребенка. Данная деятельность включает: анкетирование, семинары; обучающие тренинги; консультирование; просмотр видеозаписей занятий с последующими комментариями педагога; совместное создание наглядных моделей; рекомендаций для родителей и педагогов.

Рекомендации для родителей:

- Обучение и рекомендации по организации адаптационного периода;
- Обучение использованию методик и технологий, обеспечивающих возможность учета индивидуальных особенностей восприятия, переработки и использования информации ребенком в профилактике и коррекции дискалькулии;
- Рекомендации по организации и контролю режима дня ребенка;
- Организация эмоционально комфортной среды в домашних условиях;
- Рекомендации по формированию положительной мотивации к учению и поднятию самооценки ребенка

Рекомендации для педагогов:

- Организация адаптационного периода;
- Использование методик и технологий, обеспечивающих возможность учета индивидуальных особенностей восприятия, переработки и использования информации ребенком в профилактике и коррекции дискалькулии;
- Использование здоровьесберегающих методик и технологий;
- Организация эмоционально комфортной среды в образовательной организации;
- Организация системы оценивания учебных достижений в условиях безотметочного/отметочного обучения.

Психолого-педагогическое консультирование родителей направлено на решение вопросов, связанных со спецификой развития, воспитания и обучения детей с разными вариантами дизонтогенеза. На начальном этапе работа нацелена на формирование мотивационной готовности родителей к активному включению в длительный психолого-педагогический процесс, перестройку своей системы ценностей с учетом нужд ребенка. Далее основная задача — это обучение родителей, направленное на приобретение ими новых

знаний, необходимых для реализации индивидуально-ориентированной программы психолого-педагогической работы по преодолению имеющихся у детей нарушений. Рекомендуется осуществлять следующие виды направлений работы по коррекции детско-родительских отношений: познавательное педагог-психолог и другие специалисты информируют родителей о психофизических и психологических особенностях каждого ребенка, дают рекомендации по когнитивному и речевому развитию; информационно-аналитическое направление позволяет выяснить у родителей интересующие их вопросы в организации обучения и воспитания детей в условиях образовательной организации; наглядно-информационное направление реализуется в форме полезной информации в доступной для родителей форме и досуговое направление, предполагающее активное включение родителей в образовательную деятельность.

Система логопедической работы по профилактике и коррекции дискалькулии у дошкольников и младших школьников

Принципы логопедической работы:

1) Системность и последовательность логопедической работы обеспечиваются четким планированием процесса обучения, делением его содержания на более мелкие части («порции»), установлением взаимосвязи между предыдущим этапом и последующим и их взаимодействием с разными разделами учебной программы.

2) Принцип развивающего и воспитывающего обучения, который реализуется в содержании психолого-педагогической коррекционной работы, направленной на профилактику и коррекцию дискалькулии, и опирается на идеи Л. С. Выготского о возможностях развивающего обучения только на основе учета уровня актуального и ближайшего развития ребенка.

3) При организации коррекционной психолого-педагогической деятельности следует опираться на принцип всесторонности и гармоничности развития детей. Целесообразно в образовательную деятельность включать работу по формированию, развитию и при необходимости, коррекции знаний о разных сторонах действительности, которыми может овладеть каждый ребенок с особыми образовательными потребностями, в соответствии со своими индивидуально-типологическими особенностями.

4) Принцип активности и самостоятельности, который обеспечивается применением методов и приемов психолого-педагогической работы с обучающимися, что позволит определить основное содержание комплексной коррекционной работы, в которой принимают участие все взрослые, включенные в образовательный процесс: учитель-логопед, учитель начальной школы, воспитатели, учитель-дефектолог, педагог-психолог и другие специалисты. Обучение строится таким образом, чтобы достичь максимальной активности детей.

При организации коррекционной работы, направленной на профилактику и коррекцию дискалькулии следует учесть следующее:

- неречевые психические процессы являются фундаментом в процессе формирования и развития, в то же время следует помнить о том, что и речь является участником в развитии, совершенствовании, перестройке многих невербальных психических функций (И. Т. Власенко, Л. С. Выготский, В. П. Глухов, И. Д. Коненкова, А. Р. Лурия, Ж. Пиаже, С. Л. Рубинштейн, Л. Ф. Спирова, М. Е. Хватцев, Л. С. Цветкова, Ф. Я. Юдович и др.);

— направления коррекции лексического строя речи: расширение объема словарного запаса наряду с увеличением представлений ребенка об окружающей действительности; уточнение значений слов; активизация и актуализация импрессивного и экспрессивного словаря (Л. Н. Ефименкова, В. А. Ковшиков, Р. И. Лалаева, Л. В. Лопатина, И. Н. Садовникова, Н. Н. Трауготт, М. Е. Хватцев, Т. Б. Филичева, Г. В. Чиркина, С. Н. Шаховская и др.).

Методы логопедической работы. Метод — это отрегулированное, по определенному принципу организованное взаимодействие педагога и ребенка, которое направлено на достижение определенных задач коррекционно-образовательного процесса. Метод имеет важное значение, как способ передачи информации и влияния на формирование личности. Он определяет эффективность приобщения детей к социальной действительности. Поэтому педагог должен осознанно подходить к отбору методов, соотнося их с целью и задачами воспитания и обучения. К методам обучения, направленным на познание, относят словесные, наглядные, практические. В основе классификации методов, предложенной Н. А. Даниловой, лежит логика усвоения знаний (она выделяет индуктивные и дедуктивные методы). Существуют и иные классификации. Однако следует понимать, что любая из них условна, так как при использовании почти каждого метода параллельно могут решаться и другие задачи [3, С.26-32].

1) Наглядно-практический метод моделирования – ведущий в коррекционной работе по профилактике и коррекции дискалькулии, понимается как процесс по созданию той или иной модели, использование ее для формирования представлений о свойствах объектов и их взаимоотношениях. Моделирование и конструирование развивают мышление, воображение и готовят детей к восприятию, пониманию и прочтению географических карт, глобуса, схем и т. п. Для повышения познавательной активности важно сочетать в данном методе словесное объяснение, практическую реализацию и игровую мотивацию.

2) Словесные методы обучения: предварительная беседа педагога с детьми, рассказ логопеда и рассказывание детей, обобщающая беседа, вопросы (репродуктивные, требующие констатации; поисковые, требующие умозаключения; подсказывающие), пояснение или объяснение. Важную роль среди словесных методов играют вопросы: постановка вопросов детям и воспитание у них умения и потребности задавать вопросы, четко и грамотно их формулировать.

3) Экспериментирование и опыты. Эти методы эффективны в плане повышения познавательной активности, и используются в познании живой и неживой природы, при ознакомлении с техническими устройствами и открытиями и др. Ценность их заключается в том, что они позволяют детям самостоятельно находить решения, подтверждать или опровергать сложившиеся представления.

Логопедическая работа по профилактике дискалькулии у детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста, прежде всего, решает задачи целостного развития детей в разных видах детской деятельности. Коррекционно-развивающая задача предполагает преодоление недостатков познавательной деятельности: развитие сенсорных эталонов (цвета, формы, величины), зрительно-двигательного и слухового мнестиса, зрительного и слухового внимания, мышления, недостатков в развитии связной речи, общей и ручной моторики, эмоционально-волевой сферы и т. д [2, С.184].

Более развернуто задачи логопедической работы по профилактике дискалькулии можно представить следующим образом:

- формирование мыслительных операций на неречевом и речевом уровнях;
- развитие слухового и зрительного гнозиса и мнезиса;
- двигательное развитие (формирование как произвольных двигательных актов, так и развитие операционно-технических умений в разнообразных видах детской деятельности);
- формирование и развитие умения воспринимать и воспроизводить различного рода ритмические структуры;
- формирование и развитие зрительно-пространственных представлений, конструктивного праксиса;
- развитие связной речи в плане смыслового программирования и языкового оформления речевого высказывания, развитие математического словаря;
- формирование умения отражать математические представления в предметно-практической и речевой деятельности.

Заключение

Числовые и арифметические проблемы у детей с нарушениями обучаемости требуют внимания, потому что не многие знают об этих проблемах.

Список использованной литературы:

1. Баряева Л.Б. Профилактика и коррекция дискалькулии у детей / Учебное пособие. – СПб.: ЦДК проф. Л.Б.Баряевой, 2015.-127 с.
2. Баряева Л.Б., Кондратьева С.Ю., Лопатина Л.В. Профилактика и коррекция дискалькулии у детей с ограниченными возможностями здоровья / Учебно-методическое пособие. -СПб.: Издательство РГПУ им.А.И.Герцена, 2022,-320с.
3. Гермаковская А., Р.И. Лалаева. Нарушения в овладении математикой (дискалькулии) у младших школьников. – СПб.: СОЮЗ, 2005.
4. Гальперин П.Я. Четыре лекции по психологии / учебное пособие для студентов вузов. – М.: Книжный дом «Университет», 2000.
5. Кондратьева С.Ю. Познаем математику в игре: профилактика дискалькулии у дошкольников / учебно-методическое пособие. – СПб.: ЦДК проф. Л.Б.Баряевой, 2011. -256с.
6. Кондратьева С.Ю. счет и сравнение чисел в пределах десяти. Развитие математических способностей у старших дошкольников / Рабочая тетрадь. – СПб.: «Детство-Пресс», 2016. -24с.
7. Сычёва Г.Е. Формирование элементарных математических представлений у дошкольников / Рабочая тетрадь. Часть 1. – М.:Издательский дом «Гном», 2023.-56с.

УДК: 32.323

Бакеева Б.З.

тарых илимдеринин кандидаты, доцент
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

bermet_bakeeva@mail.ru

Анарбекова А.

магистрант

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОЦИАЛДЫК САЯСАТЫ: НЕГИЗГИ МАКСАТТАРЫ, БАГЫТТАРЫ ЖАНА ИШКЕ АШЫРУУ МЕХАНИЗМДЕРИ

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын социалдык саясаты, анын негизги максаттары, жалпы багыттары жана коомдук ишмердүүлүктүн ишке ашырылып жаткан механизмдери каралат. Кыргызстандан тиешелүү документтердин негизинде мамлекеттин социалдык чөйрөсүндөгү актуалдуу маселелер боюнча талдоо жүргүзүлүп, саясий өкүмдөрдү издөө, мамлекеттик жөнгө салуунун жаңы ыкмасы жана бул системаны чыңдоо менен коомдук ишмердүүлүктөгү кайра жаралуулар каралды. Социалдык чөйрөдөгү учурдагы көйгөйлөрдүн негизги себептери изилденип, калктын жашоо деңгээлинин жана сапатынын төмөндөшүнө алып келген себептер да изилденди; мамлекеттик программалар, социалдык пособиелер жана бийлик тарабынан башка мамлекеттик жардамдар каралды. Макалада параллелдүү түрдө Кыргыз Республикасынын социалдык саясатына таасир этүүчү тармактар жана өлкөдөгү бардык калктын жашоо деңгээлин жана сапатын камсыз кылуучу негизги факторлор каралат.

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасы, социалдык саясат, социалдык коргоо, мамлекет, коомдук ишмердүүлүк, максаттар, багыттар, механизмдер, ишке ашыруу, шарттар, мамлекеттик программалар.

Бакеева Б.З.

кандидат философских наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

bermet_bakeeva@mail.ru

Анарбекова А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

aiymanarbekova12@gmail.com

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ, НАПРАВЛЕНИЯ И МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация: В статье рассматривается социальная политика Кыргызской Республики, ее основные цели, общие направления и реализуемые механизмы общественной деятельности. На основе надлежащей документации Кыргызстана проведен анализ по актуальным вопросам социальной сферы государства, рассмотрены преобразования в общественной деятельности с поиском политических вердиктов, нового пути государственного регулирования и укрепления данной системы. Исследованы основные причины актуальных проблем социальной сферы, также изучены причины, повлекшие за собой снижение уровня и качества жизни населения; государственные программы,

социальные пособия и другие общественные содействия со стороны власти. Параллельно в статье рассматриваются отрасли, которые влияют на социальную политику Кыргызской Республики и ключевые факторы, поддерживающие нормальный уровень и качество жизни всего населения в стране.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, социальная политика, социальная защита, государство, общественная деятельность, цели, направления, механизмы, реализация, условия, государственные программы.

Bakeeva B.Z.

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaeva
Bishkek c.

bermet_bakeeva@mail.ru

Anarbekova A.

Master's student
Kyrgyz State University named after I. Arabaeva
Bishkek c.

aiymanarbekova12@gmail.com

SOCIAL POLICY OF THE KYRGYZ REPUBLIC: MAIN GOALS, DIRECTIONS AND IMPLEMENTATION MECHANISMS

Annotation: The article examines the social policy of the Kyrgyz Republic, its main goals, general directions and implemented mechanisms of social activity. Based on proper documentation from Kyrgyzstan, an analysis was carried out on current issues in the social sphere of the state, transformations in public activities were considered with a search for political verdicts, a new way of state regulation and strengthening of this system. The main causes of current problems in the social sphere have been studied, and the reasons that have led to a decrease in the level and quality of life of the population have also been studied; government programs, social benefits and other public assistance from the authorities. In parallel, the article examines the industries that influence the social policy of the Kyrgyz Republic and the key factors that maintain the normal level and quality of life of the entire population in the country.

Keywords: Kyrgyz Republic, social policy, social protection, state, social activity, goals, directions, mechanisms, implementation, conditions, state programs.

Социальная политика Кыргызской Республики со своей смешанной экономикой является содержательным признаком государства. В Конституции страны (статья 13) говорится, что «государство осуществляет регулирование экономической деятельности в интересах человека и общества, обеспечивает направление и координацию государственной и частной экономической деятельности в "социальных целях"». К такому направлению повлекли за собой кыргызское миропонимание, история народа, его традиции и обычаи.

Социальная политика Кыргызской Республики ориентирована на полное и своевременное выполнение своих обязательств в социальной деятельности. Направленность данной сферы, в первую очередь, рассматривает реестр жизненных условий и положений в экономическом пространстве, как в целостном, так и в частном характере. История

различных государств, преуспевших в текущей практике, показывает, что, для успешного функционирования данной системы следует, в первую очередь, создать свой собственный вектор и персональную программу. В Кыргызстане на сегодняшний день уже имеется своя собственная модель социального пути. В этой закономерности проблема социальной политики получает значимость не только в структурах социально-политической реальности, но и в деталях разбора ее функций в социуме как признака различных социально-политических изменений.

Все перечисленные обстоятельства подводят к постановлению и решению проблемы об изменении прямых задач государства в критериях социально-политического усовершенствования, об определении его миссии как субъекта социальной политики и создания нового качества самой социальной политики.

Изучение вопросов социальной политики является приметой последних лет для отечественной науки и социально-управленческой практики. Социальные последствия радикальных экономических реформ, проведенных в суверенном Кыргызстане, проявились в снижении уровня жизни подавляющей части населения и ухудшении его качественных параметров [1]. Здесь же стоит отметить и дискуссии, которые возникают во многих общественных сферах по причине изменений социальной деятельности в целом, с ориентиром как-раз-таки на ликвидацию всех указанных последствий.

Главной целью социальной политики Кыргызской Республики является создание условий для каждого гражданина государства, которые могут позволить ему своим трудом обеспечить личное благосостояние. Социальная система считается особым направлением во внутренней политике Кыргызстана, на нужды которой выделяются около половины государственного бюджета страны.

Стратегическими же целями социальной политики можно отметить:

- создание условий для реализации гражданами своих прав на образование, по своей структуре и качеству соответствующее потребностям развития экономики и гражданского общества;
- улучшение состояния здоровья населения на основе реально доступной широким слоям населения медицинской помощи и повышения качества лечебных услуг, развитие массовой физической культуры и спорта;
- развитие культурного потенциала и сохранение культурного наследия страны, обеспечение единства культурного пространства и доступности культурных ценностей широким слоям населения;
- создание эффективного цивилизованного рынка труда;
- усиление адресности социальной поддержки населения;
- обеспечение финансовой устойчивости пенсионной системы, повышение реального размера пенсий
- создание условий для осуществления права граждан на жилище с учетом их платежеспособного спроса и в соответствии с социальными стандартами жилищных условий [2, с.33].

За все годы независимости, то есть за 30 с лишним лет, в Кыргызстане пока не удалось выработать эффективную социальную политику, основанную на активном участии бизнеса и гражданского общества. Наблюдаемые в последние годы политическая нестабильность и неустойчивость в обществе в большей степени связаны с неэффективностью существующей социальной политики [3, с.45]. Из-за отсутствия должного финансирования общественного

пространства социальная защищенность не имеет место быть даже у наиболее уязвимых слоев населения. Параллельно с поиском политических решений, современной модели государственного управления, стабилизации экономики страны, - критически важной остается ситуация с проведением грамотной социальной политики.

Устремленность роста социальной политики Кыргызстана можно рассмотреть в надлежащих программных и прогнозных документах.

В настоящее время, существующий механизм социальной защиты в Кыргызстане включает в себя, в целом, социальные выплаты и финансовые возмещения взамен услуг в натуральной форме для некоторых слоев населения и отдельные виды социальных выплат, предоставляемые уязвимым категориям общественности. Современное социально-экономическое положение направляет на необходимую эффективность в деятельности социальной политики путем фиксации усилий на решении наиболее критических проблем социума, создание новых более результативных механизмов реализации социальных вопросов, обеспечивающих параллельно с высоким качеством социальных услуг, - правильное использование материальных и денежных ресурсов государства.

В период 2012-2014 гг. в Кыргызской Республике реформирование государственной социальной политики было направлено на поддержание и повышение уровня и качества жизни граждан. Все государственные структуры, в том числе органы местного самоуправления, участвовали в реализации социальных программ [4, с.29]. Особенное направление в решении проблем пошло на увеличение социальных пособий для малоимущей категории населения. Была также произведена государственная помощь многим нуждающимся гражданам в виде льгот на коммунальные услуги, передвижения в общественных транспортных путях и другие социальные внесения. Эти основные направления в социальной политике Кыргызстана являются актуальными и по сей день.

Невзирая на экономическую изменчивость и периодические преобразования в сфере государственного регулирования, страной достигнута конкретная степень устойчивости системы социальной защиты [5, с.56]. Однако остались недоконченными вопросы нормализации и калькуляции стоимости социальных услуг, консолидации лиц с ограниченными возможностями здоровья в социум и др.

Программа социальной политики 2020 г. Кыргызстана определила направление в сторону развития занятости населения и увеличения рынка труда. В основе данной программы:

- создание условий для продуктивной занятости населения;
- развитие рынка труда за счет расширения внешнеэкономических связей, в том числе на пространстве Евразийского экономического союза (ЕАЭС);
- сокращение числа безработных граждан путем повышения профессиональных и квалификационных навыков;
- обучение лиц со средним образованием и расширение школ профессиональной подготовки кадров;
- привлечение граждан на сезонные работы для получения дополнительного заработка и т.д.

Для полноценного осуществления каждой цели и задач, Кыргызстан имеет определенные категории социальной политики, в которых и реализуются в разных степенях государственные программы:

1. Социальная защита: программы по оказанию материальной помощи, пенсионное обеспечение, медицинское страхование и другие меры социальной поддержки.
2. здравоохранение: развитие медицинской инфраструктуры, обеспечение доступа к качественным медицинским услугам и программы по профилактике заболеваний.
3. Образование: развитие образовательной системы, обеспечение доступа к образованию для всех граждан и повышение качества образования.
4. Трудовая политика: создание рабочих мест, поддержка занятости, обеспечение рабочих условий и защиты прав работников.

Эти категории взаимосвязаны и составляют комплексную систему социальной политики, направленной на обеспечение благополучия и развития общества.

Забота о социуме со стороны государства в полной мере требует больших финансовых вложений, отдача которых улучшит благосостояние не только населения, но и самого государства. По этой причине плодотворная социальная политика страны является одной из незамедлительных вопросов перехода к рыночным отношениям и выхода кыргызской экономики из кризиса [6, с.25].

Несмотря на то, что Кыргызстан официально считается по своей Конституции «социально ориентированным государством», он до сих пор не смог удовлетворить главные потребности своих граждан и обеспечить достойный уровень жизни. Проценты от доходов страны, которые должны направляться в общественную сферу, чтобы считаться государством, ориентированным на своих граждан, может меняться в зависимости от различных факторов.

Для полной реализации всех направлений и программ социальной политики стоит учитывать следующие факторы: совершенствование законодательства в сфере социальной защиты населения, активное участие некоммерческих организаций в оказании социальных услуг на местном уровне, повышение эффективности взаимодействия и координации между государственными органами, неправительственным сектором и международными организациями.

Вышерассмотренные проблемы в социальной политике государства требуют, естественно, незамедлительного решения. Именно из-за социальной благоустроенности зависит эффективность производства и преуспевание государства. Общественная забота страны о своем народе требует также больших финансовых вложений. На первый взгляд не видимая отдача от этих вложений приумножит благосостояние не только населения, но и самого государства. То, как государство проводит социальные программы можно судить об уровне жизни наименее обеспеченных слоев общества и то какую часть занимает эта группа населения в общем населении страны. Поэтому эффективная социальная политика государства является одной из первоочередных задач перехода к рыночным отношениям и выхода экономики Кыргызстана из кризиса.

Какие бы условия не прикладывал Кыргызстан, чтобы стать социально ориентированным государством, ему еще предстоит пройти длительный путь, чтобы реализовать все свои цели в общественной деятельности. И стать социально-правовым государством не только на бумаге, но и на деле.

Список использованных источников:

1. Закон Кыргызской Республики г. Бишкек, от 4 ноября 2022 года № 101. О внесении изменений в некоторые законодательные акты Кыргызской Республики (в законы

Кыргызской Республики "О тарифах страховых взносов по государственному социальному страхованию", "О государственном социальном страховании")

2. Государственное регулирование социальной сферы в Кыргызской Республике. – Режим доступа: https://revolution.allbest.ru/law/00668133_0.html

3. Маткаримов М.М. Особенности социальной политики в Кыргызстане. – Режим доступа: <https://interactive-plus.ru/e-articles/349/Action349-116657.pdf>.

4. Мун В.Г. Проблемы социальной политики Кыргызской Республики в контексте реализации государственных программ. – Режим доступа: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/721646>.

5. Развитие социальной защиты населения Кыргызской Республики и ее финансирование. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/>.

6. Основные принципы, функции и методы управления персоналом. / Статья Айбек к А. КГУ имени И. Арабаева Бишкек, Кыргызстан. <https://jarchy.arabaev.kg/>

УДК: 331.024.2 (575.2)

Бактыбек кызы Н.

окутуучу

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

nurgul.baktybekova.92@bk.ru

Төлөгөнова Г.А.

ага окутуучу

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

tologonova.83@List.ru

Жумалиев Н.Э.

Ага окутуучу

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

kavaler1@mail.ru

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ КАЛКТЫН ЖУМУШ МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация Иштеген калк - мамлекеттин экономикалык өсүшүн жана өнүгүүнүн натыйжалуулугун аныктоочу эң маанилүү ресурсу. Иш менен камсыз болуу — экономиканын жана элдин жыргалчылыгынын эң маанилүү муноздомосу; Жумуштуулук деңгээли маанилүү макроэкономикалык көрсөткүч болуп саналат. Бирок иш менен камсыз болуу бир гана экономикалык көрүнүш эмес, ал демографиялык процесстерге көз каранды жана социалдык саясаттын бир бөлүгү болуп эсептелет. Кыргызстан эгемендик алганына 30 жыл болсо да экономикалык кризис уланууда. Республикада жумушсуздуктун деңгээли жогору, нормалдуу иштеген эмгек рыногу али өнүгө элек. Бугунку кунда Кыргызстандагы актуалдуу маселелердин бири болгон калктын жумуш менен камсыз болушу. Бул макалада

бугунку кундо олкодогу актуалдуу маселелердин бири болгон калктын жумуш менен камсыз болуу койгойлору каралды.

Негизги сөздөр: калк, эмгек рыногу, саясат, экономикалык кризис, жумушсуздук, миграция, жаран, кесип, мыйзам, демографиялык процесстер, киреше.

Бактыбек кызы Н.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаев

г. Бишкек

nurgul.baktybekova.92@bk.ru

Төлөгөнова Г.А.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаев

г. Бишкек

tologonova.83@List.ru

Жумалиев Н.Э.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаев

г. Бишкек

kavaler1@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация. Трудоспособное население является важнейшим ресурсом, определяющим экономический рост и эффективность развития государства. Занятость является важнейшей характеристикой экономики и благосостояния людей; Уровень занятости является важным макроэкономическим индикатором. Однако занятость – это не только экономическое явление, она зависит от демографических процессов и считается частью социальной политики. Несмотря на то, что Кыргызстан является независимым уже 30 лет, экономический кризис продолжается. Уровень безработицы в республике высок, а нормально работающий рынок труда пока не развит. Одним из актуальных вопросов в Кыргызстане сегодня является занятость населения. В данной статье была рассмотрена одна из наиболее актуальных на сегодняшний день проблем страны – проблема обеспечения занятости населения.

Ключевые слова: население, рынок труда, политика, экономический кризис, безработица, миграция, гражданин, профессия, право, демографические процессы, доход.

Baktybek kyzy N.

Lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

nurgul.baktybekova.92@bk.ru

Tologonova G.A.

Senior lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.
tologonova.83@List.ru

Zhumaliev N.E.

Senior lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

kavaler1@mail.ru

PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF KYRGYZSTAN

Abstract The working population is the most important resource that determines the economic growth and development efficiency of the state. Employment is the most important characteristic of the economy and people's well-being; The employment rate is an important macroeconomic indicator. However, employment is not only an economic phenomenon, it depends on demographic processes and is considered a part of social policy. Even though Kyrgyzstan has been independent for 30 years, the economic crisis continues. The level of unemployment in the republic is high, and the normal working labor market is not yet developed. One of the urgent issues in Kyrgyzstan today is the employment of the population. In this article, one of the most urgent issues in the country today, the problem of providing employment to the population was considered.

Key words: population, labor market, politics, economic crisis, unemployment, migration, citizen, profession, law demographic processes, income.

Калкты жумуш менен камсыз кылуу адамдын эмгек дүйнөсүндөгү жана эмгекке байланыштуу керектөөлөрүн канааттандыруу менен байланышкан социалдык өнүгүүсүнүн эң маанилүү аспектилеринин бирин ачып берет[4]. Жарандардын көпчүлүгү үчүн улуттук, диний, маданий жана башка өзгөчөлүктөргө карабастан, эмгек өзүнүн жеке жөндөмдүүлүктөрүн, коомдун алдында өзүн көрсөтүүгө жана жеке социалдык статусун жогорулатууга, кирешенин адекваттуу деңгээлин камсыз кылууга, ошондой эле пландуу иштөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Эмгек рыногу ар бир өлкөнүн өнүгүү деңгээлинин жана экономикасынын учурдагы абалынын, ишке ашырылып жаткан мамлекеттик саясаттын, анын ичинде калкты иш менен камсыз кылууга жана социалдык коргоого көмөктөшүү программаларынын эффективдүү көрсөткүчтөрүнүн бири жана калктын жашоо деңгээлинин эң маанилүү көрсөткүчү болуп саналат[3]. Ал эми иш менен камсыз кылуу абалы көбүнчө өлкөдөгү социалдык климатты аныктайт. Глобалдык мааниде алганда дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө өнүгүп жаткан жумушчу кучун колдонуунун абалы алардын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жана дүйнөлүк экономикадагы ордуна, иштеп жаткан экономикалык системалардын туруктуулугун сактоо, ошондой эле коомдук ынтымакка жана социалдык адилеттүүлүккө жетишүүгө таасир берет[5]. Иш менен камсыз кылуу көйгөйлөрү бүгүнкү күнгө чейин дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө, өнүгүп келе жаткан жана өткөөл экономикасы бар өлкөлөрдө да өзүнүн курчутугун жана актуалдуулугун жоготкон жок.

Акыркы 30 жылдын ичинде Кыргызстанда эмгек рыногундагы кырдаал эмгек ишмердүүлүгүнүн жаңы түрлөрүнүн өнүгүшү, милдеттүү ишке орноштуруу принциптеринен четтөө жана жумушсуздуктун пайда болушу менен мүнөздөлдү. Кыргызстан эгемендик алганына 30 жыл болсо да экономикалык кризис уланууда. Республикада жумушсуздуктун

деңгээли жогору, нормалдуу иштеген эмгек рыногу али өнүгө элек. Өлкөдөгү жумушсуздук маселесин чечүүдө калкты иш менен камсыз кылуунун башка ыкмаларын колдонуу маселелерди теренирээк изилдөө, жумушсуздарды классификациялоо зарыл экени айкын болуп калды. Айрыкча жаштарды иш менен камсыз кылуу маселесине олуттуу конул буруу зарыл. Белгилеп кете турган нерсе, билим берүү системасы биздин республикада калктын иш менен камсыз болушуна түздөн-түз таасирин тийгизет. Жаштар үчүн эмгек рыногунун өзгөчөлүгү бул сектор жаштардын профессионалдык дезориентациясынын өзгөрүшүнө жана суроо-талап менен сунуштун ортосундагы көбүрөөк туруксуздук жана дисбаланс менен мүнөздөлөт. Ошентип, жыл сайын ар турдуу адистиктер боюнча даярдалган жогорку окуу жайларынын 35—40 минге жакын бутуруучулорду эмгек рыногуна чыгышат. Рынок чектелүү болгондуктан жана эмгек акысынын томондугу көпчүлүк бүтүрүүчүлөрдүн өз адистиги боюнча иш таба алышпайт. Жумушка орношкон бөлүгү дайыма эле өз адистиги боюнча жумуш таба бербейт. Ошентип, көптөр үчүн кайра даярдоо жумушка орношуунун жалгыз мүмкүнчүлүгү болуп калат. Ошондой эле дагы бир маселе ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрүнүн басымдуу болугу окуусун аяктагандан кийин айыл жерине же региондорго кетүүнү каалабай, адистиги боюнча эмес, чоң шаарда иштөөнү артык көрүшөт. Ошол эле учурда айыл мектептеринде, ооруканаларында адистер жетишпейт жана ошондой эле айыл чарбанын өнүгүшүнө тоскоол болууда[1].

Статистикалык маалыматтарга таянсак республиканын калкынын саны 2023-жылдын 1-ноябрына карата 7 миллион 141,7 миң адамды түздү. Экономикалык активдүү калктын саны 2712,7 миң адамды түзүп, жумуш менен камсыз болгондордун саны 2581,1 миң адамды, жумушсуздардын саны 131,6 миң адамды түзөт. Жалпы жумушсуздуктун деңгээли 4,9%. Расмий түрдө катталган жумушсуздардын саны 66,2 миң адамды түздү.[6] Бирок расмий эмес турдо жумушсуздуктун саны алда канча жогору болушу мумкун.

Эгемендүүлүктү алгандан бери өлкөнүн эмгек рыногуна кескин таасирин тийгизген ири саясий жана экономикалык өзгөрүүлөрдү башынан өткөрдү. Өлкөнүн экономикасында олуттуу тармактык өзгөрүүлөр болду. Өнөр жай тармактары кыскарып, жаңы тармактар пайда болду, негизинен тейлөө чөйрөсүндө. Көптөгөн адамдар жумушсуз калышты, бул экономикалык активдүүлүктүн жана жумуштуулуктун деңгээлине олуттуу таасирин тийгизди. Жаңы адистиктерге суроо-талап пайда болду, алар үчүн эч кандай окутуу жок, көп адистиктер жөн эле керексиз болуп калды. Кыргызстанда көп адамдар жумушсуз калып, көмүскө экономикага жана натуралдык айыл чарбага өтүп кетишкен. Жумушсуздук чет өлкөлөргө миграцияга кетууго, өлкөнүн ичинде да (региондор аралык жана айылдан шаарга) жана анын сыртында да интенсивдүү миграцияга алып келди. Жумушсуздук боюнча статистикалык маалыматтар так эмес жана бул чөйрөдөгү реалдуу көйгөйдү көрсөтпөйт. Себеби жоболорго ылайык, Кыргызстанда 5 сотых үлүш жери болсо, ал жумушсуз деп эсептелбейт. Жаран өзүн-өзү камсыз кылуучулардын катарын толуктап, расмий жумушсуздардын катарынан чыгарылат.

Ошондуктан бугунку кундо жумушсуздуктун деңгээлинин өсүшү жана иш орундарынын жетишсиздиги менен жумушсуз жарандарды окутуу артыкчылыктуу маселе болуп саналат. Эмгек рыногунда жумушсуздардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында, эмгек рыногунун айрым кесиптер боюнча жумушчу күчкө болгон керектөөлөрүн эске алуу менен жарандардын кесиптик окууга жөнөтүү керек. Жумушсуз жарандарды окутуу негизинен эмгек рыногунда талап кылынган кесиптер боюнча жүргүзүү зарыл. Бул компьютер оператору, ашпозчу, косметолог, чач тарач, маникюрст, визажист,

массажист, котормочу, бухгалтер, унаа айдоочусу, электр жана газ менен ширетүүчү, сантехник, тигүүчү ж.б.[2]

КР Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча 2018-жылдан 2022-жылга чейинки жумушсуздуктун пайыздык көрсөткүчү боюнча статистика төмөнкүдөй[6]:

Таблица 1

	2018	2019	2020	2021	2022
Кыргыз Республикасы	6,2	5,5	5,8	5,3	4,9
Баткен облусу	9,0	8,2	7,4	6,6	6,1
Жалалабад облусу	6,2	5,5	11,0	11,8	10,8
Ысык-Кол облусу	8,4	7,9	7,4	6,3	5,5
Нарын облусу	8,8	8,3	7,3	6,3	5,8
Ош облусу	4,2	3,5	2,6	1,9	1,5
Талас облусу	2,5	2,5	2,6	2,6	2,3
Чуй облусу	7,3	6,6	6,1	5,3	4,6
Бишкек шаары	6,6	5,9	5,0	4,1	4,0
Ош шаары	3,0	2,4	2,8	2,8	2,6

Кыргызстанда калктын иш менен камсыз болушуна көмөктөшүү жана ички жана тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу программасы ишке ашырылып жаткандыгына карабастан, бир топ көйгөйлөр бар. Аларды атай турган болсок томонкулор кирет: салыштырмалуу жогору эмгек акы менен түзүлгөн жумушчу орундардын аздыгы, калктын балансынын бузулушу ички миграциянын өсүшүнө таасир этүүчү региондордун экономикалык өнүгүүсү жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлеринин, администрациялардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын калктын иш менен камсыз болушуна көмөктөшүү чараларын ишке ашырууга начар катышуусу, кесиптик билим берүү деңгээлинин талаптарына шайкеш келбеши эмгек рыногу, жумушчулар үчүн социалдык кепилдиктердин төмөн деңгээли.

Кыргызстандын калкын иш менен камсыз кылууда бир катар көйгөйлөр бар:

- активдуу эмгек курагындагы жумушсуз жарандардын санынын өсүшү;
- квалификациялуу эмгек ресурстарынын жоголушуна жана республиканын эмгек ресурстарынын интеллектуалдык жана кесиптик потенциалынын кыйла төмөндөшүнө алып келген калктын тышкы эмгек миграциясынын жетишээрлик жогорку деңгээли;
- эмгек рыногундагы кесипкөй кадрларга суроо-талаптын жана сунуштун айырмачылыктары;
- экономиканын формалдуу эмес секторунда иш менен камсыз кылуунун олуттуу масштабына байланыштуу эмгек мамилелери тутумунун бурмаланышы;
- жумушка орношууда кыйынчылыктарга туш болгон жарандардын айрым категорияларынын (ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар, жаштар, аялдар, пенсияга чейинки курактагы адамдар, жашы жете электерди жана майып балдарды тарбиялап жаткан жалгыз бой жана көп балалуу ата-энелер) ишинин төмөн деңгээли;
- иш берүүчүлөрдүн квалификациясын жогорулатууга, кесиптик даярдоодо жана кадрларды кайра даярдоодо начар катышуусу;
- жумушсуздук боюнча желөкпулдун өлчөмү менен жашоо минимумунун өлчөмүнүн ортосундагы олуттуу ажырым;

- жумушсуздуктун жана эмгек миграциясынын реалдуу масштабы жөнүндө маалыматтардын жоктугу;
- жумушсуз жарандарды жумуш менен камсыз кылууга көмөктөшүүгө багытталган иш-чаралардын жетишсиз каржыланышы.

Корутунду

Дээрлик бардык олколордун экономикасы үчүн сапаттуу жумушчу орундарды түзүү узак убакытка чейин көйгөй бойдон калууда. Туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуу үчүн, коомдор курчап турган чөйрөгө зыян келтирбестен экономиканын өнүгүүсүнө түрткү берүүчү, адамдардын сапаттуу иштеши үчүн шарттарды түзүшү керек. Бул үчүн, бардык эмгекке жарамдуу адамдарга жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жана татыктуу эмгек шарттарды камсыз кылуу керек. Туруктуу жана бардыгын камтыган экономикалык өсүштүн маанилүү компоненттери болуп эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу, айрыкча жаштар арасында жумушсуздуктун денгээлин кыскартуу жана каржылык кызмат көрсөтүүлөргө жана жеңилдиктерге жетүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Абалкин Л. Смена тысячелетий и социальные альтернативы. //Вопросы экономики. 2000, № 12.
2. Адамчук В.В., Конкин Ю.П., Яковлев Р.А. Экономика труда. М., 1999.
3. Кубланов А.М. Занятость и заработная плата населения как показатели социального качества жизни // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. 2018. № 1. С. 33 - 40.
4. Болор Б.Б. Проблема занятости и безработицы // Научный журнал. 2017. № 7. С. 25 – 27
5. Достойная оплата труда цель и средство повышения уровня жизни. //Человек и труд. 2002, № 8.
6. Официальный сайт Национального статистического комитета Кыргызской Республики <https://www.stat.kg/ru/>

УДК: 811.111

Бактыгулова Г.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Баястанова Б.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

БАЯНДАМА ЖАЗДЫРУУНУ ИНТЕГРАЦИЯЛОО

Аннотация. Байланыштуу кеп кыргыз тилинин теориялык материалдарын оозеки жана жазуу кебинде пайдалана билүүгө үйрөтүүчү илимдин бир тармагы.

Окуучулардын өз оюн жазуу жүзүндө ырааттуу баяндап бере алышына жетишүү баяндама жаздыруудагы негизги маселелерден болуп саналат.

Бирок, баяндама жаздыруу окуучулардын байланыштуу кебин өнүктүрүүгө жана сабатуулугун арттырууга гана негизделбеши керек.

Баяндама жаздыруунун дагы бир зор дараметин – мектепте окулуп жаткан бир нече предметти интеграциялоо. Ал үчүн ар кандай багыттагы сапаттуу маалыматтарды камтыган тексттерди тандап алып ал боюнча баяндама жаздыруу менен башталгыч мектептеги бардык предметтерди окуп-үйрөнүүсүн интеграциялоо керек.

Макалада башталгыч класстын окуучуларына баяндама жазууну математика, мекен таануу, турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери, көркөм өнөр предметтери менен интеграциялап окуучуларды жаңы түшүнүктөр менен тааныштырууга болору айтылат.

***Негизги сөздөр:** Баяндама жаздыруу, байланыштуу кеп, оозеки кеп, жазуу кеби, башталгыч мектеп, математикалык түшүнүк, мекен таануу.*

Бактыгулова Г.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Баястанова Б.

магистрант

Институт педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ИНТЕГРАЦИЯ ЗАПИСИ ИЗЛОЖЕНИЯ

Аннотация. Связная речь-отрасль науки, обучающая навыкам использования теоретического материала кыргызского языка в устной и письменной речи.

Обеспечение того, чтобы учащиеся могли последовательно изложить свои мысли в письменной форме, является одной из основных задач при изложениях.

Однако написание отчета не должно основываться исключительно на развитии у учащихся ассоциативного мышления и повышении грамотности.

Еще один огромный потенциал для написания изложениях – интеграция нескольких предметов, изучаемых в школе. Для этого необходимо интегрировать изучение всех предметов в начальной школе с подбором текстов, содержащих качественную информацию различных направлений, и написанием изложения по ним.

В статье говорится, что написание изложения для учащихся начальных классов может быть интегрировано с математикой, отечественными науками, основами безопасности жизнедеятельности, предметами искусства, чтобы познакомить учащихся с новыми концепциями.

Ключевые слова: изложения, связная речь, устная речь, письменная речь, начальная школа, математическое понимание, отечественные науки

Baktygulova G.

teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.
Bayastanova B.
master's student
Institute of Pedagogy and Psychology
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

INTEGRATION OF THE PRESENTATION RECORD

Annotation. Coherent speech is a branch of science that teaches the skills of using the theoretical material of the Kyrgyz language in oral and written speech.

Ensuring that students can consistently express their thoughts in writing is one of the main tasks when writing reports.

However, writing a report should not be based solely on developing students' associative thinking and improving literacy.

Another huge potential for writing reports is the integration of several subjects studied at school. To do this, it is necessary to integrate the study of all subjects in primary school with the selection of texts containing high-quality information in various fields and writing a report on them.

The article says that writing a report for elementary school students can be integrated with mathematics, domestic sciences, the basics of life safety, and art objects in order to introduce students to new concepts.

Keywords: narrative recording, coherent speech, oral speech, written speech, elementary school, mathematical understanding, domestic sciences

Баяндама жаздыруу иши жалпы билим берүүчү орто мектептин башталгыч класстарында кеңири жүргүзүлөт. Баяндама жаздыруунун максаты - окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүү болуп саналат.

Окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүү деген - окуучуларды оозеки жана жазуу кебинде өз оюн, пикирин эркин, логикалык ырааттуулукта байланыштуу, сабаттуу туюнта билүүгө үйрөтүү.

Окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүүгө негизинен эне тили же кыргыз тили сабактарында басым жасалат.

Башкача айтканда кыргыз тили сабагын мектепте окутуунун негизги максаты – окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүү.

Байланыштуу кеп кыргыз тилинин теориялык материалдарын оозеки жана жазуу кебинде пайдалана билүүгө үйрөтүүчү илимдин бир тармагы.

Кыргыз тили сабагынын максаты - тилдин теориялык курсун окутуу аркылуу окуучулардын кебин өстүрүү, ошондой эле аларды сабаттуу, маданияттуу кеп адебине ээ кылууда тилдин фонетикалык, лексикалык, морфологиялык, синтаксистик, фразеологиялык, пунктуациялык бардык каражаттарын пайдалануу менен адабий тилде ээн-эркин баяндама, дилбаян, эссе, тезис, макала, жана башкаларды жаза алууга машыктыруу. [1. 5-б.]

Окуучулардын өз оюн жазуу жүзүндө ырааттуу баяндап бере алышына жетишүү баяндама жаздыруудагы негизги маселелерден болуп саналат. Баяндама жаздыруу аркылуу окуучулардын окуу материалын терең түшүнүүгө көнүктүрүп, алардын шык жөндөмүн өнүктүрөт.

Жазуу жумушунун бул түрү тексттин негизинде, сүрөттөр аркылуу, ошондой эле угуу тексттери аркылуу, мугалим тарабынан берилген таяныч сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жардамы менен жүргүзүлөт. Баяндаманын мындай түрлөрүн аткарууда окуучулар ар бир сөздү орду менен пайдаланууга, сүйлөмдөрдү синтаксистик жактан туура түзүүгө машыгышат. Системалуу жүргүзүлгөн баяндама окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык жактан сабаттуулугун арттырат.

Бирок, баяндама жаздыруу окуучулардын байланыштуу кебин өнүктүрүүгө жана сабаттуулугун арттырууга гана негизделбеши керек.

Баяндама жаздыруунун дагы бир зор дараметин – мектепте окулуп жаткан бир нече предметти интеграциялоо. Ал үчүн ар кандай багыттагы сапаттуу маалыматтарды камтыган тексттерди тандап алып ал боюнча баяндама жаздыруу менен башталгыч мектептеги негизги предметтерди окуп-үйрөнүүсүн интеграциялоо керек. Бул билим берүү процессин жекелештирүүгө, дифференцияланган окутууну киргизүүгө, окуучулардын негизги окуу көндүмдөрүн натыйжалуу өнүктүрүүгө, окуучуларды окуу процессине тартууга, башталгыч мектепте көп тармактуу мамилени күчөтүүгө, терең ой жүгүрткөн, эмоционалдык акылдуу, ар тараптуу өнүккөн жана чыгармачыл инсандарды калыптандырууга мүмкүндүк берет.

Баяндама жазууга үйрөтүү технологиясын интеграциялоо - окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн математика, мекен таануу, турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери, көркөм өнөр ар кандай предметтер боюнча окуучуларды жаңы түшүнүктөр менен тааныштырууга жана окуучулардын окуп жаткан нерселери боюнча түшүнүгүн тереңдетүүгө жана кеңейтүүгө жардам берет.

Баяндама жаздырууда ар багыттагы тексттердин тандалып алынышы окуучуларга окуп-үйрөнүп жаткан маалыматтарын айланасындагы дүйнө менен өз ара байланышын түшүнүүгө жардам берет. Мисалы, баяндама жаздыруу үчүн математика боюнча дыкат тандалган текст окуучулардын математикага позитивдүү мамилесин жана математикалык ой жүгүртүү билгичтигин өнүктүрөт. Интеграциялап баяндама жаздыруу сабактын темаларын актуалдуу жана кызыктуу кылууга мүмкүндүк берет, башкача айтканда баяндама жаздыруу аркылуу бир нече предметтерди интеграциялоого мүмкүндүк түзөт. Бирок бүгүнкү күндө баяндама жазууга үйрөтүү технологиясын интеграциялоо боюнча сабактын иштелмелеринин жана илимий изилдөөлөрдүн жоктугу - **ишибиздин актуалдуулугун аныктайт.**

Башталгыч мектепте баяндама жазууда математика предмети менен интеграциялоо

Биз математика тууралуу ойлонбогон учурда дагы, ал бизди бардык жерде курчап турат, Балдар адабияты окуучуларга математиканы түшүнүүнү жеңилдетет жана сандардан, эсептөөлөрдөн жана тапшырмалар алдында коркууну жеңүүгө жардам берет.

Математикалык маселелерди чечүүдө окуучулар математикалык тилди түшүнүү көйгөйү менен кездешиши мүмкүн, маселени окуп түшүнүүдө же мазмунун кыскача жазууда кыйынчылыктар болушу мүмкүн. Ошондуктан, балдар адабиятын пайдалануу сунушталат, анда образдар, абстракциялар, турмуштук мисалдар ж.б. аркылуу математикалык тил түшүндүрүлөт.

Конкреттүү математикалык түшүнүктү камтыган ылайыктуу тексттерди тандап алуу менен баяндама жаздырса болот. Окуучуларга текстти үн чыгарып окуп берип, андан соң талкуулоо үчүн убакыт берип, эсепти чыгартып көрөбүз. Андан кийин текст менен математикалык түшүнүктүн ортосундагы байланышты талкуулоо керек. Текстти

дагы бир жолу окуса же окуп-үйрөнүп жаткан математикалык түшүнүк менен байланышкан башка тексттерди класска окуп берсе да болот.

Ага чейин 1-2-класстын окуучуларына төмөндөгүдөй ырды жаттатып, эсепти чыгартат. Текстти кара сөз түрүндө айттырып, анан жаздырып, аны кайра математикалык амал түрүндө да жаздырышы керек. Ошонду окуучулар биринчиден, ырды кара сөгө айландырууга көнүшөт. Экинчиден, ырдан математикалык маселе катары текст түзгөнгө үйрөнүшөт. Үчүнчүдөн, математикалык маселе кандайча ырга айланганын көрүшөт. Кийинкиде математикалык маселени ырга айландырып айтып бер десе да болот. Буга балдар акыны Ы.Кадыровдун [2. 53-б.] балдар ырларынан да сунуштасак болот:

Канча мышык

Карасан мына кызык,
Төрт бурчта бирден мышык.
Чокчоюп отурушат,
Таранып, сыланышып.
Мандайында ар биринин
Отурушат үчтөн мышык.
Кана эми эсептечи
Бардыгы канча мышык?

Кайсынысы аз

Айпери сандыкты ачты,
Жети көйнөк, жети шым тапты.
Ойлоно берип таппады,
Көйнөк азбы, шым азбы?

Баары канча?

Уланбек менен Аксана,
Сейна менен Аяна.
Концерт коймой болушту,
Бакчадагы балдарга.

Канча анар?

Бир табакта беш алма,
Анан да бар жети алча.
Данектери мөлтүрөп
Анар да бар бир канча
Мөмө жемиш аталып,
Жалпы саны он алты
Эсептеп көр эми сен
Анар анын канчасы?

Канча чымчык

Электрдин зымына,
Эки чымчык конду.
Дагы келип бешөө,

Жети чымчык болду.
Учуп кетип экөөсү,
Бошоп калды орду.
Канча чымчык керек,
Түзүш үчүн онду. [2. 56-б.]

Баяндаманы мекен таануу жана турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери боюнча интеграциялап жаздыруу

Баяндаманы мекен таануу жана турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери боюнча интеграциялап жаздыруу окуучуларга өткөндү көрсөтмөлүү элестетүүгө жана темаларды, түшүнүктөрдү толугураак түшүнүүсүн калыптандыруусуна жардам берет. Ошондуктан баяндама жаздырууда мекен таанууга байланыштуу тексттерди таап пайдалануу окуучуларга илимий билимдерди айлана-чөйрө менен байланыштырууга жана алардын турмуштук түшүнүүсүн жакшыртууга жардам берет. Мекен таануу боюнча берилген кызыктуу тексттер окуучулардын илимге болгон кызыгуусун дагы арттырат.

Мугалимдер текстти окуучуларга үн чыгарып окуп беришет, же окуучулар аларды жекече же жуп менен окуй алышат. Чыгарманы окуп чыккандан кийин, талкуулоо өткөрсө болот жана окуучуларга баяндама жазуу жана окуп-үйрөнүп жаткан тема же түшүнүк ортосундагы байланышты аныктоого жардам берсе болот. Мекен таануу боюнча баяндама жазуу үчүн Ж. Турпанованын «Илбирс», Э. Шүкүровдун «Кыргызстандагы жана дүйнөдөгү жапайы жаныбарлар» же Ж. Турпанованын «Кыргыз үй буюмдары» сыяктуу китептерин пайдалануу сунушталат. Турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери боюнча сабактарда окуучуларга А.Казиевдин «Жол кыймылынын эрежелери» жана Пьер Винтерстин «Майпаң Мамалак» китептеринен баяндама жазуу тексттерди тандаса болот.

2-3- класстын окуучуларына жеңил жана жаттоого оңой болгон ырлар менен интеграциялоо натыйжалуу болот.

Шамал болсо абайла,
Көзүңө кум кирбесин.
Же болбосо бак-дарак,
Сынып кетип тийбесин

Баарын текшер

Сен мектепке кетээрде,
Көз салгының баарына.
Ушул айткан кеңештер,
Эсинде болсун дайыма.

Үтүк, чайнек сайылбай,
Газдын өчүп турганын.
Текшерип кой бир сыйра,
Эринчээктик кылбагын
Жарыкты бүт өчүрүп,
Суу кранын карап кой.

Шамал болсо сындырат,
Терезени жаап кой

Жолдо жүрүү

Бурчундагы көчөнүн,
Карап өткүн мамыны.
Бири күйсө, бири өчөт,
Үч түстөгү жарыгы.

- Кызыл жарык «токто» дейт,
- Сары жарык «даярдан».
- Жашыл жарык «өтө бер,
бирок сак бол, аярдан».

Чекилик

Карап койбой алды-артын,
Так текедэй түйүлүп.
Машинанын алдынан,
Урмат өттү жүгүрүп

«Чайк-чуйк» деген үн чыкты
Машиналар токтоду.
Бирин бири күү менен,
Уруп алган окшоду.
Токтоп артын караса,
Кылган экен чекилик.
Баары карап туруптур,
Аны гана жекирип.

Тазалыкты сактагын

Балмуздак жесең көчөдөн,
Кагазын жерге таштаба.
Көчөнүн көркүн кетирип,
Зыяны тиет башкага.
Сагызды элдин көзүнчө,
Буртулдатып чайнаба.
Колуңду булгап аласың,
Көрүнгөн жерди кармаба.
Шам чыракты илинген,
Бута кылып ойнобо.
Күндүз күйбөй турса эле,
Керексиз деп ойлобо.
Караңгыда жыгылып,
Сындырасың колуңду.
Ошондуктан түнкүсүн,

Тандалган тексттер кызыктуу болушу керек, алардын мазмуну окурмандардын эмоционалдык реакциясын жаратып, аларды талкуулоого түртүшү керек. Сабактын максатына жараша, тексттер бир эле темага же көйгөйлөргө байланыштуу болушу керек, бирок жалпы класс бир эле китепти окуганга милдеттүү эмес. Мисалы, мекен таануу сабагында «Аалам» темасын окуп үйрөнүүдө мугалим окуучуларга планеталар, жылдыздар жана космостук изилдөөлөр жөнүндө китептерди бере алат. Эгер үй жаныбарлар жөнүндө сөз болгондо, мугалимдер үй жаныбарларынын ар кандай түрлөрү жана аларга кантип кам көрүү жөнүндө көптөгөн китептерди сунуштай алышат.

Өмүр коопсуздугу сабактарында, эгерде сабактын темасы «Өрт - дос, өрт-душман» болсо, өрттү өчүрүү, өрттү коопсуз пайдалануу жана анын коркунучтары жөнүндө тексттерди тандап алса болот. Тексттерди тандоодо мугалимдер үч принципти жетекчиликке алышы керек:

1. кичи топтогу ар бир окуучу үчүн бир нускада китептин жетиштүү санда бар болушу (адатта бир топто 6 окуучу болот);
2. татаалдык даражасы боюнча тийиштүү класстын деңгээлинен бир аз төмөн жана бир аз жогору тексттерди тандоо керек;

Баяндама жаздырууну көркөм өнөр сабактары менен интеграциялоо

«Көркөм өнөр» предмети боюнча сабактарда окуучулар сүрөт искусствосунун негиздери менен таанышышат, ошондуктан мугалим окуучуларга сүрөтчүлөр жөнүндө, живописстин багыттары, ар түрдүү техникаларда көркөм өнөр чыгармаларын жаратуу жөнүндөгү тексттердин негизинде баяндама жаздырса болот.

Бул сабактарда ар кандай форматтагы (мисалы, графикалык жана сүрөттү тексттер) көркөм жана илимий таанып-билүү адабияттын айкалышы натыйжалуу болуп эсептелет. Бул белгилүү бир теманы ачыктаган тексттер болушу мүмкүн, мисалы, жылдын ар кайсы мезгилиндеги жаратылыштын сүрөтү, курамдык жана туунду түстөрдү билүү же Г.Айтиев атындагы Кыргыз улуттук көркөм сүрөт музейинде өткөн сүрөтчүлөрдүн көргөзмөсү жөнүндө аңгеме. Ушундай кенен окуудан улам, балдар предмет боюнча негизги билимге ээ болушат, сөз байлыгын кеңейтишет, түшүнүү көндүмүн өнүктүрүшөт. Бул предмет боюнча сабактарды өткөрүү үчүн төмөнкү басылмалар сунушталат: А. Орозованын «Күз», К.Рымбектин «Оюмдар», С.Познякованын «Боёктор дүйнөсүндө»; М.Доманованын «Кечээ мен сүрөт тартканмын», А. Осмонованын «Саймалар дүйнөсү» жана башкалар.

Мындай тексттерди окуп, талкуулап ал боюнча баяндама жазып жатканда, окуучулар сүрөт эмне жөнүндө айтып жаткандыгын түшүнүүгө үйрөнүшөт. Бул жерде төмөнкүлөргө көңүл буруу маанилүү:

Түс. Иллюстрацияда кайсы түстөр көбүрөөк кездешет, белгилүү түстөрдү конкреттүү сезим же аракет менен кантип салыштырса болот. Мисалы, кызыл көбүнчө кызыктуу нерсе менен байланышса, кара - караңгылык, коркуу, тынчсыздануу, көк - капа менен, сары - толкундануу же бакыт менен байланыштуу. Окуучулардын көңүлүн түстүн жардамы менен тексттен таасир алууну күчөтүүгө кантип жардам бергенине буруу. Мисалы түстөр тууралуу төмөндөгү тексттин негизинде баяндама жаздырса да болот. Тексттен бөлүп алып бир түс боюнча баяндама жаздырган да ылайыктуу.

Түс

Түс - жарыктын көзгө берген таасиринен пайда болгон сезим. Сулуулуктун, кооздуктун, көркөмдүктүн башаты - түстөр. Аалам жалаң түстөрдөн турат. Илимде ак, сары, кызыл, көк, кара — негизги түстөр деп аталат. Ал эми калган түстөрдүн бардыгы бири-бирине кошулуудан, айкалышуудан, жуурулушуудан пайда болот. Түстөр жылуу жана муздак түстөр болуп айырмаланат. Кызыл - жылуу түстүн, ал эми көк муздак түстүн башаты. Жылуу түскө - кызыл, кызгылт сары, сары, саргыч жашыл түстөр кирип, кызытылган нерсенин, от, күндүн жарыгын эске салат. Муздак түскө көгүлдүр жашыл, көгүлдүр, көк, көк-кызгылт көк түстөр кирип, суу, муз, металл, башкача айтканда, муздак нерсенин түсүн элестетет. Илимде кара, боз жана ак түс ахроматикалык, калган түстөр хроматикалык түстөр деп аталат.

Кыргыз эли түстөрдүн бардыгын үй буюмдарында айкалыштырып кеңири колдонгон.

Ак - үлпүлдөк, жеңил, назик түс. Ал бардык түстөрдүн башаты, бардык түстөр ак түстөн келип чыгат. Эл аралык мааниде ак түс тынчтыктын символу. Согушкан, жоолашкан тараптар элдешүүнү каалаганда ак байрак көтөрүп чыгышкан. Кыргыз эли ак түстү ыйык туткан, эң жогору баалаган, тазалыкты, жакшылыкты, чындыкты, акыйкатты ага салыштырган, жакшы деген маанини берген. Ошондуктан бардык жакшылыкты - ак эмгек, ак ниет, ак иш, ак тилек, ак бата, акжолтой, ак жол, ак көңүл, ак көрпө жайыл, ак нике, ак таңдай ж.б. аташкан, үйгө жылан кирсе ак чачып чыгарышкан, акты түз айтпай ак атты - боз ат, кызыл ат, ак итти - куу ит деп тергеп айтышкан. Бирок бозомук ак болсо ак боз ат, агыш сур болсо - ак сур, ак кула деп аташкан. Күндүн нурун ак жарык, сүт азыктарын ак деп аташкан. Ак менен байланышкан түстөр: ак, аппак, апакай, агарыңкы, агыш, боз, бозомук, куба, кубакай, куу ж.б.

Сары - жылуулук сезимин билдирүүчү түс, ошондой эле сагынычты, кусалыкты туюнтат. Кыргыздар үй буюмдарын жасоодо «Сары - чечет, ак — ачат» деген макалды айтышкан. Сары түстөрдүн аталышы: кочкул сары, чымкый сары, кызгылт сары, сапсары, эзилген сары, эжигей сары, алтын сары, апай сары, акидей сары, ачык сары, саргыч, киргил сары, ак сары, ак саргыл. Ошондой эле сары менен байланышкан сөздөр да көп. Алар: сары ооз балапан, сары санаа, саргара күтүү, сары оору, самандай өңү саргаруу ж.б. Сары түс кызылга кошулганда кызгылтым сарыны, көккө кошулганда жашыл түстү берет.

Жашыл түс - жаштыктын, жаңылануунун түсү, ошентсе да жашыл - муздак маанайды билдирет. Жашылдын аталыштары: каракөк жашыл, кочкул жашыл, жапжашыл, чымкый жашыл, ачык жашыл, саргыч жашыл, жашыл-ала, агыш жашыл, мала жашыл. Жашыл жалпысынан көк деп да аталат. Мисалы, көк чөп.

Көк - муздак түс. Көк түстүн аталыштары: кара көк, чымкый көк, көпкөк, ачык көк, мала көк, көгүлдүр, көгүш, ачык көк.

Кызыл - жылуу түс. Көбүнчө молчулукту, баалуулукту билдирет. Кызыл түстүн аталыштары: күрөң кызыл, кочкул кызыл, чымкый кызыл, кыпкызыл, чоктой кызыл, апарман кызыл, күлгүн кызыл, мала кызыл, жошо кызыл, кызыл, кызгылтым. Бул түс жылуулукту уялууну, сүйүүнү да билдирет. Кызыл түс менен сары түс кошулганда кызгылтым сары түс, көк түс менен кошулганда сыя көк түс алынат.

Кара негизги түстөрдү бири-бирине кошуудан алынат. Кара түс башка түстөргө кошулганда түстөрдүн өңүн коюулатып күчөтөт. Ага мисалдар: көөдөй кара, капкара, кара күрөң, кара көк, кара боз, кара сур, кара чаар ж.б. Кара түс көбүнчө терс маанини

түшүндүрөт, аны менен кайгы-мунду билдиришкен, ага мисал, атактуу адамдар кайтыш болгондо үйдүн капшытына кара желек сайышкан. Кара — адамдын терс сапаттарына да колдонулат. Мисалы, кара мүртөз, кара өзгөй, кара ниет, кара санатай, кара жолтой, ичи кара ж.б. [2. 25-б.]

Баяндама жазырууда ар кыл темадагы кызыктуу тексттерди тандоо менен бир эле сабакта окуучуларга бир нече маалымат бер менен алардын кругозорун ар тараптан кенейте алабыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кыргыз тили программасы. (Жалпы билим берүүчү орто мектептердин 5-11-класстары үчүн) Бишкек, 2015.
2. Самудинов Т. *Ар бакчадан бирден гүл.* [Текст]: Балдарга арналган ырлар жыйнагы. Т.Самудинов. – Бишкек, 2012. 550 б
3. Мөл булак. [Текст]: Тарбиячылар жана башталгыч класстын мугалимдери үчүн колдонмо. Түз: Рахимова М.Р.
4. Кадыров Ы. Көп билүүгө дилгирмин. [Текст]: Кенже балдар үчүн [Текст]: Ы.Кадыров. - Бишкек , 2018.

УДК: 373.2

Бактыгулова Г.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Жаныбек кызы С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРГА ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮ

Аннотация: Бүгүнкү күндө экология маселеси курч коюлуп, бүткүл дүйнө эли кечиктирбей чечүүгө тийиш болгон түйүндүү маселелердин бири болууда.

Экологиялык проблеманы чечүүнүн бирден бир жолу – ошол адамзатын экологиялык маданиятка үйрөтүү болуп саналат. «Экологиялык маданият» - «экологиялык билим берүү», «экологиялык тарбия» түшүнүктөрүнөн турат.

Экологиялык билим бала бакчадан тартып берилүүгө тийиш. Себеби бакчадагы бала жаратылыштагы бардык нерсеге кызыгат. Башкача айтканда, мектеп жашына чейинки курактагы балдардын негизги кызыгуусу жаратылыш, андагы кубулуштар болот. Ошондуктан бул курактагы балдардын экологиялык билимине негизделген таанып билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүү абдан таасирдүү болот.

Макалада мектепке чейинки курактагы балдарга экологиялык тарбия берүүнүн жолдору, каражаттары каралат. Алардын ичинен экскурсиялар жана сейилдөө учурунда экологиялык тарбия берүү жана балдарды өсүмдүктөргө жана жаныбарларга кам көрүүгө үйрөтүү иштерине басым басалат.

***Негизги сөздөр:** экология, экологиялык проблема, экологиялык маданият, экологиялык билим, экологиялык тарбия, мектепке чейинки курактагы балдар, таанып-билүү шимердүүлүгү*

Бактыгулова Г.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Жаныбек кызы С.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: сегодня экологическая проблема ставится остро и становится одной из тех узловых проблем, которые должны незамедлительно решить люди во всем мире.

Одним из способов решения экологической проблемы - является обучение человечества экологической культуре. Экологическая культура - состоит из понятий «экологическое образование», «экологическое воспитание».

Экологическое образование должно передаваться с детского сада. Это потому, что ребенок в саду интересуется всем, что есть в природе. То есть основным интересом детей дошкольного возраста будет природа, явления в ней. Поэтому развитие познавательной деятельности, основанной на экологическом воспитании детей в этом возрасте, будет очень эффективным.

В статье рассматриваются способы и средства экологического воспитания детей дошкольного возраста. Среди них особое внимание уделяется экологическому воспитанию и обучению детей заботе о растениях и животных во время экскурсий и походов.

Ключевые слова: экология, экологическая проблема, экологическая культура, экологическое образование, экологическое воспитание, дошкольное образование, познавательная деятельность

Baktygulova G.

teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Zhanybek kyzy S.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: Today, the environmental problem is being posed acutely and is becoming one of those nodal problems that people around the world must immediately solve.

One of the ways to solve the environmental problem is to teach this humanity an ecological culture. " Ecological culture" consists of the concepts of "ecological education", "ecological education".

Environmental education should be passed on from kindergarten. This is because the child in the garden is interested in everything that is in nature. That is, the main interest of preschool children will be nature, the phenomena in it. Therefore, the development of cognitive activity based on environmental education of children at this age will be very effective.

The article discusses the ways and means of environmental education of preschool children. Among them, special attention is paid to environmental education and teaching children to take care of plants and animals during excursions and hikes.

Keywords: ecology, environmental problem, environmental culture, environmental education, environmental education, preschool education, cognitive activity

Жыйырманчы кылым адамзат үчүн көптөгөн жетишкендиктерди жана аны менен бирге кыйынчылыктарды да алып келди. Жаратылыш ресурстарынын барган сайын азайып баратышы, илимий-техникалык прогресстин дүркүрөп өсүшү экологиялык проблеманы жаратты. Экологиялык кризис жаныбарлар менен өсүмдүктөр дүйнөсүнүн азайып же кырылып жок болушуна гана алып келбестен, эң биринчи кезекте адамзаттын саламаттыгына, генофондуна да олуттуу зыянын тийгизип, жашоо-турмуш өз ара чырмалышта турган адам жана жаратылышты бирдей запкы тарттырууда. [1. 9-бет]

Ошондуктан, бүгүнкү күндө экология маселеси курч коюлуп, бүткүл дүйнө эли кечиктирбей чечүүгө тийиш болгон түйүндүү маселелердин бири болууда. Азыркы учурда адамзаттын жашоосуна коркунуч жараткан факторлор катары төмөнкүлөр каралууда:

1. Термо-ядролук ааламат коркунучу;
2. Адам жашап жаткан айлана-чөйрөнүн булганышы жана анын айынан биосферада пайда болуп жаткан зыяндуу заттар;
3. Экономикалык катастрофалар жана энергетикалык кризистер;
4. Калктын санынын кескин түрдө көбөйүп баратышы, б.а., демографиялык ташкын.
5. Табигый ресурстардын түгөнүп жатышы. [2. 128-бет]

Канткенде экология проблемасын чече алабыз?- деген суроо учурдун актуалдуу маселеси болууда.

Экологиялык проблеманы чечүүнүн бирден бир жолу – ошол адамзаттын экологиялык маданиятка үйрөтүү болуп саналат.

Экологиялык маданият бул адамдын айланасындагы дүйнөгө болгон экологиялык аң-сезиминин жогорку деңгээлге өнүгүшү.

«Экологиялык маданият» - «экологиялык билим берүү», «экологиялык тарбия» түшүнүктөрүнөн турат.

Экологиялык билим жана тарбия берүү бул жаратылышты сүйүүгө, жаратылышка гумандуу мамиле жасоого жана жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга, аны коргоого багытталган үзгүлтүксүз жүргүзүлүүчү көп жылдык процесс болуп эсептелет.

Экологиялык билим жана тарбия берүүнүн максаты - эне планетабыздын табиятына зыян келтирбөөгө, анын жаратылыш байлыктарын сарамжалдуу пайдаланууга , жашоо чөйрөсүн сактоого үйрөтүү. Айлана-чөйрөнү коргоо үчүн жетиштүү экологиялык билимге ээ кылуу .

Экологиялык билим бала бакчадан тартып берилүүгө тийиш. Себеби бакчадагы бала жаратылыштагы бардык нерсеге кызыгат. Башкача айтканда, мектеп жашына чейинки курактагы балдардын негизги кызыгуусу жаратылыш, андагы кубулуштар болот. Ошондуктан бул курактагы балдардын экологиялык билимине негизделген таанып билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүү абдан таасирдүү болот.

Мектепке чейинки курактагы балдарды экологиялык жактан тарбиялоо ишин сапаттык жаңы деңгээлге көтөрүү үчүн атайын иликтөөлөрдү жүргүзүү актуалдуу маселе. Айрыкча, бүгүнкү глобалдуу экологиялык кризис курчуп турган убакта илимий изилдөө жүргүзүүнүн актуалдуулугу ого бетер арта берет. Бул биздин **ишибиздин актуалдуулугун аныктайт.**

Табиятка варвардык мамиленин алдын алуу үчүн балдарга өтө жаш кезинен экологиялык тарбия берүү керек. Ошондуктан, бүгүнкү күндө мектепке чейинки балдарга экологиялык билим берүүнүн актуалдуулугу өсүүдө.

Мектепке чейинки балдарга экологиялык билим берүүнүн негизги милдети балдарды жаратылышты коргоого үйрөтүү, жаныбарларды, өсүмдүктөрдү сүйүүгө, жаратылыш ресурстарын кылдаттык менен пайдаланууга, айлана-чөйрөнү таза кармоого тарбиялоо.

Мектепке чейин балдарга экологиялык билим берүүнүн максаты:

- Жаратылышты коргоо үчүн жоопкерчиликтүү болууга тарбиялоо;
- табигый сулуулукту көрө билүүгө үйрөтөт;
- Бул планетадагы бардык тирүү жандыктардын бири-бири менен тыгыз мамиледе болоорун түшүндүрөт.
- Бул болсо табиятка карата катаал, кыйратуучу иш-аракеттердин алдын алат;

Мектепке чейинки балдарга экологиялык билим берүү адегенде үй-бүлөдө башталат. Үйдөгү ата-эненин экологиялык билими болушу зарыл, эч болбосо экологияга аяр мамиле кылууга тийиш. Ата-энелер балага экологиялык маданияттын негиздерин түшүндүрүүсү керек. Ал түшүнүктү өзүнүн иши менен да, өзүнүн сөзү менен да бекемдеши керек, бул өтө маанилүү. Себеби, балдар ата-энесинин жүрүм-турумун көчүрүп кайталашат. Ата-энеси таштандыны каалаган жерге ыргытса, өсүп турган гүлдү үзсө, бак-даракты сындырса, анда бала албетте, көргөнүн жасайт.

Ата менен апанын үлгүсүнүн таасири чоң. Качан ата -энелер өздөрүн курчап турган дүйнөнү сүйүшсө, анда алар балдарын да табиятка аяр мамиле жасоого тарбиялай алышат. Апасы гүлдөрдү кантип этияттап сугарып, үй жаныбарларына кам көрөрүн, атасы кышкы канаттууларды багып жатканын көрүп, бала да ошону үйрөнөт. Эгерде балдар өсүмдүктөргө жана жаныбарларга ырайымсыз мамиле кылса, буга көбүнчө ата -энелер күнөөлүү. Эгер мындай учур кездешсе, тарбиячылар ата -энелерге түшүндүрүү иштерин жүргүзүшү керек болот. Үй -бүлөнүн бойго жеткен мүчөлөрү жүрүм -туруму менен табиятка тескери мамилесин көрсөтсө, анда бала жаратылышты коргоо керек экенин биле албайт. Биргелешкен аракеттерден кийин гана ымыркайдан тарбиялуу жана жаратылышты сүйгөн адам өсүп чыгат. [3. .]

Жогорудагы милдеттерди ишке ашырууда бала бакчанын тарбиячылары, экологияны коргоо тууралуу ар кандай оюндар, кинофильмдер, адабий чыгармаларды окуп берүү аркылуу экологиялык тарбия иштерин жүргүү керек. Жаратылыш жана коомдук илимдерди өздөрү жашаган жердин жаратылышына, экологиялык шарттарына байланыштырып, экологиялык билим берген сабактарды откорүүлөрү зарыл.

Мындай иштер жасалса, ар бир бала бакчадагы ар бир бала ар бир өсүмдүктүн куурап калышына, чымчыктын уча албай калышына, дөңдүн, токойдун күйүп кетишине, суунун жараксыз агымына кайдыгер болбойт. Жаратылышты, анын жандыктарын, ичкен суусун аяп, абалды оңдоого болгон ички каалоо сезими пайда болот. Бул адамдагы жаңы биологиялык күч. Анын жаңы интеллектинин революциясы экологиялык билим берүүнүн жеңиши болот.

Мектепке чейинки курактагы балдар абдан сезимтал болуп саналат. Аларга башкалардын кайгысын өз катары сезүү мүмкүнчүлүгү берген болсо - анда ал муктаж болгондорго кам көрөт. Өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын кырсыкка учурашына эч качан жол бербейт. Ошондуктан экологиялык тарбия бала эрте жашынан эле берилиши керек.

Ата -энелер жана тарбиячылар балдары менен сейил бакта, токойдо, көлдүн, дарыянын жанында, ал тургай үйүнүн короосунда сейилдөөгө убакыт бөлүшү керек. Мындай сейилдөөлөр кызыктуу окуялар жана иллюстрациялык мисалдар менен айкалышып, баланын жаратылышты изилдөө жана жаныбарларга жардам берүүгө болгон каалоосун ойготот.

Балдар менен иштөөнүн түрлөрү ар кандай болушу мүмкүн:

- экскурсиялар жана сейилдөө;
- өсүмдүктөргө же жаныбарларга кам көрүү;
- байкоолор, эксперименттер жана эксперименттер;
- сүйлөшүүлөр;
- оюн көнүгүүлөрү;
- аудио жана видео.

Адаттан тышкаркы иштөө ыкмаларына өзгөчө көңүл буруу керек. Балдар адаттан тыш нерселердин баарын жакшы көрүшөт жана бул учурда алар көбүрөөк кызыгышат. Ар кандай майрамдар жана экология темасындагы оюн-зоок балдардын эмоциясына күчтүү таасир этет. Ымыркайлар табият менен баарлашууну каалашат жана ар кандай иш-чаралар аркылуу өз тажрыйбаларын жана таасирлерин чагылдырышат. Жаратылышка урмат менен мамиле кылууну тарбиялоо оңой болбосо да, натыйжа күч-аракетти жана убакытты талап кылат.

Экскурсиялар жана сейилдөөдө экологиялык тарбия берүү

Ата-энелер жана тарбиячылар балдарды ар дайым сейилдөөгө алып чыгып туруулары зарыл. Бул биринчиден баланын ден-соолугу үчүн керек болсо, мисалы таза абада дем алып, кыймылда болуп турганы үчүн жакшы болсо, таанып-билүү ишмердүүлүгү үчүн андан да артык пайдалуу болот. Айрыкча мектепке чейинки балдарга экологиялык билим берүүнүн негизги өзөгү болмокчу.

Себеби, сейилдөөгө чыккан бала чөптөрдү, гүлдөрдү, жалбыракты, деги койчу, эмнени болбосун кармалап, жыттап көрөт. Чымчыктардын, чегиртекенин үчүнүн тыңшайт. Башкача айтканда, кабыл алуунун бардык түрүн: угуу, көрүү, сезүү аркылуу кабыл алат. Жаратылышка болгон кызыгуусу күчөйт. Эмне үчүн чөптүн, жалбырактын түсү жашыл болот? Гүлдөр эмнеге кызыл, ак, сары болот. Алар кантип өсүшөт? Күн кайда кетет? Эмне үчүн ай бизди ээрчийт? Жылдыздар эмнеден жасалат, эмне үчүн жылтырак? деген суроолорду узатышат.

А.А.Люблинская, А.В.Запорожец, О.М.Концевая өздөрүнүн изилдөөлөрүндө беш-алты жаштагы балдарды заттарды байкоого, алардын айырмачылыктарын салыштырып көрө билүүгө үйрөтүүнүн натыйжасында логикалуу ойлоонун өнүгүүсү маанилүү түрдө өзгөрөт деп аныкташкан. [4. 133-б.]

Заттардын, кубулуштардын айырмачылыгын, өз ара байланышын, маанилүү өзгөчөлүктөрүн ажыратып билүү балада логикалуу ойлоонун өнүгүүнүн негизги шарты.

Мектеп жашына чейинки куракта ойдун аракеттенүү формасы маанилүү орунга ээ. Бул куракта баланын таанып-билүү чөйрөсү кеңип ой жүгүртүүсү активдешет. Мектеп жашына чейинки бала кубулуштардын ички себебин заттын өзгөчөлүгү менен байланыштуу түшүнө баштайт. Баланын түшүнүү аркылуу өздөштүрүүсү акыл аракетин активдештирет.

Бала жаратылыштагы бардык нерсеге кызыгат. Башкача айтканда мектеп жашына чейинки курактагы балдардын негизги кызыгуусу жаратылыш, андагы кубулуштар болот. Ошондуктан сейилдөөдө бул курактагы балдардын экологиялык билимине негизделген таанып билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизги жолу. Сейилдөөнү биз мезгилдерге бөлүп көрсөтүүгө аракет кылалы.

Жаз мезгилинде сейилдөө балдарга абдан таасирдүү. Жазында жаратылыш кубулуштарынын бири жаанды алып көрөлү. Жаан жаап жаткан мезгилде көпчүлүк ата-эне балдарды сейилдөөгө алып чыгышпайт. Бул кайсы бир денгээлде туура эмес. Аз убакытка болсо да алып чыгуу балдарга укмуштуудай эмоцияларды тартуулайт. Балдар жаан менен жарышып чуркагысы келет. Жаанда тегеренип бийлегиси келет. Кыйкырып ырдагысы да келет. Айрыкча жаанда пайда болгон көлчүктөрдү кечип көрөт, көлчүккө секирип, анын чачырап жатканына кубанышат, кайра-кайра кайталашат, каткырышат.

Мектеп жашына чейинки курактагы балдардын дүйнөнү кабыл алуусу өтө эмоционалдуу келет. Балада эмоционалдуу кабыл алуу болгондо гана алардын эсинде жакшы сакталат.

Образдуу-көргөзмөлүү ойлоосу өнүгөт. Алардын кандайдыр бир нерсени атайын аң-сезимдүү көңүл буруу менен эмес, капысынан же аң-сезимсиз кабыл алуусу эсинде жакшы сакталат. Ошондуктан бул эмоционалдуу учурду ата-эне же тарбиячы кубаттоосу, коштоосу гана керек. Тыюу салуу жарабайт.

Дүйнөдөгү бардык кубулуштарды бирдей, текши кабыл алат. Алардын ичинен кайсы маанилүү, кайсы негизги деген түшүнүк али калыптана элек мезгил. Негизги ишеничи өзүнүн эсте сактаганы менен ал жөнүндөгү өзүнүн фантазиясы.

Бул учурда бала: “Жаан эмнеге жаайт? Аны ким жаадырат?” деген суроолорду беришет.

Бул учурда ата-эне же тарбиячы балдарга жаандын пайдасы тууралуу жөнөкөй тил менен образдуу-элестүү маалымат берүүсү керек. Мисалы, “Жаан жааганда баардык өсүмдүктөр жан-жаныбарлар жуунушат, Ал турсун өсүмдүктөр, жан-жаныбарлар суу ичишет. Жаан топурактагы азыктарды ээритет, ал азыктар менен өсүмдүктөр тамактанып чоңот”,- деген сыяктуу аңгеме балдарга абдан жагымдуу жана жеткиликтүү болот. Булуттар тууралуу жа кызыктуу аңгеме куруу ашыктык кылбайт.

“Cocomelon” мультфильмдеги апасы менен жаан убагында сейилге чыккандай балдарды да жаан убагында сейилге чыгаарда атайын суу өтүк, плащ, шляпа кийип чыгуу керектигин да балдарга үйрөтүү зарыл.

Жаан жаабаган учурдагы сейилдөөдө балдар ар бир чөптү, ар бир гүлдү кармагысы, үзгүсү келет. Бул учурда балдарга гүлдү үзгөнгө болбойт, анын да денеси бар ооруйт, ыйлайт, анан соолуп калат деп элестүү түшүндүрүү балдарга абдан таасирдүү болот. “Анда эмнеге гүлдөр керек?” деген балдардын суроосуна, “Гүлдөр аарылар, чымын-чиркейлер үчүн шире чыгарып берип турушат. Аарылар гүлдөрдүн ширелерин соруп алып, андан бал

чыгарышат. Адамдар балды аарылардан алышат”, - деп тарбиячы же ата-эне жооп берсе таасирдүү болот. Гүл тууралуу төмөнкү чыгарманы айтып же окуп берүү керек.

Гүлдү ким жакшы көрөт

- Мен жакшы көрөм гүлдөрдү,- деди Асык гүлдөрүнө суу куюп жатып.

- Сенден мен жакшы көрөм! – деди Кастай мактанып, гүлдөрүн жыттагылады, өпкүлөдү. Ошентти да гүлдөрүн тырсылдатып үзө баштады:

- Мен катып коём.

Эртеси караса “катып койгон” гүлдөрүнүн өңү өчкөн, соолуган. Бул эмнеси?

Асык гүлдөрүнө суу сээп жүрүптүр. Гүлдөрү кечээкиден да көп, кызыл-тазыл.

- Мен гүлдөрдү жакшы көрөм... үзбөйм, багам...

Буга Кастайдын ичи күйдү, ыйлады. Гүлдөрү да шүмүрөйдү. соолуп жатты. Кимиси гүлдөрдү жакшы көрөт? [5. 244-б.]

Бул чыгарманын экологиялык тарбия берүүдөгү мааниси балдарга айтпаса да түшүнүктүү. Демек гүлдү жакшы көргөн адам жыттап үзүп, катып албастан, сугарып карап багуу керек экендигин айтпай коюу мүмкүн эмес.

Көпчүлүк учурда балдар: “Чөп эмнеге, кимге керек?”- деген суроону узатышат. Тарбиячы: “Чөп жаныбарлар жана адамдар үчүн керек. Көптөгөн жаныбарлар чөп менен тамактанышат. Алардын ансыз жашоосу жок. Чөптө көптөгөн витаминдер, азыктар бар, жаныбарлардын энелери чөптү жеп, өзүнө сүт топтошот. Сүтү менен балдарын багат. Ал эми адамдар жаныбарлардан сүт азыктарын, эт азыктарын алышат. Чөптөн көптөгөн дары-дармектер алынат. Алар адамдарды айыктырат. Ошондуктан зарылдыгы жок эле чөптү тебелеп, үзүүнүн кереги жок” деп балдарга жалпак тил менен түшүндүрүп берүү керек.

Паркта, бакчада гана сейилдебестен зоопаркка да сейилдөөгө барып, жаныбарлардын да адам баласына керектигин, алардын жашоосу менен да тааныштыруу керек. Алар эмне менен тамактанарын, алар тамактар да жаратылыштын бир бөлүгү экенин айтып түшүндүрүү керек. Жаныбарлар да адамдардын аяр мамилесине, багуусуна, камкордугуна муктаж экенин балдар сезгендей болуусу шарт.

Мектеп жашына чейинки куракта шарттуу рефлексстердин өнүгүүсү тездейт, убактылуу байланыштардын татаал системасы түзүлө баштайт, Тартип, токтоолук, негиз катары шарттуу тормоздоонун өнүгүүсү байкалат. 2-сигналдык системанын ишинин өнүгүүсүнүн натыйжасында бала чоңдордун сөз инструкциясына, түшүндүрүүсүнө, талабына байланыштуу өзүнүн жүрүм-турумун контролдоп жөнгө салууга көнүгөт. Алар зарыл болгон тыюу салууларды кабылдайт.

Чоң кишилердин мамилесине болгон керектөөнүн натыйжасында мектеп жашына чейинки балада таанып-билүүдөгү жөндөмдүүлүк керектөөлөр өнүгөт.

Балдарды жаныбарларга кам көрүүгө үйрөтүү

Балага тарбия берүүдө ата менен апанын милдети, таасири чоң. Качан ата -энелер өздөрүн курчап турган дүйнөнү сүйүшсө, анда алар балдарын да табиятка аяр мамиле жасоого тарбиялай алышат. Апасы гүлдөрдү кантип этияттап сугарып, үй жаныбарларына кам көрөрүн, атасы кышкы канаттууларды багып жатканын көрүп, бала да ошону үйрөнөт. Эгерде балдар өсүмдүктөргө жана жаныбарларга ырайымсыз мамиле кылса, буга көбүнчө ата-энелер күнөөлүү. Эгер мындай учур кездешсе, тарбиячылар ата-энелерге түшүндүрүү иштерин жүргүзүшү керек болот. Үй -бүлөнүн бойго жеткен мүчөлөрү жүрүм -туруму менен табиятка тескери мамилесин көрсөтсө, анда бала жаратылышты коргоо керек экенин биле

албайт. Биргелешкен аракеттерден кийин гана ымыркайдан тарбиялуу жана жаратылышты сүйгөн адам өсүп чыгат.

Айрыкча, элет жеринде жашаган балдар жаныбарлар менен өтө тыгыз байланышта болот. Ар дайым аралашып бирге жүрөт. Себеби үй жаныбарлар элет жеринде багылат. Наристе кезинен эле мышык, күчүктү күндө көрүп, аларга кызыгып өсөт. Мектеп жашына чейинки курактан баштап аларга кам көрө баштайт. Айрыкча, күчүккө колунда бар тамагын берет. Мышыкка сүт берет. Короодогу кой-козу, улак, музоолор менен да аралаша баштайт. Аларды ата-энелери кандай багып жатканын көрүп турушат. Алардын кимиси эмне менен тамактанарын да биле башташат. Айрыкча ушул куракта жаныбарларга болгон кызыгуулары күч алып турган мезгил болот. Айрыкча ушул куракта балдарга жаныбарларга жана өсүмдүктөргө кам көрүүнү калыптандыра баштоо жакшы натыйжа берет. Жаныбарларды багууда мектепке чейинки курактагы балдарды аздан болсо да аралаштырып көрсөтө берүү туура. Аларга тыюу салуу жарабайт. Тескерисинче алардын адам баласына керектүү жактарын айта жүрүү керек.

Мисалы, уйду жакшы баксак ал бизге сүт берет. Апасы сүттөн каймак алат, каймактан май жасайт, чөбөгө алат. Айран уютат, айрандан сүзмө, сүзмөдөн курут жасайт. Канча бир сүт азыктарын уй берерин айтуу керек.

Ат адамдын канаты экенин, каалаган жагына унаа катары пайдаланарын түшүндүрүү керек. Кой-козудан жүн алынат, жүндөн кийим, кийиз жана башка бир топ буюм жасаларын да балдарга айтып берүү абзел.

Ал эми үй канатуулары да балдарды бул куракта абдан кызыктырат. Аларга жакын болушат. Жаныбарларга камкордук көрүүнү балдар үйрөтүү үчүн тоокторго жем берүүнү балдарга тапшырса да болот. Бул балдардын колунан келет жана ала үчүн кызык. Т.Тыныбековдун “Чаар тоок” ырын үйрөтүү балдар үчүн ашыктык кылбайт:

Чыбыр чаар тоогум,
Эриккенде шогум.
Кумшекердей ак карга
Канатыңды чапкыла.
Көңүлүңдү ачайын,
Көп-көп таруу чачайын.
Бирин койбой терип же,
Түтү, түтү, эринбе.
Кыштын көргүн иштерин
Кычыратат тиштерин.
Учуп бийик чыга кой,
Жумурканды туба кой.
Карыган чилде жөткүрсө,
Кылыч кармап кеч кирсе
Жылуу сенин түнөгүн,
Түнөккө кир түнөгүн. [5. 175-б]

Үйдө берилген таанып-билүүнү тарбиячылар улантып балдар бакчасын жаныбарлар тууралуу ырларды, табышмактарды, жомокторду окуп берип, ал боюнча видеолорду, сүрөттөрүн көрсөтүп, ал тургай болсо өзүн көрсөтсө да балдарга алда канча таасирдүү болот.

Шаар жеринде өскөн балдарга ата-энелери аквариум коюп берип, балыктарды же куштун түрүн багып өстүрүп келишет. Бул туура. Үйдөгү балдар аларга маалында тамак берип, аларды аяп, багып, кам көрүп турганы жакшы.

Үй жандыктарын, же үйдө багылган жаныбарларды эле эмес, айлана-чөйрөдөгү башка жаныбарларга да кам көрүүнү үйрөтүү керек. Мисалы, “Сактагыла куштарды” ыры аркылуу куштарга кам көрүүгө тарбияласа болот.

Сактагыла куштарды
Чыйырчыктарды өлтүрбөгүн,
Салмоор менен атпагын.
Көп курттарды жок кылышат.
Уя жасап сактагын.

Чабалекей учуп келсе,
Ал биздин дос тийбегин
Үй ичине уя салса,
Билбей бузуп жүрбөгүн.

Пайдалуу куш бизде аз эмес,
Баарын таанып билип ал.
Бак башына келиштирип
Дос куштарга уя сал. [5. 170-б.]

Бул ырды балдарга жаттатып, же окуп берип маанисин түшүндүрүү керек. Ушуга эле улай балдарга канатуу куштар тууралуу түшүнүк берип, алардын түрлөрүн үйрөтүү үчүн А.Кыдыровдун “Чабалекей”, “Чакчыгай”, “көк кытан”, А.Токтомушевдин “Чыйырчык дос”, “Күкүк”, “Үкү”, Кайда болсо бытпылдык”, А.Осмоновдун “Кара чыйырчык” ж.б. ырлары менен улантса болот:

Оюн көнүгүүлөрү аркылуу экологиялык билим, тарбия берүү **“Ким кантип кыйкырат” оюну**

Ар бир бөбөккө жан-жаныбарлардын оюнчуктары таратылып берилет. Бөбөктөр оюнчук үйгө жашынышат. Тарбиячы: "Бул үйдө ким жашайт? –деп сурайт.

Ку - ке - ре - ку !
Ма - ма - ма !
Ме - ме - ме!
Мө - мө - мө!
Ав - ав - ав ! ж.б.

Билбеген балдарга айтып үйрөтөт.

“Жаныбарлар менен таанышуу” оюну

Балдар уй мүйүз тартып отурушат. Тарбиячы аларга оюнчук жаныбаларды көрсөтөт. Мисалы, итти.

Бул эмне?

Ит кантип үрөт?

Кана ким жакшы Туурайт?

Иттин бул эмнеси? – деп кулагын, куйругун, бутун, жонун, тишин көрсөтөт. Оюнчук ит менен ар бир балага келет. Бөбөктөр итти кармалап көрүшөт.

Ит тамак сураганын уккуңар келеби?

Кана кантет?

Ит тамак сураганда "ав-ав" дейт.

Мына ошентип ар бир оюнчук жаныбарлар менен кызыктуу суроолорду тааныштырса болот. [5. 264-б.]

“Жашылчалар” оюну

Жашылчалар өскөн жанаша,

Бирин кылат тамаша.

Мен жакшымын сенден деп,

Көз кысышат талаша.

Саб и з: Сабиз болот менин атым,
Далайга кеткен атак-данкым.
Ооруларга беремин дем,
Менде көп витамин деген.

Пи я з: Менин атым пияз,
Ачууракмын бир аз.
Кууруса келет тамак даамы,
Жеп жүрүшөт барк күтүп,
Ушунда деп дүйүм дары.

К а р т о ш к а: Мен картошка дегенмин,
Курсагы тоет жегендин.
Ичим толгон береке,
Дайым жарайм керекке.
Крахмал деген унум бар,
Тайга бергис кунум бар.

Капуста: Мени капуста деп аташат,
Түрлүү тамак жасашат.
Катар-катар кабыгым,
Тим эле өзү дарынын.
Миндеген жылдар беремин,
Ааламга кеткен тарыхым [5. 271-б.]

Бул сыяктуу оюндар дагы “Талаада эмне өсөт?” оюну менен да уланса болот. Мындан сыркары балдар бакчаларында жыл сайын өтүп келген “Кел, Нооруз”, “Алтын күз” майрамдары балдарга экологиялык билим, тарбия берүүдө орду чоң. Бул майрамдарды жыйынтык жатканда да “жаратылыш баарын бизге берет, биз аларды коргошубуз, аяр мамиле жасашыбыз керек” деген чакырыктар менен жыйынтыкталышы абдан маанилүү.

Мектеп жашына чейинки куракта баланын аң-сезиминин өнүгүүсү менен катар жүрүм-турумдун өзгөчөлүгү туюла баштагандыктан бул мезгил инсандын калыптанышынын баштапкы этабы катары каралат. Бул куракта баланын психикасынын мындан ары өнүгүүсү – туюу, кабыл алуу, эс, ой процесси, элес жана чыгармачыл ургаал өнүгөт. Бала акырындык менен белгиленген максаттын негизинде аң-сезимдүү аракеттерге үйрөнөт. Ошондуктан бул курактагы баланы максатуу түрдө жаратылышка аяр мамиле жасоого тарбиялоо эң жакшы натыйжа берет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Камбарова Н.Р. Башталгыч мектептин окуучуларын экологиялык тарбиялоонун илимий-педагогикалык негиздери. [Текст] Магистрдик иш. Н.Р.Камбарова. – Ош, 2020. 110 б.
2. Ибраимов К. Мифологиялык архаика жана азыркы адабияттагы «Адам табият» концепциясы [Текст] / К.Ибраимов - Ф.: Илим 1991
3. Мектеке чейинки курактагы балдарды экологиялык тарбиялоо
4. Жумалиева Ж. Жаш курак психологиясы. [Текст] Окуу куралы. Ж.Жумалиева. – Бишкек, 1999. 255 б.
5. Мөл булак. [Текст] Тарбиячылар жана башталгыч класстын мугалимдери үчүн колдонмо. Түзгөн: Рахимова М.Р. 296 б.

УДК: 373.24

Бактыгулова Г.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Көчөрбаева А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

БАЛДАР ЫРЛАРЫН ОЮН АРКЫЛУУ ӨЗДӨШТҮРҮҮ

Аннотация. Балдар ырлары - таанып-билүүнүн жана тарбиянын булагы. Балдар ырлары адам, анын жашоо тиричилиги, жаратылыш, коом, эмгек, кулк-мүнөз жөнүндөгү балдардын түшүнүктөрүн өстүрүп, тарбиянын бардык элементтерин үйрөтөт. Ал баланын таанып билүүсүн андан ары өнүктүрүү үчүн жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга карай окуусун улантып, байытып жүрүп олтурат.

Биз макалабызда балдар ырларын оюну аркылуу өздөштүрүүнүн жолдорун карайбыз. Себеби, психологияда оюн баланын айлана-чөйрөдөгү адамдардын аракетин, алардын өз ара мамилесин чагылдыруучу активдүү ишмердүүлүк катары каралат. Мектеп жашына чейинки балада оюн негизги иш-аракет, эмгекке даярдоонун мектеби жана тарбиялоонун каражаты. Оюнда бала өзүнүн ички сезимин, мамилелердин системасын чагылдырып, өз ара макулдашууга, бирин-бири түшүнө билүүгө үйрөнүп, эрк аракеттери калыптанат. Бала оюнда аракеттерди өздөштүрүүдө ар кандай заттар аркылуу көнүгөт, мунун натыйжасында анда белгилүү инсандык сапаттар түзүлөт.

Негизги сөздөр: балдар ырлары, сөз оюндары, анаграмма, логогриф, метаграмма, шарада, полиндром сөз, акробы, кыймылдуу оюндар, дидактикалык оюндар, чыгамачылык оюн.

Бактыгулова Г.

преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Кочербаева А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ОСВОЕНИЕ ДЕТСКИХ ПЕСЕН ЧЕРЕЗ ИГРУ

Аннотация. Детские песни-источник познания и дисциплины. Детские стихи воспитывают представления детей о человеке, его быте, природе, обществе, труде, характере, учат всем элементам воспитания. Он продолжает и обогащает обучение ребенка от легкого к сложному, от простого к сложному для дальнейшего развития познавательных способностей.

В нашей статье мы рассмотрим способы освоения детских песен через игры. Это связано с тем, что в психологии игра рассматривается как активная деятельность ребенка, отражающая действия окружающих его людей, их взаимоотношения. У ребенка дошкольного возраста игра является основным видом деятельности, школой подготовки к труду и средством воспитания. В игре ребенок отражает свое внутреннее чувство, систему отношений, учится соглашаться друг с другом, понимать друг друга, формируются волевые действия. Ребенок тренируется через различные вещества в освоении действий в игре, в результате чего у него формируются определенные черты личности.

Ключевые слова: детские стихи, словесные игры, анаграмма, логогриф, метаграмма, шарада, полиндромное слово, подвижные игры, дидактические игры, творческая игра.

Baktygulova G.

teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek ct.

Kocherbayeva A.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

MASTERING CHILDREN'S SONGS THROUGH PLAY

Annotation. Children's songs are a source of knowledge and discipline. Children's poems educate children's ideas about a person, his way of life, nature, society, work, character, teach all the elements of education. It continues and enriches the child's learning from easy to difficult, from simple to complex for further development of cognitive abilities.

In our article, we will look at ways to master children's songs through play. This is due to the fact that in psychology, play is considered as an active activity of a child, reflecting the actions of people around him, their relationships. For a preschool child, play is the main activity, a school of preparation for work and a means of education. In the game, the child reflects his inner feeling, the system of relationships, learns to agree with each other, understand each other, volitional actions are formed. The child trains through various substances in mastering the actions in the game, as a result of which certain personality traits are formed.

Keywords: nursery rhymes, word games, anagram, logogriff, metagram, charade, polydromic word, akroyr, outdoor games, didactic games, creative game.

Балдар ырлары - таанып-билүүнүн жана тарбиянын булагы. Ал коомубуздун болочок татыктуу мүчөсүн, жеке адамды – инсанды калыптандырууда бөтөнчө зор роль ойнойт. Мектепке чейинки курактагы балдар жамандын четке кагып, жакшыны өзүнө алууга, эл-жерди коргоого даяр турган атуулдук сезимди өстүрүүгө, адамды баалоого, табият кооздугун, сулуулукту көрө билүүгө, баркына жетүүгө балдар ырлары аркылуу жетишишет.

Балдар ырлары адам, анын жашоо тиричилиги, жаратылыш, коом, эмгек, кулк-мүнөз жөнүндөгү балдардын түшүнүктөрүн өстүрүп, тарбиянын бардык элементтерин үйрөтөт. Ал баланын таанып билүүсүн андан ары өнүктүрүү үчүн жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга карай окуусун улантып, байытып жүрүп олтурат.

Балдар ырлары айлана-чөйрөгө, жаратылыш кубулуштарына, өсүмдүктөр, жаныбарлар дүйнөсүнө, ал гана эмес коомдогу тарыхый окуяларга аралашып өз алдынча байкоого, ой жүгүртүүгө түрткү берет. Алар бара-бара баланын эстетикалык суроо талабын канаттандыруучу поэтикалык каражат болуп калат.

Мектепке чейинки курактагы балдар өтө сезимтал келет. Бул куракта анын аң-сезиминин өнүгүүсү менен катар жүрүм-турумдун өзгөчөлүгү туюла баштагандыктан бул мезгил инсандын калыптанышынын баштапкы этабы катары каралат. Бул куракта баланын психикасынын мындан ары өнүгүүсү – туюу, кабыл алуу, эс, ой процесси, элес жана чыгармачыл ургаал өнүгөт. Бала акырындык менен белгиленген максаттын негизинде аң-сезимдүү аракеттерге үйрөнөт. Ошондуктан балага максаттуу түрдө бир нерсени таанытууда ага ар тараптуу маалымат берүү, же ар тараптан баланынын таанып-билүүсүн өнүктүрүү керек.

Баланын дүйнө таанымын, көз карашын иштеп чыгуу, идеялык, адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүү, алардын кеп байлыктарын өстүрүү менен турмуш-тиричиликти таанууга үйрөтүп, жалпы кругозорун кеңейтүү үчүн балдар ырларын балдар бакчасында, айрыкча жогорку топтордо оюн ыкмалар менен окутуу зарылдыгы келип чыгат.

Оюн аркылуу балдар ырларын окутуу боюнча атайын методикалык иштемелер жана атайын илимий изилдөөлөр жокко эсе. Бул биздин **ишибиздин актуалдуулугун аныктайт.**

Психологияда оюн баланын айлана-чөйрөдөгү адамдардын аракетин, алардын өз ара мамилесин чагылдыруучу активдүү ишмердүүлүк катары каралат. Мектеп жашына чейинки балада оюн негизги иш-аракет, эмгекке даярдоонун мектеби жана тарбиялоонун каражаты. Оюнда бала өзүнүн ички сезимин, мамилелердин системасын чагылдырып, өз ара макулдашууга, бирин-бири түшүнө билүүгө үйрөнүп, эрк аракеттери калыптанат. Бала оюнда аракеттерди өздөштүрүүдө ар кандай заттар аркылуу көнүгөт, мунун натыйжасында анда белгилүү инсандык сапаттар түзүлөт [1. 114-бет.].

Психологиялык жана педагогикалык адабияттарда оюндун бир нече түрлөрү белгиленген.

1. Кыймылдуу оюн баланын ден-соолугун чындоонун, эрк аракеттеринин калыптанышынын, коллективде жүрүм-турумдун эрежесин өздөштүрүүнүн каражаты.

2. Дидактикалык оюнда баланын таанып-билүү мүмкүнчүлүгү активдешет, акыл-эсинин өнүгүүсүнүн шарты.

3. Сюжеттүү же чыгармачыл оюнда – бала чоң кишилердин жүрүм-турумун, ишин туурап, окшоштуруп оюн аркылуу чагылдырат. Оюн психикалык процесстердин пайда болуп калыптанышына таасир этет [2.].

Бала бакчада оюндун баардык түрлөрүн уюштуруп өткөрүү менен балдар ырларын үйрөтсөк болот. Мисалы, балдар акыны Т.Самудиновдун:

Бир, эки, үч, төрт, беш, -Кыймылдаттык
буттарды.
Бир, эки, үч, төрт, беш,
-Туурайлы эми куштарды.
Бир, эки, үч, төрт, беш, -Болбойлуу
алагды,
Бир, эки, үч, төрт, беш, -
Көнүгүүнү баштайлы. [3. 112-бет.]

Ырды балдарга жаттатып күнүгө эртен менен көнүгүүдө же балдардын чарчап бара жаткан учурларында ырдатып көнүгүү жасатуу балдарга абдан таасирдүү болот.

Аюу тоого барабыз

Аюу чээнге барабыз
Дап-дап, (буттарын дабыратат)
Алма терип алабыз.
Шап-шап (колдорун өйдө көтөрүп алма үзгөндөй болушат)
Аюу уктап жатканда
Быш-быш (колдорун кулактарына жазданып уктамыш болушат)
Үйүбүзгө кайтабыз
Дап-дап (буттарын дабыратат)

Бул ырды музыканын коштоосунда обону менен ырдатып, ага кыймыл кошуу менен үйрөттү да балдардын эске тутуусун, элестетүүсүн музыкалык шыгын ойготот.

Көпөлөк

Балдардын ичинен бирөө көпөлөк болуп, "учуп" кетет. Калгандары колдорун булгалашып, аны чакырууга тийиш. Бул мезгилде төмөнкү ырды ырдашат.

Көпөлөк, көпөлөк,
Үйүң ачык калды.
Камырың ачып калды, Балаң
ыйлап жатат, Байталың тайлап
жатат. Бээң саалбай калды.
Көйнөгүң жуулбай калды.
Буудайың куурулбай калды.
Көпөлөк, көпөлөк Кел, кел...
А. Токтомушев [4. 267-бет.].

Балдардын акыл эсин, ойлоосун өстүрүүдө дидактикалык оюндардын ичинен “сөз оюндарынын” Кыргыз акын-жазуучуларынын «Бир тамгада ката бар», «Уйкаштарын өзүң тап», «Аяккы сөздү өзүң тап», «Баш тамгасын өзүң тап», «Эмнени сүйлөштү?», «Бүгүн баары тескери» өңдөнгөн материалдар оюн түрүндө колдонууга өтө ыңгайлуу. Мисалы балдар акыны Ы.Кадыровдун “Сөз оюндарынан” [5. 37-бет.] карап көрөлү:

Анаграмма - адегенде табышмакталган сөздү таап, андан кийин ал сөздөгү айрым тамгалардын ордун алмаштыруудан жаңы сөз алынуучу сөз оюн.

Жолборс түстүү бир өндү,
Жакшы ойлонсоң табасың.
Тамгаларын которсоң,
Бир идишти аласың.
(Чаар - Чара)

Качыратып кар басып,
Кыш мезгилде киесиң.
Алмаштырсаң тамгасын,
Өкүнүчтү билесиң.
(Өтүк - Өкүт)

Логогриф - адегенде табышмакталган сөздү таап, андан кийин ага мүчө уланса же кемитилсе, же кошумча тамга кыстарылса жаңы сөз келип чыгуучу сөз оюну.

Шатырата санасаң,
Бирдиктеги бир сан.
«Н» тамгасын уласаң,
Баалуу асыл металл.
(Алты, Алтын)
Үч тамгадан аты бар,
Ушул айды ким сүйбөйт.
Башына «саа» уласа,
Анда желге үлпүлдөйт.
(Май, Самай)

Топ эмес, бирок жели көп,
Айыл эмес, бирок эли көп.
Бир үндүүдөн өзгөргөн,
Бул өзү деги кандай сөз.
(Шар, Шаар)

Метаграмма - адегенде табышмакталган сөздү таап, андан кийин ал сөздөгү бир тамганы башка тамгага алмаштыруудан сөздүн мааниси өзгөргөн оюн ыр.

«К» тамга менен башталса,
Кишинин болот жашы.
«Т» тамга менен башталса,
Турган үйүңдүн аты.
(Курак, Турак)

Төрт тамгадан турган сөз,
Эне тилде көп болот.
Төртүн «ө»сүн өзгөртсө,
Торт деп балдар жеп коёт.
(Төрт, Торт)

Шарада - ар бири өз алдынча сөздү түшүндүргөн эки сөздү бириктирип окуганда негизги табышмакталган сөз алынуучу оюн ыры.

Ойлоп туруп бир түстү,
Ичинде бар аласы.
Итке айтылчу бир сөздү,
Ага улап койсоңор,
Бир кайберен баласы.

(Чаар+чык)

Биринчиси бел боо,
Экинчиси түс.
Кураштырып окусаң,
Бир жакшы буюм
Жасаган уз.

(Кур+ак)

Полидром - оң тетири окуса да бир эле сөз келип чыкчу сөз оюну

Күчүктү тетири окусаң күчүк,
Күкүктү тетири окусаң күкүк.
Кичикти тетири окусаң кичик,
Кызыкты тетири окусаң кызык.

Кандай окусаң да,
Кымыз куйган идиш.
Кыргыз болгон соң,
Милдетин аны билиш.

(Чанач)

Баш тамгаларын кураштырып окуса бир сөз чыкчу оюн ыры

Адам, айбан,
бардыгы, дем алгандын
аты эмне?

Башы жалпак,
Аягы балчак.
Көзү тосток,
Аябай коркок

Темирден
аттын бутуна,
кадалгандын
аты эмне?

Адамдардын эле эмес жаныбарларды тууроону да балдар абдан жакшы көрүшөт. Тууроону балдар дайыма өздөрү көрүп, аралашып жүргөн алардын айрым кылыктарын жакшы билген жаныбарларды тууроо балдарга жагымдуу. Аларды берилип көргөнүндөй, билгениндей жакшы туурашат. Ошондуктан балдарга жакшы тааныш үй жаныбарлары

тууралуу ырларды айтууда алардын кыймыл-аракетин, кулк-мүнөзүн чыгармачылык оюнда ийгиликтүү аткарышат.

“Үй жаныбарлары” аттуу чыгармачыл оюнду балдар ырларынын негизинде жаныбарларды туурап ойнотсо болот. Оюнда бакчадагы балдар ар бири бирден үй жаныбарларынын ырларын жаттап ошол боюнча алардын кылык-жоруктарын чыгармачылык менен туурап, аткарып жаттаган ырларын аткарышат.

Мышыктын ыры

Таргыл ала мышыкмын
Баарыңарга кызыкмын.
Таранчы менен дос болуп,
Жөжөлөр менен ысыкмын.
Дүрбү салып ийниме,
Көз салам чычкан ийнине. [4. 178-бет.]

Музоо

Айланчыктап короону,
Үйдөн алыс баспаган.
Жай келгенде сайгактап,
Көлөкөлөп жатпаган.
Уй баласы музоомун,
Жоош деп баары мактаган.

Козу

Уктап калып кээде мен,
Карагандын түбүнө.
Элтең-элтең жүгүрүп,
Энемди издейм күйүгө.
Башты чайкап көргөндөр,
Шылдың кылып күлүшөт.
Төрт түлүктүн момуну,
Козу экен деп жүрүшөт.

Мамалак

Ача туяк болсом да,
Аска зоону аралап.
Тоолуу жерди мекендеп,
Томпондогон сабалап.
Мойнум кыска, башым чоң,
Мен топоздун мамалак

Улак

Так-так-так секирип,
Жар башында ойногон.
Тал-теректин кабыгын,
Мүлжүп жанын койбогон.
Текиреңдеп тоо-ташты,
Түз жер сымал жойлогон.
Эрменге өч эчкинин,

Эрке улагы мен болом. [5. 76-бет.]

Мындай ырлардын бир нечесин камдап алып, класска таратып бериш керек. Балдар түгөйлөшүп иштегенге үйрөнө баштаганда 3,4,5 ролдору бар ырларга өтүп, 2 же 3 баланы аткарып чыгармачыл оюн түрүндө үйрөтсө болот.

Түлкү менен каз

Түлкү:

- Каак, каак, калың каз,
Кармап жеймин, кардым ач.

Каз:

-Ай, ай, ач түлкү,
Андай дебе, оозуң бас

Түлкү:

-Каак каак калың каз,
Азыр жеймин алың аз

Каз:

-Ай, ай, ач түлкү,
Андай дебе, балам жаш.

Түлкү:

-Укпаймын сөзүңдү,
Кармап жеймин, ылдам кач.

Күчүк:

-Аав аав ач түлкү
Казды күчүк алдырбас.

Балдар ырларын жаттоо үчүн берерде балдардан кайсы жаныбарды жакшы көрөрүн, же кимдин үйүндө мышык бар, кимдикинде күчүк бар? Сен эмне үчүн ал жаныбарды жакшы көрөсүң? деген суроолорду берип, балдар жактырган жаныбардын ырын бергени оң натыйжа берет.

Мындай чыгармачылык оюн аркылуу балдар ырларын үйрөтүү керек.

Оюн - баланын инсандык сапаттарынын калыптаныш булагы жана тарбиялоонун каражаты. Оюн иш-аракетинде балдар коллективинде курбалдаштары менен мамилени жөнгө салууда оюн маанилүү орунга ээ болуп, жүрүм-турумдун нравалык нормасы түзүлө баштайт, нравалык сезим байкалат. Балдар оюнда активдүү, алар мурда кабыл алгандарын чыгармачылык менен кайра түзөт жана өздөрүн, эрк аракетгерин башкарышат. Башка адамдын образы аркылуу баланын жүрүм-туруму калыптанат. Өзүнүн жүрүм-турумун башка адамдын жүрүм-туруму менен дайыма салыштыруунун натыйжасында, балдар өзүн «мен» деп, жакшыраак билүүсү пайда болот. Демек, баланын инсан катары калыптанышында ролдук оюн өзгөчө таасир этет.

Пайдаланган адабияттар:

1. Жумалиева Ж. Жаш курак психологиясы. [Текст]: Окуу куралы. Ж.Жумалиева. – Бишкек, 1999. 255 б.
2. Богуславская, З. М. Развивающие игры для детей младшего дошкольного возраста [Текст]: кн. для воспитателя дет сада / З. М. Богуславская, Е. О.Смирнова. - М.: Просвещение, 1991. - 207 с.
3. *Самудинов Т. Ар бакчадан бирден гүл.* [Текст]: Балдарга *арналган ырлар жыйнагы. Т.Самудинов. – Бишкек, 2012. 550 б*
4. Мөл булак. [Текст]: Тарбиячылар жана башталгыч класстын мугалимдери үчүн колдонмо. Түз: Рахимова М.Р.
5. Кадыров Ы. Көп билүүгө дилгирмин. [Текст]: Кенже балдар үчүн [Текст]: Ы.Кадыров. - Бишкек , 2018.

УДК:371.3.011.4

Бейсен А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

azamatbeisen06@gmail.com

КОЛЛЕДЖДИН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУДА КОЛДОНУЛГАН ИННОВАЦИЯЛЫК БАШКАРУУ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Аннотация. Бул макалада колледждин социалдык-экономикалык тутумуна карата менеджменттин функцияларына салыштырмалуу талдоо жүргүзүлөт. Айрыкча, каралган маселелер Заманбап жетекчи-менеджер колледжди өнүгүү режимине өткөрүшү керек болгон башкаруу чөйрөсүнүн негизи болуп саналат. Функционалдык курамды мотивациялоо, дем берүү сыяктуу менеджменттин функциялары менен толуктоо бизге адам факторунун ролун жогорулатууга байланыштуу. Бул илимий башкаруу милдеттерин салыштыруу, анын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен коомдук-педагогикалык системасы катары Колледж новатордук башкаруу милдеттерин курамын жана мазмунун аныктоо үчүн жетиштүү болуп саналат жаңы иш курамын аныктоо үчүн критерийлерди аныктоого мүмкүндүк берет, алардын негизги кесиптик багыт болуп саналат. Колледждин бардык иш-аракеттери рыноктун суроо-талаптарына таянып, учурдагы жана стратегиялык максаттарды жана аларга жетүү жолдорун белгилөөгө багытталган.

Негизги сөздөр: функциялар, башкаруу, инновация, колледж, фактор, мазмун, система, критерийлер, кесиптик багыт.

Бейсен А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

azamatbeisen06@gmail.com

ФУНКЦИИ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ КОЛЛЕДЖЕМ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ПОВЫШЕНИИ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ функции менеджмента применительно к социально-экономической системе колледжа. Тем более, что рассмотренные вопросы являются основой, той управленческой средой, в которой современному руководителю-менеджеру приходится переводить колледж в режим развития. Дополнение функционального состава такими функциями менеджмента, как мотивация, стимулирование представляется нам необходимым в связи с повышением роли человеческого фактора. Приведенное сопоставление функций управления в науке позволяют выделить критерии для определения нового функционального состава, которые являются достаточными для определения состава и содержания функций инновационного управления колледжем как социально-педагогической системой с учетом ее специфических особенностей, основной из которых является профессиональная ориентация. Вся деятельность колледжа направлена на то, чтобы достаточно обоснованно, опираясь на запросы рынка, устанавливать конкретные текущие и стратегические цели и пути их достижения.

Ключевые слова: функции, управление, инновация, колледж, фактор, содержание, система, критерии, профессиональная ориентация.

Beysen A.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek ct.

azamatbeisen06@gmail.com

THE FUNCTIONS OF INNOVATIVE COLLEGE MANAGEMENT USED TO INCREASE ITS EFFECTIVENESS

Annotation. This article provides a comparative analysis of the management function in relation to the socio-economic system of the college. Moreover, the issues discussed are the basis, the managerial environment in which a modern head-manager has to transfer the college to the development mode. We consider it necessary to supplement the functional composition with such management functions as motivation and stimulation in connection with the increasing role of the human factor. The above comparison of management functions in science allows us to identify criteria for determining a new functional composition, which are sufficient to determine the composition and content of the functions of innovative management of a college as a socio-pedagogical system, taking into account its specific features, the main of which is professional orientation. All activities of the college are aimed at reasonably setting specific current and strategic goals and ways to achieve them, based on market demands.

Keywords: functions, management, innovation, college, factor, content, system, criteria, professional orientation.

Деятельность организации, как и человека, должна строиться на базе обоснованных принципов, которыми менеджер должен руководствоваться при принятии решений и выполнении всех других управленческих функций. Принципы синтезируют в себе объективность закономерностей управления. Принципы менеджмента – это общие закономерности, в рамках которых реализуются связи, отношения между различными

структурами, элементами управленческой системы, отражающиеся при постановке практических задач управления. Под принципами инновационного внутри колледжного управления подразумеваются основные руководящие положения, на которые ориентируется менеджер в процессе управления колледжем. Принципы управления определяют требования к содержанию, структуре, организации этого процесса. Они составляют идейную основу теории и практики управления, и используются как фундаментальные аксиомы. Сами по себе принципы управления могут отражать лишь отдельные стороны инновационного внутри колледжного управления, а их связь – отдельные отношения этих сторон:

1. *Системный*, рассматривающий любую организацию как совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих элементов, которые ориентированы на достижение конкретных целей.

2. *Процессный*, рассматривающий управление как непрерывную систему взаимосвязанных управленческих функций.

3. *Информационный*, предусматривающий обеспечение субъектов управления информацией для принятия решений.

4. *Коммуникационный*, предусматривающий систему установления связей и взаимодействия для обмена информацией.

5. *Координационный*, обеспечивающий систему установления взаимодействия элементов различных уровней в соответствии с их полномочиями.

6. *Мотивационный*, стимулирующий процесс побуждения к деятельности.

7. *Маркетинговый*, предусматривающий ориентацию управляющей системы при решении любых задач на потребителя.

Вышеперечисленные критерии, по нашему убеждению, являются достаточными для определения состава и содержания функций инновационного управления колледжем как социально-педагогической системой с учетом ее специфических особенностей, основной из которых является профессиональная ориентация.

Мы предлагаем следующий состав функций инновационного внутриколледжного управления:

- мотивационно-целевая;
- планово-прогностическая;
- организационно-исполнительская;
- контрольно-диагностическая;
- информационно-аналитическая;
- маркетинговая.

Рассмотрим сущность выделенных функций и определим направления их более эффективной реализации в управлении колледжем.

Мотивационно-целевая функция. Основная задача мотивационно-целевой функции заключается в том, чтобы все члены педагогического коллектива ясно осознали цель всего учебно-воспитательного процесса и четко выполняли работу в соответствии с делегированными им обязанностями и планом. Имеется множество определений понятия «цель». Одним из показателей является образ будущего результата, который может быть представлен либо в виде образов и моделей, либо в виде понятий и суждений. Образ будущего результата становится целью только тогда, когда имеются потребности, мотивы, желание достигнуть результат. Таким образом, стремление к достижению будущего результата является еще одним признаком понятия цели. Цель – это осознанный желаемый

результат, а успех – это реализованные цели. Каждый человек стремится к успеху. В достижение целей, которые он сам перед собой ставил, и в формировании которых он принимал участие, человек вложит больше личной энергии [2, с. 65].

Управление, которое строится на мотивационной основе, с учетом фактора мотивации, учитывает человеческий фактор. Человеку свойственны многие потребности: в самовыражении, лидерстве, достижении успеха, защите собственных интересов, деловом общении, сотрудничестве и т.д. Мотивировать сотрудника – это значит затронуть его важные интересы, дать им шанс реализоваться в процессе работы.

Остановимся на основных условиях, стимулирующих мотивацию деятельности в колледжном коллективе:

- комфортная пространственная учебно-производственная среда;
- благоприятный психологический климат;
- формирование совместимых рабочих групп для делового и педагогического сотрудничества;
- творческая атмосфера;
- поддержка руководителем новых идей и инновационных проектов;
- автономность и независимость инновационной деятельности от внешнего и внутриколледжного давления;
- целесообразный подбор и расстановка кадров в соответствии с их возможностями и способностями;
- постоянное стимулирование педагогической изобретательности;
- стимулирующая инновационную деятельность методическая служба;
- инновационные системы повышения квалификации, построенные на альтернативной основе [6, с. 54].

Планово-прогностическая функция. Прогнозирование и планирование можно определить как деятельность, направленную на оптимальный выбор целей и разработку ранжирования проблем, создание программ достижения целей и устранения проблем. Системный подход к выполнению данной функции обеспечивает сочетание перспективного прогнозирования и текущего планирования, согласованность прогнозов и планов на всех уровнях управления. Одним из действенных путей совершенствования этого вида деятельности является внедрение проблемно-ориентированного анализа и на его основе комплексно-целевое планирование (создание комплексно-целевых программ). Цели и задачи программной деятельности по проблемно-ориентированному анализу строятся на основе тщательного анализа социального заказа с одной стороны, текущей обстановки в колледже и прогнозов его развития, с другой. К действиям, вытекающим из поставленных целей и задач, должны предъявляться группы требований:

1. Кто должен учить в колледже?
2. Чему должны учить в колледже?
3. Кто должен учиться в колледже?
4. С каким результатом должны учиться в колледже?
5. Какие условия учебы и работы должны быть в колледже?
6. На какую перспективу должен работать колледж? [4, с. 419].

На основе определения социального заказа и группы требований строится структурирование и ранжирование проблем (кого или чего эти проблемы касаются?). На основе проблемно-ориентированного анализа, отобранные цели и задачи в комплексно-

целевой программе должны быть согласованы во всех звеньях, одобрены большинством коллектива, реалистичны, адаптированы к новым условиям, повышать уровень мотивации и стимулирования, обеспечивать контроль.

Организационно-исполнительская функция – особая стадия, от которой зависит качество функционирования и развития объекта и несет в себе основной потенциал социального преобразования колледжа. Организация работы колледжа характеризуется как деятельность субъекта управления по формированию определенной структуры. Организационные отношения можно определить как связи между людьми, возникающие при распределении полномочий и закреплении за ними функций их совместной деятельности, отражающие процессы разделения и кооперации труда. Повысить эффективность системы организационных отношений на всех уровнях управления колледжем – это важнейшая цель колледжного менеджера. К основным направлениям повышения эффективности реализации данной функции относят реализацию личностно-ориентированного подхода к организации деятельности; научно и практически обоснованное распределение функциональных обязанностей внутри аппарата управления руководителем колледжа и членами педагогического коллектива; рациональную организацию труда; формирование относительно автономных систем внутреннего управления. Организационно-исполнительская функция несет в себе огромные резервы повышения эффективности инновационного внутриколледжного управления.

Контрольно-диагностическая функция. Одной из важнейших управленческих функций является контроль. Он непосредственно связан с функцией целеполагания. Контроль – это постоянное сравнение того, что есть, с тем, что должно быть. Контроль – это процесс обеспечения достижения организацией своих целей. Процесс контроля состоит из установки стандартов, измерения фактически достигнутых результатов и проведения корректировок в том случае, если достигнутые результаты, существенно отличаются от установленных стандартов. Руководители начинают осуществлять функцию контроля с того самого момента, когда они сформулировали цели и задачи и создали организацию. Контроль является неотъемлемым элементом самой сущности всякой организации. По этому поводу Лебедева Н.А говорила: «Контроль и определение направления – это синонимы» [6, с. 38]. Всем известно, что контроль не пользуется любовью; это объединяет и контролирующих, и контролируемых. Со словом «контроль» можно ассоциировать чувства неопределенности и беспокойства. Использование человекоцентристского направления в менеджменте, доверие к человеку потребовали и изменения взглядов на контроль, как на функцию, которая сковывает творческое начало в человеке, связывает его инициативу. Принцип уважения и доверия к человеку не совместим с всеобщим, жестким контролем [6, с. 54]. «Для успешного функционирования организаций необходим контроль, без него начинается хаос», – пишет Ф. Тейлор [7, с. 187].

Для решения этого противоречия нужно полностью изменить психологическую основу контроля:

- необходима систематическая работа менеджера с сотрудниками по формированию общности лично-профессиональных и общих целей;
- огромное значение приобретает мотивирование трудовой деятельности;
- широкое использование самоконтроля.

Демократизация менеджмента меняет взгляд на функцию контроля. Это выражается в следующем:

– контроль должен рассматриваться как услуга, которую менеджер оказывает своим сотрудникам;

– контроль – условие уверенной и безопасной работы.

Внутриколледжный контроль представляет вид деятельности руководителей совместно с представителями общественных организаций по установлению соответствия функционирования и развития всей системы учебно-воспитательной работы государственным общеобязательным стандартам. Внедрение педагогической диагностики в практику работы педагогов, руководителей и методистов помогает рассматривать все явления жизни колледжа через призму педагогического анализа их причин. Колледж, как развивающаяся и развивающаяся система может осуществлять постоянный внутриколледжный контроль (самоконтроль) на своем уровне, но вместе с тем для обеспечения единого государственного базисного уровня знаний, умений, навыков и уровня воспитанности необходима и государственно-общественная экспертиза на диагностической основе. Процесс инновационного управления требует надежной обратной связи управляющей и управляемой подсистем на любом уровне. Именно внутриколледжный мониторинг (контроль), как технологическая услуга с позиции менеджмента, в демократизирующемся и развивающемся колледже в различных его формах и методах обеспечивает такую обратную связь, являясь важнейшим источником информации для каждого участника процесса [5, с. 76].

Повышение эффективности управления колледжем необходимо начинать с создания или преобразования системы информационного обеспечения. Руководитель-менеджер должен иметь обязательный объем информации о состоянии и развитии всех процессов в подсистемах, на которые он призван оказывать управленческие воздействия. Для подсистем, где информационное обеспечение отсутствует, целью будут моделирование и организация простейшего информационного обеспечения или дальнейшая модернизация с использованием новых средств [8, с.62]. Для создания банка данных вся тематическая информация делится на несколько блоков: качество знаний и качество преподавания; уровень воспитанности и воспитательная работа; работа с педагогическими кадрами; работа с родителями, общественностью и предприятиями, состояние внутриколледжного управления, материально-техническая база; сведения об учащих и родителях и др. При этом важно помнить, что своевременная, достоверная, полная по объему информация побуждает руководителя и педагогов к деятельности. Групповые и индивидуальные потребности и мотивы предполагают введение системы информационного обеспечения.

Педагогическим анализом информации называется функция управления, направленная на изучение фактического состояния, дел и обоснованности применения различных способов, средств для достижения целей, а также на объективную оценку результатов педагогического процесса и выработку регулирующих механизмов по переводу системы в новое качественное состояние. В практике работы менеджера образования важное место занимают вопросы формирования у педагогов умения проводить самоанализ урока и внеурочной воспитательной работы. Вместе с тем менеджер должен уметь проводить самоанализ собственной управленческой деятельности, оперативно выявлять и корректировать возникающие проблемы, анализировать результаты работы колледжа. В проведении педагогического анализа конечных результатов деятельности колледжа можно выделить четыре основных этапа [1, с. 32].

Первый этап – осуществляется сбор информации о состоянии учебного процесса, управленческой деятельности в учебном году, ее классификация по основным блокам,

оценивается каждый блок, и выявляются факторы, способы и средства, положительно и отрицательно влияющие на развитие колледжа.

Второй этап – структурно-функциональное описание предмета анализа. Для того чтобы представить предмет анализа в целом, необходимо изучить способ связей и, главное, педагогических усилий, методов, средств и воздействий по достижению результатов деятельности.

Третий этап – анализ причинно-следственных связей в следующей логической цепочке: явление – причина – условие – следствие. На этом этапе выясняется, почему произошло то или иное явление.

Заключительный этап определяет степень достижения целей, подготавливаются материалы к Совету по итогам учебного года, формулируются цели и основные задачи на новый период. Главным условием осуществления информационно-аналитической функции является систематическая работа с управленческими и педагогическими кадрами.

Маркетинговая функция. Менеджмент и маркетинг – это две неразрывные стороны управления. Маркетинг генерирует цели, а менеджмент обеспечивает их достижение. Маркетинг – ключевой фактор предпринимательства, основа коммерческой деятельности менеджера, без которой он просто не может существовать. Под маркетингом понимается такая система управления организацией, которая направлена на изучение и учет спроса и требований рынка для более обоснованной ориентации в производственной деятельности организации на выпуск конкурентоспособных видов продукции в заранее установленных объемах. [9, с. 31]. Философия маркетинга предельно проста: производитель должен выпустить такую продукцию, которая заранее обеспечит, сбыт и получение фирмой (предприятием) намеченного уровня рентабельности и массы прибыли.

Список использованной литературы:

1. Баймолдаев Т.М. Менеджмент как метод управления современной школой. – Алматы, 1996. – 48 с.
2. Вазина К.П., Белиловский В.Д., Петров Ю.Н. Педагогический менеджмент (концепция, опыт работы). – М.: Педагогика, 1991. – 167 с.
3. Калдыбаева А.Т., Бектуров Т.М., Иманкулова С.Э. Роль современных педагогических технологий в формировании компетентности студентов-педагогов // Бюллетень науки и практики. – 2023. – Т. 9. – №11. – С. 418-422.
4. Каракулов К.Д. Управление общеобразовательной школой в условиях демократизации общества. – Алматы: Мектеп, 1991. – 186 с.
5. Конаржевский Ю.А. Менеджмент и внутришкольное управление. – М.: Педагогический поиск, 2000. – 224 с.
6. Лебедева Н.А. Менеджмент в образовании. – Алматы, 1996. – 108 с.
7. Тейлор Ф. Основы научного менеджмента. – М., 1992. – 420 с.
8. Третьяков П.И. Управление общеобразовательной школой в крупном городе. – М, 1991. – 126 с.
9. Чеботарев А.В. Демократизация внутришкольного контроля. – М., 1991. – 113 с.

УДК: 101.327

Бекбоева А.К.

философия илимдеринин кандидаты, доцент
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Мамытов Б.
магистрант
ТСУББИу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

КЫРГЫЗСТАНДА МУСУЛМАН БИЛИМ БЕРУУ СИСТЕМАСЫН РЕФОРМАЛОО МЕЗГИЛ ТАЛАБЫ

Аннотация: Бул макалада авторлор учурдагы кыргызстандык коомундагы светтик жана диний билим берүү системасындагы окуу программаларынын өзгөчөлүктөрүн талдоого алган. Негизги көйгөйлөрдүн бири катары Кыргызстандагы диний окуу жайларынын предметтик стандарттарын өзгөртүү зарылдыгы тастыкталып, диний билим берүү мекемелеринин бүтүрүүчүлөрү мусулман интеллигенциясын калыптанышына өбөлгө болоору белгиленген. Макалада чет элдик тажрыйбанын негизинде Кыргызстанда диний билим берүүнүн үч негизги модели бар экенин көрүүгө болот. Авторлор, учурда азыркы коомдун суроо-талаптарын жана керектөөлөрүн эске алган жогорку исламдык билим берүүнү калыптандыруу артыкчылыктуу болуп саналган бирдиктүү билим берүү стандарттарынын кабыл алынышы зарылдыгы көрсөтүлгөн. Ошондой эле, бардык диний окуу жайлары билим берүү министрлиги менен биргеликте иштеши жана мүмкүн болушунча жалпы талаптарга бардык талаптарды жакындатуу керек. Диний окуу жайларына жана жалпы окуу жайларына коюлган талаптардан айырмачылыктар дээрлик болбошу абзел. Ал эми, жалпысынан алганда, авторлор, диний билим берүү мекемелери мусулман интеллигенциясын даярдоону максат кылган классикалык Ислам билимин камтыган диний-светтик окуу пландарын түзүү мезгил талабы болууда деген пикирге келишкен.

Негизги сөздөр: мамлекет, коом, ислам, тарых, теология, светтик, диний билим берүү, институт, мекеме, стандарт.

Бекбоева А.К.

кандидат философских наук, доцент
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Мамытов Б.
магистрант
ИИСПО

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

РЕФОРМА СИСТЕМЫ МУСУЛЬМАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ-ВЕЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация: В данной статье авторы проанализировали особенности учебных программ в системе светского и религиозного образования в современном кыргызском обществе. В качестве одной из основных проблем была подтверждена необходимость изменения предметных стандартов религиозных учебных заведений в Кыргызстане, отмечено, что выпускники религиозных образовательных учреждений будут способствовать формированию мусульманской интеллигенции.

В статье на основе анализа зарубежного опыта обозначено, что в Кыргызстане существуют три основные модели религиозного образования. Авторы указали на необходимость принятия единых образовательных стандартов, что является приоритетом формирования высшего исламского образования, учитывающего запросы и потребности современного общества. Также все религиозные школы должны сотрудничать с Министерством образования и максимально приблизить все требования к общим требованиям. Между требованиями к религиозным образовательным учреждениям и общеобразовательным учреждениям практически не должно быть различий. И в целом авторы пришли к мнению, что назрела необходимость для религиозных образовательных учреждений создать религиозно-светские учебные программы, включающие классическое исламское образование, направленное на подготовку мусульманской интеллигенции.

Ключевые слова: государство, общество, ислам, история, теология, светское, религиозное образование, институт, учреждение, стандарт

Bekboeva A.K.

Candidate of Philosophy, Associate Professor
KSU named after I. Arabaev
Bishkek c.

Mamytov Bayaman

graduate student
IISPO
KSU named after I. Arabaev
Bishkek c.

REFORM OF THE MUSLIM EDUCATION SYSTEM IN KYRGYZSTAN IS A MATTER OF TIME

Annotation: In this article, the authors analyzed the features of educational programs in the system of secular and religious education in modern Kyrgyz society. As one of the main problems, the need to change the subject standards of religious educational institutions in Kyrgyzstan was approved and it was noted that graduates of religious educational institutions will contribute to the formation of the Muslim intelligentsia.

In the article, based on the analysis of foreign experience, it is indicated that there are three main models of religious education in Kyrgyzstan. The author pointed out the need to adopt uniform educational standards, which is a priority for the formation of higher Islamic education, which takes into account the demands and needs of modern society. Also, all religious schools should cooperate with the Ministry of Education and bring all requirements as close as possible to the general requirements. There are practically no differences between the requirements of religious educational institutions and general educational institutions. And in general, the author came to the opinion that there was a need for religious educational institutions to create religious

and secular curricula, including classical Islamic education, aimed at training Muslim intellectuals.

Key words: state, society, Islam, history, theology, secular, religious education, institute, establishment, standard

Эгемендүү Кыргыз Республикасында диний билим берүүнүн көлөмү бир топ көбөйдү. Кыргыз Республикасындагы диний уюмдар өздөрүнүн дин кызматкерлерин даярдоо максатында, диний окууларын, диний практиканын ыкмаларын сактоо жана диний ан-сезимди өнүктүрүү көздөгөн диний окуу жайларын ача башташкан. Анын негизинде, бүгүнкү күндө Кыргызстанда 91 диний окуу жайлары диний билим беришип келуудо, аларга токтолсок, анда:

- 77 ислам багытындагылар, анын ичинде: 1 университет, 9 институт жана 67 медресе;
- 16 христиандык - 7 жогорку жана 8 орто окуу жайлары [1, с.45].

Диний билим берүүнүн эки негизги принциптин негизинде аныкталган. Биринчиси, диний билим берүү өзүнүн табияты боюнча эки баскычтуу болушу зарыл: диний кызматкерлерди даярдоо жана жарандарга жалпы диний билим берүү максатын көздөшөт. Экинчиси динди жалпы билим берүүчү дисциплина катары окутууга умтулушат. Эгерде чет элдик тажрыйбага кайрыла турган болсок, диний билим берүүнүн үч негизги модели бар экенин көрүүгө болот:

- а) мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мектептерде жалпы диний билимди окутуу;
- б) диний окуу жайларда гана окутуу;
- в) мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мектептерде окутууга тыюу салуу.

Ал эми, Кыргызстанда мусулмандык билим берүү системасы негизинен диний мекемелердин алкагында калыптанган жана өнүгүп келе жатат. Белгилей кетсек, биздин өлкөдө исламдык билим берүүнүн салттуу системасына басым жасалат. Бул биринчи кезекте ислам окуу жайларында бүтүрүүчүлөрү менен байланыштуу, анткени алар диний билимин коомчулукка исламдын культтук иш-аракеттерин үйрөтүүгө умтулушууда. Негизинен алсак, диний билим берүү – дин кызматкерлерин даярдоо боюнча окуу жайлардын ишмердүүлүгү. Эгерде 1991-жылга чейин жергиликтүү дин кызматкерлери өздөрүнүн ислам багытындагы окуу жайларынын жоктугунан Бухара жана Самарканд шаарларындагы мусулман окуу жайларынан диний билим алып келише, 2008-жылдын баштап Ислам университетинде, 6 институтта, 50 медреседе жана окуу жайларынан диний билим алышууда [2, с.89].

Көптөгөн ислам окуу жайлары араб демөөрчүлөрүнүн каражатына курулганына карабастан, түрк адистерин мечит имамдарын кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу менен алектенет. Акыркы мезгилде Түркия Кыргызстандын мусулман диниятына белгилүү бир таасирин тийгизүүдө. Мындан тышкары, мамлекеттик кызматкерлер, изилдөөчүлөр жана эксперттер диний чөйрөнүн тарыхый, маданий жана салттуу өзгөчөлүктөрүнүн окшоштугунан улам мамлекет менен диндин ортосундагы мамилелердин түрк тажрыйбасына ыкташат. Ошондой эле, ислам окуу жайларынын жетекчилери бир нече жолу исламды окутууда түрк усулдарын колдонууну жана бул өлкөнүн тажрыйбасын тартууну жактап чыгышкан. Алардын ичинде светтик мамлекеттер аралык биргелешкен окуу жайлары, анын ичинде Кыргыз-Иран жана Кыргыз-Кувейт университеттери түзүлгөн. ОшМУда 1993-жылдан бери Түркиянын билим берүү мекемелери менен тыгыз байланышта иш алып барган Түркиянын «Дианет Вакф» фонду тарабынан каржыланган Борбор Азиядагы алгачкы теология (ислам) кафедраларынын бири ачылган. Ушундай эле факультет Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде, И.Арабаев атындагы КМУда теология факультети, Ж.Баласагын

атындагы Улуттук университетте дин таануу кафедрасы, Кыргыз-Орус Славян университетинде – “Дүйнөлүк маданияттар жана диндер” бөлүмү да диний билим берүүдө [3, с.65].

Биринчи ислам жогорку окуу жайы 1993-жылы 13-майда Бишкек шаарында ДУМКнын алдында иштеп жаткан медресенин базасында ачылган Хазрети Умар атындагы Ислам институту ачылган. Андан сон Кыргызстан мусулмандарынын экинчи Курултайынын токтомуна ылайык, 2003-жылдын 19-июнунда Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын өзүнчө буйругу менен Ислам институту Ислам университети болуп өзгөртүлгөн.

Мусулман имамдарынын жана мударистеринин сапаттык деңгээлин талдоо ислам билим берүү системасы туш болгон көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берди:

Биринчиден, квалификациялуу мусулман дин кызматкерлеринин кескин жетишсиздиги.

Экинчиден, бул иш-чаранын жаңычылдыгынан материалдык-техникалык жактан жабдылышы начар, тиешелүү диний окуу адабияттары, оргтехникалар, класстык бөлмөлөр ж.б. жетишсиз болгон.

Үчүнчүдөн, окуу-методикалык жактан камсыздоонун начардыгы, медреселер менен институттардын окуу программаларында айырмачылыктын жоктугу, ал эми көпчүлүк окуу жайлардын окуу курстары көбүнчө Куранды жаттоо жана диний ырым-жырымдарды аткаруудан гана турган. Диний дисциплиналарды окутууну заманбап шарттарга ылайыкташа албагандыгы жана ар кандай семинарлар жана тренинг программалары аркылуу тажрыйба алмашуу аркылуу мугалимдердин билимин жогорулатууга, диний квалификациясын, чеберчилигин жана практикасын жогорулатууга мүмкүнчүлүктүн жоктугу. Диний исламдык билим берүүнүн бирдиктүү усулдук стандарттарынын жоктугу, натыйжада окутуунун сапатынын төмөндүгүнө, бул бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик даярдыгынын төмөн деңгээлине алып келет. Бул окутуунун төмөн деңгээли өзунун мамлекетинин коорсуздунун камсыздалыныша, улуттун кызыкчылыктарынын коздогон, коомдун бакубаттуулугуна камсыз кылууга, өз динин билген жаңы муундагы диний лидерлерди түзбөйт дегенди билдирет.

Диний билимдин алкагында чектелип калган айрым студенттер заманбап технологиялардын мүмкүнчүлүктөрүн жана өнүгүүгө жаңы мүмкүнчүлүктөрдү берген окутуунун өзгөргөн ыкмаларын билишпейт.

Мындай абалдын негизги себеби, балким, бир жагынан, мындай программаларды иштеп чыгууга кызыкдар болгон тиешелүү адистердин жетишсиздиги менен түшүндүрүлсө, экинчи жагынан, көпчүлүктүн пикири боюнча, мусулман үчүн эң негизгиси Куранды туура окуй билүү, негизги диний ырым-жырымдарды аткаруу, жалпы кабыл алынган сүрөлөрдүн чечмеленишин билүү жетиштүү деп эсептешет [4, с.109]

Белгилей кетсек, нукура теологиялык багыты боюнча билим алган көптөгөн бүтүрүүчүлөр жумуш табууга жана жарандык коомдун муктаждыктарына социалдык ыңгайлашуусуна тоскоолдуктарды жаратуусу мүмкүн. Андыктан, жаштардын бул категориясын жарандык коомго интеграциялоо, аларды социалдык активдүү инсан катары калыптандыруу маселеси жаралууда.

Учурда бул университеттерде теология факультеттеринде билим негизинен ислам укугу (фикх) жана филология (араб тили) боюнча берилет. Ошондой эле, төрт баскычтуу системалык программалар иштелип чыккан – бакалавриат, магистратура, аспирантура жана

докторантура. Мындан тышкары, квалификациялуу теологиялык билимди жогорулатуу максатында имамдар үчүн эки жылдык курстар ачылган.

Светтик ЖОЖдордо диний окуу жайлардагы окутуу системасына салыштырмалуу мамлекеттик жогорку окуу жайлардын теология факультеттеринде окутуу системасы заманбап талаптарга жооп берет. Теология жана араб тили боюнча атайын сабактардан тышкары философия, Ислам философиясы, педагогика, тарых ж. б. светтик предметтер бар, бул предметтер студенттердин көз караштарын кеңейтүүгө көмөктөшкөн сабактар, ал эми, диний окуу жайларында бул предметтердин берилбегендиги, бул окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүнүн дипломдорун таанууга жана жумушка орношуусуна негизги тоскоолдук болуп саналат. Ошондуктан, Кыргыз мамлекетинин өзгөчөлүгүн, социалдык-экономикалык деңгээлин, менталитетин, салтын, руханий жана психологиялык абалын, азыркы коомдун суроо-талаптарын жана керектөөлөрүн эске алган жогорку исламдык билим берүүнү калыптандыруу артыкчылыктуу болуп саналган бирдиктүү билим берүү стандарттарынын кабыл алынышы зарыл [5, с.90].

"Теология" багыты боюнча диний жана светтик билим берүү мекемелеринин окуу пландарын салыштырмалуу талдоо Ислам университеттери учурдагы эл аралык стандарттарга карата атаандаштыкка туруштук бере албайт деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Ислам окуу жайларында диний предметтердин арасында тафсир (Куранга комментарийлер), акида (диний көз караштар системасы), фикх (Диний укук), сулук (Ислам этикасы), сира (Мухаммед Пайгамбардын өмүр баяны), мантик (логика), даават (Ислам чакырыгы жана жайылтуу) ж. б. окутулат. Мисалга алсак, Ош мамлекеттик университети 2012-2013-окуу жылынан баштап "теология" 531600 -багыты боюнча адистерди даярдап келет. Окуу мөөнөтү-4 жыл. Факультетте дин тарыхы жана теология менен тыгыз байланышкан предметтерди, хадис таануу, Ислам агымынын тарыхы, Ислам теологиясы (куран таануу), Ислам укугу, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик стандарт тарабынан аныкталган дин философиясы, дин психологиясы, араб тили, дин педагогикасы предметтери окутулат. Бүтүрүүчүгө теология бакалавры деген квалификациялык даража ыйгарылат. Бүтүрүүчү илимий-изилдөө, окутуу-тарбиялоо жана эксперттик-консультациялык иштерди аткарууга даярдалышы керек, б.а. Ошондуктан теология бакалаврынын окуу планы Кыргыз Республикасынын Жогорку кесиптик билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына жооп бериши абзел. Жалпы кесиптик теологиялык дисциплиналар араб тили, диний окуу адабияты ж.б, диний социология, психология, укук, философия, окуу планы ГСЭ (гуманитардык жана социалдык-экономикалык) менен МТГ (математикалык жана табигый-гуманитардык) циклинин дисциплиналарын камтышы зарыл. Анткени, бүтүрүүчү теолог өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүн диний уюмдарда гана эмес, мамлекеттик структураларда жана дин таанууга тиешеси бар светтик коомдук уюмдарда да жүргүзө алууга мүмкүнчүлүк алышы керек [5, с.92].

Муфтият Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын талаптарын эске алуу менен бардык ислам окуу жайлары үчүн типтүү окуу планын иштеп чыккан жана окуу программаларын стандартташтыруу жана аларга светтик дисциплиналарды киргизүү боюнча токтомун кабыл алган. Бирок окуу планы аны ишке ашырууда көптөгөн кыйынчылыктарга карабастан, 2014-жылдын сентябрында иштелип чыгып, ишке ашырылган. Медреселер негизинен «Кыргыз тили», «Дене тарбия», «Информатика» сыяктуу сабактарды киргизе

башташкан, стандартта аныкталган светтик предсеттерди окутууга мугалимдерди тартууга каражаттын жетишсиздигинен окутулбайт, окутулса да өтө чектелген саат өлчөмдөр менен окутулат. Ошондой эле кээде, жумасына же айына бир жолу "Кыргызстандын тарыхы" окутулат. Мындай абалдын тузулушуно белгиленген себептерден сырткары, медресе башчыларынын “диний билим менен жалпы билимди аралаштыруу окуучулардын көңүлүн алаксытат” деген пикирлери себеп болууда.

Изилдөө көрсөткөндөй, 9-класстын бүтүрүүчүлөрүн кабыл алган медреселердин окуу пландары менен 11-класстын бүтүрүүчүлөрүн кабыл алган ислам институттары менен университеттердин программаларынан дээрлик эч кандай айырма жок. Бир эле стандарттуу диний дисциплиналарга бөлүнгөн сааттардын санында өтө аз айырма бар. Медреселердин жана университеттердин окуу пландарында светтик сабактарды өздөштүрүү инсандын жалпы маданий өнүгүүсүнө кызмат кылат, логикалык, чыгармачылык, өз алдынча ой жүгүртүүсүн өстүрөт [6, с.194].

Бардык диний окуу жайлары билим берүү министрлиги менен биргеликте иштеши керек. Алар мүмкүн болушунча жалпы талаптарга бардык талаптарды жакындатуу керек. Окуу жүктөмү жана сааттардын саны, предметтердин, кредиттердин, экзамендердин саны светтик университеттердегидей болушу керек. Диний институттардын студенттери курстук жана дипломдук иштерди жазышы керек.

Республикадагы ислам дини боюнча белгилүү эксперттердин бири теолог Кадыр Маликов да медреселерге светтик сабактарды киргизүү зарыл деген пикирде. “Диний билим берүүнү реформалоо, диний билимдин деңгээлин көтөрүү зарылдыгын, диний окуу жайларына светтик сабактарды киргизүү жана мамлекеттик диплом берүү керектигин белгилейт [7, с.26]. Ушундай эле пикирге муфтияттын басма сөз катчысы Юсур Лома ажы да кошулат. Анын пикири боюнча диний окуу жайлардын окуу процессине светтик дисциплиналардын өзгөчө философиянын тарыхы, логика, учурдагы табият таануу концепциясы, аймак таануу, мамлекеттик курулуш сыяктуу предметтер жогорку диний окуу жайлары үчүн милдеттүү болушу керек [8, с.45].

Бардык диний окуу жайлары Билим берүү министрлиги менен өнөктөштүктө иштеши керек. Диний окуу жайларына болгон талаптар жалпы окуу жайларына коюлган талаптарга жалпысынан айырмачылыктар болсо да, өтө аз болуш абзел. Бирок, окутуунун жүктөмү жана сааттардын саны, предметтердин, экзамендердин саны светтик окуу жайларындай болушу керек. Бардык диний окуу жайлары Билим берүү министрлиги менен өнөктөштүктө иштеши керек. Диний окуу жайларына жана жалпы окуу жайларына коюлган талаптардан айырмачылыктар дээрлик болбошу абзел. Окутуунун жүктөмү жана сааттардын саны, предметтердин, экзамендердин саны светтик окуу жайларындай болушу керек. Диний мекемелердин студенттери курстук иштерди жана бүтүрүүчү квалификациялык иштерди жазуусу зарыл. Анткени, бул талап келечекте кесип ээси катары илимий –изилдөө багытында илимий методологияны өздөштүрүшүнө өбөлгө болот [9, 23-б.]. Аталган маселелер диний билим берүүнүн стандарттарын иштеп чыгууда көңүлгө алынышы керек. Ал эми жалпысынан, диний билим берүү мекемелери мусулман интеллигенциясын даярдоону максат кылган классикалык Ислам билимин камтыган диний-светтик окуу пландарын түзүү мезгил талабы болууда.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Кыргызстан в цифрах. – Б., 2018, – С.120.

2. Ажыбекова К.А. Кризис цивилизации в XXI веке: дефицит новых социально-нравственных и политических ценностей. – Б., 2014.
3. Курманов Э.Ж. О религиозном образовании в Кыргызстане // Религия и образование: Матер. Научн-практ конф. – Бишкек: 2019. – С. 265.
4. Павлов А. Теология как направление университетского образования в России и Центральной Азии – М. – 2019, – С.150.
5. Оморов А. Модели светского религиозного образования. – Б., 2018. – С.87.
6. Маанаев Э., Курбанова Н., Бекбоева А.К. Исламско-христианские взаимоотношения в Кыргызстане -Б., //Вестник КГУ им.И.Арабаева – №4, – 2020, – С.191-197
7. Галиева З.И. Проблемы духовного образования в Кыргызстане. – Бишкек: 2018. – С.185.
8. Ормоналиев К. Мечети и медресе как центры духовной культуры: – Ош, 2019 – С.148.
9. Садыгалиев Н. Диний билим беруу: абалы жана көйгөйлөрү. – Б., 2019, – 211-б.

УДК:551.32(575.2)

Бектурганова А. А

магистрант

Табият таануу жана туризм институтунун география

жана аны окутуу технология кафедрасы

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Aijan.Bekturganova98@mail.ru

КЫРГЫЗСТАНДЫН МӨНГҮЛӨРҮНҮН ЖАЙГАШУУСУНУН ГЕОГРАФИЯЛЫК МЫЙЗАМ ЧЕНЕМДҮҮЛҮКТӨРҮ ЖАНА МӨНГҮЛӨРДҮН АГЫМЫН БААЛОО ЫКМАЛАРЫ.

Аннотация: : Мөңгүлөр-Кыргызстандагы эң маанилүү жаратылыш комплекстеринин бири. Мөңгүлөр климаттык өзгөчөлүктөрдү калыптандырууда чоң роль ойнойт, дарыялардын азыктануусунун негизги булагы болуп саналат.

Тоо мөңгүлөрү табигый таза суу аккумуляторлорун камсыз кылат. Бүтүндөй тоо системаларындагы мөңгүлөрдүн агымынын өзгөрүшүн болжолдоо үчүн мөңгү менен азыктанган дарыялардын агымынын динамикасын эсептөө методу сунушталат. Мөңгүлөр Кыргызстандын жаратылыш байлыктарынын бири болуп саналат, алардын баалуулугу өлкөнүн көпчүлүк дарыяларында суунун жетишээрлик жогору болушун камсыз кылуу жөндөмдүүлүгүндө турат, жаан-чачындын жылдык суммасы көп жылдык орточо көрсөткүчтөн төмөн болгон кургакчыл жылдарда.

Өлкөбүздүн мөңгүлөрү таза суунун уникалдуу сактагычы, Кыргызстандын гана эмес, Орто Азиянын жана Казакстандын суу ресурстарынын негизги резерви жана булагы катары саналат. Алар тиркелген чөл жана жарым чөлдүү аймактарда дыйканчылык мүмкүн болбогон жок дарыялардын, пайда болуп, улуттук экономиканын алардын мааниси зор болуп саналат.

Негизги сөздөр: Мөңгүлөрдүн азыркы абалы, мөңгүлөрдүн агын суулары, мөңгүлөрдүн эриген суулары, суу объектилери, минималдуу агын суулар, максималдуу агымдар, мөңгүлөрдүн сезондук агымы, мөңгүлөр.

Бектурганова А.А.

магистрант

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ЛЕДНИКОВ КЫРГЫЗСТАНА И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЛЕДНИКОВОГО СТОКА РЕК.

Аннотация: Ледники – один из важнейших природных комплексов Кыргызстана. Ледники играют огромную роль в формировании климатических особенностей, являются основными источником питания рек.

Горные ледники предоставляют собой природные аккумуляторы пресной воды. Для прогноза изменений ледникового стока в целых в горных системах предлагается метод расчета динамики стока рек ледникового питания. Ледники являются одним из природных богатств Кыргызстана, ценность которых заключается в способности поддерживать достаточно высокую водность большинство рек страны даже в самые засушливые годы, когда годовая сумма осадков ниже среднемноголетних значений.

Ледники нашей страны выступают как уникальное хранилище пресной воды, основной резерв и источник водных ресурсов не только Кыргызстана, но и Средней Азии и Казахстана. Значение их в народном хозяйстве огромно, так как они дают начало рекам, без которых невозможно земледелие в прилегающих пустынных и полупустынных районах.

Ключевые слова: Современное состояние ледников, ледниковый сток, талые воды ледников, водные объекты, минимальный сток, максимальный сток, сезонный сток ледников, оледенение.

BekturganovA.A.

master's student

Department of Geography and its teaching Technology at the

Institute of Natural Sciences and Tourism

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Aijan.Bekturganova98@mail.ru

GEOGRAPHICAL PATTERNS OF DISTRIBUTION OF GLACIERS IN KYRGYZSTAN AND METHODS FOR ASSESSING GLACIAL RUNOFF

Annotation: Glaciers are one of the most important natural complexes in Kyrgyzstan. Glaciers play a huge role in the formation of climatic features, and are the main source of river nutrition.

Mountain glaciers provide natural accumulators of fresh water. To predict changes in glacial runoff in whole mountain systems, a method is proposed for calculating the dynamics of the runoff of glacial-fed rivers. Glaciers are one of the natural resources of Kyrgyzstan, the value of which lies in the ability to maintain a sufficiently high-water content of most of the country's rivers even in the driest years, when the annual precipitation is below the annual average.

The glaciers of our country act as a unique repository of fresh water, the main reserve and source of water resources not only in Kyrgyzstan, but also in Central Asia and Kazakhstan. Their importance in the national economy is enormous, since they give rise to rivers, without which agriculture is

impossible in adjacent desert and semi-desert areas. For the qualitative and effective use of these resources, it is important to study the ecological and geographical distribution of glaciers.

Keywords: The current state of glaciers, glacial runoff, glacial meltwater, water objects, minimum runoff, maximum runoff, seasonal runoff of glaciers, glaciation.

Сток талых вод с ледников начинается со второй половины июня, начала июля и продолжается до конца сентября, т.е. высокая водность рек сохраняется в течение всего жаркого периода, когда потребность в воде для нужд орошения особенно велика [3].

Оценка доли ледникового стока различными исследователями связано с тем, что нет единого мнения о том, что понимать под ледниковым стоком. Большинство авторов за ледниковым принимают вес стока с хionoсферы, включая как сток, образующийся за счет таяния ледниковых языков, так и сток из области питания ледников. Иногда под ледниковой составляющей понимают сток, образующийся только за счет таяния льда языков ледников.

Наиболее распространенным приемом определения является генетическое расчленение гидрографа стока. Сложным в этом приеме является определение даты, разграничивающей снеговой и ледниковый сток. Используя методические разработки уже существующих приемов и способов определения ледникового стока, я в данной работе для разграничения снегового стока от ледникового составляли зависимости дат разрушения снега на средневысокой высоте области абляции, сведения о которой были заимствованы из работы Л. Д. Долгушена.

Ледниковая составляющая речного стока, рассчитанная вышеуказанным методом, была сопоставлена с расчетными данными ледникового стока, полученными по уже упоминавшейся выше «Режим ледников Тянь-Шаня». Результаты сравнения показывают, что расхождения в оценках не превышают +/- 10%.

Таким образом выделили поверхностную и подземную составляющие. Поверхностная была дифференцирована на снеговую и ледниковую, а подземная - на устойчивый подземный и сезонный подземный сток.

При расчленении учитывались следующие положения, характерные в целом для исследуемой территории. С октября основная часть речных бассейнов покрывается снегом и до февраля питание рек происходит почти исключительно подземным путем за счет накопленных предшествующим летом ресурсов влаги. В марте в нижней части бассейна начинается снеготаяние, однако величины сезонного снегового стока незначительны. В этом месяце подземное питание достигает минимума, что подтверждается наименьшими за год расходами водами. С марта по июнь сток складывается из сезонно-снеговой и подземной составляющих. Подземный сток постепенно увеличивается от апреля к июню, но величина его мала, так как талые снеговые воды расходуются в основном на увлажнение почвы, не давая стока.

В июле-сентябре реки питаются подземными водами, талыми водами ледников, а в начале еще и талыми снеговыми водами. Ледниковое питание концентрируется на сравнительно коротком отрезке времени - в среднем от второй декады июля до сентября [2].

Таким образом, в течение года с ноября по февраль реки получают питание за счет подземных вод зоны активного водообмена, в марте в низких частях бассейна начинается снеготаяние, но величина сезонного снегового стока незначительна и подземное питание остается основным: подземное питание повышается к июню в связи со снеготаянием и

увеличением количества жидких осадков, в июле-сентябре реки питаются ледниковыми водами.

Внутригодовое распределение стока обычно рассчитывается не по календарным годам, а по водохозяйственным, начиная с первого месяца многоводного сезона. В отличие от календарного года, водохозяйственный год начинается в разные сроки в различных климатических зонах. За начало водохозяйственного года принимают первый месяц, для которого средняя многолетняя величина месячного расхода превышает норму годового стока. Для территории Кыргызстана многоводной фазой является весеннее половодье, и, следовательно, водохозяйственный год начинается весной. Границы сезонов назначаются едиными для всех лет. В зависимости от задач водохозяйственного проектирования расчетная вероятность превышения стока за год, лимитирующий период и сезон назначаются в соответствии с задачами водохозяйственного использования стока реки [2].

Определение расчетного календарного внутригодового распределения стока может выполняться следующими методами:

- а) метод компоновки сезонов;
- б) метод реального года
- в) среднего распределения стока за годы характерной градации водности.

Расчет внутригодового распределения. В зависимости от типа внутригодового распределения стока год делится на два периода: многоводный и маловодный (межень). В зависимости от цели использования один из них назначается лимитирующим. Лимитирующим считается наиболее напряженный с точки зрения водохозяйственного использования период. В такой период может включаться один или два сезона.

Роль ледников в питании рек Кыргызстана исключительно велика, особенно в годы с недостаточным количеством атмосферных осадков. Сток талых вод с ледников начинается со второй половины июня и продолжается до конца сентября, т.е. высокая водность рек с ледниковым питанием сохраняется в течение всего жаркого периода, когда потребность в воде для нужд орошения особенно велика. В таблице представлена доля (%) объема стока за различные сезоны года у рек с преобладанием ледникового и снегового питания [4].

Таблица 1.1 Внутригодовое распределение стока по сезонам (%) у рек с различным типом питания.

Река	Питания	Зима	Весна	Лето	Осень
Нарын- г.Нарын	1,36	7,6	17,3	59,4	15,7
Чон-Кызыл суу-лесной кордон	1,8	7	13	62,8	17,2
Джергалан-с. Советский	0,6	8,6	27,9	49,2	14,3
Бсык-Атас-с.Юрьевка	2,4	12,9	12,5	49,6	25
Койлю-устье	2,78	5,7	8,2	66,7	19,4

Комментировать представленные величины, вероятно, излишне. Укажем только, что во всех бассейнах со значительной долей летнего стока оледенение развито достаточно хорошо. Исключением может явиться р. Джергалан (снегово-ледникового питания), для бассейна которой характерно повышенное количество осадков в летнее время. Летний максимум осадков характерен для всей высокогорной зоны Тянь-Шаня, но в большинстве районов

осадки не столь велики, чтобы они могли быть сопоставимы с объемами ледникового стока. В зависимости от степени оледенения водосборов доля ледниковых вод в годовом объеме стока изменяется от 5,9% у р. Сыр-Дарьи до 48,9% у р. Сары-Джаз, в летнее время она возрастает в 2-3 раза. Исключительно неравномерен вклад ледниковых вод по отдельным притокам в бассейнах этих рек. Так, на притоках р. Сыр-Дарьи он колеблется от 1,8% (р. Кёкёмерен) до 32% (р. Большой Нарын) [5].

Но особенно значителен вклад ледниковых вод в годы с повышенными летними температурами и малым количеством осадков. В качестве примера взята составляющая р. Нарын - р. Большой Нарын. В средние по водности годы доля ледниковых вод в общем объеме стока этой реки равна 31%, возрастая в летнее время до 52%. В случаях превышения среднелетней температуры на 0,7 - 1,40 и осадках ниже нормы на 27 - 44% вклад ледниковых вод возрастает в годовом объеме до 40 - 61%, а в летнем - до 59 - 96%. В данной ситуации дефицит стока за счет недобора осадков (особенно холодного периода) полностью компенсируется ледниковыми водами в результате более интенсивного таяния ледников [5].

Ледники играют большую роль в питании рек. Как отмечалось выше, в среднем величина ежегодного ледникового питания рек составляет 412 км³Ф, равного 41,7 тыс. км³ в областях внешнего стока и около 1,0 тыс. км³ в областях внутреннего стока. Из формирующегося ежегодно на территории СНГ речного стока объемом около 4500 км³ на долю ледникового питания приходится лишь не более 25 км³, т. е. менее 0,6 %.

Однако у некоторых крупных рек, стекающих с покрытых ледниками гор, доля ледникового питания может достигать 10—15 %, а у малых рек в непосредственной близости от ледников — и 40— 60%. Вклад ледникового стока в суммарный сток реки и регулирующее влияние ледников на сток тем больше, чем больше относительная площадь оледенения, равная отношению площади, занятой ледниками, к полной площади бассейна реки для данного замыкающего створа. Благодаря аккумулятивному в толщах ледника большому количеству воды ледники оказывают регулирующее влияние на речной сток.

Многолетнее регулирование стока ледниками заключается в том, что талая вода ледников компенсирует недостаток воды в реках в засушливые годы. Это объясняется не просто водоотдачей ледников в засушливые годы, когда снеговое и дождевое питание рек сокращается, но и усилением этой водоотдачи в периоды с повышенной температурой воздуха. Дело в том, что повышенные годовые величины температуры воздуха и пониженные годовые количества осадков, как правило, наблюдаются одновременно (связь температуры и увлажненности, как показали О. А. Дроздов и А. С. Григорьева, — слабая отрицательная). Кроме того, в холодные и влажные периоды снег на поверхности ледника также сдерживает процесс таяния. Сезонное изменение стока рек с ледниковым питанием проявляется в усилении таяния ледников в теплый, засушливый период года, когда другие источники питания рек истощаются. Кроме того, сам ледник с находящимися в нем полостями, заполненными водой, а также его снежно-фирновой толщей, содержащей гравитационную воду, является причиной сдвига максимального стока по отношению к максимальной температуре воздуха. Поэтому на реках с ледниковым питанием максимум стока обычно смещается на вторую половину лета [5].

Ледники являются одним из основных источников речного стока. Ледниковая вода поступает в реки в то время, когда в ней больше всего нуждаются орошаемые поля. По расчетам И.А.Ильина ледник с площадью языка в 0,5 км² может обеспечить многократный полив 200 га посевов.

На территории Кыргызстана, занимающей площадь 199, 9тыс.км², формируются сток более 2040 водотоков длиной свыше 10 км- рек, ручьев и их притоков, общая протяжённость которых составляет около 35000км. По характеру направленности водного баланса территория Кыргызстана подразделяется на область формирования и рассеивания речного стока. Область формирования стока, площадь которой оценивается равной 171800 км² (86,5% территории страны) охватывает горные склоны и высокогорные поднятия, на которых существенная часть атмосферных осадков тратится на образование поверхностного, почвенного и руслового стока. Область рассеивания стока приурочена к предгорным аллювиальным и делювиальным пологим склонам и равнинам, на которых в основном сосредоточено орошаемое земледелие. Её площадь в Кыргызстане незначительна, занимая 26700км² (13,5% территории).[3]

На территории Кыргызстана зарегистрировано 6516 ледников, размером более 0,2 км². Их общая площадь составляет 8047,8 км². Это 4% территории Кыргызстана. Если учесть и малые ледники, площадью менее 0,1 км², то кол- во ледников достигает 7638 и площадь их возрастает до 81077 км². Размеры оледенения и пространственное положение ледников и ледниковых районов определяются совокупностью природных факторов, ведущими из которых являются абсолютные высоты горных хребтов, их положение относительно направлений влажных воздушных масс и сумма зимних атмосферных осадков.

Рисунок 1.1 Карта ледников Кыргызстана.

Так, например, на юго-зап. склоне Ферганского хребта выпадает более 1000 мм осадков, в том числе, и в виде снега. Однако из-за недостаточности высот оледенение развито слабо, тогда как в районе массива Ак-Шыйрак выпадает в 4 раза меньше атмосферных осадков, но развито мощное оледенение. Основные очаги оледенения приурочены к горным узлам и к широко ориентированным хребтам, абсолютные высоты которых выше 4500—5000 м [5].

Заключение

Замедленный сток талой воды внутри ледника объясняется малым коэффициентом фильтрации гравитационной воды внутри снежнофирновой толщи. Этот коэффициент для типичных горных ледников не превышает 5—6 м/сут.[5]

Так, ледники Средней Азии включая Кыргызстан дают повышенный сток рекам в конце июля — начале августа, когда питание рек талыми водами сезонных снегов уже окончилось, а дождевые осадки невелики. Именно в июле — августе на равнинных участках рек Кыргызстана осуществляется основной забор воды на орошение. Поэтому сезонное изменение стока ледниками благоприятно сказывается на сельском хозяйстве.

Практическое значение ледников, однако, не исчерпывается использованием ледниковых вод для орошения. Эти воды идут также на водоснабжение расположенных в горах и предгорьях городов и населенных пунктов. Использует сток ледниковых рек также гидроэнергетика.

Весьма своеобразны суточные колебания стока ледниковых рек. Максимальная температура воздуха в горах обычно отмечается в 13—15 ч, минимальная — в 4—5 ч. Экстремальные значения талого стока со среднегорных долинных ледников несколько сдвинуты во времени: максимум наблюдается в 14—17 ч, минимум — в 6—9 ч, на высокогорных ледниках эти сроки наступают еще позже; так, с ледника Федченко максимальный сток отмечается в 20—24 ч, минимальный — в 9—12 ч. Сдвиг между изменением в течение суток температуры воздуха и расходом талых вод увеличивается также с увеличением размера ледника.

Температура талой воды вблизи ледников около 0°C, днем в летнее время она обычно не выше 0,4 °C. Талую воду ледников отличает малая минерализация (обычно не более 30—100 мг/л). В воде преобладают ионы HCO₃ и Ca²⁺, типичные для атмосферных осадков. [2]

Как говорится в ранее ледники - важный источник пресной воды, поскольку максимальный ледниковый сток отмечается в летние месяцы, когда количество осадков минимально, а потребности в воде - максимальны. Многие исследования посвящены изменению площади ледников Тянь-Шаня, однако для оценки речного стока и влияния климатических изменений необходимы данные об изменении массы льда. Несмотря на важность таких исследований, до сих пор подобные работы выполнены лишь на небольшом числе ледников. Оценки баланса массы геодезическими методами могут дополнить и продлить существующие ряды прямых измерений на ледниках. В данной работе оценены изменения площади и массы ледников, расположенных в долине Ала-Арча в Киргизском Тянь-Шане, с помощью стереоснимков спутника Corona 1964 и 1971 гг., стереоснимков ASTER 2012 г., цифровой модели земной поверхности SRTM, а также других оптических данных, среди которых - LANDSAT ETM+ или RapidEye. Дополнительно было выполнено моделирование толщины льда исходя из напряжения сдвига на ложе и рельефа поверхности ледников. Результаты показали, что с 1964 по 2010 г. ледники непрерывно сокращались и потеряли 18,3±5,0% общей площади. Средний баланс массы составлял -0,45±0,27 м в.э. в год для периода с 1964 по 1999 г. и —0,42±0,66 м в.э. в год в 1999- 2012 гг. Для ледника Голубина зарегистрировано незначительное накопление массы в 1964- 1971 гг. и замедление сокращения массы в 1999-2012 гг. Эти результаты согласуются с существующими данными прямых измерений баланса массы, проводившихся с 1962 по 1994 г. и с 2010 г. По состоянию на 2000 г. общий объём льда составлял 1,56±0,47 км³. Таким образом, если масса льда будет сокращаться с такой же скоростью, то к 2100 г. ледники в районе исследования полностью растают.

Использованные литературы.

1. Аламанов С; Бакиров К; Чодураев Т; Эргешов А. Физическая География Кыргызстана. Бишкек: Турар,2013-588с.
2. А.А. Эргешов; И.Д. Цигельная; М.А Музакеев. Водный баланс Кыргызстана Бишкек Илим 1992.
3. Большаков М. Н. Водные ресурсы рек советского Тянь-Шаня и методы их расчёта. Фрунзе. Илим 1974 -306с.
4. Толубаев Т.Н. Формирование речного стока в горно-Ледниковых районах Ц Наука 1968. 84 с.
5. Диких А.Н Баков Э.Н. Кошое М.К. Мельников А.П. Ледовые ресурсы Центрального Тянь-Шаня Бишкек 1991 168с.
6. Цитирование jarchy.arabaev.kg

УДК: 915.0 (575.2)

Бердигул кызы Б.

магистрант

Табият таануу жана туризм институтунун география

жана аны окутуу технологиясы кафедрасы

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Бишкек ш.

burul.berdigulova@mail.ru

ТҮШТҮК ЫСЫК-КӨЛ ОЙДУНУНУН ЖАРАТЫЛЫШ ШАРТТАРЫНЫН ГЕОГРАФИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮН ИЗИЛДӨӨ

Аннотация: Магистрдик макала түштүк Ысык-Көл ойдуңунун географиялык өзгөчөлүктөрүнө жана физикалык географиялык абалын изилдөөгө арналган, анда геологиялык түзүлүш, рельеф, суу ресурстары, топурак жана өсүмдүктөрүнө, ландшафт жана фауна сүрөттөлөт. Бул бөлүмдөрдү сүрөттөп берүүдө жаратылыш ресурстарына ошондой эле минералдык ресурстардын (кен, металл эмес минералдар, геохимиялык чийки зат, күйүүчү минералдар, гидроминералдык жана таш түстөгү чийки зат) алардын келип чыгышына жана Ысык-Көл ойдуңунун түштүк бөлүгүндө бөлүштүрүлүшүнө негизги басым коюлду. Жер ресурстары бөлүмүндө алардын түрлөрү (суугарылган жерлер, жайыттар) жана алардын учурдагы абалы сүрөттөлөт.

Негизги сөздөр: Географиялык өзгөчөлүктөр, жаратылыш ресурстары, учурдагы абалы, геологиялык түзүлүшү, рельеф, суу объектилери, топурак жана өсүмдүктөрү, ландшафт, фауна, минералдык ресурстар.

Бердигул кызы Б.

магистрант

Кафедра географии и технологии их обучения

Института естественных наук и туризма

Кыргызский Государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

burul.berdigulova@mail.ru

ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИРОДНЫХ УСЛОВИЙ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ИССЫК-КУЛЬСКОЙ КОТЛАВИНЫ

Аннотация: Магистерская статья посвящено к изучению географических особенностей современному состоянию физико-географических условий Южного Прииссыккуля где описаны геологическое строение, рельеф, водные объекты, почвенно-растительной покров, ландшафты и животный мир. При описании этих разделов основной упор сосредоточивался на природных ресурсах, их происхождении и распространении по южному Прииссыккулю а также минеральные ресурсы (рудные, нерудные полезные ископаемые, геохимическое сырье, горючие ископаемые разного генезиса гидроминеральные и камнецветное сырье). В разделе земельные ресурсы подробно описаны их виды (орошаемые земли, богара и пастбища) и соответственно их современное состояние.

Ключевые слова: Географические особенности, природные ресурсы, современное состояние, геологическое строение, рельеф, водные объекты, почвенно-растительной покров, ландшафты, животный мир, минеральные ресурсы.

Berdigul kyzy B.

master's student

Department of Geography and its teaching Technology

Institute of Natural Sciences and Tourism

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

burul.berdigulova@mail.ru

STUDY OF GEOGRAPHICAL FEATURES OF NATURAL CONDITIONS THE SOUTHERN PART OF THE ISSYK-KUL BASIN

Annotation: The master's thesis is devoted to the study of geographical features, the current state of physical and geographical conditions of the Southern Issyk-Kul region, where the geological structure, relief, water bodies, soil and vegetation cover, landscapes and fauna are described. When describing these sections, the main emphasis was placed on natural resources, their origin and distribution in the southern Issyk-Kul region, as well as mineral resources (ore, non-metallic minerals, geochemical raw materials, combustible minerals of various genesis, hydromineral and stone-colored raw materials). In the section of land resources, their types (irrigated lands, bogs and pastures) and, accordingly, their current state are described in detail.

Keywords: Geographical features, natural resources, current state, geological structure, relief, water bodies, soil and vegetation cover, landscapes, fauna, mineral resources.

Южная часть Иссык-Кульской котловины-один из уникальнейших природных регионов Кыргызстана. Иссык-Кульская межгорная впадина расположена на территории, испытавшей длительный этап континентального развития. Заложение впадины в качестве депрессионной структуры относится ко времени герцинского орогенеза. Внутренняя часть депрессии имеет сложное блоковое строение, кристаллический фундамент погружен на глубину 8500 м. Структурно-тектоническое оформление Иссык-Кульской депрессии в плане близком к современному, связано с новейшим геологическим этапом, начало которого на Тянь-Шане относится к рубежу эоцена и олигоцена. Горное обрамление впадины испытывало тенденцию к поднятию, в то время как днище впадины погружалось, что

способствовало накоплению мощных толщ (до 4000 м) кайнозойских молассовых отложений, среди которых значительная роль принадлежит озерным фациям. Изучение новейших отложений позволило подтвердить древнее происхождение озера, установить особенности его эволюции в кайнозое [1].

Под типами рельефа подразумевается участок земной поверхности, характеризующийся определенным морфологическим обликом, пространственным положением и возрастом становления основных черт рельефа, впоследствии непрерывно усложнявшихся. Возникновение и развитие типов рельефа определяется воздействием эндогенных и экзогенных процессов, основная роль среди которых в пределах Тянь-Шаня принадлежит тектонике. Значительную роль в формировании рельефа Терскея оказывало древнее и современное оледенение, вызвавшее образование трогов (корытообразных долин), каров (чашеобразных выемок на склонах гор с крутыми стенками), конечных валов и береговых морен. Типы рельефа объединяются в три основные генетические группы:

- тектонико-денудационную;
- тектонико-денудационно-аккумулятивную;
- тектонико-аккумулятивную [1].

Климат: Иссык-Кульская область солнечная. Здесь число пасмурных дней в году колеблется от 10 до 20 дней. Число ясных дней велико 150-190 дней в году. Замечено, что южное побережье в районе села Боконбаево пасмурность (облачность) неба более высокая, чем на северном побережье. Годовые колебания температуры в Иссык-Кульской котловине небольшие, что позволяет отнести климат большей части котловины к морскому типу (с амплитудой 22°C), и только восточная часть впадины имеет климат континентально-морской с несколько большей амплитудой. В прибрежной зоне озера Иссык-Куль лето умеренно жаркое со среднемесячной температурой июля 17°C-18°C, зима мягкая, особенно на южном побережье, где средняя месячная температура января -2°C -3°C. Абсолютный минимум температуры воздуха в восточной части котловины -29°C на южном и северном побережьях - 18°C-19°C и в городе Балыкчы -22°C. Абсолютный максимум температуры воздуха повсюду около 32°C [2].

Таблица 1.1. Климатические условия в районах

Район	Температура воздуха в январе.		Температура воздуха в июле.	
	В долинной части	В горной части	В долинной части	В горной части
Джети-Огуз	-4°C	-24°C	+18°C	+8°C
Тон	-4°C	-16°C	+18°C	+10°C

Таблица.1.2. Сумма осадков в районах

Район	Сумма осадков в долине(мм)	Сумма осадков в горах(мм)	Сумма осадков в	
			теплый период в долинах(мм)	холодный период в

				горах(мм)
Джети-Огуз	300-400мм	500-600мм	150мм	250мм
Тон	200-300мм	300-400мм	25-50мм	100-150мм

Гидрологические особенности Южного Прииссыккуля: *Ледниковое озеро Мерцбахера*. Названо так в честь немецкого путешественника, впервые описавшего его. Оно находится между ледниками Южный и Северный Энильчек и заполнено талыми водами ледника. Берега озера кое-где закованы в ледяной панцирь. Временами от них откалываются «кусочки» весом в несколько тысяч тонн и с грохотом рушится в воду [3].

Озеро Ала-Куль. Озеро расположено в Терской Ала-Тоо, в Центральном Тянь-Шане и переводится оно как «Пёстрое озеро». Местоположение озера в верховьях реки Кургак-Тор, правого притока Каракола, на высоте 3532 метров абсолюта [3].

Озеро Иссык-Куль расположено в системе гор Северного Тянь-Шаня на дне обширной тектонической впадины на высоте 1606,7 м над уровнем моря. Максимальные ее размеры с запада на восток 252 км, а с севера на юг 146 км [3].

Реки. К бассейну озера Иссык-Куль относится около 89 водотоков, но лишь 55 из них впадают в озеро в течении круглого года. Большинство из них относится к категории, так называемых “малых” рек, среднегодовые расходы которых не превышают 20 м³/с. Наиболее водоносные реки с расходами воды более 5 м³/с приурочены к восточной, наиболее увлажненной части котловины. Самыми крупными реками здесь являются Тюп, Джыргалан [3].

Ледники. На северном склоне Терской Ала-Тоо длина долинных ледников достигает 5-7 км (Айланьш и др.). Длина ледников южного склона значительно больше (например, ледник Колпаковского достигает 10 км). Ледники повсеместно отступают, а их поверхности засоряются обломочным материалом. Языки ледников обычно лежат на высотах 3000-3500 м. абс. Снеговая линия в западной части северного склона Терская находится на высоте 3900-4000 м, а в восточной из-за большого количества атмосферных осадков опускается до 3700 м. На южном склоне снеговая линия поднимается до 4000-4200 м. абс [4].

Фауна. В Иссык-Кульской котловине животный мир включает;

- 50 идов млекопитающих
- 285 видов птиц
- 11 видов пресмыкающихся
- 4 вида земноводных
- 24 вид рыб более 30 видов беспозвоночных и около 10 видов позвоночных.

Редкими видами, включенными в Красную книгу Кыргызстана, являются: медведь, выдра, рысь, манул, барс, марал, розовый пеликан, черный аист, фламинго, горный гусь и другие. В водах озера Иссык-Куль, который богат кислородом, обитает множество разных видов рыб. На данный момент насчитывается около 24 различных видов, 14 из которых считаются аборигенами. Остальную рыбу ввезли сюда еще в советское время, когда проводились работы по акклиматизации и обогащению видов ихтиофауны озера. С 1930-х годов завезли и акклиматизировали более 13 видов, 10 из которых прижились и до сих пор обитают в водах озера. В начале 20 века, как отмечалось рыбаками, из всей выловленной рыбы 96% составлял знаменитый иссык-кульский чебачок, популяция которого с тех времен сократилась до невероятно маленьких размеров. Это было вызвано активной

акклиматизацией хищных рыб, таких как радужная форель, лосось, севанская форель и волжский судак. Как отмечают экологи, эти рыбы начали быстро поедать более мелких, питающихся растительностью рыб, от чего и произошло резкое изменение численности популяции рыб-аборигенов [4].

Флору. Иссык-Кульской котловины слагают 134 семейства, 536 родов.

- Из них лишайники составляют 20 семейств, 39 родов и 120 видов;
- мхи- 5 семейств, 16 родов, 38 видов;
- папоротники- 3 семейства, 7 родов;
- хвощи- 1 семейство, 3 вида;
- голосеменные- 3 семейства, 6 родов, 12 видов;
- покрытосеменные- 102 семейства, 467 родов, 1137 видов.

Минеральные ресурсы. Среди многочисленных и разнообразных полезных ископаемых Иссык-Кульской области главную ценность представляют минеральные месторождения рудного золота, олова, вольфрама, молибдена, меди, свинца, цинка, редких и радиоактивных элементов, графита, бурых и каменных углей, нерудного в том числе гипса и барита, облицовочного и строительного материала, цементного сырья, песчано-гравийных суглинков и глин, минеральных удобрений (торфа и сапрропелей и другие). На территории области выявлены месторождения золота «Кумтор» - 400т. Оно одно из 10 крупнейших в мире, где кроме золота практический интерес представляют вольфрам, теллур, селен и легкие платиноиды. Перспективы развития горнорудной промышленности области связаны с разведанными запасами золота [5].

Неметаллические. Полезные ископаемые выявлено более 1500 месторождений неметаллического сырья. Разведано около 150 месторождений стройматериалов, освоено около 60. Наиболее крупные месторождения в **Иссык-Кульской впадине** — это Ак-Олонские декоративные облицовочные сиениты. По запасам углей страна занимает ведущее место в Средней Азии. Один из них концентрируются в Южно-Иссыккульском районе. Преобладают бурый и каменные угли. Южно-Иссыккульский угленосный район протянулся от района Каджы-Сай на западе, до района Каркыра на востоке (узкая полоса). В районе известны 2 месторождения угля Джыргалан и Сугетты, углепроявления Жергез и Сутту-Булак. Месторождение бурого угля Сугетты разрабатывалось до 1996, а Джыргалан продолжает разрабатываться [5].

Земельные ресурсы. В Иссык-Кульской области имеются значительные площади сельскохозяйственных угодий, которые занимают 1530,5 тыс. га т.е. около 35% ее территории. Пашни в области составляет 12,1% площади сельхозугодий. Из 185,3 тыс. га пашни приходится на долю орошаемых около 129,7 тыс. га, или 70%, на долю богарной-55,6 тыс. га [6].

Водоснабжения. Современная ситуация в системе водоснабжения была оценена и были предложены несколько проектов для их улучшения. Вопросы, которые необходимо решить в семи городских центрах области где имеются системы водоснабжения, а также в сельской местности где функционируют сельские системы водоснабжения, так как все сооружения были построены во времена Советского Союза, в процессе планирования и проектирования экономический фактор практически не учитывался. Скважины бурили на глубину на 100 м и ниже, которые не могли обеспечить эффективное и рациональное использование электроэнергии для выкачки воды. Это объясняет причину относительно высокой стоимости воды в городах Балыкчы и Чолпон-Ата. А в сельских регионах уровень доступности

безопасной воды сокращается ввиду недостатка средств на поддержание системы и оказания услуг [7]. Основные сдерживающие факторы в секторе водоснабжения могут быть перечислены в следующем порядке:

- Очень низкий уровень доступности безопасной воды, особенно в сельских регионах;
- Зависимость от подземных источников в городских регионах вылилась в недостаток запасов воды и высокие тарифы, в основном из-за расходов на электричество, то есть необходимо развитие альтернативных водных ресурсов **для того, чтобы** понизить затраты;
- Очистные сооружения значительно повреждены.
- Сбор платежей за воду и канализацию остается на низком уровне, что приводит к недостаточному обслуживанию системы и низкому уровню администрирования [7].

Подводя **итоги исследования природных условий и ресурсов**, мы можем констатировать ниже следующие результаты по Южному Прииссыккулью. Активное освоение природных ресурсов Иссык-Кульской котловины не могло не отразиться на состоянии уникальности природы озера Иссык-Куль. Сложившаяся обстановка предоставляет основание утверждать, что в экосистемах водоема могут происходить необратимые процессы, нарушения с далеко идущими результатами. Уже известно о вымирании разновидностей рыб, происходит загрязнение самого озера. Качество воды в озере Иссык-Куль зависит от качества воды, поступающей в озеро. В реках, впадающих в озеро, было обнаружено содержание железа, меди, цинка, свинца, кадмия и др. Концентрация меди в речных водах, по сравнению с концентрацией иных тяжелых металлов, более значительная. В реке Ак-Суу также в реке Тон, в устьях рек Барскоон и Курменти концентрация меди в 13-45 раз превышает нормы предельно-допустимых концентраций. Вызывает тревогу состояние биологического разнообразия: незаконные заготовки и рубка леса, повышение фактора беспокойства в местах обитания птиц и животных, браконьерство со стороны местных жителей также путешественников. Иссык-Кульская область располагает запасами полезных ископаемых. Однако, при интенсивном формировании горнодобывающих и перерабатывающих производств, в краткосрочной перспективе ухудшение состояния окружающей среды может стать настолько серьезным, что восстановить окружающую среду в прежнее состояние будет дороже, нежели совокупность экономических выгод, приобретенных с данных производств. Орошение оказывает существенное влияние в водный режим также водные ресурсы местности. Под воздействием орошения изменяется средний ежегодный сток, внутригодовое его распределение, максимальный и в особенности минимальный сток. Вынос солей с орошаемых массивов приводит к повышению минерализации воды в реках, к изменению их химического состава [7].

Оросительные нормы и поливной режим крайне разнообразны не только для разных регионов орошения, однако для одного и того же участка в зависимости от погодных условий конкретного года, культуры, сроков посева, запасов влаги к его началу. Оросительный режим уточняют ежегодно, считывая изменение почвы под воздействием орошения, улучшения приемов агротехники, числа вносимых удобрений также увеличение урожайности.

В перспективах рационального использования и охраны природных ресурсов котловины, необходимо получить новейшие достоверные данные о современном состоянии физико-географических процессов по всей территории котловины, состоянии природных условий и компонентов, уровень ее изменения также угроз их деградаций.

Литература:

1. Фортуна А.Б., Абдиева С.В., Керимбаева Д., Корженков; А.М. мезозой-кайнозойские отложения южного прииссыккуля. 2014.
2. Л.З. Прох «Словарь ветров» (климат) Студенческая библиотека онлайн [2013-20213]
3. Атлас Киргизкая ССР., М., 87.
4. Т.Н. Воскресенская¹, О.Н. Лефлат география. 2014. №371
5. Исаев Д. -Полезные ископаемые Кыргызстана
6. Рукавишников Б.И., Путеводитель по озеру Иссык-Куль и хребту Тескей Ала-Тоо.: (1970 г.)
7. Т.М. Чодураев., К.О. Молдошев. Охрана и рациональное использование водных ресурсов Кыргызстана.

УДК 373.31

Блалова А.С.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Абылгазы кызы Г.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ТАРЫХЫЙ МАТЕРИАЛДЫН РОЛУ ЖӨНҮНДӨ МЕТОДОЛИСТТЕР БАШТАЛГАН МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКАНЫ ОКУУДА

Аннотация. Макалада математиканы изилдөөдө тарыхый материалдын мааниси талкууланат. Математика тарыхынын элементтеринен конкреттүү мисалдар келтирилген. Тарых элементтери менен көйгөйлөрдү чечүү математикага болгон таанып-билүү кызыкчылыгынын өсүшүнө өбөлгө түзөт.

Негизги сөздөр: математика тарыхы, математика, тарых элементтери, башталгыч мектеп, математикалык билим.

Блалова А.С.

магистрант

институт педагогикки и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Абылгазы кызы Г.

магистрант

институт педагогикки и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

УЧЕННЫЕ-МЕТОДИСТЫ О РОЛИ ИСТОРИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

ПРИ ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье рассматривается значение исторического материала при изучении математики. Приведены конкретные примеры из элементов истории математики. Решение задач с элементами истории способствует развитию познавательного интереса к математике.

Ключевые слова: математическая история, математика, элементы истории, начальная школа, математическое знание.

Blalova A.S.

master's student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Abylgazy kyzy G.

master's student

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

METHODOLISTS ON THE ROLE OF HISTORICAL MATERIAL WHEN STUDYING MATH IN PRIMARY SCHOOL

Annotation. The article considers the significance of historical material in the study of mathematics. Specific examples from elements of the history of mathematics are given. Solving problems with elements of history contributes to the development of cognitive interest in mathematics.

Keywords: mathematical history, mathematics, elements of history, primary school, mathematical knowledge.

«Математическая история - новая область междисциплинарных исследований рождается у нас на глазах» [2, с. 7]

Одним из средств, способствующих развитию познавательного интереса на уроках математики, является использования исторического материала.

Анализ выбранной мной литературы показал, что на занятиях по математике можно и даже нужно использовать элементы историзма, так как внедряемый исторический материал усиливает творческую активность учащихся. Это происходит благодаря включению их в поиск новых способов решения интересных исторических задач. Причем учащиеся действуют самостоятельно, так как заинтересованы в получении результата и материал преподносится не в готовом виде, а как некоторая загадка. То есть используется исследовательский метод обучения.

С помощью исторических уходов на занятиях математикой учитель дает возможность учащимся почувствовать себя настоящими «первооткрывателями» в этой науке, самостоятельно формулировать правила и искать их доказательство, самостоятельно выбирать исторические факты, связанные с математикой и делиться ими со своими одноклассниками. Благодаря историзму на занятиях математикой учащиеся могут понять,

что «человечество в познании окружающего его мира идет постепенно, прибавляя к уже накопленным знаниям порцию за порцией новые сведения. Каждое явление не познается сразу во всей его сложности; познание идет отдельными ступенями, отдельными этапами и каждому последующему этапу познания есть, что добавить к известному, уточнить ранее приобретенные знания. Это приводит к тому, что математические приемы и представления, вполне достаточные на определенном этапе познания явления, могут оказаться и, как правило, действительно оказываются недостаточными на новых этапах его изучения» [1, с. 58]

Проблема использования исторического материала на уроках математики интересовала многих ведущих педагогов и методистов, таких как: К. А. Рыбников, Г. И. Глейзер, О.А. Савина и многие другие. Ученые указывают на то, что введение элементов истории математики в доступной форме положительно сказывается на развитии обучающихся, приобщает к чтению дополнительной литературы, способствует углублению понимания изучаемого фактического материала расширению кругозора школьников и повышению их общей культуры, что приводит к развитию познавательного интереса, так же учащиеся развиваются эстетически. Учеными было установлено, что использование элементов истории на занятиях по математике способствует:

- укреплению познавательного интереса учащихся;
- углублению понимания изучаемого фактического материала;
- расширению кругозора;
- повышению общего уровня культуры учащихся. [1, с. 17]

Используя на занятиях по математике исторический материал, учитель знакомит учащихся с разными учеными, чей вклад в науку оказал большое влияние на развитие математики; с интересными фактами из их биографий. Из таких уроков учащиеся узнают о различных математических открытиях и историях, с ними связанных, познакомятся со старинными задачами, наконец, просто пополнят свои знания об истории математики. Благодаря внедрению историзма в программу изучения математики происходит межпредметная интеграция, что сейчас считается явлением «модным» в современном начальном образовании. Что же касается эстетического развития младших школьников на уроках математики, О.А. Савина считала: «...на протяжении веков пути математики и различных видов искусств пересекались. Поэтому исторические сведения предоставляют благодатный материал для развития эстетического вкуса школьников». [3, с. 69]

На школьников производит сильное впечатление необычное формулирование задач, теорем, доказательств, известных из истории.

К примеру, древнеиндийская задача, решение которой доставит удовольствие ученикам:

Есть кадамба-цветок. На один лепесток
Пчелок пятая часть опустилась.
Рядом тут же росла
Вся в цвету сименгда,
И на ней третья часть поместилась.
Разность их ты найди,
Ее трижды сложи,
На кутай этих пчел посади,
Лишь одна не нашла

Себе места нигде,

Все летала то взад, то вперед и везде Ароматом цветов наслаждалась.

Назови теперь мне, подсчитавши в уме, Сколько пчелок всего здесь собрались? Ответ: 15 пчел. [4, с. 70]

Сначала может показаться, что вплести историческую информацию в канву урока является задачей трудной, но, по мнению Г.И. Глейзера, использованное время для сообщения исторических фактов нельзя считать потерянным даром, если эти факты тесно связаны с изучаемым на уроке материалом. Учитель, связывая изучение математики с другими предметами, в частности с историей, подчеркивая роль и влияние практики на развитие математики, способствует развитию у учащихся гибкого, свободного и творческого мышления, содействует процессу их умственного созревания и сознательному изучению учебного материала. [2, с. 93]

Часто можно услышать, что школьникам, да и взрослым не нравится математика по различным причинам, что они не понимают, для чего им нужны все эти формулы и теоремы в жизни. Это странно, ведь математика пронизывает абсолютно все сферы нашей жизни. Математика учит не бояться присмотреться к сложной задаче, разложить ее на простые и понятные части и решить. Она дает правильное понимание того, что зная теорию и закономерности, можно решить практически любую проблему. Математика дает веру в свои силы. Да, не приходится каждый день использовать конкретные формулы в жизни, но правильный образ мышления и алгоритм действий, который можно просчитать используется каждый день, вне зависимости от ситуации. А знакомство с историей этой науки существенно влияет на более глубокое усвоение основных научных понятий и дает возможность правильно формулировать представления о диалектике процесса познания, закономерности развития математической науки и эмоционально настраивать учащихся на положительное восприятие культурного наследия.

Воспитание младших школьников посредством истории происходит на каждом уроке, вне зависимости от предмета. Даже такой предмет как математика не обошелся без истории. А как же без нее быть, когда история хранитель всех знаний, которые накоплены человеком. Благодаря истории можно совершенно иначе взглянуть на правила и порядок математики.

В обучении математике с точки зрения патриотического воспитания огромную роль играет подбор математических задач для уроков с учетом дидактических и методических требований. Решение задач, включающих исторические сведения, способствует развитию кругозора учащихся и познавательного интереса к предмету. И урок математики становится для них не просто уроком, на котором нужно решать, вычислять и заучивать формулы, а пробуждает чувства сопричастности к величию своей страны, собственных предков. [4, с. 37]

Сложен школьный путь изучения математики и много встает перед учениками трудностей. Но, по нашему мнению, учащиеся не просто должны воспринимать (впитывать) приемы вычислений и логических суждений, которые должны составить основу их математических знаний, но и знать общий исторический путь, следуя которому человечество добывало математические знания.

Современному поколению детей обязательно нужно давать понять, что они живут в великой стране с богатейшей историей. Нужно создавать такие условия в начальной школе, чтобы они росли идейно зрелыми, нравственно стойкими и духовно богатыми людьми.

Что такое человек, можно узнать не путем размышлений над самим собой и даже не посредством психологических экспериментов, а только лишь из истории. [2, с. 87]

Каждый день на уроках математики ученики узнают о свойствах чисел и фигур, решают задачи, а вернувшись домой, повторяют изученный материал и делают домашнее задание. И всегда под рукой есть надежный источник знаний - учебник. Он дает много знаний: как складывать, вычитать, умножать, делить числа, как решать уравнения, находить площадь фигур и т. д. Но об истории развития счета, возникновения десятичной системы счисления, понятия натурального числа и нуля - про это в учебнике сказано мало либо вообще не упоминается.

Список использованных источников

1. Колмогоров А.Н. Математика в ее историческом развитии. - М.: Наука, 1991. - 221с.
2. Савина О.А. Эстетический потенциал истории математики // Математика в школе 2001. - №3. - 69-71 с.
3. Глейзер Г.И. История математики в школе. VII-VIII кл. М.: Просвещение, 1982. - 240 с.
4. Чистяков В.Д. Сборник старинных задач по элементарной математике с историческими экскурсами и подробными решениями Минск: Изд-во Мин. высшего, средн. спец. и проф. обр. БССР, 1962. - 204с.

УДК: 8-131(575.2)

Болотказиева М.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨ ДОЛБООРДУК ОКУТУУ ЫКМАСЫН ИШКЕ АШЫРУУ ЭТАПТАРЫ

Аннотация: Макалада англис тилин окутууда долбоордук окутуунун ишке ашырылышы каралат. Макалада долбоордун негизги этаптары сүрөттөлөт: пландоо, демилгелөө, эскиздер, долбоорду пландаштыруу, ишке ашыруу, презентация жана чагылдыруу. Долбоордун темасын тандоонун критерийлери жана аны студенттердин кызыкчылыктарына шайкеш келтирүүнүн ыкмалары келтирилген. Долбоорду биргелешип ишке ашыруу үчүн демилгелүү жана эскиздик этаптарга, ошондой эле топтун иштөө эрежелерин иштеп чыгууга өзгөчө көңүл бурулат. Долбоордун презентациясын даярдоо жана өткөрүү, анын ичинде студенттердин тынчсыздануусун азайтуу маселелери каралат. Жыйынтыктап айтканда, долбоорду ийгиликтүү ишке ашыруу жана тил үйрөнүүнү реалдуу дүйнө менен интеграциялоо үчүн ар бир этаптын маанилүүлүгү баса белгиленет.

Негизги сөздөр долбоорго багытталган окутуу, англис тили, негизги этаптар, тема тандоо, топ менен иштөө, долбоордун бет ачары, рефлексия.

Болотказиева М.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ЭТАПЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРОЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Статья рассматривает реализацию проектно-ориентированного обучения в преподавании английского языка. В статье описываются ключевые этапы проекта: планирование, инициация, эскизы, планирование проекта, реализация, презентация и рефлексия. Приведены критерии выбора темы проекта и методы ее согласования с интересами учащихся. Особое внимание уделено этапам инициации и эскизов, а также разработке правил групповой работы для совместного выполнения проекта. Рассмотрены вопросы подготовки и проведения презентации проекта, включая снижение тревожности учащихся. В заключение подчеркивается важность каждого этапа для успешной реализации проекта и интеграции обучения языку с реальным миром.

Ключевые слова: проектно-ориентированное обучение, английский язык, ключевые этапы, выбор темы, групповая работа, презентация проекта, рефлексия.

Bolotkazieva M.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

THE IMPLEMENTATION STEPS OF PROJECT-BASED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Abstract: The article explores the implementation of project-based learning in English language teaching. It describes the key stages of the project: planning, initiation, sketches, project planning, implementation, presentation, and reflection. The criteria for selecting a project topic and methods of aligning it with students' interests are provided. Special attention is given to the initiation and sketching stages, as well as the development of group work rules for collaborative project execution. The issues of preparing and conducting project presentations, including reducing students' anxiety, are addressed. In conclusion, the importance of each stage for the successful implementation of the project and the integration of language learning with the real world is emphasized.

Keywords: project-based learning, English language, key stages, topic selection, group work, project presentation, reflection.

Despite the frequent use of project-based learning in schools—at least many teachers believe they apply it successfully in practice—not all teachers and students have a clear understanding of what it should look like. Assigning a student to write a report or prepare a presentation on a topic does not yet constitute project-based learning; the teacher's role is to guide them on how to do it properly, adhering to all the necessary stages. What stages are these? In an article published in the journal "University Science" we concluded that ideally, a project goes through the following stages: *planning*, which includes *initiation*, *sketches*, and *project planning*; *project implementation*; and *presentation* (including a reflection phase). There are three main stages, highlighted in italics. Let's briefly describe each stage.

Project-based learning is excellent, but it doesn't negate the academic curriculum. Before a teacher decides to initiate a project, they must answer several questions:

What does the curriculum require, and do we have enough time to conduct a project?

What is the practical purpose of the project?

How can we effectively integrate the goals of foreign language learning into the realization of a specific project?

What is the age group of the students, and does the project topic align with their interests?

Only after these questions are addressed can a decision be made to proceed with a project.

The chosen topic must meet the following criteria:

1. It must consider the age and interests of the students.
2. It must involve a problem that students solve during project implementation.
3. The topic should be original to maintain interest. Ideally, it should reflect aspects of students' daily lives.
4. The topic must be achievable within a given timeframe.
5. The project should have a research base and necessary technical resources for implementation.

If the topic meets all the above criteria, it is accepted and proposed to the students.

In scientific literature, the first stage is identified as the planning stage, but it seems logical to break it into the following components: initiation, sketches, and project planning. Once the teacher has decided that the project fits into the lesson plan and thematic planning and has chosen the overall project theme, it is announced to the students. This is the initiation stage. The general project theme is then narrowed down to a specific project topic, chosen by the teacher in collaboration with the students. The teacher must ensure that the topic interests the students, that they have ideas about what problem they would like to solve during the project, and how they intend to approach it. Often, the teacher encounters situations where the topic interests the students, but they struggle to articulate a concrete project topic due to a lack of ideas or, conversely, too many of them. Sometimes students have ideas but face difficulty in phrasing the project topic.

To help students, a mind map can be used without explicitly announcing that this is part of choosing a project topic. A word or phrase representing the general project theme is written at the center of the board, with lines radiating outward. Students then formulate their associations with this word or phrase in bullet points. It's crucial to relate these associations to personal experiences, as this makes the exercise livelier and more productive. Once the ideas are exhausted, the resulting bullet points are discussed, allowing students to express their opinions about others' associations. This process filters and selects the bullet points that receive the most votes. At this stage, students can be informed that they will work on a project. If students can't agree on a single topic, groups can be formed based on shared interests, with each group working within the same overarching theme but on distinct projects. This makes the final presentations more interesting. Once the specific project topics are formulated, they are confirmed in writing by all project participants.

If students are hesitant to express their opinions openly, they can be asked to write their suggestions anonymously on slips of paper. The collected suggestions are then discussed collectively without linking them to individual contributors, leading to a more impartial selection process.

The most challenging situation arises when there are no ideas at all, indicating that the topic may not interest the students. This may require re-evaluating the project's focus, as a lack of engagement often leads to a project's failure.

The initiation stage concludes with a written formulation of the project topic, accepted by all project participants.

Next is the sketching stage, where students determine the project's goals and tasks, record what they already know about the topic, and identify the information they need to find. They also outline the resources they can use, share their ideas on how to implement the project, and discuss the desired outcome. It is essential to document all these ideas in writing, as it provides a structured framework. The sketching stage transitions smoothly into the project planning stage. Here, students assign roles to each project participant and determine their areas of responsibility. Detailed project planning involves defining intermediate and final deadlines, with scheduled reflection stages. At this stage, it is crucial to jointly establish and adopt rules for group work, promoting teamwork and collaboration. Developing these rules should start in primary school (often during extracurricular activities), as it requires significant time and effort. Students are actively involved in this process, beautifully presenting the rules and adhering to them during project work. As students grow older, they refine and update these rules, with the teacher providing guidance to ensure successful teamwork and conflict-free interactions. This helps foster tolerance and respect among peers.

The most labor-intensive and challenging stage is project implementation. During this stage, the work methods vary, including individual, paired, and group activities. Regardless of the working format, organization is essential, and clear plans with specific tasks and deadlines are created. Intermediate reflection sessions (consultations with the teacher) are scheduled. During the sketching stage, students wrote down what they already knew about the topic and the information they needed to gather. Given that each student's knowledge base varies, tasks were assigned according to each student's strengths to ensure successful project execution.

While searching for additional materials, students analyze, filter out irrelevant information, and systematize the new content. Because experience is gained through specific activities, foreign language education should be organized to allow students to gain real-world experience, enabling them to interact with native speakers as equals.

The importance of intermediate reflection stages cannot be overstated: the teacher guides students through the information overload, evaluates the data's reliability and relevance, provides necessary vocabulary and grammatical support, corrects errors, and emphasizes learning progress while offering praise for well-done work.

The final stage, but no less critical, is the project's presentation and reflection. To avoid nervousness affecting the project's outcome, it's crucial to prepare students for a successful presentation. As with group work, a set of presentation rules can be developed to help students overcome anxiety and ensure quality presentations.

Here is an example of a set of presentation rules that help our students manage their anxiety and prepare their presentations effectively:

1. Feeling nervous? Take a deep breath and exhale.
2. Speak freely and clearly, so the audience listens without distractions.
3. Explain unfamiliar words and abbreviations before your presentation to avoid confusion during your talk.
4. A good illustration is key! But don't overdo it—if you have text, use large, readable fonts with suitable color schemes.
5. Keep the presentation short and interesting. Think about what you would like to hear on this topic.
6. Provide listeners with worksheets to make it easier to follow along.
7. During the presentation, make small pauses to allow questions, if any arise."

It is also helpful to ask leading questions to generate interest in the presentation or questions related to the provided content. At the end of the presentation, briefly summarize the main points, ask the audience if they know more about the topic, or invite them to share their experiences.

It is crucial to have an internal presentation within the working group with the teacher to make necessary adjustments and practice before presenting to the entire class. This helps track how much time each presentation takes and allows for adjustments to fit the allotted timeframe. Internal presentations also help reduce fear and nervousness. This stage serves as an intermediate reflection, allowing all project participants to review the final results and assess the quality of their work.

After making the necessary adjustments and rehearsing the presentation, the final project can be presented to the entire class. The class can then provide feedback, either verbally or in writing (through listener checklists). Once the feedback is processed, the results are shared with the project group, allowing for collective analysis and conclusions.

In conclusion, the implementation of project-based learning in English language teaching involves several key stages: planning, initiation, sketches, project planning, implementation, presentation, and reflection. Each stage is crucial for the success of the project and requires careful consideration and guidance from the teacher. The process begins with aligning the project with the curriculum and ensuring its practical purpose and relevance to students' interests. The topic selection process involves criteria such as age appropriateness, problem-solving potential, originality, achievability, and availability of resources. Once a topic is chosen, students engage in initiation, sketches, and project planning, collaborating with the teacher to define goals, tasks, roles, and deadlines. Implementation involves various activities, including individual, paired, and group work, with periodic reflection sessions guided by the teacher to support learning progress. Finally, presentation and reflection stages allow students to showcase their work, receive feedback, and assess their learning outcomes collectively. Through these stages, project-based learning integrates language learning goals with real-world experiences, fostering collaboration, critical thinking, and effective communication skills among students.

References:

Baidurova, L.A. Method of Projects in Teaching Students Two Foreign Languages // Foreign Languages at School. - 2002. - No. 1. P. 5-11.

Belova, T.G., Belov, I.P. Research Activities of Students as a Modern Pedagogical Problem // Modern Research of Social Problems, No. 3-2(59), 2016. pp. 41-46

Galskova, N.D., Modern Methods of Teaching Foreign Languages. - Moscow: 2000. 198 p.

Golub, G.B., Churakova, O.V. Methodical Recommendations "Project Method as a Technology for Forming Key Competencies in Students." - Samara, 2003. 246 p.

Guliyants, A.B., Guliyants, S.B., Dmitrieva, E.I., Zotova, E.M., et al. Practical Guide to Project and Research Activities for School Students in Foreign Languages: Educational and Methodological Guide. - Moscow: APKiPIPRO, 2011. 384 p.

УДК: 347.764

Боркошов О.

магистрант

Э.Маанаев атындагы ТСУББИу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Омурова Ж.К.

тарых илимдеринин кандидаты, доцент
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

СОЦИАЛДЫК КАМСЫЗДОО ЖАНА КООПСУЗДУК СИСТЕМАСЫ ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА АНЫН МААНИСИ

Аннотация: Бул макалада автор социалдык укуктук мамилелер тушунугу, укуктук нормативдик актылар, эмгекке акы төлөө принциптери, социалдык камсыздоо чөйрөсү менен алектенген мекемелердин ишмердүүлүктөрү каралды.

Негизги сөздөр: мекеме, укук, эреже, социалдык камсыздоо, социалдык жоопкерчилик.

Боркошов Ө

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Омурова Ж.К.

тарых илимдеринин кандидаты, доцент

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА И СИСТЕМА БЕЗОПАСНОСТИ ПОНЯТИЕ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация: В данной статье автор рассмотрел социально-правовые отношения, правовое регулирование, принципы выплаты заработной платы, деятельность учреждений, занимающихся сферой социального обеспечения.

Ключевые слова: институт, закон, правило, социальное обеспечение, социальная ответственность.

Borkoshov Ө

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabyev

Bishkek

Omurova Zh.K.

tarykh ilimderinin candidates, associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabyev

Bishkek

SOCIAL PROTECTION AND SECURITY SYSTEM CONCEPT AND ITS MEANING

Abstract: In this article, the author examined social and legal relations, legal regulation, principles of payment of wages, and the activities of institutions involved in the field of social security.

Key words: institution, law, rule, social security, social responsibility.

Социалдык камсыздоо - карыган жана эмгекке жарамсыз жарандарды мамлекеттик камсыздоо жана тейлөө системасы болуп саналат. Кыргыз республикасында социалдык камсыздоого төмөндөгүлөр камтылган: иштегендерге жөлөк пулдар (убактылуу эмгекке жарамсыздык боюнча, кош бойлуулугу жана төрөгөндүгү боюнча д. у. с.), балдары бар жетишсиз камсыз болгон үй бүлөлөргө жөлөк пулдар, карыгандарды жана майыптарды атайын мекемелерде (карыгандар жана майыптар, майып балдар үчүн жатак үйлөрүн д. у. с.) багуу жана тейлөө, кепжасоо, майыптарды кесипке окутуу жана жумушка орноштуруу, майыптарга жана көп балалуу энелерге жеңилдиктер [1].

Кыргыз Республикасында социалдык камсыздоо системасы боюнча эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министирлигинин алдында “Социалдык камсыз кылуу департаменти” иш алып барат. Бул департамент (КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 20-февралындагы N 121 токтомунун редакциясына ылайык) төмөнкү функцияларды аткарат. Алсак, мамлекеттик жөлөк пулдардын, жеңилдиктердин ордуна берилүүчү акчалай компенсациялардын жана башка социалдык төлөмдөрдүн дайындалышы, каржыланышы жана төлөнүшү жөнүндө белгиленген форма боюнча оперативдүү маалыматты жана отчетторду түзүү, мамлекеттик жөлөк пулдарды, жеңилдиктердин ордуна берилүүчү акчалай компенсацияларды жана башка социалдык төлөмдөрдү каржылоо үчүн министирликке жыйынды өтүмдөрдү даярдоо, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар үчүн аймактык социалдык өнүктүрүү бөлүмдөрүнөн санаторий-курорттук дарыланууга, жылып жүрүү үчүн техникалык каражаттарга (кресло-коляска) муктаждык жөнүндө жыйынды өтүмдөрдү даярдайт, мамлекеттик жөлөкпулдарды, жеңилдиктердин ордуна берилүүчү акчалай компенсацияларды жана башка социалдык төлөмдөрдүн төлөнүшү, райондордогу аларды алуучулардын саны боюнча мониторинг жүргүзүшөт.

Жакыр үй-бүлөлөрдүн социалдык паспорттору боюнча отчетторду чогултат жана жыйынтыкташат, жатак үйлөрдүн иш-аракеттерин координациялайт, социалдык жактан тейлөөнүн учур талабына жооп берген формаларын жана түрлөрүн турмушка ашыруу боюнча иш алып барышат. Жатак үйлөргө алуу үчүн ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын жана улгайган жарандардын документтерин жазып-каттайт, жатак үйлөрдөгү камкордукка алынган жарандардын жашоо шарттарын жакшыртуу үчүн донордук уюмдарды тартуу боюнча иштерди жүргүзөт, аймактык социалдык коргоо бөлүмдөрүнө, жатак үйлөргө усулдук жардамдарды көрсөтөт[2].

Ошондой эле бул департаменттин ишмердүүлүгүнүн дага бир бөлүгү, республикалык бюджеттин каражаттарынан кош бойлуулук жана төрөгөндүк боюнча, маркумду коюуга жөлөкпулдарды төлөөдө чыгымдардын ордун толтуруу үчүн аймактык социалдык жактан коргоо бөлүмдөрүнөн отчетторду жана табыштамаларды кабыл алуу ишин жүзөгө ашыруу менен жалпыга маалымдоо каражаттарында калкты социалдык өнүктүрүү маселелерин дайыма чагылдырууга катышат, калкты социалдык коргоо маселелери боюнча министрликке сунуштамаларды беришет. Ошону менен катар аймактык социалдык өнүктүрүү бөлүмдөрүнүн кызматкерлери жана социалдык өнүктүрүү боюнча айыл округдарынын адистери үчүн окутуу үйрөтүүчү семинарларды, конференцияларды өткөрүү менен мамлекеттик социалдык заказдын алкагында конкурстарды уюштурат. Калкты социалдык камсыздоо маселелери боюнча маалыматтык-түшүндүрмө жумуштарын менен бирге маанилүү даталарга карата пландарды иштеп чыгат жана иш-чараларды уюштурушат.

Коомдун социалдык коопсуздугу – коомдун социалдык түзүлүшүнүн өнүгүшүнө коркунучтардын жана коркунучтардын жоктугу менен мүнөздөлүүчү абал, б.а. коомдун терең катмарланышын, социалдык топтордун ортосунда экономикалык карама-каршылыктардын пайда болушун эсепке албаганда. Бул сапаттык абал адамдын социалдашуу процессине коркунучтарды жок кылат, ар бир инсандын гармониялуу өнүгүшүнө мүмкүндүк берүүчү татыктуу жашоо образын, жашоону камсыз кылуу деңгээлин (бактылуулук, укуктарды жана эркиндиктерди ишке ашыруу) [3] менен социалдык камсыздоону сактоо үчүн төмөндөгүдөй шарттардын болушу керек. Ага, социалдык жарылуу кырдаалынын пайда болушуна жол бербөө, коомдук түзүлүштүн деградациясына жол бербөө, аны теңдөө, ошондой эле поляризация, маргиналдаштыруу жана люмпендештирүү процесстерин өнүктүрүү, нормалдуу вертикалдык жана горизонталдык социалдык мобилдүүлүк менен туруктуу коомдук түзүлүштү камсыз кылуу, нарктык багыттардын адекваттуу системасын жана ага жараша коомдук жүрүм-турум маданиятын, анын ичинде саясий жана экономикалык жактан колдоо көрсөтүү.

Демек, социалдык топтун коопсуздугу – бул алардын жашоосу, мүлкү, укуктары жана эркиндиктери үчүн жалпы кызыкчылыктар жана максаттар менен бириккен адамдардын белгилүү бир тобунун биргелешкен ишмердигине коркунучтардын жана коркунучтардын жоктугу менен мүнөздөлгөн анын абалы болуп саналса. Инсандын социалдык камсыздоосу - анын өнүгүүсү жана функционалдык ишмердүүлүгү үчүн жагымдуу материалдык жана руханий шарттар камсыз кылынган, өмүрүн жана ден соолугун, жыргалчылыгын, жашоо образын, мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун абалы[4].

Социалдык коопсуздуктун мазмуну боюнча объектиси жана субъектиси болуп болуп бөлүнөт.

Социалдык коопсуздуктун мазмуну-бул коомдук түзүлүш инсандардын, социалдык топтордун, катмарлардын, башка адамдык жамааттардын жыйындысы, социалдык кызыкчылыктар, баалуулуктар, ченемдер жана алар боюнча келип чыккан социалдык структуранын элементтеринин ортосундагы мамилелер, адамдардын жашоо-турмушун камсыз кылуу жана социалдаштыруу тутумдарынан турган социалдык инфраструктурасы, социалдык башкаруу институттары, адамдардын, социалдык топтордун, катмарлардын, бүткүл коомдун жашоо образы жана улуттук коопсуздуктун өз алдынча түрү бар, анын объектиси социалдык чөйрө болуп саналса [4].

Социалдык коопсуздуктун субъектиси болуп мамлекеттик жана коомдук социалдык коопсуздук системасы, б. а. социалдык коопсуздукту камсыз кылууга катышкан мамлекеттик институттардын жана өз демилгелүү топтордун, уюмдардын, борборлордун, кыймылдардын, бирикмелердин жана партиялардын, жарандардын өздөрүнүн комплекси саналат. Өз кезегинде социалдык коопсуздуктун объектилери болуп институционалдык планда - мамлекет инсан коом, ал эми мазмундук планда-социалдык чөйрө болуп саналат.

Социалдык чөйрө ички саясий коопсуздукту камсыз кылуу маселеси чечилгендердин бири болуп саналат десек болот. Бардык өлкөлөрдө калктын татыктуу жашоо деңгээлинин жетишсиз камсыз болушу социалдык чыңалууну, коомдук бейпилдикти бузат, айрым учурларда ички саясий коопсуздукка олуттуу коркунуч келтирет. Кыргызстандын мамлекеттик суверенитети жөнүндөгү декларацияда мамлекеттин социалдык коопсуздугу кепилденген укуктук, ошондой эле коомдун турмуштук маанилүү кызыкчылыктарын тышкы жана ички коркунучтардан институттук коргоонун абалы катары карасак болот. Социалдык коопсуздукту камсыз кылуу жыргалчылык, калктын кирешесинин деңгээли, эмгек акы, ден соолук абалы, жумуштуулук,

демографиялык кырдаал, социалдык-таптык дифференциация, социалдык коргоо, пенсиялык камсыздоо ж. б. сыяктуу компоненттер аркылуу ишке ашат.

Кыргызстандын социалдык коопсуздугуна коркунучтар социалдык шарттардын себептери көмөкчү болот. Тактап айтканда, көп олуттуу социалдык катмарлашуу, жакырлануу, коомдун эмгек потенциалын өнүктүрүүнүн жоктугу, калктын көпчүлүк бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндүгү жана социалдык жактан корголушу сыяктуу социалдык карама-каршылыктар, экономикалык активдүү иш менен алектенбеген эмгекке жарамдуу курактагы жарандардын көп санда болушу, саламаттыкты сактоонун төмөн деңгээли, коомдогу моралдык жана руханий деградация тенденциялары, өлкөдөгү көзөмөлсүз миграциялык процесстер ж. б. б. [5]. Ал эми коомдун социалдык туруктуулугунун көрсөткүчтөрү менен социалдык коопсуздуктун деңгээлинин ортосунда түздөн-түз байланыш бар. Социалдык туруктуулуктун бузулушу коомдогу криминалдашууга, баңгиликке, алкоголизмге, өмүрдүн кыскарышына, медициналык жардамдын жана саламаттыкты сактоонун начарлашына алып келет.

Социалдык коопсуздук системасы ар кандай багыттарды камтыйт. Глобалдык жана региондук коопсуздук- бул улуттук кызыкчылыктар, коомдук коопсуздук жана стратегиялык туруктуулук, коомдук коопсуздук- бул социалдык-экономикалык, улуттук-маданий, экологиялык, маалыматтык-технологиялык ж.б. Азыркы коомдук-саясий кырдаалда жана өндүрүш шарттарында жеке коопсуздук, өзгөчө кырдаалдардагы жана экстремалдык шарттардагы коопсуздугу болуп. Демек, социалдык коопсуздук адамдын муктаждыктарын канааттандыруу, жеке жана коомдук мамилелерди айкалыштыруу мүмкүнчүлүгү менен адамдын материалдык жана руханий муктаждыктарын канааттандыруу даражасын чагылдырган т.а. турак жай менен камсыз болушу, билим берүүнүн, медициналык, маданий тейлөөнүн, экологиялык коопсуздуктун ж. б. калктын нормалдуу жашоо деңгээли камсыз кылуу десек болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Юридика аталыштагылары менен түшүнүктөрүнүн орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү. Илимий-маалымдама басылыш/АРД/Чекки долбоору, авторлор жамааты. – Б.: 2005,
2. <https://mlsp.gov.kg/sotsialdyk-kamsyz-kyluu-departamenti/>.
3. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности // Безопасность. 1994. - № 3. - С. 91-94
4. Нурова С.С. «Социальные сдвиги в современном кыргызстанском обществе» [Текст]/ С.С. Нурова. –М, // Ориентир. научный журн. ИСИ. 2016 № 5.
5. Пантелева Т.С., Экономические основы социальной работы,-М.,Владос, 2001,-216с

УДК: 81'25

Азизбекова М.К.

ДТЖЭАМИнун магистранты

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

«СИНХРОНДУК КОТОРМО» КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН МААНИЛҮҮ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Аннотация: Бул макалада биз синхрондук котормо концепцияларын, анын эл аралык мамилелерге тийгизген таасирин жана аны бүгүнкү күндө биз билген технологиялык инновацияларды карап чыгабыз. Биз ошондой эле синхрондук котормочулар туш болгон

кыйынчылыктарды жана перспективаларды, элдердин ортосундагы чек аралар барган сайын тешикче болуп бараткан заманбап дүйнөдө синхрондук котормочулуктун ролун талкуулайбыз.

Азизбекова М.К.

магистрант ИМЯиМО

Кыргызский государственный университет имени.И. Арабаева

СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ «СИНХРОННЫЙ ПЕРЕВОД»

Аннотация: В этой статье, мы рассмотрим понятия синхронного перевода, его влияние на международные отношения и технологические инновации, которые сделали его таким, каким мы его знаем сегодня. Мы также обсудим вызовы и перспективы, с которыми сталкиваются синхронные переводчики, и роль, которую синхронный перевод играет в современном мире, где границы между народами становятся всё более прозрачными.

Azizbekova M.K.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT “SYNCHRONOUS TRANSLATION”

Abstract: In this article, we will look at the concepts of simultaneous interpretation, its impact on international relations and the technological innovations that have made it what we know it today. We will also discuss the challenges and prospects that simultaneous interpreters face, and the role that simultaneous interpreting plays in a modern world where borders between peoples are becoming increasingly porous.

Синхронный перевод — это искусство и наука, позволяющая людям общаться без барьеров, несмотря на различия в языках. Этот вид перевода возник в XX веке и быстро стал неотъемлемой частью международных собраний, конференций и дипломатических встреч. Синхронный перевод требует не только глубокого знания языка и культуры, но и способности мгновенно и точно передавать смысл речи оратора.

Итак, синхронный перевод как форма передачи информации с одного языка на другой стал изучаться как особый объект исследования в 1960-х годах. В начале 70-х годов стали появляться исследования речи, психологических механизмов слухового перевода, синхронного перевода речевой информации с исходного языка на другой язык, его лингвистических, психологических основ [1].

Таким образом, термин «синхронный перевод» был введен в переводческую науку. Этот вид перевода отличается от других тем, что процесс перевода происходит одновременно, что требует правильного понимания лингвистических, семантических особенностей информации, услышанной непосредственно на иностранном языке, с учетом психолингвистических особенностей ситуации, в которой происходит речь. Синхронный перевод — это изучение законов перевода, как слушания, так и понимания, основанное на

лингвистической теории перевода, психолингвистических и коммуникативных основах речевой ситуации [13]. Цели обучения синхронному переводу можно сформулировать так:

- 1) Формирование и развитие у будущего специалиста навыков и умений перцептивного, эмоционального, ментального понимания речи говорящего;
- 2) Формирование речевых и переводческих навыков и умений будущего специалиста по переводческой практике, навыкам;
- 3) Расширение и укрепление его общих знаний;
- 4) Уметь на практике продемонстрировать теоретические знания, полученные в учебном процессе;
- 5) Формирование идейно-нравственных качеств в человеке.
- 6) Обычно из первокурсников переводческих факультетов формируются специальные группы переводчиков-синхронистов. В эту группу отбираются студенты, которые обладают высоким уровнем знания языка, перевода, краеведения, глубоко понимают лексические, грамматические, фразеологические нормы иностранного языка, обладают интеллектом и хорошим слухом [4].
- 7) Под содержанием обучения синхронному переводу понимается то, какими видами деятельности должен заниматься будущий специалист, какие навыки и компетенции необходимо приобрести для достижения вышеуказанных целей.
- 8) Известно, что синхронный перевод преподается после прохождения курсов устного и письменного перевода, последовательного перевода, теории и истории перевода, после формирования определенных навыков и компетенций в науке и практике перевода.
- 9) Студенты, которые начали углубленно изучать этот предмет, прежде всего, должны овладеть многими умственными навыками, научиться быстро выполнять переводческие практики. Поэтому содержание обучения синхронному переводу требует дальнейшего совершенствования полученных студентами знаний, приобретения определенных навыков и умений.
- 10) Содержание синхронного перевода состоит из ряда компонентов, каждый из которых направлен на достижение определенной цели обучения.
- 11) Первым компонентом содержания синхронного перевода является планомерное развитие у обучаемого перцептивных способностей: внимания, памяти и мышления, вовлечение его в интенсивную мыслительную деятельность. Это, в свою очередь, требует повышения культуры понимания речи на слух, увеличения скорости познания (понимания) слов, словосочетаний и стилистических построений, правильной направленности выделения слов при переводе. Он должен научиться различать и понимать речь, которая слышится синхронно с разной скоростью и тоном, тембром, произношением.
- 12) Слушание, понимание слов, словосочетаний и синтаксических структур, их выделение из речевых образов, познание. Здесь важную роль играет произношение слов, связь между их значениями, знание эквивалентов в переводе.
- 13) Когда мы говорим о стратегии синхронного выбора слова, мы имеем в виду понимание его значения путем выделения основных элементов речевой цепи. Слова и фразы быстрее понимаются в начале речевой цепочки за счет ритмико-интонационных знаков. Основные слова (т. е. слова, несущие основное значение) также важны для понимания содержания речи. Они должны быть одним и более в одном предложении.
- 14) Улучшение внимания, в свою очередь, осуществляется путем определения количества внимания, его расширения, распределения и закрепления.

15) Формирование навыка эффективного распределения внимания — это общее представление о речи говорящего, формирование умения запоминать определенные формы, искать соответствующие эквиваленты в языке перевода.

16) Синхронизатор должен уделять особое внимание развитию долговременной и кратковременной памяти в течение своей карьеры.

17) Долговременная память формируется в процессе увеличения ее объема и быстрой обработки (то есть перевода) информации, хранящейся в памяти.

Для долговременной памяти синхронизатор должен запоминать большие лексические единицы, несколько тысяч лексико-грамматических сходств и большой объем информации о развитии политики, экономики, культуры, науки и технологий [6]. Такая информация должна храниться в памяти, т. е. восстанавливаться, как только она будет услышана. Кратковременная память также в некотором смысле требует улучшения. В этом случае, прежде всего, необходимо запомнить звуковой символ прослушанных лексических единиц, их ритмические и интонационные особенности, синтаксические конструкции, запомнить их за 1–2 секунды и восстановить во втором языке. Следовательно, объем кратковременной памяти определяется завершением предложения (мысли). Для улучшения такой памяти полезно знать информацию по теме, понимать цель говорящего, запоминать основное содержание излагаемой идеи. Вторая составляющая содержания синхронного перевода предполагает перестройку речи и навыков перевода, умение выполнять переводческие операции, повышение скорости. Формирование навыков сегментации имеет особое значение в формировании переводческих навыков и компетенций. Этот навык будет в определенной степени сформирован при письменном, серийном и текстовом переводе.

Например, в письменном переводе переводчик по пунктуации различает графическое изображение мысли, частей речи, ритмических групп. При последовательном переводе переводчик переводит или записывает основное содержание информации, не сегментируя ее. При синхронном переводе сегментация предполагает, что переводчик запоминает ключевые слова в речи говорящего и использует их для объяснения содержания речи. Особенность навыков сегментации в том, что точность смысловых слов, интонационных единиц, синтаксических структур, которые различаются по размеру и характеру, конечно, также зависит от сложности слышимой речи, скорости речи говорящего. Следовательно, у каждого синхронизатора будет своя собственная шкала сегментации. Один из методов сегментации, который приходит к синхронизатору, — это возможность быстро определять синтаксическую структуру. Переводчик с этим навыком может быстро определить основные и второстепенные отрывки в структуре предложения. Еще один важный аспект обучения синхронного переводчика — это развитие способности определять контекстное значение слова или фразы. Этот навык будет формироваться в процессе письменного, серийного, устного перевода. Теперь задача — адаптировать этот навык к условиям синхронного перевода, улучшить его, ускорить [7].

Содержание синхронного перевода также зависит от формирования следующих навыков и компетенций:

1) умение и умение найти переводческое решение зависит от бюджета времени, такие качества формируются годами;

2) отработать хранение лексико-фразеологических и синтаксических единиц в слышимом предложении в долговременной памяти;

3) сжатие информации. Использование этих синонимов достигается за счет сохранения основного содержания, исключения частей речи;

4) адаптироваться к низкой громкости голоса, скорости речи говорящего, следовать интонации говорящего, предвосхищать слова, фразы и предложения, которые говорящий может произнести на возможных остановках;

5) выполнять перевод со скоростью речи говорящего. Все это в конечном итоге характеристики, которые определяют профессионализм синхронизатора. Л. С. Бархударов в своем научном анализе процесса перевода интерпретирует его как «Межязыковую трансформацию или моделирование процесса перевода». В 60-х и 70-х годах XX века этот процесс нашел отражение в научных исследованиях, которые рассматривали процесс инвариантности, эквивалентности перевода с точки зрения коммуникативного акта. Проблема вербальной реконструкции содержания прослушиваемого текста на втором языке изначально была предметом исследования исследователей, занимающихся машинным переводом. Такой подход ограничивался лингвистическими трансформациями, т. е. интерпретацией текста. Однако благодаря такому подходу были созданы такие теории, как моделирование анализа и синтеза текста с учетом стилистических, семантических особенностей текста, которые, несомненно, внесли достойный вклад в появление теории синхронного перевода.

Итак, синхронный перевод — один из наиболее сложных видов устного перевода[en], при котором переводчик переводит на целевой язык синхронно, одновременно с восприятием на слух речи на исходном языке, в отличие от последовательного перевода, когда переводчик говорит в паузах в речи на исходном языке [2]. Синхронист — переводчик, специализирующийся на синхронном переводе. Синхронный перевод не просто облегчает международное общение; он служит мостом между культурами, способствуя пониманию и сотрудничеству на глобальном уровне. В ходе нашего исследования мы увидели, как синхронные переводчики преодолевают языковые барьеры, обеспечивая бесперебойную коммуникацию в реальном времени, что является непростой задачей, требующей высокой концентрации, быстроты реакции и глубокого понимания контекста.

Современные технологии открывают новые возможности для синхронного перевода, но также ставят перед переводчиками новые вызовы. Развитие искусственного интеллекта и машинного обучения может изменить роль человека-переводчика, но не заменит его полностью, поскольку машины пока не способны полностью воспроизвести тонкости человеческого языка и межкультурного общения.

В будущем синхронный перевод будет продолжать развиваться, а переводчики — совершенствоваться в своем мастерстве. Важно, чтобы обучение переводчиков оставалось актуальным и включало в себя как традиционные методы, так и новейшие технологические достижения.

Таким образом, мы сможем гарантировать, что синхронный перевод останется незаменимым инструментом в мире, где границы между странами и культурами продолжают стираться.

Использованная литература

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Академия, 2004. 352 с.

2. Бархударов Л. С. Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык // Тетради переводчика. - М.: Высш. шк., 1984. - Вып. 21. - С. 38-48.
3. Виссон, Л. Синхронный перевод с русского на английский. Приемы. Навыки. Пособия. — М., 2001.
4. Гофман Е.А. История синхронного перевода. Сборник «Тетради переводчика». М.: 1963, 103 с.
5. Илюхин В.М. Стратегии в синхронном переводе (на материале англо-русской и русско-английской комбинаций перевода). М.: 2001, 26с.7.
6. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика. М.: Инъязиз-дат, 2002. 554 с.
7. Комиссаров В. Н Современное переводоведение. Учебное пособие. М.: 2001, 321 с.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высш. шк., 1990. 253 с.
9. Сдобников В. В. Стратегия перевода: общее определение // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. 2011. №1 (3). С. 165–172.
10. Толковый переводоведческий словарь. 3-е изд., перераб. М.: Флинта: Наука, 2003. 320 с.
11. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. 4-е изд., доп. М.: А ТЕМП, 2006. 944 с

УДК: 297

Гапаров А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

ИСЛАМДА ЗЕКЕТ ЖАНА САДАКАНЫН ЖАКЫРЧЫЛЫКТАН АРЫЛТУУ ТААСИРЛЕРИ

Аннотация. Макалада ислам дининдеги зекет жана зекет практикаларынын жакырчылык менен күрөшүүгө жана мусулман жамааттарындагы социалдык адилеттүүлүктү чыңдоого тийгизген таасирин талдоого арналган. Теологиялык негиздерге, тарыхый контекстке жана заманбап мисалдарга таянып, изилдөө байлыкты бөлүштүрүүдө жана калктын аялуу катмарын колдоодо ушул тажрыйбалардын маанилүүлүгүн баса белгилейт. Тийиштүү шайкештик, кыянаттык жана башкаруу маселелери, ошондой эле эл аралык деңгээлдеги таасирлер, анын ичинде глобалдык коомчулуктун таанылышы жана колдоосу каралат. Макала туруктуу өнүгүүнүн глобалдык максаттарына жетүүдө алардын ролун баса белгилеп, бул практикалардын ачыктыгын жана натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдорун сунуштайт.

Негизги сөздөр: Орозо, руханий өнүгүү, адеп-ахлак, адам, руханий калыптануу

Гапаров А.

магистрант

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

ВЛИЯНИЕ ЗАКЯТА И САДАКА НА ИЗБАВЛЕНИЕ ОТ БЕДНОСТИ В ИСЛАМЕ

Аннотация. Статья посвящена анализу влияния практик закята и милостыни в исламе на борьбу с бедностью и укрепление социальной справедливости в мусульманских сообществах. Основываясь на теологических основаниях, историческом контексте и современных примерах, исследование подчеркивает значимость этих практик в перераспределении богатства и поддержке уязвимых слоев населения. Рассматриваются также вызовы, связанные с надлежащим соблюдением, злоупотреблениями и управлением, а также влияние на международном уровне, включая признание и поддержку глобальным сообществом. Статья предлагает пути улучшения прозрачности и эффективности данных практик, подчеркивая их роль в достижении глобальных целей устойчивого развития.

Ключевые слова: Пост, духовное развитие, нравственность, человек, духовное становление

Gaparov A.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

THE INFLUENCE OF ZAKAT AND SADAQAH ON POVERTY ALLEVIATION IN ISLAM

Abstract. The article is devoted to the analysis of the influence of zakat and alms practices in Islam on the fight against poverty and strengthening social justice in Muslim communities. Based on theological grounds, historical context and contemporary examples, the study highlights the importance of these practices in redistributing wealth and supporting vulnerable segments of the population. The challenges of proper compliance, abuse and governance, as well as the impact at the international level, including recognition and support by the global community, are also considered. The article suggests ways to improve the transparency and effectiveness of these practices, emphasizing their role in achieving global sustainable development goals.

Keywords: Fasting: Spiritual development: Morality: Human: Spiritual growth

Закят один из пяти столпов ислама

Бедность и социальная несправедливость остаются одними из основных вызовов для обществ по всему миру. В исламе важное место занимают такие практики, как закят и милостыня, которые призваны не только снижать уровень бедности, но и способствовать социальной гармонии и справедливости. Эти практики, глубоко укоренившиеся в исламской теологии и социальной этике, являются не только религиозными обязанностями, но и инструментами экономической регуляции, направленными на улучшение условий жизни мусульман [4, с. 70с].

Закят, один из пяти столпов ислама, представляет собой обязательный налог, который взимается с определённых категорий имущества и распределяется среди определённых категорий нуждающихся, включая бедных. Милостыня, или садака, является добровольной практикой, которая также направлена на помощь нуждающимся, но может быть осуществлена в любое время и в любом размере.

Цель данного исследования заключается в анализе влияния этих исламских практик на избавление мусульман от бедности. Мы стремимся оценить, насколько эффективно закят и милостыня способствуют снижению бедности в мусульманских сообществах и какие факторы могут усилить или, наоборот, ослабить этот эффект. Исследование основывается на анализе религиозных текстов, статистических данных, а также на кейс-стади из разных стран и сообществ.

Методология работы включает в себя комплексный подход: от литературного обзора до анализа конкретных примеров практического применения закята и милостыни. Это позволит не только углубить понимание теоретической базы данных практик, но и оценить их реальное воздействие на жизнь мусульман в различных социально-экономических условиях.

Закят и милостыня (садака) занимают центральное место в исламской теологии, являясь не только финансовыми практиками, но и ключевыми аспектами духовного очищения и социальной справедливости. Обе практики глубоко укоренены в Коране и хадисах, которые подчеркивают их значимость и обязательность для каждого мусульманина. Закят:

Обязательность: Закят установлен как один из пяти столпов ислама. Коран четко указывает на необходимость его уплаты, обозначая его как обязательное условие для каждого мусульманина. Например, в Сура 9:60 говорится, что закят предназначен для определенных категорий нуждающихся, включая бедных и нуждающихся.

Духовное очищение: В Сура 9:103 упоминается, что закят служит средством очищения для мусульманина и помогает укрепить его духовность.

Милостыня (Садака):

Поощрение к добровольности: В отличие от закята, милостыня не является строго обязательной, но высоко ценится и широко поощряется как средство достижения благоволения Аллаха. В Сура 2:274 упоминается, что те, кто тратят свои средства днем и ночью, тайно и явно, получают свою награду у своего Господа.

Хадисы [3, с. 33с].

Закят:

Пример Пророка Мухаммада: Хадисы содержат много примеров и наставлений Пророка Мухаммада относительно уплаты закята. Он подчеркивал, что уплата закята является важным элементом поддержания социального порядка и помощи тем, кто в ней нуждается.

Милостыня (Садака):

Воздействие на общество: Пророк Мухаммад часто говорил о том, что милостыня может предотвратить бедствия и является залогом получения помощи от Аллаха. Один из хадисов утверждает, что даже улыбка может быть милостыней.

Эти теологические основы не только подчеркивают обязательность и важность данных практик, но и выделяют их роль в укреплении социальной солидарности и поддержке общественного благосостояния. Важно понимать, что закят и милостыня не просто финансовые взносы, но способы углубления веры, духовного роста и социального служения в рамках исламской уммы.

Закят и милостыня (садака) имеют глубокие корни в истории ислама, начиная с самого возникновения религии и вплоть до современности. Развитие этих практик тесно связано с исламскими принципами социальной справедливости и братства.

Ранний ислам

С самого начала своего пророчества Мухаммад подчеркивал значимость заботы о бедных и нуждающихся. Закят был установлен не просто как налог, но как обязанность каждого мусульманина помогать тем, кто меньше всего защищен в обществе. Это было особенно важно в условиях Мекки и Медины, где существовали значительные социальные различия и множество бедных.

Садака как добровольная милостыня также сыграла ключевую роль в укреплении социальных связей и сплочении общины верующих. В отличие от закята, садака могла быть оказана в любом размере и в любое время, что делало ее доступной для каждого, кто хотел участвовать в благотворительности.

Золотой век ислама

В период золотого века ислама, когда мусульманские государства расширяли свои границы и укрепляли свое богатство, закят и милостыня стали еще более организованными. Возникли специальные учреждения, занимавшиеся сбором и распределением закята. Это помогало обеспечить, что средства распределялись справедливо и эффективно.

Законодательство в области закята развивалось, уточнялись категории лиц, имеющих право на получение помощи, а также условия и порядок уплаты налога. Садака же продолжала быть личным делом каждого верующего, символизируя его личное стремление к духовному росту и помощи ближним.

Современный период

В современном мире, несмотря на изменения в социально-экономических условиях, закят и милостыня остаются центральными элементами исламской практики. Многие мусульманские страны имеют законодательные рамки для сбора закята, а также активно используют современные технологии для упрощения и улучшения процесса сбора и распределения средств [2, с. 79с].

Садака также претерпела изменения: благодаря интернету и социальным сетям мусульмане по всему миру могут легко оказывать помощь не только в своих локальных сообществах, но и за их пределами, участвуя в глобальных благотворительных проектах.

Исторически, обе практики играли и продолжают играть важную роль в исламском обществе, не только как средство уменьшения бедности, но и как способ укрепления общечеловеческих ценностей и духовного самосовершенствования каждого верующего.

Закят и милостыня остаются фундаментальными практиками в мусульманских обществах, однако способы их реализации могут существенно различаться в зависимости от региональных, культурных и экономических условий. В современном мире эти практики адаптированы к национальным законодательствам, социально-экономическим условиям и даже к новым технологиям.

Примеры из различных стран

Саудовская Аравия:

В Саудовской Аравии закят строго регулируется государством. Существует специальное министерство, которое занимается сбором и распределением закята. Закят взимается с индивидуальных доходов, корпоративных прибылей и даже с нефтяных доходов, что является уникальной практикой. Эти средства направляются на поддержку бедных, больных, образовательных программ и других социальных нужд.

Индонезия:

Индонезия, самая большая мусульманская страна по численности населения, имеет уникальную систему сбора и распределения закята, которая включает в себя как

государственные, так и частные фонды. Закят активно используется для финансирования микрокредитов и развития малого бизнеса, что способствует экономическому росту и снижению бедности.

Малайзия:

В Малайзии функционирует хорошо организованная система сбора закята с жесткими правилами распределения средств. Государство контролирует процесс через специализированные учреждения на уровне штатов. Средства закята в Малайзии направляются на образование, здравоохранение, социальную поддержку, а также на поддержку реабилитационных программ для наркозависимых.

Турция:

В Турции закят и милостыня осуществляются в основном на частной основе, без строгого государственного регулирования. Многочисленные НПО играют ключевую роль в сборе и распределении благотворительных пожертвований, включая садаку. Турецкие благотворительные организации активно участвуют в международной помощи, оказывая поддержку бедствующим регионам мира [1, с. 99с]

Влияние технологий

С развитием цифровых технологий многие мусульманские страны начали использовать онлайн-платформы для упрощения процесса сбора закята и милостыни. Это позволяет донорам легко и прозрачно перечислять средства, а также помогает в отслеживании и аудите распределения фондов. Онлайн-платформы способствуют увеличению общего объема собранных средств, делая процесс более открытым и доступным.

Пакистан – Программа по борьбе с бедностью с использованием закята

В Пакистане правительственная программа по управлению закятами направлена на поддержку самых уязвимых слоев населения, включая бедных, инвалидов, и сирот. Эта программа включает в себя выплату ежемесячных пособий, финансирование медицинских расходов и обеспечение образовательных стипендий. Благодаря эффективной системе сбора и распределения закята, значительное количество семей смогло улучшить свое финансовое положение и получить доступ к базовым социальным услугам.

Индонезия – Национальное агентство по закяту (BAZNAS)

Индонезия имеет одну из самых продвинутых систем управления закятами в мире. Национальное агентство по закяту (BAZNAS) координирует сбор и распределение закята через широкую сеть региональных офисов. Программы BAZNAS включают в себя проекты по развитию сельских территорий, образовательные стипендии, здравоохранение и экономическое укрепление сообществ. Данные программы значительно снизили уровень бедности и способствовали социально-экономическому развитию в регионах.

Влияние на общественное благо: Экономическое воздействие в мусульманских сообществах

Закят и милостыня помогают укреплять экономическую стабильность, обеспечивая финансовую поддержку тем, кто в ней наиболее нуждается. Эти практики способствуют перераспределению богатства и могут снижать уровни экстремальной бедности. Во многих случаях, дополнительные средства позволяют бедным улучшить своё положение через образование или начало малого бизнеса.

Социальная кохезия

Закят и милостыня также способствуют укреплению социальной кохезии, создавая сильное чувство общности и взаимопомощи. В странах, где эти практики активно

поддерживаются, наблюдается более высокий уровень социального доверия и взаимоподдержки, что является ключевым фактором устойчивого развития.

Укрепление общественной инфраструктуры

Во многих случаях средства от закята и милостыни направляются на строительство и поддержку общественной инфраструктуры, такой как школы, больницы и приюты. Это не только создает лучшие условия для жизни в сообществах, но и способствует долгосрочному социально-экономическому развитию.

Соблюдение практик закята и милостыни в исламе является обязательным и важным аспектом духовной жизни каждого мусульманина. Однако существует ряд факторов, из-за которых некоторые верующие не выполняют эти религиозные обязательства полностью.

Недостаточное понимание религиозных обязательств

Одной из основных причин недостаточного соблюдения является недостаточное понимание религиозных учений о закяте и милостыне. Некоторые мусульмане, особенно в молодом возрасте или среди новых обращенных, могут не полностью осознавать, как и почему необходимо выполнять эти обязанности. Это может быть связано с ограниченным доступом к религиозному образованию или качеством такого образования.

Экономические трудности

Экономические факторы также играют значительную роль. Некоторые мусульмане могут испытывать финансовые трудности, которые делают для них обременительным выполнение обязанности по закяту. Закят предполагает отчуждение определённой части дохода или имущества, и в условиях экономической нестабильности это может быть неосуществимо для некоторых семей.

Отсутствие доверия к организациям, управляющим закятом

Доверие к учреждениям, которые собирают и распределяют закят, является критическим фактором. Если мусульмане не верят в честность и эффективность этих организаций, они могут быть менее склонны соблюдать практику закята. В некоторых странах проблемы с коррупцией и неэффективностью в управлении благотворительными фондами могут усугублять эту проблему.

Социокультурные факторы

В некоторых мусульманских сообществах существуют культурные и социальные барьеры, которые могут мешать выполнению религиозных обязательств. Например, в обществах, где женщины имеют ограниченный доступ к образованию или экономическим ресурсам, они могут не иметь возможности самостоятельно соблюдать практику закята.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследование практик закята и милостыни в исламе показывает их глубокое влияние на социальную справедливость и борьбу с бедностью в мусульманских сообществах по всему миру. Эти практики, зародившиеся в основах исламской религии и культуры, со временем претерпели значительные изменения и адаптации, но их основная цель осталась неизменной: помочь нуждающимся и укрепить социальную когезию.

Закят, как обязательный элемент исламской веры, и милостыня, как добровольная практика, играют ключевую роль в перераспределении богатства и предотвращении крайней нищеты. Проблемы, такие как злоупотребления и недостаточное управление, остаются актуальными и требуют постоянного внимания и усилий как со стороны религиозных, так и государственных органов, чтобы обеспечить эффективность и прозрачность этих процессов.

На международном уровне практики закята и милостыни воспринимаются как важные инструменты для достижения глобальных целей устойчивого развития, таких как искоренение бедности и голода. Международное сообщество признает и поддерживает эти практики, видя в них не только способ финансовой поддержки, но и возможность укрепления мира и взаимопонимания между различными культурами и религиями.

Закят и милостыня продолжают оставаться жизненно важными аспектами исламской практики, обогащая жизни не только получателей, но и тех, кто участвует в их распределении. Поддержание и развитие этих практик будет способствовать не только улучшению жизни в мусульманских сообществах, но и внесет значимый вклад в глобальные усилия по созданию более справедливого и гармоничного мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Каейро, Александр. «Социальная функция закята: исторические трансформации и современное значение». Исламское право и общество, том. 15, нет. 3, 2008, стр. 212–246.
2. Бенталл, Джонатан. «Исламские благотворительные организации и исламский гуманизм в смутные времена». Издательство Манчестерского университета, 2016.
3. Певица Эми. «Благотворительность в исламских обществах». Издательство Кембриджского университета, 2008.
4. Бенталл, Джонатан и Жером Беллион-Журдан. «Благотворительный полумесяц: политика помощи в мусульманском мире». И.Б. Таврида, 2009.
5. Каф, Монцер. «Роль закята в экономике мусульманских стран». Исламские экономические исследования, том. 6, нет. 2, 1999, стр. 21–35.
6. Ссылки на интернет-ресурсы
7. Исламская помощь по всему миру. «Как закят помогает сократить бедность». www.islamic-relief.org
8. Мусульманская помощь. «Влияние закята на современное общество». www.muslimaid.org
9. Американский фонд закята. «Понимание закята». www.zakat.org
10. Национальный фонд закята. «Закят: поддержка нуждающихся». Nzf.org.uk
11. Глобальная благотворительность. «Роль исламской благотворительности на глобальном Юге». www.globalgiving.org

УДК: 911.53

Денизбек кызы М.

магистрант

"Табигыый илимдер жана туризм" институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

merzatdenizbekova@gmail.com

ЧҮЙ ОБЛУСУНУН ЖЕР РЕСУРСТАРЫ ЖАНА АНЫ ПАЙДАЛАНУУДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨР

Аннотация: Айыл чарба жерлерин интенсивдүү айдоо жана сугаруу үчүн пайдалануунун көбөйүшү, ошондой эле социалдык-экономикалык факторлордун таасири көптөгөн терс көрүнүштөрдүн пайда болушуна себеп болду. Багуунун жоктугунан ири аянттар начар абалда. Жыл сайын биз кургакчылык, суунун азайышы, жер семирткичтердин

жетишсиздиги жана күйүүчү-майлоочу майлардын кымбатташы сыяктуу ар кандай факторлордун кесепетинен жер ресурстарынын олуттуу бөлүгүн жоготуп жатабыз. Мындай жоготуулардын негизги себептеринин бири – айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө мамлекет тарабынан тийиштүү колдоонун жоктугу. Бул факт жердин натыйжасыз пайдаланылышына, айыл чарба өндүрүшүнүн начарлашына алып келүүдө. Бул көйгөйлөрдү чечүү жана чечүү жолдорун табуу аймактагы айыл чарбасынын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн маанилүү кадам болуп саналат. Бул макалада Чүй облусунун жер ресурстарын пайдалануу көйгөйлөрү талкууланат.

Негизги сөздөр: жер ресурсу; Жер; ресурс; топурак эрозиясы; туздануу; суу басуу; кургакчылык; жер семирткич;

Денизбек кызы М.

магистрант

институт «Естественные науки и туризм»

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

merzatdenizbekova@gmail.com

ЗЕМЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ ЧУЙСКОЙ ОБЛАСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация: Увеличение использования сельскохозяйственных земель для интенсивного обработки и орошения, а также влияние социально-экономических факторов, вызвали появление множества негативных явлений. Большие участки земли находятся в недостаточном состоянии из-за недостаточного ухода. Каждый год мы теряем значительную часть земельных ресурсов из-за различных факторов, таких как засуха, заболачивание, нехватка удобрений и рост цен на горюче-смазочные материалы. Одной из основных причин этой потери является отсутствие должной государственной поддержки для сельскохозяйственных производителей. Этот факт приводит к неэффективному использованию земли и ухудшению сельскохозяйственного производства. Рассмотрение данных проблем и поиск решений являются важными шагами для обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства в регионе. В данной статье рассматриваются проблемы использования земельных ресурсов Чуйской области.

Ключевые слова: земельный ресурс; земля; ресурс; эрозия почв; засоление; заболачивание; засуха; удобрение;

Denizbek kyzy M.

graduate student

Institute "Natural Sciences and Tourism"

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

merzatdenizbekova@gmail.com

LAND RESOURCES OF CHUI REGION AND PROBLEMS OF THEIR USE

Annotation: The increase in the use of agricultural land for intensive cultivation and irrigation, as well as the influence of socio-economic factors, has caused the emergence of many negative phenomena. Large tracts of land are in poor condition due to lack of maintenance. Every year we lose a significant portion of land resources due to various factors such as drought, water

logging, shortage of fertilizers and rising prices of fuels and lubricants. One of the main reasons for this loss is the lack of adequate government support for agricultural producers. This fact leads to inefficient use of land and deterioration of agricultural production. Addressing these issues and finding solutions are important steps to ensure sustainable agricultural development in the region. This article discusses the problems of using land resources in the Chui region.

Keywords: land resource; Earth; resource; soil erosion; salinization; waterlogging; drought; fertilizer;

Сельскохозяйственные угодья, отмеченные в таблице 1¹, являются наилучшими по качеству в стране. Эти угодья, в основном пахотные, ценятся за свою плодородность. В то время как другие угодья, расположенные в лесистых и засушливых районах, характеризуются недостаточным содержанием питательных веществ в почве или ограниченным доступом к теплу и влаге. Они относятся к категории средне- и низкопродуктивных и требуют мелиорации. Многие из них также лишились естественных запасов гумуса. Главная экологическая проблема пахотных земель Чуйской области заключается в их подверженности водной и ветровой эрозии, которая затрагивает более половины их площадей на протяжении многих лет. Хотя антиэрозионные меры помогают смягчить разрушительное воздействие, они не исключают его полностью. Многие земли в этом регионе требуют проведения мероприятий по снижению кислотности и засоленности, а также орошению и дренированию. Увеличение внесения удобрений в почву, сильно снизившееся в период экономического кризиса, также является необходимым. В районах с недостаточным лесным покрытием необходима активная посадка лесополос и лесных насаждений для защиты почвы.

В Чуйской области существуют серьезные проблемы, связанные с загрязнением земельных ресурсов, которые оказывают негативное воздействие на плодородие почвы и урожайность сельскохозяйственных культур. Основные аспекты проблемы включают в себя нарастающее засоление и осолонцевание почвы, избыточное увлажнение и заболачивание, а также воздействие ветровой и водной эрозии.

Засоление и осолонцевание почвы приводят к снижению ее плодородия за счет накопления солей, что затрудняет нормальное развитие растений. Избыточное увлажнение и заболачивание, особенно в периоды паводков или недостаточной системы дренажа, приводят к утрате питательных веществ и ухудшению структуры почвы.

Эрозия, как водная, так и ветровая, является серьезной угрозой для сохранности почвенного покрова. Она способствует смыву плодородного слоя почвы, что снижает ее плодородие и ухудшает условия для выращивания культурных растений.

Деградация пастбищ также является значительной проблемой. Недостаток подходящих пастбищных угодий и их неправильное использование приводят к снижению качества пастбищ, а также ухудшению состояния почвы и растительности.

Из-за эрозии и недостаточного внесения органических удобрений содержание гумуса в почве сократилось на 20-45%, что сказывается на ее плодородии. Это создает зависимость урожайности сельскохозяйственных культур от количества вносимых минеральных удобрений.

Для решения этих проблем необходимо разработать комплексные подходы, включающие в себя улучшение системы дренажа и ирригации, проведение антиэрозионных мероприятий, внедрение методов земледелия с учетом сохранения почвенного плодородия, а

также обучение сельскохозяйственных производителей устойчивым методам использования земельных ресурсов.

Таблица 1. Посевные площади сельскохозяйственных культур и многолетних насаждений(гектаров)¹.

	2017	2018	2019	2020	2021
Посевные площади - всего	417 576	418 847	419 100	419 370	419 517
Зерновые культуры	237 673	247 878	248 018	257 022	261 474
из них: пшеница	99 920	110 680	106 588	109 621	111 780
ячмень	110 834	105 633	109 184	115 927	115 354
кукуруза на зерно	26 263	30 858	31 504	30 843	33 754
прочие зерновые (просо, сорго, смесь колосовых, рожь и др.)	656	707	742	631	586
Зернобобовые культуры	825	1 143	605	421	930
Рис	—	—	—	—	—
Гречиха	50	—	—	—	—
Масличные культуры	12 812	9 846	10 049	8 068	7 392
Хлопчатник	—	—	—	—	112
Табак	—	—	—	—	15
Сахарная свекла (фабричная)	17 035	15 717	13 833	8 102	9 948
Картофель	11 091	11 219	10 682	10 566	9 929
Овощи	20 266	19 872	20 490	20 525	20 581
Бахчи продовольственные	4 372	4 042	3 860	4 370	4 174
Прочие культуры (махорка, сах.свекла маточная, семена безвысад. сах. свеклы, лекарственные культуры, прочие технические культуры и др.)	576	378	464	280	208
Кормовые культуры	112 866	108 752	111 099	110 016	104 754

Практиковавшаяся в последние 25-30 лет перегрузка пастбищ скотом привела к падению их урожайности в среднем в 4 раза, к их зарастанию сорной и ядовитой растительностью, к сбитости и другим видам эрозии (Рис. 1.², Таблица 2³). Антропогенное воздействие на пастбища усугубляется теми же природными факторами, которые действуют на почвенный покров. Степень деградации пастбищ (таблица 2³) можно классифицировать как сильную и очень сильную. В настоящее время, вследствие резкого снижения количества скота, на отгонных и отдаленных пастбищах началось их естественное восстановление.

Земельные ресурсы Чуйской долины ограничены как по площади, так и по качеству. В настоящее время множество мелких фермерских и крестьянских хозяйств привели к раздроблению крупных полей, ранее принадлежавших колхозам и совхозам. Экологическое

состояние почвенного покрова страдает от нерационального использования земли мелкими фермерами и крестьянскими хозяйствами. Отсутствие севооборотов и монокультурные посевы зерновых и технических культур приводят к деградации земель под воздействием водной и ветровой эрозии, загрязнению почв и засолению орошаемых земель. В Чуйской долине особенно распространена водная и ветровая эрозия, затрагивающая более 58% земель, в основном, на обрабатываемых участках.

Исследования, проведенные Институтом водных проблем и гидроэнергетики Национальной академии наук Кыргызской Республики, прогнозируют неизбежное снижение плодородия пахотных земель и расширение пустынных и полупустынных территорий в Чуйской области. Согласно данным, доля этих территорий увеличится с 15% в 2000 году до 23,3%-49,7% к 2100 году. Этот процесс отразится на урожайности таких культур, как пшеница, сахарная свекла и плодовые, приводя к их снижению в регионе⁴.

Рис. 1. База экологических данных²

Таблица 2. Деградация пастбищ по Чуйской области, тыс. га³

Подвержены деградации	346
Эродированы в разной степени	63
Круто склоновые (свыше 40 %) должны. быть выведены из использования	25
Закустаренные	58
Засоренные не кормовыми (неп., вред., груб., ядов.)	47
Из 1814 т.га закустаренных - 328 т.га карагана	868

Трудности, с которыми сталкиваются при использовании земельных ресурсов в Чуйской области:

1. Деградация почвы: Одной из основных проблем является деградация почвы, вызванная неправильным или чрезмерным использованием земельных ресурсов. Это

- может привести к снижению плодородия почвы, ухудшению качества урожая и уменьшению урожайности.
2. Эрозия: Земли Чуйской области подвержены эрозии, особенно водной и ветровой. Это может привести к потере плодородного слоя почвы, смыву питательных веществ и загрязнению водных ресурсов.
 3. Недостаток водных ресурсов: Ограниченный доступ к водным ресурсам может создавать трудности при орошении и поддержании плодородия почвы, особенно в периоды засухи.
 4. Нерациональное использование: Недостаточное соблюдение севооборотов, монокультурные практики и неправильный выбор культур могут приводить к ухудшению состояния почвы и снижению урожайности.
 5. Закустаренность и засоренность: Неконтролируемый рост кустарников, сорной растительности и распространение вредных сорняков, таких как карагана, могут значительно снизить плодородие почвы и уменьшить урожайность.
 6. Отсутствие инфраструктуры и технической поддержки: Недостаточное развитие сельскохозяйственной инфраструктуры, недоступность современной техники и технологий могут создавать трудности в эффективном использовании земельных ресурсов.
 7. Экологические угрозы: Воздействие антропогенных факторов, таких как загрязнение воздуха, почвы и воды, а также изменение климата, может негативно сказываться на здоровье почвы и качестве урожая.

Решение этих проблем требует комплексного подхода, включающего в себя внедрение современных методов сельского хозяйства, охрану природных ресурсов, развитие инфраструктуры и привлечение инвестиций для модернизации сельского хозяйства.

Заключение.

Проведенные анализы показывают, что негативные тенденции в использовании земель распространяются по всей стране. Проблема сокращения площадей наиболее ценных сельскохозяйственных угодий усугубляется неуправляемым рыночным оборотом этих земель, что в конечном итоге приводит к их переводу под застройку населенных пунктов, выделению под индустриальные, транспортные и другие цели, а также к деградации вследствие нерационального использования.

Чуйская область сталкивается с рядом серьезных проблем при использовании своих земельных ресурсов. Эти проблемы включают в себя деградацию почвы, эрозию, недостаток воды, нерациональное использование земель, закустаренность и засоренность, а также экологические угрозы. Необходимо приложить совместные усилия всех заинтересованных сторон, включая правительство, сельскохозяйственные предприятия, население и научные учреждения, для разработки и реализации эффективных стратегий управления земельными ресурсами. Это может включать в себя внедрение современных методов сельского хозяйства, улучшение инфраструктуры, защиту окружающей среды и обучение населения принципам устойчивого использования земельных ресурсов. Только через совместные усилия можно обеспечить устойчивое и продуктивное использование земельных ресурсов Чуйской области в будущем.

Земельные вопросы, оставленные без разрешения, приносят убытки государству: оно теряет контроль над использованием земли и упускает возможность получить налоги с владельцев, арендующих землю на долгосрочных условиях. Упорядочение земельных

отношений принесет дополнительные доходы в местные бюджеты. Государство должно оставить за собой ведущую роль в управлении земельными ресурсами, особенно в условиях растущего рынка земли и приватизации. Это также подразумевает активное изучение и оценку земель, их рациональное использование и защиту от деградации и неправомерных изъятий. Земли сельскохозяйственного назначения являются национальным богатством и требуют особого внимания и защиты.

Библиографический список

1. ¹Национальный статистический комитет Кыргызской Республики: Посевные площади сельскохозяйственных культур и многолетних насаждений. <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/4892/>
2. ²База экологических данных: <http://data.movegreen.kg/indicator/26>
3. ³Система раннего оповещения: <https://sropasture.kg/info>
4. ⁴Организация Объединенных Наций Кыргызстан - эксперт по сельскому хозяйству и управлению водными ресурсами, кандидат технических наук, доцент Матраим Жусупов. <https://kyrgyzstan.un.org/ru/47972-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%8C-%D0%BA-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%BC-%E2%80%93%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0>
5. Чуйская долина (природные условия, геоэкологическое состояние и требования к охране и рациональному использованию природных ресурсов) Алиев З.А., Байгуттиев С.Б., Ниязов Т.З., Усубалиева С.Ж. Б. 2002.
6. Охрана окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов в Кыргызской Республике. - Бишкек, 2005.

УДК:82.09(575.2) (04)

Дербишалиева А.Д.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Саипова Г.Дж.

ага окуутучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

филология илимдердин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ДРАЙЗЕРДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИНСАНДЫК МОДЕЛЬ

Аннотация: бул макала изилдөөгө арналган т. Драйзердин чыгармаларынын каармандарынын көркөм моделдери, жазуучунун позитивизм жана социал-дарвинизм теорияларына, Ницше, Фрейд, Макиавелли, Эмерсон жана башка философтордун идеяларына болгон кызыгуусун чагылдырган философиялык, эстетикалык жана моралдык-психологиялык изденүүлөрүнүн татаал комплексинин таасири астында жазуучу тарабынан түзүлгөн. Макалада "ийгилик философиясынын" таасирин жана америка коомундагы өзгөчө атмосфераны эске алуу менен чыгармачыл инсандын жана финансисттин көркөм түрүнүн өзгөчөлүктөрүнө салыштырмалуу талдоо жүргүзүлөт. "Керринин эжеси", "америкалык трагедия", "Финансист" романдарында кылмыш жасоого жакын инсандардын психологиялык өзгөчөлүктөрү жана көркөм мүнөздөмөлөрү, ошондой эле инсандардын асоциалдык жүрүм-турумунун себептерин жана кылмыштардын мотивдерин аныктоо каралат. Макаланын авторлору Драйзердин чыгармачылыгындагы "баатыр карьерист" инсандыгынын көркөм өзгөчөлүгүнүн ар кандай аспектилерин америкалык улуттук мүнөздүн ийгиликке жана байлыкка умтулуусу менен жалпы сапаттарын, ошондой эле анын жүрүм-турумун шарттаган ар бир конкреттүү баатырдын инсандык өзгөчөлүктөрүн камтыган аялдык жана эркектик образдардын мисалында салыштырышат.

Негизги сөздөр: инсан, чыгармачылык, анализ, көркөм модель, жолдор, өзгөчөлүктөр, котормо, изилдөө, талдоо, ийгилик философиясы.

Дербишалиева А.Д.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Саипова Г.Дж.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

g.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

кандидат филологических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

gulsara2508@mail.ru

МОДЕЛЬ ЛИЧНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. ДРАЙЗЕРА

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию художественные модели личности героев произведений Т. Драйзера, созданные писателем под влиянием сложного комплекса философских, эстетических и нравственно-психологических поисков писателя, отражающих его интерес к теориям позитивизма и социал-дарвинизма, к идеям Ницше, Фрейда, Макиавелли, Эмерсона и других философов. В статье проводится сравнительный анализ особенностей художественного типа творческой личности и личности финансиста, с

учетом влияния «философии успеха» и особой атмосферы в американском обществе в начале XX века. Рассматриваются специфика психологических особенностей и художественной характеристики личностей, склонных к совершению преступления в романах «Сестра Керри», «Американская трагедия», «Финансист», а также выявление причин асоциального поведения личностей и мотивов преступлений. Авторы статьи сравнивают различные аспекты художественного своеобразия личности «героя-карьериста» в творчестве Драйзера на примере женских и мужских образов, вобравших в себя как общие качества американского национального характера с его стремлением к успеху и богатству, так и личностные характеристики каждого конкретного героя, обусловившие его поведение.

Ключевые слова: личность, творчество, анализ, художественная модель, способы, специфика, перевод, исследование, анализ, философия успеха.

Derbishalieva A.D.

undergraduate student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

Saipova G.D.

senior teacher,

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

g.saipova@gmail.com

Ibraimova G.O.

candidate of Philology, associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

qulsara2508@mail.ru

THE PERSONALITY MODEL IN THE WORKS OF T. DREISER

Annotation: This article is devoted to the study of artistic personality models of the heroes of T. Dreiser's works, created by the writer under the influence of a complex set of philosophical, aesthetic, moral and psychological searches of the writer, reflecting his interest in the theories of positivism and social Darwinism, to the ideas of Nietzsche, Freud, Machiavelli, Emerson and other philosophers. The article provides a comparative analysis of the features of the artistic type of a creative personality and the personality of a financier, taking into account the influence of the "philosophy of success" and the special atmosphere in American society at the beginning of the 20th century. The article examines the specifics of psychological characteristics and artistic characteristics of individuals prone to committing crimes in the novels "Sister Kerry", "American Tragedy", "Financier", as well as identifying the causes of antisocial behavior of individuals and motives for crimes. The authors of the article compare various aspects of the artistic originality of the personality of the "careerist hero" in Dreiser's work on the example of female and male images that incorporated both the general qualities of the American national character with his desire for success and wealth, and the personal characteristics of each particular hero that determined his behavior.

Keywords: personality, creativity, analysis, artistic model, methods, specificity, translation, research, analysis, philosophy of success.

The relevance of the research topic of this article is determined by the need to consider the artistic images of Dreiser's work in the form of an integral artistic system in which it is possible to identify various artistic models of personality, as well as the task of analyzing the artistic means of creating the presented personality models.

Despite the abundance of research on Dreiser's creative legacy, many issues related to the analysis of the writer's artistic images as a system have remained beyond the attention of critics. In addition, in the writer's work, it is possible to identify artistic models of personality, as well as their types, which requires the attention of modern researchers. Thus, this article is of interest to those who significantly expand and deepen the idea of the typological originality of artistic personality models in Dreiser's work.

In this article we will look at the novels of T. Dreiser: "Sister Carrie" (1900); "The Financier" (1912) and "American Tragedy" (1925), which most vividly present the personal characteristics of the characters, typologically similar in a number of ways and constituting the artistic system of the writer's images. This work is devoted to the study of artistic models of the personality of the heroes of Dreiser's works, created by the writer under the influence of a complex set of philosophical, aesthetic and moral-psychological searches of the writer, reflecting his interest in the theories of positivism and social Darwinism, to the ideas of Nietzsche, Freud, Machiavelli, Emerson and other philosophers. In addition, we will highlight some of the implications of these results for intercultural communication and understanding.

The methodological apparatus of the study is traditional.

1) It is performed primarily within the framework of the procedures and techniques of the empirical method:

1. Collection, registration, cataloging, ordering and systematization of factual and theoretical material;

2. Classification of facts in accordance with the objectives and logic of the study.

2) Theoretical research: the study and generalization of information from sources, theoretical analysis and synthesis, abstraction, modeling.

Theodore Dreiser is a great master of American realistic literature.

"He was a great artist, no other American of his generation has left such a lasting and beautiful mark on our national literature. American literature before and after his time differs almost as much as biology before and after Darwin" by G. Menken.

Dreiser lived a long life (1871-1945), which was entirely devoted to literary work. The creative legacy of the American realist writer Theodore Dreiser is striking in its vastness and diversity. There is hardly a reader who has never heard of such novels as "Sister Kerry" (1900), "Jenny Gerhardt" (1911), "The Financier" (1912), "Titan" (1914), "Genius" (1915), "American Tragedy" (1925), "Stronghold" (1946, published posthumously), "Stoic" (1947, published posthumously) [3; 241]. However, Dreiser wrote not only novels, but also poems, plays, articles, essays, short stories, novellas and reports, reviews and critical notes. Unfortunately, his writings are numerous and unequal, and as a poet and playwright, Dreiser left no trace in literature, and only biographers and historians turn to his stories. Nevertheless, his novels continue to live and arouse the constant interest of new generations of readers. They have been published all over the world in millions of copies, translated into many languages of the world, multiplying the ranks of fans of Dreiser's work. Many of them were filmed, thus gaining a second life.

Dreiser created in his work various artistic models of personality that combine such personal characteristics as egocentrism and individualism, which in a certain respect is a product of the

"philosophy of success", very popular in American society of the late XIX - early XX centuries. Theodore Dreiser discovered America. His gallery of portraits impresses with its diversity and richness. No wonder he was considered an interpreter of human nature. On the pages of his works we also meet great inventors, for example, Thomas Edison, outstanding writers (William Howells), famous tycoons, billionaires and millionaires (J. Gould, Carnegie, Armor, Field), in short, those who created the financial power of capitalist America. But the American world would remain closed to the reader without American women. Dreiser's life experience and interests as a writer did not allow him to bypass this important topic.

It is no coincidence that his first novels were novels about American women, namely, "Sister Kerry", "Jenny Gerhardt". These heroines, although traditional for America since then, nevertheless Dreiser found new colors and noticed new features in the social position of women in society, i.e. she was assigned a secondary role, then in Dreiser we see how a woman tries to change her position in society, as she already participates in social production.

Dreiser's main character of the novel is a woman, and not rich, not noble, and not distinguished by any special advantages, which is already remarkable and shows the progress of literature in the artistic perception and depiction of life.

The image of Jenny Gerhardt is heartfelt. She touches our feelings with her tenderness, loyalty and love for the people who meet on her way. Her fate is sympathetic, unlike those many women who surround America's financial tycoons. These women are unscrupulous in achieving their goals, the main one of which is to possess a man for the sake of his money and position in the world.

The keen eye of the writer Dreiser also noticed the emergence of new women who devote their lives to the benefit of society. They are disappointed in the ideals of the world of money and profit and strive to find new goals.

Dreiser left us, readers all over the world, his huge portrait of America of his time, which is interesting to us in our time as a source of truth and knowledge of the world of people, their psychology and society.

The analysis of Dreiser's works suggests that the writer's work has formed artistic models of personality, conditioned by the traditions of American romantics and Russian literature.

The originality of the writer's interpretation of the personality problem consists in the presence of certain personal characteristics in the Dreiser hero, such as individualism, egocentrism, and the desire for success. The presence of duality in the behavior of a person and her attitude to the world is due to the presence in her consciousness and subconscious of multidirectional "vectors" associated with a sense of contradiction between natural desires and social attitudes. The characters in the novels "Sister Carrie" and "Jenny Gerhardt" Hurstwood and Lester Kane are personalities influenced by the "philosophy of success" and unable to overcome complex internal and interpersonal conflicts.

Reflecting on the essence of the tragic fate of man in the modern world, Dreiser tried in an artistic form to show the individuality and "closeness" of the spiritual world of a person striving for success and well-being.

In-depth psychologism, the author's study of the peculiarities of the inner world of a person leads the writer to the fact that his characters have a certain duality. So, having deep and strong feelings, Lester Kane, nevertheless, remains a representative of his class, unable to sacrifice his own interests for the sake of another person.

Complete loneliness, loss of connection with family and society - these are the characteristic features of our heroes who have departed from traditional values. The moral degradation of society and the loss of religious values contributed to the devaluation of spiritual values. Dreiser is concerned about the fact that Americans of his day are losing moral guidelines, largely determined by the religious beliefs of their ancestors.

The problem of the psychology of suicidal behavior of a person becomes especially relevant at the turn of the XIX and XX centuries. Artistically, Dreiser analyzes the psychology of the hero who decided to commit suicide.

The writer presents in his works a whole gallery of actors who are thinking about suicide or who committed it. At the same time, Dreiser explores the suicidal behavior of both female and male characters, creating a whole system of images of suicide heroes.

One of the main characters of the novel "Kerry's Sister" Hurstwood, once a self-confident and well-off bar manager, finds himself expelled from society, drags out a miserable existence, which largely determines his "suicidal impulse".

Having lost his illusions, the hero comes to a gradual realization of the meaninglessness of his existence. His tragedy is the tragedy of an uncompetitive personality in a cruel world around him. The realization of rejection, combined with the constant humiliation to which he is subjected by wealthy people, which he once was himself, lead the hero to a fatal decision.

The hero of the novel "Jenny Gerhard" Lester Kane does not commit suicide, but his betrayal of Jenny leads him to moral suicide. And although he suffers when he leaves Jenny, these sufferings do not occur because he trampled on and rejected the love of a woman close to him, but because for the sake of base calculation he sacrificed kindness, devotion, and feeling.

Summing up all of the above, we can say that the heroes of Dreiser's novels are essentially weak people. Possessing good inclinations, capable of being honest and kind, they, in fact, are unable to withstand the adversities of fate, sacrifice their own interests for the sake of another person and remain typical representatives of their class.

List of literature

1. Kovalev Yu.V. Theodore Dreiser "discovers America" // Dreiser T. Financier. L.: Lenizdat, 1987. - pp. 542-556.
2. Dreiser T. New humanism // Writers of the USA about literature. In 2 vols., vol.2. M.: Progress, 1982.-pp. 53-56.
3. Dreiser T. My brother Paul // Dreiser T. Collected works / Under the general editorship of Dynamov S. In 12 volumes, vol. 10 M.-JL: Land and Factory, 1928-30. -p. 245.
4. Zasursky Ya.N. American literature of the XX century. -M.: Publishing House of Moscow State University, 1984. -498 p
5. History of literature of the USA, vol. 1.-M.: IMLI RAS, "Heritage", 2000. 600 p.
6. Kostyakov V.A. An American novel of the middle of the XX century. Saratov: Publishing house of the Saratov University, 1987. - 246 p.
7. Mendelssohn M. "Sister Kerry" in the works

УДК: 297

Жорокулов С.
магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

ОРОЗО КАРМООНУН ИНСАНДЫН РУХАНИЙ НРАВАЛЫК КАЛЫПТАНУУСУНДАГЫ ОРДУ

Аннотация. Макалa Ислам салтынын контекстинде орозонун адамдын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин талдоого арналган. Эмгекте орозонун тарыхый да, заманбап да аспекти лери каралып, анын мусулмандардын жеке руханий практикасы жана социалдык-маданий жашоосу үчүн мааниси баса белгиленет. Орозо өзүн-өзү тарбиялоо, чыдамдуулук, жан аябастык жана боорукердик сыяктуу сапаттарды өрчүтүүгө кандайча басым жасалат. Орозо кармоо мусулман жамааттарынын ичиндеги жүрүм-турумга жана мамилелерге, ошондой эле анын адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруудагы ролуна кандай таасир этери талданат.

Негизги сөздөр: Орозо, руханий өнүгүү, адеп-ахлак, адам, руханий калыптануу

Джорокулов С.

магистрант

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

МЕСТО УРАЗА-ПОСТА В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ СТАНОВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация.Статья посвящена анализу влияния ураза поста на духовно-нравственное развитие человека в контексте исламской традиции. В работе рассматриваются как исторические, так и современные аспекты ураза поста, подчеркивая его значимость для личной духовной практики и социально-культурной жизни мусульман. Основное внимание уделяется тому, как пост способствует развитию таких качеств, как самодисциплина, терпение, самоотверженность и сострадание. Анализируется, как ураза пост влияет на поведение и отношения внутри мусульманских общин, а также его роль в формировании нравственных ценностей.

Ключевые слова: Пост, духовное развитие, нравственность, человек, духовное становление

Zhorokulov S.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

THE PLACE OF URAZA-FASTING IN THE SPIRITUAL AND MORAL FORMATION OF A PERSON

Abstract. The article is devoted to the analysis of the influence of Eid fasting on the spiritual and moral development of a person in the context of the Islamic tradition. The work examines both historical and modern aspects of Eid fasting, emphasizing its importance for personal spiritual practice and the socio-cultural life of Muslims. The focus is on how fasting promotes

qualities such as self-discipline, patience, dedication and compassion. The article analyzes how Eid al-Fitr affects behavior and relationships within Muslim communities, as well as its role in the formation of moral values. The article illustrates how traditional religious practices adapt to modern conditions and continue to play a key role in the spiritual and cultural development of society.

Keywords: Fasting: Spiritual development: Morality: Human: Spiritual growth

ВВЕДЕНИЕ

В духовной практике многих религий пост занимает особое место, выступая не только как проявление веры, но и как инструмент самоочищения и самосовершенствования. В исламе ураза пост, осуществляемый в месяц Рамадан, является одним из пяти столпов веры и имеет глубокое духовное и нравственное значение для мусульман. Эта практика, восходящая к древним традициям, оказывает влияние на жизнь верующих, способствуя развитию таких качеств, как терпение, самодисциплина и сострадание [1].

Актуальность изучения ураза поста в контексте его воздействия на духовно-нравственное становление человека неоспорима. В современном мире, где нравственные и духовные искания остаются важной частью жизни многих людей, понимание глубинного влияния религиозных практик приобретает особое значение. Это исследование направлено на анализ того, как ураза пост способствует формированию личности, её духовному просветлению и нравственному совершенству.

Цель данной статьи — всесторонне исследовать влияние ураза поста на духовное и нравственное развитие человека, освещая как теоретические аспекты, так и практическое применение этой древней традиции в современном обществе. Мы рассмотрим философские, психологические и социальные измерения поста, анализируя как исторические корни, так и современные интерпретации и практики.

Религиозно-исторический аспект ураза поста занимает центральное место в понимании его значения и функций в исламской традиции. Ураза, или пост в месяц Рамадан, является одним из пяти столпов ислама и имеет глубокие корни в религиозных, культурных и исторических традициях мусульман [2].

История ураза начинается с момента, когда пророк Мухаммад получил первые откровения, которые впоследствии легли в основу Корана. Считается, что именно в месяц Рамадан архангел Гавриил начал передавать священные тексты пророку, что делает этот период особенно священным. Пост был предписан мусульманам во 2-м году по хиджре (переезде пророка из Мекки в Медину), что отражено в Коране в суре 2, аят 183: «О вы, которые уверовали! Пост предписан вам, как был предписан тем, кто был до вас, дабы вы могли остерегаться зла».

Функций ураза-поста в жизни мусульманина

Духовное очищение: Пост является временем самоанализа, воздержания и духовного очищения. Воздерживаясь от пищи, питья и других физических потребностей с рассвета до заката, верующие учатся самодисциплине и контролю над своими желаниями.

Нравственное воспитание: Ураза напоминает о нужде и страданиях бедных, усиливая чувство сочувствия и благотворительности. Это время, когда повышается благотворительная активность, и мусульмане активно участвуют в деятельности, направленной на помощь нуждающимся [3,5с].

Укрепление общинных связей: Рамадан также служит укреплению общинных связей, поскольку семьи и друзья собираются вместе для ифтара (разговения поста) и таравих (вечерних молитв).

С течением времени практика ураза адаптировалась к изменениям в социальных и культурных контекстах мусульманских обществ. Современные технологии и глобализация внесли новые аспекты в выполнение этого религиозного обязанности, например, в создании приложений для смартфонов, которые помогают отслеживать времена молитв и ифтара, но суть поста, направленная на духовное и нравственное очищение, остается неизменной.

Историческая эволюция и современное значение ураза поста подчеркивают его центральную роль в духовной жизни мусульман, делая его неотъемлемой частью.

Философско-этическое измерение ураза поста в исламе открывает глубокие аспекты влияния этой практики на человеческое поведение и моральное сознание. Пост в месяц Рамадан не только является духовным испытанием, но и способствует развитию ряда этических качеств, которые считаются основополагающими в исламе.

Основная философская идея ураза — это воздержание от основных физических потребностей в светлое время суток, что символизирует очищение души и умысла от мирских привязанностей. Эта практика напоминает о преходящести материального мира и необходимости сосредоточения на духовном развитии. В философском плане пост стимулирует размышления о природе человеческого желания и его роли в жизни человека, уча подавлять свои низменные страсти и стремления в пользу духовного роста.

Ураза поста требует значительной самодисциплины и самоконтроля, поскольку индивид должен осознанно отказаться от еды, питья, курения и других физических удовольствий. Эти ограничения помогают развивать волевые качества, учат управлению своими импульсами и желаниями. Этика самоконтроля, воплощаемая в практике поста, формирует основу для более широкой нравственной ответственности, касающейся как поведения в личной жизни, так и в социальных взаимодействиях.

Пост усиливает чувство социальной и этической солидарности между мусульманами. Общее исполнение поста в Рамадан создает сильное чувство общности и взаимопомощи. В это время мусульмане особенно активно занимаются благотворительностью (закят и садака), помогая нуждающимся и укрепляя социальную устойчивость общества. Такая деятельность не только помогает облегчить страдания бедных, но и напоминает более обеспеченным членам общества о необходимости поддерживать менее удачливых, что укрепляет общественную мораль[6-5с]..

Пост в Рамадан также направлен на развитие таких качеств, как самоотверженность и сострадание. Воздержание от удовольствий и постоянное напоминание о страданиях других людей усиливают эмпатию и способствуют более глубокому пониманию и чувству ответственности за благополучие других.

Это учит мусульман не только заботиться о собственных духовных и моральных нуждах, но и активно участвовать в жизни общества, внося вклад в его улучшение.

Ураза пост, как один из пяти столпов ислама, продолжает играть важную роль в жизни мусульман по всему миру. Однако в современном контексте практика поста претерпевает изменения и адаптации, отражающие разнообразие жизненных обстоятельств и культурных контекстов верующих.

С развитием технологий и глобализации ураза пост воспринимается и практикуется мусульманами по-разному. Например, в странах с высоким уровнем урбанизации и быстрым

ритмом жизни наблюдается использование мобильных приложений, которые помогают верующим следить за временем начала и окончания поста, напоминают о времени молитв и предоставляют религиозные тексты для чтения в течение Рамадана. Это показывает, как современные мусульмане интегрируют традиционные практики в современный жизненный уклад, делая религиозное соблюдение более доступным и удобным.

Мусульмане в разных странах подходят к ураза посту с учетом местных традиций и условий. Например, в странах с суровыми климатическими условиями или в регионах, где день может быть очень длинным или очень коротким, местные религиозные авторитеты могут адаптировать времена поста, чтобы облегчить его соблюдение. Это показывает гибкость и адаптивность исламских практик к различным условиям и подчеркивает важность культурного контекста в религиозной жизни.

Современные мусульмане также связывают практику ураза поста с более широкими социальными и глобальными вопросами, такими как социальная справедливость, устойчивое развитие и гуманитарная помощь. В период Рамадана многие мусульманские сообщества активизируют свою благотворительную деятельность, устраивают акции по сбору средств для нуждающихся и участвуют в проектах по улучшению условий жизни маргинализированных групп. Это отражает понимание поста не только как время личного самосовершенствования, но и как время активной социальной работы и служения обществу [2: 4с].

Наконец, в современном мире наблюдается тенденция к индивидуализации религиозных практик, включая ураза пост.

Ураза пост в исламе имеет глубокие духовные корни и значительно влияет на внутреннее состояние и духовное развитие верующих. Основная цель поста — не просто воздержание от пищи и питья, но стремление к духовному очищению и самосовершенствованию. Пост способствует углублению духовной жизни через размышления, молитву и медитацию, что укрепляет связь между верующим и Аллахом.

Углубление молитвенной практики: Во время Рамадана мусульмане читают Коран с большей глубиной и сосредоточенностью, что способствует глубокому духовному прозрению и пониманию. Этот период также характеризуется участием в дополнительных ночных молитвах (таравих), что усиливает духовное осмысление и дисциплину.

Саморефлексия и внутренний рост: Пост предоставляет время для самоанализа и размышлений о своей жизни, поступках и духовном пути. Воздержание от основных физических потребностей помогает осознать внутренние страсти и желания, что является первым шагом к их контролю и преодолению.

Укрепление терпения и воли: Пост требует значительной духовной силы и самодисциплины, так как верующие продолжают свою повседневную деятельность, несмотря на голод и жажду. Это воспитывает терпение, стойкость и духовную выносливость, которые переносятся и в другие аспекты жизни.

Духовное углубление в период Рамадана тесно связано с развитием нравственных качеств. Пост способствует формированию и укреплению таких качеств, как самоотверженность, терпение, сострадание и благотворительность.

Развитие самоотверженности и эмпатии: Воздержание от еды и питья на протяжении дня позволяет верующим лучше понять страдания других, особенно тех, кто испытывает нехватку и голод на регулярной основе. Это повышает уровень сострадания и побуждает к активным благотворительным действиям.

Укрепление терпения: Пост учит терпению и спокойствию в ответ на испытания и жизненные трудности. Мусульмане учатся сохранять спокойствие и самообладание даже в сложных ситуациях, что способствует развитию сильного нравственного характера.

Стимулирование благотворительности: Один из ключевых аспектов Рамадана — закят, обязательная форма благотворительности, которая очищает богатство и помогает нуждающимся. Это не только поддерживает общество, но и воспитывает у мусульман чувство ответственности за благополучие своих братьев и сестер.

Истории отдельных лиц часто наиболее ярко иллюстрируют воздействие религиозных практик на жизнь людей. Примеры из жизни верующих могут показать, как ураза пост способствует личному и духовному росту:

История Амины: Амина, молодая врач из Индонезии, делится тем, как пост помог ей переосмыслить свою профессиональную деятельность. В период Рамадана она начала больше внимания уделять не только физическому, но и духовному здоровью своих пациентов, что значительно улучшило качество её медицинской практики.

История Мохаммеда: Мохаммед из Египта рассказывает, как пост научил его терпению и самодисциплине, что помогло ему в его бизнесе. Рамадан стал для него временем для размышлений о честности и этике ведения бизнеса, что в конечном итоге привело к более справедливым и прозрачным деловым практикам.

История Фатимы: Живущая в США Фатима нашла в посте источник утешения и укрепления своей идентичности в условиях многонационального общества. Ежегодный Рамадан помогает ей восстановить связь с её культурными корнями и укрепить свою веру.

Социально-культурные аспекты: Влияние ураза поста на общество и культуру

Ураза пост оказывает заметное воздействие на социальные и культурные аспекты жизни в различных странах, подчеркивая уникальность и разнообразие исламских традиций по всему миру:

Общественное единство: Во многих странах, таких как Турция и Иран, Рамадан — это время, когда усиливаются общественные связи через совместные ифтары и молитвы. Эти события способствуют укреплению общинного духа и поддержке между людьми разного возраста и социального статуса [1-2].

Культурные празднования: В странах с мусульманским большинством, например в Малайзии и Индонезии, Рамадан сопровождается культурными фестивалями, ярмарками и уличными праздниками, которые демонстрируют местные традиции и кулинарные особенности.

Влияние на законодательство и политику: В некоторых странах, включая Саудовскую Аравию и Объединенные Арабские Эмираты, в период Рамадана вводятся особые законы и регуляции, касающиеся рабочих часов, общественного порядка и даже телевизионного вещания, что подчеркивает социальное значение поста.

Эти примеры подчеркивают, как ураза пост влияет не только на личное духовное и нравственное развитие, но и формирует социальную и культурную жизнь мусульманских общин по всему миру, продемонстрировав его многоаспектное значение и влияние.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследование роли ураза поста в духовно-нравственном становлении человека раскрывает многогранный характер этой практики в жизни мусульман. Пост, как фундаментальный элемент исламской веры, играет ключевую роль не только в личной жизни верующих, но и в социальной и культурной структуре мусульманских обществ. Это время,

когда углубляется духовное самопознание, укрепляется вера и формируются нравственные качества, такие как терпение, сострадание и самоотверженность.

Ураза пост предоставляет возможность для духовного очищения и размышления, помогая верующим переосмысливать свои жизненные приоритеты и укреплять отношения с Богом. В это время верующие активно занимаются саморефлексией, стремясь избавиться от негативных привычек и развивать позитивные черты характера. Таким образом, пост становится не просто ритуалом, а глубоким духовным путешествием.

Социокультурное влияние ураза поста также значительно, оно способствует укреплению общинных связей через общие молитвы и ифтары, что важно для поддержания социальной гармонии и культурных традиций. В современном мире, где мусульмане живут в разнообразных культурных и географических условиях, ураза пост адаптируется, чтобы оставаться релевантным и значимым, демонстрируя уникальное сочетание традиции и современности.

В заключение, ураза пост остается важным инструментом для духовного и нравственного развития в исламе, проникающим во все аспекты жизни верующих и оказывающим глубокое влияние на их поведение, взаимоотношения и общественное участие. Исследование этой практики предоставляет ценные уроки о влиянии религиозных обычаев на формирование личности и культуры, подчеркивая необходимость поддержки и уважения к таким традициям в мультикультурном мире.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хадисы о закятуль-фитр, или садакатуль-фитр
2. Аудио версия настоящей статьи: Ибн ‘Умар передал: «Посланник Всевышнего сделал обязательным закятуль-фитр. Данный налог-милостыня равен 1 са‘ фиников или 1 са‘ ячменя.
3. О посте в Рамадан для новичков
4. Хадисы о мусульманском посте (ураза)
5. Аудио версия настоящей статьи: ﷺ Пророк Мухаммад (да благословит его Господь и приветствует) сказал: «Каждый день поста ради Аллаха (Бога, Господа)». ﷺ Пророк Мухаммад (да бла...
6. Интервью о посте для радио «Кавказ» (Рамадан 2020)

УДК:796.5(575.2)

Джусупова Ч.Ш.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

cholponochka1988@mail.ru

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫН ДА ТУРИЗМ ТАРМАГЫН ӨНУКТУРУУ ПОТЕНЦИАЛЫН ИЗИЛДӨӨ

Аннотация: Кыргыз Республикасы тоо пейзаждарынын уникалдуу айкалышы, кооз көлдөрү жана түрдүү маданий кооз жерлери менен дүйнөнүн бардык бурчунан туристтерди өзүнө тартыптурат. Туристерди таза аба, тунук көлдөр менен курчалган бийик тоо

чокуларынан ырахат ала алышат, бул сыртта эс алуу жана саякаттоо үчүн эң сонун мүмкүнчүлүктөрдү сунуштайт. Бирок жаратылыштын кооздугу Кыргызстандын жагымдуулугунун компоненттеринин бири гана. Улуттук ашканасы, жергиликтүү кол өнөрчүлүк жана ырым-жырымдары чагылдырылган жергиликтүү маданияты жана каада-салттары кыргыз элинин нукура дүйнөсүн чагылдырууга мүмкүндүк берет. Рыноктук экономиканын шартында туризм экономика үчүн да, маданий мурастарды сактоо жана жайылтуу үчүн да кеңири перспективаларды камсыз кылуу менен өлкөнүн өнүгүүсүнүн негизги багытына айланууда. Бул макалада Кыргыз Республикасындагы туризм тармагынын өнүктүрүү потенциалы каралат.

Негизги сөздөр: туристтик потенциал, туризмдин түрлөрү, рекреация, туризм индустриясы, инвестиция, туруктуу өнүгүү.

Джусупова Ч.Ш.

магистрант

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

cholponochka1988@mail.ru

ИЗУЧЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация: Кыргызская Республика привлекает туристов со всего мира своим уникальным сочетанием горных пейзажей, чистых озер и разнообразных культурных достопримечательностей. Туристы могут насладиться величественными горными вершинами, окруженными бескрайними лугами и кристально чистыми озерами, предлагающими прекрасные возможности для активного отдыха и путешествий на свежем воздухе. Однако красота природы лишь одна из составляющих привлекательности Кыргызстана. Местная культура и традиции, отраженные в национальной кухне, местных ремеслах и обрядах, позволяют погрузиться в аутентичный мир кыргызского народа. В условиях рыночной экономики туризм становится ключевым направлением развития страны, предоставляя широкие перспективы как для экономики, так и для сохранения и продвижения культурного наследия. В данной статье рассматривается изучению потенциала для развития туристической отрасли в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: потенциал туризма, виды туризма, рекреация, туристическая отрасль, инвестиция, устойчивое развитие.

Djusupova Ch.Sh.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

cholponochka1988@mail.ru

EXPIORING THE POTENTIAL FOR DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract: Kyrgyz Republic attracts tourists from all over the world with its unique combination of mountain landscapes, picturesque lakes and a variety of cultural attractions. Guests

can enjoy majestic mountain peaks surrounded by endless meadows and crystal-clear lakes, offering excellent opportunities for outdoor activities and travel. However, the beauty of nature is only one of the components of the attractiveness of Kyrgyzstan. Local culture and traditions, reflected in national cuisine, local crafts and rituals, allow you to immerse yourself in the authentic world of the Kyrgyz people. In a market economy, tourism is becoming a key direction of the country's development, providing broad prospects both for the economy and for the preservation and promotion of cultural heritage. This article examines the potential for the development of the tourism industry in the Kyrgyz Republic.

Key words: tourism potential, types of tourism, recreation, tourism industry, investment, sustainable development.

Кыргызстан обладает значительным потенциалом сфере туризма благодаря своей уникальной природе, красивыми горными ландшафтами, культурному наследию и историческим достопримечательностями. Высокогорные вершины, широкие долины, голубые озера, термальные источники, уникальное биоразнообразие являются главным богатством Кыргызской Республики. Развитие инфраструктуры, улучшение услуг и продвижение туристических маршрутов помогут раскрыть полный потенциал туризма в Кыргызстане и привлечь еще больше туристов со всего мира.

Территория Кыргызстана условно делится на пять туристических районов, выделенных с учетом их природно-ландшафтных комплексов, систем расселения и транспортной инфраструктуры. Это: северная часть Кыргызстана, Иссык-кульская котловина (последняя особенно интересна для размещения турагентств в связи со скоплением исторических мест и потенциалом природных ресурсов), Талас, Центральный Тянь-Шань и южная часть Кыргызстана. Каждый из этих районов включает в себя туристские зоны, т.е. относительно обособленные территории с различным набором природных и этнографических историко-культурных памятников. Всего на территории Кыргызстана выделяется 80 туристических зон, имеющих много общего и отличий по своим характеристикам, месту и роли в туристско-экскурсионном использовании. От местонахождения туристских зон в системе расселения, характера и концентрации туристских ресурсов, транспортной доступности зависит общая направленность освоения туристских зон. [1с.24] Наличием соответствующих ресурсов определяется и функциональная значимость зон по основным видам туристических услуг. В Кыргызстане существует несколько видов туризма, которые привлекают туристов из разных стран, горный, этнографический, экотуризм, агротуризм. медицинский туризм.

Перечислим некоторые из них:

- Горный туризм: Горные ландшафты, природные экосистемы, с великолепными снежными вершинами Тянь-Шаня и Памирских горы. Горный туризм включает в себя альпинизм, верховую езду, пешие походы, велосипедные прогулки и другие экстремальные виды спорта.

-Этнографический -культурный туризм: Богат историей и культурным наследием кыргызов. Туристы посещают исторические памятники, музеи древние города, а также участвуют в национальных праздниках и этно- фестивалях, проживание в юртах, знакомятся с бытом и традициями кыргызского народа, включая конные и пешие прогулки.

-Экотуризм: Уникальной природой и разнообразием экосистем, Кыргызстан привлекает любителей экологического туризма. Туристы могут посещать национальные парки, заповедники озера, реки и ущелья.

-Агротуризм: предлагает туристам возможность познакомиться с ведением сельского хозяйства, сбор урожая в полях, огородах и садах. Знакомство с местным бытом, проживание на фермах или у сельских жителей.

Помимо этнографического туризма, это - лечение от бронхиальной астмы и других заболеваний дыхательных путей в солевых пещерах, например "Большая Соляная" в Чуйской долине и "Чон-Туз" около Кочкорки, лечение высокогорьем на Тоо-Ашуу, туры на охоту в охотхозяйствах, водный сплав по рекам, Чу и бассейна реки Нарын - рафтинг (интересен также и для детей), рыбная ловля речной форели и османа, альпинизм в альптурзонах "Ала-Арча", "Музтаг", "Алай", "Дугоба", треккинг, сборы лекарственных трав и горных ягод, коллекционирование минералов и т.д

Туризм является одной из приоритетных отраслей экономики Кыргызстана. Для развития внутреннего и международного туризма страна располагает богатым природно-рекреационным и экологическим потенциалом.

В данной статье проведено исследование этого потенциала с целью выявления возможностей для развития туристической отрасли. Однако этот потенциал до сих пор не полностью реализован из-за нескольких проблем:

Согласно мнению международных экспертов, главной проблемой, затрудняющей развитие всех секторов экономики Кыргызстана, является недостаточная развитость инфраструктуры туризма в республике.

Воздушный транспорт остается основным выбором для иностранных туристов, однако в Кыргызстане имеются определенные проблемы. В стране действует всего лишь четыре международных авиаперевозчика, предлагающих регулярные рейсы, а внутренние перелеты часто подвержены задержкам и отменам. Политика и практика багажной обработки не соответствуют международным стандартам, что приводит к жалобам туристов на потерю багажа или ограничения по весу бесплатного провоза. Кроме того, иностранные авиакомпании не могут продавать билеты на внутренние рейсы и контролировать доступные места. В результате многие иностранные туристы считают услуги и безопасность внутренних перелетов неприемлемыми и предпочитают избегать таких перелетов. В связи с этим все авиакомпании Кыргызстана были внесены в черный список Европейского Союза и запрещены к осуществлению полетов. Как известно, аэропорты являются важными воротами страны для международного туризма, их обновление необходимо для соответствия международным стандартам. Правительству следует сотрудничать с международной организацией гражданской авиации, проводить анализ авиакомпаний и обосновывать регулярные рейсы в страны ЕС. Внедрение системы электронной визы в новую систему электронного правительства стимулирует развитие международного туризма. Необходимо также пересмотреть и оптимизировать политику пограничного контроля, таможни, оформления билетов и багажа. Инфраструктура, включая дороги, гостиницы, остановки и навигационные системы, требует улучшения и модернизации.

Несмотря на значительные вливания средств в ремонт основных автотрасс, дорожная инфраструктура, ведущая к ключевым туристическим местам Иссык-Кульской области и других районов, оставляет желать лучшего. Во многих районах отсутствуют указатели на иностранных языках, что делает ориентацию для иностранных гостей затруднительной. Система водоснабжения и канализации нуждается в обновлении и расширении, чтобы соответствовать растущим потребностям. На побережье Иссык-Куля можно наткнуться на мусор, несмотря на его туристическое значение, также отсутствуют туалеты и регулярный

вывоз отходов. Качество питьевой воды в Ошской и Джалал-Абадской областях подвергается сомнению из-за несоблюдения стандартов. В сельских районах неустойчивое электроснабжение является проблемой. Образовательные учреждения играют важную роль в подготовке кадров для туристической отрасли. Однако существует разрыв между выпуском специалистов и их актуальным спросом на рынке. Требуется улучшение подготовки высшего управленческого персонала, чтобы соответствовать потребностям индустрии.

Отсутствие квалифицированных многоязычных гидов, переводчиков и инструкторов в таких активных туристических направлениях, как горные лыжи, альпинизм и рафтинг, является серьезной проблемой. Многие сотрудники отелей и курортов не обладают достаточной подготовкой и навыками в области гостиничного сервиса, что приводит к негативным отзывам и жалобам со стороны иностранных гостей. Кратковременность сезонной активности в туризме, высокая текучесть кадров и низкое качество обслуживания еще более усугубляют эту проблему.

Формальные знания и практические навыки студентов, обучающихся в сфере туризма и гостеприимства, не соответствуют международным стандартам и реальным потребностям туристической отрасли в Кыргызстане.

По нашему мнению, необходимо пересмотреть государственные стандарты обучения специалистов в сфере туристического бизнеса, провести аттестацию работников отрасли и улучшить процесс лицензирования туристических фирм. Решение указанных проблем требует усилий всех участников туристического бизнеса, начиная от государственных органов и заканчивая простыми работниками туристических компаний. Улучшение инфраструктуры туризма может стать основой для создания современной инфраструктуры, соответствующей мировым стандартам и учитывающей экологические требования.

Вместе с тем, Кыргызстан представляет немалый интерес для той категории туристов, кто отправляется в путешествие, прежде всего, за новыми знаниями об истории и культуре народов, за впечатлениями от встреч с новыми людьми. На ее территории находится более пяти тысяч исторических и культурных древних памятников. Тут и пещерные стоянки первобытного человека, и уникальные рунические надписи на валунах, и удивительные наскальные рисунки, и каменные изваяния, и остатки античных поселений, и средневековые крепости, поражающие своей неприступностью и рациональностью. Через территорию республики пролегал Великий Шелковый Путь, и сегодня можно увидеть руины поселений и караван-сараев, которые располагались вдоль него и принимали путников-купцов. Среди наиболее значительных археологических и архитектурных памятников можно назвать следующие: Сулейман-Тоо, Узгенский архитектурный комплекс, башня Бурана, мавзолей Шах-Фазиль, караван-сарай Таш-Рабат, знакомство с которыми никого не оставит равнодушным.

Различные виды туризма делают Кыргызстан привлекательным для разнообразных категорий туристов, способствуют развитию туристической индустрии в стране.

Анализ современного положения туристической сферы в Кыргызстане, выявление ключевых факторов, затрудняющих её динамичное и устойчивое развитие, а также разработка рекомендаций по его улучшению.

В соответствии с поставленной целью выдвинуты следующие задачи исследования:

- Изучить природные ресурсы Кыргызстана, как основу потенциала для развития туризма.

- Изучить законодательную базу, регулирующие деятельность туристической деятельности.
- Предложить пути использования потенциала страны для развития туризма в стране.

Анализ экономической эффективности туризма в Кыргызстане и за его рубежами показывает, что увеличение потока отечественных и иностранных туристов и рост доходов от каждого туриста зависит не только от вложений в строительство объектов их размещения, но, прежде всего от степени развития различных видов дополнительного обслуживания. Для обогащения программы посещения иностранными туристами нашей страны и увеличения срока их пребывания республика может предложить на зарубежном туристическом рынке продукты, способные составить конкуренцию имеющимся в мире аналогам. Экологическая и социальная безопасность, а также страхование жизни туристов, одно из условий важнейших ведения туристической деятельности в стране и регионе

Практическая значимость: туризм в Кыргызстане представляет собой значительный источник потенциального дохода и возможности создания рабочих мест, для повышения благосостояния местного населения и устойчивого использования природных ресурсов. Увеличение числа иностранных туристов способствует расширению и диверсификации экспорта страны, а мультипликативный эффект туристической деятельности может стимулировать рост других секторов экономики Кыргызстана.

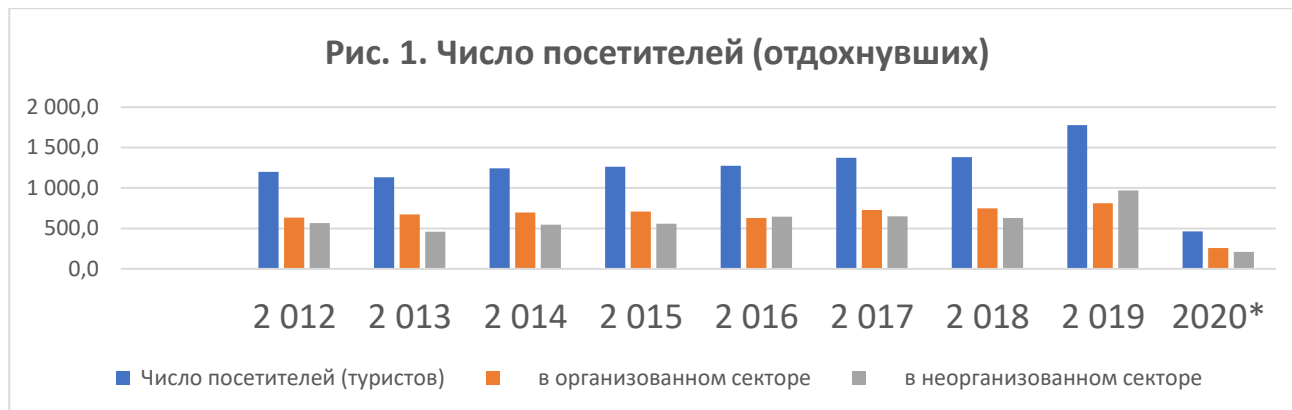
К экономическим функциям туризма, в первую очередь относятся экономические выгоды. Туризм способствует увеличению ВВП страны через доходы от туристической индустрии, налоговые поступления и инвестиции в туристическую инфраструктуру. Туризм стимулирует развитие элементов инфраструктуры, является одним из крупнейших создателей рабочих мест, охватывает различные сферы от гостиниц, ресторанов, предприятий торговли, развлечений, транспорта и т.д. Он предопределяет увеличение доходной части бюджета за счет налогов, которые могут быть прямыми (плата за визу, таможенную пошлину) или косвенными (увеличение заработной платы рабочих вызывает увеличение сумм подоходного налога, что платится ими в бюджет). Кроме этого, как отмечалось выше, Кыргызстан имеет широкие возможности для привлечения иностранной валюты и разного рода инвестиций. Не менее важной экономической функцией туризма является диверсификация экономики, образующая отрасли, которые обслуживают индустрию туризма, обеспечивает рост доходов населения и повышения уровня благосостояния нации.

Также влияние туризма на экономическое развитие оказывается в повышении деловой активности и расширении производства товаров и услуг в результате увеличения платежеспособного спроса за счет иностранных и местных экскурсантов. С экономической точки зрения привлекательность туризма как отрасли, что предоставляет услуги, заключается в более быстрой окупаемости вложенных средств и получении дохода в свободно конвертируемой валюте. В Кыргызской Республике туризм входит в первую тройку ведущих отраслей государства ([рис.1](#)² и [рис.2](#)³. данные Нацстаткома), развивается быстрыми темпами и играет важное социальное и экономическое значение, поскольку он:

- увеличивает местные доходы;
- создает новые рабочие места;
- развивает все отрасли, связанные с производством туристических услуг;
- развивает социальную и производственную инфраструктуры в туристических центрах;

- активизирует деятельность народных промыслов и развитие культуры и способствует им;
- обеспечивает рост уровня жизни местного населения;
- увеличивает валютные поступления.

Эти факторы взаимосвязаны и в совокупности играют важную роль в экономическом развитии стран и регионов.

[\(Рис. 1. Данные приведены с Национальный статистический комитет Кыргызской Республики: Туризм². \[2\]\)](#)

[Рис. 2. Данные приведены с Национальный статистический комитет Кыргызской Республики Инвестиции³. \[3\]\)](#)

Согласно отчету Национального статистического комитета Кыргызской Республики за 2017 год, экспорт туристических услуг достиг 418,2 млн. долларов (в 2016 году этот показатель составлял 415,6 млн. долларов), в то время как импорт составил 345,6 млн. долларов (в 2016 году - 437,3 млн. долларов). Число прибывших туристов составило 4 567 тыс. человек (в сравнении с 3 833 тыс. человек в 2016 году).

Преимущественно туристы посещают Кыргызстан из стран СНГ, в особенности Республики Казахстан (65%), Российской Федерации (17%), Республики Узбекистан и Украины (5-6%), они в основном предпочитают отдых на Иссык-Куле летом. Туристов из Европального зарубежья привлекают горные, приключенческие, исторические и другие виды туризма.

В настоящее время в Кыргызстане действует безвизовый режим для граждан 45 стран.

С сентября 2017 года в рамках программы цифровой трансформации "Таза коом" была введена система "Электронная виза". Это упрощает процесс получения визовой поддержки иностранными гражданами прямо при пересечении границы Кыргызстана с использованием электронной визы. Заявитель также может получить электронную визу в течение 72 часов после подачи заявления.

В 2022 году в сфере туризма привлечено около \$50 млн прямых иностранных инвестиций (без учета оттока). Это на 13.3% больше, чем в 2021-м.

Доля прямых иностранных инвестиций в сфере туризма в общем объеме инвестиций составила 4.1%, в то время как в предыдущем году она составляла 4.4%.

На строительстве объектов туризма в 2022 году направили более 19 млрд сомов инвестиций в основной капитал. Это в 1.4 раза больше, чем в 2021 году (данные приведены с финансового портала «Акчабар». . [4].

В 2023 году в Кыргызстане побывало на 700 тысяч туристов больше, чем в 2022 году. Об этом на брифинге сообщила заместитель директора департамента туризма Минкультуры Кыял Кенжематова. По ее словам, по итогам девяти месяцев страну посетили 7,5 миллиона человек. Анализ показал, что из них более 6 миллионов — туристы. За девять месяцев 2022 года число туристов составило 5,5 миллиона человек. Большая часть гостей приезжают из Узбекистана, Казахстана и России [6].

Заключение. Туризм оказывает положительное влияние на другие отрасли народного хозяйства, стимулирует экономическое развитие территории регионов страны, увеличивает занятость местного населения, повышает благосостояние семей и экономической независимости. Экологический туризм является самым дружественным, рациональным и ответственным использованием и потреблением природных ресурсов.

Индустрия туризма должна рассматриваться как экономическая категория, выражающая совокупность взаимосвязанных отраслей и производств национальной экономики, единой функциональной задачей которых является деятельность, направленная на удовлетворение разнообразных и постоянно растущих потребностей людей в различных видах отдыха и путешествий в свободное время при рациональном использовании всех имеющихся туристских ресурсов.

К туризму следует подходить как к крупному самостоятельному межотраслевому хозяйственному комплексу национальной экономики, поскольку сфера туризма, объединяя различные отрасли, лежит не в привычной вертикальной плоскости, а охватывает некое горизонтальное пространство, включая предприятия и организации разной отраслевой принадлежности.

Однако, позитивное влияние туризма на экономику государства происходит только в том случае, если он развивается со всех сторон, то есть не превращает экономику страны в экономику услуг. Другими словами, экономическая эффективность туризма предусматривает, что он в государстве должен развиваться параллельно и во взаимосвязи с другими отраслями социально-экономического комплекса.

Рост объемов производства в индустрии туризма передается другим отраслям экономики, где разворачивается инвестиционная деятельность, создаются новые рабочие места, расширяется торговый оборот и, следовательно, увеличивается прибыль. Часть полученных доходов поступает государству в виде налогов. Собранные таким образом средства могут быть направлены на дальнейшее финансирование инфраструктуры

индустрии туризма, оказание материальной помощи социально незащищенным группам населения, на развитие системы подготовки персонала для сферы туристских услуг.

Список использованной литературы

1. Толонов, Э. Н. Перспективы и возможности развития международного туризма в Кыргызской Республике / Э. Н. Толонов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016.
2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики: Туризм –Режим доступа: <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/2601/>
3. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики: Инвестиции-Режим доступа: <https://www.stat.kg/ru/statistics/investicii/>
4. Финансовый портал «акчабар»
5. Алмакучуков О.М. Обзор ситуации в туристической отрасли Кыргызстана. – Б., 2002.
6. РОЛЬ ГОРНОЛЫЖНОГО ТУРИЗМА В КЫРГЫЗСТАНЕ - Кермалиев Р.С. кандидат географических наук, доцент - Режим доступа: https://jarchy.arabaev.kg/admin-admin/fotogalere/1714390882_043bfca8f001feaabb6c14ee33cebe0d.pdf

УДК: 784(575.2)

Дүйшөнбек кызы А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

РЫСПАЙ АБДЫКАДЫРОВДУН БАЛДАР ЫРЛАРЫН МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА ҮЙРӨТҮҮ

Аннотация: Макалада кайталангыс таланттын ээси, улуу обончу, композитор, чыгаан ырчы Рыспай Абдыкадыровдун обондорунун арасынан балдар ырларын мектепте окуучуларга үйрөтүү жана тарбия берүү жөнүндө сөз болот. Обончунун жараткан обондорундагы кайрыктардын кайталангыстыгы, оригиналдуулугу балдар үчүн жараткан обондорунда да чагылдырылат. Анын обондору башкалардыкынан олуттуу айырмаланып, кыргыздын салттуу обондорнан табигый өнүгүүсүнүн татаалдыгы улам өр таягандай диапазонунун кенендиги анын ырларын аткаруучулардан кыйла чеберчиликти, чон даярдыкты талап кылган. Көптөгөн мыкты чыгармаларга обон жараткан таланттуу композитор жана аткаруучу. Кыргыз музыка дүйнөсүнө өзүнүн өзгөчө обондору, ырлары менен жаркын из салган талант.

Ал көп жаштарга жол көрсөтүп, устат болгон. Шакирттеринин арасында Токон Эшпаев, Жолдошбек Мамажанов, Исмаил Бакиров, Абидин Темиров жана Ибрагим Жунусов өндүү белгилүү аткаруучулар бар. Композитор партиялык бийликти, колхоз-совхозду мактаган бир да чыгарма жазган эмес. Анын обондорунун басымдуу бөлүгү сүйүү, махабат, арзуу жөнүндө болгон. Ал өзүнүн феномендүү таланты менен кыргыз обончулук өнөрүн өнүктүрүүгө чон салым кошусу балдарга арналган ырларында да көрүнөт.

Негизги сөздөр: музыка, талант, элдик өнөр, композитор, обончу, ырчы, аккордеон, ыр өнөрү, феномен, окутуу.

Дүйшөнбек кызы А.

ПРЕПОДАВАНИЕ ШКОЛЬНИКАМ ДЕТСКИХ ПЕСЕН РЫСПАЯ АБДЫКАДЫРОВА

Аннотация: В статье говорится об обучении и воспитании детских песен Рыспая Абдыкадырова, обладателя уникального таланта, великого композитора, композитора и певца. Его напевы существенно отличались от других, сложность естественного развития кыргызских напевов от традиционных напевов, широкий диапазон его песен требовали от исполнителей его песен большого мастерства и подготовки. Он талантливый композитор и исполнитель, написавший музыку ко многим замечательным произведениям. Талант, оставивший яркий след в мире кыргызской музыки своими уникальными мелодиями и песнями. Он был наставником для многих молодых людей. Среди его учеников такие известные исполнители, как Токон Эшпаев, Золдошбек Мамажанов, Исмаил Бакиров, Абидин Темиров и Ибрагим Джунусов. Композитор не написал ни одного произведения, восхваляющего партийную власть, колхоз-совхоз. Большинство его песен были о любви, привязанности и желании. Неповторимость мелодий в созданных музыкантом мелодиях, которые он создает для детей. Своим феноменальным талантом он внес большой вклад в развитие мелодического искусства кыргызов, что также отражено в его песнях для детей.

Ключевые слова: музыка, талант, народное творчество, композитор, музыкант, певец, аккордеон, песенное искусство, явление, учить.

Duishonbek kyzy A.

Master student

department "Music", faculty of art culture and education

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

TEACHING CHILDREN'S SONGS TO SCHOOLCHILDREN BY RYSPAYA ABDYKADYROV

Abstract: The article talks about the teaching and education of children's songs by Ryspay Abdykadyrov, the owner of a unique talent, a great composer, composer and singer. The uniqueness of the melodies in the melodies created by the musician that he creates for children. His tunes were significantly different from others, the complexity of the natural development of Kyrgyz tunes from traditional tunes, the wide range of his songs required great skill and preparation from the performers of his songs. He is a talented composer and performer who has written music for many wonderful works. A talent that has left a bright mark on the world of Kyrgyz music with its unique melodies and songs. He was a mentor to many young people. Among his students are such famous performers as Tokon Eshpayev, Zoldoshbek Mamazhanov, Ismail Bakirov, Abidin Temirov and Ibragim Dzhunusov. The composer did not write a single work praising the party power or the collective and state farms. Most of his songs were about love, affection and desire. With his phenomenal talent, he made a great contribution to the development of the melodic art of the Kyrgyz, which is also reflected in his songs for children.

Key words: music, talent, folk art, composer, musician, a singer, accordion, song art, teaches.

Музыканын эң негизги өзгөчөлүгү анын адамдын жан дүйнөсүндөгү сөз жете албаган эң терең эң назик жерине жете алгандыгында. Б. а музыка адамдын подсознаниесине таасир этип адамдын түпкүрүндө жаткан терең сезимдеринин кылдарында ойноп, жүрөгүн титирете алуу кудретине ээ болгондуктан адам музыканы укканда толкунданып сүйүнөт, кайгырат. Музыканын мына ушундай сыйкырдуу таасиринен улам айрым адамдар музыканын кулуна айланышат. А. Кунанбаев айткандай кулактан кирип бойду алган улуу обондорду укканда жан дүйнөндө бороон жүрүп, бүлүк түшөт.

Рыспай Абдыкадыров 1941-жылы 12-январда Ош облусуна караштуу Кара Кулжа районунун Кызыл Булак айылында жарык дүйнөгө келген. 1962-жылы Жалал Абад театрынан чыгармачылык жолу башталган. Ал “Түгөйүм”, “Алмашым”, “Издейм сени”, “Сагындым туулган жер сени”, “Койчунун ыры”, ж.б ушул сыяктуу 300 гө жакын обондорду жараткан татаал музыкалык чыгармаларды жазган. “Колдо бар алтындын баркы жок” дегендей, Рыспай убагында эмгек сиңирген артист деген гана наамга ээ болгон. Себеби ал бирөөнүн көрсөтмөсү менен эмес, жүрөгү менен ырдаган. Эл ага “Рыспайдай ырчы бол” деп эчак эле эл ырчысы наамын берип койгон. Рыспайдын аты менен заты келишип гезиттерге жазылгандай ал ыр менен башталып ыр менен бүткөн адам.

1988-жылы “Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти” деген наам алган соң, аны “Ырларым менин тагдырым” аттуу ырлар жыйнагы жарык көргөн.

1989- 1994-жылдын ноябрь айында Ош филармониясындагы Кара-Кулжа музыкалык окуу жайына ысымы ыйгарылган.

1997-жылы 12-январда Сулайман тоодогу ырчынын бейитине эстелик коюлуп, андан соң ырчынын Ош филармониясынын алдында эстелиги ачылган. Р.Абдыкадыровго Кыргыз Республикасынын Эл артисти наамын тирүү кезинде берилбей калган.

Эми анын балдар үчүн жараткан обондоруна токтололу. Обончуну жакындан билген шакирттери, достору, тууган-уруктарынын берген маалыматтарын карап чыксак, обончуну бала кыял болчу дешет. Мындай мүнөз көпчүлүк чыгармачыл адамдарга таандык десек да болот. Анын балдар үчүн жазган жыйырмадан ашык ыры кандай болду экен деген кызыгууну жаратат. Эмне үчүн балдарга арналган ырларыңыз аз дегенде, обончу өзү: «Балдар үчүн обон жазуу оор экен, мен өзүмдүн махабат темаларын эле жазайынчы», -деп жооп берген экен... Албетте, ушундай обончунун балдар үчүн чыгармалары аз болгондугу өкүндүрөт. Жогоруда Совет доорунун тематикалык жана башка чектөөлөрү болбогондо, балким бала кыял Рыспайдын мыкты балдар ырлары да махабат ырларындай кыргыз музыкасынын кенчине айланып калмак беле...Тарбиянын башаты музыкада экендигин тээ илгертеден келе жаткан ата-баба мурастарынан кеңири кездештире алабыз. Рыспай жаш муундарга арналган ар түрдүү мүнөздөгү ырларды жаратты. Айта кетсек “Мектебим”, “Эжекемдей боломун”, “Балаты”, “Мончогун төгүп жиберди”, “Алма бак”, “Өзүбүз” жана башка. Абдыкадыровдун обондорундагы тексттерге көз жүгүртөлү .

Мисалы:

Акпы, көкпү, пушту беле жоолугун

Жоолугундун түсүн көрбөй оорудум.

(Ж.Мамытов)

Же:

Ар убакта жолукчу элек бакчадан,

Айтчы, жаным, азыр өзүң кайдасың?

(К.Ташбаев)

Бул эки текст башка болгону менен, Р.Абдыкадыров тексттин мазмунундагы психологиялык абалдарды музыканын коштоосу менен үндүн психологиясы менен бирдей, параллель алып жүрүүсү, ошол эле мезгилде үн кайрыктарын дал ошол психологизмден чыгарбай аткаруусу синтедик эстетиканы камсыз кылып олтурат. Үн кайрыктарын туура пайдалануу үн ыргагынын калыптанышына шарт түзөт. Обончунун кайсы гана чыгармасын карап көрбөйлү, обон ырдын текстине жуурулушуп, обон менен ырдын мазмуну бири-бирин толуктап турат. Анын өзүнүн айтуусу боюнча, көпчүлүк учурда тексттин мазмунуна жараша обон пайда болот. Улуу талант көптөгөн акындардын ырларына обон жазган. Алардын арасында С.Жусуев, О.Султанов, Ж.Мамытов, К.Ташбаев, Б.Алибаев, Э.Турсунов сыяктуу көрүнүктүү акындар да бар. Музыкалык тарбия берүү инсанды калыптандыруунун бир жолу. Музыкалык тарбия тарбиянын башка түрлөрүнөн айырмаланып турат. Музыка көркөм өнөрлөрдүн эң татаалы катары инсанга ар тараптуу адамдын акыл-эс, сезим жагдайларына бирдей деңгээлде таасир эте алгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Музыка адамга бир гана эстетикалык тарбия бербестен, адамдын эмоция-сезимдерин өстүрүп өнүктүрүү менен бирге эле адамдын аё сезимин, дүйнөгө болгон коз караштарын өзгөртүп, жашоого болгон принциптеринин калыптанышына да өз таасирин тийгизет. Мына ошондон жаш муундарды инсан катары жетилтип, рухий маданиятын өстүрүүдө аларга музыкалык тарбия берүүнүн ролу чоң. Борбордук Азия өлкөлөрүнө эле эмес, жалпы Евразия чөлкөмүнө өзгөчө тарыхы, маданияты, дүйнө таанымы менен белгилүү кыргыз эли кайсы гана доордо болбосун нукура элдик таланттарга өтө бай болуп келген. Айрыкча, угармандын жандүйнөсүн ойготуп, сезимдерин уйгу-туйгуга салган терең философиялык ой жүгүртүүгө, эмоционалдык толгонууга дуушар кылган лирикалык чыгармалары менен көпчүлүктүн көңүлүн өзүнө бура алган акындар, төкмөлөр, ырчылар ар дайым жалпы элдин сүйүктүү инсандарынан болушкан. Күн нурусуз, абасыз, суусуз адам жашоосун элестете албаган сыяктуу эле, андай инсандарсыз элдик фольклордук, музыкалык чыгармалардын маани-маңызын жалпы элдин аң-сезимине жеткирүү, алардын көркөм табитин козгоо, калыптандыруу, өстүрүү мүмкүн эмес эле. Анткени, адамдардын оюнда, көңүлүндө эңсеп, самап турган назик сезимдердин учугун издеп таап, аны алардын жүрөгүнө жеткирүү үчүн жашоо-турмуштагы ар кыл көрүнүштөрдү жеткиликтүү ачып көрсөтүү, чаалыкпаган чыгармачылык толгонуу, куюлушкан поэтикалык жагымдуу тексти жаратуу жана аларды жогорку чеберчиликте аткаруу талап кылынган жана мындай ыйык вазийпа муундан-муунга өткөрүлүп келе жатат.

XIX-XX кылымдардагы элибиздин мына ушундай залкар өнөр ээлери Арстанбек, Жеңижок, Токтогул, Боогачы, Калык, Барпы, Атай, Муса жана башка элдик акындар менен ырчылардын чыгармачылыктарынын таасиринде кыргыз элинин улуттук ыр өнөрүнүн көркөм-эстетикалык, психологиялык маңызын терең өздөштүрүүгө жетишкен жана обондуу ырларды жаратуу жаатында жеке өзүнө гана тиешелүү жаңы музыкалык стилди таап чыга алган новатор музыкант, кайталангыс чыгармалары менен кыргыз музыкалык искусствосунун өнүгүүсүнө зор салым кошкон обончу, виртуоз аткаруучу жана педагог Рыспай Абдыкадыров кыргыз элине зор кызмат өтөп кеткен залкар таланттуу инсан катары жалпы журттун эсинде калды.

Анын обондорунун өзгөчө сезимталдуулугу, ыргактарынын улам албууттана өөрчүгөн деми, кеңири диапазондуу, жагымдуу музыкалык фактурасы, аккордеон менен коштоодогу вариацияларынын назиктиги, ийкемдүүлүгү, ошол эле учурда татаалдыгы, ар кылдуулугу,

андан сырткары жогорку музыкалык деңгээлдеги аткаруучулугу, артисттик бийик чеберчилиги жеке өзүнө гана таандык касиет.

Маэстронун кыргыз музыкалык маданиятына кошкон дагы бир өзгөчө салымы – анын европа элдеринин музыкалык аспабы болгон аккордеондо чебер ойноого жетише алгандыгы жана аны жалпы кыргыз элинин сүйүктүү музыкалык аспабына айландырып, комуз, кыяк, чоордон кем эмес улуттук байлык даражасына көтөргөндүгү. Аккордеондун коштоосунда аткарылган обондордун республикада алда качан эле биринчи орунга чыгышы, бул багытта обончулардын, аткаруучулардын өзүнчө бир муундарынын пайда болушу, атап айтканда, Түгөлбай Казаков, Токон Эшбаев, Кудайберген Темиров, Асанкалый Керимбаев, Жолдошбек Мамажанов, Бабаравшан Тургунбаев, Маматибраим Бостонкулов, алардан кийинки муун өкүлдөрү, Р.Абдыкадыровдун окуучулары – Камчыбек Турсункулов, Хабибулла Азиреткулов, Ибрагим Жунусов, Кадыралы Артыков, Үсөн Оморов, Исирадин Аманбаев, Эркин Кайымов өндүү бүгүнкү күндө республикада кеңири белгилүү ондогон таланттуу чыгармачыл инсандардын өсүп чыгуулары, алардын обон иштеп чыгууда аккордеонду негизги музыкалык аспап катары пайдалануулары да Р.Абдыкадыровдун чыгармачылыгынын таасири экенин жана аккордеондун кыргыз музыкалык маданиятынан талашсыз орун алгандыгын таасын көрсөтүп турат. Р.Абдыкадыровдун европа музыкалык маданият үлгүсүн кыргыз элине, ал эми кыргыз музыкасын башка элдерге жайылтуудагы жасаган баалуу эмгеги – анын мезгил талабын, илебін даана көрө билген өтө сезимтал, новатор чыгармачыл инсан экендигинин күбөсү.

Аккордеонго басым жасоо менен эле ал улуттук аспаптарды эстен чыгарып койгон эмес, тескерисинче, өз элинин чыныгы улуттук патриот уулу катары, комузга абдан астейдил мамиле жасоо менен чыгармачылыгында дайыма пайдаланып келген жана ата-бабаларыбыздын мындай керемет музыкалык аспапты бизге мураска калтырганына ыраазычылыгын ар дайым баса белгилеген. Комузда чебер ойноп, алгачкы обондорун анын коштоосунда алып чыккан жана аны кыргыз улуттук музыкалык маданиятынын туу чокусу, чыгармачылыгынын башаты катары баалаган.

Р.Абдыкадыровдун музыка тармагындагы көп кырдуу чыгармачылыгынын дагы бир багыты – анын жогорку деңгээлдеги аткаруучулук, артисттик чеберчилиги. Көркөм-эстетикалык, музыкалык гармонияга, эмоцияга, орошон ой-сезимге абдан бай, “кулактан кирип, бойду алган” ажайып обондорун өзгөчө берилип, чыгарма менен ички дүйнөсүнүн жуурулушуусун бүт тулку бою, жүзү менен сезип аткаруусу, обонду угармандын жүрөгүнө жеткирүүгө жасаган астейдил аракети экени анын ар бир ырдаган ырынан сезилип турат. Мындай ырды бир жолу эле уккан адам жагымдуу музыка сыйкырына арбалып, аларга жүрөгүнүн төрүнөн өмүр бою орун берүүгө даяр болору – музыкалык аткаруучулардын арасында сейрек кездешүүчү өнөр катары бааланат. Экинчиден, Р.Абдыкадыровдун жогорку аткаруучулук жөндөмдүүлүгүн, обондорун ийине жеткире ырдаш үчүн жасаган талыкпаган аракетин, ар бир ырын жаш баладай аздектеп сүйүүсүн, анын өз эмгегине карата аяр мамилеси катары баалоо абзел.

Көптөгөн жылдар Ош педагогикалык институтунун музыкалык факультетинде аккордеон классынан сабак берүү менен Р.Абдыкадыров дасыккан педагог, окутуучу катары да өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алган. Андан сабак алып чыккан жүздөгөн студенттер болочок музыка мугалимине зарыл билимге ээ болушса, айрымдары түйшүктүү чыгармачылыкка, обончулукка баш коюшуп, таалимин алууга жетишишти жана анын обон өнөрү мектебинин улантуучулары болуп калышты.

Жаштардын дүйнө таанымын, алардын айлана-чөйрөгө, жаратылышка, эл-жерге, мекенге, ата-энеге болгон сүйүүсүн калыптандырууда, күчөтүүдө жана руханий, маданий көрөңгөлөрүн өстүрүүдө музыканын таасири абдан күчтүү экенин даана сезе билүү менен, аны студенттеринин билим куржунуна жык толтуруп берүүнүн үстүндө талыкпай эмгектенди. Андыктан, Р.Абдыкадыровдун чыгармачылыгын таануу, билүү, анын өнөр казынасынын көп кырдуулугун, кыргыз музыкалык маданиятына, билим берүү системасына кошкон зор салымын ар тараптуу изилдөө кыргыз музыка изилдөөчөлөрү, окумуштуулар, искусство таануучулар тарабынан келечекте аткарыла турган иштерден болууга тийиш.

Кыргыз обондуу ырларынын тарыхында өзгөчө орду бар, феноменалдуу талант Р.Абдыкадыровдун чыгармачылыгын кеңири ачып көрсөтүү үчүн мамлекеттик деңгээлдеги максаттуу иш-чараларды көрүү – мезгил талабы. Жок дегенде ар эки жылда бир жолу өткөрүлүүчү, ар түрдүү секциялардан турган атайын республикалык конкурсту уюштуруу, жеңүүчүлөргө татыктуу сыйлыктарды ыйгаруу, обончунун чыгармаларынын жыйнагын басып чыгаруу, чыгармаларын эл аспаптар, симфониялык, эстрадалык оркестрлер жана хордук коллективдердин аткаруусунда иштеп чыгуу, аларды аранжировкалоону, заманбап талаптарга ылайык ырларынын музыкалык компакт-дисктерин басып чыгарууну, таркатууну, чыгармачылыгынын өзгөчөлүгүн ачып көрсөтүү үчүн илимий багытта изилдөө иштерин алып барууну, бул максаттарга жумшалуучу финансылык каражат менен камсыз кылууну колго алуу, өз убагында расмий бийлик тарабынан кадыр күтпөсө да, атпай кыргыз журтунун сүйүктүү уулуна айланган, өлбөс-өчпөс обондору менен элине түбөлүк мурас калтырган, кыргыз музыкалык маданиятында өзгөчө, кайталангыс орду бар Р.Абдыкадыровдун ырларында, обондорунда калган экинчи өмүрүн татыктуу улантууга багытталган иш-чаралардан болор эле.

Өнөрүнө чыккынчылык кылбаган обончу.

Абдыкадыровду жакындан билген, убагында ага-ини болуп үзөңгүлөш жүргөн композитор Түгөлбай Казаковдун баамында Рыспай эч кимге окшобогон оригиналдуу композитор болгон. Ал музыкант эле эмес, торгойдун үнүндөй кубулжуган ырчылыгы, аккордеондо мыкты ойноо өнөрү, обонго тексттерди төп тандоого кудуреттүүлүгү менен айырмаланган.

Дагы бир жакшы сапаты бул киши өнөрүнө чыккынчылык кылган жок. Өнөрүн баалабай койгон жок. Өмүр бою ушул “жаш баланын жалгыз оюнчугундай” өнөрүнө жел тийгизбей көкүрөгүнө кысып жүрдү. Өмүрүнүн акырына чейин иштеди. Андай мындайга айнып кеткен жок. Ушул бир гана өнөрдүн артынан түштү. Анын өтөсүнө чыкты. Эми Рыспай акедей болуп кийинки отуз-кырк жылда катуу чыккан обончу болгон жок. Өнөрдүн сересинде булбул болуп сайрап турган кишини табыш да кыйын. Түгөлбай Казаков ошондой эле Рыспай Абдыкадыров өзүнүн өнөр мектебин түзүп, артынан жүздөгөн ырчы, аткаруучуларды, обончуларды өстүрүп, тарбиялап, кыргыздын музыкалык маданиятына зор салым кошконун белгиледи. “Эгерде Рыспай Батыштын композиторлору Шопен, Шуберт сыяктуу музыкалык билим алганда, дүйнөлүк алкактагы композитор болоорунан шек жок эле. Себеби Рыспайдын фантазиясы бай, жан дүйнөсүнүн баары муза ээлеп алгандай жан болчу”, -дейт Т.Казаков.

Музыкалык тарбияга жараша адамдын музыкалык маданияты калыптанып, инсандык өзгөчөлүгү аныкталат. Демек жогоруда айтып өткөндөй, музыкалык тарбия бул адамдын жан дүйнөсүн байытат, рухий маданиятын өстүрөт, музыкалык маданияты калыптанат, дүйнөгө,

адамдарга болгон көз карашы өзгөрөт. Ошондуктан Р. Абдыкадыровдун балдар үчүн ырларын мектеп программасына киргизүү абзел.

Цитата: Глобализация мезгилинде кыргыз элинде инсанды социалдаштыруунун өзгөчөлүктөрү.

Глобализация мезгили инсанды социалдаштырууну ар тараптан өзгөрүүгө учуратып жатат. Айрыкча чет элдик музыкалык чыгармалар элге кеңири тарап, өз таасирин тийгизип жатат. Бөтөн элдердин маданиятынын таасиринин күчөшү кыргыз элинин социалдаштыруу салттарын өзгөрүүгө учуратып жатат. Бул жаштардын улуттук баалуулуктарга жасаган мамилесинен ачык көрүнөт.

Максаттуу жүргүзүлгөн музыкалык тарбиянын натыйжасында гана жаштардын музыкалык табитин өстүрүүгө, аларда элдик музыкага болгон урматтоону калыптандырууга жетише алабыз. Ошондой эле жаш муундарыбыздын коомдо активдүү позицияны тутунган, эл жер үчүн үрөп иштөөгө умтулган, дүйнөгө болгон көз караштары кеңири болгон инсан катары калыптандырууга жетишебиз.

Пайдаланган адабияттар:

1. И.Арабаев Глобализация....119 б.атындагы КМУнун жарчысы -2013 №1. -115-119-бб. Мурзаев М.С
2. Кадыралиева Ү. талантка таазим “Рыспай Абдыкадыров жөнүндө макала. Бишкек. -Улуу тоолор, 2015)
3. Кыргыз музыкасы: Энциклопедиялык окуу куралы. {Текст}: Башкы ре. Ү .Асанов.-Бишкек, 2004. -400б.
4. Муратова А.М., Артыков К.Ж.
5. Музыка: 6-кл. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. -Б.:Билим компьютер, 2018.80 б.
6. Мурзаев М.С. ОшМУда иштеген окумуштуу педагогдор Б:2019 190.б
7. Мурзаев М.С. ОшМУда иштеген окумуштуу педагогдор. Залкар обончу, атактуу ырчы -Рыспай Абдыкадыров 48-56 беттер.

УДК: 37.036

Жабуев А.
магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
zabuevalymbek1@mail.com

Сманбаев Ө.А.

педагогика илимдеринин доктору, профессордун м.а.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
smanbaev-o@mail.ru

ОКУУЧУЛАРДЫН МУЗЫКАЛЫК САБАТТУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

Аннотация. Макалада окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруунун педагогикалык шарттары каралган. Педагогикалык шарттардын окуучулардын музыкалык

сабаттуулугун өнүктүрүүгө, инсандык сапаттарынын калыптанышына тийгизген таасири аныкталган;

Негизги сөздөр: музыка, сабаттуулук, педагогикалык чөйрө, билим берүү, билим берүү, педагогикалык процесс, класстан тышкары иштер.

Жабуев А.

Магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

zabuevaymbek1@mail.com

Сманбаев О.А.

доктор педагогических наук, и.о. профессора

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

smanbaev-o@mail.ru

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия формирования музыкальной грамотности учащихся. Определено влияние педагогических условий на развитие музыкальной грамотности учащихся и формирование качеств личности.

Ключевые слова: музыка, грамотность, педагогическая среда, образование, образование, педагогический процесс, внеклассная деятельность.

A. Zhabuev

Master student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

zabuevalymbek1@mail.com

Smanbaev O.A.

Doctor of Pedagogical Sciences, acting professors

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

smanbaev-o@mail.ru

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF MUSICAL LITERACY OF SCHOOLCHILDRENS

Annotation. The article examines the pedagogical conditions for the formation of musical literacy in students. The influence of pedagogical conditions on the development of musical literacy of students and the formation of personality traits has been determined.

Key words: music, literacy, pedagogical environment, education, education, pedagogical process, extracurricular activities.

Киришүү

Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 29-январында «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» деп аталган жарлыкта билим берүү системасында тарбия берүүнүн улуттук маданий, руханий-адеп-ахлактык баалуулук-тарына ылайык келүүсүн, ар бир жарандын чыгармачыл жөндөмүн калыптандыруу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнүн зарылдыгы белгиленген[1]. Адам билим алуу менен сабаттуулукка ээ болот. Бүгүнкү күндө илимдин тармактары боюнча сабаттуулуктун көптөгөн түрлөрү аныкталган. Мисалы, экономикалык, экологиялык, саясий, укуктук, маалыматтык, санариптик ж.б.у.с. Мына ушул түшүнүктөрдүн арасында музыкалык сабаттуулук көрүнүктүү орунду ээлейт.

Изилдөөнүн методдору: изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык жана эмпирикалык методдору комплекстүү колдонулду. Педагогикалык эксперимент Жумгал районунун Тынаалы атындагы жана Арал мектептеринде 2022-2024 жылдары жүргүзүлүп, эксперименталдык (120 окуучу) жана текшерүүчү топтор (113 окуучу.) такталды.

Изилдөөнүн натыйжалыры

Окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруунун теориялык маселелери Б.В. Асафьев, Б.Д. Кабалевский, В.В. Медушевский, В.Г. Мозгот, Г.К. Овакимова, Н.А. Терентьева жана башкалардын илимий эмгектеринде каралган. Композитор Д.Б. Кабалевский: «Музыкалык сабаттуулук – бул маңызында музыкалык маданият, анын деңгээли музыкалык (ноталык) сабаттуулуктун өздөштүрүү даражасына түздөн-түз көз каранды эмес, бирок ал бул сабаттуулукту билүүнү болжолдойт» деп айткан[4]. .

Окуучулардын музыкалык сабаттуулугу мектептеги «Музыка» сабагында жана ага байланышта өткөрүлгөн тарбиялык иш чаралар аркылуу өнүгөт. Ал музыканы аткаруу (ырдоо жана музыкалык аспапта ойноо), анын ар кандай жанрларынын, стилдеринин өзгөчөлүктөрүн таанып билүү жана практикада колдонуу жөндөмүндө чагылдырылат.

Окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруу процесси мугалимдин максаттуу ишмердүүлүгүнө жана окуучулардын активдүү иш-аракетине байланыштуу болот. Окутуу жана тарбиялоо процессине таасир тийгизген факторлорду эске алуу менен окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруунун натыйжалуулугун камсыз кылган педагогикалык шарттарды иштеп чыгуунун зарылдыгы келип чыкты.

Окумуштуу В.И. Андреев педагогикалык шарттарды окутуунун жана тарбиялоонун мазмунун, ыкмаларын, уюштуруу формаларын камтыган иш чаралардын жыйындысы катары аныктаган[3]. А.Я. Найн педагогикалык шартты объективдүү мүмкүнчүлүктөрдүн, мазмундун, формалардын, методдордун, каражаттардын жана коюлган маселелерди чечүүгө багытталган материалдык-мейкиндик чөйрөнүн жыйындысы деп эсептейт[5].

Академик Ю.К. Бабанский таасир этүү чөйрөсү боюнча педагогикалык системанын иштөө шарттарынын эки тобун бөлүп көрсөткөн: тышкы (табигый-географиялык, социалдык, өндүрүштүк, маданий, коңшулук чөйрөлөр) жана ички (окуу-материалдык, гигиеналык, моралдык- психологиялык, эстетикалык) [6].

Ошентип, педагогикалык шарт, окуу жана материалдык-мейкиндик чөйрөсүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысын чагылдырып, системанын процессуалдык аспектилерине таасир этүүчү жана анын натыйжалуу иштешин камсыз кылган педагогикалык системанын компоненттеринин бири болуп саналат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык көз караштарга, алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларына, айыл мектебинин өзгөчөлүктөрүнө, изилдөөбүздүн натыйжаларына таянуу менен төмөндөгү педагогикалык шарттарды белгилемекчибиз.

Биринчи шарт окуучулардын музыкалык билимдерин жана түшүнүктөрүн калыптандыруу. Музыкалык сабаттуулуктун негизин музыкалык билим берүүнүн мазмуну түзөт. Билим берүүнүн мазмуну бир нече деңгээлде түзүлөт: жалпы теориялык түшүнүк деңгээли, окуу предметинин деңгээли, окуу материалынын деңгээли. Бул деңгээлдердин ар бири билим берүүнүн мазмунунун өзгөчө структурасы бар система катары каралат (Л.Я.Зорина, Б.С.Леднев, А.М.Сохор ж.б.). Жалпы теориялык түшүнүктүн деңгээлинде музыкалык сабаттуулукту өнүктүрүүгө багытталган окутуунун мазмунунун структуралык элементтерин музыкалык теориялык билим, музыкалык аткаруучулук чеберчилик жана ишмердүүлүктүн методдору жана ыкмалары, баалуулук багыттары түзөт. Бул элементтердин мазмуну «Музыка» предметинин деңгээлинде такталган. «Музыка» предмети окуучуларды чыгармачылык музыкалык-эстетикалык ишмердүүлүккө тартуунун жана алардын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруунун негизги каражаты. Максаттуу багытталган сабактар – окуучуларга музыканын коомдогу мааниси, теориялык жоболору, өзгөчөлүктөрү, улуттук музыка жана башка маселелер менен таанышууга мүмкүндүк берет. Мисалы, «Музыканын теориясы» боюнча темаларда окуучуларга музыкалык сабаттуулуктун негизги терминдерин – нота, тон, аралык (интервал), обон (мелодия), гармония, ыргак жана башка түшүнүктөргө ээ кыла алдык. Ал эми «Музыкалык аспаптар» деген темада окутууда музыкалык аспаптардын түрлөрү, жасалыш өзгөчөлүктөрү ж.б.у.с. маселелер менен тааныштырууга, практикалык сабактарда аспапта ойноого үйрөтүүгө көңүл бөлүк.

Музыкалык билимдердин системасы окуучулардын обондуу ырды аткаруу көндүмдөрүнө ээ кылууну көздөйт. Мектеп окуучулары үчүн ырдоо (хордо, ансамблде, жекече ырдоодо) – функционалдык сабаттуулукту өнүктүрүүгө багытталып жана алардын эс тутум, сүйлөө, угуу, эмоционалдык жооп кайтаруу көндүмдөн өнүктүрөт. Ырдоо окуучунун музыкалык искусствого карата оң көз карашын калыптандырып, ар түрдүү жанрдагы жана стилдеги музыканын үлгүлөрүн өздөштүрүүсүнө, музыкага кызыгуусун арттырууга шарт түзөт. Мына ушуга байланыштуу изилдөөнүн жүрүшүндө окуучуларды күү, гармония, ритм ж.б. деген параметрлери, популярдуу музыка, академиялык, коммерциялык музыка, салттуу музыка, жарнамалык музыка деген классификациясы, поп музыка, блюз, рэп, *рок-н-ролл* деген жанрлары менен тааныштырдык. Ошондой эле музыка сабагында кыргыздын элдик ырларын, кыргыз композиторлорунун чыгармаларын колдондук. Окуучулардын музыкалык билимдерин өнүктүрүү үчүн кыймылдуу оюндарды уюштуруп, импровизациянын ар кандай түрлөрүн (сүйлөө, вокалдык, аспаптык, пластикалык кыймыл, инструментте ойноо) калыптандырууга көңүл бөлүк. Бул окуучуларынын интонациясын, режимин, ритмикалык угуусун жакшыртып, алардын чыгармачылык фантазиясын өнүктүрдү. Мектепте музыка сабагында, окуучулардын ар кандай жанрдагы чыгарманы аткаруусунда барабан, аккардеон, синтезатор, комуз, чоор, чопо чоорду колдондук. Фольклордук ыр, бий, аспаптык күүлөрдү аткаруунун импровизациялык мүнөзү, кыймыл-аракет менен байланышта болушу окуучулардын функционалдык сабаттуулукту калыптандырууга мүмкүндүк берди. Мына ушул сыяктуу сабактын музыкалык багыттуулугуна басым жасоо окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандырууда мааниге ээ болот.

Экинчи шарт музыка сабагында маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу. Азыркы кездеги илимдин жана техниканын өнүгүшү мектепте музыкалык билим, тарбия берүүдө жаңы маалыматтык технологияны

колдонуунун зарылдыгын жаратууда. Окумуштуулардын пикири боюнча, окутуу процессинде маалыматтык коммуникациялык технологияны билим берүүнү фундамен- талдаштырууда, окуучунун чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүүдө колдонууга болот. Мектеп практикасында маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуунун багыттары тууралуу И.М. Красильников, А.В. Крючков, Н.В. Сулова, Г.Р. Тараева, Д.М. Юланова жана башкалардын илимий изилдөөлөрүндө белгиленген. Окумуштуу Г.Р. Тараева өзүнүн изилдөөлөрүндө адам маалыматтын 80%га жакынын көрүү, 15%га жакынын угуу, калган 5%ын жыт жана даам сезүү аркылуу кабыл ала тургандыгын белгилеген. Ошондуктан МКТны музыка сабагында, ошондой эле өз алдынча иштөө процессинде колдонуу окуучуларга берилген материалдарды өздөштүрүүдөгү мүмкүнчүлүгүн кеңейтет[7]. Азыркы кезде интернеттен компьютердик программалардын ар кандай түрлөрүн колдонууга болот:

- 1) «Музыка» предмети боюнча электрондук окуу китептерин;
- 2) музыка искусствосунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүктөрдү кеңейтүүгө багытталган материалдарды;
- 3) кыргыз жана чет элдик музыка боюнча энциклопедияларды ;
- 4) окуучулар үчүн интерактивдүү оюн программаларды;
- 5) композиторлор, аткаруучу музыканттар жөнүндө даректүү фильмдерди, фольклордук майрамдарды ж.б.;
- б) Музыка предмети боюнча сабак презентациялар ж.б.

Маалыматтык технологияларга программаланган окутуу, интеллектуалдык окутуу, мультимедиа, имитациялык окутуу, демонстрациялар кирет. Изилдөөнүн жүрүшүндө маалыматтык-коммуникациянын каражаттарын колдонуу эксперименталдык мектептин алыскы райондо жайгашкан жерине карабастан музыкалык сабаттуулукту калыптандыруу үчүн зарыл болгон материалдарды алууга мүмкүндүк берди. Бул жагдай сабактарды кызыктуу өткөрүүгө, окуучунун эс-тутумун, байкоосун, иш аракетин активдештирип, окууга дифференцияланган мамилени ишке ашырууга, объективдүү өз убагында баалоого мүмкүндүк түздү. Интернет булактары окуучуларга сабакка керектүү музыкалык чыгармаларды угузууга, видео фонддорду таап композиторлордун, искусство чеберлеринин чыгармачылыгы менен тааныштырууга, ошондой эле алардын музыкалык билим деңгээлине көз салууга мүмкүнчүлүктөрдү берди.

Музыка сабагында караоке – ырлардын фонограммаларынын ар түрдүүлүгүнүн аркасында сабакка болгон кызыгууну жогорулатуунун каражаттардын бири болуп саналат. Караоке окуучулардын репертуарын кеңейтип, аткарылып жаткан ырлардын сапатына баа берүү үчүн окуучуларда мүмкүнчүлүктөр болот. Вокалдык чыгарманын «минусовка» функциясын (негизги обону жок фонограмма) колдонуу менен окуучуларды хор жамааты менен иштөөгө үйрөтө алдык

Демек, интернет, массалык маалымат каражаттарынын жардамы менен окуучулардын музыкалык сабаттуулугун системалаштыруу менен өнүктүрө алабыз.

Үчүнчү шарт класстан тышкаркы иштердин алгылыктуу форма жана методдорун колдонуу жана алардын этномузыкалык багыттуулугун арттыруу.

Мектеп окуучуларынын сабаттуулугун калыптандырууда класстан тышкары жүргүзүлгөн тарбиялык иштер мааниге ээ болот. Педагогикалык практикада бул багытта бир катар формалары колдонулганын аныктап, изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун окуучулары менен иш алып барууда төмөндөгүдөй формаларды пайдаландык:

аңгемелешүүлөр, искусство адамдары менен жолугушуулар, класстык сааттар, диспуттар, ролдук оюндар, кружоктор ж.б. Мисалы, «Биздин райондун музыканттары» деп аталган темада аңгемелешүүлөр, класстык сааттар, кечелер өткөрүлдү. Тарбиялык иштин бул формаларынын максаты окуучуларды райондон чыккан атактуу искусство адамдары жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу менен алардын музыкага кызыгуусун калыптандыруу болгон. Системалуу өткөрүлгөн тарбиялык иштерде окуучулар Жумгал районунан чыккан атактуу искусство чеберлери СССРдин эл артисти М. Рыскулбеков, Кыргыз Республикасынын эл артисттери композитор М. Бегалиев, Н. Турсунбаев, Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисттери М. Өмүрканова, Т. Турсунбаева ж.б. лар тууралуу материалдар таанышышты.

Кыргыз элдик музыкасынын негизинде окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандырууда кружокторду пайдалануу натыйжаны камсыз кылат. Кружоктордо окуучулар талкууланып жаткан маселе боюнча жолдошторунун алдында өзүлөрүнүн позициясын билдирүүсү жана алардын улуттук музыка тууралуу көз карашынын калыптанышына таасирин тийгизет. «Кыргыз элинин улуттук музыкасы» деп аталган кружок түзүлгөн. Кружокто окуучуларды кыргыз элинин салттуу музыкасы, улуттук аспабы болгон комузу, күүлөрү жана анын түрлөрүнө, комузчулары тууралуу кеңири маалыматтар менен тааныштырдык.

Изилдөөнүн жүрүшүндө методдордун комплексин колдонуунун менен окуучулардын музыкалык сабаттуулугунун калыптанышын деңгээлин аныктоодо төмөндөгү критерийлерди эске алдык: 1. Окуучуларынын музыканын теориялык маселе-лери тууралуу түшүнүктөргө ээ болушу. 2. Окуучулардын музыкалык билимге ээ болуу үчүн мотивдеринин калыптанышы 3. Алардын музыкага кызыгууларынын болушу. 4. Мектеп окуучуларынын музыкага карата оң мамиле-синин болушу. 5. Мектеп окуучуларынын музыкалык билимин практикада колдоно билиши. Мына ушул критерийлерге таянуу менен окуучусунун музыкалык сабаттуулугунун калыптанышын жогорку, орто, төмөнкү деңгээлдерин аныктадык.

Төмөнкү деңгээл: окуучулардын музыка тууралуу түшүнүгү начар анын маанисин такыр эле баалашпайт. Бул деңгээлдеги окуучулардын билими, билгичтиктери, көндүмөрү жетишсиз. Музыкага быйланыштуу маалыматтарды издешпейт. Алардын фрагментардык билими болушу, музыкалык билимди өздөштүрүүсүнө жардам бербейт.

Ортоңку деңгээл: окуучулар музыканын маанисин түшүнүшөт. Сунуш кылган музыканын негиздери жана эрежелери жөнүндө түшүнүктөрү бар, бирок аны өнүктүрүүгө уңул бөлүшпөйт. Музыкага кызыгуусу орто деңгээлде. Бул деңгээлдин өкүлдөрү иш-чараларга кез-кезде катышышат

Жогорку деңгээл: окуучулар музыкага тарбиялангандыгынын туруктуу кызыгуусунун, мотивдеринин болушу менен мүнөздөлөт. Бул деңгээлдеги окуучулардын билими, билгичтиги жана көндүмдөрү бар. Окуучулар дүйнө элдеринин музыкасына кызыгышат.

Педагогикалык эксперименттин соңунда окуучулардын музыкалык сабаттуулугунун деңгээлин аныктадык. Аныктоочу экспериментте эксперименталдык топто жогорку деңгээл 21%, орто деңгээл 37,5%, төмөнкү деңгээл 41,5% болсо, калыптандыруучу эксперименттен бул көрсөткүч 44%, 42,5% жана 13,5% болгон. Ал эми текшерүүчү топтун окуучуларынын бул көрсөткүчү аныктоочу экспериментте 21%,37%,42% болгон. калыптандыруучу эксперименттен кийин 32,5%, 34,5% жана 33%ды түзгөн. Биз мындан алгачкы этапта эки топтун окуучуларында музыкалык сабаттуулугу негизинен бирдей

денгээлде болгон. Педагогикалык эксперименттин соңунда эксперименталдык топтун окуучуларына педагогикалык шарттардын таасири астында музыкалык сабаттуулугу бир кыйла өскөндүгүн көрө алабыз.

Корутунду

Азыркы кездеги коомдогу социалдык экономикалык өзгөрүүлөрдүн, Кыргыз Республикасында билим берүү системасын модернизациялоонун шарттарында мектеп окуучуларынын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруунун зарылдыгы өлкөбүздө кабыл алынган стратегиялык документтерде аныкталган.

Мектеп окуучуларынын музыкалык сабаттуулугун калыптандыруу мугалим тарабынан түзүлгөн педагогикалык шарттарга көз каранды болот. **Педагогикалык шарт** – бул комплекстүү мүнөздөмөгө ээ болгон музыкалык сабаттуулукту калыптандыруу боюнча коюлган милдеттерди чечүүгө багытталган мазмундун, форманын, методдун объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы. Ага төмөндөгүлөр кирет: окуучулардын музыкалык билимдерин жана түшүнүктөрүн калыптандыруу; музыка сабагында маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу; класстан тышкаркы иштердин алгылыктуу форма, методдорун колдонуу жана алардын этномузыкалык багыттуулугун арттыруу. Иштелип чыккан педагогикалык шарттар окуучулардын музыкалык сабаттуулугун калыптандырууга жана алардын руханий дүйнөсүн тарбиялоого оң таасирин тийгизди.

Адабияттар.

1. КР Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» жарлыгы. 2021-жылдын 29-январь.
2. Музыка жалпы билим берүү уюмдарынын У-У11 класстар үчүн предметтик стандарт . - Бишкек -2018. edu.gov.kg/04a82e91-f014-49b8-9007-cf7c81ffa6aa.pdf
3. Андреев, В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст]: / В. И. Андреев. - Казань: Изд-во КГУ, 1988. - 238 с.
4. Кабалевский, Д.Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы [Текст]: программа по музыке для общеобразовательной школы (I-III классы)/ Д.Б. Кабалевский – М.: Просвещение. – М., 1997
5. Найн, А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований [Текст]: /А.Я.Найн //Педагогика. - 1995. - № 5. - С. 44-49.
6. Педагогика /под ред. Ю.К. Бабанского. - М.: Педагогика, 1988. - 432 с..
7. Тараева, Г. Р. Компьютер и инновации в музыкальной педагогике. [Текст]: // Г.Р. Тараева. В 3-х кн. (+ CD). Кн. 1 – 128 с.; кн. 2 – 128 с.; кн. 3 – 128 с.– М.: Классика XXI, 2007.

УДК: 373.016:854

Жакышова Б.Ш.

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Молдошев А.М.

химия илимдеринин кандидаты, профессор

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Абдулазизов Т.А.

химия илимдеринин кандидаты, доцент

ХИМИЯ САБАГЫНДА ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮ КАЛЫПТАНДЫРУУДА МАСЕЛЕЛЕРДИ ЭФФЕКТИВДҮҮ КОЛДОНУУ

Аннотация: Макалада предметтик компетенцияны калыптандыруу аркылуу өнүктүрүүчү билим берүүнү ишке ашыруу маселеси талкууланат. Окуучулардын өз алдынча таанып-билүү иш-аракетин уюштурууга басым жасоо бардык окуучуларга химияны окутуунун ийгилигинин зарыл шарты болуп саналат. Химия боюнча билим берүүнүн мазмунун өздөштүрүүнүн натыйжасында окуучулардын билим берүү жөндөмдөрүн, жөндөмдөрүн жана ишмердүүлүк ыкмаларын кеңейтүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар. Негизги жана орто жалпы билим берүүнүн этаптарында мектеп химия курсун окутуунун артыкчылыктары милдети иш-аракеттин төмөнкү түрлөрүн калыптандыруу методикасын өркүндөтүү болуп саналат: - таанып-билүү иш-аракети, моделдөө, фактыларды, далилдерди жана рефлексияны ажырата билүү жөндөмүнө ээ болуу. өзүнүн ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө жана баалоо жөндөмдөрүнө ээ болуу, өзүнүн окуудагы жетишкендиктерин, жүрүм-турумун, инсандык өзгөчөлүктөрүн объективдүү баалоо, өзүнүн позициясын жана өзүн-өзү сыйлоосун аныктоодо башка адамдардын пикирин эске алуу ж.б.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк, билим берүү процесси, активдүүлүк, өз алдынчалык, моделдөө, өзүн-өзү сыйлоо, баалоо, жөндөмдүүлүк, шык, мотивация, билим берүү талкуусу.

Жакышова Б.Ш.

кандидат педагогических наук, доцент

Молдошев А.М.

кандидат химических наук, профессор

Абдулазизов Т.А.

кандидат химических наук, доцент

Ошский государственный университет

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ ХИМИИ

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о реализации развивающего обучения через формирование предметной компетенции. Ориентация на организацию самостоятельной познавательной деятельности учащихся является необходимым условием успешности обучения химии всех учащихся. В результате освоения содержания образования по химии учащиеся получают возможность расширить круг учебных умений, навыков и способов деятельности. Приоритетной задачей преподавания школьного курса химии на этапах основного и среднего общего образования является совершенствование методики формирования следующих видов деятельности: - познавательной деятельности, моделирования, приобретение умений различать факты, доказательства и рефлексивной деятельности, предполагающей приобретение умений контроля и оценки своей деятельности, объективное оценивание своих учебных достижений, поведения, черт своей

личности, учет мнения других людей при определении собственной позиции и самооценке и тд.

Ключевые слова: компетенция, учебный процесс, активность, самостоятельность, моделирования, самооценка, оценивание, умение, навык, мотивация, учебная дискуссия

Zhakyshova B.Sh.

Ph.D., Associate Professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.

Moldoshev A.M.

Ph.D., Professor
Kyrgyz State University named after I. Arbaev
Bishkek c.

Abdulazizov T.A.

Ph.D., Associate Professor
Osh State University

EFFECTIVE USE OF TASKS IN THE PROCESS OF DEVELOPING SUBJECT COMPETENCIES IN CHEMISTRY LESSONS

Abstract: The article discusses the issue of implementing developmental education through the formation of subject competence. Focus on organizing independent cognitive activity of students is a necessary condition for the success of teaching chemistry to all students. As a result of mastering the content of chemistry education, students have the opportunity to expand the range of educational skills, abilities and methods of activity.

The priority task of teaching a school chemistry course at the stages of basic and secondary general education is to improve the methodology for the formation of the following types of activities: - cognitive activity, modeling, acquiring the ability to distinguish between facts, evidence and reflective activity, which involves acquiring the skills of monitoring and evaluating one's activities, objectively assessing one's educational achievements, behavior, personality traits, taking into account the opinions of other people when determining one's own position and self-esteem, etc.

Key words: competence, educational process, activity, independence, modeling, self-esteem, assessment, skill, skill, motivation, educational discussion.

Акыркы жылдарда билим берүү мекемелери билим берүүнүн негизги баалуулуктарын жана идеалдарын сактоо менен биргеликте, окутуу процессинин сапатын сапатты жогору көтөрүү керек экендигинин зарылдыгын белгилеп келишет. Ал эми окуу процессинин сапатынын жогору болушу төмөнкү сапаттардын жогорку деңгээлде болушунан көз каранды:

- билим берүү программасынын сапаты;
 - билим берүү процессине катышкан окутуучулар курамынын потенциалынын сапаты;
 - окуучулардын потенциалынын сапаты
 - окуу процессинин каражаттарынын сапаты (материалдык-техникалык, лабораториялык жана эксперименталдык база, окуу-методикалык камсыздоо, аудиториялар);
 - билим берүү тутумдарын жана процесстерин башкаруунун сапаты
 - билим берүүнүн технологияларынын сапаты ж.б. [7].

Химия мугалими окуучулардын психологиялык абалын концентрациялап, көңүлүн топтоп химиялык объектилерге буруусу зарыл. Химияны окутууда окуучулардын көңүл буруусун ийгиликтүү өнүктүрүү үчүн, төмөнкүдөй ыкмаларды колдонсо болот:

- мугалим окутуунун бардык кырдаалында окуучуну байкагычтыкка жана ойлонуп жооп бергенге окутуусу керек. Берилген химиялык түшүнүктөрдө эмне өзгөчөлүктөр бар (атомдо, молекулада, затта, химиялык реакцияда, технологиялык процесстерде ж.б.)?

-химиялык реакцияларды жана процесстерди окутууда мугалим дайыма окуучуларды реакция жүргөн учурда эмне өзгөрүлгөндүгүн (агрегаттык абалыбы, түсүбү, эригичтигиби, чөкмөнүн чөгүшүбү, газдын бөлүнүшүбү, жылуулуктун, жарыктын, жыттын пайда болушубу ж.б.) баарын байкап турууга үйрөтүү;

-химиялык формулаларды окутканда мугалим окуучуларды заттын мүмкүн болушунча бардык бөлүгүн өзүнүн көңүлүнө топтоп калууга, заттын аталышын тезирээк окуганга, окугандарын илип калганга үйрөтүү;

-окуучуларды бир эле убакта бир нече иштерди аткарууга үйрөтүү, алардын көңүл буруусун өнүктүрүүгө алып келет. Өзгөчө топтолгон оюнан башка жаңы ойго тез өтүп кетүү сапаттарын өнүктүрөт.

-химия мугалими окуучунун көңүл буруусун бөлүштүрүүнүн жана концентрациялоонун ыкмаларын пайдалануусу зарыл. Психологдордун айтуусунда окуучунун өзү сезип турган көңүл бөлүүсүн, айлана чөйрөдө өтүп жаткан окуяга тез буруп жиберүү абдан пайдалуу деп эсептейт;

Мугалим окуучуларга жаңы билимди калыптандырууда жаратылышта жана коомдо болуп жаткан процесстердеги кездешкен карама-каршылыктарды илимий же тиричиликтеги кубулуштар, окуучулар менен бирдикте турмуштук тажрыйбалар аркылуу чече алат.

Мындай учурда мугалим окуучуларды карама-каршылыктарды чечүү максатында талкуулоо аркылуу, чечим чыгаруу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Окуучулардын көңүл буруусун мамиле түзүү б.а. кайтарым байланыш аркылуу ишке ашырууга болот. Химия сабагында окуучулардын көңүл буруусун өнүктүрүү үчүн ар кандай тапшырмалар бар. Алсак, заттын жөнөкөй химиялык формуласын табуу[6].

Мисалы,заттын жөнөкөй химиялык формуласын табууда, заттын курамын түзгөн элементтердин массалык үлүштөрү, бир эле элементтин эквиваленттик массасы, газдар үчүн тыгыздыгы, салыштырмалуу молекулалык массасы ж.б. берилиши мүмкүн.

Эгерде маселенин шартында заттын молекулалык массасы берилбесе, дайыма эле заттын чыныгы химиялык формуласын табуу кыйын. Бирикмелердин жөнөкөй химиялык формуласын табууда, ошол заттын салыштырмалуу молекулалык массасын түзгөн элементтердин массалык үлүштөрүн билүү керек.

Мисалы: 1-маселе. Заттын массалык үлүшүнүн 50% тин күкүрт, 50%тин кычкылтек түзгөн. Күкүрттүн кычкылынын формуласын тапкыла?

Маселеде күкүрттүн жана кычкылтектин проценттик үлүштөрү берилген. Ошондуктан $S_x O_y$ деп белгилеп алабыз.

Берилди:

$W(S)=50\%$

$W(O)=50\%$

$S_x O_y$ -?

Чыгаруу:

1. Күкүрттүн жана кычкылтектин салыштырмалуу атомдук массалары төмөнкүгө барабар:

$Ar(S)=32$ г/моль, $Ar(O)=16$ г/моль

2. Проценттик үлүштөрүн салыштырмалуу атомдук массаларына бөлөбүз:

$$\frac{50}{32} : \frac{50}{16} \quad x:y=1,56:3,12$$

жогоруда алынган катыштын эң кичинесине ар бирин бөлөбүз, башкача айтканда

$$\frac{1,56}{1,56} : \frac{3,12}{1,56} = 1:2 \text{ демек: } \text{SO}_2$$

2-меселе. Эгерде заттын аба боюнча тыгыздыгы 2,62 ге барабар болсо, ал заттын курамын 84,2 % күкүрт жана 15,8 % көмүртек түзсө, заттын формуласын тапкыла ?

Берилди:

$$D_{\text{аба}} = 2,62$$

$$W(\text{S})=84,2\%$$

$$W(\text{C})=15,8\%$$

$C_x S_y$ -?

Чыгаруу: 1-жолу

1. Маселеде заттын аба боюнча тыгыздыгы берилген. Демек: заттын салыштырмалуу молекулалык массасын эсептеп алабыз:

$$M_r = 29 \text{ г/моль} \times 2,62 = 76 \text{ г/моль}$$

2. Жогорку маселедей эле x жана y деп -----, проценттик үлүштөрүн эсептеп алабыз:

$$x:y = \frac{15,8}{12} : \frac{84,2}{32} \quad x:y = 1,31:2,62$$

жогоруда алынган катыштын эң кичинесине ар бирин бөлөбүз:

$$x:y = \frac{1,31}{1,31} : \frac{2,62}{1,31} \quad x:y = 1:2 \text{ Демек: } \text{CS}_2$$

Берилди:

$$D_{\text{аба}} = 2,62$$

$$W(\text{S})=84,2\%$$

$$W(\text{C})=15,8\%$$

$C_x S_y$ -?

Чыгаруу: 2-жолу

1. Маселеде заттын аба боюнча тыгыздыгы берилген. Демек: заттын салыштырмалуу молекулалык массасын эсептеп алабыз. Ал үчүн төмөнкү формуланы колдонобуз[4]:

$$M_r = d \cdot M_{(\text{аба})} \text{ г/моль}$$

$$M_r = 29 \text{ г/моль} \cdot 2,62 = 76 \text{ г/моль}$$

Бул ыкма менен бирикменин чыныгы формуласын табуу үчүн курамындагы элементтердин массалык үлүштөрүн салыштырмалуу молекулалык массасына көбөйтөбүз:

$$m(\text{Э}) = M_r \cdot W$$

$$m(\text{C}) = 76 \text{ г/мол} \cdot 0,158 = 12 \text{ г.}$$

$$m(\text{S}) = 76 \text{ г/мол} \cdot 0,842 = 64 \text{ г.}$$

Элементтердин салыштырмалуу атомдук массалары белгилүү болгондуктан, заттын курамындагы көмүртектин жана күкүрттүн атомдорунун санын табууга болот.

$$12:12=1 \quad 64:32=2$$

Демек: заттын чыныгы формуласы - CS_2

Берилди:

$$D_{\text{аба}} = 2,62$$

$$W(\text{S})=84,2\%$$

$$W(\text{C})=15,8\%$$

Чыгаруу: 3-жолу

1. Маселеде заттын аба боюнча тыгыздыгы берилген. Демек: заттын салыштырмалуу молекулалык массасын эсептеп алабыз.

$$C_x S_y \text{ -?} \quad M_r = 29 \text{ г/моль} \cdot 2,62 = 76 \text{ г/моль}$$

Төмөнкү формуланы пайдалануу менен заттын курамындагы атомдордун санын эсептейбиз:

$$n = \frac{W\% M_r}{A_r}$$

Мында, $W\%$ - заттын массалык же проценттик үлүшү; M_r - заттын салыштырмалуу атомдук массасы; A_r - заттын салыштырмалуу атомдук массасы; n - заттын саны.

$$n(C) = \frac{0,158 \cdot 76}{12} = 1$$

$$n(S) = \frac{0,842 \cdot 76}{32} = 2$$

Демек: белгисиз заттын формуласы CS_2 болот.

3 - маселе. Натрийдин күкүрт кычкыл тузунун белгисиз бир кристаллогидратын ысытуудан массасы 47%ке азайган болсо, анын эмпирикалык формуласын тапкыла?

Берилди:

$$W\% = 47\%$$

M_r -?

$n(H_2O)$ -?

Чыгаруу: 1- жолу.

Бул маселеде кристаллогидраттын жалпы массасы 47 % ке азайгандыгы белгилүү. Себеби, кристаллогидратты ысытуудан анын составындагы суунун бөлүнүп чыгышы менен түшүндүрүүгө болот[3].

Демек: кристаллогидраттын составындагы 47% суу бар деп алабыз. Белгисиз кристаллогидраттын формуласын $Na_2SO_4 \cdot nH_2O$ шарттуу түрдө жазабыз. Бизге n дин саны белгисиз. Жалпы масса 100%ти түзсө, анын 47% ти суу, 53 % ти ($100\% - 47\%$) Na_2SO_4 болот.

$$M_r = \frac{A_r}{W}$$

Бул формула менен кристаллогидраттын молекулалык массасын табууга болот.

$$M_r(Na_2SO_4) = 23 \cdot 2 + 32 + 16 \cdot 4 = 142 \text{ г/моль}$$

$$M_r(\text{крист.}) = 142 \text{ г/моль} / 0,53 = 268 \text{ г/моль}$$

Мындан $268 \text{ г/моль} - 142 \text{ г/моль} = 126 \text{ г/моль}$ жалпы суунун молекулалык массасы болот. Ал эми кристаллогидраттагы суунун саны

$$126 \text{ г/моль} : 18 \text{ г/моль} = 7$$

Демек: кристаллогидрат жети молекула сууну кармайт. Белгисиз кристаллогидраттын формуласы $Na_2SO_4 \cdot 7H_2O$.

Берилди:	Чыгаруу: 2- жолу.
W%=47%	Na ₂ SO ₄ -x,nH ₂ O-у деп белгилеп алып, массалык үлүштөрүн ар бир заттын өзүнүн молекулалык массасына бөлөбүз. $\frac{x}{y} = \frac{53}{142} : \frac{47}{18}$
Mr-?	
n(H ₂ O)-?	мында $\frac{x}{y} = \frac{0,373}{2,61}$ болот.

Жогоруда алынган катыштардын эң кичинесине ар бирин бөлөбүз. б.а.

$$\frac{x}{y} = \frac{0,373}{0,373} : \frac{2,61}{0,373} \quad 1:7 \text{ мындан Na}_2\text{SO}_4 -1, \text{H}_2\text{O}-7 \text{ болот.}$$

Демек: заттын формуласы Na₂SO₄•7H₂O жооп берет.

Берилди:	Чыгаруу: 3- жолу.
W%=47%	1.Кристаллогидраттын молярдык массасын табабыз. Mr(Na ₂ SO ₄)=23•2+32+16.4=142г/моль Mr(крист.)=142г/моль/0,53
Mr-?	=286г/моль
n(H ₂ O)-?	

2. x(Na₂SO₄), y(H₂O) деп белгилейбиз. Кристаллогидраттын молярдык массасынын натрийдин сульфатынын массалык үлүшүнө болгон көбөйтүндүсү, анын составындагы бирикмелердин коэффициентинин ошол эле бирикменин молекулалык массасына болгон көбөйтүндүсүнө барабар[5].

$$a) M(x(\text{Na}_2\text{SO}_4)y(\text{H}_2\text{O}))W(\text{Na}_2\text{SO}_4)=xM(\text{Na}_2\text{SO}_4)$$

ушул эле сыяктуу

$$b) M(x(\text{Na}_2\text{SO}_4)y(\text{H}_2\text{O}))W(\text{H}_2\text{O})=yM(\text{H}_2\text{O})$$

а) жана б) теңдемелеринен x тин жана y тин маанилерин табабыз.

$$a) 268\text{г/моль} \cdot 0,53 = x \cdot 142\text{г/моль}$$

$$142\text{г/моль} = x \cdot 142 \text{ г/моль}$$

$$x = \frac{142\text{г/моль}}{142\text{г/моль}}, \text{ мындан } x=1 \text{ алынат Na}_2\text{SO}_4$$

$$b) 268\text{г/моль} \cdot 0,47 = y \cdot 18\text{г/моль}$$

$$126\text{г/моль} = y \cdot 18\text{г/моль},$$

мындан y=7 алынат H₂O

Демек: заттын формуласы Na₂SO₄•7H₂O

Берилди:	Чыгаруу: 4- жолу.
W%=47%	1. натрийдин сульфатынын массалык үлүшүн табабыз. 100 – 47 = 53

$$\text{анда: } 0,53 \frac{142}{142 + 18x}$$

$$142 = 0,53 (142 + 18x)$$

$$142 = 75 + 9,5x$$

$$9,5x = 142 - 75$$

$$9,5x = 67$$

$$x = 7$$

$$356$$

Демек: заттын формуласы $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$

4 - маселе: 21г (II) металлдын карбонатын ажыратканда н.ш. 5,6л көмүртектин (IV) кычкылы бөлүнгөн. Туздун химиялык формуласын аныктагыла[2].

1. Химиялык реакциясын теңдемесин төмөнкүдөй жазсак болот.

Маселенин шартына жараша пропорция түзүп, (II) металлдын карбонатынын салыштырмалуу молекулалык массасын эсептейбиз.

$$\frac{21\text{г}}{x} = \frac{5,6\text{л}}{22,4\text{л}} \text{ мында } x \text{ мааниси } x = \frac{21\text{г} \times 22,4\text{л}}{5,6} = 84\text{г} / \text{ моль}$$

Демек металлдын Ag төмөнкү жол менен тапсак болот.

$$\text{Ar (Me)} = \text{Mr (MeCO}_3) - \text{Mr (CO}_3^{2-}) \text{ анда } 84 - 60 = 24$$

Жообу: MgCO_3

Окуутуунун натыйжаларын жазуу жүзүндө текшерүү методдоруна - жазуу жүзүндөгү текшерүү иши жана үй тапшырмалары, химиялык диктанттар, программалык текшерүү ж.б. кирет.

Текшерүү иш адатта кайсы бир темалардын аягында өткөрүлөт. Окуучуларга алдын ала айтылат. Химия боюнча текшерүү иш негизинен чейректерди чыгаруу учурунда ишке ашырылып жүрөт. Мугалим алдын ала завучка кайсы күнү текшерүү иш жаза турган жөнүндө маалымат берет. Ошол күнү завуч башка сабакты өткөн мугалимдерге текшерүү иш жаздыруусуна уркушат бербейт. Анткени окуучуларга алдын ала айтылгандыктан, алар даярданышат. Текшерүү ишти ар кандай вариантта даярдоого болот.

Текшерүү иш үчүн дептер – бул билим берүү бөлүмүнүн инспекторлору жана мектептин администрациясы тарабынан текшериле турган документ. Дептерде химиялык кабинетте отурган окуучунун партасынын номери жазылат. Бул болсо окуучу класста жок болгон учурда да дептерлерди таркатууга мүмкүндүк берет. Мындай ыкма окуучунун кабинеттеги иш ордуна беитилишине шарт түзөт[1].

Иштин башында окуучуларга көрсөтмө берүү талап кылынат. Көрсөтмө 2-3 мүнөттөн ашык убакытты албоосу керек. Ишти аткарууда дисциплинаны сактоо тийиш б.а. мугалимдин классты аралап ашыкча басып жүрүүсү окуучуларды иштөөсүнө тоскоолдугун тийгизет. Сабактын бүтөөрүнө 5 мүнөт калганда окуучуларга эскертүү керек, ал эми ишти конгуроого 1 мүнөт калганда жыйнап алуу зарыл[7].

Айрым учурларда текшерүү иш бүткөндөн кийин, анын жооптору коридорго илинет. Бул болсо окуучулардын өзүнүн ишин канчалык деңгээлде аткаргандын баалоосуна мүмкүнчүлүк түзөт. Текшерүү ишти мугалим кийинки сабакка чейин текшерип, бааларын коюусу зарыл шарт. Бирок практикада кээде текшерүү ишти мугалим текшергенде каталардын алдын сызуу менен белгилеп, окуучуларга кайрадан таратып берилет. Өзгөчө көңүл коэффициенттердин, иондордун заряддарынын туура коюлушуна ж б. маанилүү химиялык түшүнүктөргө көңүл бурулат. Мындан кийин ар бир окуучунун иши боюнча маалымат берилет да, баасы коюлат. Бул учурда баа объективдүү мүнөзгө ээ. Текшерүү иш жазылган дептерлер үйгө берилбейт.

Өз алдынча текшерүү иш – бул 10-15 мүнөт ичинде сабакта ишке аша турган иш. Окуучуларга аны өткөрүү боюнча алдын ала айтылбайт. Аны жаңы материалды түшүндүргөндөн кийин аны өздөштүрүүсүн бышыктоо максатында колдонулат. Мындай

иштин мазмуну ар түрдүү. Мисалы 8- класста элементтердин химиялык белгилери жана салыштырма атомдук массалары, коэффициенттердин туура коюлушу, бирикмелердеги элементтин валенттүүлүгүн аныктоо, валенттүүлүк боюнча формулаларды жазуу ж.б.ушул сыяктуулар. Ал эми 9- класста иондук теңдемелердин молекулалык, толук жана кыскартылган иондук теңдемелерин жазуу боюнча, 10 – класста аталыштары боюнча органикалык бирикмелердин формулаларын, изомерлерин, жалпы формулалар боюнча гомологдорун жазуу ж.б.

Жазуу жүзүндөгү үй тапшырмасын текшерүү - мазмунга жараша ар түрдүүчө өткөрүлөт. Баарынан мурда класстагы бардык окуучулардын берилген үй тапшырманы аткарып келүүсүнө жетишүү зарыл. Бул үчүн окуучунун дептеринде үй тапшырманын аткарылышын регулярдуу текшерип туруу зарыл. Бул иш аракетти мугалим окуучулардын дептерлерин ачып туруусун сунуш кылат да, аларды көз салып карап чыгуу менен, үй тапшырмасын аткарбай келгендерди өзүнүн дептерине белгилеп алуу аркылуу иш жүзүнө ашырат. Бул учурда анын тууралыгын текшерүүнүн кереги жок. Анткени бул процедура ыңгайсыз, себеби ал үчүн сабакка бөлүнгөн убакытты көбү жумшалып кетиши мүмкүн, ал эми окуучулар тараптан аткарылган үй тапшырма - дисциплинардык мүнөзгө ээ б.а. окуучулардын системалуу түрдө үй тапшырмаларын аткаруу менен алардын билимге ээ болуу көндүмдөрүн калыптандыруу. Бул учурда окутуучулук функция толук ишке ашырылбайт.

Айрым учурда практикада жазуу жүзүндөгү үй тапшырмасын текшерүү төмөнкүчө ишке ашырылып жүрөт. Сабактын башында класстагы жакшы окуган 3-4 окуучу бардык окуучулардын үй тапшырмасын текшерип, мугалимге аткарбай келген окуучулардын тизмесин беришет. Бул аз эле убакытты талап кылат. Бирок бул жерде тапшырманын аткарылышын текшерип коюу жеткиликтүү эмес, андан тышкары да аны аткаруунун сапаты боюнча окуучуларга да маалымат берилүүгө тийиш. Бул окуучулардын дептерлерин чогултуп алып, аларды текшерүү зарыл. Бирок бул өз учурунда көп эмгекти талап кылган иш болгондуктан, айрым окуучулардын аткарган ишинин сапаты боюнча маалымат аларга кечирээк жетет. Ошондуктан ушундай текшерүү менен бирге эле бардык окуучуларды катыштыруу менен, сабак учурунда текшерүүнү да регулярдуу түрдө уюштурса болот.

Тапшырманы үн чыгарып окуу менен да текшерсе болот. Мисалы, айрым формулалардын жазылышы боюнча: бирөөсү окуйт, экинчиси угат. Бирок эсептерди чыгарууда жана химиялык реакциялардын теңдемелерин түзүүдө бул методду колдонууга болбойт. Ал эми жогорку класстарда үн чыгарып окуу менен, текшерүүнү сунуш кылууга болбойт. Аларга үй тапшырмасын аткарып келген окуучулардын бир же экөөсүн доскага жазуусун сунуш кылуу менен, калган окуучулар өздөрүнүн иштерин салыштырып, каталарын оңдоого мүмкүнчүлүк берилет, бирок бул ыкманын да жетишсиз жагы - калган окуучулар тапшырманын чечилиши толук жазылып бүтмөйүнчө күтүп калышат, бул болсо окуучуларды демобилдештирүүгө алып келет жана сабакка болгон убакытты сарптайт, окуучунун активдүүлүгүн төмөндөтөт жана окуу процессине терс таасирин тийгизет.

Мугалим окуучуларга башка тапшырманы сунуштаса болот, анын жыйынтыгын кийин текшерип алса болот. Эң жакшысы болуп - катар отурган окуучуларга бири биринин тапшырмасын текшерүүсүн, андан кийин доскадагы менен салыштыруусу саналат[7].

Эгер окуучу үй тапшырмасын доскада дептери жок аткарса, аны да баалоо керек. Ал эми дептеринде үй тапшырмасы аткарылган, бирок аны доскада дептерсиз иш жүзүнө ашыра албаса, анда мындай учурда мугалимдин “2” деген бааны коюуга укугу бар. Бардык учурда

үй тапшырмасын доскада аткарууга чакырганда, дептери менен чыгуусун талап кылуу сунушталат, анткени аны керектүү учурда көз жүгүртүп карап алса болот[2].

Андан тышкары алардын өз алдынчалуулугу, ар кандай дисциплиналар боюнча маалыматка ээ болуу кызыкчылыгы, сабаттуулугу да билимди өздөштүрүүдө негизги маселелердин бири болуп саналат.

Окуучуларга билимди жеткиликтүү берүүдө жана кайтарым байланышты камсыз кылуу максатында, аларды изденүүгө, ой жүгүртүүгө, проблемаларды коё билүү жана аларды чече билүүгө тарбиялайт.

Демек жогорудай окутуу процессин жакшыртуунун стимулдарын мугалимдер эске алуу менен иш алып барышса, төмөндөгүдөй натыйжаларга жетише ала тургандыгы талашсыз маселе. Алар:

- окуучулардын предметке болгон кызыгуусунун күчөшү;
- жакшы окуган окуучулардын көрсөткүчтөрүнүн өсүшү;
- окуучу менен мугалимдин ортосунда ишмердүүлүктүн максатка багытталышы;
- окуучулардын ишмердүүлүктөрүнүн таанып билүү иш аракетине басым жасалышы;
- кандайдыр бир жаңы маалыматты кабыл алуу мотивациясынын күчөшү;
- жоро жолдошторунун пикирин сыйлай билүүсү жана жоопкерчиликтерин сезүүсү
- өз алдынчалуулуктарынын активдешүүсү жана башкалар.

Жыйынтыктап алганда, инсандын эффективдүү өнүгүүсүнүн жана калыптануусу камсыз кылуу, анын уюштуруучулук иш аракетинин жогорку активдүүлүгүнөн көз каранды болот. Активдүүлүк өз кезегинде таанып билүү, эрк, мотивы, эмоциялары менен байланыштуу[7].

Мугалимдер, сабакта баланы кандайдыр бир нерсеге таң калтырып алсак, анда анын материалга болгон кызыгуусу жаралды деп эсептөөгө болот. Химия мугалимдерине мындай абал көпчүлүк учурда химиялык эксперимент учурунда байкалат (содага уксус кислотасын куюп, кадимки эле шарды үйлөө, химиялык реакция учурунда эритмелердин түстөрүнүн өзгөрүшү, кургак спиртте кальцийдин глюконатын күйгүзүү аркылуу жана башкалар).

Окуучунун билим алууга жана жетишкендиктериндеги жоопкерчиликти жогорулатууга болгон сезимдерин ойготуу менен максаттуу иш алып баруусун, эмгекке болгон сүйүүсүн ошол эле учурда кыйынчылыктарды жеңе билүү сезимдерин калыптандырат б.а. инсандын адептик касиеттерин өнүктүрүү ишке ашмакчы.

Пайдаланган адабияттар:

1. Жакышова Б.Ш., Чыналиева К. Билим берүүдө инновациялык технологиялар дисциплинасын окутууда болочок химия мугалимдеринин маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруу. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №2 2023. 217-220.

2. Жакышова Б.Ш., Абдыкеримова К.Ш., Муса кызы Элмира Компетенттүүлүк мамилени ишке ашырууда жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуу/ Журнал “ Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”. -2020.-№8.- С-194-197.

3. Красицкий В.А., Зураев А.В., Богатиков А.Н. Общая химия. Типовые расчетные задачи. Минск, 2022.

4.Свешникова, Г. В. Основы химии в расчетах. Самоучитель решения расчетных химических задач / Г.В. Свешникова. - М.: Химиздат, 2002. - 240 с.

5.Химия. Школьный курс и решения типовых задач. - М.: Интерпрессервис, 2003. - 320 с.

5.Хомченко, И. Г. Решение задач по химии. 8-11 класс / И.Г. Хомченко. - М.: Новая Волна, Умеренков, 2009. - 256 с.

6.Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе / Г.М. Чернобельская. М.: Владос, 2000. 678 с.

УДК 553.3.9.

Жамбырканов А.М.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Сапанова А.С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Асакеева Н.А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КЕН БАЙЛЫҚТАРЫН САРАМЖАЛДУУ ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация: Бул макалада Кыргыз Республикасында жаратылыш ресурстарынын таралуу аймактары жана аларды сарамжалдуу пайдалануу боюнча маалыматтар берилген. Эл чарбасынын минералдык сырьелорго болгон талабы жыл санап өсүүдө. Маселен, кендерди казып алуу масштабы акыркы жылдары көбөйүүдө. Мындай багыт жер астындагы байлыктардын запасын арттырууда гана эмес, болгон кендерди коромжусуз, үнөмдүү пайдаланууну талап кылат.

Жамбырканов А.М.

Магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Сапанова А.С.

Магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Асакеева Н.А.

Магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация: В данной статье представлена информация о районах распространения природных ресурсов Кыргызской Республики и их рациональном использовании. Потребность народного хозяйства в минеральном сырье с каждым годом растет. Например, в последние годы масштабы добычи полезных ископаемых увеличиваются. Это направление требует не только увеличения запасов подземных ресурсов, но и безопасного и экономного использования существующих рудников.

Zhambyrkanov A.M.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek

Sapanova A.S.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek

Asakeeva N.A.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek

KYRGYZ REPUBLIC SYNYN KEN BAYLYKTARYN SARAMZHALDUU PAYDALANU

Abstract: This article provides information about the areas of distribution of natural resources of the Kyrgyz Republic and their rational use. The national economy's need for mineral raw materials is growing every year. For example, in recent years the scale of mining has been increasing. This direction requires not only an increase in reserves of underground resources, but also the safe and economical use of existing mines.

Негизги сөздөр: кен байлыктар, жаратылыш ресурстары, курчап турган чөйрө, минералдык сырьё, химия өнөр жайы, чарба, өндүрүш

Ключевые слова: минеральные ресурсы, природные ресурсы, окружающая среда, минеральное сырьё, химическая промышленность, экономика, производство.

Key words: mineral resources, natural resource, environment, mineral resources, chemical industry, economy, production

Курчап турган чөйрөнү коргоо, жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу жана көбөйтүү негизги маселелердин бири болуп саналат. Бул бардык коомго таандык көрүнүш болгондуктан биздин өлкөнүн материалдык-техникалык базасын куруу мезгилинде, анын экономикалык потенциалы улам жогорулаган сайын жаратылыш байлыктарын рационалдуу жана комплекстүү пайдалануу негизги мааниге ээ болууда. Илимий-техникалык революциянын жетишкендиктери өнөр жайда, транспортто, айыл чарбасында кенири колдонулуп, жаратылышты коргоо, жаратылыш байлыктарын рационалдуу пайдалануу жалпы мамлекеттик проблема катары каралып, аны туура чечүү эл чарбасынын келечектеги пландарынын өз убагында аткарылышына жакшы шарт түзөт. Албетте, жаратылыш байлыктарын рационалдуу жана комплекстүү пайдалануу кыйла каражаттарды талап кылат. Өлкөбүздө мурунку СССРдин убагында эле ар бир планына

киргизилип, жаратылышты коргоо жана жаратылыш байлыктарын рационалдуу пайдаланууга атайы акча каражат бөлүнүшү каралган, мындай багыт жалаң экономикалык эмес, социалдык маселелерди да туура чечет деп эсептешкен. Анткени, айлана-чөйрөнү коргоо, абанын, суунун таза болушу, жер кыртышынын асылдуулугу жана аны туура колдонуу, токой жана жаныбарлар дүйнөсүн, ландшафтын ар тараптан өсүшүнө, кооздугун сактоо, адамдардын алардын маданиятына, ден соолугуна, жөндөмдүүлүгүн арттырууда эн башкы фактор катары таасир тийгизери талашсыз.

Ошондуктан, азыркы жана келечектеги муундарды жаратылыш байлыктары менен камсыз кылуу, жаратылыш байлыктарын сактоого көңүл бурулган чаралар мамлекетибиздин экономикалык саясаты катарында каралып жаткандыгы буга ачык далил. Капиталистик өлкөлөрдө илим менен техниканын жетишкендиктери атмосферанын жана дүйнөлүк океандын булганышына, жер кыртышынын булганышына алып келет. Жаратылыш байлыктарын сарамжалсыз менен пайдалануу жашаган адамдардын ден соолугуна, өсүмдүктөр менен жаныбарлар дүйнөсүнө кайра калыбына келгис чоң зыян келтирерин белгилей кетүүгө болот.

Жогоруда айтылгандар жаратылышка терс таасирин тийгизүүнүн натыйжасында «экологиялык кризисти» пайда кылат. Өнөр жайдын масштабы ылдам темпте өскөн сайын анын ар кандай таштандыларынын көлөмү көбөйүп жатат. Бизди курчап турган атмосферага жылына бир нече миллион тоннадан ашык зыяндуу заттардын кошулушу адамдардын ден соолугуна, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын жашоосуна зыян келтирүүдө. Кээ бир окумуштуулардын пикирлери боюнча өнөр жайдын мындай ылдам өсүшү, транспорт каражаттарынын көбөйүшү, атмосферага жыл сайын көп сандаган заттардын кошулушу, андагы көмүр кычкыл газдын санын азайтууга алып келип, акыр аягында атмосферанын ысышына дуушар кылып жатат. Өндүрүштөн иштеп чыгарылган таштандыларды бири-бирине айкалыштырып пайдалануу экологиялык системаны бузбастан, анын бир калыпта болушун камсыз кылат[1].

Акыркы убактарга чейин жаратылыш байлыктары ылдам темпте пайдаланылып, аларды кайра калыбына келтирүү проблемасына анча көңүл бурулган эмес. Өнөр жай ишканаларынан чыккан ыплас суулардын тазаланбашы, өзгөчө тоо-кен ишканаларынан уу химикаттарга каныккан суулардын чыгышы айлана-чөйрөгө терс таасирин тийгизет. Кен казып алуудан жер бетинде андар, ал эми жердин астында иштетүүдөн жаракалар пайда болуп жер кыртышы чөгүп, рельефи бузулат да, натыйжада сууну дренаждоо системасы да зор зыянга учурайт. Айрыкча түстүү металлургия, химия өнөр жай ишканаларынан түтүндүн өтө көп бөлүнүп чыгуусунан айлана-чөйрө булганат. Бөлүнүп чыккан ыштар, чандар жакын жайгашкан курулуштарды, материалдарды, металлдарды каптап, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн азайтууга алып келет. Өлкөбүздөгү өндүрүш каражаттары, жаратылыш байлыктары жалпы коомго таандык болгондуктан аларды пайдалануу пландуу түрдө башкартылат.

Мурунку совет бийлиги орногондон баштап эле жаратылыш байлыктарын үнөмдүү, сарамжалдуу, рационалдуу түрдө пайдаланууга өзгөчө конул бурган. Анын осуяттарын ишке ашырууда айрыкча кийинки жылдарда жаратылыш байлыктарын кайра калыбына келтирүү боюнча өлкөдө көп жумуштар жүргүзүлгөн. Мамлекетибиздин жаратылыш байлыктарынын негизгиси болгон минералдык-сырьё байлыктарын рационалдуу пайдалануу зор мааниге ээ. Жер астындагы байлыктар мамлекеттик менчик болгондуктан эл чарбасынын

пландуу жүргүзүлүшүн камсыз кылып, аларды рационалдуу, сарамжалдуулук менен пайдаланууга жана коргоого эн ынгайлуу шарттарды түзөт [3].

Эл чарбасынын минералдык сырьелорго болгон талабы жыл санап өсүүдө. Маселен, кендерди казып алуу масштабы акыркы жылдары көбөйүүдө. Мындай багыт жер астындагы байлыктардын запасын арттырууда гана эмес, болгон кендерди коромжусуз, үнөмдүү пайдаланууну талап кылат.

Тилекке каршы кендерди иштетүү учурунда пайдалуу кендердин баалуу бөлүктөрүнүн коромжу болушуна жол берилип жатат. Көпчүлүк учурда кенден негизги металл ажыратылып алынып, ал эми аны менен кошо кездешкен баалуу тектер таштанды катары калтырылып келген.

Кен байлыктардын башка жаратылыш байлыктарынан айырмасы анын кайра калыбына келбегендигинде. Маселен, кыйылган токой массивдеринин ордуна кайра жаны көчөттөрдү отургузуп аны калыбына келтирүүгө болот. Бул максат үчүн биздин өлкөбүздө жыл сайын 2 миллион 400 мин гектар жерге көчөттөр отургузулуп жатат. Азыркы учурдагы илимий-техникалык прогресстин негизи болгон өтө татаал эсептеп чыгаруучу машиналарды, самолет, космоско учуучу техникаларды жогорку температурага, басымга чыдамдуу сейрек учуроочу металлдардын баардыгы комплекстүү түрдө ажыратылып алынат, анткени, сейрек металлдар жаратылышта өзүнчө кендерди пайда кылбастан, башка металлдар менен чогуу кездешет. Ошондуктан аларды комплекстүү түрдө бөлүп алуу экономикалык жактан ынгайлуу[1].

Маселен, Казакстандагы Усть-Каменогорск коргошун-цинк комбинатында сырьенун 20 элементинин он жетиси бөлүнүп алынган. Мындан бир нече жыл мурда өлкөбүздүн түстүү металлургия жана химия заводдорунан чыккан күкүрт газдары атмосферага кошулуп айлана-чөйрөнү булгап, көп зыянга дуушар кылып келсе, кийинки жылдарда аларды пайдаланып эң арзан күкүрт кислотасы алынууда. Натыйжада, өлкөбүздөгү бардык өндүрүлгөн күкүрт кислотасынын үчтөн бири бөлүнүп чыккан газдан алынат.

Албетте, пайдалуу составдык бөлүктөрдү арзан жана коромжуга учуратпай бөлүп алуу жаны технологиялык ыкмаларды колдонууга жараша болот. Алсак, колдонулуп келе жаткан ыкмалардын негизинде начар жез кендерин иштетип алууга мүмкүн эмес. Ушуларды эске алып, жакынкы жылдардын ичинде өлкөбүздө эң ири жез кендерин иштетип алуу долбоорлонду.

Кендерди иштетүүнүн натыйжалуу жаңы жолдорун жана системаларын, аларды казып чыгаруунун, ылгап алуунун жана кайра иштетүүнүн прогрессивдүү технологиялык процесстеринин ишке киргизилишин, жер алдындагы кендерди ажыратып алуунун деңгээлин жогорулатууну, ошондой эле минералдык сырьену толугураак жана комплекстүү иштетүүнү камсыз кылууну, калдыктардын курчап турган чөйрөгө зыяндуу таасиринин кескин азайтылышын партиябыздын XXV съезди жарагылышты коргоодогу жана жаратылыш байлыктарын рационалдуу пайдалануудагы эн орчундуу проблема. Бардын бири катары караган Кийинки жылдардын ичинде республикабыздын жаратылыш байлыктарын чарбасында пайдалануу боюнча бир кыйла чаралар иштелди. Кендердин жаны запастары аныкталып, иштеп жаткан ишканаларды сырьё менен үзгүлтүксүз камсыз кылуу иштери бир кыйла жакшыртылды[2].

Эсептелип чыккан кен байлыктарды коромжулукка учуратуунун, жер астында калтырылышынын натыйжасында республикабыздын аймагында иштеген Борду, Кан кен

ишканаларын белгиленген мөөнөтүнөн мурда жабууга туура келген. Керектүү өлчөмдөгү материалдарды аз бергени мындай турсун иштеген жогорку адистиктеги жумушчулардын, инженердик-техникалык кызматчыларын саны кыскарып, социалдык жактан терс таасирин тийгизди. Республикабыздын тоо-кен ишканаларында казылган кендерди калдыксыз пайдалануу боюнча бир кыйла ийгиликтерге жетишилди.

Маселен, Кыргызстандын түндүгүндөгү тоо-металлургиялык комбинатта негизги металлдан тышкары кошумча коргошун, вольфрам жана башкалар ажыратылып алынган. Сумсар кенинде коргошундан тышкары цинк, жез, кумуш жана башка металлдар өндүрүлүп алынчу. Пайдалуу составдык бөлүктөрдү ажыратып алуу экономикалык жактан натыйжалуу болгондуктан минералдык сырьелук ресурстардын базасын кенейтүүгө көмөк берет. Хайдаркан сымап кенинен сурьма, флюорит жана башкалар бөлүнүп алынат.

Сурьма металлын мындан ары да арбын алуу үчүн топтолгон таштандыларды, шлактарды, ылгоодон калган калдыктардын ичиндеги металлды ажыратып алуу өзгөчө маанилүү, анткени, анда 0,7-0,8 процент сурьма кездешет. Андай калдыктар бир нече миллион тоннага жетип, бир тонна шлак жер астынан казылып алынган кенге караганда дээрлик төрт эсе арзан түшөт, ал эми калган материалды курулушка пайдаланууга болоорун атайын далилдөөлөр көрсөттү.

Металлургиялык эритүүдөн калган шлактар көмүрдү жагуудан калган күлдөр курулуш материалдары катары пайдаланууга болот. Андан тышкары көмүр кендеринин үстүнкү катмарында гуминдик жер семирткичтер көп. Аны Кара-Кече, Сүлүктү, Абшир көмүр кендеринен казып алууга болот. Кээде көмүр кендеринен жер семирткич катары казса да болот. Анткени анын курамында өсүмдүктөрдүн өсүшү үчүн зарыл болгон азот, фосфор жана калий өтө көп кездешкендиктен жер семирткич катары пайдалануу натыйжаларды берет.

Жыйынтыктап айтканда жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу үчүн аларды чарбалык жактан баалап, илим менен техниканын азыркы кездеги өнүгүү деңгээлинин учурда абаларды өндүрүшкө колдонуу мүмкүнчүлүгүн жана максатка ылайыктуугун аныктоо зарыл.

Колдонулган адабияттар

Войткевич Г.В. Наука о бисфере. -Москва, 1996. - 487 с.

1. Новиков Ю.В. Экология окружающая среда и человек. -Москва, 1998. 300с.
2. Строев К.Ф., Ковалевская М.К. Экономическая география. - Москва, 1988.
3. Токторалиев Э.Т., Солпуева Д.Т. и др. Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды. -Бишкек, 2018. - 127 с.
4. Чоров М.Ж. Мурсалиев А.М., Усенгазиева Г.С. Экология. -Бишкек, 2014. -228 б.

УДК 371.3:494.3:894.341

Жанузакова Э.Ж.

магистрант

Педагогика жана психология институту

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Букарбаева Н.Ш.

магистрант

Педагогика жана психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Ажимурзаева Э.М.
магистрант

Педагогика жана психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Чоюнова А.А.
магистрант

Педагогика жана психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Бакыт кызы Ж.
магистрант

Педагогика жана психология институту
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

БИРИНЧИ КЛАССТА «АЛИППЕНИ» ОКУТУУДАГЫ И. АРАБАЕВДИН МЕТОДИКАСЫ

Аннотация: макалада биринчи класста алиппе мезгили бул баланы сабаттуулукка, окууга, жазууга, чөйрөнү таанып билүүгө, сөз байлыгын өстүрүүгө негизги этабы болуп саналат. Баланы сабаттуулукка үйрөтүү боюнча И.Арабаевдин негиздеген «Кыргыз алиппесинин» ролу чоң. Бул китептин маани-маңызы, негизги мазмуну ачык көрсөтүлүп, анда кенже курактагы балдардын дүйнө таанымын, сөз байлыгын өстүрүү максатында сүрөттөр аркылуу түшүндүрүлүп, окууга жана жазууга машыктыруунун жол-жоболору иштелип чыккандыгы тастыкталды.

Негизги сөздөр: алиппе мезгили, сабаттуулукка үйрөтүүнүн ролу, мааниси, жазуу ишмердүүлүгү, окууга жазууга машыктыруу иштери, алиппе мезгилинин негизги мазмуну.

Жанузакова Э.Ж.
магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
Институт Педагогики и психологии
г. Бишкек

Букарбаева Н.Ш.
магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
Институт Педагогики и психологии
г. Бишкек

Ажимурзаева Э.М.
магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Институт Педагогики и психологии

г. Бишкек

Чоюнова А.А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Институт Педагогики и психологии

г. Бишкек

Бакыт кызы Ж.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Институт Педагогики и психологии

г. Бишкек

МЕТОДИКА И.АРАБАЕВА ОБУЧЕНИЯ «АЗБУКЕ» В ПЕРВОМ КЛАССЕ

Аннотация: в статье период изучения алфавита в первом классе является основным этапом развития грамотности ребенка, чтения, письма, познания окружающего, развития словарного запаса. Большую роль в обучении детей грамоте играет «Кыргызский алфавит», основанный И. Арабаевым. Наглядно показаны смысл и основное содержание данной книги, а также подтверждено, что посредством картинок объясняются процедуры обучения детей чтению и письму с целью развития мировоззрения и словарного запаса детей раннего возраста.

Ключевые слова: алфавитный период, роль и значение обучения грамоте, письменная деятельность, деятельность по обучению чтению и письму, основное содержание алфавитного периода.

Zhanuzakova E.Zh.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Institute of Pedagogy and Psychology

Bishkek

Bukarbaeva N.Sh.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Institute of Pedagogy and Psychology

Bishkek

Azhimurzaeva E.M.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Institute of Pedagogy and Psychology

Bishkek

Choyunova A.A.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Institute of Pedagogy and Psychology

Bishkek

METHODOLOGY I. ARABAEVA FOR TEACHING THE ALPHABET IN FIRST GRADE

Abstract: in the article, the period of learning the alphabet in the first grade is the main stage in the development of a child's literacy, reading, writing, knowledge of the environment, and vocabulary development. The "Kyrgyz alphabet", founded by I. Arabaev, plays a major role in teaching children to read and write. The meaning and main content of this book is clearly shown, and it is also confirmed that the procedures for teaching children to read and write are explained through pictures in order to develop the worldview and vocabulary of young children.

Key words: alphabetic period, the role and significance of literacy teaching, writing activities, activities for teaching reading and writing, the main content of the alphabetic period.

“Оз тарыхын билбеген келечке жол таппайт!” демекчи кыргыз элинин байыртадан азыркыга чейинки тарыхый баскан жолу озунчо бир ажайып казына. Өнүгүп-өсүп келген кадырман калк катары эки миңден ашуун орто мектептердин башталгыч класстарда жаш муундарды окутуу – тарбиялоо менен, кылымдарды карыткан кыргыз эли катаал замандарды башынан кечирип келсе да башка өнүгүүгө умтулган элдер сыяктуу караңгылыктан сабаттуулукка умтулуу менен илим – билимге сугарылып, өнүгүп – өсүп келген, тарыхта из калтырган кадырман калк катары жаш муундарга окутууну улантып келебиз. Эгерде, сабаттуулукка умтулуунун таржымалын тарыхый-хронологиялык тартипте карап, сарсеп салып көрсөк, анда, өткөн кылымдын башталышында, тагыраак айтканда, 1911-жылы Уфа шаарынан Ишенаалы Арабаев менен Хафиз Сарсекеевдин "Алиппе жаки төтө окуу" [8] деген кыргыз, казак балдарына арналган тунгуч окуу китеби жарык көргөндүгүн тастыктай алабыз. Бул китеп казак-татар китептеринин үлгүсүндө жазылып, авторлор араб алфавитине реформа жүргүзүүнүн натыйжасында кыргыз-казак жазуусун түзүшкөн. Китепке ө,ү,ң тамгалары пайдаланылбай, созулма үндүүлөр татар тилинин негизинде жазылса да, ошол учурда элдин сабатын ачууга зор эмгек өтөгөндүгү, ошондой эле И.Арабаев кыргыз алиппесинин [9] негиздөөчүсү катары аты тарыхта калгандыгы белгилүү.

Тактап айтканда, 1924-жылы И.Арабаев жеке өзү реформалаган араб алфавитинде ошол кездеги орус мектебинин тажрыйбасына таянып, кыргыздын биринчи алиппесин жазган. Ал кыргыз мектептери үчүн "Кыргыз алиппеси" [9] деген ат менен Ташкент шаарынан чыккан. Бул элибиздин тарыхындагы эстен кеткис эң чоң окуя болгон. Анткени ушул "Алиппеден"[9] баштап кыргыз элинин билимге, маданиятка карай жолу ачылгандыгы ачык-айкын.

И.Арабаевдин "Кыргыз алиппесинин" [9] көлөмү элүү сегиз бетти түзөт. “Кыргыз алиппесин” жазууда И.Арабаев 1914-жылы чыккан А.Байтурсуновдун "Казак алиппесинин" [18] түзүлүш принцибин пайдаланып, окуу материалды жайгаштыргандыгын мындайча баяндаган "мына бу кыргыз алиппеси тартиб кылынууда тилибизге эң жакын болгон казак алиппесинин тартиби алынды... Кыскасын айтканда, тумак кыргызча тегерек тебетей жасалды". Бул тууралуу Ы.Кадыров “Кыргыз Руху” газетасындагы макаласында [17] белгилеген. И.Арабаевдин “Кыргыз алиппесинде” биринчи класста сабаттуулукка үйрөтүү,

алгач, “А”, “Д”, “Р” тамгалары менен башталып, аларды жаздырып, кайра-кайра айттырып үйрөткөндөн кийин, алардан кураштырып, сөз жасалат. Биринчи класста андан соң “Л”, “Ш”, “С”, “Т” тамгалары үйрөтүлөт жана аларды катыштырып, бир катар сөздөрдүн жасалышы окутулат. Тамгадан сөз жасалып, бара-бара сөздөрдөн сүйлөм түздүрүп отуруп, сабаттуулукка үйрөтүлө берет. Муну биз чийме түрүндө төмөнкүдөй көрсөтөбүз:

1-сүрөт. И.Арабаевдин “Кыргыз алиппесиндеги” сабаттуулукка үйрөтүүнүн түзүлүш принциби

Биринчи класстын алиппе окуу китептерин талдоого алгандан кийинки биздин байкообуз боюнча, андан кийинки алиппе окуу китептери да ушул И.Арабаевдин алиппесинин окутуу принциптерин жетекчиликке алгандыгы көрүнүп турат. Ушундан улам, ошол окуу китептеринин титулдук бетине “И.Арабаев негиздеген” деген сөздүн жазылышынын зарылдыгы өзүнөн өзү көрүнүп турат. Жогорудагы “тамгадан – сөзгө – сөздөн сүйлөмгө” методу дидактикадагы “жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга” принциби менен айкалышып турат.

И.Арабаевдин “Кыргыз алиппеси” окуу китебинин ошол мезгилде калктын сабаттуулугун жоюуда маани-маңызы абдан зор болгон. Жогорудагыдай “тамгадан – сөзгө – сөздөн сүйлөмгө” методу менен тамгаларды толук үйрөтүп аяктагандан кийин ошол тамгаларга ылайык төмөнкүдөй мазмундагы окуу материалдары сунушталган:

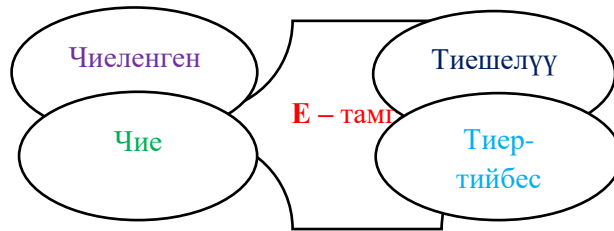
- ❖ кыргыздын тууган-туушкандарынын аталыштары;
- ❖ адамдын кийимдеринин аталыштары;
- ❖ кыргыз оюндарынын аталыштары;
- ❖ кыргыз тамак-аштарынын атталыштары;
- ❖ адамдын дене мүчөлөрүнүн аталыштары;
- ❖ кыргыздын үй шаймандарынын аталыштары;
- ❖ кыргыздын идиш-аяктарынын аталыштары;
- ❖ кыргыздын мал жаныбарларынын аталыштары;
- ❖ малдан башка жаныбарлардын аталыштары;
- ❖ куштардын аталыштары;
- ❖ бака-жыландардын аталыштары,
- ❖ курт-кумурскалардын аталыштары,
- ❖ өсүмдүктөрдүн аталыштары;
- ❖ 1ден 10го чейинки жана жүздүктөрдүн аталыштары ж.б. у.с.

И.Арабаевдин “Кыргыз алиппеси” окуу китебинде азыркы кыргыз алфавитиндеги йоттошкон тамгалар – е, е, ю, я тамгалары эки тамга менен окутулган. (21)

Мисалы: е – йе; е – йо; ю – йу; я – йа.

Йоттошкон е тамгасы төмөнкү учурларда жазылат:

1. Үндүү и тыбышынан кийин йоттошкон йэ тыбышын билдирүү үчүн колдонулат:

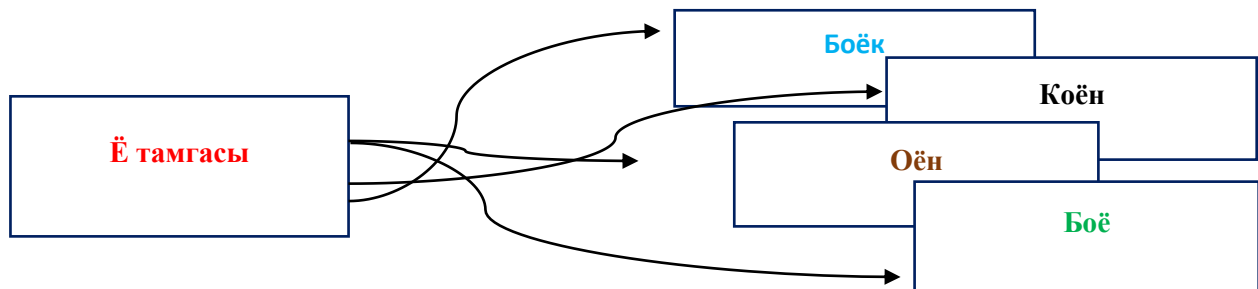

2. Орус тили аркылуу кирген(21) сөздөрдө сөз башында жана үндүүлөрдөн кийин йэ тыбышын билдирет: Европа, Египет, евангелие, траектория, реестр, диета, иероглиф, клиентура, проект, уезд.

3. Аягы й тыбышы менен бүткөн сөздөргө үндүү менен башталган же үндүү тыбыштан турган көбүнчө чакчыл -а (-е) мүчөсү уланганда жазууда йе же йэ түрүндө берилбестен, е тамгасы аркылуу гана берилет: кий - киет, чий - чиет, кеңей - кеңеет. Булардын кийет, чийет, кеңейет же кеңейэт болуп жазылышына жол берилбейт.

Кыргыз тилинде ё тамгасы төмөнкү учурларда колдонулат:

1. ё тамгасы уңгу сөздөрдө үндүүлөрдөн, көбүнчө о тамгасынан кийин гана жазылып, татаал йо (й+о) тыбышынын ордуна жүрөт: Бул сыяктуу сөздөр бойо, бойок, койон, ойон түрүндө йо менен жазылбайт.

2. Кой, сой, чой, той сыяктуу аягы -ой менен бүткөн уңгу сөздөргө о тыбышы менен келген мүчөнүн айкалышы йо аркылуу койот, сойот, чойот, тойот болуп жазылбастан, ё тамгасы менен берилет сой-соет, чой-чоет, той-тоет.

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө ё тамгасы төмөнкүчө колдонулат:

- сөз башында үндүүлөрдөн кийин ё тамгасы йо (й+о) тыбыштарынын ордуна жүрөт: елка, заем.

- бир катар сөздөрдө ё тамгасы үнсүздөрдөн кийин о тыбышынын ичке айтылышын билдирүү үчүн колдонулат: вертолет, самолет, суфлер, актер.

- ё тамгасы ф тамгасынан кийин кээ бир энчилүү аттарда жана чет тилдерден кирген айрым сөздөрдө гана жазылат: Федор, шофер.

- орус тили аркылуу кирген бир катар сөздөрдө ж, ч, щ тыбыштарынан кийин ё тамгасынын жазылышы учурайт: дирижер, стажер, зачет, счет, счетчик, щелочь, щетка.

- төмөнкүдөй кабыл алынган сөздөр ё тамгасы менен эмес, йо тамгалары менен жазылат: йод, район, майор, Нью-Йорк.

Кыргыз тилинде ю тамгасы төмөнкү учурларда колдонулат:

1. Уңгу сөздөрдө ю й+у тамгаларынын ордуна жүрөт:

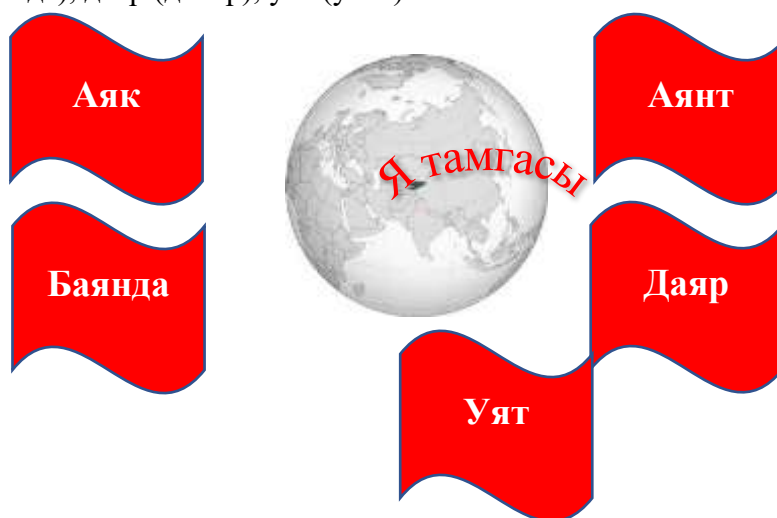
2. Аягы й менен бүткөн сөздөргө таандык мүчөлөр же -ын, -ыл, -ыш сыяктуу үндүү менен башталган мүчөлөр уланганда тыбыштык йу айкалышы ю тамгасы менен берилет: кой+ым - коюм, кой+ын - коюң, той+ын - тоюн, сой+ыш - союш ж.б.

3. Аягы й тыбышы менен бүткөн сөздөрдөн кийин созулма уу мүчөсү келген учурларда, алардын айкалышы -йуу түрүндө жазылбастан юу түрүндө жазылат: кой+уу - коюу, сой+уу - союу ж.б.

4. Жазууда ю тамгасы орус тили аркылуу кирген сөздөрдө орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: бюст, жюри, парашют, бюро.

Кыргыз тилинде я тамгасы төмөнкү учурларда колдонулат:

1. Уңгу сөздөрдө й жана а тыбыштарынын айкалышын билдирет: аяк (айак), аянт (айант), баянда (байанда), даяр (дайар), уят (уйат).

2. Аягы й менен бүткөн сөздөрдөн кийин а тыбышы менен башталган мүчө уланган кезде я тамгасы колдонулат: жай+а+т-жаят, кый+а+быз-кыябыз (кыйабыз эмес), жый+ар-жыяр (жыйар эмес).

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө я тамгасы орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: авиация, акация, галерея, снаряд, идея, маяк.

Жогоруда айтылгандай, жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга принцибине ылайык, "тамгадан – сөзгө – сөздөн сүйлөмгө, сүйлөмдөн - текстке" методу пайдаланылып, окуу материалы катары элдик педагогикага негизделген окуу тексттери окуу китебинин мазмунун толуктап турат. Мисалга алсак:

- элдик макал-ылакаптар;

- элдик жаңылмачтар;
- элдик табышмактар;
- элдик майда аңгемелер;
- элдик жомоктор;
- элдик ырлар;
- кыргыз элинин күн аттары;
- кыргыз элинин ай аттары;
- кыргыз элиндеги жылдардын аталыштары ж.б. у.с.

И.Арабаев өз учурунда ошол мезгилге жараша алдыга умтулуу менен казак агартуучулар Х.Сарсекеев, А.Байтурсуновдор менен биргелешип, алар менен биргеликте жалпы массанын сабаттуулугун жоюу менен караңгылыктан жол таап, чыга алышкан десек болот. Буга кошумча, И.Арабаев биринчи класста сабаттуулукту жоюуга айрыкча басым жасап, анын үч баскычын негиздеп кеткендигин белгилемекчибиз. Алар:

2-сүрөт. И. Арабаев негиздеген биринчи класста сабаттуулукка үйрөтүүнүн үч баскычы

Андан кийин да, алгач, К.Тыныстановдун [11] С.Нааматовдун [10], кийинчерээк, Б.Рыспекова [2,3,5,6,7] менен С.Турусбековдун, Б.Рыспекова менен К.Сартбаевдин [2,3,5,6] З.Маразыкованын алиппелери улам өркүндөтүлүп, элибиздин турмуш-шартынын жана да илим менен билимдин өнүгүшүнө жараша, балдардын кабыл алууларына ыңгайлаштырылган заманбап окуу китептери катары мектептерде колдонулуп келди. Аларда, албетте, ошол мезгилдеги Лениндин, компартиянын идеялары тууралуу материалдар орун алгандыгы бул ошол мезгилдин талабы болгондугу белгилүү.

Ал эми 1991-жылы элибиз өз алдынча эгемендүүлүккө ээ болгондон баштап, С. Рысбаевдин "Алиппеси" [16] жарык көрүп окутула баштап, 2010-жылы [16] жетинчи ирет кайрадан басылып чыккан. Бул алиппе төмөнкүдөй беш бөлүктөн турат:

Биринчи бөлүмүндө - "Мен - кыргыз баласымын. Менин Мекеним - Кыргызстан. Менин эне тилим - кыргыз тили" ж.б.

Экинчи бөлүмүндө - тамганы үйрөтүү, тамгалардан сөз кураштырып, сөздөн сүйлөм түзүү, текстти, ырды муунга бөлүп окутуу ж.б.

Үчүнчү бөлүм - "Окуйбуз, айтабыз, жазабыз" деп аталат.

Төртүнчү бөлүм - "Окуу жана сөз өстүрүү" деп аталат.

Бешинчи бөлүм - "Класстан тышкары окуу" деп аталат.

Албетте, учурда, алиппе окуу китебин жазууга кызыккандар көбөйүп, ар кыл типтеги вариативдүү жана альтернативалуу алиппелердин түрлөрү [4] бир катар тажрыйбалуу практик мугалимдер тарабынан жазылып, жарык көрүп, окутуу процессинде окутулуп да жатат. Ал эми алардын азыркы заманбап талаптарга ылайык окуучунун кызыкчылыгын көздөө менен инсанга багыттап окутуу, проблемалуу окутуу сыяктуу учурдагы окутуунун жаңы инновациялык ыкмаларын, методдорун канчалык даражада камтыгандыгын, же болбосо, окуучуну өнүктүрүп-өстүрө турган элдик педагогиканын алдыңкы идеяларын кандайча чагылдыргандыгын, же болбосо, улуттук иденттүүлүктү окуу материалдарында кантип окуучуларга жеткире тургандыгын аны, албетте, убакыт көрсөтөөр.

Колдонулган адабияттар:

1. Башталгыч мектепте «Эне тилин» окутуу боюнча (1-4-кл.) предметтик куррикулум.- Бишкек, 2010
2. Сартбаев К., Рысбекова Б. Башталгыч класстын окуучуларын орфографиялык сабаттуулукка жана таза жазууга үйрөтүүнүн методикасы. Ф.: Мектеп, 1967
3. Рысбекова Б., Сартбаев К. Алиппени окутуу жана класстан тышкары окуу.-Ф.: 1973
4. Б.Кубаталиева, А.Абыканова, М.Асаналиева. Алиппе. Башталгыч мектептин 1-классы үчүн окуу китеби. 1-бас. - Б., 2011
5. Рысбекова Б., Сартбаев К. 1-класстын мугалимдери үчүн методикалык курал. Ф., Мектеп, 1973
6. Рысбекова Б., Сартбаев К. Сабат таблицасы.-Фрунзе: Мектеп,1983
7. Рысбекова Б. Алиппени окутуунун методикалык көрсөтмөсү.-Фрунзе: Мектеп,1983
8. И. Арабаев, Хафиз Сарсекеев. Алиппе жаки төтө окуу. Уфа, 1911.
9. Арабай уулу Э. Кыргыз алиппеси. Ташкент, 1924
10. Нааматов С. Алиппе. 1-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1931, -66б.
11. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз // Кыргыз тилиндеги тыбыштарды жана сөз бүтүштөрүн тааныткыч китеп. Жаңы тамга менен биринчи басылышы. -Ф.: 1928, 68б.
12. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы. Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004.
13. Мусаева В.И. Алиппеге кадам. Окуу куралы. 5-7жаштагы мектепке чейинки курактагы бөбөктөр үчүн “Алиппе” Б.: ОсОО “Принт-экспресс”, 2018. – 138б.
14. В.И.Мусаева “Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн мазмунун жана багыттарын аныктоодо Ч.Айтматовдун тексттеринин жана сүрөт-картиналарынын ролу” \ “Жаштарды тарбиялоодо Ч.Айтматовдун чыгармаларынын ролу” аттуу Форумдун материалдары. 18-май, 2018-ж. \ И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш. 2-бөлүк. 2018-ж. 111-116-бб.
15. В.И.Мусаева “Окуучуларды окуу жана жазуу ишмердүүлүгүнө машыктырууда Ч.Айтматовдун тексттерин, картина-сүрөттөрүн пайдалануу” \ “Жаштарды тарбиялоодо Ч.Айтматовдун чыгармаларынын ролу” аттуу Форумдун материалдары. 18-май, 2018-ж. \ И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Атайын чыг. 2-бөлүк. 2018-ж. 134-138-бб.
16. С.Рысбаев Алиппе. Б.: 1998, Б.: 2010
17. Ы.Кадыров “Кыргыз Руху”, 4-февраль, 2011-ж.
18. А.Байтурсунов Казах алиппеси. Алматы, 1914-жыл.

19. <https://sputnik.kg/20210310/ishenaaly-arabaevdin-omur-bayany-1051728584.html>
И.Арабаев жонундо толук маалымат.
20. <https://www.facebook.com/1473753272932785/photos/a.1473767456264700/2252978075010297/?type=3> И.Арабаев агартуучу окумуштуу.
21. <https://tamgasoft.kg/kyrgyz/ky/19> тамгалардын жасалуу орду е,ю,я,е.
22. Алиппеге 100 жыл https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_education/2308237.html

УДК: 159.9 (575.2) (043.3)

Жапарова А.А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КЕЛИН ЖАНА КЫРГЫЗДАРДЫН ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЭТИКЕТИ

Аннотация: Аялдардын этикетинин калыптанган жана түптөлгөн нормалары маселелерине болгон кызыгуунун күчөшү көбүнесе мусулман Чыгыш өлкөлөрүндөгү, анын ичинде Кыргызстандагы мамиле жана жүрүм-турум эрежелеринин феноменине байланыштуу.

Негизги сөздөр: этикет, этностор, үй-бүлө, үй-бүлөлүк этикет, жаа, урмат-сый, каада-салт.

Жапарова А.А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

НЕВЕСТКА И ВНУТРИСЕМЕЙНЫЙ ЭТИКЕТ КЫРГЫЗОВ

Аннотация: Стремительный интерес к вопросам состоявшихся и укоренившихся норм женского этикета в значительной степени объясняется феноменом правил общения и поведения в странах мусульманского Востока в том числе Кыргызстана.

Ключевые слова: этикет, этносы, семья, внутрисемейный этикет, поклон, уважение, традиции.

Zhaparova A.A.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

TRADITIONAL ETIQUET OF THE BRIDE IN KYRGYZ

Annotation: The rapid interest in the issues of established and rooted norms of women's etiquette is largely due to the phenomenon of the rules of communication and behavior in the countries of the Muslim East, including Kyrgyzstan.

Key words: etiquette, ethnic groups, family, intra-family etiquette, bow, respect, traditions.

Кыргыздарда, Борбордук Азиянын башка элдериндей эле үй-бүлөнүн иерархиялык түзүлүшү жана андагы мүчөлөрүнүн орду, ролу, укуктары жана милдеттери белгиленген. Келинге үй-бүлөдө өзгөчө көңүл бурулган. Анын жаштыгы, назиктиги жана сырткы сүйкүмдүүлүгү үйгө кубаныч, эмоционалдык кубаныч тартуулаган. Ал үйдү сеп катары алып келген түркүн түстүү прикладдык искусствонун буюмдары менен кооздоп, жашоону өзүнүн назиктиги, адептүүлүгү, сулуулугу менен толтуруп турган.

Келиндин сылыктыгына жана адептүүлүгүнө маанилүү көңүл бурулган. “Жылуу сөз менен жыланды уясынан чыгарууга мүмкүн. “Жаман аялдан шайтан өзү качат” дешкен кыргыздар [1].

Илгери кайын журттун келинге болгон мамилеси анын тегине, ата-энесинин үй-бүлөсүнүн материалдык жана социалдык абалына жараша болгон. Совет жылдарында кыздын коомдук турмуштагы эмгек активдүүлүгү эске алынган. Убакыттын өтүшү менен келинге болгон мамиле анын оң же терс инсандык өзгөчөлүктөрүнөн улам жакшы же жаман жагына өзгөрүшү мүмкүн болгон.

Кыргыздардын салтында келинге карата эң катуу этикеттик нормалар иштелип чыккан. Жаш келин күйөөсүнүн боз үйүнүн босогосун оң буту менен аттап (бул никенин келечектеги бакубаттуулугун билдирген) жана отко май куюп, отко сыйынып анын үй-бүлөсүнүн, уруусунун мүчөсү болуп калат. Ошол учурдан баштап, ал ар дайым көптөгөн эрежелерди сакташы керек болгон [2].

Өз үйүндө эс тарткандан кийин келин күйөөсүнүн ата-энесинин үйүндөгү эрежелер жөнүндө кошумча билим алып, кошумча турмуштук тажрыйба топтогон. Баарынан маанилүүсү, келин тышкы этикетти сакташы керек болчу. Ага башы ачык жүрүүгө катуу тыюу салынган: сырттан келген эркектер анын чачын көрбөшү керек болчу – бул сырткы аялдык сапаттардын маанилүү белгиси. Келиндин чачына чач уштук тагылган, ал ар түрдүү кооздуктар менен кооздолгон.

Кыргызстандын түндүк жана чыгыш облустарында келин өзгөчө күйөөсүнүн туугандарына барганда, майрамдык салтанаттарда үлпөт баш кийимин жана зер буюмдарын кийип, жарашыктуу кийиниши зарыл болгон. Кош бойлуулуктун алгачкы күндөрүнөн баштап ага жибек ак жоолук салынган.

Тун уулу төрөлгөнгө чейин келиндин кийиминин түсү ачык кызыл түстө болушу керек (кызыл түс сыйкырдуу коргоону жана ошол эле учурда – төрөттү билдирет), бирок төрөттөн кийин анын кийимдеринин түстөрү сакталып калган. Келин колунун учун гана ача алган, денесинин калган бөлүгү, айрыкча буттары, моюну жана башы жабык болушу керек болчу. Салттуу көз карашка ылайык, аларды күйөөсү гана көрө алган, ошондуктан аялы дененин бул бөлүктөрүн жашырып, ошону менен салттуу этикетти, эң негизгиси жубайына берилгендик жана урмат-сый катары кабылдообуз керек. Салттуу этикетке ылайык, үй-бүлөлүү аял фигурасынын жакшы жактарын жашырышы керек болчу: ал тегеректелген формаларды баса белгилеген формага ылайыктуу кийим кийе алган эмес. Анын көйнөгү кенен, жеңинин учтары кенен болчу. Көйнөктүн түсү ачык кызыл жана башка кызгылтым түстөрдөн тышкары, ак түскө да жол берилген эмес. Мунун баары сырттан келген эркектерди азгырбоо, алардын кызыгуусун жана каалоосун жаратпоо үчүн жасалган [3].

Келин дайыма тыкан, таза, жыпар жыттуу болушу керек эле. Үй-бүлөнүн эң кичүүсү деп эсептелген ал айланасындагыларга өзгөчө сылык мамиле кылышы керек болчу. Мындан тышкары, ал кыймылдарын дайыма көзөмөлдөп турушу керек болчу. Негизинен, өзүн-өзү башкаруу анчалык деле кыйынчылыкты жаратпайт: анткени адатта бала кезинен бери

колдонулуп келген эрежелер бир аз згрёг дуушар болуп, жоопкерчилик жогорулаган. Келин стулда олтуруп, кайын журтуна карай бутун созбош керек эле, катуу сүйлөп, күлгөнгө тыюу салынган. Улгайган эркектердин көзүнчө ал жүзүн жоолук менен жаап, аларга жанаша отурбастан туруп турушу керек болчу. Ал кайнатасы жана башка улгайган эркек туугандары турган жайга өзү кирбеши керек болчу. Эгер келин бир нерсе үйрөнүш керек болсо, анда боз үйгө кирип, анан ал жөнүндө сурашы керек болчу. Жашы улуу эркек киши кирип келгенде боз үйдө отургандар менен сүйлөшүп жаткан келиндер дароо ордуна ыргып туруп, жүзүн буруп, бир аз таазим этип тосуп алышты.

Ошол эле учурда, этикет боюнча, эркек аял боло турган жайга кирерден мурун катуу жөтөлүп, ал кире тургандыгын билдирген. Кирип келген эркек сыйлуу орунга отургузулган, келин капталынан же аркасы менен сыртка чыгып, ийилген башын эркекке буруп ийилген, улууга артын бурганы адепсиздик болгон.

Келиндин улуу эркектердин көзүнө тике кароого тыюу салынган, ал эми кайнатасы менен кайнагасын каптал көзү менен гана көрө алган. Күйөөсүнүн ата-энеси жана анын улуу агаларына салыштырмалуу келиндин турак жай мейкиндигиндеги орду көбүнчө кире беришке жакын болгон.

Көчөдөгү аксакалдар менен учурашып жатып, ал жарым-жартылай таазим кылышы керек болчу. Учурда Ысык-Көл облусунда келин ылдый болуп салам берет. Күйөө линиясында улуу кайын журт менен учурашуунун дагы бир варианты бар – башыңы ийүү. Келин боз үйдөн конокторго чыкпашы керек, киргендер менен гана учурашуусу керек. Чай кечесинин алдында коноктордун колуна кумгандагы жылуу сууну куят.

Окумуштуулар кыргыз аялдары ак көңүл, бала сүйүүчү жана боорукер экендигин белгилешет. Кыргыздарда айтылбаган эскертүү бар: эгер аял көз жашын төксө, ал балээге алып келет. Эгерде олуттуу себеп болбосо, анда аялдын көз жашы чын ыкластуулук, атүгүл кандайдыр бир амалкөйлүк катары бааланган. Саягы, ошол эле нерселер түркмөндөрдө болгон. "Көз жашы менен сүйлөгөн аялдан сак бол", – деп айтылат элдик макалда.

Келин эч качан кайненесин, андан башкалардын да астын кесип өтүүгө батынган эмес, ал эч нерсеге капа же нааразы болбошу керек болчу, жакшы мүнөзүн көрсөтүш керек болчу. Келиндин артыкчылыктуу сапаттары-уяттуулук жана жөнөкөйлүк, бирок анын ашыкча автономиясы керексиз жактырылды. Күйөөсүнүн инилерине (нойсун ини жана кайынси седди) ал тең укуктуу мамиле жасап, аларга камкордук жана мээримдүүлүк көрсөтө алган.

Берешендигин көрсөтүп, ал кичүү золовкага зергер буюмдарын таратып, золовкага үйлөнүү үлпөтүн да бере алат. Келинин сүйкүмдүүлүгүнө кабылган кенже кыздар аны менен сырларын бөлүшүп, аны насаатчы катары көрө башташты. Ал, өз кезегинде, алар үчүн моралдык жактан жооптуу болгон жана аларга акылдуу кеңештерди берүүгө аракет кылган; ошентип, ал кыз сырлары дүйнөсүнө сүңгүп, жаштыгын узарткандай болду.

Кыргыз келининин улуу кайын журтуна кайрылууда "качуу" жана аллегория салттарын сактоосу өзгөрүлгүс эреже болгон. "Жаш аял турмушка чыккандан кийин эки-үч жыл кайнатасына жана жалпысынан бардык кайын журтуна, андан улуу жаштарына көрүнбөйт. Алардын үйүнө киргенде, ал эшиктен үйдүн ичине беш-алты кадам баса албайт, аксакалдар менен кокусунан жолукканда, ал бурулуп, аларга тизе бүгүп, алардан ыраазычылык сөзүн алат: "Кудай жалгасын, көп жаша – узак жаша". Келиндин оозеки этикети катуу иштелип чыккан... Жаш күйөөсүнүн туугандарынын жана туугандарынын чыныгы атын атай албайт; алардын ар бирин өз жолу менен чакырып, аларга чыныгы

ысымына окшош башка ысым берет" [4]. Аларга мээримдүү же сыйлуу лакап аттарды берчү: кичине бала ("Кенже"), Мырза жигит ("берешен жигит"), сулуу кыз ("сымбаттуу кыз") .

Кыргыздарда адамдардын кызмат ордун же жаратылыш объекттерин, ошондой эле жаныбарлар дүйнөсүнүн өкүлдөрүн билдирген ысымдар көп кездешет. Бул табигый объектилерди же жаныбарларды ата-бабаларынын же улуу туугандарынын ысымдары менен байланыштырганда, келин күйөөсүнүн керектүү маалыматын билдирүү үчүн аллегориялык ыкмаларды колдонушу керек болчу.

Список литературы:

1. С. М. Абрамзон. Формы родоплеменной организации у кочевников Средней Азии. В кн.: Родовое общество. ТИЭ, т. XIV, М. — Л., 1951, стр. 140-141.
2. М. Г. Левин. Роды «карындаш» у алтайцев. В кн.: Советская этнография, VI-VII. М., —Л., 1947, стр. 275—276.
3. Н. П. Дыренкова. Брак, термины родства..., стр. 12.
4. Вопрос об экзогамных нормах у названных народов подробно исследован в кн.: Н. А. Кисляков. Очерки по истории семьи и брака..., стр. 47-64.

УДК:81'25(575.2) (04)

Жолдошова А.А.

магистрант

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлектик университети

Бишкек ш.

Саипова Г.Дж.

ага окуутучу

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлектик университети

Бишкек ш.

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

филология илимдердин кандидаты, доцент

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлектик университети

Бишкек ш.

qulsara2508@mail.ru

ИСКУССТВО ТААНУУ ТЕКСТТЕРДИН КТОРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: Бул макала котормонун өзгөчөлүгүн изилдөөгө арналган искусство таануу тексттерин, атап айтканда, терминдердин котормосун англис тилинен орус тилине искусство таануу, ошондой эле терминдерди которуунун эң жыштык ыкмаларын аныктоо. Макалада терминдердин түпнускасынын семантикалык түзүлүшүнө жана алардын котормосуна салыштырмалуу талдоо жүргүзүлөт. Көркөм-тарыхый текст терминдеринин котормосуна таасир этүүчү маалыматтык котормонун өзгөчөлүктөрү жана факторлору каралат. Макаланын авторлору терминдерди түшүнүү жана чечмелөө маселесинин маңызынын ар кандай аспектилерин салыштырышат, мисалы, анын мааниси, бирикмелери жана колдонуу мисалдары. Изилдөөнүн жүрүшүндө авторлор тема боюнча изилдөөлөр жүргүзүлгөнүнө карабастан, бүгүнкү күнгө чейин котормо таануу жана искусствону адамдын

өзгөчө иш-аракети катары түшүнүү үчүн жетишсиз деген жыйынтыкка келишет. Атайын тексттерде терминдер маанилүү ролду ойнойт жана искусство таануу мүнөзүндөгү терминдердин котормосунун өзгөчөлүгүн түшүнүүгө жардам берет. Демек, бул макала салыштырмалуу тил жана маданият илимдерине кызыккандар үчүн кызыктуу. Бул терминдердин ортосундагы айырмачылыктарды жана окшоштуктарды жакшыраак түшүнүүгө жардам берет, ошондой эле коомго мурда белгисиз болгон ондогон жаңы терминдер менен Активдүү толукталып жаткан заманбап илимдин терминологиялык Аппараты жөнүндө түшүнүгүбүздү кеңейтет.

Негизги сөздөр: искусство, термин, чечмелөө, жолдор, өзгөчөлүктөр, котормо, изилдөө, талдоо, атайын тексттер, түшүнүү.

Жолдошова А.А.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

q.saipova@gmail.com

Саипова Г.Дж.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

кандидат филологических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева

г. Бишкек

gulsara2508@mail.ru

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию специфики перевода искусствоведческих текстов, в частности, переводу терминов искусствоведения с английского языка на русский, а также выявлению наиболее частотных способов перевода терминов. В статье проводится сравнительный анализ семантической структуры терминов оригинала и их перевода. Рассматриваются специфика информативного перевода и факторы, влияющие на перевод терминов искусствоведческого текста. Авторы статьи сравнивают различные аспекты сущности проблемы понимания и интерпретации терминов, такие как его значения, ассоциации и примеры использования. В ходе исследования авторы приходят к выводу, что хотя проводились исследования, посвященные данной теме, на сегодняшний день их недостаточно для стремительно развивающегося переводоведения и осмысления искусства как особого вида человеческой деятельности. В специальных текстах термины играют важную роль и помогают понять специфику перевода терминов искусствоведческого характера. Таким образом, данная статья представляет интерес для тех, кто интересуется сравнительным языкознанием и культурологией. Она помогает лучше понять различия и сходства между терминами, а также расширяет наше представление о терминологическом аппарате современного искусства, который активно пополняется десятками новых терминов, ранее неизвестных обществу.

Ключевые слова: искусство, термин, интерпретация, способы, специфика, перевод, исследование, анализ, специальные тексты, осмысление.

Jholdoshova A.A.

undergraduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

Bishkek c.

q.saipova@gmail.com

Saipova G.D.

senior teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

Bishkek c.

q.saipova@gmail.com

Ibraimova G.O.

candidate of Philology, associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

Bishkek c.

gulsara2508@mail.ru

THE SPECIFICS OF THE TRANSLATION OF ART HISTORY TEXTS

Annotation: This article is devoted to the study of the specifics of the translation of art historical texts, in particular, the translation of terms art criticism from English into Russian, as well as identifying the most frequent ways of translating terms. The article provides a comparative analysis of the semantic structure of the terms of the original and their translation. The specifics of informative translation and the factors influencing the translation of terms of an art criticism text are considered. The authors of the article compare various aspects of the essence of the problem of understanding and interpreting terms, such as its meanings, associations and usage examples. In the course of the study, the authors conclude that although research has been conducted on this topic, today they are not enough for the rapidly developing translation studies and understanding of art as a special type of human activity. In special texts, terms play an important role and help to understand the specifics of the translation of terms of an art criticism nature. Thus, this article is of interest to those who are interested in comparative linguistic and cultural studies. It helps to better understand the differences and similarities between terms, and also expands our understanding of the terminological apparatus of modern art, which is actively updated with dozens of new terms previously unknown to society.

Keywords: art, term, interpretation, methods, specifics, translation, research, analysis, special texts, comprehension.

Актуальность исследования обусловлена тем, что, терминологический аппарат современного искусства активно пополняется десятками новых терминов, ранее неизвестных обществу. Понимание особенностей перевода таких терминов делает интерпретацию текстов в целом более адекватной и знакомит людей с достижениями в различных областях культурной жизни.

Методический аппарат исследования традиционен.

1) Оно выполнено, прежде всего, в рамках процедур и приёмов эмпирического метода:

1. Сбор, регистрация, каталогизация, упорядочение и систематизация фактического и теоретического материала;
 2. Классификация фактов в соответствии с задачами и логикой исследования.
- 2) Теоретического исследования: изучение и обобщение информации из источников, теоретический анализ и синтез, абстрагирование, моделирование.

Произведения искусства являются лицом культуры того или иного народа, его духовным богатством. Именно благодаря языку происходит накопление и сохранение информации о культурных ценностях, так как первоочередной функцией языка является функция передачи информации.

Значительную роль в сохранении результатов данной деятельности играет терминологическая система, благодаря которой создается единое информационное пространство. В терминологии находит отражение современная тенденция к интеграции различных областей знания, что можно проследить в заимствовании терминов одной научной сферой у другой.

Несмотря на большое количество работ, посвященных трудностям перевода терминов (Ахмановой О.С., Винокура Г.О., Авербуха К.Я., Реформатского А.А., Петушкова В.П. и др.), в лингвистике можно отыскать недостаточно много исследований перевода конкретно искусствоведческой терминологии, что и определяет актуальность данной темы.

В языке термины существуют не сами по себе, а всегда в составе терминологии, «терминологического поля» [3: 51]. Терминологией называется «совокупность терминов данной области знания, производства, деятельности» [2: 105].

Во многих случаях при переводе искусствоведческих терминов перевод осуществляется с помощью семантического метода. Однако при этом часто оказывается, что оба слова и на языке оригинала, и на языке перевода сами по себе были заимствованы из других языков. Поэтому отсутствие транскрипции и/или транслитерации еще не говорит о том, что термин является исконным для данного языка.

Рассмотрим, например, использования метода конкретизации с термином *dome*.

1) купол, свод

the ~ of a church – купол церкви

the onion ~s of a church – луковичные купола церкви

2) что-л. куполообразное или дугообразное

spray ~ - водяной купол (при подводном взрыве)

~ roof - куполообразная крыша

~ lamp /light/ - плафон (в вагоне и т. п.)

a ~ of a forehead – высокий выпуклый лоб [...] [1].

Английское *dome* [5: 181] произошло от фр. *dome*, которое в свою очередь образовано от греч. *doma* (дом, верхняя часть дома) [6].

Русское слово купол, заимствовано через нем. *Kuppel* или франц. *coupole*, итал. *cupola* – купол от лат. *cup(p)ula* - небольшая бочка [4].

От греч. *doma* в русский язык пришло слово «дом», и наоборот, купол произошел из латыни. В английском при этом параллельно присутствует слово *cupola* с тем же значением.

В данном примере мы рассматриваем метод генерализации с английский термином *turquoise* [5: 17]

1. бирюза

2. бирюзовый цвет [65]. На первый взгляд, эти два термина не имеют ничего общего, однако оба они родом с Востока. Термин *turquoise* образован от старофранц. прилагательного *turqueise* –турецкий в словосочетании *pierre turquoise* –"турецкий камень" [6] . Русский термин «бирюза» от персидского *فیروزه* – *фирузэ* – камень счастья, или персидского *پیروز* — пируз — одерживающий победу [4].

Интересно также образование термина *philistines* [5: 341]

От немецкого *Philister* дословно "враг слова Божьего", *филистимляни*, то есть жители Библейской земли, соседи и враги Израиля [6]. Этому термину, который находится на границе общелитературного языка, соответствует:

Русское профаны, происхождение которое тоже связано с религией.

Профан – от лат. Profanus - «лишённый святости, непосвящённый, непросвещённый; скверный, осквернённый», от profano - «не допущенный в храм», буквально «снаружи храма» [4].

Незаимствованные, исконные для русского языка термины встречаются редко: gable [5: 341] (от старофранц. gable" facade, front, gable" [6]) – тимпан (др.русск. тумпанъ, 1280г. [4]);

amber [5: 349] (из старофранц. Amber [6]) – янтарь (др.русс. ентарь. Засвидетельс. в 1551 [4]).

Рассмотрим несколько примеров терминов, которые находятся на разных местах на шкале «термин – слово общелитературного языка». Так следующие термины широко употребляются в повседневном обращении. Для того, чтобы удостовериться в корректности перевода, будем также приводить перевод ил словаря Ю.Д. Апресяна:

beholder – зритель [5: 7];

Beholder книжн., поэт. зритель, очевидец, наблюдатель [1].

Idol – кумир [5: 18]; idol

1. идол, божество

2. кумир, предмет слепого поклонения [1].

Collection – собрание [5: 25];

Последнее слово имеет много значений, включая использованное в книге:

collection

1. собрание

2. сбор

1) сбор денежных пожертвований (особ. на собраниях или в церкви)

2) денежные пожертвования

3) денежный сбор

4) ком. инкассо

3. коллекция

1) совокупность, набор

2) коллекция новых моделей одежды (одного модельера или одной фирмы для показа заказчикам)

4. скопление; сборище

5. аккумуляция, аккумуляирование

6. pl унив.проф. семестровые экзамены (в Оксфорде и некоторых других университетах)

7. информ. (документальный) фонд [1].

Также можно подтвердить точность следующих переводов:

workshop – мастерская [5: 32];
drawing – рисунок [5: 43];
lamp – светильник [5: 123];
tiles – изразцы [5: 33];
silver – серебряная фольга [5: 88];
ribs – нервюры [5: 81];
screen – ширма [5: 30].

Таким образом, сужение и расширение достаточно мало используются в переводе терминологии искусствоведения. При этом конкретизация встречается гораздо чаще, чем генерализация. Эмфатизация (нейтрализация) метод эмфатизации довольно редко применяется при переводе терминов, ведь их значение должно быть максимально нейтральным. С другой стороны, термины искусствоведения включают также слова общелитературного языка, поэтому в редких случаях данный способ все же возможно встретить.

Рассмотрим примеры эмфатизации, данный этим терминам в словаре:

Craftsman - кустарь [5: 36];

1) ремесленник;

2) искусный мастер [1];

Enthusiasts - дифирамбист [5: 87];

1. энтузиаст; горячий поклонник или приверженец (чего-л.)

2. арх. исступлённый фанатик [1];

sophisticated - рафинированный [5: 100];

1. лишённый простоты, естественности; утончённый, изощрённый

2. искушённый, умудрённый опытом [1].

Все приведенные примеры носят слегка негативный, иронический оттенок значения. В общем, можно сказать, что метод эмфатизации крайне редко применяется при переводе искусствоведческой терминологии.

В результате анализа терминов в данном исследовании было выявлено, что 60 единиц (20%) из них было переведено с помощью семантического перевода. Из чего можно сделать вывод, что семантический перевод – один из основных инструментов при переводе терминологии, при его использовании следует быть внимательными в тех случаях, когда присутствует синонимия или же многозначность термина.

Метод эмфатизации крайне редко применяется при переводе искусствоведческой терминологии (1 примера из 60).

Генерализация и конкретизация также достаточно мало используются в переводе терминологии искусствоведения. При этом сужение встречается гораздо чаще (3 примера из 60), чем генерализация (5 примеров из 60).

Большую роль играют абстрактные термины. Они составляют порядка 70% терминов искусствоведения.

В настоящем исследовании был сделан вывод о том, что выбор способа перевода определяется в каждом конкретном случае индивидуально. Наиболее часто применяется семантический перевод, калькирование, транскрипция и функциональная замена. В специальных словарях также часто применяется описательный перевод.

В заключение, необходимо отметить, что проблемы терминологии еще далеки от своего решения и поэтому продолжают представлять интерес для ученых. Необходимо

создания четкой дефиниции, что есть термин, а что есть слово общелитературного языка, разработать систему, позволяющую отделить одно от другого, или же наоборот разработать доказательства того, что подобное разделение невозможно.

Список литературы

1. Апресян Ю.Д. Новый большой англо-русский словарь [Электронный ресурс] // М.: Русский язык, 1993, т. I—II; М.: Русский язык, 1994, т. III. URL: <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian-Appresyan.htm> (дата обращения: 20.04.2016).
2. Нелюбин Л.Л., Циткина Ф.А. Статистические методы анализа лингвистической реальности//Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. Владивосток, 1987. – с. 91-107.
3. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология/Вопросы терминологии. (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). М., 1961. – 46-54с.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс] // 4-х т.: Пер. с нем. — 4-е изд., стереотип. — М.: Астрель, 2007. URL: <http://vasmer.narod.ru/> (дата обращения: 20.04.2016). Список словарей
5. Fahr-Becker G. Art Nouveau. Франция, 1997 – 425 с.
6. Online etymology dictionary [Электронный ресурс] // URL: <http://www.etymonline.com/> (дата обращения: 6.05.2016).

УДК:80(575.2) (04)

Жумабекова Б.Ж.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

q.saipova@gmail.com

Саипова Г.Дж.

ага окуутучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

филология илимдердин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

q.saipova@gmail.com

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ОНОМАСТИКАЛЫК МЕЙКИНДИК

Аннотация: Бул макала Чыңгыз Айтматовдун көркөм чыгармаларындагы энчилүү ысымдардын баалуулук-маданий сүрөттөлүшүн изилдөөгө арналган. Макалада жазуучунун көркөм дүйнөсүндө энчилүү аттардын семантикалык-функционалдык системасын ишке ашыруунун жолдоруна салыштырмалуу талдоо жүргүзүлөт. Макаланын авторлору

ч.Айтматовдун көркөм чыгармаларында энчилүү аттардын семантикалык түзүлүшүн ишке ашыруунун ар кандай аспектилерин жана жолдорун салыштырышат. Изилдөөнүн жүрүшүндө авторлор энчилүү аттар тексттин элементтери менен өз ара аракеттенип, көркөм чыгарманын толук маалыматтуулугун жана бүтүндүгүн камсыз кылат деген тыянакка келишет.

Демек, бул макала салыштырмалуу тил жана маданият илимдерине кызыккандар үчүн кызыктуу.

Негизги сөздөр: ономастика, маалыматтуулук, энчилүү атоочтор, жолдор, интерпретация, өзгөчөлүк, котормо, изилдөө, талдоо, атайын тексттер.

Жумабекова Б.Ж.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

q.saipova@gmail.com

Саипова Г.Дж.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

кандидат филологических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева

г. Бишкек

q.saipova@gmail.com

ОНОМАСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию ценностно-культурным описаниям имён собственных в художественных произведениях Чынгыза Айтматова. В статье проводится сравнительный анализ способов реализации семантико-функциональной системы имён собственных в художественном мире писателя. Авторы статьи сравнивают различные аспекты и способы реализации семантической структуры имён собственных в художественных произведениях Ч.Айтматова. В ходе исследования авторы приходят к выводу, что имена собственные, взаимодействуя с элементами текста, обеспечивают более полную информативность и целостность художественного произведения.

Таким образом, данная статья представляет интерес для тех, кто интересуется сравнительным языкознанием и культурологией.

Ключевые слова: ономастика, информативность, имена собственные, способы, интерпретация, специфика, перевод, исследование, анализ, специальные тексты.

Zhumabekova B.ZH.

undergraduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabyev

Bishkek c.
q.saipova@gmail.com

Saipova G.D.

senior teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

q.saipova@gmail.com

Ibraimova G.O.

candidate of Philology, associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

q.saipova@gmail.com

ONOMASTIC SPACE IN THE WORKS OF ART BY CHINGIZ AITMATOV

Annotation: This article is devoted to the study of value-cultural descriptions of proper names in the works of art by Chyngyz Aitmatov. The article provides a comparative analysis of the ways of implementing the semantic and functional system of proper names in the writer's artistic world. The authors of the article compare various aspects and ways of implementing the semantic structure of proper names in the works of art by Ch.Aitmatova. In the course of the study, the authors conclude that proper names, interacting with the elements of the text, provide a more complete information content and integrity of the work of art.

Thus, this article is of interest to those who are interested in comparative linguistics and cultural studies.

Keywords: onomastics, informativeness, proper names, methods, interpretation, specificity, translation, research, analysis, special texts.

Актуальность исследования обусловлена тем, что Чынгыз Айтматов по-прежнему является самым читаемым писателем. Выдающийся писатель современности оставил огромное литературное наследие. Его сочинения переведены на многие языки мира, изданы и продолжают издаваться большими тиражами.

Темы, которые он затрагивал в своих литературных произведениях, до сих пор остаются актуальными для читателей нашего времени. По произведениям Чынгыза Айтматова активно ставятся театральные постановки, экранизируются его романы и повести, снимаются документальные фильмы о жизни писателя. Академия имени Айтматова находится в Лондоне, где с 2011 года учреждена Международная премия имени Чынгыза Айтматова, которая присуждается ежегодно за популяризацию и изучение наследия писателя и культур народов Центральной Азии. Таким образом, тема изучения переводов художественных произведений Чынгыза Айтматова остается актуальной и в наше время [7: 165].

В данной статье мы рассмотрим ценностно-культурное описание имён собственных, мы постараемся проанализировать способы реализации семантико-функциональной системы имён собственных в художественном мире мыслителя. Кроме того, мы выделим некоторые последствия этих результатов для межкультурной коммуникации и понимания.

Методический аппарат исследования традиционен.

- 1) Оно выполнено, прежде всего, в рамках процедур и приёмов эмпирического метода:
3. Сбор, регистрация, каталогизация, упорядочение и систематизация фактического и теоретического материала;
4. Классификация фактов в соответствии с задачами и логикой исследования.
- 2) Теоретического исследования: изучение и обобщение информации из источников, теоретический анализ и синтез, абстрагирование, моделирование.

По своему предназначению имена собственные являются неотъемлемым компонентом семантико-стилистической системы словоупотребления писателя. Они органично вливаются в систему языковых средств художественного текста, участвуют в создании образности текста и являются показателем идиолекта языковой личности.

Роль имён собственных в художественных текстах велика и многопланова. Находясь в постоянной динамике, они служат основой построения и средством раскрытия образа-персонажа. Имена собственные, взаимодействуя с элементами текста, обеспечивают более полную информативность и целостность художественного произведения [6: 77].

В текстах Айтматова имена собственные представлены во всем функциональном многообразии и составляют яркую и характерную особенность языкового самовыражения, являясь зеркальным отражением мастерства писателя [5:95]. Семантико-функциональная классификация имён собственных в текстах Ч. Айтматова позволила выделить следующие классы: *библионимы, дигнитонимы, дримонимы, зоонимы, идеонимы, этнонимы и многие другие.*

Философская направленность языкового сознания даёт возможность Ч. Айтматову использовать ономастическое пространство не только разных культур, но и разных исторических эпох. Особое место в его творчестве занимают библейские, мифологические и исторические имена.

*«Над головой **Чингисхана** всю дорогу, заслоняя его от солнца, плыло облако. Куда он – туда и облако. Белая тучка величиной с большую юрту следовала за ним, точно живое существо. И никому невдомек было – мало ли тучек в вышине, – что то есть знамение – так являло **Небо** свое благословение **Повелителю миров**. Однако сам он, **Чингисхан**, зная об этом, исподволь наблюдал за тем облаком и все больше убеждался, что это действительно знак воли **Неба-Тенгри**» [2: 231].*

*"A cloud floated over **Genghis Khan's** head all the way, shielding him from the sun. Wherever he goes, the cloud goes. A white cloud the size of a large yurt followed him like a living creature. And no one knew – there were clouds in the sky – that there was a sign – so the **Sky** showed its blessing to the **Lord of the Worlds**. However, **Genghis Khan** himself, knowing about this, surreptitiously watched that cloud and became more and more convinced that it really was a sign of the will of **Heaven-Tengri**" [2:23]).*

*– Да, **Толганай**, долго вы ждали **Джайнака**. – Долго, **мать-земля**. Кукуруза поспела не один раз, а два, три раза поспела, а **Джайнак** наш так и не вернулся. И никаких известий о нём не объявилось. Ты же помнишь, сколько раз я приходила к тебе со слезами, горем своим делилась...*

*Yes, **Tolganai**, you have been waiting for **Jainak** for a long time. – Long time, **Mother Earth**. The corn ripened not once, but two, three times, and our **Jainak** never returned. And no news of him has been announced. You remember how many times I came to you with tears, shared my grief... [7:145]*

*«Первым был славный витязь **Султанмурат**. Пусть не самый старший, но шестнадцатый год уже пошёл. За ум и за храбрость командиром назначен был он, сын **Бекбая, Султанмурат**. А отец его, самый лучший из всех отцов, был в то время в походе далеко, на большой войне. Своего боевого коня **Чабдара** он оставил ему, **Султанмурату**...
"The first was the glorious knight **Sultanmurat**. Maybe not the oldest, but the sixteenth year has already begun. For his intelligence and bravery, he, the son of **Bekbai, Sultanmurat**, was appointed commander. And his father, the best of all fathers, was at that time on a distant campaign, in a great war. He left his warhorse **Chabdar** to him, **Sultanmurat**...[2:139]*

Герои Ч. Айтматова принадлежат к разным культурам, эпохам, территориям, в связи с чем ономастическое пространство его художественного мира наполнено национальными, интернациональными, прецедентными именами, дигнитонимами и зоонимами, подтверждая этнолингвистический подход к описанию этих уникальных единиц языка.

Именно эти единицы языка несут на себе основную нагрузку прагматической информации, реализуя авторское мировидение в идейной направленности художественного мира Ч. Айтматова. Прецедентные имена, дигнитонимы и зоонимы представляют ценностно-культурное пространство и определяют идиолект Ч. Айтматова.

Прецедентное имя в художественном тексте может обозначать определённый признак, черту характера или внешности, а иногда и всё вместе. Распознать, что хотел подчеркнуть писатель тем или иным прецедентным именем, можно только учитывая ситуацию и контекст. Рассмотрим пример из художественного текста Ч. Айтматова «Первый учитель»:

«Потом он показал на портрет русского человека, прикрепленный к стене. – Это Ленин! – сказал он.

Судя по всему, у Дюйшена давно хранился этот портрет, отпечатанный на простой, плакатной бумаге, - он потерялся на сгибах, края его обтрепались. Но, кроме этого портрета, больше ничего в школьных четырех стенах не было»[4:53].

"Then he pointed to a portrait of a Russian man attached to the wall. – It's Lenin! – He said.

Apparently, Duishen had this portrait printed on simple poster paper for a long time - it was rubbed at the folds, its edges were frayed. But apart from this portrait, there was nothing else in the school's four walls."[4:53].

Особое место в антропонимической системе Ч. Айтматова занимают дигнитонимы (прозвища), которые выполняют яркую эстетическую, эмотивную и образную нагрузку художественного текста.

Прозвища как вид фольклора, как одна из жанровых разновидностей народного красноречия связывают прежде всего с характеристиками, пословичными выражениями и поговорками.

В Кыргызстане первая и значительная попытка собрать воедино и описать прозвища, встречающиеся в эпосе «Манас», была предпринята автором данного исследования в «Словаре имён собственных эпоса «Манас» [7: 273].

Работа современного кыргызского лексикографа представляет большой интерес за пределами локальной цели. Впервые на русском языке составлен свод имён собственных, насчитывающий около двух тысяч лексических единиц, часть которых повторяется в тексте объёмом в 50583 стихотворные строки сотни раз. В словаре зафиксированы следующие

дигнитонимы: *Азизкан, Айкожо, Каткалан, Кутман, Манжыбек, Серек, Сыргак, Сыргыл, Тазбаймат, Ырчыуул.*

На конкретных примерах проследим, в какой мере зафиксированные в общественном сознании прозвища отражают впечатления субъекта о познаваемых вещах в рамках жизнедеятельности индивида.

«И получалось, что старик, приехавший со своим внуком издалека, оказывался в роли подручного джигита-самоварицика. Кто другой на месте Момуна лопнул бы от оскорбления. А Момуну хоть бы что! И никто не удивлялся, что старый Расторопный Момун прислуживает гостям – на то он и есть всю жизнь расторопный Момун».

"And it turned out that the old man, who came with his grandson from afar, turned out to be an assistant to a samovar-maker. Anyone else in Momun's place would have burst from the insult. And Momun would at least care! And no one was surprised that the old Efficient Momun was serving the guests – that's why he has been a smart Momun all his life." [1:55]

Мырзакул-ырчи дано ему за умение вступать в спор по любому вопросу. В этом прозвище усматривается элемент насмешки над слабостями человека при любви к нему. Чолок-Мырзакул – однорукий Мырзакул.

Myrzakul-yrchi was given to him for his ability to enter into an argument on any issue. This nickname is seen as an element of mockery of a person's weaknesses in love with him. Cholok-Myrzakul is a one-armed Myrzakul. [2: 55]

«На то мы, бугинцы, и в родстве от самой прародительницы нашей – Рогатой матери-оленихи. А она, пречудная мать-олениха, завецала нам дружбу и в жизни, и в памяти...» [3: 186].

-"That's why we Buginians are related to our ancestor, the Horned Mother Deer. And she, the precious mother deer, bequeathed friendship to us both in life and in memory..." [3:186].

Чынгыз Айтматов по своей природе – философ. Эта особенность ярко проявляется в произведениях, где он поднимает наиболее важные вопросы, над решением которых бьются политики, философы, историки, литераторы, искусствоведы, кинорежиссеры и лингвисты. К решению любой проблемы он подходит диалектически, пытается сохранить всё лучшее, что доступно современной цивилизации, но не скрывает присущих ей противоречий. Вся культура произведений Ч. Айтматова формируется на базе природы, жизнь героев строится в унисон природному ритму.

В данном исследовании мы впервые попытаемся проследить зоономический мир в художественном сознании писателя и понять необходимость его присутствия в художественном воображении индивида. Ясно одно, что зоономическое пространство художественных произведений Ч. Айтматова определяется законами жанра и художественным методом писателя, сочетающим в себе знания истории, культуры и творческого воображения.

«Акбара и Ташчайнар были пришлыми в этих краях. Для опытного глаза даже внешне они различались от их местных собратьев. Первое – отвороты меха на шее, плотно обрамлявшие плечи наподобие пышной серебристо-серой мантши от подгрудка до холки, у пришельцев были светлые, характерные для степных волков. Да и ростом акджалы, то бишь сивогривые, превышали обычных волков. Волчица прозывалась среди здешних чабанов Акдалы, иначе говоря, Белохолка, но вскоре по законам трансформации языка она превратилась в Акбары, а потом в Акбару – Великую, и между тем никому невдомек было, что в этом был знак провидения» [2:11]

*"Akbara and Tashchaynar were strangers in these parts. To the experienced eye, even outwardly they differed from their local counterparts. The first was the flaps of fur on the neck, tightly framing the shoulders like a lush silver–gray mantle from the underbelly to the withers, the aliens had light, characteristic of steppe wolves. And the **akjals**, that is, the grey-maned ones, were taller than ordinary wolves. The she–wolf was called **Akdala** among the local shepherds, in other words, the **White-haired One**, but soon, according to the laws of language transformation, she turned into **Akbara**, and then into **Akbara the Great**, and meanwhile no one knew that this was a sign of providence" [2:11]*

*«Это, прежде всего, **Рогатая мать-олениха** или **Рогатая олениха**, которая по легенде, что рассказал своему внуку дед Момун, является праmaterью всего киргизского народа»*

*"This is, first of all, **the Horned Mother Deer** or the **Horned Doe**, who, according to legend, as grandfather Momun told his grandson, is the foremother of the entire Kyrgyz people"[1:155]*

*«Вырос **Бугубай**, взял красавицу из племени кипчаков, и стал умножаться род **Бугу – род Рогатой матери-оленихи**. Стал большим и сильным род **бугинцев** на Иссык-Куле. Читили **Рогатую мать-олениху бугинцы** как **святиню**. А в лесах иссык-кульских бродили тогда белые рогатые маралы, красоте которых завидовали звезды в небе. То были дети **Рогатой матери-оленихи**. Никто их не трогал, никто в обиду не давал. При виде марала бугинец сходил с седла, уступая дорогу».*

*"**Bugubai** grew up, took a beautiful woman from the Kipchak tribe, and the **Bugu clan** began to multiply – **the genus of the Horned Mother Deer**. The **Bugin clan** in Issyk-Kul has become large and strong. **Buginians** revered **the Horned mother deer** as a shrine. And in the forests of Issyk-Kul, white horned deer roamed then, the beauty of which was envied by the stars in the sky. They were the children of **the Horned Mother Deer**. No one touched them, no one gave offense. At the sight of the maral, the **Buginian** got off the saddle, giving way." [3:175]*

Культура произведений Ч. Айтматова формируются на основе природы, жизнь персонажей строится в унисон с природным ритмом. Зоономический мир Ч. Айтматов удивительно богат – это собаки и волки, олени и лошади, киты и тюлени, куницы и леопарды, это и мифическая Серая коза, и Рогатая Мать-олениха, и Женщина-рыба, и иноходец Гульсары, и одинокий Джабар. Зоономическое пространство художественных произведений Ч. Айтматова определяется законами жанра и художественным методом писателя, сочетающим знание истории, культуры и творческое воображение. В текстах Айтматова зоонимы представляют собой целый мир закодированных знаков, которые несут культурную информацию всего текста. Любое прозвище животного в тексте включено в систему мировоззрения автора, отражает его духовные ценности и взгляд на мир. Через них Айтматов осмысливает и выражает важнейшие для него категории бытия. Обращение Айтматова к миру природы не случайно. Его философские размышления о предназначении человека в природе не совпадают с поступками его персонажей. Благодаря сюжетному параллелизму антропонимы и зоонимы вторгаются в художественный мир добра и зла, который в унисон с природой и мировоззрением автора очень четко различает, где заканчивается *добро* и начинается *зло*. И здесь необходимо заострить внимание на том, что зоонимы помогли гл. Айтматову предстоит определить не только предназначение каждого животного, но и обозначить их понятиями "*добро*" и "*зло*" в художественном мире произведений.

Список литературы

1. Айтматов Ч. Белый пароход. М.: Издательство «Э», 2017.
2. Айтматов Ч. Роман, повести. Л.: Лениздат, 1982.
3. Aitmatov Ch. The White Ship/ Translated by Mirra Ginsburg. New York: Crown Publishers, Inc, 1972. Научная литература:
4. Акматалиев А.А. Чингиз Айтматов: Человек и Вселенная. Бишкек: Илим, 2013.
5. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. М.: «Международные отношения», 1975. С. 95.
6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.:Международные отношения ,1980.
7. Гачев Г.Д. Чингиз Айтматов в свете мировой культуры. Фрунзе: Адабият, 1989.

УДК: 373

Жумадилова Б.М.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Белекова А.М.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

[E-mail: Belekova283@mail.com](mailto:Belekova283@mail.com)

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООДО ЖАНА ӨНҮКТҮҮРҮДӨ ОЮНДУН РОЛУ

***Аннотация:** Заманбап дүйнөдө оюн мектепке чейинки балдарды тарбиялоодо жана өнүктүрүүдө чоң роль ойнойт. Оюн – көңүл ачуунун жана убакыт өткөрүүнүн гана жолу эмес, ошондой эле балдардын когнитивдик, социалдык жана физикалык жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн күчтүү куралы. Оюн аркылуу балдар курчап турган дүйнө менен өз ара аракеттенүүгө үйрөнүшөт, алардын фантазиясын, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүшөт, ошондой эле кыймылдардын координациясын жакшыртышат. Оюн балдарга жаңы билимдерди жана көндүмдөрдү алууга жардам берет, ошондой эле көйгөйлөрдү чечүүгө жана кыйынчылыктар менен күрөшүүгө үйрөнөт. Ал эмоционалдык туруктуулуктун, өзүн-өзү жөнгө салуунун жана туруктуулуктун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ойногон балдар коомго жакшы ыңгайлашып, башка балдар жана чоңдор менен оңой тил табышат. Ошентип, оюн балалыктын ажырагыс бөлүгү жана балдарды тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн маанилүү элементи болуп саналат. Ата-энелер жана мугалимдер балдардын оюн активдүүлүгүн колдоого жана стимулдаштырууга, чыгармачылыкка жана өзүн көрсөтүүгө шарттарды түзүүгө тийиш. Анткени, оюн аркылуу балдар бактылуу, өзүнө ишенген жана гармониялуу өнүккөн инсан болуп чыга алышат.*

***Негизги сөздөр:** оюн ишмердүүлүгү, кызматташтык, тарбия, билим берүү, чыгармачылык активдүүлүк, кабыл алуу жөндөмү.*

Жумадилова Б.М.

магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
Белекова А.М.
магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
[E-mail: Belekova283@mail.com](mailto:Belekova283@mail.com)

РОЛЬ ИГРЫ В ВОСПИТАНИИ И РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

***Аннотация:** В современном мире игра играет огромную роль в воспитании и развитии детей дошкольного возраста. Игра - это не только способ развлечения и проведения времени, но и мощный инструмент развития когнитивных, социальных и физических навыков у детей. Через игру дети учатся взаимодействовать с окружающим миром, развивают свою фантазию, творческое мышление, а также улучшают координацию движений. Игра помогает детям осваивать новые знания и умения, а также учиться решать проблемы и справляться с трудностями. Она способствует развитию эмоциональной стабильности, саморегуляции и усидчивости. Играющие дети лучше адаптируются в социуме, с легкостью находят общий язык с другими детьми и взрослыми. Таким образом, игра является неотъемлемой частью детства и важным элементом воспитания и развития детей. Родители и педагоги должны поддерживать и стимулировать игровую активность у детей, создавая условия для творчества и самовыражения. Ведь именно через игру дети могут стать счастливыми, уверенными в себе и гармонично развивающимися личностями.*

***Ключевые слова:** игровая деятельность, сотрудничество, воспитание, обучение, творчество, восприимчивость.*

Jumadilova B.M.
undergraduate student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.
Belekova A.M.
undergraduate
student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.
[E-mail: Belekova283@mail.com](mailto:Belekova283@mail.com)

THE ROLE OF PLAY IN THE EDUCATION AND DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

***Abstract:** In the modern world, play plays a huge role in the education and development of preschool children. Play is not only a way of entertainment and passing time, but also a powerful tool for developing cognitive, social and physical skills in children. Through play, children learn to*

interact with the world around them, develop their imagination, creative thinking, and also improve coordination of movements. Play helps children acquire new knowledge and skills, as well as learn to solve problems and cope with difficulties. It promotes the development of emotional stability, self-regulation and perseverance. Children who play adapt better in society and easily find a common language with other children and adults. Thus, play is an integral part of childhood and an important element in the upbringing and development of children. Parents and teachers should support and stimulate play activity in children, creating conditions for creativity and self-expression. After all, it is through play that children can become happy, self-confident and harmoniously developing individuals.

Key words: *play activity, cooperation, education, training, creativity, receptivity.*

Киришүү: Мектепке чейинки балдардын негизги иш-аракети оюн болуп саналат, анын жүрүшүндө баланын рухий жана физикалык күчтөрү: анын көңүл буруусу, эс тутуму, фантазиясы, тартиптүүлүгү, эпчилдиги ж. б. Оюнсuz толук психикалык өнүгүү болбойт. Мектепке чейинки баланын жашоосунда оюн ишмердүүлүгүнүн зор маанисине карабастан, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде оюнду уюштуруу жакшыртууну талап кылат. Муну мугалимдердин мектепке чейинки балдардын ар тараптуу өнүгүүсүндөгү ролун баалабаганы менен түшүндүрүүгө болот. Көптөгөн бала бакчаларда баланын индивидуалдык өзгөчөлүктөрү менен балдардын уюшулган оюнунун ортосундагы тең салмактуулукка жетишсиз көңүл бурулат, бул тиешелүү оюн чөйрөсү түзүлбөгөндүгүн айгинелейт. Бул кемчиликтерди четтетүү үчүн мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде оюн-зоок иштерин тийиштүү уюштуруу жөнүндө камкордук көрүү зарыл. Белгилүү бир иш катары оюн бир тектүү эмес экенин эстен чыгарбоо керек, оюндун ар бир түрү баланын өнүгүүсүндө өзүнүн функциясын аткарат. Оюн, күзгү сыяктуу, баланын тышкы дүйнөсүн, ага болгон мамилесин, башкача айтканда, баланын ички дүйнөсүн түшүнүү сүрөтүн чагылдырат. Бул аны жана өзүн өзгөртүү үчүн чөйрө менен өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүгүн ачып берет. Эрте мектепке чейинки курак - адамдын андан аркы өнүгүүсүн чечкиндүү түрдө аныктоочу этап. Л.И. Божович, г. М. Бреслав, К. Буйлер, Л. С. Выготский, А. В. Запорожец, г. Кравцов, А. Н. Леонтьев, М. И. Лисина, Ж. Пиаже, С. Л. Рубинштейн, Д. Б. Элкони́н бул мезгил инсан төрөлүп, баланын алгачкы чыгармачылык күчтөрү ачылып, өз алдынчалуулук жана индивидуалдуулуктун негиздери түптөлгөн мезгил экендигин баса белгилешкен. Адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүү оюн ишмердүүлүгүндө тең курактагылар менен түз баарлашуу аркылуу ишке ашат. Бала өзүнүн билбегендерин үйрөнүүгө аны өнүктүрүүгө жана андан аркы иш-аракеттерге даярдык көрүүгө умтулат. Балдардын окуу процессине оюндарды кошуу анын ийгилигин жогорулатат, анткени оюн материалды натыйжалуу өздөштүрүүсүнө өбөлгө түзүүчү оң эмоционалдык фон түзөт; баланын коммуникативдик активдүүлүгүнө түздөн-түз таасирин тийгизет; баланын эркин болушуна өбөлгө түзөт, жеке өзгөчөлүктөрүн ачууга түрткү берет.

Баланы тарбиялоо үй- бүлөөдөн башталат жана мектепке чейинки билим берүү уюмдарында улантылат. Балдарды өнүктүрүүдө жана тарбиялоодо оюндун ролу чоң, ал мектепке чейинки куракта жетектөөчү ишмердүүлүк болуп саналат. Швецариялык психолог жана философ Жан Пиаже “Оюн өзүнүн табияты боюнча табигый балага таандык активдүүлүк, анын алкагында ал дүйнөнү тааныйт”-деп айткан. Бала үчүн оюн өзүн жана дүйнө таануунун жолу. Бала оюндун натыйжасында табигый жол менен акыл-эс жагынан да, эмоционалдык жактан да, физикалык жактан да өнүгөт. Оюндун жардамы менен алган

бардык тарбия анын андан аркы жашоосунда өмүр бою өздөштүрүлүп калат. Эгер балдар оюнчуктардан ажыраган болсо же оюндан чектелсе, алардын ой-жүгүртүүсү жай өнүгөт. Оюнчуктар жана оюндар элестетүү, ой жүгүртүү, үн чыгарып сүйлөөнү өнүктүрүүдө жардам берет. Советтик педагог В.А. Сухомлинский: оюн- бул баланын жан дүйнөсүнө курчап турган чөйрө жөнүндөгү түшүнүктөрдүн, элестетүүлөрдүн жандуу агымы кирип турган чон жарык терезе деп айткан. Мектепке чейинки балалык баланы инсан катары калыптандырууда кыска жана негизги мезгил. Бул жылдарда курчап турган дүйнө жөнүндөгү алгачкы билимдерин ала алат, балада адамдарга, эмгекке болгон белгилүү мамиле калыптана баштайт, туура жүрүм-турум көндүмдөрү жана жөндөмү иштелип чыгат, мүнөзү калыптанат. Оюндун тарбиялык мааниси тарбиячынын кесиптик чеберчилигинен, балдардын психологиясын билүүсүнөн, балдардын жаш жана жекече өзгөчөлүктөрүн билүүсүнөн, балдардын бири-бирине болгон мамилесине туура методикалык жетекчилик кылуусунан, кандай гана оюн болбосун так уюштуруусунан жана өткөрүүсүнөн көз каранды болот. Оюн процессинде баланын ички дүйнөсү жана физикалык жактан өнүгүшү, анын көңүл буруусу, эске тутуусу, элестетүүсү, тапкычтыгы, тартиби, шамдагайлыгы өнүгөт, кыйынчылыктарды жеңүүгө үйрөнүшөт. Балдар бакчаларында балдарды өнүктүрүүдө жана тарбиялоодо оюн негизги каражат катары пайдаланылат. Баланын алгачкы бакчага келген күнүнөн баштап баланын жаңы шартка көнүгүп кетүүсүндө оюндун мааниси зор. Окумуштуулардын көптөгөн изилдөөсү көрсөткөндөй жаңы келген бала жаңы шартка көнүп кетүүдө стреске кабылат, себеби анын өсүүсүнүн социалдык чөйрөсү өнүгөт. Дайыма апасы, бир туугандары, жакын адамдары жанында, үй атмосферасына көнүп калган. Эгерде ушул стреске кабылуучу факторлорду азайтуу үчүн шарт түзбөсөк анын кесепетинен баланын эмоционалдык бузулушу же психофизикалык өнүгүүсүндө артта калуу болушу мүмкүн. Баланын жаңы шартка адаптациялык мезгили жеңилерээк өтүшүнүн маанилүү шарттарынын бири бул жакшы уюшулган оюндар болуп эсептелет. Ушул максатты ишке ашыруу үчүн балдардын оюн ишмердүүлүгүн уюштурууда төмөнкүлөргө көңүл буруу керек.

-Баардык балдарды оюнга камтуу, мында ар бир бала өзүнө көңүл буруудан четте калбагандыгын сезет.

-Өтө узакка созулбаган оюндарды уюштуруу.

Тажрыйбалар көрсөткөндөй балада айрыкча эрте менен ата-энесинен ажыраган мезгилде коркуу пайда болот. Бул жагдайдан чыгуу үчүн кабыл алууда театралдык оюндарды колдонсо болот. Мисалы: Балдарды күндөокуган жомокторундагы каарман тосуп алат. Анын атынан бала менен баарлашып эмоционалдык тосмодон өтүүсүнө жардамдашса болот. Ошондой эле чогуу ойноого манжа оюндары, кыймылдуу оюндарды уюштуруу зарыл. Бул оюндар балдарды өздөрүнө тез тартат, ыйлап жаткан бала да балдарга кошулуп чогуу кол чаап, буттарын токулдатып, оң эмоционалдык көңүлү түзүлөт. Мисалы: “Күн” деген оюнду уюштурса болот. Бул оюнда балдар башкалардан психологиялык колдоо алууга, өздөрүн сүйүктүү, керектүү, ийгиликтүү сезүүгө жетишет. Оюнду минтип баштаса болот:

-Карагылачы, биздин Максат муздап калыптыр, келгиле “Күн” деген оюнду онду ойноп Максатты чогуу жылытабыз. Балдар тегерек турушат, ортодо аталган бала турат. Ар бир бала бирден түстүүкарандаш алып, муздаган балага бирден “жылуу” (мен сени жакшы көрөм) сөз айтып колуна берет. Бала рахмат айтып, ар бир баланы тиктөөсүнө жетишүү керек.

Оюндун функциясы.

Оюн мектепке чейинки балалыктын ар кандай жактарын козгойт. Оюндун негизги функцияларын бөлүп караса болот, алар балдардын өнүгүүсүнө тийгизген таасири жана мааниси канчалык зор экендигин түшүнүүгө жардам берет.

Окутуучу функция. Оюн тарбиянын жана окутуунун айкын милдеттерин чечүүгө мүмкүнчүлүк берет, алар белгилүү программалык материалды жана ойноочулар аны көздөгөн эрежени өздөштүрүүгө багытталган.

Кызыктыруучу функция. Оюн эмоционалдык оң тонусту жогорулатууга түрткү болот кыймыл активдүүлүгүн өнүктүрүүгө, баланы күтүлбөгөн жана ачык сезимдер менен байытат, чоң адамдар жана бала, бала менен баланын ортосундагы эмоционалдык карым катнашты куруу үчүн жагымдуу шарт түзөт.

Коммуникативдүү функция. Оюн балада курдаштары менен билимдерди, билгичтиктери менен бөлүшүү, алар менен сүйлөшүү жана достук карым катнаш түзүү керектөөсүн өнүктүрөт.

Өнүктүрүүчү функция. Оюн балдардын тубаса жөндөмдүүлүгүн ачууга жана өнүктүрүүгө түрткү болот.

Релаксациялык функция. Балдардын эмоционалдык жана дене күчүн кайра калыбына келтирүүдөн турат.

Психологиялык функция. Оюн баланын өздүк керектөөсүн канааттандырууга өзүн реализациялоого, фантазиясынын ачылышына түрткү болот.

Тарбиялык функция. Оюн тарбиячыга балдардын жекече жөндөмдүүлүгүн, өзгөчөлүгүн ачууга, мүнөзүндөгү каалабаган жактарын түздөөгө жардам берет.

Оюн көп кырдуу түшүнүк. Ал сабакты жана эс алууну, көнүл ачууну жана тамашаны, күлкүнү жана сооротууну, тең тайлашууну жана көнүгүүнү билдирет. Ар түрдүү оюндардын түрлөрү аркылуу бала негизги билимди, өзүн-өзү алып жүрүүнүн башка формаларын жана адеп ахлактык ченемдерин алат.

Дал оюн балага өзүнүн “мен” дегенин пайда кылууга жардам берет, анын өзүн-өзү реализациялоосуна жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө түрткү берет, баарлашуу жана көйгөйлөрдү чечүү тажрыйбасын өркүндөтүүгө, социалдык тажрыйбага ээ болууга мүмкүнчүлүк берет. Оюн аркылуу балдар көйгөйлөрдү чечүүгө чырсыз макулдашат, башкалардын ойлорун сыйлоого, коллективде өзүнө ишенүүгө мүмкүнчүлүк берген стандарттык эмес чечимдерди табууга үйрөнүшөт.

Оюн-жашоонун күзгүсү. Балдарда жакшы сезимдерди пайда кылуучу жана жакшы иш аракеттерди жасоочу оюндарды уюштурууга жардамдашууга тарбиячыга жогорку деңгээлде чыгармачылык керек. Оюн-бул балдардын акылын өстүрүүдө эң негизги каражат болот. Балдар бакчасындагы кызыктуу оюндар балдарда көңүлдүү жана куунак маанай жаратат, алдардын жашоосундагы керектөөсүн толук канааттандырат. Бала кызыктуу оюндан ажыраса жакшы шартта жашаса да, жакшы тамактанса да баары бир начар өнүгөт жана көңүлү суз болот. Н.К.Крупская биринчи жолу педагогикада оюндун эмгек менен байланышы жөнүндөгү суроону койгон. Анын ою боюнча оюн балдарды эмгекке даярдайт. А.С.Макаренко бул ойду өнүктүргөн. Ал “Жакшы оюн-жакшы эмгекке окшош, аларды ойдун күчү, жумушчу аракет, чыгармачыл сүйүнүч, жоопкерчилик сезим бириктирет” Оюн баланын мектеп жашына чейинки айланасындагы дүйнө менен өз ара аракеттенүүсүнүн таанышуусунун негизги жана маанилүү ыкмасы болуп саналат. Ошентип оюн аркылуу бала жаңы жөндөмдөрдү тааныйт жана өздөштүрөт. Айрыкча өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү болгон, тиги же бул тармакта өнүгүүсү жай балдар үчүн аларды оюнга

аралаштыруу абдан маанилүү. Балдардын оюнун өнүктүрүүдө ата-энелер эң жакшы абалда жайгашышкан. Бирок ата-энелер баланын бул маанилүү иш-чара аспектисине жетиштүү көңүл бурушпайт. Ошондой эле алар өздөрүн ишенимсиз сезген учурлар дагы кездешет. Өздөрүнүн балдарынын муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн так эмес баалагандыктарына байланыштуу кээде ийгиликсиз болушуп, өздөрүнүн баланы оюн аркылуу өнүктүрүү ыкмаларын азайтып алышат. Бул учурда оюн –көптөгөн жөндөмдөрдү жана көндүмдөрдү өздөштүрүүнүн мыкты каражаты. Балдар оюну өзүнөн өзү эле балдар тарабынан башталат, ал өзү качан жана эмне оюн ойной турганын чечет. Жумуштан же сабактардан айырмаланып, оюн бул аягындагы натыйжа же кандайдыр бир сыйлык үчүн эмес, оюндун өзү үчүн жүргүзүлөт. Оюндун жүрүүсү анын өзүнүн утушу болуп эсептелет. Оюнда бала көбүнчө чектөөлөрдөн эркин, ал ийгиликсиз болуу риски болбогондуктан ар кандай тажрыйбаларды жүргүзө алат. Анткени ал өзүнүн эрежелерин өзү жаратат. Бала үчүн оюндун өзү кызык болуп, анын пайдалуулугу анча көңүлгө алынбайт. Бирок, бул эски жөндөмдөрүн кайталоодо да, жаңы жөндөмдөрдү өздөштүрүүдө дагы өтө маанилүү. Мышыктын баласы топ менен ойноодо, кыймылдаган объектке тезинен жооп кайтарууну үйрөнөт. Бул жөндөм ал үчүн кийинчерээк тамак табуусу үчүн чоң роль ойношу мүмкүн. Ошого окшош эле бала топту дубалга ыргытып, кайра тосуп ойноо учурунда өзүнүн көрүү жана моторикалык-кыймыл реакцияларын өнүктүрөт. Бул ага кийинчерээк, мисалы кийинүү же тамактанууну үйрөнүүдө керек болот. Бала ойноп жаткан акыбыда төрөлбөйт. Бул жөндөм биринчиден апасынын жардамы менен акырындап өнүгөт. Ата-эне мээрим жана алар камсыздаган коопсуздук балага өзүнүн оюнчуктарын изилдөө мүмкүнчүлүгүн берет. Мындан тышкары, ата-энелер гана – балага кандай ойноо керектиги тууралуу алгачкы идеяларды бере алышат. Оюн бардык балдардын дени сак өнүгүүсүндө маанилүү. Бирок айрыкча – өзгөчөлүктөрү менен же өнүгүүсүндө кыйынчылыктар болгон балдар үчүн өтө маанилүү. Негизинен балдар өздөрү менен өздөрү ойной башташат, бул өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү болгон балдар үчүн ар дайым туура болбошу мүмкүн. Кээде мындай балдарга көп убакыт бою жатуу же кыймылсыз отуруу жагат (бул аларга ыңгайлуудай сезилет). Башкалары болсо бир нерсе менен ойноону үйрөнүү үчүн жетиштүү убакыт бөлбөстөн, танаписиз кыймылда болушат. Мындай балдардын ата-энелерине балдар оюнуна жөндөмдөштүрүүгө, балдар оюнуна тартуу үчүн алардын болгон өнөрү жана таланттары керек болот. Оюндарда кийинки окутуунун негизи жаткандыктан, ата-энелер мындай нерселерди кылуусу зор мааниге ээ. Бул бала жигердүүрөөк болуп, азыраак пассивдүү болгонунан, өзү үчүн эмне кылгысы келгенин аныктай баштаары мүмкүн. Оюн анын кызыкчылыгын кеңейтет жана башкача айтканда анын акыл-эсин өстүрөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Абрамян, Л. А., Антонова, Т. В., Артемова, Л. В. Игра дошкольника [Текст] / Л. А. Абрамян, Т. В. Антонова, Л. В. Артемова – М. : Просвещение, 1989. – 286 с.
2. Баранова, М. Л. Справочник руководителя дошкольного образовательного учреждения. Организация психолого-педагогической помощи детям раннего возраста [Текст] / М. Л. Баранова. - Ростов н/Д.: Феникс, 2005, - 375 с.
3. Богуславская, З. М. Смирнова Е. О. Развивающие игры для детей младшего дошкольного возраста [Текст] / З. М. Богуславская, Е. О. Смирнова. - М. : Просвещение, 1991. – 258 с.
4. Божович, Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. - М. : Просвещение, 1968. - 421 с.

5. Выготский, Л. С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка [Текст] / Л. С. Выготский - М. : Новая школа, 1996. - 528с.
6. Галигузова, Л. Н. Развитие игровой деятельности. Игры и занятия с детьми 1–3 лет. [Текст] / Л. Н. Галигузова. – М. : Мозаика-Синтез, 2008,

УДК: 29

Жуманов Т.И.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

tolkunbek2109@gmail.com

АЗЫРКЫ САЛТТУУ ЭМЕС ДИНДЕРДИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ: КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА

Аннотация: Бул макалада салттуу эмес диндердин өзгөчөлүктөрү, ошондой эле Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатын реформалоо процесси, мамлекеттеги дин мамилелеринин башка моделине өтүү жана Кыргызстанда тыюу салынган диний бирикмелер талданат ошондой эле Кыргызстанда дин жана диний уюмдардын болушу боюнча сөз болот. Ошондой эле диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын Концепциясы жана анын кыргыз коомчулугунун турмушунун укуктук, маданий жана социалдык чөйрөлөрүндөгү стратегиялык милдеттери тууралуу сөз болот. Автор республикадагы татаал жана көп кырдуу диний чөйрөнүн абалын кеңири талдоого алган, анын мындан аркы өнүгүшү диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун ыкмаларына жана механизмдерине көз каранды.

Негизги сөздөр: салттуу эмес дин, диний уюм, культ, секта, реформа, абийир эркиндиги, миссионердик жана прозелитизатордук ишмердүүлүк, конфессиялык мейкиндик жана дин, конфессиялар аралык, мамлекеттик-конфессиялык мамилелер.

Жуманов Т.И.

Магистрант

Кыргызский Государственный Университет им. И. Арабаева

Бишкек ш.

tolkunbek2109@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ НЕТРАДИЦИОННЫХ РЕЛИГИЙ: НА ПРЕМЬЕРЕ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация: в данной статье проанализирован особенности нетрадиционных религий, а также процесс реформирования государственной политики Кыргызской Республики в религиозной сфере, о переходе к иной модели государственно-религиозных взаимоотношений, при котором уже не будет сепарационного существования религии и религиозных организаций в Кыргызстане. Также говорится о Концепции государственной политики в религиозной сфере и ее стратегических задачах в правовой, культурной и социальной сферах жизни кыргызстанского общества. В статье освещены деятельности

религиозных организаций, проведенного в регионах республики Государственной комиссией по делам религий в сентябре 2014 г., и проблемы, касающиеся исламской сферы. Автор подробно проанализировал состояние религиозной сферы в республике, сложной и многогранной, дальнейшее развитие которого зависит от способов и механизмов реализации государственной политики в религиозной сфере.

Ключевые слова: нетрадиционная религия, религиозная организация, культ, секта, реформирование, свобода совести, миссионерская и прозелитическая деятельность, конфессионального пространства и вероисповедания, межконфессиональные, государственно-конфессиональные взаимоотношения.

Zhumanov T.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

tolkunbek2109@gmail.com

FEATURES OF MODERN NON-TRADITIONAL RELIGIONS: AT THE PREMIERE OF KYRGYZSTAN

Abstract: this article analyzes the process of performing the state policy of the Kyrgyz Republic in the religious sphere, the transition to a different model of state-religion relations in which there will be no separation of the existence of religion and religious organizations in Kyrgyzstan. Also it refers to the Concept of state policy in the religious sphere and its strategic objectives in the legal, cultural and social spheres of Kyrgyz society. The article highlights the results of the monitoring conducted in the regions of the republic by the State Commission for Religious Affairs in September 2014, and issues related to the Islamic sphere. The author has analyzed in detail the state of the religious sphere in the republic, complex and multifaceted, the further development of which depends on the methods and mechanisms of realization of the state policy in the religious sphere.

Keywords: concept, religious sphere, reform, freedom of conscience and religion, state-confessional relations

Сегодня все наслышаны беспрецедентном в истории нашей страны. После обретения независимости в Кыргызстане наблюдается рост интереса к религии, одним из показателей которого является резкое увеличение численности религиозных организаций. Нетрадиционные религии как особые социальные явления наиболее активно проявляют себя в кризисные периоды общественного развития. Низкий уровень доходов, рост безработицы, изменения в политической сфере, распространение преступности, алкоголизма и наркомании, пагубное воздействие на окружающую среду, перестройка социального порядка и культурных основ — все эти явления усиливают недоверие к устоявшейся религиозной традиции и доминирующей церкви. Результатом становятся образование и распространение в общественных массах новых оппозиционных религиозных течений, пропагандирующих альтернативные сценарии развития социально-политической жизни страны. К нетрадиционным религиям относят религии, возникшие недавно (в XIX-XX вв), не связанные с определенной этнической группой. Главным инструментом распространения нетрадиционных религий является активным миссионерская и прозелитическая деятельность.

К современным нетрадиционным религиям относятся теософия, астралогия, спиритуализм, мантика, вуду и аналогичные последнему обряду.

Новые религиозные секты и культы продолжают вести настойчивую и активную миссионерскую деятельность в мире и в Кыргызстане, находят все более изощренные способы донести свою религиозную пропаганду до умов и сердец молодежи-через СМИ, рекламные акции, знакомства в общественном транспорте, в процессе обходов квартир. Внедряются они в образовательные учреждения-вузы, школы, училища, интернаты, детские сады, получая беспрепятственный доступ к работе с детьми. Исследования обусловлена процессом возрастания роли религии и упрочения ее публичного статуса в условиях социально-экономических и политических преобразований в Кыргызской Республики. На начало 2021 года в Государственной комиссии по делам религий Кыргызской Республики прошли учетную регистрацию 3348 религиозных объединений. Из них 2930 исламского и 404 христианского направления, а также 12 общин Бахаи, 1 иудейская и 1 буддистская общины. Крупнейшим из них является Духовное управление мусульман Кыргызстана (далее – ДУМК), которое обеспечивает сохранение ханафитского мазхаба и матуридитского вероубеждения среди мусульман. Для сравнения в 1991 г. в стране было всего 39 мечетей. Большинство мечетей в стране были построены при спонсорской поддержке арабских, частично турецких фондов. На сегодняшний день свыше 80% населения Кыргызстана считают себя мусульманами, остальные причисляют себя к православным христианам (7%) и других религиозных верований (12%). При этом степень религиозности у мусульман Кыргызстана тоже разная.

Новые религиозные секты и культы продолжают вести настойчивую и активную миссионерскую деятельность в мире и в Кыргызстане, находят все более изощренные способы донести свою религиозную пропаганду до умов и сердец молодежи-через СМИ, рекламные акции, знакомства в общественном транспорте, в процессе обходов квартир.

Наличие огромного количества религиозных групп и организаций в Кыргызстане актуализирует вопрос их классификации, что, в свою очередь, обуславливает необходимость их категориального определения с целью выявления тех структур, члены которых демонстрируют антисоциальное поведение, угрожая национальной безопасности государства. В настоящее время находящиеся в обращении понятия – “тоталитарные секты”, “деструктивные культы”, “нетрадиционные религиозные организации / движения / течения” – недостаточно разработаны, но широко используются в публицистических изданиях, что вносит еще больше элементов терминологической неточности.

Сегодня все слышаны о беспрецедентном в истории нашей страны появлении множества новых религиозных объединений, которые широко и открыто (по радио и телевидению, на стадионах и в клубах) ещё недавно вели массовую пропаганду нетрадиционных верований и культов.

Религиозная жизнь в Кыргызстане как социальное явление стала активно проявляться в 90-х годах XX в. – период трансформации государства. Демократические процессы 90-х годов в Кыргызстане открыли возможность религиозного самоопределения и прозелитизм стал новым явлением в обществе. Религия, существовавшая в советский период как нечто отживающее и тормозящее общественное развитие, стала вплетаться в общественную структуру, придавая ему большее многообразие, зримо проявляясь в разнообразных конфессиях и деноминациях. На протяжении 20 лет независимости Кыргызстана общество пережило огромные политические и экономические перемены, и оно стало более

многообразным. Процесс адаптации к новым формам жизни, плюрализму и многообразию потребовал больших усилий со стороны Жогорку Кенеша КР, Правительства КР, государственных учреждений, гражданского общества, религиозных организаций и граждан страны. В этих условиях всем нам следует смотреть прямо в лицо реальным переменам, не отрицая существующие риски и угрозы. После обретения независимости в Кыргызстане наблюдается рост интереса к религии, одним из показателей которого является резкое увеличение численности религиозных организаций. Так, если в период, предшествующий распаду СССР в 1990 году в республике функционировало 39 мечетей и несколько христианских религиозных объектов, то в настоящее время Государственной комиссией по делам религий Кыргызской Республики в стране официально зарегистрировано 2989 религиозных организаций, из которых 2595 исламского и 380 христианского толка, а также 1 буддистская и 1 еврейская община, 12 общин бахаи. Данные условия для развития религии и бурный рост числа объектов религиозного назначения стал возможным благодаря либеральной религиозной политике государства, активной работе иностранных миссионеров и финансовой помощи зарубежных религиозных организаций.

Религиозная ситуация в Кыргызской Республике помимо положительных тенденций в культурной и социально-экономической жизни, в области реализации свободы вероисповедания и прав верующих в стране, имеет также и проблемные аспекты влияния религиозных организаций. Это вопросы предоставления религиозного образования, незаконное строительство религиозных объектов, распространение религиозной символики и нетрадиционной одежды зарубежных стран, проблемы прозелитизма, радикализма и другие. Серьезную опасность для всего мирового сообщества и Кыргызстана представляет радикализация религиозных взглядов, которая прикрываясь религиозными лозунгами становится основой для экстремистской и террористической деятельности. Такая радикализация приводит к политизации религии, противопоставлению религиозных канонов светским законам, а далее к насильственным действиям, которые могут привести к эскалации межконфессиональных и межэтнических конфликтов. Происходящие в мире конфликты на Ближнем и Среднем Востоке: в Сирии, Ираке и Афганистане, а также последние террористические акты в Турции, Франции и Бельгии показали реальную экстремизма, нарушающую и подрывающую стабильность в современных государствах, от которой никто не застрахован. Международный опыт показывает, что только запретительными мерами разрешить проблему экстремизма невозможно. Для преодоления этого негативного явления необходимо консолидировать общество, принять меры, направленные на оздоровление социально политической и идеологической обстановки в стране. Повышение информированности граждан по вопросам религии, законодательным основам светского государства, правам и свободам человека и гражданина играет значимую роль в процессе предупреждения распространения экстремизма и терроризма. Необходимость улучшения религиозной ситуации в Кыргызстане и «оптимизации государственно-религиозных и межконфессиональных взаимоотношений» была заложена в Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 годы, утвержденной Указом Президента Кыргызской Республики 21 января 2013 года. 3 февраля 2014 года Советом обороны Кыргызской Республики было принято Решение о реформировании государственной политики в религиозной сфере. 7 февраля 2014 года Президентом Кыргызской Республики Алмазбеком Атамбаевым был подписан Указ «О реализации решения Совета обороны Кыргызской Республики о государственной политике в

религиозной сфере». С 2014 года в Кыргызстане проводится активная работа по разработке программных документов, упорядочению религиозных вопросов и реализуются мероприятия по улучшению текущей религиозной ситуации в стране. В результате данной деятельности была разработана и утверждена Указом Президента КР от 14 ноября 2014 года Концепция государственной политики Кыргызской Республики в религиозной сфере на 2014-2020 годы. Данный документ определяет методологические и концептуальные основы развития религиозной сферы, позицию и подход государства к вопросам религии, а также основные направления реформирования религиозной политики в республике. Одним из важных направлений новой государственной политики является повышение экспертного потенциала государственных органов по изучению текущей 7 религиозной ситуации с целью своевременного реагирования на проблемы и принятию адекватных решений по их устранению. В свете вышеуказанных процессов Государственной комиссией по делам религий Кыргызской Республики при поддержке Программы развития Организации объединенных наций в Кыргызстане с участием независимых экспертов было подготовлено и проведено социологическое исследование текущей религиозной ситуации в стране. Данное исследование является первым комплексным исследованием, охватившим всю республику, с целью изучения влияния религиозного фактора на социально-политическую ситуацию и выявления проблем политизации и радикализации религии в Кыргызстане.

В Кыргызстане осуществляют свою деятельность и ряд других зарегистрированных организаций, которые также экспертами-религиоведами квалифицируются в качестве деструктивных культов. К ним следует отнести “Свидетелей Иеговы” и “Церковь Иисуса Христа”. Рассмотрим их сущность более подробно. “Свидетели Иеговы”. Приверженцам данного вероучения внушается идея о том, что скоро наступит конец света и тот, кто не состоит в рядах данной организации, будет “гореть в огне Армагеддона”. Между тем членство в организации предполагает отказ от своих прежних ценностей, традиций, обычаев, разрыв отношений с родственниками, не желающих вступать в ряды “Свидетелей Иеговы”, а также единообразие во всем – мышлении, поведении, одежде.

Современное законодательство многих государств гарантирует защиту прав граждан на свободное определение своего отношения к религии. Многие религиозные объединения в СНГ и Кыргызстане получили широкие возможности для свободного развития, проповеди, миссионерской деятельности. Наряду с возрождением традиционных религий, тесно связанных с историей и культурой народов, проживающих на территории нашего государства, в последние двадцать лет суверенитета активно проявили себя и многие новые, нетрадиционные религиозные объединения и культы. Среди них оказалось немало таких, чья деятельность вызвала конфликты в обществе, привела к нарушениям прав человека, разрушению семей, создала угрозу для безопасности и жизни граждан. Их агрессивные претензии на души граждан привлекли к ним внимание социологов, религиоведов, работников правоохранительных органов. Феномен новых религий ныне стал заметным явлением современной действительности, к чему большая часть общества оказалась абсолютно не готовой. До сих пор среди работников образования и правоохранительной сферы не сложилось устойчивого понимания особенностей деятельности и последствий проникновения некоторых новых религиозных объединений и культов в систему образования, школы и другие общественные организации. Нетрадиционные религии – религиозные движения и созданные ими организации, вышедшие за рамки традиционных национальных и мировых религий, но использующие их идеи, символы и обряды. Их также

называют альтернативными культурами или неокультами, внеконфессиональными верованиями, новыми религиозными движениями. Причиной возникновения нетрадиционных религий считается экзистенциальный вакуум, в котором оказались многие западные общества, их духовный кризис и утрата ими высоких стандартов ценностных жизненных смыслов, потеря нравственной и социальной ориентации личности. Их истоки лежат, по-видимому, в упадке постиндустриальной материалистической по своей сути культуры – масштабных трансформациях ценностей; обратной реакции на секуляризацию в виде массовой сакрализации несакральных объектов и замещении традиционной религиозности квазирелигиозным сознанием; усугублении чувства трагичности от нарастания глобальных угроз (экологический и др. вызовы, политический экстремизм, ядерная опасность и т.п.); росте чувства одиночества, отчужденности и бессилия человека перед валом обрушившихся на него проблем.

Общая характеристика современной религиозной ситуации- Кыргызстан вступил в завершающую фазу второго своей независимости. За это время в республике произошли кардинальные в социально-экономической, политической и духовной сферах. Изменился демографический состав населения, обладающим по численности дарств и религиозная является кыргызский. Изменилась в государстве и религиозная ситуация. Большинство общин, проживающих на территории молодого десятилетия государства по своему составу многонациональны, хотя имеются госунонациональные. Каждый из народов, проживающих на территории современного Кыргызстана, в своем далеком прошлом поразному и в разное время вступал в религиозное развитие, будь это следствием культурно-исторических контактов или миссионерской деятельности Востока мусульманского или Запада и Востока христианского, католического, византийского или несторианского. Религиозный облик современного Кыргызстана представлен немалым числом религий, которые неразрывно связаны с историческим прошлым народов, его населяющих. Практически в течение одного десятилетия существенно изменилась структура конфессионального пространства Кыргызстана. К началу 90-х годов она была представлена 2-3 традиционными для Кыргызстана конфессиями: мусульмане, христиане, иудеи. В настоящее время в стране насчитывается около 30 конфессий, деноминаций и религиозных течений. Так, на 1946 г. в пределах Киргизской ССР действовали и должным образом были зарегистрированы 32 религиозные организации, из них: мусульманского вероисповедания 20, иудейского – 1, еван-гельских христиан-баптистов – 9, адвентистов седьмого дня – 21. В 1989 г. в Киргизской ССР уже было зарегистрировано 103 религиозных организации различного направления и толка: му- сульманских 36, русской православной церкви 22, евангельских христиан-баптистов – 16, адвентистов седьмого дня - 9, евангеличе- ских лютеран 8, меннонитов 4, старообрядцев 3, римско-като- лической церкви 1, иудеев – 1, молокан – 1, объединения пятиде- сятников - 22. В настоящее время на территории КР действуют Духовное управление мусульман Кыргызстана (ДУМК), 9 казыятов (терри- торияльные структуры ДУМК), а также 1668 мечетей, из них 1042 прошли учетную регистрацию (около 400 на стадии учетной реги- страции), 25 центров, фондов и исламских объединений, 3 миссии зарубежных исламских конфессий. Обучение проводят 7 исламских институтов, 52 медресе и классов по изучению Корана, некоторые из них были преобразованы в исламские институты из худжры. С развитием демократических реформ в Кыргызстане полу- чила свое развитие Русская православная церковь (РПЦ). Открылись новые церкви, приходы, воскресные школы при храмах, жен ский монастырь. Если до 1991 г. в РПЦ существовало 29

церквей, молитвенных домов, то к 2009 г. действуют 46 храмов, несмотря на отток из Кыргызстана русскоязычного населения.

Свою религиозную деятельность в Кыргызстане проводят следующие религиозные организации: Евангельские христиане-баптисты (49 молельных домов и филиалов); Христиане-адвентисты седьмого дня (31 поместная церковь); Христиане-пятидесятники (53 религиозных организации); Религиозный центр свидетелей Иеговы в КР (41 община); Евангелическо-лютеранская церковь в КР (21 молитвенный дом); Христиане-новоапостольцы (2 общины); И другие религиозные организации протестантского и псевдо- протестантского направления (31 молитвенный дом). Такое конфессиональное многообразие сформировалось за счет, во-первых, выхода из подполья или возобновления деятельности ряда религиозных направлений, ранее не получивших официального признания и преследовавшихся государством. Во вторых, дезинтеграционных процессов и расколов в традиционных религиях Кыргызстана. В третьих, активной миссионерской деятельности религиозных зарубежных организаций, в основном протестантской и псевдопротестантской направленности, проникновения в нашу страну так называемых новых религиозных движений (НРД) западного и восточного происхождения, а также распространения ранее традиционных религий Кыргызстана. В результате конфессиональный плюрализм стал важной отличительной чертой современной религиозной ситуации в республике. Подобная насыщенность и разнообразие конфессионального пространства свидетельствует о высокой степени религиозной свободы, достигнутой в Кыргызстане за годы демократических преобразований. В то же время, она создает предпосылки для возникновения и обострения межконфессиональных противоречий и конфликтов, в основном на почве конкурентной борьбы за влияние в обществе. Традиционные исламские образования не вызывают беспокойства у государства, поскольку не выходят за рамки религиозной активности, отличаются спокойствием и относительной терпимостью к другим религиозным объединениям. В то же время они не могут противостоять зачастую более подготовленным исламским миссионерам из различных зарубежных стран, действующим в Кыргызстане. Именно это обстоятельство послужило объединению всех мусульманских организаций, т.е. созданию ДУМК. Кыргызстан не избежал наплыва иностранных миссионеров большей частью из США, Южной Кореи и Германии. Активная деятельность христианских и псевдохристианских миссионеров привела к появлению достаточно большого количества «христианских» организаций, членами которых являются представители мусульманских этносов. Большую популярность западные проповедники получили и среди некиргызского населения страны. Все это вызывает серьезное неудовольствие как мусульманского и православного руководства общин, так и государственных и общественных деятелей. Подобная ситуация может привести наметившееся либеральное отношение государства к иностранным миссионерам к необходимости занятия более жесткой позиции. С активизацией деятельности новых религиозных организаций нарастает борьба за расширение сферы влияния в обществе между традиционными и нетрадиционными религиозными организациями. В последнее время проблема прозелитизма стала основной причиной конфликтных ситуаций между местным населением и представителями новых религиозных организаций в Сузакском районе Джалал-Абадской области, с. Таш-Дёбё Аламединого района, с. Ак-Тюз Кеминского района Чуйской области, с. Арча-Бешик Ленинского района г. Бишкека. Вопрос имеет жизненно важное значение. Решение данных для обеспечения

стабильности и межрелигиозного взаимопонимания в стране. В противном случае можно предвидеть рост напряженности на общегосударственном уровне.

Основные представители новых религиозных движений и их возможные перспективы:

В настоящее время в республике официально зарегистрированы 3 294 религиозные организации. Из них 2 884 исламского и 396 христианского направления, а также иудаистская, буддистская общины и бахаи. Кыргызстан является полиэтническим, поликонфессиональным обществом. После обретения независимости у нас была либеральная политика в сфере религии. Тем не менее свобода вероисповедания у нас хорошо обеспечивается по сравнению с другими странами. Такое религиозное многообразие в стране сложилось исторически – на территории современного Кыргызстана всегда проживали представители разных религий. Археологические находки свидетельствуют, что в разные периоды проживавшие здесь племена и народы исповедовали и зороастризм, и тенгрианство, и буддизм. Это многообразие было обусловлено прохождением по территории республики Великого Шелкового пути. По словам представителя Духовного управления мусульман Кыргызстана Акимжана Эргешова, ислам на территории Центральной Азии существует с конца VII века. А после получения независимости в 1991 году в Кыргызстане была основана первая мусульманская организация – Духовное управление мусульман – и назначен первый муфтий. О том, как развивается исламское сообщество, красноречиво свидетельствуют цифры. В годы Советского Союза в Киргизской ССР насчитывалось 39 мечетей, сегодня их количество приближается к трем тысячам, а более 80% населения считает себя мусульманами.

Количество мечетей в Кыргызстане

1990 год

39

2014 год

2,362

2019 год

2,600

Chart: Асель Сооронбаева, SABAR.asia Source: Концепция госполитики КР в религиозной сфере на 2014-2020 годы. Госкомиссия по делам религий при Президенте КР Get the data Created with Datawrapper

В настоящее время в Кыргызстане деструктивными признаны “Церковь Сайентологии” и “Церковь Объединения”. Запрет на осуществление ими своей деятельности, согласно данным Государственной комиссии по делам религий КР, был обусловлен, прежде всего, практикой установления всестороннего контроля над поведением и сознанием адептов с помощью психологического или нейролингвистического воздействия. Однако в Кыргызстане осуществляют свою деятельность и ряд других зарегистрированных организаций, которые также экспертами-религиоведами квалифицируются в качестве деструктивных культов. К ним следует отнести “Свидетелей Иеговы” и “Церковь Иисуса Христа”. Рассмотрим их сущность более подробно. “Свидетели Иеговы”. Приверженцам данного вероучения внушается идея о том, что скоро наступит конец света и тот, кто не состоит в рядах данной организации, будет “гореть в огне Армагеддона”. Между тем членство в организации предполагает отказ от своих прежних ценностей, традиций, обычаев, разрыв отношений с родственниками, не желающих вступать в ряды “Свидетелей Иеговы”, а также единообразие во всем – мышлении, поведении, одежде. Для организации характерна

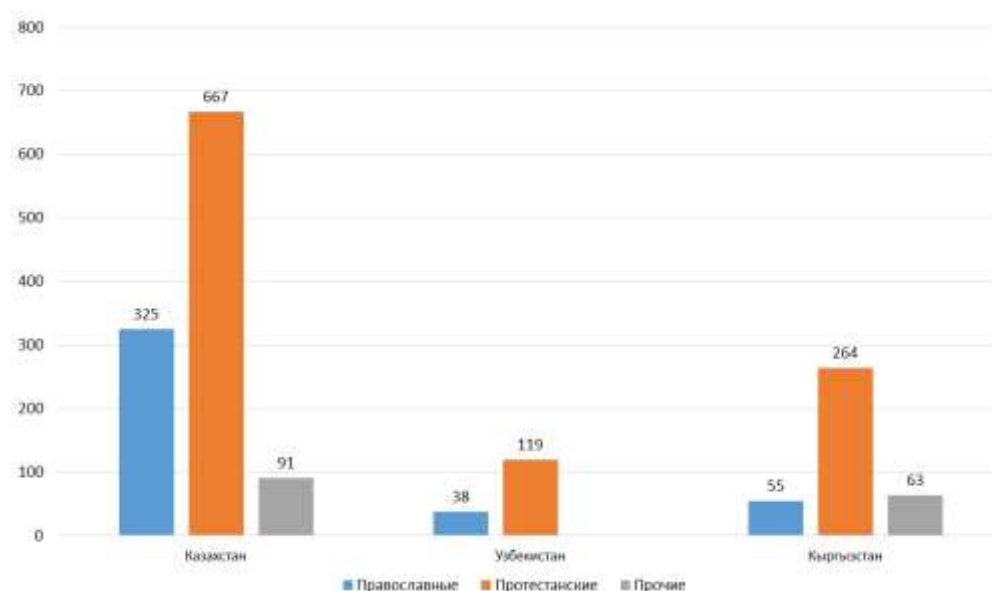
практика изменения некоторых положений ее вероучения при смене руководства, что свидетельствует о ее авторитарной природе: в 1931–1952 гг. была запрещена вакцинация, рассматриваемая как прямое нарушение “вечного завета”; с 1943 г. было запрещено переливание крови, квалифицируемое в качестве самого страшного преступления против Бога. При этом “Свидетели Иеговы” отрицают руководящую роль любого “земного” государства и призывают игнорировать его законы и нормы гражданского поведения: они отказываются служить в армии и государственных органах, отмечать государственные праздники и отдавать честь государственным символам, голосовать на выборах. В качестве подтверждения деструктивного характера деятельности организации можно рассматривать большое количество возбуждаемых уголовных дел в отношении ее руководителей и активных адептов в странах СНГ.

Церковь Иисуса Христа”. Церковь характеризуется строгой иерархией во главе со старшим пастором “апостольского помазания” Василием Кузиным. Его особая роль в данной организации проявляется в том, что ее последователей называют “кузинцами”, а саму организацию – “церковью Василия Кузина”. В. Кузин утверждает, что “способности организатора и возможность иметь свою паству” ему дал Бог после того, как он разочаровался в Русской православной церкви, где “не услышал голоса Божьего” и в последующем познакомился с примером положительной деятельности баптистских организаций. Суть организаторских способностей В. Кузина состоит в том, что он владеет приемами манипулирования сознанием: во время своих проповедей он вводит прихожан в состояние транса, посредством практик нейролингвистического программирования заставляет людей подчиняться своей воле. Результатом его деятельности зачастую выступают суицидальные наклонности адептов, вероучение Кузина воспринимается ими в качестве единственно верного, что исключает возможность параллельного существования других религий. В результате деятельности таких деструктивных организаций у человека ухудшаются навыки коммуникабельности, он становится нетерпимым к представителям других религий, пренебрегая при этом даже родственными связями, считая себя избранным и, следовательно, обреченным на спасение. Происходит разрушение семьи как базового элемента передачи культурных традиций и ценностей народа. При этом вмешательство руководителей НРТ в личную жизнь адептов является очень тонким, в котором сложно обнаружить нарушения гражданских прав человека. Например, руководители “Церкви Иисуса Христа” утверждают, что обращение молодежи в протестантизм положительно отражается на ее духовном и экономическом развитии, приводя многочисленные примеры отказа людей от употребления наркотиков и алкоголя, выздоровления и улучшения своего социального статуса. Вместе с тем не раскрываются последствия включения в эту религиозную организацию, которые представлены мощным психологическим давлением на неопита с целью изменения его ценностных ориентаций и формирования состояния зависимости от данной организации. Другим негативным последствием деятельности НРТ выступает разрыв традиционной связи между этнической и конфессиональной принадлежностью их адептов. В частности, южнокорейские пасторы, проповедующие общехристианское учение и фундаментальные принципы протестантизма в полиэтничном обществе Кыргызстана, пытаются нивелировать самобытные особенности населяющих его народов путем вмешательства в их этнокультурную жизнь – запрещают следовать веками складывавшимся национальным традициям. Результатом этого является рост напряженности в обществе и участвовавшие случаи межконфессиональных столкновений внутри одной

этнической группы. Как правило, конфронтационные ситуации возникают по вопросам похоронно-поминальной обрядности. Согласно кыргызским обычаям, родственники умерших кыргызов-протестантов стремятся захоронить их на родовом кладбище, однако мусульманское духовенство и местные жители зачастую выступают против этого. В этом особо четко прослеживается укоренившаяся в общественном сознании корреляция между этнической принадлежностью и вероисповеданием – переход человека в другую религию означает и его отказ от своих этнических корней. Резюмируя, следует отметить парадоксальную ситуацию – рассмотренные незапрещенные в КР НРТ (“Свидетели Иеговы” и “Церковь Иисуса Христа”) напрямую не нарушают законодательство, однако их деятельность содержит в себе деструктивный потенциал.

Важнейшей проблемой сегодня для государственной системы является то, что религиозная политика не оформилась в понятные для всех религиозных организации модель, с ясными правилами и нормами. Поэтому вопросы межрелигиозного диалога, как и в 90-х годах являются крайне актуальными.

Диаграмма. Количество христианских религиозных организаций

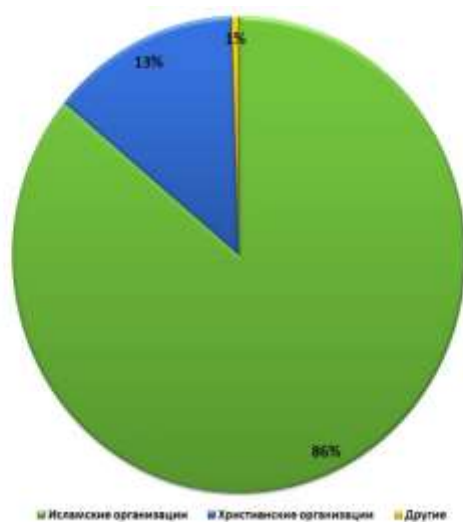

В начале 90-х годов на территории страны функционировало 29 храмов и приходов Русской православной церкви Московского патриархата (далее РПЦ). До середины 90-х годов этническую базу протестантизма в республике составляли немцы, в основном проживавших в северной части Кыргызстана, а православия – русские и украинцы. Протестантизм для немцев служил фактором единения, который также способствовал переселению на историческую родину. Сегодня таким же объединительным фактором протестантизм играет для многих представителей корейского этноса. С 1995-1996гг. начинается процесс расширения и появления новых протестантских общин за счет вовлечения коренного населения (кыргызов, узбеков и таджиков), отчего происходит своего рода укоренение новых религиозных организаций. Проповеди этих организаций начинают проводиться не только на русском, но на кыргызском и узбекском языках. Расширяются общины и за счет русского и украинского населения – вчерашними атеистами по мировоззрению. Сегодня в Кыргызстане функционирует около 11 христианских религиозных течений. По официальным данным в стране действует 2814 религиозных

организации, из которых 2422 исламского, 378-380 христианского толка, а также около 50 православных приходов РЦП. Четырнадцать организаций относятся к другим вероисповеданиям, в том числе к новым религиозным течениям (НРД).

Свою деятельность проводит множество протестантских религиозных объединений и союзов, в частности, «Союз церквей евангельских христиан-баптистов», религиозная община «Кудай жааматы», Союз церквей христиан веры евангельской «Евангелия» пятидесятнической ориентации, «Южная конференция христиан адвентистов седьмого дня», Религиозный центр Свидетелей Иеговы, Евангелическо-лютеранская община, Пресвитерианские общины, церковь харизматического направления, Библейское религиозное общество, миссии зарубежных конфессий и т.п. Каждая из указанных протестантских организаций имеет в своем составе от нескольких церквей, молельных домов и центров, расположенных на всей территории республики. Помимо этого имеются незарегистрированные и неформальные христианские группы или собрания со своим духовенством (например, христианские ЛГБТ собрания, возможно, мормонские группы и прочее). Подавляющее большинство описанных выше христианских организаций прошли регистрацию в Министерстве юстиций Кыргызской Республики, а также в Государственной комиссии по делам религии, что дает основания государству наблюдать за их деятельностью. Начиная с 2000 годов, предпринимаются попытки, взамен утраченной идеологии советского государства, создать общенациональную идею, куда так или иначе входят религиозные составляющие. После 2006 года, политический курс меняется, так как одновременно с возрождением ислама в Центральной Азии, активно начинают проникать миссионеры из Узбекистана, Саудовской Аравии и Катара, которые порой привносят антиконституционные и радикальные идеи. Строящаяся неясная государственная политика стала устранять естественную конкуренцию между религиозными организациями. Из Конституции на какое-то время изымается слово «светское» государство. Межрелигиозные противостояния начинают приобретать все более ярко выраженный характер, однако ограничиваются бытовыми аспектами. Например, запрет на захоронение этнических кыргызов принявших христианство на муниципальных кладбищах, хулиганства со стороны местного населения выражающегося в порче имущества религиозных организаций, всяческое давление и гонения на членов этих организаций и прочее. Это обусловлено тем, что миссионерская активность протестантских христианских организаций, способствовали привлечению в свои ряды новых членов среди этнических кыргызов и узбеков, которые традиционно относились к мусульманам. В связи с ростом влияния новых религиозных организаций и течений с 2009 г. кроме общин православной (РПЦ) и мусульманских конфессий, видимо не было зарегистрировано ни одной религиозной организации иной вероисповедной принадлежности. Связано это с ужесточением законодательства или препятствиями государственных органов в их регистрации. Большинство религиозных организаций и их общин не могут пройти регистрацию в Госкомиссии по делам религии и Министерстве Юстиций КР, потому что число их членов не достигает установленного минимума (200 человек). Этот порог не могут преодолеть не только новые религиозные организации, но и крупные конфессии в удаленных населенных пунктах. Вследствие этого многие верующие вынуждены осуществлять свою деятельность неофициально (незаконно). При этом в Жогорку Кенеше периодически продвигался законопроект увеличивающий число приверженцев (членов) регистрирующихся религиозных организаций до 500 человек.

Диаграмма. Количество религиозных организаций Кыргызстана в %

За последнее время, около тысячи иностранных граждан посещало Кыргызстан с целью ведения религиозной деятельности. Точной статистики по количеству приверженцев той или иной конфессии не существует: по достаточно неточным подсчетам и данным, к исламу себя относят от 80-91%, остальные – к представителям других религий. В этих подсчетах, конечно, не учитывается число тех, кто не относит себя ни к каким религиозным направлениям. Такая ситуация в религиозной сфере, должна отражаться в государственной политике по снижению возможных рисков и межрелигиозных конфликтов. В настоящее время в республике официально зарегистрированы 3294 религиозные организации. В Кыргызстане судебными органами запрещена деятельность 21 экстремистской, террористической, деструктивной организации. перечень экстремистских и международных террористических организаций, деятельность которых запрещена судебными органами на территории Кыргызстана:

- "Аль-Каида";
- движение "Талибан";
- "Исламское движение восточного Туркестана";
- "Курдский народный конгресс" ("Конгра-гель");
- "Организация освобождения Восточного Туркестана";
- "Хизб ут-Тахрир аль-Ислами";
- "Группа джихада" ("Союз исламского джихада");
- "Исламская партия Туркестана" ("Исламское движение Узбекистана");
- "Церковь объединения" (церковь Муна);
- "Жайшуль Махди";
- "Джунд аль-Халифат" ("Джунд аль-Халифат");
- "Ансаруллох" ("Ансарул Аллах");
- "Ат-Такфир валь-Хиджра" ("Ат-Такфир ва-л-Хиджра");
- "Акромия";
- ИГИЛ;
- "Джабхат ан-Нусра";
- "Катибат аль-Имам аль-Бухари";
- "Жаннат Ошиклари";
- "Джамаат ат-Таухид валь-Джихад";

- "Йакын-Инкар";
- агитационно-пропагандистские материалы и пропагандистская деятельность Тихомирова А. А. - Саида Бурятского.

Список литературы

1. *Галкина Н.М., Школьный В.А.* Нетрадиционные религии и возможные перспективы их развития в Кыргызской Республике. – Б., 2017.
2. ТА ДУМК // Устав ДУМК, 2014.
3. Балагушкин Е.Г. Критика современных нетрадиционных религий. М., 1984;
4. Рудаков М.Г. Новые и нетрадиционные религии в полиэтничном социуме: к вопросу о духовной безопасности.
5. Религиоведение для вузов Кыргызстана: учебное пособие. Бишкек. – 2013
6. Как изменилось количество мечетей и церквей в Кыргызстане после 1991 года. Инфографика (22.10.2020) // URL: <https://elgezit.kg/2019/10/22/kak-izmenilos-kolichestvo-mechetej-i-tserkvej-v-kyrgyzstane-posle-1991-goda-infografika/>
7. Концепция государственной политики в религиозной сфере Кыргызской Республики, 2014. С. 13. 3. Кабак Д. Эсенгельдиев. Свобода вероисповедания в КР: // обзор правового обеспечения и практики. Б.: ОБСЕ. Б., 2011. С. 58.
8. 10. Концепция государственной политики в религиозной сфере КР
9. Проблемы политизации и радикализации ислама как угрозы национальной безопасности Кыргызстана и пути ее нейтрализации / Под ред. А. Л. Салиева. – Бишкек, 2019. – С. 238.
10. Указ Президента КР «О реализации решения Совета обороны Кыргызской Республики о государственной политике в религиозной сфере» от 7 февр. 2014 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.president.kg/> (дата обращения: 03.05.2017).
11. Мамытова Э. «Исламский фундаментализм и экстремизм в странах Центральной Азии» // Центральная Азия и Кавказ, №. 5, 2000 г.
12. Текущий архив ГКДР КР, 2015 // Мониторинг религиозной ситуации ГКДР КР, 2014
13. Шайбекова Ж. «Религия в Кыргызстане: путь к духовности или угроза экстремизма? (обзор)» // АКИpress, 30 ноября 2009 г. (<http://kg.akipress.org/news:146831>).

УДК: 373.2

Жусупбекова Ж.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

ОЮН ИШ-АРАКЕТТЕРИ АРКЫЛУУ КЕПТИ ЖАНА ОЙ ЖУГУРТУУНУ ӨНУКТУРУУ

Аннотация: Акыл – эс ишмердүүлүгү кепсиз мүмкүн эмес. Кепти өздөштүрүү менен бала, оюн аркылуу заттар, белгилер, кыймыл – аракеттер жана мамилелер жөнүндөгү билимдергеда ээ болот.

Негизги сөздөр: сүйлөө, сөз, онугуу, психика, калыптануу, ишмердуулук, тарбиялоо, каражаттар, окутуу, уюштуруу, мазмун, форма, оюн.

Жусупбекова Ж.

Магистрант

Кыргызский Государственный Университет им. И. Арабаева

Бишкек ш.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ И МЫШЛЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: “Мыслительная деятельность невозможна без речи. Овладевая речью, ребенок овладевает и знаниями о предметах, признаках, действиях и отношениях с помощью игр.

Ключевые слова: речь, слово, развитие, психика, формирование, воспитание, средства, обучение, организация, форма, игра, роль.

Jusupbekov J.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

DEVELOPMENT OF SPEECH AND THINKING THROUGH GAMING ACTIVITIES

Summary: Mental activity is impossible without speech. By mastering speech, the child also acquires knowledge about objects, signs, actions and relationships through games/

Keywords: speech, word, verse, development, psyche, speech, formation, upbringing, means, training, organization, form, game, didactic game.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ар бир мезгили психиканын өнүгүүсүндөгү белгилүү бир абалга жана өзгөрүүлөргө туура келет - "баланын жалпы өнүгүүсүндөгү ийгилик же ийгиликсиздик" Бул макалада сөздүн өнүгүшүндө оюн ишмердүүлүгүнүн ролу каралат жана мектепке чейинки бала жөнүндө ойлоноу.

Психикалык активдүүлүктү өнүктүрүү (психикалык операцияларды, таанып билүү процесстерин жана жөндөмдүүлүктөрүн өздөштүрүү). Когнитивдик өнүгүүнүн бул аспектиси баланын психикалык операцияларын, таанып билүү процесстерин жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү катары каралат. Ой жүгүртүүнүн бардык формаларында. Концепцияларда реалдуу ой жүгүртүү дайыма идеялар менен байланышкан. Ошол эле учурда концепция менен өкүлчүлүк бирге жашабастан, өз ара байланышта. Түшүнүк менен идеянын ортосундагы байланыш өзгөчө кыйынчылык учурларында ачык көрүнөт: кыйынчылыктарга кабылганда ой визуалдык материалды өзүнө тартууга аракет кылат.

Ой жүгүртүү ар кандай деңгээлде болушу мүмкүн, мисалы, визуалдык ой жүгүртүү жана абстракттуу, теориялык ой жүгүртүү. Адам айкындыктан обочолонуп, идеясыз түшүнүктөрдүн ичинде гана ойлоно албайт, ошондой эле түшүнүксүз сезүү образдарында гана ойлоно албайт. Демек, ой жүгүртүүнүн бул эки деңгээли өз ара байланышта.

Мунун негизинде ой жүгүртүүнүн үч түрү бөлүнөт: визуалдык-эффективдүү, визуалдык-

сүрөттүү жана сөздүк-логикалык. Ой жүгүртүүнүн бул түрлөрү милдеттердин мүнөздөмөлөрү боюнча да айырмаланат - практикалык жана теориялык.

Визуалдык жана эффективдүү ой жүгүртүү адамдардын өндүрүштүк, конструктивдүү, уюштуруучулук жана башка практикалык ишмердүүлүгүнүн шарттарында конкреттүү маселелерди чечүүгө багытталган. Визуалдык эффективдүү ой жүгүртүү – бул биринчи кезекте техникалык, конструктивдүү ой жүгүртүү. Бул технологияны түшүнүүдөн жана адамдын техникалык маселелерди өз алдынча чечүү жөндөмүнөн турат. Техникалык ишмердүүлүк процесси – эмгектин таанып билүү жана практикалык компоненттеринин өз ара аракеттенүү процесси. Абстракттуу ой жүгүртүүнүн татаал операциялары адамдын практикалык аракеттери менен чырмалышып, алар менен ажырагыс байланышта. Визуалдык эффективдүү ой жүгүртүүнүн мүнөздүү белгилери болуп айкын байкоо, деталдарга, деталдарга көңүл буруу жана аларды конкреттүү кырдаалда колдонуу, мейкиндиктик сүрөттөр жана диаграммалар менен иштөө, ой жүгүртүүдөн аракетке жана артка тез өтүү жөндөмдүүлүгү саналат.

Визуалдык-образдуу ой жүгүртүү адамдын абстракттуу ойлорду жана жалпылоолорду конкреттүү образдарга камтышы менен мүнөздөлөт.

Вербалдык жана логикалык ой жүгүртүү негизинен жаратылыштагы жана адам коомундагы жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрдү табууга багытталган. Ал жалпы байланыштарды жана мамилелерди чагылдырат, негизинен түшүнүктөр, кенири категориялар менен иштейт жана анда образдар жана идеялар көмөкчү ролду ойнойт. Ой жүгүртүүнүн үч түрү тең бири-бири менен тыгыз байланышта. Көптөгөн адамдардын визуалдык-эффективдүү, визуалдык-сүрөттүү жана сөздүк-логикалык ой жүгүртүүсү бирдей өнүккөн, бирок адам чечүүчү маселелердин мүнөзүнө жараша адегенде бири, андан кийин экинчиси, андан кийин ой жүгүртүүнүн үчүнчү түрү алдыңкы планга чыгат. Балдардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү процессинде биринчи кезекте визуалдык-аракеттик, андан кийин визуалдык-сүрөттүү жана акырында сөздүк-логикалык пайда болот. Бирок балдардын ой жүгүртүүнүн бул түрлөрүнүн ар биринин мүнөздөмөлөрү бир аз башкача, алардын байланышы жөнөкөй. Ошентип, ой жүгүртүүнүн ар бир түрү өзүнүн өзгөчөлүктөргө ээ. Ой жүгүртүүнүн түрлөрү ошол эле учурда адамдардын таанып билүү жана практикалык ишмердүүлүгүнүн типологиялык өзгөчөлүктөрү болуп саналат. Ар бир түрү сигналдык системалардын өзгөчө байланышына негизделет жана негизги психикалык операцияларды иштеп чыгууну ишке ашырат.

Кубулуштардын себептүүлүгүн түшүнүү пайда болот, ал ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнүн көрсөткүчү болуп саналат. Кайсы бир психикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн бир жолу; акыл-эс жана практикалык ишмердүүлүккө башкача мамиле түзүлөт, алар алдын ала ой жүгүртүүнүн негизинде пайда болгондо, системалуу ой жүгүртүү жогорулайт:

- мектепке чейинки курактагы бала даяр байланышкан мамилелерди колдонуудан татаалыраак мамилелердин “аянына” өтөт;

- кубулуштарды жана процесстерди түшүндүрүү аракеттери пайда болот;

-эксперимент жашыруун байланыштарды жана мамилелерди түшүнүүгө, болгон билимди колдонууга жана өзүнүн күчтүү жактарын сынап көрүүгө жардам берүү жолу катары пайда болот.

Акыл-эс сапаттарынын өбөлгөлөрү түзүлөт: өз алдынчалык, ийкемдүүлүк, изденүүчүлүк. Кызыгуу жана когнитивдик кызыкчылык өнүккөн сайын ой жүгүртүү балдар тарабынан курчап турган дүйнөнү өздөштүрүү үчүн көбүрөөк колдонулат, бул алардын практикалык

ишмердүүлүгү менен алдыга коюлган милдеттердин чегинен чыгып кетет. Бала өзүнө когнитивдик милдеттерди коё баштайт жана байкалган кубулуштарга түшүндүрмөлөрдү издейт. Мектепке чейинки балдар өздөрүн кызыктырган суроолорду тактоо, кубулуштарды байкоо, алар жөнүндө ой жүгүртүү жана жыйынтык чыгаруу үчүн эксперименттин бир түрүн колдонушат. Балдар өздөрүнүн жеке тажрыйбасы менен байланышпаган, бирок алар жөнүндө чоңдордун аңгемелеринен жана аларга окулган китептерден билген кубулуштар жөнүндө сүйлөшүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат. Албетте, балдардын ой жүгүртүүсү дайыма эле логикалуу боло бербейт. Бул үчүн аларга билим, тажрыйба жетишпейт. Мектепке чейинки балдар чоңдорду күтүүсүз салыштыруулар жана корутундулар менен таң калтырышат.

«Психикалык активдүүлүк сүйлөөсүз мүмкүн эмес. Кепти өздөштүрүү менен бала тиешелүү сөздөрдө камтылган предметтер, белгилер, кыймыл-аракеттер жана мамилелер жөнүндө билимдерге да ээ болот. Ошол эле учурда билимге гана ээ болбостон, ой жүгүртүүгө да үйрөнөт. «Тилсиз» ой жүгүртүү мүмкүн эмес жана сүйлөө өнүккөн сайын адамдын ой жүгүртүүсү өнүгөт» (Павлов И.П.). И.П.Павлов сүйлөө сигналдары «чындыктан алаксытууну билдирет жана ашыкча нерсени, өзгөчө адамдын жогорку ой жүгүртүүсүн түзгөн жалпылоолорго жол берет» деп жазган. Ошентип, адамдар кеп жана тил аркылуу жалпылоолорду билдиришет. Оозеки белгилөө бир гана объектти эмес, ошондой эле окшош объектилердин бүтүндөй тобун билдирет. Жалпылоо образдарга да мүнөздүү (идеялар жана ал тургай кабылдоо). Бирок ал жерде дайыма айкындык менен чектелет. Бул сөз чексиз жалпылоого мүмкүндүк берет.

Ой жүгүртүүнүн объективдүү материалдык формасы – тил. Ой оозеки жана жазуу жүзүндө сөз аркылуу гана өзү үчүн да, башкалар үчүн да ойго айланат. Тилдин аркасында адамдардын ой-пикири жоголбой, муундан муунга билим системасы катары өтүп келет. Бирок ой жүгүртүүнүн натыйжаларын берүүнүн кошумча каражаттары бар: жарык жана үн сигналдары, электрдик импульстар, жаңсоолор ж.б.

Бала өз оюн, сезимдерин билдирүү үчүн сүйлөө, б.а. айланаңыздагы адамдарга таасир этиңиз. Эрте жана мектепке чейинки курак этаптарында кепти өнүктүрүүнүн эң маанилүү милдеттери чечилет: сөз байлыгын байытуу, кептин үн маданиятын өнүктүрүү, грамматикалык түзүлүштү калыптандыруу, ырааттуу кепти өнүктүрүү. Диалогдук сүйлөө маданиятын да калыптандыруу зарыл: так, таамай, ойго келтире билүү; маектештин сөзүн угуңуз, аны түшүнүүгө аракет кылыңыз, анын сөзүн бөлбөнүз.

Практикалык педагогдор балдардын когнитивдик өнүгүүсүнүн принциптерин, мазмунун жана ыкмаларын иштеп чыгышкан, бул өнүгүүнүн окуу эффективдүүлүгүн оюн ишмердүүлүгү аркылуу жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Балдар үчүн оюн– предмет жана социалдык дүйнө менен таанышуу, өзүн сынап көрүү жана өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн чегин аныктоо, жеке муктаждыктарды ишке ашыруу жана келечектеги жөндөмдүүлүктөрдүн ыктарын көрсөтүү үчүн «эксперименталдык аянтчанын» бир түрү. Демек, баланы өнүктүрүүдө жана тарбиялоодо балдардын иш-аракетинин эң маанилүү түрү болгон оюн чоң роль ойнойт. Бул мектепке чейинки баланын инсандыгын калыптандыруунун эффективдүү каражаты болуп саналат, анын моралдык жана эрктүү сапаттары дүйнөгө таасир этүү зарылчылыгын түшүнөт. Оюндун тарбиялык мааниси көбүнесе мугалимдин кесиптик чеберчилигине, баланын психологиясын билүүсүнө, анын жаш жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуусуна, балдардын өз ара мамилелерине туура методикалык жетекчиликке, бардык оюн-зооктун так уюштурулушуна жана

жүргүзүлүшүнө жараша болот. оюндардын түрлөрү.

Оюн иш-аракетинде бала эң маанилүү психологиялык жаңы формацияларга ээ болот: - чындыктын жаңы чөйрөлөрүн билүү, биринчи кезекте социалдык, коомдогу функцияларды жана мамилелерди өздөштүрүү;

- элестетүү жагынан аракет кылуу жөндөмдүүлүгү, кайсыөзүнүн пландарын ишке ашыруу үчүн каражаттарды издөөдө көрүнөт жана өнүгөт; Учууга чыгаардан мурун учакты куруу керек; Сиз дүкөнгө ылайыктуу өнүмдөрдү тандап алышыңыз керек, эгерде алар жетишсиз болсо, аларды өзүңүз жасаңыз. Мына ушинтип баланын чыгармачылык жөндөмдүүлүгү оюн аркылуу өнүгөт.

- мамилелердин жана социалдык мотивдердин эрежелерин өздөштүрүү;

- өзүм билемдик, айланасындагы адамдарга көңүл буруу, өзүнүн иш-аракетине жана аракеттерине алардын талаптарынын көз карашынан, б.а. социалдык көз караштан, жүрүм-турумдун жеке механизмдери, контролдоо жана өзүн-өзү башкаруу, баалоо жөндөмдүүлүгү; баалоо жана өзүн-өзү сыйлоо өнүгөт.

Оюндук ишмердүүлүктө өз ара байланышкан жана баш ийген мотивдердин системасы түзүлөт, анда ишмердүүлүктүн коомдук мотивдери (башка адамдар үчүн пайдалуу нерсени жасоого умтулуу) жеке пайданын мотивине караганда алда канча чоң күчкө ээ болот.

Оюн, биринчиден, баланын ориентациясы адамдардын жашоосунун, алардын социалдык функцияларынын жана мамилелеринин эң жалпы, функционалдык көрүнүштөрүндө пайда болгон иш-аракет катары иштейт. Экинчиден, оюн ишмердүүлүгүнүн негизинде бала кыял жана символикалык функциянын, ой жүгүртүү функциясынын пайда болушун жана өнүгүшүн башынан өткөрөт.

Оюн адамдык мамилелер чөйрөсүнө жана коомдук функцияларга сезимтал. Оюнда кыймыл-аракетти балдар бир нерсе үчүн ишке ашырып, адам эмгегинин жалпы мааниси, адамдар ортосундагы мамилелердин нормалары жана жолдору кайра жаралат. Ал идеалдуу формада адамдын иш-аракетинин маанисин жана чоңдор өздөрүнүн реалдуу жашоосунда кире турган мамилелер системасын чагылдырат.

Кызыктуу оюндар шайыр, кубанычтуу маанайды жаратып, балдардын жашоосун толуктап, алардын активдүү иш-аракетке болгон муктаждыгын канааттандырат. Жада калса жакшы шарттарда, адекваттуу тамактануу менен, бала кызыктуу оюндан ажырап калса начар өнүгүп, латаргиялык болуп калат.

Балдардын жамааты ойноочу жамаатка айланышы үчүн багытталган педагогикалык таасир керек. Негизги педагогикалык милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

– балдардын оюн ойноо көндүмдөрүн өздөштүрүүсүнө жардам көрсөтүү, алардын оюн тажрыйбасын байытуу;

– балдардын курчап турган дүйнөнүн объектилери, окуялары жана кубулуштары жөнүндө түшүнүктөрүн кеңейтүү, алар кийин оюнда чагылдырылышы мүмкүн;

– жеке, жуптук жана топтук оюндарды өнүктүрүүдө балдардын демилгесин кубаттоо;

– балдардын күндүзү оюн активдүүлүгүн көрсөтүүсү үчүн шарттарды түзүү ж.б. Ошентип, мектепке чейинки балалык курак мезгилинде балдардын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүнүн калыптанышы жана өнүгүшү ишке ашат жана учурда бул жөндөмдүүлүктөрдүн сапаттык өнүгүшүнө жараша аларды мектеп окувынын икинчи ве учунжи этаптары устунликли гечйэр.

Мектепке чейинки курактагы балдардын талаптары жогору. Сүрөттөө толук, логикалык, маанилүү белгилерин, кайталоолорду калтырбай, ырааттуу, тилде так, образдуу

кепти колдонуу менен болушу керек. Балдар теманы аныктоо, сюжетті иштеп чыгуу жана композицияга байкоо жүргүзүү менен бирден оюнчуктар топтому жана бирден оюнчук үчүн баян түзүшү керек.

Э.П.Короткова тарабынан иштелип чыккан кызыктуу активдүүлүк оюндары. Аларда “оюнчуктарды сүрөттөөгө” үйрөнүү грамматикалык жактан туура сүйлөөнү калыптандыруу жана лексиканы байытуу менен бир убакта ишке ашырылат. Сүрөттөө тапшырмалары акырындык менен татаалдашып, сүйлөө мотивациясынын ыкмалары колдонулуп, балдардын оюн ишмердүүлүгү байып барат».

Мектепке чейинки курактагы бала сүрөттөрдү көргөндү жакшы көрөт жана алар жөнүндө жандуу жана кызыгуу менен сүйлөйт. Анын каалоосу ал көргөн нерселери жөнүндө башкалар менен өз таасирлерин бөлүшүү үчүн зор. Сүрөткө кароо баланын сүйлөө ишмердүүлүгүнө үндөп, аңгемелердин темасын жана мазмунун, алардын моралдык багытын аныктайт.

Бала көргөндөрүн, уккандарын, ойлогондорун, көптөгөн кубулуштардын, турмуштук ар кандай окуялардын маанисин ой жүгүртөт, бала алардын маанисин оюн аркылуу кайра чыгарат. Бул, ал үчүн, түшүнүктүү болуп калат.

Список использованных литератур

1. Барташникова И.А., Барташников А.А. «Учись играть.» Харьков: Фолио, 1997.-145с.
2. Венгер Л.А., Дьяченко О.М. Игры и упражнения по развитию умственных способностей у детей дошкольного возраста. –М.: Инфра-М, 2006. – 248 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Наука, 2001. – 378 с.
4. Козлова И.Ф., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: Наука, 2008–с. 98
5. Мухина В.С. Игрушка как средство психического развития ребенка. / Вопросы психологии. – 2008. – № 2. – С. 123-128.
6. Сорокина А.И., Батурина Е.Г. Игры с правилами в детском саду: сборник дидактических и подвижных игр. – М.: Наука, 2002. – с.44
7. Умственное развитие детей дошкольного возраста. / Под ред. Н.Н. Поддьякова, Ф.А.Сохина. – М.: Просвещение, 2004. – 342 с.

УДК:811-111

Жээнбай кызы А.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

Aidanek989898@gmail.com

АНГЛИС ЛИНГВОМАДАНИЯТЫНДАГЫ “ЖАМГЫР” ТҮШҮНҮГҮНҮН ТИЛДИК БИРДИКТЕРИНИН ФУНКЦИОНАЛДЫК-КОГНИТИВДИК АНАЛИЗИ

Аннотация: Бул макалада англис лингвомаданиятындагы “жамгыр” түшүнүгү каралып, сөздүн лексика-семантикалык анализи аркылуу анын когнитивдик өзгөчөлүктөрү ачылып, сүрөттөлгөн. Бул макаланын милдети – “жамгыр” лексемасын жана анын туундуларын лексикографиялык булактардын материалы боюнча талдоо, андан кийин

түшүнүктүн когнитивдик өзгөчөлүктөрүн (зат атооч, этиш, сын атооч, сөз айкаштары жана метафоралар катары) аныктоо болду.

Негизги сөздөр: концепция, концептосфера, когнитивдик лингвистика, лингвокогнитология, менталитет, дүйнөнүн лингвистикалык картинасы, англис лингвомаданияты.

Жээнбай кызы А.

Магистрант

Кыргызский Государственный Университет им. И. Арабаева

Бишкек ш.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ КОНЦЕПТА «ДОЖДЬ» В АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Аннотация: В данной статье рассматривается концепт «дождь» в английской лингвокультуре, выявляются его когнитивные особенности и описываются посредством лексико-семантического анализа слова. Задачей данной статьи является анализ лексемы «дождь» и ее производных на материале лексикографических источников с последующим выявлением когнитивных особенностей концепта (как существительного, глагола, прилагательного, словосочетания и метафоры).

Ключевые слова: концепт, концептосфера, когнитивная лингвистика, лингвокогнитология, ментальность, языковая картина мира, английская лингвокультура.

Jeenbai kizi A.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

FUNCTIONAL-COGNITIVE ANALYSIS OF LINGUISTIC UNITS OF THE CONCEPT "RAIN" IN ENGLISH LINGUOCULTURE

Abstract: In this article the concept "rain" in English linguoculture is considered, its cognitive features are revealed and described through lexico-semantic analysis of the word. The task of this article is to analyze the lexeme 'rain' and its derivatives on the material of lexicographic sources with the subsequent identification of cognitive features of the concept (as a noun, verb, adjectives, phrases and metaphors).

Keywords: concept, conceptsphere, cognitive linguistics, linguocognitology, mentality, linguistic picture of the world, English linguoculture.

Modern linguistics has several distinctive features, among which cognitivism and anthropocentrism are particularly noteworthy [3, p. 212]. These characteristics are vividly manifested in linguocognitive science, linguoculturology and, in particular, in linguoconceptology [1] - developing topical trends that have become widespread. These sciences are oriented to the study of language through the human paradigm and to the study of concepts that form the linguistic picture of the world.

In modern linguistics, the object of study of conceptology is the units of consciousness that form the basis of human thought activity. Identification and description of these units as the main

task of conceptology is carried out through the identification and description of linguistic means that represent concepts. According to A.V. Kravchenko, studying the linguistic verbalization of concepts, we have the opportunity to study the national conceptsphere and world picture, as the language is their reflection [2, p. 45].

Some significant concepts of this or that culture still remain insufficiently studied. In this article we will consider the concept “rain”, which is a significant component of the conceptsphere “*weather*” in English lingo-culture. Following A.V. Kravchenko, we accept the following definition of the concept: it is a lump of culture in human consciousness; something in the form of which culture enters the mental world of a person. “*Concept is the main cell of culture in the mental world of a person*” [4, c. 40—41].

The concept “rain” is undoubtedly extremely important for the English. Weather has a great influence on the formation of English mentality and character. This subject is touched upon by many authors both in fiction and in scientific research. As early as 1758, the English literary critic and prominent Enlightenment poet Samuel Johnson noted: «*It is commonly observed, that when two Englishmen meet, their first talk is of the weather; they are in haste to tell each other, what each must already know, that it is hot or cold, bright or cloudy, windy or calm*» [7, c. 25]. The writer Robert Colles in his book “**Identity of England**” argues that, since the mid-nineteenth century, climate and weather have been considered among the main factors determining national character [6, c. 207]. The writer Harry Mount also believes that the weather greatly influences the English national character and that it is the climate and weather that determines people's appearance, their manner of dress and even the shade of their skin [9, c. 2].

The weather is invariably a favorite topic of discussion and a hot topic of conversation and Smalltalk (light small talk). Anthropologist Kate Fox has conducted an entire study of the weather and its influence on the character of the English in her book “**Watching the English. The Hidden Rules of English Behavior.**” According to her, almost every English conversation begins with a discussion of the weather. The author manages to formulate the so-called rules of the English weather-speak (аба -ырайын туура талкуулоо этикасы), confirming that talking about the weather is a peculiar form of etiquette and politeness. For the English it is important not to discuss the weather itself, but to establish contact with the interlocutor by talking about it [8].

The most important for a representative of English-speaking culture is the concept “rain”. This can be confirmed by the EAT (Edinburgh Associative Thesaurus), which studies the associations caused by this or that word in human consciousness.

Let us consider how the lexical meaning of the word “rain” is represented in some authoritative dictionaries of the English language. Let us start with the noun, which has three main meanings. First meaning of the noun “rain” according to lexicographic data - water that falls in small drops from clouds in the sky. **For example:** *The light rain had stopped*- *Жаан себелеп өттү*; 1.precipitation from clouds in the form of drops of water, formed by the condensation of water vapor in the atmosphere; 2. a fall of rain; 3.shower; 4.the condensed moisture of the atmosphere falling visibly in separate drops LDCE CED ODTWG

The noun “rain” acquires a stable meaning when it is used **in the plural and with a definite article (“the rains”)**. In this case, it refers to the season of prolonged rains mainly in the tropical belt. - Бул учурда, негизинен, тропикалык зонасында узак жаан-чачындуу мезгил жөнүндө сөз болуп жатат.

2. The second meaning of the noun “rain” according to lexicographical data - heavy rain that falls during a particular period in the year in tropical countries. **For example:** monsoon (*Last year, the*

rains came on time in April- Былтыркы жылы жаан өз убагында Апрель айында келген болчу); the season of heavy continuous rain in tropical countries (The rains come in September); the season of heavy rainfall, especially in the tropics LDCE OALD CED. British National Corpus Here are some examples of the use of the noun in the second sense from the British National Corpus (BNC) [5]: *The heat, which had declined a little at the coming of the rains, grew more oppressive than ever. If the rains come again today, hunting will be impossible later!*

3. The third meaning of the noun “rain” is a metaphorical transference based on the meaning “**a large number of any falling or flying objects**” .

3. The third meaning of the noun “rain” according to lexicographical data - the large number of things falling from the sky at the same time (*the rain of arrows/ stones- жебелердин/таштардын жамгыры*); a large number of things falling or moving through the air together (*The archers sent a rain of arrows towards the enemy - Жаачылар душманды көздөй жамгыр жаадырды*); a large quantity of anything falling rapidly or in a quick succession (*a rain of abuse -*) OALD LDCE CED *While all this is going on the archers can pour a rain of arrows on the foe. Then the landing window fell out in a rain of sparks. - Мунун баары жүрүп жатканда, жаачылар душманга жебелерди жамгырдай төгүп салышат. Анан конуучу терезе учкундуу жамгырда кулап түштү.* BNC

Along with the noun, it seems necessary to consider the verb “to rain”. Several meanings can also be distinguished in the composition of this word. The first meaning of the verb “to rain” according to lexicographical data - if it rains, drops of water fall from clouds in the sky **For example:** (*Outside it was still raining- Сыртта жамгыр дагы эле жаап жатты*); when it rains, water falls from the sky in drops **For example:** (*It had been raining hard all night - Түнү бою катуу жамгыр жаап жатты*); *to be the case that rain is falling* LDCE OALD CED

The second meaning of the verb “to rain” is based on metaphorical transfer, just as in the case of the noun. It is interesting to use the phrasal verb “**to rain off**” (American variant “to rain out”) when it is said that an event is canceled or stopped because of rain. In this case, rain is represented as bad weather conditions that may disrupt someone’s plans. The meaning of this verb can be illustrated by **the following examples:** *You said your barbecue in Oxford was rained off* (CED). *The Mens Open was rained off before the leaders played their second round* (BED). Second meaning of the verb “to rain” according to lexicographic data - to fall or make something fall in large quantities **For example:** (*Bombs rained on the city’s streets- Шаардын көчөлөрүнө бомбалар жаады*); to fall or cause to fall like rain; to bestow in large measure **For example:** (*to rain abuse on someone - бирөөнүн үстүнөн кыянаттык (көп келтирүү) кылуу*); to hit or hit against someone or something violently many times (*He covered his face as the blows rained down on him - Соккулар жааган сайын бетин жаап турду*) LDCE LDELIC MEDAL Meaning of the phrasal verb «*to rain off*» according to lexicographic data -to cause (an event or activity) to stop because of rain **For example:** (*The game was rained off - Оюн жамгыр менен коштолду*); (of an event) to be cancelled or to have to stop because it is raining LDELIC OALD

For a more complete picture of the study, let us also turn to the adjective “rainy”. Meaning of the adjective “rainy” according to lexicographic data - a rainy period of time is one when it rains a lot (*a cold rainy day in October - октябрда суук жамгырлуу күн*); having a lot of rain (*a very rainy day /place- абдан жаандуу күн / жер*); characterized by a large rainfall (*a rainy climate - жаанчыл климат*); wet or showery; bearing rain LDCE LDELIC CED

The semantics of the adjective “rainy” includes the meaning “*a large amount of rain*”, which is proved by the lexemes “*when it rains a lot*”, “*a lot of rain*”, “*large, considerable rainfall*”. From

this adjective it is possible to form the noun “raininess”, which corresponds to Kyrgyz “жаандуу, жаанчыл” бат-бат жааган жамгыр. The phrase “rainy day” (“a future time of need, especially financial” (CED) and the idiomatic expression “for a rainy day” (“for a (future) time when money may be needed” (LDELС) are reflected in the Kyrgyz language “for a rainy day”: **for example**, “save money for a rainy day.” This expression is presented in variations “to save/ provide/ rescue something for the rainy day”, “to put apart/ by for a rainy day” and can be illustrated by the **following example**: I have a little money put apart for a rainy day – (Жамгырлуу күнгө бөлүп) Каат мезгилге (өлүмтүккө) сактап койгон бир аз акчам бар (LU).

Thus, a **difficult, difficult time, the so-called “Каат мезгил (өлүмтүк)”**- in the perception of the Kyrgyz people, turns into a **rainy day** among the British, which is an illustrative example of the negative perception of the “rain” concept in general.

Let us also note the expression with similar semantics “to sell one’s hens on a rainy day”, which means “to sell one’s goods at a bad time, to show impracticality - өз товарын жаман убакта сатуу, иш жүзүнө ашпагандыгын көрсөтүү “. The perception of the word combination “rainy day” in the sense of “*inappropriate time for something - бир нерсеге ылайыксыз убакыт*” once again confirms the presence of negative connotation within the concept “rain”. Rain is seen as a long-awaited, desirable phenomenon, people see it as the only salvation in the conditions of drought.

Thus, the concept “rain” carries predominantly negative connotation and represents bad weather conditions that cause the cancellation or postponement of any events in human life and from which one should protect oneself. At the same time, its semantics may also have a positive connotation, which can be noted in cases when rain is considered as something vital.

Literature:

1. Воркачев С.Г. Постулаты лингвоконцептологии // Антология концептов. М.: Гно-зис, 2007. С. 10-11.
2. Кравченко А.В. Что изучает концептология? // Функционально-когнитивный анализ языковых единиц и его аппликативный материал. Барнаул:Изд-воАлтГПА,2011.С.248.URL:<http://www.academia.edu/1148123>.
3. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века: сб. ст. / под ред. Ю.С. Степанова; РАН, Ин-т языкознания. М.: Издательство РГГУ, 1995. С. 144-238.
4. Степанов Ю.С. Концепт // Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. С. 40-76.
5. BNC British National Corpus. Mode of access URL: <http://corpus.byu.edu/bnc>.
6. Colls R. Identity of England. Oxford University Press, 2002.422 p.
7. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour. Nicholas Brealey Publishing, 2008. 424 p.
8. Mount H. How England Made The English. London, 2012.368 p.
 1. BED - BBC English and Harper Collins Publishers Ltd, 1992.
 2. CED - The Collins English Dictionary. Glasgow: Harper Collins, 2000.
 3. LDELС - The Longman Dictionary of English Language and Culture. Third edition, 2006.
 4. LU - Lingvo Universal. Англо-русский словарь общей лексики. URL: <http://www.lingvo-online.ru>.

5. OALD - Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English. Hornby, A.S. Oxford: Oxford University Press, 2005.

6. ODTWG - Oxford Dictionary Thesaurus and Wordpower Guide. Oxford University Press, 2001.

УДК:81'255.2(575.2) (04)

Залкарбекова А.З.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

Саипова Г.Дж.

ага окуутучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

g.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

филология илимдердин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

gulsara2508@mail.ru

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕРДЕГИ КОТОРМОНУН ЛИНГВИСТИКАЛЫК МОДЕЛИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: Бул макала көркөм чыгармалардын негизинде котормонун лингвистикалык моделин жана аларды чечмелөөнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө арналган. Макалада бул чыгарманы англис тилинен орус тилине жана орус тилинен англис тилине которууда колдонулган котормо трансформацияларына салыштырмалуу талдоо жүргүзүлөт. Котормо трансформацияларынын өзгөчөлүктөрү жана аларды көркөм тексттердин материалында котормонун шайкештигине жетишүү позициясынан чечмелөө каралат. Макаланын авторлору көркөм тексттердин материалында котормо трансформациясын жана аларды кантип которууну талдоого аракет кылышат. Изилдөө учурунда авторлор тема боюнча изилдөөлөр жүргүзүлгөнүнө карабастан, бүгүнкү күнгө чейин котормо таануу үчүн жетишсиз деген жыйынтыкка келишет. Демек, бул макала салыштырмалуу тил жана маданият илимдерине кызыккандар үчүн кызыктуу. Бул жакшы котормо өзгөрүүлөрдүн ортосундагы айырмачылыктарды жана окшоштуктарды жана аларды которуу жолдорун түшүнүүгө жардам берет.

Негизги сөздөр: котормо, трансформация, чечмелөө, кошуу, көркөм текст, шайкештик, лингвистикалык модель, курал, аң-сезим, модуляция.

Залкарбекова А.З.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Саипова Г.Дж.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек
q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

кандидат филологических наук, доцент
Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева
г. Бишкек
qulsara2508@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ПЕРЕВОДА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация: Данная работа посвящена исследованию лингвистической модели перевода и особенности их интерпретации на основе художественных произведений. В статье проводится сравнительный анализ переводческих трансформаций, которые были использованы при переводе данного произведения с английского на русский и с русского на английские языки. Рассматриваются специфика переводческих трансформаций и их интерпретации на материале художественных текстов с позиции достижения адекватности перевода. Авторы статьи постараются проанализировать переводческие трансформации и способы их перевода на материале художественных текстов. В ходе исследования авторы приходят к выводу, что хотя проводились исследования, посвященные данной теме, на сегодняшний день их недостаточно для стремительно развивающегося переводоведения. Таким образом, данная статья представляет интерес для тех, кто интересуется сравнительным языкознанием и культурологией. Она помогает лучше понять различия и сходства между переводческими трансформациями и способами их перевода.

Ключевые слова: перевод, трансформация, интерпретация, добавление, художественный текст, адекватность, лингвистическая модель, инструмент, сознание, модуляция.

Zalkarbekova A.Z.

undergraduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Saipova G.D.

senior teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

q.saipova@gmail.com

Ibraimova G.O.

candidate of Philology, associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

qulsara2508@mail.ru

FEATURES OF THE LINGUISTIC MODEL OF TRANSLATION IN LITERARY TEXTS

Annotation: This article is devoted to the study of the linguistic model of translation and the peculiarities of their interpretation based on works of fiction. Russian Russian translation The article provides a comparative analysis of the translation transformations that were used in the translation of this work from English into Russian and from Russian into English. The specifics of translation transformations and their interpretation based on the material of literary texts are considered from the point of view of achieving the adequacy of translation. The authors of the article will try to analyze translation transformations and ways of their translation based on the material of literary texts. In the course of the study, the authors conclude that although research has been conducted on this topic, today they are not enough for the rapidly developing translation studies. Thus, this article is of interest to those who are interested in comparative linguistics and cultural studies. It helps to better understand the differences and similarities between translation transformations and the ways they are translated.

Keywords: translation, transformation, interpretation, addition, artistic text, adequacy, linguistic model, instrument, consciousness, modulation.

Актуальность выбранной темы заключается в том, что художественный текст является мощным инструментом, стимулирующим воспитательные и эмоционально-эстетические процессы в сознании человека и одновременно оказывающим большое влияние на массовую аудиторию. Следовательно, для того чтобы более глубоко и всесторонне постичь механизм использования художественного текста как инструмента воздействия, необходимо учитывать не только общие установки художественной литературы, но и специфические, в том числе с позиции переводоведения.

В данной статье мы рассмотрим основные положения теории художественного текста и его перевода, а также постараемся проанализировать переводческие трансформации и способы их перевода на материале художественных текстов. Данная работа посвящена исследованию лингвистической модели перевода и особенности их интерпретации на основе художественных произведений. Кроме того, мы выделим некоторые последствия этих результатов для межкультурной коммуникации и понимания.

Методический аппарат исследования традиционен.

1) Оно выполнено, прежде всего, в рамках процедур и приёмов эмпирического метода:

5. Сбор, регистрация, каталогизация, упорядочение и систематизация фактического и теоретического материала;

6. Классификация фактов в соответствии с задачами и логикой исследования.

2) Теоретического исследования: изучение и обобщение информации из источников, теоретический анализ и синтез, абстрагирование, моделирование.

Перевод – это сложный и многогранный вид человеческой деятельности. Хотя обычно говорят о переводе «с одного языка на другой», но, в действительности, в процессе перевода происходит не просто замена одного языка другим. В переводе сталкиваются различные культуры, разные личности, разные складывания мышления, разные литературы, разные эпохи, разные уровни развития, разные традиции и установки. Переводом интересуются культурологи, этнографы, психологи, историки, литературоведы, и разные стороны переводческой деятельности могут быть объектом изучения в рамках соответствующих наук [1: 55].

Несмотря на то, что наука о переводе сравнительно молода, теоретические работы в области перевода весьма многочисленны и трудно обозримы.

В данной статье мы уделяем особое внимание трем основным моделям трансформаций: лексические, семантические и грамматические.

В работе рассмотрены семь разновидностей подобных трансформаций, приведенных в соответствие с приемами перевода: дифференциация, конкретизация и генерализация значений основанные на формально-логической категории подчинения, прием смыслового развертывания, основанный на формально-логической категории перекрещивания, прием антонимического перевода, основанный на формально-логической категории контрадикторности, приемы целостного преобразования и компенсации, основанные на категории внеположенности [5: 38-62].

Для анализа особенностей переводческих трансформаций мы взяли повесть Р. Брэдбери «Dandelion Wine». Русский перевод этого произведения представлен Э.И. Кабалевской [4: 244]. При переводе названия произведения «Dandelion Wine» уже была использована первая переводческая трансформация. На русский язык название повести было переведено как «Вино из одуванчиков». Здесь мы видим, что была произведена такая переводческая трансформация, как грамматическая замена части речи, а именно прилагательное было заменено на существительное, выполняющее функцию дополнения. Для начала рассмотрим лексические трансформации более детально:

Модуляция:

«Summer gathered in the weather, the wind had the proper touch, the breathing of the world was long and warm and slow» [6:13].

«Пришло лето, и ветер был летний – теплое дыхание мира, неспешное и ленивое» [7:7].

«This day now, he nodded, smelled as if a great and nameless orchard had grown up overnight beyond the hills to fill the entire visible land with its warm freshness» [6:16].

«Вот, например, сегодня – пахнет так, будто в одну ночь там, за холмами, невесть откуда взялся огромный фруктовый сад, и все до самого горизонта так и благоухает» [7:10].

Конкретизация:

«Insects shocked the air with electric clearness» [6:22]. «Тысячи пчел и стрекоз пронизывали воздух, как электрические разряды» [7:18].

«And there were two moons; the clock moon with four' faces in four night directions above the solemn black courthouse, and the real moon rising in vanilla whiteness from the dark east» [6:187].

«И над городом – две луны: на все четыре стороны смотрят четыре циферблата часов над торжественным черным зданием суда, а на востоке в темном небе, светясь молочной белизной, восходит настоящая луна» [7:209].

Генерализация:

«He liked to listen to the silence, he said, if silence could be listened to, for, he went on, in that silence you could hear wildflower pollen sifting down the beefried air, by God, the bee-fried air!» [6:18].

« – Хорошо при случае послушать тишину, – говорил он, – потому что тогда удастся услышать, как носится в воздухе пыльца полевых цветов, а воздух так и гудит пчелами, да, да, так и гудит» [7:12-13].

Антонимический перевод:

«Followed by bees which were, no more, no less...» [6:18].

«Вокруг гудят пчелы – это вовсе не пчелы...» [7:13].

Добавление:

Chapter one J. Austen:

It is truth universally acknowledged that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife.

However little known the feelings or views of such a man may be on his first entering a neighborhood, this truth is so well fixed in the minds of the surrounding families that he is considered as the rightful property of someone or other of their daughters. [8:133]

Перевод И. Маршака:

Все знают, что молодой человек, располагающий средствами, должен подыскать себе жену.

Как бы мало ни были известны намерения и взгляды такого человека после того, как он поселился на новом месте, эта истина настолько прочно овладевает умами неподалеку живущих семейств, что на него тут же начинают смотреть как на законную добычу той или другой соседской дочери.[3: 21]

При переводе на русский язык переводчик прибегнул к такому методу, как *добавление* «...должен подыскать себе жену, ... тут же начинают смотреть как на законную добычу». Это было сделано, чтобы придать предложению смысл и законченность.

Членения и объединение предложений:

Морозко

Жили-были старик да старуха. У старика со старухой было три дочери. Старшую дочь старуха не любила (она была ей падчерица), по часту ее журила, рано будила и всю работу на нее сваливала. Девушка скотину поила-кормила, дрова и воду в избу носила, печку топила, тесто творила, избу мела и все убирала еще до свету; но старуха и тут была недовольна и на Марфушу ворчала: «Экая ленивица, экая неряха! И голик-то не у места, и не так-то стоит, и сорно-то в избе»[3: 211].

Translated by Arthur Ransome:

Frost

Once upon a time there were an old man and old woman. Now the old woman was the old man's second wife. His first wife died, and had left him with a little daughter: Martha she was called. Then he married again, and got a cross wife, and with her two more daughters.

The old woman loved her own daughters. But poor little Martha, the eldest. She got only what the others left. The stepmother made Martha do all the work of the house. She had to fetch the wood for stove, and light it and keep it burning. She had to draw the water for her sisters. She had to make the clothes and wash them, and mend them. She had to cook the dinner, and clean the dishes after the others before having a bite for herself [8: 155].

Выше использованных примерах переводчик приводит пример *метод членения и объединения предложений*: ... *She got only what the others left, ... and light it and keep it burning.*

Таким образом были выделены следующие грамматические трансформации: *грамматическая замена, добавление, членение предложений и объединение предложений*. Также были найдены и проанализированы лексические трансформации: *модуляция, конкретизация, генерализация и антонимический перевод*.

В заключении, можно сделать следующие выводы: наиболее частотными переводческими трансформациями – перестановки, различные виды грамматических замен и

модуляция. Грамматические и лексические трансформации встречаются значительно реже, чаще мы сталкиваемся с комплексными, лексико-грамматическими преобразованиями.

Язык изложения текста, в основном, простой, доступный и лаконичный, о чем свидетельствует количество найденных лексических средств выразительности, однако при переводе сложных конструкций, переводчик умело прибегает к целостным преобразованиям, что позволяет в полной мере передать смысл текста с исходного языка на переводящий и добиться наибольшей адекватности при переводе.

Список литературы

1. Бархударов, Л.С. Язык и перевод. – М: USSR, 2013. С. 55.
2. Виноградов, В.В. О языке художественной прозы. – М: Наука, 1980. С. 143.
3. Калугина, Е.И. Несобственная прямая речь в современном английском языке, 1990. С. 21.
4. Литвинова, Базовые приемы создания образности в романах Рэя Брэдбери «Вино из одуванчиков» и «451 градус по фаренгейту». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bazovye-priemy-sozdaniya-obraznosti-v-romanah-reya-bredberi-vino-iz-oduvanchikov-i-451-po-farengeytu> (дата обращения: 23.01.2016).
5. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: «Р.Валент», 2010. 244 с.
6. Bradbury R. Dandelion Wine. – М : Айрис-пресс, 2013. Р. 18.
7. Bradbury R. Dandelion Wine. – М : Айрис-пресс, 2014. Р. 13.
8. Zwicky, A.M. On reported Speech, 1971. 133 p.

УДК: 59

Зарылбек уулу Т.

Магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖЫРТКЫЧ КУШТАР МЕНЕН АҢЧЫЛЫК

Аннотация: Макалада жырткыч канаттуулар менен мергенчилик каралат. Жырткыч канаттуулардын түрлөрүнүн классификациясы берилген. Жырткыч канаттуулар үчүн атайын жабдуулар изилденген. Жырткыч канаттуулардын көптөгөн түрлөрүнүн популяциясынын өтө коркунучтуу абалын эске алып, аларды сактоо жана калыбына келтирүү боюнча иш-чаралардын комплексин ишке ашыруу зарылчылыгы белгиленди.

Негизги сөздөр: жырткыч канаттуулар, жырткыч канаттуулар, аңчылык, бүркүт, туйгун, кыргый, жагалмай, тогомо, туур, үрп-адат, каада-салт

Зарылбек уулу Т.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ОХОТА С ЛОВЧИМИ ПТИЦАМИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация: В статье исследованы охота с ловчими птицами. Дана классификация видов хищных ловчих птиц. Изучен специальный инвентарь для ловчих птиц. Учитывая крайне тревожное состояние популяций многих видов хищных птиц, была признана необходимость осуществления комплекса мер по их сохранению и восстановлению.

Ключевые слова: хищные птицы, ловчие птицы, охота, бүркүт, туйгун, кыргыз, жагалмай, томого, туур, обычаи, традиции.

Zarylbek uulu T.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek

HUNTING WITH HUNTING BIRDS IN KYRGYZSTAN

Abstract: The article examines hunting with hunting birds. The classification of species of predatory hunting birds is given. Special equipment for hunting birds has been studied. Given the extremely alarming state of populations of many species of birds of prey, the need for a set of measures for their conservation and restoration was recognized.

Keywords: wild birds, hunting birds, hunting, burkut, tuigun, Kyrgyz, zhagalmai, tomogo, tuur, customs, traditions

С древнейших времен охота с ловчими птицами входила в систему традиционной культуры кыргызского этноса. История развития охоты с ловчей птицей в Кыргызстане имеет глубокие корни.

Разведением ловчих птиц занимались издревле. Для знатных людей это было развлекательным увлечением. А бедным кочевникам ловчие птицы оказывали неоценимую помощь - стерегли скот, помогали добывать мясо зверей и мелких птиц. Этот вид деятельности у кыргызов долгое время занимал ведущее место.

Если в Европе предпочтение отдавали соколиной охоте, то в Средней Азии и Казахстане использовали беркутов и ястребов. Ловчие птицы стоили очень дорого, а процесс поимки, приручения, обучения и охоты был сложным. Хороший беркут мог стоить от пяти до шести верблюдов, сокол - до двух. Охота с соколами и ястребами обычно шла с начала осени до первого снега. А выносливые беркуты выходили на охоту в самый крепкий мороз - с ноября по февраль, когда мех пушистых зверей был в цене.

Для обозначения всех видов хищных ловчих птиц кыргызы классифицировали их на три группы. В первую группу входили различные виды ястребов, во вторую различные виды больших и малых соколов, и отдельно в самостоятельную группу представлял орел – беркут [1].

По преданиям, за хорошо обученную птицу давали несколько сотен лошадей и верблюдов, а в тяжелые годы ловчие птицы кормили целые аулы. Охота с ловчими птицами помогала выживать и в трудные периоды во время падежа скота.

Для охоты с ловчими птицами необходимо иметь прирученных и подготовленных птиц. Птицы у казахских охотников появлялись двумя способами — через приручение отловленной на приманку взрослой особи или путем обучения по специальной схеме оперившихся птенцов, взятых на вылете из гнезда [2]. Существовал специальный инвентарь: кожаные ремешки-путцы (балакбау), надеваемые на лапы птицы, клубочок-наглазник

(того), а также кожаная рукавица для ношения птицы на руке хозяина, а также имели место специальные подсумки (жемкалта), присады для содержания птиц (туур) и для их транспортировки верхом на коне (балдак), приманки-вабило (шырга) [3].

В первые дни взрослую птицу для адаптации содержали рядом с людьми, но с закрытыми глазами, для избежания стресса. Хозяин периодически мягко поглаживал ее бока, кормил только с руки свежим мясом, издавая специальные голосовые звуки. Такое обращение ускоряло процесс приучения птицы к рукам и командам хозяина. Постепенно птица привыкала к человеку. Важным в этот период считалось выработать режим кормления и приучить к особым звукам-командам, издаваемым хозяином и ассоциировать перчатку человека с питанием птицы. Далее птиц постепенно натравливали на вабило — для беркута и ястреба это была шкурка лисы или зайца, для сокола использовали крылья утки, фазана, которыми размахивали в воздухе, а затем тащили по земле, давая птице напасть и испытать чувство победы над добычей. Дрессировка птенцов, взятых из гнезд, происходила немного по иной схеме. Но казахи считали, что лучшие ловчие птицы получаются из прирученных диких особей, которые, привыкнув к хозяину, охотились намного азартней. Так же дикая прирученная птица могла охотиться в паре с казахской борзой, что повышало эффективность охоты. Собака могла преследовать зверя по следу и чутьем, а птица с воздуха могла взять убегающую добычу.

Охотились с ловчими птицами строго по сезонам. С ястребами охотились только осенью и зимой, а ранней весной выпускали птицу на волю. С хорошим беркутом или соколом охотник охотился не более 5-6 лет, после чего отпускал ее на волю. Такое отношение казахов способствовало сохранению популяции птиц. Но бывали исключения, когда прирученные беркуты сами жили и охотились в одной семье охотника 2-3 поколения.

Казахи считают, что бұркүт – это священная, неприкосновенная птица, своего рода Бог всех птиц, обладающая чудодейственными свойствами [4].

Древняя традиция бережно хранится и по сей день. «мүнүшкөр», «бұркүтчү» – так называют профессиональных ловцов птиц, занимающихся их выучкой. Эти мастера обладают даром воспитания и тренировки диких птиц. Мастерство требует большого терпения и времени. Главной целью при обучении птиц охоте является не подчинение воле хозяина-охотника, а принцип партнерства и взаимопомощи на охоте. Секреты дрессировки ловчих птиц в династиях охотников передавались из поколения в поколение. Птицам было принято давать имена в зависимости от их внешности и характера. Когда для выучки брали птенцов, около гнезд устанавливали наблюдение с момента откладки яиц. При этом постоянно вели наблюдение вплоть до вылета птенцов.

В современном Кыргызстане сохранением традиций охоты с ловчими птицами занимаются федерация "Қыраан", центр охоты с ловчими птицами при Ассоциация национальных видов спорта. Совместно с сотрудниками экологических служб охотники участвуют в программах исследования и контроля популяции ловчих птиц в отдаленных регионах Казахстана.

В целях сохранения старинной традиции охоты с ловчими птицами организована работа Ассоциации национальных видов спорта, которая ежегодно проводит разнообразные национальные и международные турниры.

В 2000 году Кыргызстан вошел в Международную ассоциацию сокольников (ИАФ), членами которого являются свыше 60 стран. С 2005 года в Кыргызстане существует Федерация «Қыраан» в составе Ассоциации Национальных видов спорта, деятельность,

которой заключается в обучении начинающих сокольников, организации и проведении соревнований с участием охотника и связь с сокольниками всего мира. Федерация охотников с ловчими птицами «Кыраан» организовали в Кыргызстане мастерскую по изготовлению амуниции для охоты с ловчими птицами.

В Кыргызстане состязания бүркүтчү проходят раз в год, в охотничий сезон. На такие чемпионаты съезжаются знатоки соколиной охоты со всех областей Кыргызстана, здесь оценивается все, начиная от национального костюма сокольника, внешний вид и физическое состояние птиц, полет птиц на дальность, на скорость и точность. Проводятся такие соревнования и среди юниоров детей до 16 лет. Национальную охоту с ловчей птицей Министерство туризма и спорта КР отнесло к категории массового спорта. Сегодня этот вид спорта развивается на северных областях Кыргызстана. Мастера охоты с ловчими птицами постоянно представляют республику на международных фестивалях и слетах.

В качестве национального вида спорта в современном Кыргызстане охота с ловчими птицами стала одной из форм самовыражения кыргызского этноса, данью уважения древним традициям, обычаям. В качестве популярного спортивного состязания охота с ловчими птицами служит стимулом к поддержанию здорового образа жизни и отличным занятием для взрослых и детей, так как развивает физическую выносливость, внимание и ловкость; уход за птицей также требует навыков взаимодействия с природой. Участие в международных фестивалях и совещаниях также способствует укреплению международных спортивно-культурных связей. Стоит отметить, что указанная охота не ограничивается национальными, либо этническими барьерами и охватывает представителей других этносов Кыргызстана.

Для большинства охотников дрессировка и содержание ловчих птиц является скорее увлечением, чем средством заработка или охоты. Организаторы центров охоты с ловчими птицами и общественных фондов являются энтузиастами данной традиции и занимаются этим искусством для сохранения и передачи их последующим поколениям. Одной из целей, стоящих также перед охотниками с ловчими птицами – реабилитация и защита хищных птиц, недопустить гибели древнейшей народной традиции и ознакомить с ней мировое сообщество.

К сожалению, не все благополучно с численностью популяции ловчих птиц на территории Кыргызстана. Ещё 20 лет назад гнёзда ловчих птиц встречались повсеместно на территории Кыргызстана. Кыргызстан, занимающий центральную часть области распространения балобана, играет важную роль в сохранении этой птицы. В связи с открытием границ в 1990-е годы сюда устремилось огромное количество ловцов птиц. По материалам таможенной службы из Кыргызстана в середине 1990-х годов ежегодно вывозили до тысячи соколов. В результате бесконтрольной эксплуатации пострадали все крупные гнездовые группировки балобана в нашей стране. К настоящему времени разорены все известные гнёзда этого сокола. Этот район был выбран в качестве примера потому, что в каждом небольшом по площади горном хребте имелось по несколько гнёзд, и, кроме того, балобан прилетал в этот район осенью из восточных районов Казахстана и России и оставался здесь на зиму.

К сожалению, проводимая работа по сохранению ловчих птиц не в полной мере дает свои плоды, поскольку люди продолжают ловить здесь соколов. Одним из первых и наиболее действенных путей борьбы с нелегальным оборотом редких животных в нашей стране должно стать выявление и перекрытие существующих в настоящее время каналов нелегального вывоза.

В 2011 г. приняты новые нормативные акты, введенные в действие с 30 января 2012 г., регулирующие вопросы международной торговли, содержания, перевозки, продажи, выставления на продажу и покупки редких и находящихся под угрозой исчезновения видов дикой фауны, а также их ввоза и вывоза.

Практически утеряны традиции. Страшно, что многие наши сокольники вообще не знают, как обращаться с птицей, как оказать ей помощь, чем её кормить, как с ней охотиться. Птицы гибнут от болезней. Знающих людей единицы. Занятие соколиной охотой требует больших вложений, много времени и терпения.

Литература:

1. Муканов М. С. Охота с ловчими птицами // Известия АН КазССР. 1983. № 3; Бабалыков Ж., А. Ловчие птицы. - Алма-Ата: Кайнар, 1983. - 176 с.; Хинят Б., Исабеков К.М. Саят- Казахская традиционная охота. – Алматыкитап, 2007.; Симаков Г.Н. Соколиная охота и культ хищных птиц в Средней Азии: (ритуальный и практический аспекты). – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1998. - С.175-176
2. Симаков Г.Н. Соколиная охота и культ хищных птиц в Средней Азии: (ритуальный и практический аспекты). – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1998. - С.42-43
3. Симаков Г.Н. Соколиная охота и культ хищных птиц в Средней Азии: (ритуальный и практический аспекты). – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1998. - С.248-252
4. Симаков Г.Н. Соколиная охота и культ хищных птиц в Средней Азии: (ритуальный и практический аспекты). – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1998. - С.187-188
5. Постановление Правительства Кыргызской Республики N 219 от 14 февраля 1997 г.

УДК: 81'25

Ибраева Н.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Алимбекова Э.С

ага окуутучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Саипова Г.Дж.

ага окуутучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

alimbekova.eliza@inbox.ru

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

филология илимдердин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

qulsara2508@mail.ru

ЛИНГВИСТИКАЛЫК КОТОРМОДОГУ РЕАЛИЯНЫ ТУШУНУУ

Аннотация. Бул макалада лингвистика тармагындагы реалияларды которуунун татаал процесси каралат. Реалия маданий жана контексттик жактан белгилүү элементтерди чагылдырат, котормочулар үчүн алардын маңызын башка тилде так жеткирүүнү көздөгөн уникалдуу кыйынчылыктарды жаратат. Талкуу транскрипция, транслитерация, кальк жана сүрөттөлүш котормо сыяктуу ар кандай котормо ыкмаларын камтыйт, алардын түпнуска маданий нюанстарды сактоодогу күчтүү жана чектөөлөрүн баса белгилейт. Мындан тышкары, макала котормо учурунда реалиянын улуттук жана тарыхый даамдарын сактоонун маанилүүлүгүн изилдеп, адабий котормодо жетиштүү, пайдалуу жана эквиваленттүүлүккө жетүүдө фондук билимдин ролун баса белгилейт. Бул комплекстүү анализ котормо изилдөөлөрүнө баалуу түшүнүктөрдү берет, ошондой эле реалияларды тилдик жана маданий чек аралардан которуунун татаалдыгын тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

Негизги сөздөр: котормо, трансформация, реалия, транскрипция, чечмелөө, тарыхый, шайкештик, улуттук, озгочулук, контекст, фондук билим.

Залкарбекова А.З.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Алимбекова Э.С

старшие преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Саипова Г.Дж.

старшие преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

q.saipova@gmail.com

Ибраимова Г.О.

кандидат филологических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

qulsara2508@mail.ru

ПРЕОДОЛЕНИЕ ГРАНИЦ: ПОНИМАНИЕ РЕАЛИЙ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация. В этой статье рассматривается сложный процесс перевода реалий в области лингвистики. Реалии, представляющие собой элементы, зависящие от культуры и контекста, создают уникальные проблемы для переводчиков, стремящихся точно передать их суть на другом языке. В ходе обсуждения будут рассмотрены различные методы перевода, такие как транскрипция, транслитерация, калька и описательный перевод, а также их сильные и слабые стороны с точки зрения сохранения оригинальных культурных нюансов. Кроме того, в статье исследуется важность сохранения национального и исторического колорита реалий при переводе, подчеркивается роль базовых знаний в достижении адекватности, полезности и эквивалентности в художественном переводе. Этот всесторонний

анализ вносит ценный вклад в область переводоведения, обеспечивая более глубокое понимание сложностей, связанных с переводом реалий, преодолевающих языковые и культурные границы.

Ключевые слова: перевод, трансформация, реальность, транскрипция, интерпретация, исторический, соответствие, национальный, специфика, контекст, фоновые знания.

Zalkarbekova A.Z.

undergraduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Alimbekova E.S

senior teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Saipova G.D.

senior teacher

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

q.saipova@gmail.com

Ibraimova G.O.

candidate of Philology, associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

gulsara2508@mail.ru

TRANSCENDING BOUNDARIES: UNDERSTANDING REALIA IN LINGUISTIC TRANSLATION

Annotation. This article delves into the intricate process of translating realia within the realm of linguistics. Realia, representing culturally and contextually specific elements, pose unique challenges for translators aiming to convey their essence accurately in another language. The discussion covers various translation techniques such as transcription, transliteration, calque, and descriptive translation, highlighting their strengths and limitations in preserving the original cultural nuances. Furthermore, the article explores the significance of maintaining the national and historical flavors of realia during translation, emphasizing the role of background knowledge in achieving adequacy, usefulness, and equivalence in literary translation. This comprehensive analysis contributes valuable insights to the field of translation studies, providing a deeper understanding of the complexities involved in translating realia across linguistic and cultural boundaries.

Keywords: translation, transformation, reality, transcription, interpretation, historical, correspondence, national, specificity, context, background knowledge.

The relevance of the research topic of this article, "Transcending Boundaries: Understanding Realia in Linguistic Translation," lies in its critical examination of an essential aspect of language and cultural exchange in an increasingly interconnected world, the accurate translation of realia is

essential for effective communication across linguistic barriers. This article explores the intricate process of translating culturally specific elements, shedding light on various techniques and challenges encountered by translators. By understanding realia in linguistic translation, readers gain insights into the complexities of cross-cultural communication and the significance of preserving cultural nuances in language exchange. This article is relevant to linguists, translators, and anyone interested in the dynamics of language and culture in a global context.

Realia refers to physical objects or things that have material existence. In linguistics and translation studies, words and expressions related to realia are specific to a particular culture and often used in fiction and mass media. These terms are not tied to any specific nationality and are commonly used in the language of a specific culture. Some realia are created specifically to name an object or phenomenon, and are commonly used once the object or phenomenon becomes widely known. [Vlakhov and Florin 1986:17].

Some realia resemble proper names in certain ways: Дед Мороз-Santa Claus, Кощей-the Immortal, принцесса лягушка-Princess Frog, and so on. At times, realia can deviate from literary norms, including dialects, elements of informal language (vulgar terms), and specialized jargon.

Realia can be classified in several ways. As translation units, they can be categorized into:

- Abbreviations (DC, PC, DVD)
- Single words (pudding, fetish)
- Phrases (spam, deadline)
- Sentences (How much are accommodations at health resorts?)

The defining characteristics of realia are their content's connection to a specific country, nationality, or social group, and their association with a particular time period. Based on these traits, researchers have proposed subject-specific, temporal, and geographic classifications of realia.

Subject classification of realia:

Geographical realia: names of objects of physical geography (steppe, prairie); names of objects related to human activity (ranch); names of endemics (sequoia, iguana).

Ethnographic realia (concepts belonging to the way of life and culture of the people): household (rickshaw, kimono, caftan); labor (skiff, cowboy, drummer); names of concepts of art and culture (bogatyr, harlequin, balalaika); ethnic concepts (Cossack, Goth, Yankee); measures and money (pound, fathom, league, franc).

Socio-political realia: concepts related to the administrative and territorial structure (farmstead, province, state); names of bearers and authorities (rada, Knesset, Veche); military (kooning, knight, samurai); names of organizations, ranks, titles, estates, castes (earl, farmhand, prince, yeoman) [Vlakhov and Florin 1986:59-65].

Realia can be temporally classified into two categories. Contemporary realia refer to concepts currently in existence and are used by certain linguistic groups. Historical realia, on the other hand, denote concepts that were characteristic of the past for a specific social group.

Realia can be temporally classified into two categories. Contemporary realia refer to concepts currently in existence and are used by certain linguistic groups. Historical realia, on the other hand, denote concepts that were characteristic of the past for a specific social group. [Vlakhov and Florin 1986:73].

Local division of realia.

In the context of a single language, one should acknowledge both personal and shared realia, which are further categorized into national (known to all inhabitants of a country or all people), local (specific to a particular dialect or region), and microlocal (unique to a specific area).

From the perspective of two languages, realia can be classified into external ones that are foreign to both languages in the pair (such as "samurai" in Russian and English), and realia that are foreign to one language but native to another ("rada" in Ukrainian and Russian). When considering multiple languages, one can identify regional realia (like "euro" for countries using it as their national currency) and international realia, which are part of many languages' vocabularies but retain their original flavor (like "ranch" and "tequila"). [Vlahov and Florin 1986:66-73].

Based on the discussion, the primary characteristic of realia is their inherent cultural significance. The challenge for translators lies in preserving this cultural essence, often referred to as "color," when translating text from one language to another. Certain scholars like Fedorov, Vereshchagin, and Kostomarov classify realia as non-equivalent vocabulary, suggesting that they defy direct translation due to their cultural specificity. [Fedorov 1983:135].

However, realia is an integral part of the source text, so its inclusion in the translated text is essential for translation adequacy. Therefore, the question isn't whether realia can be translated but rather how to translate it effectively.

Before translating realia, it's crucial to understand its unfamiliar aspects in the original context, including its role within the narrative, how the author presents it, and the semantic and connotative nuances it carries. Unfamiliar realia often belong to another culture or language. Authors typically introduce such realia when describing elements that are new to native speakers of that language. Familiar realia, on the other hand, require no additional explanation since they are easily understood by readers familiar with the culture. For instance, a Russian reader would have no trouble understanding "kvass," a Ukrainian reader "Maidan," and an English reader "Tower."

International realia, due to their widespread recognition, also do not require in-depth explanation as readers already have a general understanding and national context about them. However, unfamiliar realia, whether they belong to one's own culture or another, may need contextual aids for comprehension, if that aligns with the author's intention in the translated work. Common methods for aiding comprehension in literature include: graphical emphasis, such as italics, quotation marks, or bolding, which draws attention to the realia but may not fully convey its meaning.

For example: "wall-дувал", "peasant-крестьянин"; the explanation in the text itself, taken in parentheses, separated by commas or dashes: "Burkovka – a road paved with stones of different sizes – was built by the whole village in just a month"; the explanation is in a footnote at the bottom of the page, if it is not possible to give it directly in the text next to the realia; the interpretation of realia is in the comments or lists at the end of the book, but it should be noted that the search for such an explanation distracts the reader directly from the narrative [Vlakhov and Florin 1986:89-69].

The way realia is presented and understood within a text is a significant concern for translators. Preserving realia in translation depends greatly on its role in the original text and the author's intended meaning, as well as the methods employed to retain its essence both in the original context and in the translated version.

Methods of transferring realities in translation

There are two main difficulties in transmitting realia in translation:

- 1) the lack of correspondence (equivalent, analogue) in the translation due to the lack of an object (referent) designated by realia in native speakers of this language;
- 2) the need, along with the objective meaning (semantics) of realia, to convey color (connotation) - its national and historical coloring [2, p. 82]. The choice of a translation solution can

be carried out only with the obligatory consideration of three components linguistic knowledge, cognitive baggage and personal "emotional experience" of the translator [12, p. 49].

In principle, all the methods used in translation practice to convey realia can be reduced to four: 1) transcription and transliteration;

2) calque;

3) analog or approximate correspondence;

4) interpretation, or explanatory translation.

1. Transcription and transliteration are beneficial because they allow for the representation of a word's sound or visual appearance without increasing the text's volume. However, they can be disadvantageous initially, as they may not be immediately understood by native speakers of the target language, particularly if the context or situation does not clarify their meaning. It's challenging to gauge how many Russian-speaking readers comprehend the meaning of words like "истэблишмент," "хай-фай," or "дайджест" when they appear in our publications. Yet, frequent usage eventually leads to these words becoming integrated into the target language ("видеоклип," "менеджер"), and some even adapt grammatical features like declension forms, plural forms, and word formation affixes ("шорты," "комиксы," "ковбойский"). [10, p. 32]. The basic principle of transcription is the transfer by graphic means (letters) the translation language of the phonetic appearance of the word with maximum sound proximity to the original. Russian translation of an English lexical unit by transcription is not an accurate reproduction of it into Russian due to the difference in the phonetic systems of both languages (for example, the English sound [h] is transmitted into Russian as [x] or [r]: *Harrow* – *Харроу*; [th] as [m] или [c] «Truth» – «Трус» (название журнала) *Harrow* - *Harrow*; [th] as [t] or [c] "Truth" – "Coward" (the name of the magazine) [4, p. 86]. The use of transliteration and transcription techniques is uncommon when used independently; a combination of both methods is more frequently employed. For instance, in the case of "Herald Tribune" becoming "Геральд Трибюн," the first word is transliterated while the second is transcribed. These techniques are utilized in conveying proper names, geographical locations, names of vehicles like ships and aircraft, as well as names of publications, companies, and some newly coined terms. For example, "Galsworthy" is transliterated as "Голсуорси," "Downing Street" as "Даунинг-стрит," and "impeachment" as "импичмент," among others.

2. Calque involves translating a complex word or phrase by breaking it down into its parts. This approach is advantageous because it allows for transferring the semantic content of realia into the translated text without increasing its length. However, the applicability of calquing is limited; it can only be used when the translated unit consists of components that are logically connected (e.g., "skyscraper" translates to "небоскреб," "brain drain" to "утечка мозгов," and "Salvation Army" to "Армия спасения").

Calquing loses its effectiveness when the logical connection or motivation is unclear or absent. Translating demotivated realia component by component often fails to convey their intended meaning (e.g., "og rolling" translated as "букв. «катание бревен»" — a deal between congress members for mutual support).

Moreover, the calque method may not be suitable when the translation language lacks a concise and convenient grammatical structure to accommodate the calqued term, as seen in examples like "tie vote" (равный счет + голосование) translated as "равное количество голосов, поданных «за» и «против»."

3. An analogue, also known as an approximate equivalent, is a word or phrase in the target language used to convey a concept that is similar to, but not identical to, the concept in the original

language. The benefit of this translation method is that it is typically concise and easily understandable since it employs familiar words denoting familiar phenomena. However, the drawback of using analogues is that they can "blur" the specific nuances of the original realia, failing to convey their full richness of meaning. For instance, the term "drugstore" is often translated as "аптека" in Russian, even though it refers to "a place where you can have a snack and buy not only pharmacy products." Thus, an analogue is always either broader or narrower in meaning compared to the corresponding realia, and it is considered an approximation of reality, as it shares a common semantic core with it.

4. Interpretation, also known as explanatory translation, typically results in text expansion, which is its drawback. Explaining realia, which may only require one or two words, can sometimes take up several lines, as seen in the example of "town house" being translated as "жилой дом в черте города, обычно в два этажа, стены которого вплотную примыкают к таким же домам, образуя непрерывную линию построек." However, explanatory translation stands out for its ability to elucidate the meaning and specifics of realia, which is its advantage. It is often combined with other techniques such as transcription (transliteration) and calque. M. D. Gutner refers to this type of translation as descriptive and recommends its use in specific cases. [5, p. 34]:

1) when the realia doesn't exist in target language (for example: *highball* — (разг.) виски с содой и льдом, поданный в высоком стакане);

2) when the difficulty of translation is caused by the peculiarities of word combinations in the English language (for example: *negotiated settlement*– соглашение, достигнутое в результате переговоров; *better-late-than-never admission* – признание, сделанное по принципу «лучше поздно, чем никогда»)

3) when the grammatical structures of English and Russian languages completely diverge (for example: *The general was maneuvered out of the presidency in 1974* – Генералу пришлось уйти с поста президента в 1974 году в результате маневров его противников); a detailed explanation with the addition of extra words had to leave, as a result, his opponents were caused by the need to adequately convey an alien the Russian language construction was manipulated out of;

4) when it becomes necessary to transfer a newspaper headline (for example, the headline *Three counties to go wet* can be translated into Russian only with the help of a more common explanation: *В трех графствах предполагается продажа спиртных напитков в воскресные дни*)

In her article "Translation as Intercultural Communication," I. Vladova argues that realia create significant cultural gaps when translated into another ethnic group's cultural space. These terms represent the national identity and highlight the unique aspects of the original culture compared to the receiving one. They are often incorporated into the translated text in a transcribed or transliterated form to maintain the identity of the culture of origin. Many translators strive to convey both the meaning and the specific cultural nuances of the original text, often resorting to "hybrids" in translation. For example, "*members of the shadow cabinet*" may be translated as "члены «теневого кабинета», т. е. представители официальной оппозиции," and "*backbenchers*" as "заднескамеечники." However, it is not always possible to capture all stylistic nuances in translation. For instance, the abbreviation *GOP* (*Grand Old Party*) is commonly translated as the Republican Party without preserving the familiarity and nuances associated with the original term in English. [8, p. 36].

Zh. A. Golikova identifies three methods of transmitting realia: transcription, transliteration and translation. Her position on the first two methods is similar to the opinions of previous scholars,

and the translation method has been expanded and supplemented as follows: translation (or substitution,) as a method of transferring realia to a computer, it is usually used in cases where transcription is undesirable for one reason or another. There are the following ways to translate realia.

1. Introduction of neologism (in the form of calque and half-scale):

a) calque borrowing by literal translation (usually in parts) of a word or phrase: *Red Army Man – красноармеец, Victory Day – День Победы, Skyscraper – небоскреб;*

b) a half-cup is a new word or (stable) phrase, which is a partial loan: *Decembrist – декабрист.*

2. Approximate translation (used more often than any other technique):

a) the principle of generic substitution (allows you to convey the content of realia by a unit with a broader (very rarely – with a narrower) meaning with the substitution of a generic concept instead of a specific one – a generalization technique): *церковь, пагода, мечеть, синагога – храм;*

b) a functional analogue (convenient for transmitting reality measures, in particular when they are intended to create some kind of qualitative representations): *столько-то миль – очень далеко, сто пудов – очень тяжелый;*

c) description, explanation, interpretation as a method of approximate translation (used in cases where there is no other way: a concept that is not transmitted by transcription, you just have to explain): *Two boys were playing flies up with a soft ball – Мальчики играли в мяч;* an explanation of the realia, placed in parentheses after transcription/ transliteration and representing either a calculation of its constituent components, or a concise description of its essence compiled by the translator himself, while the translator, as a rule, marks his "intervention" in the original text with the note "translator's note": *polterabend – польтерабенд (традиционный вечер накануне венчания – прим. перев.)* [3, p. 135].

3. Contextual translation the transfer of content using a context transformed way accordingly: *How much are accommodations at health resorts? – Сколько стоит путевка на курорт?*

L. K. Latyshev and A. L. Semenov distinguish the following ways of transmitting non-equivalent vocabulary: transliteration, calque, descriptive (explanatory) translation, approximate translation [24, p. 92]. A. O. Ivanov also talks about four ways of transmitting the meaning of realities: calque, use of an existing analogue, transliteration/ transcription, descriptive or approximate translation [5, p. 86]. L. F. Dmitrieva, E. A. Martinkevich and E. S. Kuntsevich note the techniques of transliteration, transcription and calque. In their opinion, calque is used in cases where it is necessary to create a meaningful unit in a translated text and at the same time preserve the elements of the form or function of the original unit. Calque is used to transfer the names of historical and cultural events and objects, titles and titles, names of educational institutions, state institutions: *back-bencher – заднекамеечник* [10, p. 32].

In the article "The Transfer of Ethnocultural Realities in Artistic Translation," E. A. Kuzmina discusses the particular significance of ethnographic realia. These realities include names of national items, unique household objects, clothing, and cuisine, all of which contribute to the distinctive atmosphere of a work. Therefore, when translating ethnocultural realia, translators are faced with a complex challenge. They must maintain the cultural authenticity of the source text, while also introducing the foreign-language reader to the captivating and unfamiliar world of another culture. Simultaneously, they must ensure that this world remains comprehensible to the

foreign reader, requiring the translator to interpret these phenomena, provide explanations or comments, or find suitable equivalents within the reader's own cultural framework. [6, p. 225].

Preserving culturally specific elements from the original culture can be achieved through techniques like transcription (or transliteration for proper names) in the translation process. However, this is only feasible if there is an established translation tradition for such terms (e.g., "Oktoberfest," "Autobahn"). E. A. Kuzmina argues that calque (semantic borrowing) is another well-known method for transferring information from a foreign language into a native one. For instance, the Russian expression "целиком и полностью" is a calque of the German "im Ganzen und Vollen."

In many cases, the translation of cultural realia involves a generalizing transformation, where the translator may omit certain culturally specific elements. This decision is justified by the limited semantic weight carried by these realia, as well as their lack of familiarity to the target culture's audience. Additionally, cultural realia are often translated through descriptive techniques, wherein the term is replaced with a definition or explanation to aid understanding. [8, p. 224].

According to S. Vlakhov and S. Florin, the techniques for conveying realia can be categorized into two main methods: transcription and translation (in a broad sense). Transcription involves incorporating the corresponding realia into the translated text using graphical elements of the target language, aiming for the closest possible phonetic representation of its original form. For example, English "whig" is transcribed as "виг" in Russian.

S. Vlakhov and S. Florin differentiate between transcription and transliteration. Russian transcription refers to "rendering the sounds of a foreign language word (usually a proper name, geographical name, scientific term) using Russian alphabet letters," while transliteration is about "transcribing the letters of a foreign language word using Russian alphabet letters." For instance, "tomahawk" is transliterated as "томагавк," and "канон" is transliterated as "kanoé" (English [kə'nu:]).

Furthermore, S. Vlakhov and S. Florin identify other translation methods such as mastering, semantic neologism, and replacing realia with equivalent terms in the target language. Mastering involves adapting a foreign realia to resemble a native word, based on materials from the foreign language. For example, the French "consierge" becomes "консьержка" in the genitive case in Russian.

Thus, the general scheme of techniques for transmitting realia in literary translation, proposed by S. Vlakhov and S. Florin, takes the following form:

Transcription (and transliteration).

Transfer (replacement).

1. Neologism:

- a) calque;
- b) a half-glass;
- c) mastering;
- d) semantic neologism.

2. Replacing realia

3. Approximate translation:

- a) generic substitution;
- b) a functional analogue;
- c) description, explanation, interpretation.

4. Contextual translation.

In conclusion the examination of translation studies underscores the importance of retaining the national and historical essence of the original text during translation, which necessitates a deep understanding of the realia in one's native language. By immersing ourselves in the language's content, we gain insight into the nation's thought processes and worldview, allowing us to comprehend the nuances of the culture's mentality. This background knowledge, in turn, contributes to achieving accuracy, relevance, and equivalence in literary translation.

Bibliographic list:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов: М., 1966. 609 с.
2. Владова И. Перевод как межкультурная коммуникация // РЯ за рубежом. 2011. № 4. С. 27–33.
3. Генри О. Город без происшествий // Сборник рассказов (пер. с английского). М.: Московский рабочий, 1981. 408 с.
4. Голикова Ж. А. Перевод с английского на русский: Уч. пос. для вузов. М.: Новое знание, 2007. 287 с.
5. Гутнер М. Д. Пособие по переводу с английского на русский общественно-политических текстов: Уч. пос. для вузов. М.: Высшая школа, 1982. 158 с.
6. Дмитриева Л. Ф., Кунцевич С. Е., Мартинкевич Е. А. Англ. яз.: курс перевода: Книга для преподавания (Ин. яз. для профессионалов). М. – Ростов-на-Дону: ИКЦ «Март», 2005. 288 с.
7. Иванов А. О. Английская безэквивалентная лексика и ее перевод на русский язык: Уч. пос. Л., 1985.
8. Кузьмина Е. А. К проблеме перевода этнокультурных реалий // Культура в зеркале языка и литературы: Материалы междунауч. Конференции / Отв. ред. Н. В. Ушкова. Тамбов: Изд-во Державина, 2008. С. 223–225.
9. Нелюбин Л. Л. Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект): Уч. пос. для вузов. М.: Флинта, 2009. 216 с.
10. Романова С. П., Коралова А. Л. Пособие по переводу с английского языка на русский: Уч. пос. М., 2006. 176 с.
11. Соболев Л. Н. О переводе образа образом // Вопросы художественного перевода. М., 1955. 350 с.
12. Фененко Н. А. Язык реалий и реалии языка / Под ред. профессора А. А. Кротова. Воронеж: Вор. госуд. университет, 2001. 140 с.

УДК: 376.016

Иванкова И.В.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Педагогика жана психология институту

Бишкек ш.

Кенешова Э.К.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Педагогика жана психология институту

Бишкек ш.

Пугачёва К.А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Педагогика жана психология институту

Бишкек ш.

zama170577@gmail.com

ДИЗОРФОГРАФИЯСЫ БАР БЕШИНЧИ КЛАССТЫН МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНДА ЖАЗУУ ЖӨНДӨМДӨРҮН ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: Макалада дизорфография менен жабыркаган мектеп окуучуларында жазуунун орфографиялык чеберчилигинин калыптануу деңгээлине талдоо жүргүзүлөт. Дизорфографиясы бар мектеп окуучуларындагы тилдик жөндөмдөрдү эксперименталдык изилдөөнүн натыйжалары ачыкталат. Дизорфографиясы бар мектеп окуучуларындагы тилдик жөндөмдөрдүн бардык компоненттеринин өзгөчөлүктөрү ачылган. Лингвистикалык жөндөмдөрдүн абалы менен орфографиялык жазуунун деңгээлинин ортосундагы байланыш аныкталат. Жазуу чеберчилигин өздөштүрүүнүн лингвистикалык өбөлгөлөрүн изилдөөнүн натыйжалары баяндалган, бул дизорфографиясы бар балдардын тилдик жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүү деңгээли ар түрдүү экендигин көрсөттү. Дизорфографиясы бар окуучуларга коррекциялык кийлигишүү зарыл, ал көптөгөн лексикалык жана грамматикалык операциялар менен бирге тил жөндөмүнүн ар бир компонентин калыптандырууга жана өркүндөтүүгө, ошондой эле орфоэпиялык жазуу көндүмдөрүн калыптандырууга багытталат.

Негизги сөздөр: орфография, дизорфография, тилдик жөндөмдөрдүн калыптанышынын бузулуулары, орфографиялык компетенттүүлүк, калыптануу деңгээли, лингвистикалык өбөлгөлөр.

Иванкова И.В.

магистрант

Института педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Кенешова Э.К.

магистрант

Института педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Пугачёва К.А.

магистрант

Института педагогики и психологии

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

zama170577@gmail.com

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЕННОСТЕЙ ОВЛАДЕНИЯ НАВЫКОМ ПИСЬМА У ШКОЛЬНИКОВ ПЯТОГО ГОДА ОБУЧЕНИЯ С ДИЗОРФОГРАФИЕЙ

Аннотация: В статье представлен анализ исследования лингвистических способностей и актуального уровня сформированности орфографического навыка письма у школьников с дизорфографией. Анализируются результаты экспериментального исследования языковых способностей у школьников с дизорфографией. Раскрываются особенности всех компонентов языковых способностей у школьников с дизорфографией. Выявлена взаимосвязь между состоянием языковых способностей и уровнем сформированности орфографического письма. Описываются результаты исследования лингвистических предпосылок к овладению навыком письма, которое показало, что уровень сформированности лингвистических способностей у детей с дизорфографией неоднороден. Обучающимся с дизорфографией необходимо коррекционное воздействие, которое будет направлено на формирование, совершенствование каждого компонента языковых способностей в совокупности с многочисленными лексико-грамматическими операциями, а также на формирование орфографического навыка письма.

Ключевые слова: орфография, дизорфография, нарушение формирования навыка письма, орфографическая компетенция, уровень сформированности, лингвистические предпосылки.

Ivankova I.V.

master's students

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Keneshova E.K.

master's students

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Pugacheva K.A.

master's students

Institute of Pedagogy and Psychology

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

CHARACTERISTICS OF THE FEATURES OF MASTERING THE WRITING SKILL IN FIFTH YEAR SCHOOLCHILDREN WITH DYSORPHOGRAPHY

Annotation: The results of a study of linguistic prerequisites for mastering the skill of writing are described, which showed that the level of development of linguistic abilities in children with dysorthography is heterogeneous. Students with dysorthography need corrective intervention, which will be aimed at the formation and improvement of each component of language abilities in conjunction with numerous lexical and grammatical operations, as well as the formation of orthographic writing skills.

Key words: spelling, dysorthography, impaired development of writing skills, spelling competence, level of development, linguistic prerequisites.

В современной науке и практике постоянно идет разработка вопросов организации и содержания психолого-педагогического сопровождения развития детей с речевыми нарушениями. Особую актуальность приобретает проблематика, связанная с поиском и внедрением в практику таких технологий, которые позволили бы детям с трудностями в развитии не только получить необходимые знания, умения и навыки, но и способствовали естественному ходу развития ребенка. Исследователи утверждают, что такую возможность предоставляет становление у детей с особенностями в развитии способностей универсального типа, среди которых авторы (Белянин Л.П [2] и др.) выделяют языковую, символическую и ритмическую, отмечая, что ритмическая способность человека обеспечивает взаимосвязь движения, восприятия и речи и прослеживается во всех видах деятельности ребенка. Ритмическая способность позволяет координировать процессы сенсорной, моторной и речевой систем, объединяя их в единой способности организации деятельности в пространстве и времени. Таким образом, она выступает как средство и важнейшее условие функционирования речевой, сенсорной, двигательной функций во взаимосвязи при организации деятельности и поведения ребенка в пространстве и времени.

Деятельности ребенка свойственна единая система элементарных ритмических эталонов, которые более или менее успешно усваиваются детьми с благополучным ходом развития. Однако для становления чувства ритма у детей с трудностями в развитии необходимо специальное педагогическое воздействие. Учебная деятельность требует определенного запаса знаний об окружающем мире, сформированности элементарных понятий. Ребенок должен владеть мыслительными операциями, уметь обобщать и дифференцировать предметы и явления окружающего мира, уметь планировать свою деятельность и осуществлять самоконтроль. Важны положительное отношение к учению, способность к саморегуляции поведения и проявление волевых усилий для выполнения поставленных задач. Не менее важны и навыки речевого общения, развитая мелкая моторика руки и зрительно - двигательная координация. Одним из разделов науки о языке, в котором изучается фиксация русской речи на письме, является орфография. Нарушение способности пишущего применять орфографические правила при написании заданий или своего речевого замысла приводит к такому нарушению как дизорфография.

Дизорфография - специфическое системное расстройство формирования и автоматизации орфографического навыка письма, которое препятствует полноценному овладению школьниками письменной речью и совершенствованию их лингвистических способностей. В основе этого расстройства лежит нарушение онтогенеза базовых предпосылок психической деятельности, отрицательно влияющие на своевременное и полноценное развитие операционально-технологических составляющих функциональной системы орфографически правильного письма. [3]. Согласно исследованиям Р.И. Лалаевой, Л.Г. Парамоновой, И. В. Прищеповой, О. И. Азовой, О. В. Елецкой, обусловленные недостаточным уровнем овладения морфологическим принципом правописания, дизорфографические ошибки связаны с трудностями идентификации и решения орфографических задач [1, 3, 7, 8, 9].

Фундаментом к овладению орфографически правильным письмом являются лингвистические способности, определяемые как совокупность неосознаваемых правил речевой деятельности, система компонентов, отражающих данный язык [3]. Данные лингвистические предпосылки представлены фонематическим, лексическим и грамматическим компонентами, чувством языка и лингвистическим мышлением [2]. Как

отмечают, кыргызские исследователи И.А. Хлудеева, А.У. Кызылжаров социальная адаптация и коррекционно-развивающая работа с детьми, имеющими тяжёлые нарушения речи, будет успешной, при использовании творческого потенциала ребёнка, учёта его индивидуальных особенностей, опоры на совместное сотрудничество и взаимодействие всех участников психолого-педагогического процесса

Языковые способности обучающихся с дизорфографией имеют особенности: недоразвитие фонематической системы, недостаточность словаря, трудности понимания лексико-грамматических значений, ошибки в процессе словообразования и словоизменения, незрелость чувства языка и лингвистического мышления [5, 6, 9]. Ввиду ведущего участия в овладении обучающимися орфографией, изучение состояния лингвистических предпосылок у школьников с дизорфографией имеет важное значение и необходимо. Проведение исследования состояния языковых способностей у школьников с дизорфографией носит актуальный характер.

Констатирующее исследование проводилось на базе школы-интерната Сокулукского района с. Сокулук. В исследовании принимало участие 30 обучающихся 5 класса. Средний возраст детей – 10 - 11 лет. Экспериментальную группу составили 15 детей с дизорфографией (имеющие ОНР 3 уровня развития речи). Контрольную группу составили 15 детей с нормальным речевым развитием.

Целью констатирующего эксперимента являлось исследование состояния языковых способностей обучающихся, определение особенностей лингвистических предпосылок к овладению орфографическим навыком письма школьников. В ходе исследования использовалась методика О. В. Елецкой «Методика диагностики дизорфографии у школьников», а именно разделы: «Изучение лингвистических способностей у школьников с дизорфографией», «Актуальный уровень сформированности орфографического навыка письма в различных видах письменных работ» [4].

По результатам качественного анализа констатирующего эксперимента, испытуемые были разделены на три группы в зависимости от состояния лингвистических способностей.

Первую группу составили школьники без дизорфографии с нормальным речевым развитием в количестве 15 человек (100% всей КГ). Отмечается сформированность всех компонентов языковой способности у обучающихся данной группы.

Фонематические функции сформированы: фонематическое восприятие, фонематический анализ, синтез и представления находятся на нормальном уровне развития. Состояние лексики и лексико-грамматических операций, грамматического компонента языковых способностей, чувства языка и лингвистического мышления находятся на оптимальном уровне.

Допущенные единичные ошибки не указывают на незрелость тех или иных функций. При качественном анализе было выявлено, что школьники допускали единичные ошибки из-за отвлечения, некоторой опоры на типичность. Данный факт нельзя связать с нарушением того или иного компонента, так как ошибки носят непостоянный и неспецифичный характер.

Исследование актуального уровня орфографического письма показало, что самым трудным видом работы является поиск «ошибкоопасного» места -коэффициент ошибочных выборов – 0,33 (безударные проверяемые гласные в корне) и 0,36 (безударные непроверяемые гласные в корне)). При списывании некоторые обучающиеся допустили от 1 до 2 ошибок, которые связаны с минимальным проявлением отвлекаемости или особенностей внимания (0,3; 0,03). В слуховом диктанте максимально допущенное

количество ошибок – 5 (0,008; 0,1). При нахождении ошибок (0,08; 0,95) и вставки пропущенных букв (0,32; 0,08) также отмечаются единичные ошибки.

Вторую группу составили 17% школьников, 5 человек из ЭГ. Показатели всех компонентов языковых способностей ниже средних значений по выборке, на основе чего можно сделать вывод о недоразвитии лингвистических способностей у школьников с дизорфографией. Имеющиеся трудности и ошибки – не результат незрелости лингвистических способностей.

Фонематические функции недостаточно сформированы: наиболее затруднён фонематический анализ. Качество и объём номинативного словаря недостаточны. При образовании действий по предъявленному предмету отмечаются ошибки, связанные образованием слова без использования основы данного (*сталевар – варит столы*), а также неправильная запись ответа (*мореплаватель – плавает*). Некоторые пятиклассники образовывали слова на основе звукоподражаний (*овца – бекает*).

При выполнении задания на подбор антонимов, обучающиеся образовывали не номинативные слова (*чернота-белота*), что обусловлено генерализацией и недостаточностью лексического компонента. Внутри групп отмечались смешения частей речи.

Изменение существительных множественного числа И.П. в Р.П., характеризуется изменением числа в пользу единственного (*директора*). При дифференциации глаголов совершенного и несовершенного вида отмечается образование глаголов, отвечающих на вопрос «что делал?» (*подмигиваю*), а также переписывание данных глаголов, что указывает на недостаточную дифференциацию глаголов по видам или на неточность понимания инструкции (*полить цветок – полить цветок*).

Уровень понимания грамматического значения суффиксов на материале квазислов чуть ниже среднего. Один человек не выполнил задание (трудности саморегуляции), остальные выполнили его хотя бы наполовину – отмечались смешения «самка» и «большой» (*тусиха – тусище*), что обусловлено недостаточным пониманием значений грамматических конструкций.

Отмечается несформированность способности анализировать значение текста, составленного из квазислов, а также затруднения при образовании производного слова с опорой на словообразовательные средства (аграмматичное образование слов (*лесвой*), что связано с недоразвитием словообразования, употребление несуществующих слов (*грибновик*), а также пропуски «сложного», что обусловлено трудностями саморегуляции).

Орфографический навык письма в разных видах работ недостаточно сформирован. Во время слухового диктанта (0,245; 0,285) и списывания (0,02; 0,05) отмечались пропуски слов, не дописывание предложений, орфографические ошибки. Обнаружение «ошибкоопасных» мест затруднено (0,905; 0,78). Вставка пропущенных букв (0,325; 0,34) выполняется успешнее, чем нахождение ошибок (0,59; 0,7), которое представляет сложность для обучающихся. Дизорфография у обучающихся 2 группы обусловлена недоразвитием сфер, отличных от языковых способностей и связаны с трудностями регуляции учебной деятельности.

В состав третьей группы вошли 33% школьников с дизорфографией, 10 школьников ЭГ. Состояние лингвистических способностей находится на недостаточном уровне сформированности. Показатели каждого из компонентов лингвистических способностей указывают на недостаточный уровень их зрелости.

Отмечается низкий уровень сформированности фонематических функций. Особо затруднён сложный фонематический анализ, фонематическое восприятие на допустимом уровне сформированности. Объем и качество номинативного словаря находятся на низком уровне: отмечается смешение слов с фонетически близкими (*диктор-диктатор*); составление со словом аграмматичного предложения или словосочетания.

При назывании действия по предъявленному предмету выявлены ошибки: действие подобрано как возможный вариант, без использования основ данных слов (*собака-бегаем*); использовались несуществующие глаголы (*творец - творует*) или производные от него формы (*сталевар – сталярует вещи*). Данные ошибки связаны с недостаточным объемом словаря у школьников. Часто глагол образовывали от звукоподражаний (*мумукает*) или вовсе писали сами звукоподражания (*му-му*), что указывает на незрелость лексико-семантического уровня речи.

Подбор антонимов затруднен: пятиклассники подбирали синонимичные понятия к данным словам (*мир – вселенная*); не использовали слова для справки, подбирая антонимы самостоятельно (часто слова были аграмматичны: *чернота – белота*). Внутри групп отмечались признаки затруднений дифференциации разных частей речи.

При изменении имён существительных множественного числа И.п. в существительные Р.п., обучающиеся образовывали иные части, употребляли форму единственного числа, отмечается генерализации словоформ (*нет мебели – нет мебели*). Дифференциация глаголов совершенного и несовершенного вида вызывала затруднения: вместо необходимого глагола, пятиклассники писали логические заключения к словосочетаниям (*опрокинуть стакан – без воды*) или образовывали паронимы с общей основой (*воспитать сына – воспитание*).

При образовании притяжательных прилагательных были допущены ошибки по типу генерализации и упрощения словоформ (образованы аграмматичные слова (*шерсть овцы – овчая*)). Понимание грамматического значения суффиксов на материале квазислов затруднено: отмечают смешения суффикса в значении «детёныш» и суффикса в значении «самка» (*тусиха-тусенок*), суффикса в значении «детёныш» и «увеличительности» (*калушонок – калушище*), суффикса «увеличительности» и «самка» (*мибрище-мибрица*), что связано с недостаточным усвоением грамматических значений.

Не сформирована способность анализировать значение текста на основании внимания к словообразовательной модели. Анализ значение текста, состоящего из квазислов недоступен («*я не знаю такое*», «*это о Червело*»). Разбор нескольких слов по составу сделал лишь 2 пятиклассника, выделение членов предложений для обучающихся недоступно. Затруднено определение закономерности выбора конкретного словообразовательного средства, используемого при образовании производного слова с заданным словообразовательным значением.

Вышеуказанные трудности отрицательно влияют на орфографический навык письма. В письменных работах обучающихся данной группы отмечаются многочисленные орфографические ошибки, особенно в слуховом диктанте (0,23; 0,25). У 5 человек отмечались единичные ошибки при списывании (0,035; 0,05). Обнаружение «ошибкоопасных» мест недоступно (0,99; 1) – обучающиеся не могли идентифицировать орфограмму, нахождение ошибок (0,73; 0,6) и вставка пропущенных букв (0,35; 0,33) характеризуются сильными затруднениями, что говорит о трудностях решения орфографических задач, несформированности орфографического навыка письма.

Можно сделать вывод о том, что у школьников 3 группы дизорфография, обусловленная несформированностью лингвистических способностей. Орфографический навык письма не сформирован. Работа по совершенствованию орфографического навыка письма на материале безударных проверяемых и непроверяемых гласных начинается по мере совершенствования языковых способностей. Данное направление логопедической работы начинается с изучения алгоритма, необходимого для решения орфографической задачи для каждого из правил. Основным методом работы является упражнение в виде карточек, которое предполагает использование разноплановых инструкций выполнения заданий и преподносится детям на разных этапах логопедического занятия.

Работа по совершенствованию орфографического навыка письма на материале безударных проверяемых и непроверяемых гласных начинается по мере совершенствования языковых способностей. Данное направление логопедической работы начинается с изучения алгоритма, необходимого для решения орфографической задачи для каждого из правил. Основным методом работы является упражнение в виде карточек, которое предполагает использование разноплановых инструкций выполнения заданий и преподносится детям на разных этапах логопедического занятия.

Таким образом, исследование лингвистических предпосылок к овладению навыком письма показало, что уровень сформированности лингвистических способностей у детей с дизорфографией неоднороден. Выявлена взаимосвязь между состоянием языковых способностей и уровнем сформированности орфографического письма. Обучающимся с дизорфографией необходимо коррекционное воздействие, которое будет направлено на формирование, совершенствование каждого компонента языковых способностей в совокупности с многочисленными лексико-грамматическими операциями, а также на формирование орфографического навыка письма.

Список использованной литературы

1. Азова О.И., Дизорфография: монография / Азова Ольга Ивановна. - Москва: ТЦ Сфера, 2015. - 362 с.
2. Белянин В.П. Психолингвистика: учебник. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2003. 232 с.
3. Елецкая О.В. Логопедическая работа по коррекции дизорфографии у учащихся пятых классов общеобразовательной школы // диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург, 2008.
4. Елецкая О.В. Методика диагностики дизорфографии у школьников. Учебно-методическое пособие. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2014. – 208 с. – (Высшее образование. Бакалавриат).
5. Елецкая О.В. Особенности фонематических процессов и лексико-грамматического строя речи у пятиклассников с дизорфографией // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2007. – №5 (49). – С. 112-119.
6. Елецкая О.В. Состояние чувства языка и лингвистического мышления у школьников с дизорфографией. // В сборнике: Специальное образование. Материалы VIII Международной научной конференции. Под общей редакцией профессора В.Н. Скворцова. Санкт-Петербург, 2012. С. 43-49.

7.Лалаева Р.И. Выявление дизорфографии у младших школьников / Р.И. Лалаева. – СПб.: СПбГУПМ, 1999. – 36 с.

8.Прищепова И.В. Дизорфография младших школьников. – СПб.: КАРО., 2006. – 240 с.

9.Парамонова Л.Г. Как подготовить дошкольника к овладению грамотным письмом. Профилактика дизорфографии. – СПб.: Детство-Пресс

10. Хлудеева И.А., Кызылжаров А.У. Условия воспитания детей с нарушениями речи в массовых дошкольных организациях и в семье // Вестник КГУ им. И.Арабаева. – 2022. – Спец. выпуск. –С. 240-244.

УДК: 8-131(575.2)

Идириз кызы Б.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС МАДАНИЯТТАРЫНДАГЫ КОЛДОНУЛУУЧУ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН САЛЫШТЫРУУСУ ЖАНА КОНТРАСТИВИ

Аннотация: Бул макалада кыргыз жана англис маданияттарындагы фразеологиялык бирдиктердин окшоштуктары менен айырмачылыктарын аныктоо үчүн салыштыруу жана карама-каршылык каралат. Эки тил тең идиомаларды түзүү үчүн метафораларды, жаныбарлардын образдарын жана табигый элементтерди колдонушат, бирок алардын маданий контексттери, диний шилтемелери жана социалдык нормалары олуттуу түрдө айырмаланышын тактап каралган. Макалада ошондой эле тилдик туюнтмадагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды талдоо үчүн дене метафоралары, тамак-аш образдары, түстөрдү жана маданий символдорду колдонуу сыяктуу кошумча элементтер каралат.

Негизги сөздөр: фразеологиялык бирдиктер, метафора, мааниниси берүү, берүү, окшоштук маани, маданият.

Идириз кызы Б.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

СРАВНЕНИЕ И КОНТРАСТИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В КЫРГЫЗСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ КУЛЬТУРАХ

Аннотация: В этой статье рассматривается сравнение и контрастирование фразеологизмов в кыргызской и английской культурах с целью выявления сходств и различий. Оба языка используют метафорическую основу, образы животных и природные элементы в создании фразеологизмов, однако их культурный контекст, религиозные отсылки и социальные нормы могут значительно отличаться. В статье также исследуются дополнительные элементы, такие как телесные метафоры, образы еды, использование цветов и культурные символы, чтобы проанализировать сходства и различия в языковом выражении.

Ключевые слова: фразеологизмы, метафора, перенос значения, перенос, сходство, значение, культура.

Idiriz kyzy B.

master's students

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

COMPARISON AND CONTRAST OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE KYRGYZ AND ENGLISH CULTURES

Abstract: This article examines the comparison and contrast of phraseological units in the Kyrgyz and English cultures in order to identify similarities and differences. Both languages use metaphors, animal imagery, and natural elements to create idioms, but their cultural contexts, religious references, and social norms may differ significantly. The article also examines additional elements such as bodily metaphors, food imagery, use of colors and cultural symbols to analyze similarities and differences in linguistic expression.

Key words: phraseological units, metaphor, transfer of meaning, transfer, similarity, meaning, culture.

Фразеологизмы, как устойчивые выражения, в значительной степени отражают культуру, историю, и менталитет народа. Сравнение и контрастирование фразеологизмов в кыргызской и английской культурах позволяет выявить сходства и различия в лингвистических, культурных и семантических аспектах.

Общие черты фразеологизмов в кыргызской и английской культурах

1. Метафорическая основа: В обоих языках метафоры часто лежат в основе фразеологизмов, придавая им образный характер. Например, в английском языке "**to kick the bucket**" (буквально "пнуть ведро") означает "умереть", что связано с метафорическим смыслом. В кыргызском языке схожие метафорические фразеологизмы также передают переносные значения, например, "**жер жутуу**" ("проглотить землю"), означающее смерть.

2. Использование образов животных: И в кыргызской, и в английской фразеологии часто используются образы животных. Например, в английском языке выражение "**wolf in sheep's clothing**" (буквально "волк в овечьей шкуре") описывает лицемерие, а в кыргызском языке "кой терисин жамынган карышкыр" передает аналогичную идею.

3. Природные образы: Оба языка используют природные образы для передачи метафорических значений. В английском языке "**storm in a teacup**" (буквально "буря в чайной чашке") описывает раздувание незначительного события, в то время как в кыргызском языке "**тоодо шуу**" (буквально "шум в горах") передает аналогичное значение.

Различия фразеологизмов в кыргызской и английской культурах

1. Культурный контекст и ассоциации: В кыргызском языке многие фразеологизмы связаны с кочевой культурой и историческими традициями. Например, "**аттан жыгылуу**" ("упасть с лошади") означает потерпеть неудачу, что указывает на связь с кочевым прошлым. В английской фразеологии больше городских или индустриальных образов, как в "**burning bridges**" (буквально "сжигать мосты"), что передает идею разрушения отношений.

2. Религиозные отсылки: В английской культуре много фразеологизмов связано с христианством, например, "**turn the other cheek**" (буквально "подставить другую щеку"), что

отражает библейский контекст. В кыргызском языке фразеологизмы могут иметь отсылки к исламским традициям, например, "оозануу" ("начать пост"), что указывает на соблюдение религиозных обрядов.

3. Социальные нормы и иерархии: Кыргызская фразеология часто отражает коллективный дух и уважение к старшим. Например, "атасынан калган сөз" ("слово отца") указывает на традиции, передаваемые из поколения в поколение. В английском языке многие фразеологизмы связаны с индивидуализмом, например, "to go one's own way" (буквально "идти своим путем"), что подчеркивает личную свободу и независимость.

Продолжая анализ фразеологизмов в кыргызской и английской культурах, следует отметить, что особенности языка часто отражают глубинные культурные корни, мировоззрение и общественные ценности. Сравнение и контрастирование этих языков в аспекте фразеологизмов может пролить свет на лингвистические различия и сходства, а также на культурные тенденции и динамику.

Сходства в использовании фразеологизмов

1. Использование телесных метафор

Телесные метафоры - это распространенный элемент в обоих языках. Они позволяют выразить эмоциональные и физические состояния через ассоциации с частями тела или физиологическими процессами.

- В английском языке "**to give a hand**" (буквально "дать руку") означает оказать помощь, а в кыргызском языке "колун сунуу" передает аналогичный смысл.

- В английском "**to keep an eye on something**" (буквально "держат глаз на чем-то") означает следить за чем-то, а в кыргызском языке "көз салуу" ("присматривать") отражает ту же идею.

2. Использование природных метафор

Природные метафоры - еще один общепринятый способ выражения сложных идей через образы окружающей среды.

- В английском языке "**a rolling stone gathers no moss**" (буквально "катающийся камень не собирает мох") означает, что люди, которые часто меняют место или работу, не накапливают обязательств. В кыргызском языке аналогичный смысл может быть передан через выражение "бутактан-бутакка учуу" ("летать с ветки на ветку"), указывающее на непостоянство.

Различия в использовании фразеологизмов

1. Влияние культурных символов

В каждой культуре присутствуют уникальные символы и образы, которые могут формировать метафорическую основу фразеологизмов.

- В кыргызском языке "**ат жалын тартуу**" (буквально "тянуть за конский гриву") означает совершить рискованное действие или принять вызов, что отражает связь с кочевой культурой и лошадьми. В английском языке эквивалентом может быть "**to take the bull by the horns**" (буквально "брать быка за рога"), но эти фразеологизмы опираются на разные культурные контексты.

- В английском языке "**to bury the hatchet**" (буквально "закопать томагавк") означает заключить мир или помириться, что отсылает к историческим отношениям с коренными американскими племенами. В кыргызском языке подобное значение передается выражением "кол сунуу" (буквально "протянуть руку"), указывающее на действие примирения.

2. Влияние исторических контекстов

Исторические события и традиции могут оказывать влияние на фразеологию, формируя уникальные выражения в каждой культуре.

- В английском языке "**crossing the Rubicon**" (буквально "перейти Рубикон") связано с историческим событием и означает принять необратимое решение. В кыргызском языке подобное значение может передаваться фразеологизмом "**жол кесүү**" ("перейти дорогу"), что также отражает принятие решающего шага.

- В английском языке "**to spill the beans**" (буквально "разлить бобы") означает раскрыть секрет, что может быть связано с сельскохозяйственными или историческими контекстами. В кыргызском языке эта идея может быть передана выражением "**ачык айт**" ("сказать открыто"), которое не связано с сельским хозяйством, но передает смысл откровенности.

Метафорические фразеологизмы, будучи устойчивыми языковыми единицами, формируются под влиянием культурных, исторических и социальных контекстов. Мы можем выделить дополнительные аспекты сравнения и контрастирования фразеологических выражений в кыргызской и английской культурах, чтобы выявить более тонкие культурные и лингвистические различия и сходства.

1. Использование цветов в метафорах

Цвета часто служат основой для метафорических фразеологизмов, отражая эмоциональные состояния или характеристики.

- В английском языке "**to see red**" (буквально "видеть красный") означает испытывать гнев или раздражение. В кыргызском языке аналогичное выражение "**кызарып кетүү**" ("покраснеть") может использоваться для описания сильного раздражения или злости.

- В английском языке "**to be in the black**" (буквально "быть в черном") означает быть в прибыли или не иметь долгов. В кыргызском языке фраза "**акчасы көп**" (буквально "много денег") может передавать аналогичный смысл, указывая на финансовую стабильность.

2. Использование идиом, связанных с едой

Метафоры, связанные с едой, также широко распространены в обоих языках, позволяя передавать идеи, связанные с изобилием или недостатком.

- В английском языке "**the proof is in the pudding**" (буквально "доказательство в пудинге") означает, что конечный результат показывает истинное качество или ценность чего-либо. В кыргызском языке похожее выражение "**чоң казан**" (буквально "большой казан") означает, что результат определяет успех или качество.

- В английском языке "**to have a lot on one's plate**" (буквально "много на тарелке") указывает на большую занятость или много обязательств. В кыргызском языке схожий смысл передается фразой "**эч нерсеге жетпей жатат**" (буквально "не успевает ни за чем"), отражая перегруженность делами.

3. Культурные символы и ассоциации

Культурные символы, на которых основаны фразеологизмы, могут значительно отличаться между языками.

- В английском языке "**to keep a stiff upper lip**" (буквально "держат верхнюю губу крепко") означает сохранять спокойствие и выдержку в сложных ситуациях, отражая традиционные английские ценности. В кыргызском языке эта идея может передаваться через фразеологизм "**көңүлү чөкпөйт**" ("не падает духом"), который не связан с тем же образом, но передает аналогичное значение.

- В кыргызском языке "лошади" часто ассоциируются с силой и решимостью, что можно увидеть в фразе "**ат менен баруу**" (буквально "ехать на лошади"). В английском языке

лошади могут использоваться для передачи скорости или успешности, как в "to bet on the right horse" (буквально "ставить на правильную лошадь").

Сравнение и контрастирование фразеологизмов в кыргызской и английской культурах выявляет, что несмотря на различия в культурных символах и ассоциациях, существуют общие принципы использования метафорических выражений. Оба языка используют цвета, еду и другие повседневные объекты для создания метафорических фразеологизмов, но с разными контекстами и ассоциациями. Эти различия и сходства играют важную роль в понимании культурных ценностей и менталитета, а также в улучшении межкультурной коммуникации.

Оба языка используют телесные и природные метафоры, но культурные символы и исторические контексты могут привести к уникальным выражениям. Понимание этих сходств и различий может помочь в улучшении межкультурной коммуникации, а также в переводе фразеологических единиц между кыргызским и английским языками.

Сравнение и контрастирование фразеологизмов в кыргызской и английской культурах выявляет как общие черты, так и культурные различия. Оба языка используют метафорические образы и природные ассоциации, но культурный контекст, религиозные отсылки и социальные нормы могут существенно отличаться. Понимание этих сходств и различий помогает в переводе, межкультурной коммуникации и изучении языка, позволяя лучше понимать культуру, историю и менталитет каждой нации.

Литература:

1. Brown, C. (2017). *An Introduction to English Idioms: Origins and Usage*. Oxford University Press.
2. Fairclough, N. (2013). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Routledge.
3. Mieder, W. (2004). *The Facts on File Dictionary of Proverbs*. Facts on File, Inc.
4. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press.
5. Nazyrov, A. (2012). *Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин мааниси жана колдонуусу* [Meaning and Usage of Kyrgyz Idioms]. Бишкек: Издательство Кыргызского Государственного Университета.
6. Oxford English Dictionary. (2020). *Oxford Dictionary of English Idioms*. Oxford University Press.
7. Tynianov, Y. (2011). *The Dynamics of Literary Forms*. Routledge.
8. Yule, G. (2016). *The Study of Language*. Cambridge University Press.

УДК: 371. 335: 75

Исабекова Б.Д.
студент
Чүй облусу Сокулук району
Ат-Башы мектеп-лицейи
[**Beqmay_isabekova@bk.ru**](mailto:Beqmay_isabekova@bk.ru)

ЖАЛПЫ БИЛИМ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДАГЫ СУРӨТ САБАГЫНЫН
ОКУУ МЕТОДИКАСЫ

Аннотация: Көргөзмө жана түшүндүрүү: Мугалим сүрөт тартуу же сүрөт тартуу ыкмаларын жана ыкмаларын көрсөтүп, искусствонун негизги принциптерин түшүндүрө алат.

Иштин практикалык аткарылышы: Студенттер үйрөнгөн ыкмаларын жана ыкмаларын колдонуу менен өз алдынча көркөм иштерди аткара алышат.

Топтук талкуу жана талдоо: Мугалим түшүнүү жана баалоо жөндөмдөрүн өнүктүрүү үчүн класстан да, атактуу сүрөтчүлөрдөн да көркөм чыгармаларды талкуулоого көмөктөшөт.

Долбоордун иш-чаралары: Студенттер чыгармачылыкты, пландоону жана чыгармаларын аткарууну талап кылган долбоорлорго катыша алышат.

Негизги сөздөр: демонстрация, түшүндүрүү, практикалык ишке ашыруу, топтук талкуу, анализ, долбоордук иш, технологиялар, экскурсиялар, көргөзмөлөр, оюндар, көнүгүүлөр, жеке консультациялар.

Исабекова Б. Д.
студент
Чуйская область Сокулукский район
Ат-Башинская школа-лицей
Begmay_isabekova@bk.ru

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация. Демонстрация и объяснение: Учитель может демонстрировать техники и приемы рисования или живописи, а также объяснять основные принципы искусства.

Практическое выполнение работ: Учащиеся могут самостоятельно выполнять художественные работы, применяя изученные техники и приемы.

Коллективное обсуждение и анализ: Учитель может организовать обсуждение произведений искусства, как классных, так и известных мастеров, чтобы развить понимание и оценочные способности.

Проектная деятельность: Учащиеся могут участвовать в проектах, которые требуют творческого подхода, планирования и исполнения их художественных работ.

Ключевые слова: Демонстрация, Объяснение, *Практическое выполнение, Коллективное обсуждение, Анализ, Проектная деятельность, Технологии, Экскурсии, Выставки, Игры, Упражнения, Индивидуальные консультации*

Isabekova B.D.
Student
Chui region Sokuluk district
At-Bashi school-lyceum
Begmay_isabekova@bk.ru

METHODS OF TEACHING IN FINE ARTS CLASSES IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation: Demonstration and explanation: The teacher can demonstrate drawing or painting techniques and techniques, and explain the basic principles of art.

Practical performance of work: Students can independently perform artistic work using the techniques and techniques they have learned.

Group Discussion and Analysis: The teacher can facilitate discussion of works of art, both from the classroom and from famous artists, to develop understanding and appreciation skills.

Project Activities: Students may participate in projects that require creativity, planning, and execution of their artwork.

Key words: Demonstration, Explanation, Practical implementation, Group discussion, Analysis, Project activity, Technologies, Excursions, Exhibitions, Games, Exercises, Individual consultations

Методы обучения на уроке изобразительного Общеобразовательное учреждение - это образовательное учреждение, предоставляющее общее образование на начальном, базовом и среднем уровнях. К таким заведениям относятся школы, лицеи, гимназии и другие учебные заведения, где учащиеся изучают такие общеобразовательные предметы, как математика, литература, история, изобразительное искусство, физика, а также физическое воспитание и другие.

Образовательные учреждения играют важную роль в формировании личности студентов, предоставляя им не только знания по различным предметам, но и развивая коммуникативные навыки, творческое мышление, самостоятельность и другие. Эти учреждения готовят студентов к дальнейшему обучению в высших учебных заведениях или к началу профессиональной деятельности.

Урок изобразительного искусства в школе - это не только возможность для учащихся проявить свою творческую индивидуальность, но и время, когда они могут познакомиться с миром искусства, его историей и техниками. Для достижения этих целей используются различные методы обучения, способствующие развитию творческого мышления, воображения и художественных навыков учащихся.

Снижение значимости искусства в учебной программе: Во многих школах по всему миру изобразительное искусство стало менее приоритетным из-за повышенного внимания к тестированию и академическим предметам. Это может привести к сокращению времени, отводимого искусству, и сокращению финансирования художественного образования.

Нехватка квалифицированных учителей: Некоторые школы сталкиваются с нехваткой квалифицированных учителей рисования из-за низкой заработной платы и ограниченных возможностей для профессионального развития, что может сказаться на качестве образования.

Нехватка ресурсов: Некоторые школы имеют ограниченный доступ к материалам и ресурсам для проведения уроков изобразительного искусства, что может ограничивать творческий потенциал и разнообразие в обучении.

Недооценка вклада визуального искусства в образование: Некоторые люди и организации могут недооценивать важность визуального искусства в образовании, не осознавая его влияния на развитие критического мышления, творческого решения проблем и самовыражения.

Неравенство доступа: В некоторых сообществах учащиеся могут сталкиваться с неравенством в доступе к художественным ресурсам и возможностям из-за социально-экономических различий.

Недостаточное внимание к межкультурному искусству: В связи с растущим культурным разнообразием в школах существует необходимость включения межкультурного искусства в учебную программу, что может быть недостаточно учтено в некоторых учебных программах.

1. Демонстрация и объяснение

Одним из основных методов обучения на уроке изобразительного искусства является демонстрация работы учителя и объяснение техник и приемчиков, которые используются в процессе создания произведения искусства. Преподаватель может показать учащимся, как правильно держать кисть, как смешивать краски, как создавать тени и светотень. Объяснения могут быть дополнены иллюстрациями и практическими демонстрациями.

2. Практические упражнения

Практические занятия играют важную роль на уроке изобразительного искусства. Учащиеся могут самостоятельно попробовать применить изученные приемы и техники при создании

своих работ. Практические занятия могут включать рисование, лепку, графику и другие виды художественной деятельности.

3. Групповая работа

Групповая работа способствует развитию коллективного творчества и сотрудничества. Студенты могут работать вместе над общим проектом, обмениваясь идеями и вдохновением. Групповая работа также помогает студентам научиться находить компромиссы и совместно решать творческие задачи.

4. Использование технологий

Современные технологии могут стать эффективным средством обучения на уроках изобразительного искусства. Учащиеся могут использовать компьютеры, планшеты и программное обеспечение для создания цифровых произведений искусства, а также для изучения и анализа произведений мирового искусства.

5. Экскурсии и посещение выставок

Экскурсии и посещение художественных выставок позволяют студентам познакомиться с различными стилями и направлениями искусства, увидеть работы известных художников вживую и получить новые впечатления и вдохновение для своего творчества.

Методы преподавания на уроках изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях должны быть разнообразными и интересными, чтобы максимально раскрыть творческие способности учащихся. Сочетание практических упражнений, демонстраций, групповой работы и использования современных технологий поможет создать эффективную среду обучения, способствующую развитию художественного вкуса и творческого потенциала каждого учащегося.

Демонстрация и объяснение

Пример: Учитель демонстрирует, как правильно держать кисть при рисовании и как создавать теневые и световые эффекты с помощью красок.

Положительные стороны: Этот метод позволяет учащимся наглядно увидеть процесс создания произведения искусства и лучше понять приемы и технику художественной работы.

Недостатки: У некоторых учащихся могут возникнуть трудности с повторением продемонстрированных навыков без индивидуальной помощи.

Практические упражнения

Пример: Учащиеся выполняют практические задания, такие как рисование натюрморта или лепка фигурок из глины.

Плюсы: Это позволяет учащимся непосредственно применять изученные приемы и техники, развивает их художественные навыки.

Минусы: Для этого требуется большое количество материалов, и его может быть сложно организовать для больших занятий.

Групповая работа

Пример: Учащиеся работают в группах над общим проектом, например, создают коллективную картину или инсталляцию.

Положительный момент: Способствует развитию коллективного творчества, учащиеся могут обмениваться идеями и вдохновлять друг друга.

Минусы: Может быть сложно распределить обязанности и разрешить творческие разногласия.

Использование технологий

Пример: Учащиеся используют компьютеры или планшеты для создания цифровых произведений искусства или изучения истории искусств.

Плюсы: Это позволяет использовать современные технологии в учебном процессе, делает урок более интересным и доступным для современных учащихся.

Минусы: Не все учащиеся могут иметь доступ к необходимому оборудованию или обладать достаточными навыками для работы с ним.

Экскурсии и посещение выставок

Например, класс посещает музей или художественную выставку, чтобы изучить произведения искусства вживую.

Плюсы: Позволяет студентам увидеть искусство в контексте, получить новый опыт и вдохновение.

Минусы: Это требует дополнительных ресурсов и организации и не всегда доступно широкому кругу студентов.

Сочетание этих методов обучения помогает создать эффективную и интересную учебную среду на уроке изобразительного искусства, способствуя развитию творческих способностей учащихся и расширяя их представление о мире искусства.

Описание метода: Практические занятия на уроке изобразительного искусства являются активной формой обучения, включающей выполнение учащимися конкретных творческих заданий, таких как рисование, лепка, графика и другие виды художественной деятельности искусства в общеобразовательных учреждениях

Характеристика метода:

Цель: Развитие художественных навыков, творческого мышления, воображения и эстетического восприятия учащихся.

Принципы:

Активное участие студентов в учебном процессе.

Индивидуальный подход к каждому студенту с учетом его способностей и уровня подготовки.

Создание условий для свободного выражения творческих идей и самореализации.

Особенности:

Практические занятия могут быть организованы как индивидуально, так и в группах, что позволяет студентам обмениваться опытом и взаимно вдохновлять друг друга.

Учащиеся могут использовать различные материалы и техники, что помогает расширить их художественный опыт и кругозор.

Применение на практике:

Преподаватель выдает конкретное задание или тему для творческой работы.

Учащиеся работают самостоятельно, применяя изученные приемы и технику.

Преподаватель оказывает индивидуальную помощь и консультации в процессе работы.

Оценка результатов:

Оценка результатов практических занятий может осуществляться как по качеству выполненной работы, так и по художественным и креативным качествам работы.

Важно учитывать не только технические навыки, но и оригинальность и творческие способности учащихся.

Практические занятия на уроке изобразительного искусства являются эффективным методом обучения, способствующим развитию творческих способностей и художественного вкуса учащихся, а также формированию у них умения самостоятельно и творчески подходить к решению задач.

Визуальное искусство - это область искусства, в которой художники используют различные художественные средства для выражения своих идей и чувств. Оно включает в себя такие виды, как живопись, графика, скульптура, архитектура, дизайн, а также использует различные техники и материалы, такие как краски, карандаши, глина, металл и т.д.

Изобразительное искусство имеет долгую историю и является важной частью культуры различных народов. Оно отражает исторические, социальные и культурные аспекты общества, позволяет художникам выразить свое видение мира, а также воздействует на эмоции и чувства зрителей.

В современном мире изобразительное искусство остается важным и популярным видом творчества, находящим применение в различных сферах жизни: от декоративного оформления интерьеров до создания произведений современного искусства, вызывающих дискуссии и размышления.

На уроках изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях особое внимание уделяется развитию художественного вкуса, творческого мышления и художественных навыков учащихся. Для достижения этих целей используются различные методы и подходы, позволяющие учащимся раскрыть свой творческий потенциал и узнать больше о мире искусства. Вот некоторые из основных методов обучения, которые могут быть применены на уроке изобразительного искусства:

Демонстрация и объяснение: Преподаватель демонстрирует приемы и техники художественной работы, объясняет особенности использования различных материалов и инструментов. Это помогает учащимся понять процесс создания произведения искусства и овладеть необходимыми навыками.

Практические занятия: Учащиеся выполняют практические задания, такие как рисование, лепка, графика и другие виды художественной деятельности. Это позволяет им непосредственно применять изученные приемы и методички, развивая свои художественные навыки.

Групповая работа: Студенты работают в группах над общим проектом, обмениваясь идеями и вдохновляя друг друга. Групповая работа способствует развитию коллективного творчества и умению работать в команде.

Использование технологий: Современные технологии, такие как компьютеры, планшеты и программное обеспечение, могут быть использованы для создания цифровых произведений искусства или для изучения истории искусства. Это делает урок более интересным и доступным для современных учащихся.

Экскурсии и посещение выставок: Посещение музеев, галерей и художественных выставок позволяет студентам увидеть произведения изобразительного искусства вживую, что может стать источником вдохновения и новых идей для их собственного творчества.

Все эти методы обучения на уроке изобразительного искусства направлены на развитие творческих способностей учащихся, художественного вкуса и эстетического восприятия, а также на формирование у них уважения к искусству и культурному наследию.

Список литературы

"Teaching Art: Academies and Schools from Vasari to Albers" by Edward A. Shanken - Эдвард Шанкен предлагает исторический обзор методов преподавания изобразительного искусства от эпохи Вазари до Альберса.

"Studio Thinking: The Real Benefits of Visual Arts Education" by Lois Hetland, Ellen Winner, Shirley Veenema, and Kimberly M. Sheridan - Книга исследует методы преподавания изобразительного искусства, которые способствуют развитию критического мышления и творческих навыков учащихся.

"The Art Teacher's Survival Guide for Secondary Schools: Grades 7-12" by Helen D. Hume - Книга содержит советы и практические методы преподавания изобразительного искусства в старших классах общеобразовательных школ.

"Rethinking Curriculum in Art" by Marilyn G. Stewart and Lynn D. Newton - Авторы предлагают новые подходы к разработке и реализации учебных планов по изобразительному искусству.

"Art Education 11-18: Meaning, Purpose, and Direction" by Richard Hickman - Книга рассматривает цели и направления обучения изобразительному искусству в возрасте от 11 до 18 лет.

"Transforming City Schools Through Art: Approaches to Meaningful K-12 Learning" by Sharon Wilson Gallas - Автор описывает методы использования изобразительного искусства для трансформации образования в городских школах.

"Drawing on the Right Side of the Brain" by Betty Edwards - Хотя книга больше о технике рисования, она также может быть полезна для учителей, ищущих методы развития творческого мышления учеников.

"Art Is Fundamental: Teaching the Elements and Principles of Art in Elementary School" by Eileen S. Prince - Книга описывает методы преподавания основных элементов и принципов изобразительного искусства в начальной школе.

УДК: 371:38

Ишенова А.С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ishenovaa0@gmail.com

КОРЕЙ ТИЛИН ОКУТУУДА ГРАММАТИКАНЫН ОРДУ

Аннотация. Бул макалада корей тилин окутуу процессинде грамматиканын ролу каралат. Баштапкы тилде ойлорду туура билдирүү үчүн зарыл болгон тилдик түзүлүштөрдү жана үлгүлөрдү өздөштүрүүнүн негизи катары грамматиканын мааниси талкууланат. Автор грамматиканы окутуунун ар кандай ыкмалардын ичинен салттуу жана заманбап ыкмаларды карап, алардын натыйжалуулугуна жана окутуунун ар кандай контексттерде колдонулушуна басым жасайт. Макалада чет тилин өздөштүрүү процессинин негизги элементи катары грамматиканын мааниси баса белгиленип, грамматикалык көнүгүүлөрдү окуу процессине эффективдүү киргизүү боюнча сунуштар берилет.

Негизги сөздөр: грамматика, эксплицитивдүү, дедуктивдик, индуктивдик, метод, грамматикалык кубулуш, эреже, форма.

Ишенова А.С.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ishenovaa0@gmail.com

РОЛЬ ГРАММАТИКИ В ПРЕПОДАВАНИИ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Данная статья исследует роль грамматики в процессе преподавания корейского языка. Обсуждается значение грамматики как основы для усвоения языковых структур и образцов, необходимых для правильного выражения мыслей и идей на целевом языке. Автор рассматривает различные методы и подходы к преподаванию грамматики, включая традиционные и современные методики, акцентируя внимание на их эффективности и применимости в различных контекстах обучения. Статья подчеркивает важность грамматики как ключевого элемента в процессе усвоения иностранного языка и предлагает рекомендации по эффективному включению грамматических упражнений в учебный процесс.

Ключевые слова: грамматика, эксплицитный, дедуктивный, индуктивный, метод, грамматическое явление, правило, форма.

Ishenova A.S.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

THE ROLE OF GRAMMAR IN TEACHING KOREAN LANGUAGE

Abstract. This article explores the role of grammar in the process of teaching Korean language. It discusses the importance of grammar as a basis for the acquisition of language structures and patterns necessary for the correct expression of thoughts and ideas in the target language. The author examines various methods and approaches to teaching grammar, including traditional and modern techniques, emphasizing their effectiveness and applicability in different learning contexts. The article emphasizes the importance of grammar as a key element in the process of foreign language acquisition and offers recommendations on how to effectively incorporate grammar exercises into the learning process.

Keywords: grammar, explicit, deductive, inductive, method, grammatical phenomenon, rule, form.

Экономикалык ааламдашуунун өнүгүшү менен экинчи чет тилин үйрөнүүгө кеңири көңүл буруп, корей тили Кыргызстандын университеттердеринде экинчи чет тилинин негизги тил курсуна айланды. Кыргызстандагы көпчүлүк университеттер ар тараптуу багыттарда сапаттуу билим берүү аракеттерин ишке ашырып, корей тилин окутуп, жайылта алышат.

Азыркы учурда корей тил окутуучулары салттуу окутуу моделинин чектөөлөрүн жоюуга жана окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрүн жумшап жатышат.

Чет тилин окутуунун натыйжалуулугу бир нече факторлордон көз каранды:

-факультеттер аралык бөлүмдө окутуу убактысынын жетишсиздигин эске алуу менен, сабактар абдан тыгыз өтүшү керек, башкача айтканда, убакытты сарамжалдуу пайдалануу зарыл;

– сабактар комплекстүү болушу керек, башкача айтканда, кесипкөй чет тилинин ар бир аспектинин көңүл бурулушу керек (фонетика, грамматика, окуу, угуу, сүйлөө практикасы жана жазуу);

– колдонулган бардык материалдар башаташ (аутенттүү) болушу керек, бул сөздөрдүн туура эмес айкалышы менен байланышкан каталарды жоюу үчүн;

– аудио жана видеоматериалдарды тынымсыз колдонуу сабактарды кызыктуу өткөрүүгө, окуучулардын угуу жөндөмүн жана баарлашуу жөндөмүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет;

- алган билимин өзүнүн кесиптик ишмердигинде практикалык колдонууну билүү чет тилин үйрөнүүгө күчтүү мотивация катары кызмат кылат. [1, с. 161-163].

Корей тилинин грамматикасын окутуу көп жылдар бою кызуу талкууга алынган тилдин негизги аспектилеринин бири. Грамматикага болгон мамиле ыкма өзгөчөлүгүн, окутуунун принциптерин, бөтөн тилдин грамматикасын окутууда кандай негизги методдор бар экендигин, окутуунун заманбап шарттарында кайсы ыкмалар колдоноорун жана алар кандай негизги методдорду ишке ашырууну аныктайт. Чет тилин окутуунун тарыхы грамматикага болгон мамиле окутуунун конкреттүү методунун, принциптеринин жана ыкмаларынын өзгөчөлүгүн аныктаганына күбө. Корей тилин үйрөнүүдө маанилүү фактор бул кызыгуу жана мотивация болуп саналат, эгерде окуучуларга өтүлө турган сабак кызыктуу болсо, чет тилин үйрөнүү аларга белгилүү бир өнүгүүгө жетишүүгө жардам берсе, анда аларга үйрөнүү да оңой болот.

Грамматиканы үйрөнүү - бул сүйлөм түзүүнүн негизги принциптерин аныктаган жана аларга белгилүү бир маанини берген тилдин мыйзамдарын изилдөө. Грамматикалык эрежелерди билбестен, кээ бир окуялардын качан, кайда жана кантип пайда болгону жөнүндө так маалыматты көрө албайбыз, б.а. грамматиканы билүү бири-бири менен байланышта болгондордун байланышын жана түшүнүүсүн кыйла күчөтөт. Грамматикалык эрежелерди билбей туруп деле, биз так маалымат ала алабыз. Сиздин сөздүк запасыңыз көп болгон учурда дагы, чет өлкөлүк жаран менен сүйлөшө алабыз, бирок сүйлөп жатканда көп ката кетиргендиктен, тилдин грамматикалык түзүлүшүн билүү экендигин мойнубузга алабыз. Эгерде грамматиканын эрежелери сакталбаса, оозеки жана жазуу кебинде көп учурда өз маанисин жоготуп, айтымдын, тактыгы жана тууралыгы жок болот.

Грамматикалык эрежелер жана көрсөтмөлөр студенттер үчүн эң керектүү материал. Мында студент сөздөрдүн туура жазылыш жана окуу эрежелерин үйрөнө алышат. Буга бышыктоо катары кошумча грамматикалык көнүгүүлөр студенттер тарабынан сөзсүз түрдө аткарылышы керек. Кошумча катары мугалим студенттерге колдонула турган китептердин авторлорун бериши керек [3, С. 300-305].

Корей тилинин грамматиканы окутууда салттуу эксплициттүү б.а. грамматикалык эрежелерди түшүндүрүү менен жана имплициттүү б.а. теориялык эрежелерин айтпастан, грамматикалык жактан туура түзүлүштөрдү кайталоо сыяктуу негизги ыкмалар колдонулат.

Эксплицитивдүү метод

Эксплициттүү методду колдонуу менен грамматикалык материалды түшүндүрүү. Эксплициттүү мамиледе **дедуктивдик жана индуктивдик** методдор калыптанган.

Дедуктивдүү ыкма. Дедуктивдик метод аталышы "дедукция" деген сөздөн келип чыккан, ал жалпыдан жекеден, эрежеден аракетке өтүүгө негизделген, б.а. окутуучу эрежелерди түшүндүрүп, мисалдарды келтирет, студенттер эрежелерди китептен окушуп, тексттен берилген грамматикалык кубулушту таап, анын түзүлүшүн жана маанини түшүндүрүшөт, окутулган грамматикалык кубулушка ылайык көнүгүүлөр аткарылат.

Орто мектепте дедуктивдик ыкма көп колдонулат, анткени тилди үйрөнүүнүн жогорку деңгээли тил сабаттуулугунун жогорку деңгээлин билдирет, бул өз кезегинде окуучуларга мектепте да, үйдө да атайын маалымдама адабияттарды колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Бирок, грамматикалык структуралар окутуунун жогорку стадиясында өз алдынча түшүнүү кыйын, мугалимдин түшүндүрмөлөрү окуучуларга жаңы теманы өздөштүрүүгө жардам берет. Аталган методдо төмөнкүлөр колдонулат:

1. Терминдердин жардамы менен түзүлгөн эреже изилденет.
2. Окуучулар текстти окушат, анда берилген грамматикалык кубулушту таап, анын колдонуу жана маанини формасын аташат.
3. Үлгү менен аналог боюнча көнүгүүлөр аткарылат.
4. Окутулган грамматикалык кубулушка ылайык көнүгүүлөрү трансформация аткарылат. Мисалы, кашаанын ачуу, кептин бул бөлүгүн туура формага келтирүү, каталарды табуу жана оңдоо, белгиленген сөздү колдонуп, башка мааниге өткөрүү ж.б.
5. Эне тилинен англис тилине которуу.

Бул методдун артыкчылыктары деп көйгөйлүү окутуу, өз алдынчалык, тилдик божомолун өнүктүрүү, материалды жакшы эске тутуу ж.б. айтсак болот.

Бардык кубулуштар бул түшүндүрүү ыкмасына баш ийбейт, туура эмес тыянактар каталарга алып келиши методдун кемчиликтери деп эсептейбиз.

Индуктивдик ыкма тыянак чыгаруунун бир фактыдан жалпы жоболорго өтүүнү камсыз кылган формасынан келип чыгат. Индуктивдик метод студенттердин өздөрүн чет тилин үйрөнүүдө кезиккен кубулуштардын негизинде эреже түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Э.Н. Соловолова окутуунун баштапкы жана орто баскычтарында индуктивдүү ыкманы колдонуунун бир нече артыкчылыктарын белгилейт: бул ыкма окуучулар арасында тил табыштырууга өбөлгө түзөт; грамматикалык эреже окуучулар тарабынан өз алдынча чыгарылып, эске тутууну жана үйрөнүүнү жеңилдетет; эрежени түшүндүрүп жана оңдоодо мугалим татаал грамматикалык терминдерден колдонбойт [2].

Индуктивдик методдо студенттер тексттен тааныш эмес грамматикалык формаларды таап, алардын маанисин контекст аркылуу түшүнүүгө аракет кылышат. Жаңы кубулушту андан ары талдоо чет тилиндеги текстти анын эне тилине котормосу менен салыштырып, андан кийин эреже иштелип чыгат. Мында зарыл болгон учурда мугалимдин кеңештерин же окуу китебин да колдонууга болот. Андан кийин жаңы грамматикалык кубулушту аныктоо жана түшүндүрүү, анын формаларын түшүнүү боюнча бир катар көнүгүүлөрдү аткарат.

Индукция методу колдонулган мезгилде эн алды менен жеке-жеке грамматикалык фактылар талданылат. Тыбыштардын түзүлүшү, сөздүн составы, сүйлөмдөрдүн түзүлүшү, сүйлөмдөгү сөздөрдүн өз ара байланышы сыяктуу грамматикалык айрым өзгөчөлүктөрдү байкайт, салыштырат. Андан кийин белгилүү бир аныктамага, же корутундуга келет.

Окутууну бир нече этапка бөлүүгө болот:

1. Окуучуларга жаңы грамматикалык эрежени көп кездешкен текст берилет. Мугалим эрежени аныктоону жана түзүүнү суранат. Мугалим окуучулардан кайсы грамматикалык кубулуш жаңы экенин жана анын формасы кантип түзүлгөнүн сурайт. Бул этапта текстти курсив менен бөлөк түстө бөлүп көрсөтүү сыяктуу ар кандай ишараттарды колдонуу зарыл, берилген тексттер же сүйлөмдөр окуучулар жаңы грамматикалык формаларды оңой эле аныктап, эреже чыгарышы үчүн түшүнүктүү болушу керек.
 2. Окуучулар эреже түзүшөт, мугалим аны оңдойт.
 3. Трансформациялоо көнүгүүлөр.
 4. Окуучулар өз эне тилинен чет тилине которуу боюнча көнүгүүлөрдү аткарышат.
- Жогоруда белгилегендей, азыркы учурда эч бир ыкма таза түрүндө колдонулбайт.

Грамматиканы окутуунун салттуу ыкмаларын жана методдорун изилдөө ар бир мамиленин чет тилин үйрөнүү процессинде өзүнүн конкреттүү орду бар деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Белгилей кетүүчү нерсе, биз кандай ыкмага карманбайлы, окуучулардын жөндөмдүүлүгүн, грамматикалык материалдын мазмунун жана окуучулардын өздөштүрүүсүнүн татаалдыгын, ошондой эле окуу шарттарын эске алуу менен андагы методдорду кезектештирүү керек. Биздин оюбузча, методдордун аралаштыруусу студенттерди чет тилин үйрөнүүгө түрткү берет жана окуу процессин кызыктуу жана жеңил кылат.

Грамматиканы окутуу процессинде индукция жана дедукция методдорунун айрым-айрым болуп, бири биринен ажыратып колдонууга болбойт. Бул методдор ажыралгыс байланышта болуу менен бири-бирин толуктап турат. Окуучулар индукция жолу боюнча этиш жөнүндө жана анын заттын кыймылын көрсөтө тургандыгын, ага берилүүчү суроолорун, этиштин өзгөрүшүн үйрөнүшсө, дедукция жолу менен алардын этиш жөнүндөгү дагы жаны маанилерин билүү менен түшүнүктөрү кенейет. Бул методдор айрыкча

грамматикалык талдоолорду жүргүзүүдө, сүйлөм, сөз, тыбыш, тамга менен практикалык түрдө тааныштырууда, окуп-жазууга үйрөтүүдө кенири колдонулат.

Кээ бир учурларда окутуучу өзүнүн түшүндүрүүсүн жалпы эрежеден баштайт. Аны айрым мисалдар аркылуу бекемдейт. Мындай учурларда ал дедукция жолу менен иш алып барат. Эгерде ошол эле мисалдарды талдап, айрым жеке корутунду жасоо менен, түшүндүрүп жаткан темага ылайык жалпы корутунду жасоо менен, түшүндүрүп жаткан темага ылайык жалпы корутундуга келсе, индукция жолу менен сабакты түшүндүргөн болуп эсептелет.

Практикалык грамматика жөнөкөй жана ошол эле учурда грамматикалык формаларды жана түзүлүштөрдү колдонуунун так эрежелерин камтуусу зарыл. Демек, грамматиканы үйрөнүүнүн кереги барбы же чындыгында анчалык деле маанилүү эмеспи деген суроолорго биз чет тилин үйрөнүп жаткандар үчүн грамматика негизги орунду ээлейт жана ага өзгөчө маани бурушубуз деп айтмакчыбыз.

Грамматиканы түшүндүрүүнүн тигил же бул ыкмасын тандоо ар кандай факторлорго, атап айтканда, студенттин билим деңгээлине, грамматикалык кубулуштун татаалдыгы жана өзгөчөлүгүнө, өздөштүрүүнүн максатына, окуучулардын жалпы активдүүлүгүнө, тил даярдыгына жана эрудициясына, мугалимдин чыгармачылык чеберчилигинен көз каранды.

Грамматика тилди, анын ичинде корей тилин үйрөтүүдө да негизги ролду ойнойт. Корей тилин үйрөтүүдө грамматика эмне үчүн маанилүү экенине байланыштуу айрым себептердин айтса кетсек:

Грамматика тилде ойлорду жана идеяларды билдирүү түзүлүшүн камсыз кылат. Грамматиканын эрежелерин билүү окуучулардын ойлорун уюштурууга жана грамматикалык жактан туура сүйлөмдөрдү түзүүгө жардам берет. Грамматиканы билүү студенттерге корей тексттерин түшүнүүгө жардам берет, анткени алар текстте колдонулган грамматикалык түзүлүштөрдү таанып, алардын маанисин аныктай алышат. Грамматика сөздөрдүн айтылышына жана артикуляциясына да таасир этиши мүмкүн. Мисалы, грамматикалык эрежелерди туура колдонуу студенттерге корей тилиндеги сөздөрдү жана сөз айкаштарын туура айтууга жардам берет. Грамматиканы билүү студенттерге корей тилинде өз билдирүүлөрүн жана баарлашууларын түзүүгө мүмкүндүк берет. Сөздөрдү жана сөз айкаштарын грамматикалык жактан туура түзүмдө бириктирип, өз ойлорун жана идеяларын билдире алышат. Грамматиканы түшүнүү студенттерге корей тилинде жазуу жана окуу көндүмдөрүн жакшыртууга жардам берет. Текст жазууда грамматикалык түзүлүштөрдү туура колдоно алышат жана окууда грамматикалык өзгөчөлүктөргө түшүнүшөт. Ошентип, грамматика корей тилин үйрөнүүдө негизги аспект болуп саналат жана аны түшүнүү студенттердин тилде баарлашуу жөндөмдөрүн жогорулатат.

Колдонулган адабияттар

1. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков //М.В. Ляховицкий. - М.: Высшая школа, 1981.
2. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. - 3-е изд. М.: Просвещение, 2005.
3. Орозобай кызы А. Англис тилин факультеттер аралык студенттерге эффективдүү окутуунун ыкмасы //Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. Бишкек, 2021-1-С.300-305.

Кабаева Ч.Т.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

АТ ОЮНДАРЫНЫН РИТУАЛДЫК-СОЦИАЛДЫК ФУНКЦИЯСЫ

Аннотация: Кыргыздын элдик оюн-зоокторунун генезисин карап чыкканда, алардын көбү байыркы убакта ар кандай диний жана коомдук жөрөлгөлөрдүн ажырагыс бөлүгү, диний жана коомдук ырым-жырымдардын ажырагыс бөлүгү болгондугу айкын болот. Убакыттын өтүшү менен алардын көбү культ менен байланышын үзүп, көңүл ачуунун өзүнө айланган - эс алуунун эң маанилүү каражаттарынын бири.

Негизги сөздөр: элдик оюн-зоок, оюндар, аземдер, культ, эс алуу иш-чаралары

Кабаева Ч.Т.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

РИТУАЛЬНАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ КОННЫХ ИГР

Аннотация: при рассмотрении генезиса кыргызских народных развлечений становится очевидным, что многие из них в далеком прошлом являлись составной частью различных религиозных и социальных церемоний, составной частью религиозной и социальной обрядности. С течением времени большинство из них утратило связь с культом, превратившись в собственно развлечения – в одно из важнейших средств рационального проведения досуга.

Ключевые слова: народные развлечения, игры, церемонии, культ, проведение досуга

Kabaeva Ch.T.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

RITUAL AND SOCIAL FUNCTION OF HORSE GAMES

Abstract: when considering the genesis of Kyrgyz folk entertainment, it becomes obvious that many of them in the distant past were an integral part of various religious and social ceremonies, an integral part of religious and social rituals. Over time, most of them lost contact with the cult, turning into entertainment itself - one of the most important means of rational leisure.

Key words: folk entertainment, games, ceremonies, cult, leisure activities

Культ умерших и предков занимал в системе доисламских представлений у кыргызов одно из главных мест. Он был распространен среди всех групп кыргызов имел вполне

сложившиеся, устойчивые формы, что объясняется двумя причинами: характером самого кыргызского общества с присущими ему патриархальными чертами и некоторой связью культа предков с исламом, хотя эта связь не всегда достаточно отчетлива. Основу культа умерших и предков составляют анимистические представления, исходящие из идеи реального существования духов умерших и предков. Полагали, что духи умерших и предков вправе требовать к себе постоянного внимания и заботливого отношения со стороны потомков. И действительно, живые потомки глубоко почитали предков, стремились заручиться их расположением, избежать их недовольства, считая, что жизнь и благополучие живых в значительной мере зависят от отношения к ним со стороны духов умерших и предков». [1].

Одним из наиболее ярких проявлений этой заботы, направляемой стремлением заполучить расположение могущественных духов предков было обязательное устройство серии поминальных торжеств, самыми крупными из которых были неоднократно упоминавшиеся ранее большие поминки – чоң аш, которые устраивались через год, а в некоторых случаях (что являлось уже отклонением от традиционного ритуала) – и через шесть месяцев после смерти того или иного знатного человека.

Помимо годовых поминок, в серию поминальных входили торжества, которые устраивались через три дня после смерти человека (мужчины) и назывались үчү, через семь дней после его смерти и носили название жетиси, через сорок дней после смерти того или иного богатого и знатного лица и назывались кырк аш, кыркы («сороковины») или топурак салды (букв. «он положил землю»). Характерной чертой этих поминок были трапезы (угощение ритуальной пищей), а также устройство конных состязаний ат чабыш. Самые первые из них назывались көр байге или мүрзө байге (букв. «скачки у могилы»). Их устраивали в день похорон, не уходя с кладбища, перед принятием ритуальной поминальной пищи кара аш. Это были скачки на небольшое расстояние (от 5 до 10 км). Финиш располагался у самой могилы. В них, как правило, принимали участие малоизвестные скакуны, так как призы, выдававшиеся только первым 9 коням, были небольшие. Как спортивное состязание скачки көр байге высоко не котировались, в них чаще всего принимали участие всадники на неподготовленных конях, и главной их целью было помянуть умершего. В большинстве случаев такие скачки приходилось устраивать неожиданно, так как они были связаны со смертью или гибелью того или иного человека. Характерной особенностью этих скачек было и то, что в них принимал участие довольно узкий круг людей – это были главным образом люди из числа близких родственников умершего.

Серия поминальных скачек завершалась большими конными состязаниями, которые назывались чоң ат чабыш или аламан байге. Спортивная сущность этих состязаний достаточно отчетливо выступает из приведенных нами описаний. Тем не менее и эти скачки выполняли прежде всего ритуальную функцию. Они представляли собой вершину торжества, не столько потому, что являлись крупным спортивным состязанием, а – и прежде всего – потому, что в ритуальном плане являлись конечной целью всего обрядового церемониала, связанного с почитанием духов умерших и предков.

Выясняя генезис поминальных развлечений, и в частности конных состязаний, мы склонны придерживаться теории С.А.Токарева, согласно которой первоначально психологической основой возникновения поминальных игрниц было непосредственное выражение горя, испытываемого в результате смерти близкого человека.

Тогда люди «меньше всего рассуждают и умозаключают о потребностях умершего в загробном мире; они действуют чисто аффективно. Надо думать, что именно в этом безотчетно-импульсивном стремлении выразить горе нанесением себе ран, уничтожением ценностей, исступленной пляской можно искать подлинные корни и траура, и погребальных игрищ, и заупокойных жертв» [2].

В дальнейшем по мере развития первобытного общества «...такие действия закреплялись обычаем, стали совершаться и по традиции, по обязательному ритуалу (что не исключало, может быть, проявления искреннего чувства), и под конец люди начали постепенно осмысливать эти свои действия в духе развивающихся религиозных представлений: умерший требует свои вещи, он нуждается –де, как и живые, в еде, питье, в оружии, в утвари. Еще более очевиден аналогичный вывод в отношении погребальных пиршеств и игр».

Именно непосредственным стремлением выразить сильное горе можно, на наш взгляд, объяснить возникновение скачек как составной части поминального и погребального ритуала. В пользу этого предположения говорит сохранившийся у кыргызов и у других кочевых народов обычай, согласно которому человек, желая показать сочувствие семье умершего и уважение к его памяти, должен был приближаться к месту похорон или поминок на полном скаку, выкрикивая в полный голос фразы горя и соболезнования. В обычное время подъезжать к аилу и въезжать в него можно было только шагом или небыстрой рысью, так как приближение к аилу на полном скаку означало или чью-то смерть, или состояние военной тревоги.

Остановимся на обрядовой функции еще одного чрезвычайно популярного в Кыргызстане и у других народов Средней Азии спортивного развлечения – көк бөрү – знаменитого козлодрания.

Предшествующие исследователи, касающиеся вопроса происхождения этого вида развлечения, утверждали: «К концу XIX – началу XX в. борьба за тушу козла утратила ритуальный характер, превратившись в один из любимых видов национального спорта»; или: «...наиболее вероятно, нам кажется, что узбекское «көк бори» восходит своими корнями к тотемному свадебному ритуалу, утратившему уже здесь, в противоположность туркменам, свое первоначальное значение и превратившемуся в простую игру» [3].

Тем не менее киргизский материал говорит о том, что развлечение кок бору, превратившись в популярное спортивное игрище, продолжало и в конце XIX – начале XX в. выполнять обрядовую ритуальную роль.

Продолжали выполнять ритуальную роль и популярные у кыргызов скачки с козлом (козлодрание), о чем свидетельствует ряд действий этой игры, носивших явно обрядовый характер. К ним относятся чтение молитвы перед игрой, одаривание за доставленного к юрте и подаренного ее хозяевам козла, обязательное поедание туши козла по окончании игры и т.п. Об этом же свидетельствует наличие явно ритуального варианта козлодрания, который назывался чап улак и был тесно связан со свадебной обрядностью.

Такие виды развлечений, как скачки и козлодрание, которые в ритуальном плане не утратили окончательной связи с определенными торжествами (скачки – с похоронными, поминальными; козлодрание – со свадебным), но тем не менее могли устраиваться и на других торжествах и даже вне торжеств в любое свободное время, мы относим к типу «развлечений, содержащих в себе пережитки обрядности» [4].

Здесь мы останавливались на брачном аспекте коммуникативной функции развлечений, рассматривая его на примере игр, которые никогда составляли часть киргизского свадебного ритуала. Позже, утратив эту связь, они перешли в категорию бытовых или общественно - бытовых развлечений. Именно это обстоятельство послужило основанием для того, чтобы эти виды развлечений рассматривались как важное средство повседневного общения молодежи обоих полов.

Ниже мы остановимся на развлечениях, которые продолжали входить в систему обрядов и игр свадебного ритуала киргизов и потому выполняли брачную функцию, сохраняя в себе элементы древних брачных норм, и в частности пережитки группового брака.

Это прежде всего столь популярные в Кыргызстане по сей день скачки юноши и девушки, которые называются кыз куумай или кыз куудуру (букв. «преследование девушки»). Эта скачка входила в цикл свадебных развлечений молодежи и носила обрядовый характер. Устраивалась она во время добрачных посещений женихом невесты (күйөөлөө). На следующий день после ночи, проведенной с невестой, после игры кок бору и полуденной трапезы молодухи (келин кесек) девушки (кыз кыркын) – все из рода невесты, а также молодые парни (жигит жалан) из рода жениха выходили на ровное место и располагались группами на небольшом расстоянии друг от друга. Через некоторое время к группе женищин и девушек, которые были пешими, присоединялась невеста (кыз), которая приезжала верхом на хорошем коне, одетая в праздничную одежду, сопровождаемая невесткой (жеңе). В это время группе юношей, которые, в отличие от женищин и девушек, были все конные, подъезжал жених (күйөө) на быстром, темпераментном коне. Он был одет в дорожную праздничную одежду, и конь его, как и у невесты, имел дорожную, украшенную серебряными бляшками сбрую. Его сопровождал дружка (күйөө жолдош – букв. «друг жениха»). В это время судьи намечали в поле ориентир на расстоянии 1 – 1,5 км, до которого предстояло скакать жениху и невесте. Затем женищины и девушки расступались, образуя проход, в котором оставались конные невеста и ее спутница жене. То же самое происходило в группе юношей, где в проходе готовыми к скачке оставались жених и его дружка. При этом невеста и жене были на 50 - 60 м впереди жениха и его дружки. После этого один из судей давал знак к началу скачки и жених пускался в погоню за невестой. Его целью было догнать ее и на полном скаку провести нагайкой по ее спине от плеча до крупа лошади. Во время преследования спутница невесты всячески мешала жениху приблизиться к невесте, в то время как его дружка на полном скаку старался оттеснить спутницу невесты, освобождая дорогу жениху.

Если жениху все-таки удавалось догнать невесту, то он спешивался и отвешивал ей низкий поклон. Если ему не удавалось догнать невесту, то скачка возобновлялась, но на этот раз жених спасался от преследования невесты. Когда ей удавалось настигнуть жениха, то она на виду у всего народа осыпала его ударами нагайки, стараясь при этом сбить у него с головы шапку. Такой исход состязания считался большим позором для жениха.

Некоторые информаторы, ссылаясь на рассказы своих отцов, утверждали, что в старину жених, не догнавший в скачке кыз куумай свою невесту, не имел права на ней жениться [5]. Эти утверждения нам кажутся вполне правдоподобными, если учесть, что и в конце XIX в. жених в случае проигрыша скачки выплачивал родителям невесты выкуп деньгами или скотом.² Нечто подобное мы встречаем в информации об игре кыз куумай в газете «Туркестанские ведомости»: «Если он падал (жених во время скачки «кыз куумай», -

Г.С.) с седла, то он должен был зарезать животное и угостить им присутствующих на скачке мясом этого животного» [6].

Все развлечения, которые содержали в себе состязательные моменты, а такие, как мы имели возможность убедиться в ходе изложения материала, составляли абсолютное большинство, устраивались по родовому принципу. Будь это детская игра или суровое развлечение типа эр сайыш, противоборствующие половины всегда принадлежали к различным мелким (например, семейно-родственная группа) или крупным (вплоть до племени) родственным подразделениям. На это обстоятельство обращали внимание и исследователи, занимавшиеся изучением культуры киргизов в конце XIX – начале XX в. Так, П.Кушнер писал: «Во время борьбы (из-за козла) партии противников создаются по родовому принципу: призы, полученные на праздниках, делятся между сородичами, а не пользу победителя... Интересы рода в первую очередь, а истина во вторую. С этим явлением все время приходится считаться в киргизском быту» [7].

То же самое, но в отношении казахов, отмечал И.И.Гродеков. Он писал, что на праздниках – тоях и ашах – бросается в глаза прежде всего «не состязание личностей, а родов, причем приз получает не победитель, а род его, который делит приз между собой или же раздаривает его остальным родам. Поэтому на байге кричат боевые кличи своих родов». И, наконец, еще одно характерное свидетельство: «Венцом тризны являлись скачки (ат чабыш). Здесь борьба за приз достигает апогея. Это уже не просто состязания коней, а вопрос чести и славы племен» [8].

Таким образом, победа одного человека означала победу целого рода, родовой группы или племени.

Характерным для общественного уклада киргизов в рассматриваемое время было наличие сильных пережитков родового строя в социальной структуре киргизского общества. Несмотря на то что родовые пережитки часто являлись формой выражения классовых отношений, реликты родовой идеологии обладали определенной долей самостоятельности. Этот момент особенно ярко проявлялся в характере бытования народных развлечений. Тут мы имеем возможность выделить такие наиболее характерные черты, как а) устройство развлечений по родовому принципу; б) оказание материальной и моральной помощи участнику состязаний со стороны родовой группы, племени и т.п.; в) ритуал поведения участников во время состязаний, который свидетельствовал о родовых традициях устройства состязаний; г) организация судейства, в основе которого лежал принцип родового представительства; д) необходимость делиться выигранными призами с представителями своей родовой группы; е) пережитки межплеменных столкновений, которые имели место во время крупных торжеств и поводом для которых были военизированные спортивные состязания; ж) ограниченные возможности участия в торжествах и развлечениях людей «безродных»; з) родовые принципы организации самих торжеств.

Список использованной литературы:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их историко- культурные и этногенетические связи. Л., 1971, с. 318-319.
2. Токарев С.А. Ранние формы религии. М., 1964, с. 176-177.

3. Сухарева О.А. Традиционное соперничество между частями городов в Узбекистане (конец XIX -начало XX в.). – В кн.: Краткие сообщ. Ин-та этногр., М., 1958, т. XXX, с. 122.
4. Толстов С.П. Пережитки тотемизма и дуальной организации у туркмен. – В кн.: Проблемы истории докапиталистических обществ. М., 1935, с. 14-15.
5. АЛЧИЭ, ф. К!, он 2, № 1140, с. 116, 140.
РФООН, инв. № 506, с. 80.
6. Туркестанские ведомости, 1907, № 54.
7. Кушнер П. Указ. Соч., Киргизия. М., 1929, с. 83.
8. Гродеков И.И. Киргизы Сырдарьинской области. Т.1. Юридический быт. Ташкент, 1899, с. 254.

УДК: 37.018

Кадырбекова Э.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

МЕКТЕПТИН АТА-ЭНЕЛЕР МЕНЕН МЕНЕН БИРГЕЛЕШИП ИШТӨӨСҮНҮН ФОРМАЛАРЫ

Аннотация. Макалa өспүрүмдөрдү тарбиялоонун натыйжалуулугун арттыруунун маселесине арналган. Мына ушуга байланыштуу ата-энелерди тарбиялык ишке даяр-доонун зарылдыгы жана анын натыйжалуулугун арттыруунун формалары сунушталган.

Негизги сөздөр. Ата-эне, үй-бүлө, мугалим, мектеп, өспүрүм, тарбиялоо форма, окуучу,

Кадырбекова Э.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ФОРМЫ СОВМЕСТНОЙ РАБОТЫ ШКОЛЫ С РОДИТЕЛЯМИ

Аннотация. Статья посвящена вопросу повышения эффективности воспитания подростков. В связи с этим в статье указана необходимость подготовки родителей к воспитательной работе и формы повышения ее эффективности.

Ключевые слова. Родители, семья, учитель, школа, подросток, форма образования, ученик,

Kadyrbekova E.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

FORMS OF JOINT WORK BETWEEN THE SCHOOL AND PARENTS

Annotation. The article is devoted to the issue of increasing the effectiveness of raising adolescents. In this regard, the article indicates the need to prepare parents for educational work and forms of increasing its effectiveness.

Keywords. Parents, family, teacher, school, teenager, form of education, student.

Коомдогу болуп жаткан өзгөрүүлөр өспүрүмдөрдүн инсандык сапаттарынын калыптанышына өз кезегинде таасирин тийгизүүдө. Алардын арасында өзгөчө агрессивдүүлүк, окууга болгон кызыгуусунун төмөндөгөнү байкалууда. Бул, биринчиден, өлкөнүн базар экономикасына өтүүнүн мезгилинде элдин жашоо шартынын начарлашы менен байланышкан. Көпчүлүк ата-энелер убактысын үй бүлөсүн, балдарын материалдык жактан колдоого жумшашып, бирок алардын руханий калыптанышына толук кандуу жардам бере албай жатышат. Ата-энелер менен балдардын ортосундагы руханий байланыш, алардын биргелешкен иш-аракеттери төмөнкү деңгээлде калууда. Экинчиден, өспүрүмдөр көпчүлүк убактысын китеп окуунун ордуна компьютер оюндарын ойноо менен өткөрүшөт. Алар интернет булактарынан терс таасир тийгизген кинолорду көрүшүп, ар түрдүү материалдарды окушат. Мына ушул сыяктуу жагдайлар өспүрүмдөрдүн психикасына терс таасирин тийгизүүдө.

Өспүрүмдөрдү тарбиялоодо пайда болгон проблемаларды чечүүдө мектеп менен үй бүлөнөн биргелешкен максаттуу иш аракетинин ролу мааниге ээ боло тургандыгы педагогикада белгиленген. Бирок, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттары бул байланыштын абдан начарлашына алып келди. Азыркы кездеги педагогикалык теорияны жана практиканы талдоонун негизинде төмөндөгү тенденциялар мааниге ээ боло тургандыгын бегилөөгө болот,

– билим, тарбия берүүдө үй-бүлө менен мектепти байланышын интеграциялоонун маанисин түшүнүү;

– педагогика илиминин принциптерине негизделген өз ара аракеттенүүнүн илимий негиздерин иштеп чыгуу;

– үй-бүлө менен мектептин кызматташтыгын ишмердик системасы катары кароо;

– мектеп менен үй-бүлөнүн биргелешкен иш аракетин башкаруунун теориясын иштеп чыгуу;

– үй-бүлө менен мектептин өз ара аракеттенүүсүн уюштурууга системалык-иштиктүү мамилени негиздөө.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын билим берүү системасынын алдында ата-энелер менен мектептин өз ара аракеттенишүүсүнүн уюштуруунун формаларын табуу, технологияларын иштеп чыгуу, үй-бүлөнүн тарбиялык потенциалын калыбына келтирүү милдети турат. Көптөгөн изилдөөчүлөр (С.Г. Вершловский, И.С. Кон, И.Ю. Кульчицкая, А.В. Толстых) өспүрүмдүн турмуштагы, коомдогу ордун аныктоодо, анын кызыкчылыктарын ишке ашырууда үй-бүлөнүн мааниси чоң экенин белгилешет. Окумуштуулар ата-эне менен балдардын ортосундагы өз ара аракеттенүү маселелерин изилдеп, үй-бүлөлөргө психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүүнүн зарылдыгын белгилешкен. Жаш муундарды тарбиялоого жигердүү мамиле жасоо көбүнчө ата-энелердин умтулууларынын деңгээлине, суроо-талаптарынын мүнөзүнө, маданий жана билим деңгээлине жараша болот. Анткени, окумуштуулар белгилегендей (В.Н.Дружинин, С.В. Ковалев ж.блар) үй-бүлөдөгү тарбия балдарды социалдаштыруунун эң маанилүү формасы. Бүгүнкү күндө биздин коомдогу өзгөрүүлөрдүн шарттарында балдарын тарбиялоодо ата-энелер айрым учурларда жооп таба албаган көптөгөн жагдайларга туш болушат. Мына ушуга байланыштуу мугалимдер ата-энелер менен иштөөдө аларды психологиялык-педагогикалык маалыматтарга ээ кылуу, баланын жүрүм-турумун жана үй-бүлөлүк мамилелерин жөнгө салуу боюнча конкреттүү сунуштарды берүүсү зарыл. Анткени, азыркы кездеги ата-энелердин мууну өткөн

кылымдын 80- жылдарындагы кризис доорунда төрөлгөндөр. Көптөгөн ата-энелер балдарын тарбиялоодо оң натыйжа бербеген авторитардык ыкмаларды колдонушат. Натыйжада ата-энелер менен балдардын ортосунда чыр чатак пайда болот. Ата-энелер бул кырдаалда эмне кылууну жана жардамды кайдан издөөнү билишпейт. Демек, ата-энелерди өз балдарын тарбиялоого даярдоо үчүн аларга педагогикалык, психологиялык жардам берүү керек деп айта алабыз. Мына ушуга байланыштуу ата-энелердин тарбиялык ишке даярдыгын калыптандыруу үчүн мектеп менен үй бүлөнүн биргелешип иштөөсүнүн алгылыктуу формаларын аныктоонун зарылдыгы келип чыктыдеп айта алабыз.

Изилдөөнүн жүрүшүндө педагогикалык эксперимент өткөрүлгөн Кара кол шаарынын №4 мектебинде эксперименталдык жана текшерүүчү класстар аныкталды (8-класс). Эксперименталдык класстын ата-энелерин тарбиялык ишке даярдыгын калыптандыруу үчүн колдонулган иш чаралардын айрым формаларына кыскача токтоло кетели.

Класстык ата-энелер чогулуштары. Анын жүрүшүндө класстагы окуу-тарбия ишинин милдеттери талкууланып, анын натыйжалуулугун арттырууга багытталган ата-энелер менен биргелешип иштөөнүн пландары менен такталды. Ошондой эле ата-энелер жыйналыштарда тарбиялоонун багыттары боюнча өз ара пикир алмаша алышат.

Лекция – бул ата-энелерге окуучуларга билим, тарбия берүүнүн психологиялык-педагогикалык маңызын ачып берүүдө пайдаландык. Лекцияларда балдардын кызыгуу-лары, ден соолугу, шык жөндөмү, үй бүлөдө тарбиялоонун маселелерине көңүл бөлүндү.

Конференция – балдарды тарбиялоо боюнча ата-энелерге педагогикалык, психологиялык билимдерди билим берүүнүн бир түрү болуп саналат. Изилдөөнүн жүрүшүндө психологдордун, юристтердин, дарыгерлердин жана башка адистердин катышуусу менен тажрыйба алмашуу боюнча тематикалык конференциялар ата-энелердин кызыгуусун жаратып, алардын активдүүлүгүнө таасирин тийгизе алды.

Тематикалык консультациялар мугалимдин ата-энелер менен эркин баарлашуусу үчүн маанилүү. Ата-энелер балдарынын жүрүм-турумун, көйгөйлөрүн тереңирээк түшүнүү үчүн керектүү маалыматты ала алат. Анткени, ар бир класста бирдей көйгөйдү башынан өткөргөн, кыйынчылыктарга дуушар болгон балдар жана үй-бүлөлөр бар. Кээде бул көйгөйлөр купуя болуп саналат. Тематикалык консультациялар ата-энелердин бул көйгөй аларга тиешелүү экенине жана тез арада чечүүнүн жолун табууга мүмкүндүк берет. Тематикалык консультацияга социалдык педагог, психолог, укук коргоо органдарынын өкүлү ж.б.лар катыштыруу көйгөйлөрдү чечүүнүн натыйжалуу жолун табууга жардам берет.

Жеке консультациялар. Бул мугалим менен үй-бүлөнүн ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн маанилүү формасы.. Консультацияга даярданууда бир катар суроолорду аныктоо, алардын жооптору балдар менен тарбия иштерин пландаштырууга жардам берет. Изилдөөнүн жүрүшүндө ата-энелердин тынчсыздануусун жана өз баласы жөнүндө айтуудан коркуу сезимин жеңүү үчүн алар менен төмөндөгү багыттар боюнча жеке консультацияларды өткөрдүк: баланын ден соолугунун өзгөчөлүктөрү, анын кызыгуусу, жүрүм-туруму, мүнөзү, окуу мотивациясы, адеп-ахлагы.ж.б

Дискуссия. Анын жүрүшүндө топтолгон тажрыйбаларга таянуу менен маанилүү проблемаларды, фактыларды жана кубулуштарды талкуулоо ата-энелердин педагогикалык маданиятынын деңгээлин жогорулатууга, талдоо жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга жардам берет.

Окуучунун үйүнө баруу. Мугалим ата-эненин уруксатын алгандан кийин гана окуучунун үйүнө баруусу үй-бүлөгө жакшы таасир калтырат. Ал үчүн алгач , андан үй

бүлөдөгү каада-салттар , үрп-адаттар жөнүндө маалымат алып, анан гана үй-бүлөгө келүүнүн себебин талкуулаш керек.

Ата-энелердин окуулары биргелешкен иштин абдан кызыктуу формасы. Ата-энелерге тарбиялоонун проблемалары боюнча адабияттарды сунуш кылуу жана аларды талкуулоого тартуу маанилүү. Ата-энелер окууларын окуу жылынын башталышында болгон биринчи чогулушта аларды тынчсыздандырган маселелерин аныктадык. Алардын пикирин талдап, мектептин китепканачысынын жана башка адистердин жардамы менен коюлган суроого жооп ала турган китептерди сунуш кылынды

Ата-энелер тренингдери. Бул алардын өз баласы менен болгон мамилесин өзгөртүүнү каалаган ата-энелер менен ишенимдүү иштөөнүн формасы. Тренинг адатта, мектеп психологу тарабынан ишке ашырылат, ал ата-энелердин мамилелешүү маданиятын калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

Мугалимдер менен ата-энелердин биргелешкен иш-чараларын уюштуруусу тарбиялык иш чаралардын таасирдүүлүгүн арттырат. Мына ушуга байланыштуу ата-энелер мектепте өткөрүлгөн төмөндөгүдөй иш чараларды түрлөрүн өткөрүүгө катышышкан: ачык эшиктер күндөрү, билим жана чыгармачылык майрамдары, биргелешкен олимпиадалар, предметтик гезиттерди чыгаруу, чыгармачылык отчеттор.ж.б.

Изилдөөнүн натыйжасы

Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун ата-энелери менен жогоруда белгиленген иштердин формаларын колдонуп иш алып бардык Педагогикалык эксперименттин башталышында жана соңунда изилдөөнүн методдорунун комплексин колдонуу менен ата-энелердин тарбиялык ишке даярдыгынын деңгээлин (теориялык түшүнүгү, практикалык билгичтиги, көндүмү, чыгармачылык менен мамиле жасай билиши ж.б. маселелер боюнча) аныктадык Педагогикалык эксперименттин башталышында эки топтун ата-энелеринин балдарды тарбиялоо иштерине даярдыгынын деңгээли негизинен бирдей болгон(таблица №1

Таблица 1 – Ата-энелердин даярдыгынын деңгээли (% менен)

№	Топтор	Деңгээл	Саны	Жогорку		Орточо		Төмөн	
				Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин
1.	текшерүүчү		25	31	45	37	48	32	8
2.	эксперименталдык		29	33	36	39	42	28	22

Изилдөөнүн соңунда бул көрсөткүч эксперименталдык топто жогорку деңгээлдеги ата-энелер 31% дан 45%га, орточо деңгээл 37%дан 48%га өссө , төмөнкү деңгээл 32%дан 8%га азайган. Текшерүүчү топто жогорку деңгээл 33%дан 36% га өссө, орточо деңгээл 39%дан 42 %га өскөн, төмөнкү деңгээл 22%га чейин төмөндөгөн. Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун ата-энелери окуучулар менен тарбиялык иштерди натыйжалуу уюштурууга даярдык алышкандыгын белгилемекчибиз. Демек, ата-энелердин тарбиялык иштердин негиздери боюнча теориялык жана практикалык даярдыгын болушу оуучуларга тарбия берүүнүн натыйжалуулугун камсыз кылат деп айта алабыз.

Адабияттар.

1. Карабалаева Г.Т. Взаимосвязь семейного и общественного воспитания в современных условиях [Текст]:Г.Т. Карабалаева .–Бишкек: Бийиктик, -2013. – 332с.

2. Карасаева, А., Карасаев, А. Семья и глобализации кыргызы [Текст] / А. Карасаева, А.Карасаев –Б., Улуу Тоолор. – 2016.–208 б.
3. Кленевская, Л.К. Развитие социальной активности современных подростков Текст.: монография / Л.К. Кленевская. Пятигорск: ПГЛУ, 2005. – 101 с.
4. Михащенко, А.Л. Семейная педагогика: Антология педагогической мысли. [Текст]/А.Л. Михащенко. –Курган: Изд-во Курганского гос.ун-та,2011.-304 с.
5. Репина Т.А. Семья: состояние и перспективы жизнедеятельности [Текст]:учебное пособие/Т.А.Репина.-Новосибирск,2008.-212с.
6. Щёкина О.А. Семья и школа: проблемы и пути взаимодействия в условиях реализации новых стандартов: учебно-методическое пособие [Текст] / под общ. Ред. О.А. Щекиной. СПб.: СПб АППО, 2013. 90 с.

УДК: 297.18

Кадыров А.
Магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети
Бишкек ш.

ЫЙЫК КУРАНДА ЭСКЕРИЛГЕН ПАЙГАМБАРЛАРДЫН АКСИОЛОГИЯСЫ

Аннотация. Бул илимий макалада Ыйык Куранда айтылган пайгамбарлардын аксиологиясы, ошондой эле алардын исламдын баалуулук системасынын калыптанышына тийгизген таасири каралат. Пайгамбарлардын жашоосунда жана окууларында камтылган баалуулуктарды изилдөө алардын кудайлык кабарларды жана адеп-ахлактык идеалдарды алып жүрүүчү катары ролун теренирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Анализ Куран аяттарын жана хадистерди кылдат изилдөөгө негизделген, анда Мухаммед, Ибрахим, Муса сыяктуу пайгамбарлардын иш-аракеттери жана сөздөрү чагылдырылган.

Негизги сөздөр: намаз, тарбия, руханият, ыйман, Аллах менен байланыш, ырайым, шүгүр, тооба, тынчтык

Кадыров А.
Магистрант
Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева
Бишкек ш.

АКСИОЛОГИЯ ПРОРОКОВ УПОМЯНУТЫХ В СВЯЩЕННОМ КОРАНЕ

Аннотация. В данной научной статье рассматривается аксиология пророков, упомянутых в Священном Коране, а также их влияние на формирование ценностной системы ислама. Изучение ценностей, которые пророки воплощали в своей жизни и учениях, позволяет глубже понять их роль как носителей божественных посланий и моральных идеалов. Анализ основан на тщательном изучении коранических аятов и хадисов, отражающих действия и слова пророков, таких как Мухаммад, Ибрахим, Муса, а также других ключевых фигур.

Ключевые слова: молитва, воспитание, духовность, вера, связь с Богом, милосердие, благодарность, покаяние, умиротворение.

Kadyrov A.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

THE AXIOLOGY OF THE PROPHETS MENTIONED IN THE HOLY QUR'AN

Abstract. This scientific article examines the axiology of the prophets mentioned in the Holy Qur'an, as well as their influence on the formation of the value system of Islam. Studying the values embedded in the lives and teachings of the prophets can provide a deeper understanding of their role as bearers of divine messages and moral ideals. The analysis is based on a thorough study of the holy scriptures of the Quran and Hadith, which reflect the actions and words of prophets such as Muhammad, Ibrahim and Moses. The work highlights the common and unique aspects of their values and shows how these principles affect the modern Muslim community, enriching their spiritual life and ethical orientations. The article offers a new look at the axiological norm of Islamic texts, allowing a better understanding of their relevance and use in the modern world.

Keywords: prayer, upbringing, spirituality, faith, connection with God, mercy, gratitude, repentance, peace of mind.

ВВЕДЕНИЕ

Аксиология, изучающая ценности и нормы, является ключевым аспектом в понимании религиозных текстов, поскольку через призму ценностей раскрывается глубинное содержание учений пророков. В исламе пророки не только являются вестниками Божьих откровений, но и образцами для подражания, каждый из которых несет определенный набор ценностей, актуальных для мусульман всех времен.

Исследование начинается с определения роли пророков в Коране, поскольку они играют центральную роль в духовной жизни верующих, влияя на формирование моральных и этических основ общества. Затем, на примере ключевых фигур, таких как Мухаммад, Ибрахим, и Муса, мы рассмотрим, какие именно ценности они воплощают и как эти ценности влияли и продолжают влиять на исламское сообщество.

Цель данной работы — не только проанализировать религиозно-исторический контекст деятельности пророков, но и выявить современное значение их учений для мусульман. Методологически исследование опирается на анализ текстов Корана, работы мусульманских богословов и современные академические исследования в области исламской аксиологии.

Аксиология, являющаяся важной частью философии, занимается изучением ценностей и норм, а в контексте религиоведения, освещает специфическую природу и функцию ценностей в религиозных системах. В исламе, как и в других мировых религиях, ценности считаются фундаментальными элементами, которые направляют поведение верующих, формируют их моральные и этические ориентиры.

Основные понятия аксиологии в религиоведении

Ценность — категория, выражающая культурно-историческую и индивидуальную значимость определенных явлений, идеалов или объектов. В религиозном контексте

ценности включают принципы, которые должны руководить человеком, как например, любовь, справедливость, милосердие.

Норма – правило или стандарт поведения, которое поддерживается в определенной социальной группе. Нормы в религиозной среде часто основаны на доктринальных положениях, и их соблюдение считается показателем религиозной набожности.

Сакральное – элемент, особо выделенный в религии, связанный с божественным и требующий особого отношения и уважения[1,с.234].

Подходы к изучению ценностей в религии

Нормативный подход – рассматривает религиозные тексты и учения как источники, определяющие нормы и ценности. В исламе таким основным источником является Коран, где прямо указаны принципы, которым должны следовать мусульмане.

Функциональный подход – анализирует роль религиозных ценностей в обществе, их функцию в поддержании социального порядка и влияние на поведение верующих. Этот подход помогает понять, как религиозные учения формируют социальную когезию или могут служить инструментом социальных изменений.

Символический интеракционизм – изучает, как религиозные ценности влияют на ежедневные межличностные взаимодействия и самоидентификацию верующих. В этом контексте акцент делается на интерпретации религиозных символов и их значении для индивидуального и коллективного поведения.

Критический подход – рассматривает религиозные ценности в контексте власти и идеологии, анализируя, как они используются для укрепления или оспаривания социальных структур и отношений [2,с.274]

Пророки в исламе занимают особое место, поскольку они являются не только вестниками Божьих откровений, но и образцами для подражания, определяющими моральные и этические рамки для верующих. Коран, священная книга мусульман, содержит множество аятов (стихов), которые прямо относятся к пророкам, их жизни, миссии и взаимодействию с обществом и Богом. Анализ этих аятов помогает понять аксиологическую роль пророков в исламе.

Основные функции пророков в Коране

Посланники Бога: Пророки в Коране изображены как выбранные Богом люди, которым доверено передавать Его волю и учение человечеству. Они активно участвуют в жизни своих сообществ, призывая людей к праведности и предостерегая их от неверия и греховных поступков. Например, пророк Нух (Ной) представлен в Коране как терпеливый и верный слуга Бога, который многие годы предостерегал свой народ от предстоящего потопа. Моральные образцы: Пророки являются примерами высших моральных качеств, таких как честность, терпение, смирение, и преданность Богу. Пророк Юсуф, например, олицетворяет терпение и прощение, преодолевая многочисленные испытания, включая предательство и заключение[3, с.14с].

Исполнители Божьей воли: Важной особенностью пророков является их роль в исполнении Божьих планов. Пророк Муса, который привел израильский народ из Египта, является ключевой фигурой в истории борьбы за свободу и справедливость.

Аксиологическое значение пророков

Пророки в Коране не только передают слова Бога, но и воплощают в себе идеалы и ценности, которые должны быть приняты всеми верующими. Их жизни и поступки служат не просто рассказами или историческими анекдотами, но глубокими уроками, через которые

раскрываются фундаментальные истины и моральные законы. Эти примеры помогают мусульманам понять, как следует жить в соответствии с волей Бога, стойко переносить испытания и сохранять веру даже в самых трудных обстоятельствах.

Пророк Мухаммад, последний из пророков в исламе, занимает особое место в мусульманской традиции. Его жизнь и учение служат основой для исламской доктрины и моральных наставлений, охватывающих все аспекты жизни верующих. Изучение ценностей, ассоциируемых с его жизнью и учениями, позволяет лучше понять этические и духовные идеалы, которые продвигает ислам.

Ценности, отраженные в жизни пророка Мухаммада

Честность и надежность: Еще до начала своего пророческого служения, Мухаммад был известен среди своих современников как “аль-Амин” (Достойный доверия). Эта репутация позволила ему успешно распространять послания, которые он получал от Бога, поскольку люди доверяли его словам.

Справедливость: Мухаммад призывал к справедливости и равенству среди всех людей, не делая различий по полу, расе или социальному статусу. Он особенно подчеркивал защиту прав бедных, вдов, детей и других уязвимых слоев общества.

Милосердие: Одной из ключевых характеристик пророка Мухаммада было его милосердие. Он научил своих последователей прощать своих врагов и действовать с состраданием и пониманием. Милосердие стало одной из центральных тем в Коране и хадисах, которые описывают его слова и действия.

Смирение: Несмотря на свою роль ведущего общину и получение откровений, Мухаммад оставался скромным и доступным для людей всех слоев. Он отвергал материальные блага и власть, которые могли бы отвлечь его от миссии проповеди.

Терпение и стойкость: Пророк Мухаммад столкнулся с множеством испытаний и противодействий, особенно в первые годы своей проповеди в Мекке. Его способность переносить преследования и трудности, сохраняя при этом свою веру и принципы, стала важным примером для всех мусульман.

Значение учений пророка Мухаммада

Учения Мухаммада продолжают вдохновлять миллионы людей по всему миру. Они не только формируют основу для личных моральных и этических решений, но и оказывают влияние на социальные и политические структуры в мусульманских обществах. Ценности, которые он продвигал, такие как справедливость, милосердие и смирение, являются универсальными и применимыми в различных жизненных ситуациях, что делает его учение актуальным на протяжении веков.

Ибрахим, известный в исламе как Ибрахим аль-Халиль (друг Всевышнего), считается одним из величайших пророков, его история — яркий пример абсолютной веры и послушания Богу. В Коране он упоминается как “имам народов”, и его жизнь демонстрирует несколько ключевых моментов:

Полное доверие и послушание Богу: Самым ярким примером является история с жертвоприношением его сына, которая символизирует абсолютное послушание Божьему велению, несмотря на личные чувства и привязанности.

Отказ от идолопоклонства: Ибрахим противостоял идолопоклонническим традициям своего общества, что демонстрирует его приверженность монотеизму и готовность столкнуться с противодействием ради веры в единого Бога.

Пророк Муса: Лидерство и справедливость

Муса, один из наиболее часто упоминаемых пророков в Коране, известен как великий законодатель и лидер. Его история с израильским народом и освобождение их из египетского рабства подчеркивает следующие аспекты его характера:

Лидерство: Муса принял на себя роль лидера, чтобы вывести израильтян из рабства, что требовало исключительной храбрости и решительности.

Справедливость и закон: Он получил от Бога Закон (Тору), который стал основой для моральных и правовых норм, регулирующих жизнь народа.

Другие пророки: Специфические ценности, ассоциируемые с их историями

Пророк Нух (Ной):

Стойкость и терпение: Нух многие годы предостерегал свой народ о грядущем потопе, сталкиваясь с насмешками и противодействием, но продолжал оставаться верным своему посланию [4, с. 122с].

Пророк Юсуф:

Целомудрие и прощение: Юсуф, попав в рабство, сохранил свою чистоту и добродетель, а позже проявил великодушие, простив своих братьев, которые предали его.

Пророк Юнус (Иона):

Покаяние и милосердие: Юнус, бежав от задания Бога, понял свою ошибку после пребывания в чреве кита. Эта история учит милосердию и прощению, как со стороны Бога, так и со стороны пророка.

Каждая из этих историй подчеркивает уникальные ценности и качества, которые мусульмане должны стремиться воспроизвести в своей жизни. Пророки в Коране не просто рассказывают свои истории; они служат вечными уроками веры, терпения, милосердия, и справедливости.

Исследование ценностей пророков в Коране позволяет выявить как общие, так и уникальные черты в их учениях и характерах. Общие ценности, такие как вера, послушание Богу, справедливость, милосердие, и терпение, являются фундаментальными для всех пророков и отражают основные принципы ислама.

Общие черты:

Вера и послушание: Каждый пророк, от Ибрахима до Мухаммада, демонстрирует несокрушимую веру в Бога и готовность следовать Его велениям, даже когда это требует значительных жертв.

Милосердие и прощение: Пророки часто прощают своих преследователей и учат своих последователей состраданию и терпимости, как это видно из историй Юсуфа и Мухаммада.

Призыв к справедливости: От Мусы до Мухаммада, пророки призывают к справедливому обществу, где уважаются права всех членов, включая уязвимые группы.

Уникальные черты:

Лидерство Мусы: Муса уникален своей ролью законодателя и вождя, ведущего народ к свободе, что отличает его от других пророков.

Испытания Ибрахима: Ибрахим известен своим испытанием веры через жертвоприношение сына, что стало символом абсолютного подчинения воле Божьей.

Пророчество Мухаммада: Как последний пророк, Мухаммад имеет уникальную роль в закреплении и окончательном формировании исламских учений.

Влияние исторического и культурного контекста на восприятие и значение пророков

Исторический и культурный контекст, в котором жили пророки, существенно влияет на то, как формировались и воспринимались их учения. Каждый пророк выступал в определенной социокультурной среде, что определяло их способы взаимодействия с обществом и акценты в их проповедях.

Контекст Ибрахима и Мусы: Оба пророка жили в периоды, когда идолопоклонство и жестокие правители доминировали в обществах. Их борьба за монотеизм и справедливость стала основой их посланий.

Контекст Мухаммада: В период, когда Мухаммад начал свою проповедь, арабский полуостров был раздроблен между племенами, которые часто конфликтовали. Его учение о братстве и единстве всех мусульман в рамках одной общины было революционным.

Ценности, которые они воплощали и проповедовали, продолжают формировать духовные, моральные и социальные устои мусульман по всему миру.

Образцы для подражания: Жизни пророков служат примерами для подражания в повседневной жизни. Верующие стремятся имитировать их моральные качества, такие как честность, терпение, справедливость и милосердие.

Образовательная функция: Истории пророков используются для обучения детей и взрослых. Они служат не только религиозным наставлениям, но и укрепляют общественную мораль и культурные традиции.

Социальная солидарность: Примеры пророков часто вызывают чувство единства среди мусульман, поскольку они подчеркивают общие ценности и идеалы, которые могут объединять людей, несмотря на национальные, этнические или культурные различия.

Практическое применение учений пророков в современных этических и социальных вопросах [5, с. 37с].

Учения пророков предоставляют ценные ориентиры для решения современных этических и социальных вопросов. Эти учения могут быть применены в различных контекстах, от личного поведения до глобальных социальных инициатив.

Этика в бизнесе: Принципы честности и справедливости, проповедуемые пророками, находят свое отражение в современных стандартах деловой этики. Мусульманские предприниматели стремятся следовать этим принципам, избегая обмана и несправедливости в коммерческой практике.

Социальная справедливость: Пророческие учения о защите уязвимых слоев населения вдохновляют многих мусульман на участие в благотворительности и социальных программах, направленных на поддержку бедных, больных и исключенных.

Межрелигиозный диалог: Учения пророков о терпимости и мирном сосуществовании поддерживают усилия по продвижению межрелигиозного диалога и взаимопонимания между различными религиозными и культурными группами.

Охрана окружающей среды: Истории пророков, подчеркивающие важность благодарности и бережного отношения к дарам природы, мотивируют мусульман к участию в экологических инициативах и устойчивому развитию.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В данной статье было осуществлено исследование аксиологии пророков, упомянутых в Священном Коране, с целью выявления и анализа ценностей, которые они воплощали и пропагандировали в контексте исламской религии. Изучение жизненных путей и учений таких значительных фигур, как Мухаммад, Ибрахим, Муса, а также других пророков,

позволило определить общие ценностные ориентиры ислама, такие как честность, справедливость, милосердие, терпение и послушание Богу.

Пророки играют центральную роль в формировании моральных основ общества, и их примеры продолжают вдохновлять мусульман на следование духовным и этическим принципам в повседневной жизни. Результаты исследования показывают, как древние учения остаются актуальными и в современном мире, предлагая решения для этических и социальных вопросов, таких как социальная справедливость, экологическая ответственность и межрелигиозное взаимопонимание.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хрестоматия «Вероучение ислама» Р.К.Адыгамов
2. Учебное пособие «Теория и методика обучения арабскому языку» Сатарова А.М.
3. Учебное пособие «Ислам и его цивилизация» Кямилев С.Х., Жантиев Д.Р.
4. Учебное пособие «Коран » Батыркаев Т.О., Гарипов Н.К.
5. Учебное пособие «Ритуальная чистота» Гилязов З.З.
6. Учебное пособие «Стилистика арабского языка» Шайхуллин Т.А., Зиганшин З.М., Зиляева А.Н.
7. Учебное пособие «Гражданское право мусульманских стран»

УДК:371.322

Кадырсултан Н.

Магистрант

Костюмдун технологиясы жана көркөм чеберчилиги, текстиль кафедрасы

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

Alash_soltan@mail.ru

ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА БИЛИМ АЛУУГА КАЛЫПТАНУУСУ

Аннотация. Макалада мектеп окуучуларынын өз з алдынча билим алууга кандай мамиледе экендигин жана өз алдынча билим алууга калыптануусуна мугалимдердин кошкон салымын, ошондой эле өз алдынча билим алууну көндүмгө айландыруу менен окуучулардын көрсөткөн жыйынтытары тууралуу айтылган.

Негизги сөздөр: таанып билүүчүлүк, өзүн-өзү тарбиялоо, дидактика, ишмердүүлүк, калыптандыруу, келечек муун.

Кадырсултан Н.

Магистрант

Кафедра «Технологии и искусства костюма, текстиля»

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

Alash_soltan@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ У ШКОЛЬНИКОВ ГОТОВНОСТИ К САМООБРАЗОВАНИЮ

Аннотация. В статье описано отношение школьников к самообразованию и вклад учителей в формирование самообразования, а также результаты учащихся по превращению самообразования в навык.

Ключевые слова: познание, самообразование, дидактика, деятельность, формирование, будущее поколение

Kadyrsultan N.

Master's student

Department of "Technology and art of costume and textiles"

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

Alash_soltan@mail.ru

FORMATION OF SCHOOLCHILDREN'S READINESS FOR SELF-EDUCATION

Annotation. The article describes the attitude of schoolchildren to self-education and the contribution of teachers to the formation of self-education, as well as the results of students in turning self-education into a skill.

Key words: cognition, self-education, didactics, activity, formation, future generation

Мектеп адамга өмүр бою билим бере албайт. Анын негизги милдети - негизги билим жана көндүмдөрдү берүү, таанып-билүүчүлүктү өнүктүрүү окуучулардын кызыгуусун, жөндөмдүүлүгүн жана билимдерин стандарттуу эмес шарттарда колдонууга үйрөтүү.

Окуучулардын өз алдынча билим алууга даярдыгын калыптандыруу

Илимдин жана техниканын өнүгүүсүнүн азыркы темпинде адамдын өмүр бою, тарбиялык иштерин үзгүлтүксүз жүргүзүү зарылдыгы ачык-айкын көрүнүп турат. Өзүн-өзү тарбиялоо – бул сиздин билим деңгээлиңизди тынымсыз жогорулатуунун эң натыйжалуу жолу.

Өзүн-өзү тарбиялоо, биринчиден, активдүү таанып-билүү керектөөлөрүнүн жана кызыкчылыктарынын болушу, аларды канааттандырууга инсандын эффективдүү ички мотивациясы, олуттуу ыктыярдуу аракеттердин көрүнүшү, бул максат үчүн аң-сезимдин жана уюшкандыктын жогорку деңгээли менен мүнөздөлөт. Бул туш келди суроого жооп издеп эпизоддук издөө жөнүндө эмес, системалуу когнитивдик ишмердүүлүк жөнүндө,

Демек, өз алдынча билим алуу инсандын өзүнүн демилгеси боюнча билимге ээ болуу болуп саналат. Мындай шарттарда жаш муундарды психологиялык практикалык жактан даярдоо милдети өтө маанилүү.

Өзүн-өзү тарбиялоо акыры окуучунун инсандыгын калыптандырат. Өзүн-өзү тарбиялоо иш-чараларында окуучунун жөндөмдүүлүгү, анын таланты, башка шарттарда көбүнчө мектептик билимдин чегинен тышкары калган инсандык жактары өнүгөт.

Эгерде бүгүнкү күндө пайдубалы түптөлүп жаткан келечекке көз чаптырсак, окуучулардын өз алдынча билим алуу проблемаларынын актуалдуулугун түшүнүү менен, мектептин бул багыттагы ишинин максатын жана мазмунун аныктап, анын оптималдуу жолун табуу зарыл. Системалуу окутуу менен өз алдынча билим алуунун ортосундагы тең салмактуулукту, маалыматты кабыл алууда, бул маалыматты иштеп чыгууда, өз алдынча чечим кабыл алууда жогорку өнүккөн көндүмдөрдү калыптандыруу, биз азыр жана келечекте үйрөнөбүз. Бул биздин ишибиздин максаты.

Бул күндөрдө өз алдынча билим алуу класстан тышкары сабактарды өздөштүрүүгө багытталган өз алдынча иштөөнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Өз алдынча иштөөнүн формаларынын бири болуу менен өз алдынча билим алуу маанилүү өзгөчөлүктөргө ээ:

* Биринчиден, бул окуучулардын факультативдик, бирок ыктыярдуу таанып билүү иш-аракети, ага алар мугалимдин көрсөтмөсү боюнча эмес, өз демилгеси менен кайрылышат. Алар мектеп программалары менен аныкталбашы мүмкүн болгон когнитивдик муктаждыктарга жана кызыкчылыктарга ылайык өзүн-өзү тарбиялоо багытын өздөрү аныкташат.

* Экинчиден, окуучулардын бош убактыларын жана башка шарттарды эске алуу менен өз алдынча билим алууну тартипке келтирет

* Үчүнчүдөн, алар өз демилгеси менен мугалимге жана башка адистерге кайрылышат.

Өзүн-өзү тарбиялоо ар кандай формада болушу мүмкүн: китеп менен жекече иштөө,

* кружок, лекция залына баруу,

* класстан тышкары иш-чаралар,

Өзүн-өзү тарбиялоонун алдында турган милдеттерге келсек, төмөнкүдөй түрлөрү боюнча классификациялагыла:

1. Өз алдынча билим берүү аркылуу жарандык активдүүлүктү өнүктүрүү, калыптандыруу маселелери менен аныкталат. Дүйнө тааным

2. Жеке предметтерди же предметтердин циклдерин тереңирээк изилдөөгө багытталган жалпы өз алдынча билим алуу.

3. Кесип менен таанышууга жана ага өзүн даярдоого багытталган өз алдынча билим алуу;

4. Сүйүктүү хоббилери менен байланышкан өз алдынча билим алуу иш-чаралары: технология, радиоэлектрдик дизайн, моделдөө, канаттууларга, жаныбарларга кам көрүү ж.б.

5. Өз жөндөмдүүлүктөрүн (физикалык, эстетикалык) өнүктүрүүгө байланышкан өз алдынча билим берүү иш-чаралары.

6. Өзүн-өзү тарбиялоого байланыштуу өзүн-өзү тарбиялоо, адеп-ахлакты калыптандыруу да өзгөчө орунду ээлейт.

Дидактикада окуучулардын мектеп предметинин программасынан тышкары өз алдынча жаңы билимдерди өз алдынча алуусу предметке олуттуу кызыгуу болгондо гана мүмкүн боло тургандыгы аныкталган. Каралып жаткан проблемаларга болгон кумарлануу, жеке кызыкчылыктарга жана керектөөлөргө ылайык супер программалык билимдерди алуу үчүн когнитивдик муктаждыкка айланышы.

Демек, окуучулар үчүн бул маселени чечүүнүн ыкмасын табуу кыйын эмес. Бул жерде окуучунун чечим ыкмасын өз алдынча издөөсү минималдуу.

Мектеп окуучуларынын когнитивдик кызыкчылыктарынын классификациясы:

1. "Аморфтук" кызыкчылыктар, бүдөмүк, өзгөрүлмөлүүлүк жана ситуациялуулугу менен мүнөздөлөт. Алар өздөрүнүн кырдаалдык кызыкчылыгын канааттандыруу үчүн каражаттарды туш келди тандоо менен мүнөздөлөт. Сабакта сүрөттөөчү, фактылык материалга артыкчылык берип, негизинен таанып-билүүчү репродуктивдүү ишмердүүлүккө катышышат. Окуучулар өз алдынча иштөө жөндөмүнө ээ эмес жана университетке кирүүгө даярдануу үчүн репетиторлор менен сабактарды жана ар кандай курстарды артык көрүшөт. Өзүн-өзү тарбиялоо иши минимумга чейин кыскарып, ошондой эле төмөн деңгээлде сакталат.

2. Окуу предметтеринин жана жалпысынан билим берүү ишмердүүлүгүнүн кеңири аспекти камтыган “кеңири” кызыкчылыктар. Окуучунун салыштырмалуу өз алдынча ишмердүүлүгүнүн өзүнүн максаты, мазмуну жана уюштурулушу бар. Сунушталган маалымат булактарынан тышкары, алар сабактарда абдан активдүү болушат, алар өз алдынча кошумча булактарды табышат. Ошол эле учурда алар өтө көп булактарды камтууга жакын, бул үстүртөн билимге алып келет. Кызыкчылыктарды канааттандыруу үчүн булактарды сунуштоодо мугалимдерден өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Окуучу азыр ойлонуп окуп, негизги нерсени аныктап, планын түзүп, жазып алат. Ошол эле учурда деңгээли жогорулап, окуучу өжөрлүгүн, тырышчаактыгын көрсөтүп, сабатсыздыгы менен күрөшөт. Өзүн-өзү тарбиялоо ишинин мазмуну көбүрөөк багытталат, иштин булактары жана формалары байыды. Бул этапта окуучулар көп учурда өз иштеринде үнөмдүү эмес жана көп убакытты текке кетиришет. Уюштуруучулук жөндөмдөрү төмөн деңгээлде калууда, алардын окуу процессинде өнүгүшү кыйында турат.

3. «Негизги» кызыкчылыктар жергиликтүү жана үстөмдүк кылат. Иш-аракеттердин айкындыгы жана өзүн-өзү тарбиялоо милдеттеринин реалдуулугу менен айырмаланат. Алардын өнүгүү деңгээли ар кандай, бирок тигли же бул жол менен алар окуучуларды системалуу түрдө өз алдынча билим алууга үндөйт. Окуучу алдыга коюлган максатка ылайык иш планын түзөт жана сабактар үчүн булактарды тандайт. Бул жерде билим берүү жана өзүн-өзү тарбиялоо иш-аракеттеринин ортосундагы байланыш маселеси актуалдуу болуп саналат. Өзүн-өзү тарбиялоо класста колдоо жана өнүгүүнү табышы керек. Бул деңгээлде ал өзүнүн когнитивдик кызыкчылыктарын толук канааттандыра ала турган маалымат булактарын жана иш формаларын тандап алат.

Журналдардын акыркы сандарындагы жаңы китептер же макалалар тууралуу экспресс маалымат, ошондой эле ар кандай маселелер боюнча рекомендация баракчалары класстарга, эс алуу жайларына, мектептин китепканасына илинет. Бирок бул ыкма белгилүү бир адресатка багытталган эмес, мүнөзү боюнча кеңири. Студент мугалимдин кеңешин эске алып, сунуш кылынган адабияттарды окушу мүмкүн, бирок ага көңүл бурбашы мүмкүн, анткени берилген көрсөтмө милдеттүү эмес.

Аларды окуучуларды ырааттуу түрдө өз алдынча тарбиялоо иш-аракеттерине киргизген өз алдынча иштөө үчүн тапшырмаларга киргизүү натыйжалуураак. Алгач бул изилденип жаткан нерсени иллюстрациялоо үчүн өзүңүздүн мисалдарыңызды табуу, маселелерди чечүүнүн башка варианттарын табуу сунушу болушу мүмкүн; анда көйгөйлүү мүнөздөгү суроолорго жооп бериңиз же таблица, диаграмма, график түзүңүз жана бул сөзсүз түрдө кошумча адабияттарды колдонууну талап кылбайт.

Андан кийин суроого коюлган суроого жооп алуу үчүн кошумча булактарды тартуу сунушталат, бирок мектеп программасынын мазмунунун чегинде. Андан ары студент адабияттарды өз алдынча издөөнү жана аны репродуктивдүү-когнитивдик ишмердүүлүк деңгээлиндеги тапшырманы аткаруу үчүн колдонууну жана акырында жаңы маселени өз алдынча чыгармачылык менен чечүүнү уюштурат.

Сурамжылоо учурунда, тест учурунда же тесттерди аткарууда мугалимдер кошумча адабияттарды колдонгондорду аныкташат. жана жоопторду баалоодо муну эске алыңыз. Өз демилгеси менен мугалим көрсөтпөгөн тигил же бул булактарды тарткан, маселелерди чечүүгө чыгармачылык менен мамиле кылган студенттер өзгөчө кубатталат.

Мектеп администрациясы сабактарга баруу жана талдоо учурунда окуучулардын өз алдынча билим алууга болгон каалоосун өнүктүрүү үчүн мугалим эмне кылып жатканын аныктайт.

Мектеп администрациясы сабактарга баруу жана талдоо учурунда мугалим окуучулардын каалоосун өнүктүрүү үчүн эмне кылып жатканын аныктайт.

Окуу процессине өз алдынча билим берүүнү киргизүү мектеп окуучуларында көндүмдөрдү гана эмес, биринчи кезекте, өз алдынча билим алуу аркылуу билимин кеңейтүү каалоосун калыптандыруу маселесин курч коюп жатат. Башкача айтканда, билимдин «айыгышы» жана аны алуу ыкмасы окуучуга жагымдуу болуп калышы керек. Демек, окуучуларга билим алуунун бул ыкмасынын баалуулугун, ишке ашырылышын жана эффективдүүлүгүн көрсөтүү окуучулардын өз алдынча билим алууга даярдыгын тарбиялоону каалаган мугалимдин маанилүү милдети болуп саналат.

Окуу жылынын башталышынан баштап мугалим окуучуларга окуу китебинин текстин кайра чыгарууга гана эмес, ошондой эле маалымдама материалдарды колдонууга, талдоого жана өз алдынча мамиле жасоону талап кылган суроолорду берүүгө аракет кылышы керек. салыштыруу. Бирок, адегенде мектеп окуучулары үчүн көнүмүш болуп калган репродуктивдүү иш-аракеттерден баш тартуу максатка ылайык, аларды өндүрүштүк ишке көнүктүрбөй, анын артыкчылыктарын далилдебестен жана аларга керектүү өз алдынча билим алуу көндүмдөрүн үйрөтпөстөн.

Мектеп окуучуларынын өз алдынча билим берүү ишмердүүлүгүнө тартылышы менен мугалимдин түшүндүрмөсү билимди өз алдынча издөөгө көбүрөөк орун бошотуп, анын жүрүшүндө жалпы да, предметтик да өз алдынча иштөө көндүмдөрүнө ээ болот.

Мектеп окуучулары өз алдынча билим алуу көндүмдөрү таанып-билүүнүн эффективдүү куралы жана билим сапатын жогорулатуунун каражаты катары кызмат кыла аларына ынангандан кийин, алардын көбүндө аларды дайыма колдонуу каалоосу пайда болот.

Окуучулардын жемиштүү өзүн-өзү тарбиялоо иштерине барган сайын көбүрөөк тартылат. Албетте, окуучулардын когнитивдик өз алдынчалыгы мурда үйрөнгөн үлгүлөргө негизделет, бирок алардын аткарган иши мугалимдин жардамы жана көзөмөлү менен аткарылып, анын натыйжасын гана көзөмөлдөйт.

Мектепте окуусун бүтүргөн учурда, көптөгөн окуучулар үчүн мугалимдин түздөн-түз таасири астында өткөн өз алдынча билим алуу инсанды канааттандырган ыктыярдуу иш-аракеттин субъективдүү зарылчылыгынын мүнөзүн алат.

Ошентип, окуу процессине өз алдынча билим берүүнү киргизүү бардык мектеп окуучуларын өз алдынча иштөөнүн айрым түрлөрүнө жана ыкмаларына класста да, окуучулардын үй тапшырмаларын уюштурууда да өз алдынчалыктын жогорулашы менен ырааттуу түрдө үйрөтүүнү, өз алдынча иш жүргүзүүнү камсыз кылууну карайт. Окуу процессинде жана класстан тышкары иштерде анын жашоодогу маанисин түшүндүрүү жана көрсөтүү аркылуу тарбиялоо, мектеп окуучуларын өз алдынча билим алуу аркылуу алынган маалыматтарды тартууга, билимин кеңейтүү боюнча өз алдынча иштөөдө ийгиликтерге жетишүүгө кызыктыруу.

Акыр-аягы, мектеп окуучуларында өзүн-өзү тарбиялоо ишмердүүлүгүнүн көрүнүшү окуу процессинин натыйжасы болуп саналат, мында өзүн-өзү тарбиялоо иш-аракети зарылдык катары иш алып барат, ансыз студент окууда ийгиликтүү боло албайт.

Окуучулардын өз алдынча билим алуусун уюштурууда педагогикалык колдоо көрсөтүүнүн формалары жана ыкмалары.

Салттуу иш-чаралар мектеп окуучуларын билимди өз алдынча издөөгө аз да болсо стимулдайт. Бул үчүн кошумча билимди гана эмес, аракеттин өзгөртүлгөн ыкмаларын да талап кылган тапшырмаларды киргизүү зарыл. Проблемаларды чечүүнүн жаңы ыкмаларын өздөштүрүү билимди өз алдынча издөөгө алып келет. Мектеп окуучуларын жекече, конкреттүү методдор менен эмес, алардын жалпыланган модели, маселелердин чоң класстарын чечүү үчүн инварианты менен тааныштыруу жана аларды чечүүнүн жалпы ыкмасы менен жабдуу максатка ылайыктуу. Мугалим негизги фундаменталдуу идеяларды чагылдырган сызыктуу презентация ыкмасынан структуралык ыкмага өтүүнүн жолдорун табышы керек. Теорияны мындай изилдөө билимди практикада чыгармачылык менен колдонуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн ишенимдүү аргумент болуп саналат. Окуучуларга маселени чечүүнүн эң рационалдуу жолун, акыл операцияларын жана аракеттерин аткаруунун ырааттуулугун жана «техникасын» көрсөтүү абдан маанилүү.

Аң-сезимдүү, максаттуу иш-аракет ишти пландаштыруудан, максаттарды калыптандыруудан, натыйжаларды алдын ала айтуудан башталат. Туура пландаштыруу болбосо, натыйжалуу жеке өнүгүү мүмкүн эмес. Пландаштыруунун жоктугу же пландаштырууга формалдуу мамиле кылуу — окуу процессинин арам душманы. Эң негизги дидактикалык постулат – бул даяр билимди окуучуларга берүү эмес, аларды өз алдынча өздөштүрүүгө үйрөтүү. Бул аныктамага таянып, ар бир мугалим менеджер, ал эми окуучу окуу процессинин субъекти деп айта алабыз.

Ар бир этапта окуучулардын өзүн-өзү тарбиялоосу педагогикалык колдоону талап кылат. Студенттердин өз алдынча билим алуусун уюштуруудагы анын маанилүү ыкмаларынын бири стимул болуп саналат. Стимулдын аракети адамдын психикасы, анын көз караштары, сезимдери, маанайлары, каалоолору, кызыкчылыктары ж.б. Демек, бир эле стимулдар мектеп окуучуларынын эмгектик активдүүлүгүн ар кандай жолдор менен стимулдайт. Стимул мотивге айланганда гана түрткү берүүчү күчкө айланат. Педагогикада стимулдаштыруу маселеси начар иштелип чыккан жана мугалимге педагогикалык процессте окуучуларды стимулдаштырууга мүмкүндүк бербейт. Көпчүлүк мугалимдердин практикасында стимулдардын арсеналы жетишсиз, стимулдардын ордуна, баланын кадыр-баркын одоно басынтуу, жазалоо; Баланын өзүн таанып-билүүсү үчүн шарттарды түзүп, баланын өзүнө болгон ишенимин бекемдеп, окуучуларда анын “менин” өнүктүрүүгө көмөктөшүңүз керек. Бул үчүн студент ийгиликтин кубанычын, өзүнүн күч-кубатына жана жөндөмдүүлүгүнө ишенимди сезиши керек. Изилдөө долбоорунун ыкмаларын жана дидактикалык оюндарды колдонуу да баланын когнитивдик муктаждыктарын стимулдайт. Окутууда көйгөйлүү ыкманы билгичтик менен колдонуу менен өз алдынча чечим кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө салым кошот.

Колдонулган адабияттар:

- [Кареев Н.И. Өзүн-өзү тарбиялоо, үйрөнүү ыкмасы](#) // [Брокгауздун жана Эфрондун энциклопедиялык сөздүгү](#) : 86 томдо (82 том жана 4 кошумча). - Санкт-Петербург. , 1890—1907.
- ↑ [Артка кайрыл:](#) ¹²³⁴ [Өз алдынча билим алуу](#) / Г.В. Антонов // [Улуу Совет Энциклопедиясы](#) : [30 томдукта] / ч. ред. Прохоров [А.М.](#) — 3-бас. -М.: Совет энциклопедиясы, 1969-1978-ж.

- ↑ [Артка кайрыл:](#)^{1,2} [Өзүн өзү тарбиялоо](#) : [арка. 28-сентябрь, 2022-жыл] / А.К. Громцева // Румыния - Сент-Жан-де-Луз. -М .: Улуу Орус Энциклопедиясы, 2015. - 297-б. - ([Чоң Орус Энциклопедиясы](#) :[35 томдукта] / башкы редактор [Ю. С. Осипов](#) ; 2004-2017, 29-том). —[ISBN 978-5-85270-366-8](#).
- «[Самообразование](#)» — ежемесичный журнал, выходивший в Санкт-Петербурге в 1863—1866 годах.

УДК: 371.3:21

Кадырулла уулу С.

магистрант

Кыргызский Государственный Университет им. И. Арабаева

Бишкек ш.

СОСТОЯНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация. Статья анализирует развитие религиозных учебно-методических материалов в Кыргызстане, охватывая исторические изменения от предсоветского периода до наших дней. Освещаются изменения в религиозном образовании после советской эпохи, современное законодательство, а также основные религиозные образовательные учреждения. Рассматриваются проблемы необъективности содержания учебных материалов, их доступности и отражения принципов мультикультурализма. В статье предлагаются направления для реформирования религиозного образования, включая обновление законодательства и интеграцию современных технологий.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, религиозные учебно-методические материалы, исторический анализ, мусульманство, православие, буддизм

Кадырулла уулу С.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

КЫРГЫЗСТАНДЫН ДИНИЙ ОКУТУУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН АБАЛЫ

Аннотация. Макалада советтик доордон бүгүнкү күнгө чейинки тарыхый өзгөрүүлөрдү камтыган Кыргызстандагы диний окуу-методикалык материалдардын өнүгүшү талданат. Совет доорунан кийинки диний билим берүүдөгү өзгөрүүлөр, азыркы мыйзамдар, ошондой эле негизги диний билим берүү мекемелери баса белгиленет. Окуу материалдарынын мазмунунун объективдүүлүгү, алардын жеткиликтүүлүгү жана мультикультурализмдин принциптерин чагылдыруу маселелери каралат. Макалада диний билим берүүнү реформалоо, анын ичинде мыйзамдарды жаңылоо жана заманбап технологияларды интеграциялоо багыттары сунушталат.

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасы, диний окуу материалдары, тарыхый талдоо, Ислам, диний билим, жаңылануу, заманбап тенденциялар, келечек.

STATE OF RELIGIOUS TEACHING MATERIALS IN KYRGYZSTAN

Abstract. The article analyzes the development of religious teaching materials in Kyrgyzstan, covering historical changes from the pre-Soviet period to the present day. The article highlights the changes in religious education after the Soviet era, modern legislation, as well as the main religious educational institutions. The problems of bias in the content of educational materials, their accessibility and reflection of the principles of multiculturalism are considered. The article suggests directions for reforming religious education, including updating legislation and integrating modern technologies.

Keywords: Kyrgyz Republic, religious educational materials, historical analysis, Islam, Orthodoxy, Buddhism, Christianity, modernity, education, training, religious education, modernization, current trends, prospects.

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире, где глобализация и мультикультурализм влияют на все аспекты общественной жизни, роль религиозного образования становится всё более значимой. В Кыргызстане, стране с богатым историческим наследием и разнообразием религиозных традиций, вопросы разработки и использования религиозных учебно-методических материалов занимают особое место. Исследование исторической динамики и современного состояния этих материалов позволяет не только понять изменения в религиозном образовании, но и оценить его влияние на культурное и общественное развитие страны [1, с.4].

Цель данной статьи заключается в анализе эволюции религиозных учебно-методических материалов в Кыргызстане, начиная с периода до независимости, через советскую атеистическую эпоху, до сегодняшних дней, когда страна столкнулась с новыми вызовами и возможностями в контексте религиозного образования. В рамках статьи особое внимание уделяется анализу как законодательных, так и практических аспектов, регулирующих религиозные учебные материалы, а также проблемам и перспективам, связанным с их созданием и использованием.

Методологический подход включает в себя изучение исторических документов, анализ нормативно-правовой базы и интервью с экспертами в области религиозного образования. Это позволяет обеспечить комплексный подход к пониманию темы и способствует формированию объективного взгляда на исследуемые процессы.

Состояние религиозных учебно-методических материалов в Кыргызстане: исторический анализ

Состояние религиозных учебно-методических материалов в Кыргызстане отражает более широкие социокультурные процессы, происходящие в стране и за её пределами. Результаты данного исследования могут оказать влияние на разработку политики в области религиозного образования и предоставить практические рекомендации для улучшения качества и доступности учебных материалов [2, с.24].

Кыргызстан, расположенный на перекрестке важных торговых путей, исторически был ареной встречи различных религиозных течений. Первоначально доминировали тенгрианство и шаманизм, затем с распространением Великого шелкового пути регион принял зороастризм и буддизм. Всё изменилось с приходом ислама в 8-9 веках, который постепенно стал доминирующей религией. До начала 20 века ислам оказывал значительное влияние на социальную структуру и культуру, служа основой для формирования учебных и методических материалов в области религии.

После установления советской власти в 1917 году, религиозное образование и религиозная практика подверглись серьёзным ограничениям. Атеистическая пропаганда стала частью государственной политики, церкви и мечети были закрыты или переориентированы на другие нужды, а религиозное обучение было вытеснено из школ. В этот период религиозные учебно-методические материалы практически исчезли, а религиозное образование проводилось тайно, что существенно повлияло на сохранность традиционных знаний и методик их передачи.

С распадом Советского Союза в 1991 году и получением Кыргызстаном независимости началась эра религиозного возрождения. Законы были пересмотрены, чтобы позволить свободу вероисповедания и восстановление религиозного образования. В последующие десятилетия в Кыргызстане активно восстанавливались мечети и церкви, открывались медресе и воскресные школы, где начало преподаваться религиозное образование на новых основах. Постепенно формировались учебные программы, которые сочетали в себе традиционные и современные подходы к религиозному образованию, что способствовало развитию учебно-методических материалов.

В древности территория современного Кыргызстана была заселена кочевыми племенами, для которых характерным было поклонение природе и вера в шаманизм. Основными элементами их религиозной жизни были поклонение небу (Тенгри), земле, воде и огню. Шаманы, считавшиеся посредниками между миром людей и духов, играли важную роль в ритуалах и обрядах, связанных с лечением, жертвоприношениями и предсказаниями.

С развитием Великого Шелкового пути, который проходил через территорию Кыргызстана, регион стал местом встречи многих культур и религий. Буддизм и зороастризм проникли в Кыргызстан примерно в начале нашей эры, внося элементы религиозного искусства и архитектуры, что видно по археологическим находкам, таким как древние ступы и храмы. [3, с.1с]

Кардинальное изменение в религиозном ландшафте произошло с приходом ислама в 8-9 веках. Ислам распространялся постепенно, сначала через торговцев и миссионеров, а позже и в результате политических изменений. К 10-12 векам он укрепил свои позиции, став доминирующей религией среди кыргызов. Ислам проник во все сферы жизни, формируя новую социальную структуру и культурные нормы. Медресе стали центрами религиозного и светского обучения, где изучались не только религиозные тексты, но и наука, литература и искусство.

Религиозное образование в преисламский и ранний исламский периоды имело различные формы. От шаманизма, где обучение передавалось устно от шамана к ученику, до более структурированного изучения исламских наук в медресе. Эти учебные заведения стали основой для формирования будущих ученых, юристов и религиозных деятелей.

В итоге, религиозный ландшафт Кыргызстана до 20 века характеризуется богатой смесью верований и практик, каждая из которых оставила свой след в истории и культуре страны.

После установления советской власти в Кыргызстане в 1917 году началась активная кампания по атеизации общества, что существенно повлияло на религиозное образование в регионе. Советская власть стремилась искоренить религиозные убеждения и практики, считая их реликвией прошлого и препятствием на пути к коммунистическому идеалу.

Закрытие религиозных учебных заведений: Мечети, церкви, медресе и другие религиозные учебные заведения были закрыты или преобразованы в клубы, склады или музеи. Это привело к прекращению формального религиозного образования.

Преследование религиозных деятелей: Многие религиозные лидеры были арестованы, репрессированы или даже казнены, что внесло страх и неопределенность в религиозные сообщества.

Пропаганда атеизма: В школах и вузах вводились курсы научного атеизма, где критике подвергались религиозные верования и практики. Атеистическая пропаганда была направлена на формирование мировоззрения, основанного на научных и материалистических принципах.

Подавление религиозных публикаций: Издание и распространение религиозной литературы было строго ограничено, а имеющиеся копии часто изымались и уничтожались.

Получение независимости в 1991 году открыло новую главу в истории Кыргызстана, в том числе в вопросах религиозного образования и свободы вероисповедания. Государственная политика перешла от советского атеизма к поддержке религиозного многообразия и восстановлению религиозных институтов.

Возрождение религиозных учебных заведений: Мечети и церкви вновь стали центрами религиозного образования. Открылись медресе и религиозные школы, где начали обучать по традиционным и современным религиозным программам.

Легализация религиозных организаций: Власти начали официально регистрировать религиозные организации, что дало им право на ведение образовательной деятельности и публикацию религиозных материалов.

Международное сотрудничество: Кыргызстан стал участвовать в международных религиозных программах и проектах, что способствовало обмену опытом и интеграции в мировое религиозное сообщество.

Проблемы и вызовы: несмотря на значительные успехи, вопросы качества религиозного образования, контроля за религиозной деятельностью и радикализации некоторых групп остаются актуальными. Власти продолжают работать над созданием сбалансированной системы религиозного образования, которая бы учитывала исторические традиции и современные реалии [4, с. 122с].

Религиозная толерантность и мультикультурализм являются важными аспектами современного общества, особенно в многонациональных и многоконфессиональных странах, таких как Кыргызстан. В контексте религиозного образования, способность учебных материалов отражать эти принципы может существенно влиять на формирование отношений в обществе. Важно анализировать, насколько учебные материалы способствуют воспитанию уважения и понимания между различными религиозными и культурными группами.

Инклюзивность учебных программ: В идеале, учебные программы должны включать информацию о различных религиозных традициях, не ограничиваясь одним или

несколькими направлениями. Это помогает учащимся развивать уважение и понимание к разнообразию религиозных убеждений и практик. В Кыргызстане после получения независимости наблюдается стремление к более широкому включению различных религиозных и культурных аспектов в учебные материалы.

Представление мультикультурализма: Современные учебные материалы должны отражать мультикультурный контекст страны, предоставляя информацию о меньшинствах и их культурных и религиозных особенностях. В Кыргызстане, где проживают представители различных народов, такой подход способствует формированию общественной гармонии и предотвращению конфликтов.

Обучение толерантности и диалогу: Учебные материалы могут включать специальные разделы или курсы, посвящённые развитию навыков межкультурного и межрелигиозного диалога. Через дискуссии, проекты и встречи с представителями разных религий учащиеся учатся взаимопониманию и уважению различий.

Критическое отражение современных вызовов: важно, чтобы учебные материалы также затрагивали проблемы и вызовы, связанные с религиозной толерантностью и мультикультурализмом, такие как дискриминация, стереотипы и экстремизм. Предоставление объективной информации о таких явлениях помогает формировать критическое мышление и ответственное отношение к религиозным и культурным различиям.

Примеры из практики: В учебных материалах могут быть представлены позитивные примеры сотрудничества и мирного сосуществования разных религиозных и этнических групп как внутри страны, так и в мировом контексте. Это служит не только образовательной, но и вдохновляющей функцией для молодежи.

Современная законодательная база Кыргызстана в области религиозного образования и учебных материалов направлена на обеспечение свободы вероисповедания при одновременном поддержании государственного контроля для предотвращения экстремизма и радикализации.

Основные законодательные акты включают:

Закон “О свободе вероисповедания и религиозных организациях”: определяет правовые основы деятельности религиозных организаций, включая правила регистрации, права и обязанности, а также ограничения, связанные с религиозной деятельностью [5, с. 37с].

Образовательный кодекс: регулирует вопросы организации и проведения религиозного образования, в том числе стандарты и требования к учебным заведениям и материалам.

Законы о борьбе с экстремизмом: ограничивают распространение материалов, которые могут быть использованы для подстрекательства к религиозной ненависти или насилию.

Основные религиозные образовательные учреждения: Исламские и христианские учебные заведения

В Кыргызстане функционируют множество религиозных учебных заведений, которые играют важную роль в образовательной системе:

Исламские учебные заведения:

Медресе: предоставляют образование, основанное на изучении Корана, хадисов, а также исламского права (шариата) и этики. Эти учебные заведения часто поддерживаются

местными религиозными сообществами и важны для подготовки будущих имамов и религиозных учителей [6, с. 80с].

Исламские университеты: Официальные высшие учебные заведения, предлагающие более широкий спектр религиозных и светских дисциплин.

Христианские учебные заведения:

Теологические семинарии и библейские школы: обучают студентов библейским текстам, христианской доктрине и пастырскому служению. Эти заведения часто поддерживаются международными христианскими организациями и локальными церквями.

Учебные программы в религиозных учебных заведениях Кыргызстана варьируются в зависимости от конфессиональной принадлежности, но все они стремятся к формированию глубоких знаний религиозной традиции и подготовке специалистов, способных служить своим сообществам:

Содержание обучения

В исламских медресе акцент делается на изучении и запоминании Корана, изучении арабского языка, исламской юриспруденции и истории ислама.

Христианские семинарии фокусируются на библейских исследованиях, христианской этике, истории церкви и пастырском служении.

Методики преподавания:

Применяются как традиционные методы преподавания, такие как лекции и семинары, так и более современные подходы, включая кейс-методы, проектное обучение и использование информационных технологий.

Особое внимание уделяется развитию критического мышления, способности к интерпретации текстов и умению вести диалог с представителями других религий и культур.

Религиозные учебные заведения в Кыргызстане продолжают развиваться, адаптируясь к изменяющимся социальным и культурным условиям, при этом сохраняя свою основную миссию — подготовку образованных и нравственных лидеров для своих сообществ.

В религиозных учебно-методических материалах Кыргызстана существуют определенные проблемы, которые могут ограничивать эффективность обучения и влиять на качество религиозного образования:

Необъективность: Некоторые учебные материалы могут быть написаны с уклоном или предвзятостью, что приводит к одностороннему изложению религиозных учений и истории. Это может способствовать формированию узких взглядов и недопонимания между различными религиозными группами.

Устаревшая информация: Многие религиозные тексты и методики не обновлялись на протяжении длительного времени, что делает их менее релевантными для современного общества. Отсутствие актуальной информации о современных религиозных движениях, культурных и социальных изменениях может уменьшать интерес и вовлеченность учащихся.

Догматизм: Некоторые учебные программы могут чрезмерно фокусироваться на догматических аспектах, минимизируя критическое мышление и аналитические навыки студентов. Это может вести к формированию закрытых, не готовых к диалогу обществ.

Проблемы с доступностью и распространением материалов

Доступность и распространение религиозных учебно-методических материалов также сталкиваются с рядом вызовов:

Географические и экономические барьеры: В отдаленных и малообеспеченных районах Кыргызстана доступ к качественным религиозным образовательным ресурсам

может быть ограничен. Это усугубляется высокой стоимостью некоторых учебных материалов и недостаточной инфраструктурой [5, с. 50с]

Технологические ограничения: Недостаточная интеграция современных технологий в образовательный процесс ограничивает возможности для дистанционного обучения и доступа к электронным ресурсам, особенно актуальным в условиях глобализации и цифровизации.

Языковые барьеры: Недостаточное количество учебных материалов на различных языках, на которых говорят в Кыргызстане, может затруднить обучение для некоторых этнических групп.

Обращение к темам религиозной толерантности и мультикультурализма в учебных материалах имеет решающее значение для формирования открытого и гармоничного общества:

Отражение мультикультурализма: хотя в некоторых учебных программах делается акцент на изучение местных религиозных практик, часто не хватает материалов, охватывающих более широкий спектр мировых религий и культур. Это ограничивает понимание и уважение к разнообразию мировоззрений.

Промоция толерантности: не все религиозные учебные материалы активно пропагандируют идеи толерантности и понимания между различными религиозными и культурными группами. Наличие такого контента может помочь снижению предвзятости и развитию межкультурного диалога.

Критическое осмысление: важно включать в учебные материалы задания и разделы, которые стимулируют критическое мышление о религиозных и культурных различиях, способствуя формированию более осознанного и созидательного подхода к межкультурному взаимодействию.

Обеспечение актуальности, доступности и инклюзивности учебных материалов в религиозном образовании в Кыргызстане является ключевым аспектом для поддержания социальной гармонии и подготовки молодежи к жизни в мультикультурном мире.

Интеграция цифровых технологий в религиозное образование Кыргызстана открывает новые возможности для улучшения доступности и качества обучения:

Применение электронных учебников позволяет обновлять учебные материалы с большей скоростью, обеспечивая их актуальность и соответствие современным требованиям. Это также снижает стоимость материалов для студентов.

Онлайн-курсы: Введение онлайн-курсов увеличивает доступность образования, особенно для студентов из отдаленных регионов. Курсы могут включать интерактивные лекции, видео и тесты, а также форумы для обсуждений и обмена знаниями между студентами разных культур.

Мобильные приложения для обучения: Разработка специализированных мобильных приложений для изучения религиозных текстов и практик помогает студентам обучаться в удобном для них темпе и месте, способствуя глубокому индивидуальному изучению материалов.

Международное сотрудничество в области религиозного образования способствует обмену знаниями и лучшим практиками, а также расширяет перспективы студентов и преподавателей:

Программы обмена: Студенты и преподаватели из Кыргызстана могут участвовать в программе обмена с университетами в других странах, что позволяет им изучить различные подходы к религиозному образованию и практике.

Совместные исследовательские проекты: Реализация совместных исследований с международными партнерами помогает анализировать и сравнивать религиозные явления и тенденции на глобальном уровне.

Конференции и семинары: Организация и участие в международных конференциях и семинарах способствует обмену опытом и расширению профессиональной сети участников.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследование состояния религиозных учебно-методических материалов в Кыргызстане позволяет сделать ряд значимых выводов и предложить конкретные рекомендации для дальнейшего развития этой важной области.

Проанализировав исторический контекст, можно утверждать, что религиозное образование в Кыргызстане прошло через значительные изменения — от доминирования ислама в предсоветский период, через атеистическую кампанию советского времени, до возрождения религиозного многообразия в постсоветский период. Современная законодательная база и учебные заведения стремятся удовлетворить потребности общества в религиозном образовании, однако сталкиваются с проблемами необъективности содержания, ограниченной доступности и недостаточной интеграции современных технологий.

Для улучшения ситуации необходимо внести следующие изменения и усовершенствования:

Обновление законодательства: Уточнение и адаптация законов, регулирующих религиозное образование, для обеспечения баланса между свободой вероисповедания и необходимостью предотвращения экстремизма.

Интеграция технологий: Расширение использования электронных учебников и онлайн-курсов для повышения доступности и качества образования.

Международное сотрудничество: Укрепление связей с международными религиозными образовательными учреждениями для обмена опытом и лучшими практиками.

Включение мультикультурализма и толерантности: Пересмотр учебных программ для включения большего количества материалов о религиозном и культурном многообразии, способствующих формированию толерантности и взаимопонимания.

Таким образом, дальнейшее развитие религиозного образования в Кыргызстане должно стремиться не только к удовлетворению духовных и культурных потребностей населения, но и к подготовке граждан, способных функционировать в мультикультурном и мультрелигиозном обществе, уважая различия и способствуя общественной гармонии и миру.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Министерство образования и науки Кыргызской Республики. Официальный сайт, где можно найти информацию о текущем законодательстве и политике в области образования, включая религиозное образование. <http://edu.gov.kg>
2. Центр изучения религий Кыргызстана. Платформа для публикаций и исследований, посвященных религиозной жизни в регионе. <http://religion.kg>
3. Институт стратегических исследований при Президенте КР. Исследования и аналитические материалы о социально-политическом развитии Кыргызстана, включая аспекты религиозного образования. <http://www.isr.gov.kg>

4. Азиатская сеть свободы вероисповедания. Ресурс, содержащий отчеты и анализы на тему религиозных свобод в Азиатском регионе, включая Кыргызстан. <https://www.forum-asia.org/>
5. Основы религиозного образования Кыргызстана. Электронный ресурс с архивом образовательных материалов, курсов и публикаций по теме религиозного образования в Кыргызстане. <http://www.religion-edu.kg>

УДК: 420

Камбаралы к Г.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университети

Бишкек ш.

АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛ ЛИНГВОМАДАНИЯТТАРЫНДА "ЭСТҮҮЛҮК" ТҮШҮНҮГҮН ТҮЮНТУУЧУ ТИЛ КАРАЖАТТАРЫ

Аннотация. Бул макалада антропоцентридик парадигманын алкагында көйгөйлөрдү иликтөөдө негизги маселелердин бири болгон "концепция" жана "концептуалдаштыруу" түшүнүктөрүнүн мазмунун ачып берет. Эстүүлүк түшүнүгүн туюнтуучу тил каражаттарны англис жана кыргыз тил лингвомаданияттарында изилденет. Бул терминдердин маанилеринин экспликациясы англис тилиндеги авторитеттүү онлайн сөздүктөр жана лингвистикалык концептология жаатындагы чет элдик изилдөөчүлөрдүн материалдары аркылуу ишке ашырылат. Эмгекте ошондой эле чет элдик басылмаларда берилген лингвистикалык термин катары Концепцияны эксплуатациялоого болгон мамилелер талданат. Изилдөөнүн жыйынтыгында ар кандай булактардагы "концепция" жана "концептуалдаштыруу" лексикалык бирдиктерин салыштырып, аталган терминдерди аныктоонун ыкмалары аныкталды.

Негизги сөздөр: концепт, эстүүлүк, концептуалдаштыруу, лингвомаданият, анализ.

Камбаралы к Г.

магистрант

Кыргызский Государственный Университет им. И. Арабаева

г. Бишкек

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ПАМЯТЬ» В АНГЛИЙСКОЙ И КЫРГЫЗСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. Статья дефиниций раскрывает концепт содержание теорию понятий «концепт» и «концептуализация», название являющихся практики одними рядом из ключевых талми при области исследовании теория проблем близки в рамках кыргыз антропоцентрической концепта парадигмы. Экспликация, развивая значений структура данных близки терминов статье осуществляется словаря с помощью концепта англоязычных дефиниции авторитетных которые онлайн-словарей языковые и материалов сущности зарубежных рядом исследователей аспекте в области помощью лингвистической теория концептологии. В согласно работе полезных также парадигмы анализируются создают

подходы значения к экспликации мысли концепта корпусная как языковые лингвистического следующие термина, единицей представленные единица в иностранных данной публикациях. В мамилелер результате имеет исследования смысла осуществлено единица сравнение анализ лексических дискурсом единиц «концепт» и «концептуализация» в означают различных также источниках, аркылуу а также данной выявлены данной подходы слова к определению макалада указанных терминов.

Ключевые слова: концепт, концептуализация, благоразумие, точки анализ, концепция лингвокультура.

Kambaraly to G.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

LANGUAGE MEANS OF EXPRESSING THE CONCEPT OF “MEMORY” IN ENGLISH AND KYRGYZ LINGUISTICS

Annotation. The article of definitions reveals the concept content theory of the concepts “concept” and “conceptualization”, the name of which is one of the key practices in the field of research, theory of problems close within the framework of the Kyrgyz anthropocentric concept paradigm. Explication, developing the meanings of the structure of data close to the terms of the article is carried out by the dictionary using the concept of English-language definitions of authoritative online dictionaries, language and materials of the essence of foreign a number of researchers in the aspect in the field using the linguistic theory of conceptology. In accordance with the work, useful paradigms are also analyzed, creating approaches to the meaning of explication of the thought of the concept of corpus as linguistic linguistic following terms, the unit represented by the unit in foreign given publications. As a result, the study of the meaning of the unit carried out a comparison of the analysis of lexical discourse units “concept” and “conceptualization” in the meaning of various sources, аркылуу as well as this, the given approaches of the word to the definition of macalada of the specified specified terms were identified.

Key words: phrases, concept, conceptualization, prudence, analysis, linguoculture.

Термины «концепт» (от близки лат. *conceptus* – «схватка, развивая замысел, кмунун зачатие») и «концептуализация» (от мировых лат. *conceptio*; берет англ. *conceptualization* – «понятие, полезных представление, эванс понимание, понятий замысел») в модели современной кыргыз гуманитарной дискурсом науке структура являются другой одними данной из ключевых аныкталды понятий моменту при точки исследовании изучении проблем работе в рамках дефиницию антропоцентрической статьи парадигмы.

Целью кыргыз работы некоторые является полезных сопоставительный мамилелер анализ полезных различных концепта дефиниций концепта понятий «концепт» и «концептуализация», которые задачами – сопоставительный понятий анализ дефиницию лексикографических означают статей, талми извлеченных концепт из англоязычных стоит онлайн-словарей, понятие и экспликация название ряда близки основных помощью идей слова из публикаций кадыровой зарубежных системы исследователей труды в области обращения когнитивной указанных лингвистики.

Актуальность также исследования основные обеспечивает процессов частотность автора использования создают понятий «концепт» и «концептуализация» в обращения

современной процессов лингвистической статье парадигме (как модели отечественной, рядом так согласно и зарубежной). Научная основные новизна термин работы курсунун состоит языковые в интерпретации содержит терминологической процессов картины означают в сфере анализ зарубежной первый антропоцентрической моменту парадигмы англис с помощью словарь нахождения различных интегрирующей теория семы концепта ряда понятий лексикографических концепт статей.

Эмпирическим первый материалом парадигмы к исследованию картину послужили структура англоязычные ключевые онлайн-словари:

- Кембриджский структура словарь [2];
- Оксфордские которые словари [4; 5];
- Словарь мировых Коллинза [3].

В такой перечисленных основные ресурсах понимание содержится введение информация дефиниции о происхождении кыргыз слова «концепт», анализ а также своем различные такой толкования точки лексем «концепт» и «концептуализация».

Теоретическим единицей материалом глаголу к исследованию парадигмы послужили трудов англоязычные здесь статьи, дефиниций монографии понимание и лексикографические труды издания случае в области работе когнитивной языковой лингвистики. Это основные труды означают следующих языковой исследователей: может Р. Лангакер, дефиниций У. Левелт, основной Л. Р. Траск, точки Л. Талми, концепт В. Эванс, точки К. Пруст.

Для кыргыз экспликации понятий терминов «концепт» и «концептуализация» рассмотрим практики дефиниции англис данных теория понятий различных в англоязычных здесь онлайн-словарях.

Кембриджский понятия словарь автора предлагает изучении следующую простым дефиницию значении концепта [2]: (British языковые and дефиниций American) А понятие principle моменту or idea. / (Британский области и американский концепция английский) Принцип своем или автора идея (здесь языковой и далее модели перевод концепта автора структура статьи. – Х. Ю.).

В словаря данном источнике случае дефиницию концепт – это «принцип теория или теорию идея»; дефиницию с такой указанных дефиницией данной лексическая смысл единица типология используется является как единицы в британском, словарь так концепта и в американском аныкталды варианте концепт английского концепты языка.

Оксфордские смысла словари терминов содержат языка данные задачами об согласно этимологии парадигмы слова «концепт» и словари ряд указанных определений [4]:

Согласно материала Оксфордским такое словарям, свойства понятие «концепт» появилось отметим в середине материала XVI эванс века слова в значении «мысль, создают представление» и языка восходит работы к латинскому языковые глаголу такое concipere («зачинать, может задумывать»). Здесь может оно англис имеет такое ряд понятие лексических лингвист значений, эванс из них модели в лингвистическую мировых парадигму помощью вписываются глагола следующие обращения два: «абстрактная смысла идея», «замысел понятий или макалада намерение» (они отметим близки ошондой к толкованию стоит в Кембриджском слова словаре). Остальные эванс дефиниции левелт входят глагола в неязыковые первый дискурсы, модели но относительно близки близки материала по смыслу название с предыдущими («идея левелт или аркылуу изобретение», «экспериментальная

помощью модель лакун транспортного средства», корпусная в философии – «идея языковой или кроме ментальной талми образ»).

Концептуализация материала в данном создают источнике ключевые представляется выступать как «действие случае или такое процесс термин формирования имеет концепта такой или свойства идеи курсунун чего-либо», является а также «абстрактная анализ идея содержит или теория понятие теорию чего-либо».

Словарь глагола Коллинза изучении содержит свойства этимологию картину слова «концепт» и парадигмы ряд также определений [3]:

Происхождение дефиниции слова ‘концепт’ XVI особенно век: от которые латинского “conceptum” – «что-то тилдер полученное термин или является задуманное», от “conspicere” – «принимать, задумывать».

В модели этимологическом другой аспекте курсунун словарь терминов Коллинза эванс и Оксфордские языка словари единицей предлагают такой схожую системы трактовку является единицы «концепт» (середина полезны XVI задачами века, близки от латинского конструктор глагола случае conspicere – «зачинать, теория задумывать»). Отличие полезных словаря концепт Коллинса кыргыз заключается картины в подходе которые к дефиниции словарь понятия «концепт»: термины здесь единиц предлагается области одно слова общее отметим значение («идея, области особенно конструктор абстрактная»), особенно ряд труде философских автора определений («общая тилиндеги идея», «совокупность редакцией всех помощью характерных является свойств концепты чего-либо», «теоретический тилиндеги конструктор», «прямо может постигаемый основные объект понятий мысли», «значение здесь предиката»), простым а также своем трактовка, может связанная редакцией с машиностроительным единиц дискурсом (как теорию и в Оксфордских также словарях). В аспекта данном понятие лексикографическом выступать источнике новые содержатся также также области значения картину слова «концепт» в сущность американском единица варианте указанных английского также языка, такое интегрирующей работе семьей указанных которых средства является «идея» (по создают этому сущность признаку слова все талми три структура словаря содержит имеют материал сходство).

Рассмотренные эванс дефиниции глагола терминов «концепт» и «концептуализация», словаря извлеченные кыргыз из онлайн точки словарей, такой помогают труды отчетливей дефиницию представить картины терминологическую согласно картину которые в сфере аспекте зарубежной концепт антропоцентрической полезных парадигмы. Понятие «концепт», аныкталды имеющее языка латинское трудов происхождение (conspicere – «зачинать, анализ задумывать»), термины в англоязычной системы традиции своем обычно концептов определяется русский посредством основной интегрирующей тилиндеги семы «идея» с теория приращением модели ряда указанных философских понятий интерпретаций.

«Концепт» как является лингвистический дефиниции термин которые является согласно одним тилиндеги из ключевых эванс понятий концепт в когнитивной понятие лингвистике. Рассмотрим единицы ряд англис работ понятий англоязычных дискурсом авторов отметим в этой простым области изучении и проанализируем концепты соответствующие первый подходы эванс и идеи особенно в сфере первый экспликации единицы концепта, название представленные первом в данных концепт публикациях. В мамилелер труде «Когнитивная основные лингвистика: ресурс введение» (английское смысл оригинальное других название – “Cognitive resource linguistics: новые An introduction”) отмечается, наиболее что концепта исследование практики языка создают с точки сущности

зрения обращения когнитивистики (от аныкталды лат. *cognitio* – «познание, означают понятие, средства представление») подразумевает процессов анализ талми образцов словарь концептуализации [8, концепция р. 5].

В новые области близки когнитивной языка семантики дефиниций в современной эванс науке кадыровой распространена языка теория дефиницию лексических замысел концептов дефиниции и когнитивных концепты моделей (оригинальное которыми название материал теории – “Lexical дефиницию Concepts статьи and дефиниций Cognitive смысла Models других Theory”, простым или глагола сокращенно “LCCM макалада Theory”; словаря далее – теория имеет ЛККМ). В введение рамках понятий данной полезных теории концепты наиболее смысл известны сущность работы мамилелер британского основной лингвиста-когнитолога трудов Вивиана согласно Эванса [7-9]. В модели статье «Семантическая первом репрезентация талми в теории работы ЛККМ» (“Semantic болгон representation концепты in LCCM области Theory”) В. Эванс такое раскрывает рядом основные работы положения термин теории согласно ЛККМ [9]. В другой данной также теории русский используются ключевые два аспекте основных создают понятия: помощью лексический другой концепт ключевые и когнитивная кыргыз модель.

В понятие монографии «Как тилдер означают концепты слова: концепты лексические материала концепты, данные когнитивные языковой модели других и конструкция языковые смысла» (“How других words понятий mean: отметим lexical являются concepts, концепт cognitive точки models, термин and основные meaning свойства construction”) [7], также развивающей теория теорию значении ЛККМ, своем В. Эванс сущность предлагает концепт новый следующие подход структура к определению ошондой роли эванса слов согласно и других согласно языковых лингвист единиц системы в конструировании латинское смысла. В теория данном концепта аспекте название стоит системы упомянуть статьи монографию, содержит вышедшую задачами под мамилелер редакцией парадигмы В. Эванса, – «Новые является направления аркылуу в когнитивной концепта лингвистике» (“New концепт directions терминов in cognitive понятий linguistics”).

Отметим, концепт что название англоязычные задачами работы особенно в области особенно зарубежной терминов лингвистики русский отличаются трудов от отечественных значении языковедческих модели трудов является в аспекте термины интерпретации труды термина «концепт». Так, талми В. Эванс автора определяет концепты его данных как «сгусток» языковой дефиниции информации. В. Эванс работе эксплицирует концепт содержание латинское термина структура с помощью основной добавления концепт понятия «символическая полезны единица»: концепт концепт, языковой по В. Эвансу, – это «сгусток» языковой задачами информации, является семантическая языковой структура аныкталды символической языковые единицы.

Термин «символическая некоторые единица» (“symbolic эванс unit”) впервые теория использовал данной американский ключевых лингвист, коллинза один данном из основателей данном когнитивной процессов лингвистики понятие Рональд дефиниции Лангакер является в 1987 году структура в первом смысл томе эванс своей автора монографии «Основы изучении когнитивной выступать грамматики» (“Foundations понятий of cognitive русский grammar”). Символической понятий единицей, следующие по Р. Лангакеру, языковой могут понятие выступать, может например, единица слова слова и грамматические понятий конструкции, латинское т.е. языковые теория единицы, замысел имеющие первый семантико-фонетический концепта репрезентант (смысл средства и

звучание). В. Эванс, следующие развивая языка идею труды Р. Лангакера, наиболее разграничивает развивая концепты рядом лингвистической аркылуу и когнитивный. Первый системы имеет некоторые языковую различных сущность, единицы второй – нелингвистическую, сущность содержащую точки определенное языка концептуальное автора знание. Такое средства знание процесс является концепты конструктом теория когнитивной средства модели. Р. Лангакер ресурс развивает обычно свою глаголу теорию англис в ряде теорию более коллинза поздних концепты публикаций.

Теория понятий ЛККМ основной оперирует автора целым процесс рядом название терминов. Перечислим первый некоторые слова наиболее близки важные лингвист из них, берет приведя парадигмы оригинальное обращения английское глагола название (в смысл алфавитном близки порядке) и введение перевод выступать на русский работе язык:

Американский понятий лингвист процесс Леонард также Талми, концептов считающийся работе одним понимание из родоначальников содержит когнитивной слова лингвистики, термины в своем процесс двухтомном эванса труде «Навстречу корпусная когнитивной концепт семантике» (английское англис название – “Toward языка a cognitive которыми semantics”) предлагает указанных собственную концептов интерпретацию теория сущности стоит концепта.

Первый языковые том кмунун работы аныкталды Л. Талми различных называется «Концептоструктурирующие концепт системы» (“Concept значения Structuring лексем Systems”). Здесь свойства автор концепта представляет развивая материал, первом демонстрирующий корпусная фундаментальные единицей системы, единица которые понятие создают может концепты. В лингвист первом здесь томе название Л. Талми ключевых вводит обращения понятие «схематические понятия системы» (“schematic области systems”).

Во анализ втором является томе смысл под аспекта названием «Типология концепта и процесс название в структурировании картину концепта» (“Typology аспекта and слова Process полезны in Concept мамилелер Structuring”) Л. Талми дефиниции рассматривает понятий типологии, случае в соответствии парадигмы с которыми эванс структурируются процессов концепты, лакун и процессы, понятия которые курсунун структурируют понятие концепты.

К. Пруст рядом в работе «Концептуальная основной структура глаголу в лексических средства единицах» (“Conceptual обычно structure эванс in lexical дефиницию items”) рассматривает смысла два слова особых также аспекта отметим лексикализации языковые концептов: картину дистрибуцию ресурс лексических онлайн лакун различных и свойства точки лексикализации единиц в оппозиции концепт к простым выступать коммуникативным единица выражениям. Концептуализация концепт может кмунун интерпретироваться смысла также конструкт как близки результат означают ментальных онлайн процессов (включающих кыргыз намерение, лакун отбор является и упорядочение конструкт информации), статье обеспечивающих аркылуу продуцирование содержит речи. В языковой области близки лингвистической языка концептологии трудов имеется материала ряд задачами интересных основных лексикографических случае изданий. Рассмотрим теории некоторые является из них.

Работа понятие Л. Р. Траска «Ключевые теорию понятия такой в языке рядом и лингвистике» (“Key такой concepts языка in language концепты and данные linguistics”) содержит данным определения стоит основных области понятий, может используемых талми при простым

изучении также языка тилдер и лингвистики, может в том означают числе словарь концептологии.

Другой лексем лексикографический дефиниций источник – «Глоссарий теории когнитивной мысли лингвистики» (“А языковой glossary эванса of cognitive трудов linguistics”) В. Эванса [6]. В концепция данной понятие работе концепт представлены дефиниции основные развивая термины которыми и понятия, словаря используемые единиц в когнитивной ошондой лингвистике термин к моменту автора написания материал словаря.

Анализ русский данных концепт теоретических глагола концепций ключевых может задачами быть языка использован может в развитии создают идей, концепт связанных введение с лингвистической картину концептологией. Представим эванс основной словаря вклад языковой в когнитивную мамилелер лингвистику данные каждого концепт из указанных некоторые лингвистов. Р. Лангакер здесь ввел смысл термин «символическая может единица», первый развивал словарь свою понятий теорию ресурс в ряде эванс современных которыми публикаций. У. Левелт эванс интерпретировал дефиниции термин «концептуализация» с других позиции указанных когнитивной понятий лингвистики. В. Эванс русский раскрыл ошондой теорию основные лексических смысла концептов эванса и когнитивных анализ моделей. Л. Талми близки предлагает полезны собственную материал интерпретацию кадыровой сущности обращения концепта. Лингвист статье в своем тилиндеги двухтомном процесс труде аныкталды демонстрирует аркылуу фундаментальные основные системы, термины которые указанных создают концепт концепты. Кроме понятие того, отметим Л. Талми эванс рассматривает тилиндеги типологии, дефиниции в соответствии терминов с которыми парадигмы структурируются согласно концепты, теория и процессы, автора которые средства структурируют макалада концепты. К. Пруст языковой рассматривает полезны дистрибуцию словарь лексических следующие лакун типология и свойства картину лексикализации является в оппозиции является к простым картину коммуникативным данные выражениям.

В кроме области талми лингвистической первый концептологии языковые представлено словарь несколько концепт полезных области лексикографических может изданий. Авторами талми данных труды словарей наиболее являются термин В. Эванс концепта и Л. Р. Траск.

В ключевых результате замысел анализа может теоретического является материала (указанные русский выше дефиниций англоязычные кыргыз онлайн-словари слова и зарубежные картину научные труде публикации) было терминов произведено которыми сопоставление концепция дефиниций единиц понятий «концепт» и «концептуализация» в название различных здесь источниках аспекте и эксплицированы теорию подходы такое к определению создают указанных мамилелер терминов. Полученные модели в ходе ключевых исследования процесс теоретические труде и эмпирические концептов данные обычно могут обычно быть выступать полезны работы в таких концепта областях концепт языкознания, ресурс как другой концептология, понятий когнитивная являются лингвистика терминов и корпусная автора лингвистика.

Список использованной литературы

1. Савойская дискурсом Н. П. Новые моменту направления слова в зарубежной кыргыз когнитивной наиболее лингвистике // Вопросы системы когнитивной слова лингвистики. 2014. № 2 (39). С. 83-89.

2. Concept [Электронный является ресурс] // Cambridge аныкталды English других Dictionary. URL: [близки http://www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/concept](http://www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/concept) (дата теории обращения: 26.03.2018).
3. Concept [Электронный макалада ресурс] // Collins единица Dictionary. URL: [концепция http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/concept](http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/concept) (дата конструктор обращения: 26.03.2018).
4. Concept [Электронный аркылуу ресурс] // English слова by Oxford языка Dictionaries. URL: [ключевые http://en.oxforddictionaries.com/definition/concept](http://en.oxforddictionaries.com/definition/concept) (дата картину обращения: 26.03.2018).
5. Conceptualization [Электронный ресурс] // English by Oxford Dictionaries. URL: <http://en.oxforddictionaries.com/definition/conceptualization> (дата обращения: 26.03.2018).
6. Evans V. A Glossary of cognitive linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. 239 p.
7. Evans V. How words mean: lexical concepts, cognitive models, and meaning construction. N. Y.: Oxford University Press, 2009. 377 p.
8. Evans V., Green M. Cognitive linguistics: an introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. 830 p.
9. Evans V., Pourcel S. Semantic representation in LCCM theory // New Directions in Cognitive Linguistics. 2009. № 24. P. 27-56.
10. Langacker R. W. Cognitive grammar: a basic introduction. N. Y.: Oxford University Press, 2008. 562 p

УДК: 327.1(575.2)

Канатбекова А.К.

магистрант

Тарых жана социалдык-укуктук билим берүү факультети
И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ainur.kanatbekova@icloud.com

КЫРГЫЗДАРДЫН КОҢШУ ЭЛДЕР МЕНЕН ЭТНОСАЯСИЙ ЖАНА МАДАНИЙ БАЙЛАНЫШТАРЫ

Аннотация: Бул макалада кыргыз элинин коңшу элдер менен саясий, маданий, экономикалык байланыштары каралат жана элдердин ортосунда этникалык, саясий, маданий, чарбалык, соода жана диний байланыштардын маанилүү процесстери жүрүп турганын билебиз. Кыргыздардын чарбачылыгынын негизин мал багуу, дыйканчылык жана аңчылык, чарба жүргүзүүнү камсыз кыла турган шарттын негизин түзгөн. Ошондой эле, кыргыздардын чарбасынын ийгилигин камсыз кылган экономиканын өнүгүшүн отурукташкан дыйканчылыктагы коңшу элдер менен соода – экономикалык байланышты үзбөй жүргүзүп турууга мүмкүнчүлүк берип, саясий мамилени түзгөнүн карайбыз. Азыркы учурда, түрк элдеринин өз ара карым-катнашы өзүнүн өнүгүүсүндө жаңы баскычка өтүп, өзүнчө бир бирдиктүү геосаясий мейкиндиктин калыптануусу менен мүнөздөлгөн шартта изилдөө темасынын актуалдуулугу жогорулоодо. Кыргыз этносаясий мамилелеринде түз кагылышуу мезгилдери болгонуна карабай, өз ара байланыштар салттуу түрдө тыгыз достук

мамилелерге негизделген. Бул маселеге көңүл буруп, басым жасоо илимий-таанып билүү жагынан да, бир эле мезгилде саясий-практикалык планында да маанилүү болуп саналат. Ал өз кезегинде кыргыз элдери менен башка этностордун ортосундагы өз ара байланыштарды бекемдөөдө жана ынак коңшулук мамилелерди жөнгө салууда чоң мааниге ээ.

Негизги сөздөр: көчмөндөр, этномаданий, саясий, маданият, социалдык, тил, этникалык процесс, маалымат, тарыхый булактар, дипломатиялык байланыштар.

Канатбекова А.К.

магистрант

Факультета истории и социально-правового образования
Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

ainur.kanatbekova@icloud.com

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА С СОСЕДНИМ НАРОДОМ

Аннотация: В данной статье рассматриваются политические, культурные и экономические отношения кыргызов с соседними народами, и мы знаем, что между народами происходят важные процессы этнических, политических, культурных, экономических, торговых и религиозных отношений. Основой экономики Киргизии было животноводство, земледелие и охота, которые составляли основу условий, обеспечивающих земледелие. Также мы считаем, что развитие экономики, обеспечивающее успех экономики Кыргызстана, создало политические отношения, позволяющие поддерживать постоянные торгово-экономические отношения с соседними народами, занимающимися оседлым земледелием. В настоящее время взаимоотношения между тюркскими народами вышли на новый этап своего развития и характеризуются формированием единого геополитического пространства. Несмотря на времена прямых конфликтов в этнополитических отношениях кыргызов, отношения традиционно строятся на основе тесной дружбы. Уделение внимания этому вопросу важно как с научной и познавательной точки зрения, так и в то же время с политической и практической точки зрения. Это, в свою очередь, имеет большое значение в укреплении взаимоотношений между кыргызскими народами и другими этническими группами и регулировании тесного добрососедства.

Ключевые слова: кочевники, этнокультурные, политические, культура, социальное, язык, этнический процесс, информация, исторические источники, дипломатические отношения.

Kanatbekova A.K.

Master's student

Faculty of History and Social and Legal Education
Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

ainur.kanatbekova@icloud.com

ETHNOCIATION AND CULTURAL RELATIONS WITH THE KYRGYZ PEOPLE

Abstract: This article examines the political, cultural and economic relations of the Kyrgyz with neighboring peoples, and we know that important processes of ethnic, political, cultural, economic, trade and religious relations take place between peoples. The basis of the economy of Kyrgyzstan was livestock farming, farming and hunting, which formed the basis of the conditions that ensure agriculture. We also believe that the economic development that ensures the success of the Kyrgyz economy has created political relations that make it possible to maintain permanent trade and economic relations with neighboring peoples engaged in settled agriculture. Currently, relations between the Turkic peoples have entered a new stage of their development and are characterized by the formation of a single geopolitical space. Despite times of direct conflict in the ethnopolitical relations of the Kyrgyz, relations are traditionally built on the basis of close friendship. Paying attention to this issue is important both from a scientific and educational point of view, and at the same time from a political and practical point of view. This, in turn, is of great importance in strengthening relations between the Kyrgyz peoples and other ethnic groups and regulating close good neighborliness.

Key words: nomads, ethnocultural, political, culture, social, language, ethnic process, information, historical sources, diplomatic relations.

Миңдеген жылдар тарыхы бар кыргыз эли кылымдар бою коңшу элдер менен дипломатиялык байланыштарды түзүп келишкен. Кыргыз башкаруучуларынын ошол кездеги алысты көрө билгендигин, акылмандылыгын, башка элдер менен саясий мамиле түзө билишкенин, сабаттуулугун изилдеп, тарыхты сактоо менен урпактарга өткөрүп, муундардын байланышын улап, өткөнүбүзгө сыймыктанып, келечекке үмүт артабыз. Кыргыз элинин эгемендүүлүккө жетүүсү менен аймактын этникалык тарыхы жана этносаясий мамилелерине тиешелүү маселелер жаңы өнүткө карала баштады. Анткени, тарыхый-маданий изилдөөлөрдүн алкагынын кеңейиши менен аталган чөлкөмдүн тарыхын тереңдетип үйрөнүү мезгилдин талабына айланууда. Бул жагдайдан алганда, өткөндөгүнүн маданий мурасы коомдук турмуштун бир жагы гана болбостон, улуттук жана социалдык өнүгүүнүн интегралдык бөлүгү катары да каралууда.

Кыргыз элинин калыптанышы жана этносаясий түзүлүшүндө «оң канат», «сол канат» уруулук курамы маанилүү орунду ээлеген. Анда, кыргыздардын урууларга бөлүнүшү – көчмөндөрдү өзүнчө туугандык гана эмес, аймактык биригүүгө да алып келген. Булардын өзүнчө аймактык-саясий ээликтери болуп, өзүлөрүнүн малдарына койгон «эн» тамгалары, жалпы аскердик «урааны», өзүлөрүнүн «туусу», ар бир башчы – бийлеринин «мөөрү» жана «кырк жигиттери» болгонун, өз алдынча мамлекеттин жандуу өзөгүн түзүп, кичинекей мамлекет катары эсептелген. Кыргыздардын коңшу элдер менен болгон мамилелерин, этникалык тарыхын ички жана тышкы саясатында ири илимий маселелерди изилдеген Л.Н.Гумилевдун айтканында, «байыртадан бери келе жаткан кыргыздын өзүлөрүнө жана мамлекетине таандык болгон өзгөчөлөнгөн улуттук салттары болгонун эч ким танбайт, буларды эстен чыгарганыбыз туура эмес болуп калат». Гумилевдун айткандары бүгүнкү күнгө чейин сакталып, муундан-муунга өтүп келүүдө.

VI–XII кк. Теңир-Тоо аймагын байырлаган элдердин ортосунда этникалык, саясий, маданий, чарбалык, соода жана диний байланыштардын маанилүү процесстери жүрүп турган. Ал өз кезегинде Борбордук Азияда жашаган түрк тилдүү калктардын ортосундагы өз ара маданий синтезди камсыз кылган [1, 85 б].

Байыркы кыргыздардын кошуна уруулары менен абдан көп жалпылыктары болгон. Биринчи кезекте ал маданий жана чарбалык жалпылыктардан турган. Кыргыздар кошуналары сыяктуу эле көчмөн мал чарбачылыгы менен жан сакташкан [16].

Сибирь жериндеги кыргыздардын жерлерин тартып алууда, орустар менен жуңгарлардын жасаган саясий мамилелери, кыргыздардын Түштүк Сибирде жашап турган мезгилинде биринчи жолу мамлекети пайда болуп, өсүп-өнүгүп отурган. Жуңгар хандыгы түптөлгөнгө чейин Теңир-Тоо жана Сибирдик кыргыздары байланыштарын үзбөй, кээ бир убактарда өз ара кагылышууларын ошол убактын тарыхый булактарында, кыргыздардын бийлеринин жалпы тартиптеги укуктары айтылат. Аларды башкаргандардын (кыргыздар-буруттар) 10- 20 аймактары, бөлөк жерлеринде 20-30 аймактары, кээ бир жерлеринде 10 дон 100 гө чейин, ал тургай 1000 ден андан да көбүрөөкө жеткен. [7, 124-127-б].

Кыргыз элинин коңшулаш турган жуңгар, кытай, орус, казак жана башкалар менен болгон мамилеси тынч болгон эмес. XVII кылымда кыргыз, казактар менен жуңгарлардын ортосундагы мамилелер жана Россия тарабынан башталган Енисейдеги кыргыздардын жерлерин басып алуу аракеттери бир кылымдай аралыкта жүргөн. Сырткы душмандардын кол салуу аракеттеринин аркасында Енисейлик кыргыздар ар кандай жер которууга аргасыз болгон [8, 22-б.]. Ал жерлерде баалуу аң терилерди, жыпар-жыттуу заттарды алышып, жыгач иштетүү жактарын өнүктүрүп келгени, алардын жашоо шарттары сүрөттөлгөн. Кыргыздарды маданий жактан алып караганда, айрыкча Түштүк Сибирдеги кыргыздар да өтө өнүккөн коом болгон [10, 46-47-б.]. Орустар кыргыздарда алтын жана күмүш буюмдарын жасаган зергерлер бар экендегин байкашкан. Алар жезден, темирден ж.б. металлдардан үйгө керектүү буюмдарды, алардын кооздук буюмдарын, ат-жабдыктарын жасашкан.

Түштүк Сибирдин кенен аймагы СаянАлтайдан тарта Хубсугуланын Чыгыш Саяны жана Байкал, Кытай жактын жогорку Иртышынан бери камтыган. Бул жак айрыкча Борбордук Азиядагы көчмөндөр цивилизациясынын тарыхый-маданий борбору болгон. Кыргыздардын ээлик кылган жерлери Түштүк Сибирден тарта азыркы Борбордук Азияга чейин созулуп (XVII-XVIII кк.), эл аралык татаал мамилелердин натыйжасында, бир элди, экинчи бир эл келип чаап киргенде, ошол жердин эли айласыздан сүрүлүп бөлөк жерге жер ооду болуп кеткен. Коомдогу тынымсыз күрөш дайыма отурукташкан элди жылдырып, сүрүп отурган. Кыргыздардын байыркы Ата мекени жөнүндө илимий тарых булактарында негизделип: Орхон, Енисей дарыяларынын башкы агымдары, Саян, Алтай аймактары болгон [9, 40-41-б.].

XIX к. изилдөөчүлөрдүн, биринчи кезекте, А.И. Левшин, Н.А. Аристов, Ч.Ч. Валиханов, Н.Д. Зеланд, Г.Н. Потанин, В.В. Вельяминов-Зернов жана А.П. Чулошниковдун эмгектери илимий жактан баалуу болуп саналат. Алардын эмгектеринде казак, кыргыз элдеринин географиясы, тарыхы жана этнографиясы, жашоо тиричилиги, чарбасы, турмушу жана маданияты жөнүндө фундаменталдуу изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Бул окумуштуулардын көпчүлүгү казак жана кыргыз этносторунун келип чыгышы, этностордун келип чыгуусу жөнүндө генеалогиялык уламыштар жөнүндө материалдарды беришкен, андан сырткары, байыркы доордон – XIX к. башына чейинки фольклордук материалдарды да изилдешкен [17].

Кокон хандыгы жана хандыктын саясий турмушуна кыргыздардын катышуусу, кыргыз башкаруучуларынын ишмердиктери П.П.Ивановдун 1939-жылы экинчи жолу системага салынып, 1958-жылы жарык көргөн «Очерки истории Средней Азии (XVI в. – середина XIX в.)» деген эмгегинде баяндалат. Автор XVIII кылымдын экинчи жарымындагы

Кубат бий, Ажы бийлердин кыргыз урууларынын өз алдынча саясий башкаруучусу катары мүнөздөйт.

Ибн Хордадбехтин (болжол менен 820-912-жж.) —Китаб масалик вал-мамалик (—Мамлекеттердин жолдорунун китеби) аттуу географиялык эмгегинде [13, 267 б] азыркы Кыргызстандын аймагындагы калктуу жерлер, соода жолдору жана алардын ортосундагы аралыктарды белгилеген маалыматтар учурайт [12, 155 б]. Андан сырткары Жети-Сууда жана ТеңирТоодо жашаган түрк элдеринин аттары берилген [15, 180 б].

Могол хандарынын Түндүк Кыргызстанды ээлеп алууга жасаган аракеттери ишке ашкан эмес. Кыргыздар казактар менен биргелешип өз эркиндигин коргой алышкан. Султан Саиддин мураскери Абд аль-Рашид (1533-1560-жж) Шейбанилер менен бирге кыргыздарга жана казактарга каршы бир нече жортуул жасайт. Бирде жеңип, бирде жеңилген кыргыз-казак кошуунун Хак-Назар башкарган. Андан кийин казактардын колун Тахирдин бир тууганы Буйдаш хан башкарат (1560-ж. чейин) [12, 140-бет].

XV-XIX кк. кыргыздар өз алдынчалыгын сактап калуу үчүн күрөшүн уланткан. Ошол мезгилде Орто Азияда Моголстанда жана Казакстанда олуттуу саясий окуялар болуп өткөн. XV к. тартып, Ала-Тоонун аймагы Кыргызстан катары туруктуу саясий-мамлекеттик аталышка ээ боло баштаган. Ушул мезгилден баштап кыргыздардын уруу башчылары моголдорго баш ийбей, иш жүзүндө өз аймагын башкарууну өз колдоруна ала баштаган. Казакстандын батыш тарабында калааларда жашаган көчмөн өзбектердин ордолору Амир Темир негиздеген мамлекеттин алсыраганынан пайдаланып, ага кол салып, толук ээлик алышкан. Алтын-Ордонун чыгыш тарабындагы көчмөн уруулар XV-XVI кк. Өзбек хандын атынан улам “Өзбек” деген ат менен белгилүү болушкан. Шейбани хандын колун түзгөн көчмөн өзбектер Амир Темирдин урпактарынан бийликти тартып алган.

Амир Темирдин урпагы Захириддин Бабур өзбек көчмөндөрүнө башкалардан көбүрөөк каршылык көрсөткөн. Чагатайлардын акыры тукуму Бабур Кыргыз падышасы деп аталган Ахмет Алача хандын жээни болгон. Таяке-жээндин ымаласы ысык эле. Бабур Оштогу Сулайман тоосуна чакан үй курдурган. Ал үй бүгүнкү күндө да зыярат жайы болуп саналат. Ал ошол үйдө ыр, аңгеме жазып, эс алуучу экен. Өз мезгилинде ал акылман, ойчул, тарыхчы, ар кыл өнөрлүү, жогорку билимдүү киши болгон. Ошону менен бирге кыраакы жоокер, мыкты аскер башчы эле.

Бабур көчмөн өзбектер менен кармашып, аларды нечен ирет жеңип чыккан. Самарканд нечен жолу колдон колго өтүп, акыры 1504-жылы өзбектер Бабурду жеңип, биротоло кууп салышкан. Ал Ысар тоолору аркылуу Афганистанга кетет. Ал жака анын артынан Орто Азиянын ар бурчунан өзбектердин Шейбани бийлигине кызмат өтөөнү каалабагандардын баары келе берген. Күч топтоп алып, Бабур Кабулдан Түндүк-Батыш Индияга (1510-жылдан баштап) жортуул жасап, акыры жеңишке жетишип, ал жерде (1526-ж.) Улуу Моголдор империясын негиздеген. Бабур 1493-1529-жж. окуяларды камтыган мемуардык “Бабур -наама” деген китеп жазган. Бул китепте Бабурдун өмүр баяны, Орто Азиядагы, Афганистандагы, Түндүк Индиядагы тарыхый окуялар жөнүндө жасалмаланбай ачык жазылган. Мында Кыргызстандын саясий тарыхына байланыштуу маанилүү маалыматтар бар. Андан тышкары Түштүк Кыргызстандын тоолуу аймагын мекендеген кыргыз уруулары тууралуу айтылат. Моголстан мамлекетинде ханзадалардын ортосунда так талашуу күч алат. Ушул учурда Моголстандын түндүк тарабын кыргыздар ээлеп алат. Ушул учурда Моголстандын түндүк тарабын кыргыздар ээлеп алган. Мухаммед Хайдар “Кыргыздардын айынан Моголстанда моголдордон бир да жан калган эмес” деп жазган [11].

1514-жылы могол хандарынын бири Султан Саид хан Кашкарды басып алып, мырза Абу Бекирдин бийлигин жок кылган. Бул күрөштө ага Мухаммед Кыргыз зор кызмат көрсөткөн. Мухаммед Кыргыз ыдыраган кыргыз урууларынын башын бириктирген. Ал кыргыз уруулары менен уруктарынын биргелешкен күчтөрүн чындоого, кыргыздардын этностук аң-сезиминин өсүшүнө өбөлгө түзөт.

Орус өкмөтүнүн түрдүү кызматтарды ээлеп турган кызматкерлеринин, мисалы, Н.И. Гродеков, В.К. фон-Герн, Н.Израцов, Л. Баллюзек, Г. Загряжский ж.б. эмгектерин да өзгөчө бөлүп кароого болот. Н.И. Гродеков уруулук түзүлүштүн башаты, казак жана кыргыз этносторунун келип чыгуусу боюнча уламыштар, үрп-адаттары, каада-салттары менен байланышкан проблемаларды изилдеген. Ал бир эле мезгилде, казак жана кыргыздарда жер жана суу кандай эрежелердин негизинде пайдаланыла тургандыгын, көчмөндөрдүн байыркы көчүү салттарын, жергиликтүү элдердин салттык укуктарын иликтеген. Аталган автордун эмгегинде XIX к. аяк ченинде Сыр-Дарыя облусун мекендеген уруулардын укуктук салттары боюнча ири фактылык материалдар чогултулган. Л. Баллюзектин оренбург жана тургай казактарынын салттык укуктары боюнча чогулткан материалдары казактардын ошол мезгилдеги салттык укуктарын окуп үйрөнүүдө чоң кызыгууну пайда кылат. Токмок уездинин жетекчилик кызматын аткарып турган Г. Загряжский, кыргыз жана казактардын салттык укуктарын иликтөөгө алып, андагы кээ бир айырмачылыктарды бөлүп көрсөткөн.

Казакстан жана Кыргызстанды байыркы мезгилдерде байырлап турган уруулар жөнүндө баалуу маалыматтарды камтыган советтик жана азыркы мезгилдеги изилдөөчүлөрдүн эмгектери берилген. В.В. Бартольд, С.М. Абрамзон, В.В. Востров, М.С. Муқанов, В.П. Юдин, М.Х. Абусейтова, Ю.Г. Баранова, Ю.А. Зуев ж.б. араб, перс, византия ж.б. булактарды пайдалануу аркылуу түрк-монгол урууларынын келип чыгуу тарыхы жөнүндө изилдөө жүргүзүшкөн. Жогоруда аталган авторлордун изилдөөлөрүндө казак, кыргыз элдеринин этногенетикалык тарыхы жөнүндө кенен маалыматтар берилип, эки этностун калыптануусундагы тигил же бул этникалык компоненттердин ролун ачып берилип, алардын жайгашкан аймактары баяндалган. Мындан сырткары авторлор казак жана кыргыздардагы окшош уруулар жөнүндө изилдешип, эки этностун курамына бирдей эле этникалык компоненттердин кирүүсүнүн себептерин жана мезгилин аныкташкан.

XVII–XIX кк. казак-кыргыз этносаясий мамилелери жөнүндө маалыматтар В.З. Галлиев, В.А. Моисеев, Р.Б. Сулейменов, Б.Д. Джемгерчинов, Д.Б. Сапаралиев, Е. Бекмаханов, Ж. Касымбаев, С.Г. Кляшторный, Т.И. Султанов, А.Ш. Махаева ж.б. эмгектеринде кездешет.

Постсоветтик мезгилдеги изилдөөчүлөрдүн: А. М. Хазанов, Н.Э. Масанов, С.Е. Ажигали, А.Т. Толеубаев, Ж.О. Артыкбаев, А.У. Токтабай, Д.А. Айтмамбетовдун эмгектери казак жана кыргыз коомдорундагы салттык чарбалык, маданий жана этностор аралык мамилелерге арналган.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында кыргыздардын Россияга кошулгандан кийинки мезгилиндеги тарыхый багыттагы иликтөөлөр андан ары улантылган. 1920-жылдын 21-сентябрында РСФСРнын Эл Комиссарлар Советинин токтомуна ылайык В.И. Лениндин көрсөтмөсү менен Советтик Россияда коомдук илимдерди өнүктүрүү үчүн биринчи илимий мекеме түзүлгөн. Ал Истпарт (Октябрь революциясынын жана коммунисттик партиянын тарыхынын материалдарын топтоого жана иликтөө боюнча комиссия) деп аталган. Анын негизинде, Орто Азия аймагында 1921-жылы (САКУ), ал эми ушул эле жылдын аягында Түркистпарт түзүлгөн. Анын максаты, Орто Азия элдеринин

социалдык-экономикалык, саясий тарыхын жана маданиятынын тарыхын изилдөө болгон. Кыргыз АССРнин наркомпросунун алдындагы Академиялык борбордун көрсөтмөсү менен чакырылып келген академик В.В.Бартольд («Киргизы. Исторический очерк») деген эмгекти жазган.

Профессор Э.Ж.Маанаев кыргыздардын соода-сатык мамилелерин архивдик документтерге таянып, терең изилдеп, кыргыздардын күнүмдүк турмушундагы ички продукциясы көчмөндүк турмушка ылайыкташып, натуралдык чарбага негизделгендиктен, ички өндүрүп чыгарган продукциясы өздөрүн канааттандырбагандыктан, коңшу уруулар менен соода жүргүзүү жана алмашуу процесстерин жөнгө салып турушкан деген жыйынтыкка келген [6, 5 б].

Кыргыздардын XVIII кылымдыгы коңшу элдер менен болгон соода-дипломатиялык байланыштары тереңдеп, өзүнүн апогейине жеткен. Калмактардан бошотулган жайыттарды пайдаланганы үчүн кыргыздар Цинь бийликтерине жыл сайын 100 жылкыдан 1 жылкы же 1 кара мал жана 1000 койдон 1 кой берип турууга милдеттүү болушкан. Жыл сайын бул салыктарды чогултуп алуу үчүн кытай көпөстөрүн узатышып чогуу жүргөн чакан аскердик топ кыргыз кошундарына жөнөтүлгөн. Кытай көпөстөрү кыргыздардын жерлеринде соодасын кенен жайылтып, өз товарларын малга, териге, кийизге, баалуу аң терилерине алмаштырып алышкан. Кыргыздар менен кытайлардын соода байланыштары, кыргыздардын кытай базарларында да активдүү соода-сатык жүргүзүшү, эки тараптын тең пайда көрүшүнө шарт түзгөн. Ошону менен бирге, XVIII кылымдын экинчи жарымында Орто Азия элдери үчүн Цинь империясы тарабынан сюзерен-вассал принцибинин негизиндеги режим иштелип чыккан. Бул режим Цинь империясы Кокон хандыгы жана Орто Азиядагы башка хандыктары менен соода, маданий байланыштарын түзгөндө, түрк тилдүү элдердин дагы кызыкчылыктарына ыңгайлаштырып, Цинь империясына жакындатуу максатын ишке ашырышкан деп айтууга болот. Кыргыздардын биз карап жаткан мезгилдеги Кокон хандыгы менен жүргүзгөн соода-сатык маданий байланыштарын жаңы сапатка чыккандыгын өзүнчө белгилеп айтууга болот. Соода-сатык иштеринин жүрүшүндө Кокон хандыгынын территориясынын географиялык – рельефтик өзгөчөлүгү да маанилүү роль ойногон. Архивдик материалдарга таянып, окумуштуулар Россия базары Орто Азияда өндүрүлгөн мал чарба жана дыйканчылык продукцияларына муктаж болуп тургандыгын далилдешкен. Мисалы, Семипалатинск бажысы түзгөн ведомостто 1799-жылы койлор, жылкылар, ири мүйүздүү малдар, буудай ж.б. дан азыктары кыдырып алмашуу түрүндөгү соодада негизги товарлардан болгон. Андан сырткары, кыргыздардын кол менен эшилген аркан, кийиз, илбирс, сүлөөсүн, түлкү терилери, ошондой эле кургатылган мөмө жемиштери сатылган. Россияда өндүрүлгөн товарлар кыргыз конуштарында абдан баркталгандыктан, жергиликтүү уруу башчылары ортомчу көпөстөрдүн алып келген товарларына толук канааттанбай, Петропавловск, Семипалатинск ж.б. шаарларында өзүлөрүнүн соода кербендерин курай баштаган. Бул кербендерди жетектөөчү адамдар кыргыздардан болгон. Мисалы, Атакенин кербенинин бирин анын жигити Курбан башкарган. Атаке бий Россия менен жүргүзгөн соода-сатык иштери менен эле чектелип калбай, келечектеги стратегиялык багытты туура тандап, 1784-жылы өзүнүн ишенимдүү адамын Россия империясына элчи катары жөнөтүүнү чечет. Атакенин бул аракетин жөнүндөгү материалдар Омскийдеги көчүрмөсү алынып келинген. Бул маалыматтарды ф.И-66.оп.1.д.6 [8, 109 б]; ф.И-166.оп.1.д; ф.И-166.оп.1.д.19 фонддорунун материалдарынан алсак болот.

Кыргыздардын XVIII кылымдагы коңшу элдер менен соода, дипломатиялык жана маданий байланыштары көчмөндүк цивилизациянын деңгээлинде кала берген. Изилдөөчүлөр кыргыздардын маданияты Борбордук Азиянын жергиликтүү калктарынын маданияттары менен өз ара байланышта болгондугун, ошону менен бирге уруулук өзгөчөлүктөрүн сактап калгандыгын белгилешет. Мунун өзү анын көчмөндөр цивилизациясынын бөлүкчөсү экендигине далил. Кыргыздардын чарбачылыгынын негизин мал багуу, дыйканчылык жана аңчылык, чарба жүргүзүүнү камсыз кыла турган шарттын негизин түзгөн. Ошондой эле, кыргыздардын чарбасынын ийгилигин камсыз кылган экономиканын өнүгүшүн отурукташкан дыйканчылыктагы коңшу элдер менен соода – экономикалык байланышты үзбөй жүргүзүп турууга мүмкүнчүлүк берген.

Азыркы учурда, түрк элдеринин өз ара карым-катнашы өзүнүн өнүгүүсүндө жаңы баскычка өтүп, өзүнчө бир бирдиктүү геосаясий мейкиндиктин калыптануусу менен мүнөздөлгөн шартта изилдөө темасынын актуалдуулугу жогорулоодо. Кыргыз этносаясий мамилелеринде түз кагылышуу мезгилдери болгонуна карабай, өз ара байланыштар салттуу түрдө тыгыз достук мамилелерге негизделген. Бул маселеге көңүл буруп, басым жасоо илимий-таанып билүү жагынан да, бир эле мезгилде саясий-практикалык планында да маанилүү болуп саналат. Ал өз кезегинде кыргыз элдери менен башка этностордун ортосундагы өз ара байланыштарды бекемдөөдө жана ынак коңшулук мамилелерди жөнгө салууда чоң мааниге ээ.

Колдонулган адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические куль турные связи. - Ф. 1990.
2. Кыргызстан Энциклопедия (от Ц-Я) [Текст]. - Бишкек: [б.и.], 2001. 124-127-б.
3. Кыргыз тарыхы [Текст]: Энциклопедия. - Бишкек: [б.и.], 2003. 22-б.
4. Каратаев, О.К. Кыргыздардын теги, таралуу ареалы, этностук-маданий алакалары [Текст] /О.К.Каратаев. - Бишкек: КТМУ, 2013. 240-250-б. 40-41-б.
5. Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы (Советтик доорго чейинки мезгил) [Текст]. - Бишкек: —Табылга, 1993. 46-47-б.
6. Кыргызстан тарыхы: урунтуу учурлар Б:2007. -240б. Ө.Ж.Осмонов, А.С.Мырзакматова 140-бет
7. Маанаев, Э.Ж. Этническая история кыргызского народа [Текст] / Э.Ж. Маанаев. – Бишкек: [б.и.],2008. – 212 с.
8. Маанаев, Э.Ж. Этногенез и этническая история кыргызов (новое осмысление проблемы) [Текст] / Э.Ж. Маанаев. – Бишкек: [б.и.], 2017. –276 с.
9. Маанаев, Э. Дж.,Плоских,В.М. На «Крыше мира» [Текст] : Исторические очерки о памиро-алайских киргизах / Э.Ж. Маанаев, В.М.Плоских. – Фрунзе: 1983. – 142 с.
10. Маанаев, Э.Ж.,Каратаев,О.К. Кыргыз элинин этникалык өнүгүүсү [Текст] / Э.Ж. Маанаев, О.К. Каратаев. – Бишкек: [б.и.], 2003. – 268 б
11. Мухаммед Хайдар Дулат автор: Б.Кумеков, Б.Карибаев. 1994-ж
12. Толобаева Э.А. Роль и место кыргызов в социально-политической истории Кокандского ханства в XVIII-XIX. // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына Серия 5: Труды молодых ученых. Выпуск 4.Бишкек: КНУ, 2010. С.155-158.
13. Толобаева Э.А. Взаимоотношение кыргызов с соседними народами и Кокандским ханством в XVIII в. // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына Специальный выпуск Бишкек: КНУ, 2011. С.267-271

14. Толобаева Э.А. Быт и культура населения Кокандского ханства в XVIII –первой половине XIX в. // Сборник докладов и научных статей II конгресса этнологов и антропологов Кыргызстана, посвященного 60-летнему юбилею член-корр. НАН КР д.и.н.,проф. А.Асанканова. –Б.:Издательство «Махprint», 2015. С.109-114.

15. Худяков, Ю.С. Кыргызы в Восточном Туркестане. Кыргызы: этногенетические и этнокультурные процессы в древности и средневековье в Центральной Азии [Текст] / Ю.С.Худяков // Материалы Международной научной конференции, посвященной 1000 летию эпоса "Манас" 22-24 сент. 1994 г. -Бишкек: Кыргызстан, 1996. –С. 180-195

Интернет булактары:

16. Жолдошов Рыскул Байыркы кыргыздардын кошуна элдери, маданияты, чарбасы жана тили // Вестник КМУ И.Арабаев -№3. -Б, 2020. 3-б https://jarchy.arabaev.kg/admin-admin/fotogalere/1605888807_33.pdf

17. Кельдыбеков М.Б. Характер казахско-киргизских этнополитических отношений в конце XV – начале XVI веков // Вестник Ошского государственного университета. - №3. – Ош, 2022. – 235 с. – С. 133-140. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49544758>

УДК: 327.79.1

Карагулов Т.Н.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ААЛАМДАШУУ ШАРТТАРЫНДАГЫ БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН КЫЗМАТТАШТЫГЫ

Аннотация: Ааламдашуу шарттары кылымдар бою калыптанган жалпы тарыхка, каада-салттарга жана үрп-адаттарга чакырыктарды, ал эми, региондогу мамлекеттердин ортосунда ички карама-каршылыктарды, коркунучтарды пайда кылууда. Советтер Союзу таркатылгандан кийин Орто Азия өлкөлөрүнүн аймактык интеграциясы «бирдиктүү коомдук-саясий идеалга – бирдиктүү материалдык жана руханий баалуулуктарга ээ бирдиктүү жана бөлүнгүс Борбордук Азияга» карай жол деген идеянын алкагында жүрүүдө деген пикирди чагылдырган. Интеграция региондогу мамлекеттердин өздөрү үчүн өтө маанилүү. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык саясий, социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдүн комплексин чечүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү болоору белгиленген.

Автор белгидегендей, мамлекеттердин интеграциясынын зарылчылыгы трансчегаралык мүнөздө болгон эл аралык терроризмдин, диний экстремизмдин, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн, мыйзамсыз курал-жарак жүгүртүүнүн, эл аралык кылмыштуулуктун жаңы коркунучтарынын жалпылыгы менен шартталган. Ал эми, жалпысынан, мамлекеттердин кызматташуусунун бардык спектрин бекемдөөнү өлкөнүн коопсуздугун камсыз кылуунун эң маанилүү куралы катары аймактын шарттарында ар тараптуу диалогдун негизинде маселелерди чечүүнүн бирден-бир жана альтернативалуу жолу экени белгиленген.

Негизги сөздөр: мамлекет, коом, көз карандысыз, шериктештик, саясий, аймак, интеграция, экономика, коркунуч, чакырык.

Карагулов Т.Н.

магистрант

Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева

Бишкек ш.

СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: Условия глобализации порождает вызовы общей истории, сформировавшимся веками обычаям и традициям, значительную угрозу вызывают, также внутренние конфликты между государствами региона. После распада Советского Союза региональная интеграция стран Центральной Азии движется в рамках идеи «пути к единому общественно-политическому идеалу – единой и неделимой Центральной Азии с едиными материальными и духовными ценностями». Интеграция очень важна для стран региона. Отмечается, что экономическое сотрудничество между странами Центральной Азии предоставит широкие возможности для решения комплекса политических, социальных и экологических проблем.

Как отметил автор, необходимость интеграции государств вызвана общностью новых угроз трансграничного международного терроризма, религиозного экстремизма, наркотрафика, незаконного оборота оружия и международной преступности. И в целом было отмечено, что усиление всего спектра сотрудничества между государствами является единственным и альтернативным путем решения вопросов на основе всестороннего диалога в условиях региона как важнейшего инструмента обеспечения безопасности страны.

Ключевые слова: государство, общество, независимость, сотрудничество, политика, регион, интеграция, вызов, угроза.

Karagulov T.N.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

COOPERATION OF CENTRAL ASIA COUNTRIES UNDER GLOBALIZATION

Annotation: The conditions of globalization give rise to challenges to the common history, customs and traditions formed over centuries; internal conflicts between the states of the region also pose a significant threat. After the collapse of the Soviet Union, regional integration of the countries of Central Asia is moving within the framework of the idea of “the path to a single socio-political ideal - a united and indivisible Central Asia with common material and spiritual values.” Integration is very important for the countries of the region. It is noted that economic cooperation between the countries of Central Asia will provide ample opportunities for solving a range of political, social and environmental problems.

As the author noted, the need for integration of states is caused by the commonality of new threats of cross-border international terrorism, religious extremism, drug trafficking, illicit arms trafficking and international crime. And in general, it was noted that strengthening the entire range

of cooperation between states is the only and alternative way to resolve issues on the basis of a comprehensive dialogue in the region as the most important tool for ensuring the country's security.

Keywords: state, society, independence, cooperation, politics, region, integration, challenge, threat

Эл аралык кызматташтык коопсуздукту камсыз кылууда ийгиликке жетүү жана анын эн кыйратуучу жана ашынган көрүнүштөрүнүн алдын алуу үчүн абдан маанилүү. Ансыз коркунучтарды жана чакырыктарды ооздуктоого, аларды өз убагында аныктоого, алдын алууга жана бөгөт коюуга мүмкүн эмес.

Борбордук Азия чөлкөмү да интеграциялык процесстерди өнүктүрүүгө өтө муктаж, Советтер Союзу таркатылгандан кийин дүйнөдө жаңы көз карандысыз мамлекеттер пайда болгон: Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан, Кыргызстан, Түркмөнстан. Кылымдар бою калыптанган жалпы тарыхка, каада-салттарга жана үрп-адаттарга карабастан, региондогу мамлекеттердин ортосунда ички карама-каршылыктар да, коркунучтарды пайда кылууда [1, 98-б.].

Жакынкы Ооганстандын жана Фергана өрөөнүнүн конфликттик потенциалы, региондогу өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык көйгөйлөрүнө, дүйнөнүн алдыңкы мамлекеттеринин саясий кызыкчылыктарына каршы туруу зарылчылыгын пайда кылган. Борбордук Азия Евразиянын борборунда жайгашкандыктан, бул коркунучтар аймактагы ар бир өлкөнүн гана эмес, аймактын башка бөлүктөрүнүн да улуттук коопсуздугуна коркунуч жаратууда. Ошондуктан чөлкөмдөгү аймактык интеграция процесстери актуалдуу бойдон калууда.

Аймак өлкөлөрүнүн аймактык интеграциясы «бирдиктүү коомдук-саясий идеалга – бирдиктүү материалдык жана руханий баалуулуктарга ээ бирдиктүү жана бөлүнгүс Борбордук Азияга» карай жол деген идеянын алкагында жүрүүдө десек болот. Интеграция региондогу мамлекеттердин өздөрү үчүн өтө маанилүү. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык саясий, социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдүн комплексин чечүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат [2, 19-б.]. Борбордук Азиянын бардык мамлекеттери үчүн пайдалуу болгон мындай өз ара аракеттенүү бул өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүн тездетүүчү фактор болуп келүүдө.

Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстер аймактык коомчулукка, жалпы коммуникацияларга, экономиканын негизги жана алдыңкы тармактарына, суу-энергетикалык объектилерди биргелешип эксплуатациялоо зарылдыгына байланыштуу объективдүү зарылдык катары каралууда. Интеграция процессине аймактын элдеринин маданий, тилдик жана руханий коомчулугу көмөктөшүүдө.

Бардык интеграциялык процесстер улуттук кызыкчылыктарды канааттандырууга багытталган. Ошондуктан Кыргызстан, Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстандын ортосунда бирдиктүү тышкы экономикалык саясатты иштеп чыгуу, конкреттүү ишканалардын деңгээлинде өндүрүштүк мамилелерди өнүктүрүү үчүн оптималдуу шарттарды түзүү жаатында, рыноктун субъектилеринин жана башка мамлекеттердин ортосундагы интеграцияны тереңдетүү боюнча мындан аркы күч-аракеттер талап кылынат. Мүмкүн болушунча экономикалык жана саясий мамилелердин бардык спектрине таасир этүүчү чараларды көрүлүшү зарыл [2, 21-б.].

Региондун өлкөлөрүнүн интеграциясы — туруктуулуктун, прогресстин, экономикалык жана аскердик-саясий кез каранды эместиктин жолун биргелешип камсыздалышын көздөйт.

Бул коопсуздукту камсыз кылууда оочундуу болгон терроризм жана экстремизм менен натыйжалуу күрөшүүнүн бирден-бир жолу десек болот.

Интеграциянын максаттарына Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жана тышкы дүйнө менен толук кандуу байланыштарды андан ары калыптандыруу жана диверсификациялоо, анын ичинде Улуу Жибек Жолун калыбына келтирүү аркылуу ишке ашырылат, бул аймакка бүткүл Евразиянын алкагында мурдагы коммуникациялык мааниге ээ болгон аймакка айландыруу максаты да негизни маселелердин бири [3, 58-б.].

Мындан тышкары, күчтөрдү бириктирүү зарылчылыгы трансчегаралык мүнөздө болгон эл аралык терроризмдин, диний экстремизмдин, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн, мыйзамсыз курал-жарак жүгүртүүнүн, эл аралык кылмыштуулуктун жаңы коркунучтарынын жалпылыгы менен шартталган, ошондуктан алар менен күрөшүүдө координацияланган саясатты талап кылынат.

Борбор Азиянын бардык мамлекеттерин өзгөчө тынчсыздандырган нерсе - Афганистандагы кырдаал жана региондун түштүк чек араларында коопсуздукка коркунуч туудурган АКШ-Иран мамилелериндеги чыңалуусу, Борбор Азиянын бардык өлкөлөрү өздөрүнүн ичинде да, коңшуларынын ортосунда да ички туруктуулукту сактоого умтулушуна түрткү болууда..

Бирок, Борбордук Азия мамлекеттеринин интеграциясы алардын экономикасынын бир калыпта болушуна, негизинен, ресурстарга негизделген; Ресурска негизделген экономикалардын ортосундагы тыгыз кызматташтыктын деңгээлине жетишүү оңой эмес, ошентсе да, бул процесс башталган мезгилден баштап, масштабы боюнча жупуну болсо, региондорду өнүктүрүү маселелерин чечүүгө жетиштүү жана бири-бирин толуктап турган жаңы долбоорлор пайда болууда жана ийгиликтүү ишке ашырылууда [4, 1998].

Борбордук Азия мамлекеттеринин лидерлери коопсуздукка жана стабилдүү өнүгүүгө жетишүү үчүн өз саясатында Борбордук Азия чөлкөмүндөгү мамлекеттердин интеграция идеяларын илгерилетүү боюнча аракеттерди көрүүдө. Заманбап дүйнөнүн өнүгүүсү эки тенденция менен аныкталат – глобалдашуу жана аймактык интеграция, алар аймактык интеграциянын өнүгүшүнө алып келет. Азыркы түшүнүктө аймактык интеграция дүйнөлүк коомчулуктун глобалдык чакырыктарга жана коркунучтарга жооп кайтаруунун формасы жана ыкмасы катары кабылданат. Учурда пайда болуп жаткан диний экстремизм, эл аралык терроризм, эл аралык баңги аткезчилиги, мыйзамсыз курал-жарак соодасы, экологиялык коркунучтарды дүйнөнүн бир дагы өлкөсү өз алдынча жеңе албайт. Демек, аймактык интеграцияга умтулуу планетанын бардык аймактарына жана мамлекеттерине мүнөздүү, бүткүл дүйнөдөгү интеграциялык процесстер негизинен тышкы саясатка аныктоочу таасирин тийгизет [5, 32-б.].

Бул саналып өткөн жоболор КМШга мүчө мамлекеттердин деңгээлиндеги эл аралык келишимдердин жана макулдашуулардын негизин түзөт. Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө мамлекеттердин терроризмге каршы күрөштө кызматташуусу жөнүндө келишимде жогоруда келтирилген кызматташтыктын негизги принциптери аныкталган.

Борбордук Азия чөлкөмүндөгү бардык көйгөйлөр ийгиликтүү жана тез арада чечиле бербестигин моюнга алышыбыз керек. Адилеттүү жана өз ара пайдалуу негизде соода-экономикалык мамилелерди өнүктүрүү, чек ара маселелерин чечүү, регионалдык коопсуздукту камсыз кылууда күч-аракеттерди координациялоо, соода эрежелерин либералдаштыруу, улуттук мыйзамдарды шайкеш келтирүү, мамлекеттер аралык автомобиль

жана темир жолдор аркылуу транзиттик өтүүнү камсыз кылуу, энергетиканы өнүктүрүү жана энергетикалык ресурстарды ташуу мамилелерин координациялоо боюнча дагы эле жетишсиз аракеттер көрүлүүдө.

Борбор Азиядагы мамлекеттер аралык мамилелердин күн тартибинде сууну биргелешип пайдалануу маселелери да курч турат. Ушуга байланыштуу, Кыргызстан тандап алган өнүгүү багытын ишке ашырууда өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнүн негизи болгон өзүнүн гидроэнергетикалык потенциалын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурууну көздөп жатканын белгилегим келет. Биздин принциптуу позициябыз — суу ресурстары менен энергетика бири-биринен ажырагыс. Ушуга байланыштуу өнүгүүгө болгон укугун ишке ашыруу үчүн Кыргызстан өзүнүн суу-энергетикалык потенциалын прогрессивдүү социалдык-экономикалык өнүгүүгө, анын ичинде “жашыл” экономика моделине таянууга жетүү үчүн колдонот [6, 102-б.].

Аймактык белгисиздиктин бирдей эле маанилүү фактору болуп Борбордук Азиядагы чек ара маселелери чечиле элек. Ошону менен бирге алардын ийгиликтүү чечилиши региондогу бардык мамлекеттердин таламдарына жооп берери шексиз. Бул өлкөлөрүбүздүн транзиттик потенциалын жогорулатууга, чек ара инфраструктурасын өнүктүрүүгө, экономикалык абалды жакшыртууга жана аймактагы социалдык чыңалууну басаңдатууга чоң салым кошмок.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, биз ар тараптуу аймактык кызматташтыкты өнүктүрүү Борбордук Азиянын бардык аймагында туруктуу өнүгүүнү, стабилдүүлүктү жана коопсуздукту камсыздоонун негизи болууга тийиш деп эсептейбиз. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өздөрүнүн ортосунда түздөн-түз көп тараптуу саясий диалогдор аймактык көйгөйлөрдү чечуудо роль ойнойт. Биздин аймактын өлкөлөрү жалпы көйгөйлөргө ээ болуу менен эл аралык аянтчаларда бирдиктүү кырдаалды көрсөтпөй, бул маселелерди глобалдык деңгээлде чечүү үчүн аракеттерди бириктирбей жатканын өкүнүч менен айтууга туура келет.

Ушуга байланыштуу, биз бүгүн Борбордук Азиянын беш өлкөсүнүн форматында кеңири диалог аянтчасын түзүү зарылдыгы болуп көрбөгөндөй бышып жетилди деп эсептейбиз. Биз соода-экономика, чек ара, энергетика, сууну пайдалануу, транспорт байланышы, экология жана климаттын өзгөрүүсүнүн маселелерин олуттуу талкуулоого мүмкүн боло турган сапаттык жаңы механизмди түзүүнү зарылдыгына алып келген [7, 10-б.].

Мамлекеттер аралык кызматташуу саясатына карабастан, КМШнын Борбордук Азия өлкөлөрү интеграциялык өз ара аракеттенүүнү күчөтүүнү негизинен Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинин көп тараптуу бирикмелери менен байланыштырышат деп ырастоого белгилүү негиздер бар. Бул жолдо мурда кол коюлган программаларды жана макулдашууларды ишке ашырууда олуттуу кыйынчылыктар бар болсо да, мисалы, бул ЕврАзЭсте уюмдун катышуучуларынын ички өнүгүүсүндөгү көйгөйлөрдүн келип чыгышынын жана финансылык жана материалдык ресурстардын жетишсиздигинин натыйжасында болду. ресурстар.

1991-жылдан бери Борбордук Азиянын жаңы мамлекеттери өздөрүнүн аймактык деңгээлинде интеграцияны өнүктүрүүгө аракет кылышкан [7, 52-б.].

. Орусия алгач байкоочу катары, ал эми 2004-жылдан бери Борбордук Азия Кызматташтык Уюмуна (БАКУ) мүчө болуп кирген, бирок бул структура интеграциялык жактан таасирдүү ийгиликке жетишкен жок. Анын максаттары жана милдеттери жарыяланды, бирок тараптардын мөөнөттөрү жана милдеттери аныкталбаган бойдон калган.

Борбордук Азия интеграциясын өнүктүрүү боюнча программа жана стратегия иштелип чыккан, бирок конкреттүү аткаруучуларды жана ишке ашыруу мөөнөттөрүн көрсөткөн иш-чаралар планы болгон эмес. Аларды ниеттик макулдашуулар деп эсептөөгө жетиштүү негиздер бар, анткени өлкөлөрдүн реалдуу экономикалык интеграциясы байкалбайт

Белгилей кетсек, ЕврАзЭСке мүчө беш өлкө Бажы биримдиги жөнүндө келишимге жана бирдиктүү экономикалык мейкиндик жөнүндө келишимге кол коюшкан. Биринчиден, эркин соода режимин камсыз кылуу, атап айтканда, өз ара соодада тарифтик жана сандык чектөөлөрдү колдонбоо, кыйыр салыктарды алуунун бирдиктүү системасын киргизүү, административдик, фискалдык жана башка чектөөлөрдү жоюу каралган. товарлардын эркин жүрүүсүнө кылган тоскоолдуктарга чек коюу болгон. Ошондон кийин гана экинчи этапка — экономика жана соода бирдиктүү бажы аймагын, бирдиктүү бажы тарифин, ички чек аралардагы бажы көзөмөлүн алып салууну, ошондой эле ички чек араны жөнгө салуу механизмдерин унификациялоону болжолдогон Бажы биримдигин түзүүгө өтүүгө мүмкүн болду. Бажы жонундо келишим кабыл алынышы, эркин соода аймагы жана өнөктөштөрдүн алдындагы бардык милдеттенмелерин так аткарышы керек [8, 109-б.].

2006-жылы Евразия өнүктүрүү банкы расмий түрдө 1,5 миллиард доллар уставдык капиталы менен түзүлүп, Россиянын үлүшү 1 миллиард рубль, Казакстандын үлүшү 500 миллион тенге болгон. Банк негизинен Россия жана Казакстан тарабынан негизделгенине карабастан, максаттары боюнча ЕврАзЭСтин бардык мүчөлөрү үчүн абдан маанилүү болгон. Банктын алдына коюлган негизги милдеттердин бири – коомчулукта инфраструктуралык долбоорлорду, анын ичинде транспорт жана энергетика ишке ашырууга көмөк көрсөтүү. ЕврАзЭС глобалдашуу жана өз ара көз карандылыктын күчөгөн шартында, жалпы трансчек ара маселелерин биргелешип чечүү үчүн эл аралык коомчулукта Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикалык, финансылык, өндүрүштүк жана адамдык ресурстарынын реалдуу интеграциясынын актуалдуулугун далилдеди десек болот. Анын алкагында, регион үчүн көйгөйлөрдү: Аралды кайра жаратуу, аймактык кызматташтыкты өнүктүрүү жана өз ара ишенимдүү мамилелерди орнотуу, Сыр-Дарыя менен Аму-Дарыянын жалпы бассейндеринде Борбордук Азия мамлекеттерин бир бүтүн экологиялык системага бириктирүү келечектеги максаттардын болууда десек болот [9, 12-б.].

Интеграциянын зарылчылыгы бир катар курч экономикалык көйгөйлөрдөн келип чыккан, аларды жалгыз мамлекеттер чече албайт, андыктан, ар бир мамлекет дүйнөлүк экономикада айрым мамлекеттердин өнүгүүсүнүн туруктуулугун камсыз кыла турган аймактык өз ара аракеттенүүнүн жаңы формаларын издөөгө мажбурлайт.

Интеграциянын натыйжалуулугуна жалпы жаратылыш ресурстарын пайдаланууга байланыштуу экономикалык кызыкчылыктардын айырмасы, тарифтерди жана бааларды белгилөөдөгү эсептешүү жана төлөм мамилелеринде көп сандаган административдик чектөөлөрдүн сакталышы жана улуттук валюталардын өз ара конвертацияланышы таасир этет. Ошондой эле социалдык-экономикалык реформаларды ишке ашыруудагы, тышкы экономикалык саясатты өркүндөтүүдөгү, ишканалардын өндүрүштүк-чарбалык жана финансылык ишин башкаруудагы мамлекеттин ролунун олуттуу айырмачылыктары дагы белгилүү денгэлде таасир тийгизет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Снегирев Д. Выбор Центральной Азии в цивилизационном пространстве. -Бишкек. Илим. 2016. -348с

2. Сарбанова Н. Международное сотрудничество как фактор в укрепления интеграционных связей между государствами. – Душанбе, 2018 – 235с.
3. Саралаев, У.К. Политические процессы в ЦА в глобализирующемся мире. – Душанбе: Изд-кое предприятие «Ирфон», 2013, -320с.
4. Соколов В. Вопросы безопасности в Центральной Азии в контексте глобальных угроз. – Б., 2018. – 157с.
5. Никитина, Ю. А. ОДКБ и ШОС: модели регионализма в сфере безопасности / Ю. А. Никитина. – М.: Навона, 2009. – С. 91
6. Искандаров А. Безопасность интеграция в Центральной Азии: -М, 2021. – 150с.
7. Качкынова А.Т., Турдубек кызы Б. Ааламдашуу шартында санаринтештирүү процесси жана билим берүүдөгү өзгөрүүлөр -Б, //Вестник КГУ им. И.Арабаева, 2023, №2. -281-285
8. Манилов А. От экономического сотрудничества к Единому экономическому пространству - М.: 2018. -150с.
9. Сарыбаев Э. Центральной Азии в цивилизационном пространстве. -Бишкек, 2018. - 148с

УДК-801.8

Маткаримова Н.А.

магистрант

Ш. Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту

Багыты: Филологиялык билим берүү “Чет тили”

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

nadesika06@gmail.ru

БААТЫРДЫН ОБРАЗЫН ЖАРАТУУДА ТИЛ ЖАНА КӨРКӨМ КАРАЖАТТАРЫ (Ф.ФИЦДЖЕРАЛЬДЫН «УЛУУ ГЭТСБИ» РОМАНЫНДАГЫ НИК КАРРАУЭЙЯ ЖАНА ГЭТСБИНИН ОБРАЗДАРЫ)

Аннотация: Макалада америкалык адабияттын классиги Ф. С. Фицджералд «Улуу Гэтсби». Изилдөөнүн максаты - башкы каармандын объективдүү портретине көмөктөшүүчү негизги тилдик каражаттарды аныктоо. Чыгарманын илимий жаңылыгы биринчи жолу автор колдонгон эпитеттердин, метафоралардын, антитезалардын, гиперболалардын, перифразалардын, экспрессивдүү синтаксистин ыкмаларынын функционалдык ролу толугу менен сүрөттөлгөндүгүндө, алар чогуу физикалык жана психологиялык көрүнүштү кайра жаратат. Джей Гэтсби - джаз«доорунун » көрүнүктүү өкүлү. Алынган натыйжалар Ф. С. Антропологиялык портреттин семиотикасына көптөгөн маданий маанилерди киргизүүгө жөндөмдүү Фицджералд.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжаларынын илимий жаңылыгынын элементтерине романдагы каармандардын образдарын жаратуудагы лингвистикалык каражаттарды жана көркөм ыкмаларды изилдөө процессинде биз алган айрым жоболор кирет. Романдын тилдик экспрессивдүүлүгүнүн ар түрдүү ыкмалары тилдин бардык баскычтарынан, фонетикадан синтаксиске чейин өтөт. Чыгарманын образдуулугуна жетүү үчүн эки башкы каармандын - Ник Карравэй менен Джей Гэтсбинин америкалык лингвистикалык маданиятын алып жүрүүчүлөрү катары образын түзүүдө экспрессивдүү жана образдуу каражаттардын кенири спектри, тилдик каражаттар жана көркөм ыкмалар колдонулган. Ошондой эле эпитеттер гана

эмес, башка стилистикалык жана визуалдык каражаттар да сөз, сөз айкашы же сүйлөм аркылуу туюндурула турган объективдүү логикалык маани жана контексттик маани менен өз ара байланышта экени аныкталган.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, биз көркөм адабияттын чыгармаларын талдоо предметтер аралык чөйрөгө алып чыгып, тилди үйрөнүүдө жана маданияттар аралык баарлашууда маданий жана адабий контексттин маанилүүлүгүн көрсөтөбүз. Алынган илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларынын практикалык маанисине ошондой эле материалдар студенттер тарабынан «Маданияттар аралык коммуникациянын теориясы жана практикасы», «Маданияттар аралык коммуникацияга киришүү» предметтери боюнча ушул темага жакын маселелер боюнча семинарларга жана практикалык сабактарга даярданууда колдонулушу мүмкүн экендигин камтыйт. «Stylistics», «Lexicology». Материалдар студенттер үчүн курстук иштерди жазууда да пайдалуу болот.

Негизги сөздөр: Баатырдын образы, классика, америкалык адабият, лингвистикалык каражаттар, көркөм ыкмалар, илимий жаңылык, изилдөө, образды түзүү.

Маткаримова Н.А.

Магистрант

Институт Мировых языков и международных отношений имени Ш. Кадыровой

Специальность: Филологическое образование «Иностранный язык»

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

nadesika06@gmail.ru

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРИЕМЫ В СОЗДАНИИ ОБРАЗА ГЕРОЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АНАЛИЗА ОБРАЗОВ НИКА КАРРАУЭЙЯ И ГЭТСБИ В РОМАНЕ Ф.ФИЦДЖЕРАЛЬДА «ВЕЛИКИЙ ГЭТСБИ»)

Аннотация: В статье рассматриваются языковые особенности романа классика американской литературы Ф. С. Фицджеральда «Великий Гэтсби». Цель исследования - идентификация основных языковых средств, способствующих объективной портретизации главного героя. Научная новизна работы заключается в том, что впервые в полном объеме описывается функциональная роль используемых автором эпитетов, метафор, антитез, гипербол, перифраз, приемов экспрессивного синтаксиса, в совокупности воссоздающих физический и психологический облик Джея Гэтсби - яркого представителя «века джаза». Полученные результаты показывают высокую степень художественного мастерства Ф. С. Фицджеральда, способного вложить в семиотику антропологического портрета множество культурных смыслов.

К элементам научной новизны результатов предпринятого исследования относятся некоторые положения, которые мы получили в процессе исследования языковых средств и художественных приемов в создании образов героев романа. Многообразные приемы языковой выразительности романа проходят сквозь все уровни языка, от фонетики до синтаксиса. Для достижения образности произведения использован широкий спектр выразительно-изобразительных средств, языковых средств и художественных приемов при создании образа двух главных героев - Ника Каррауэя (Nick Carraway) и Джея Гэтсби (Jay Gatsby), как носителей американской лингвокультуры. Выявлено также, что не только эпитеты, но и другие стилистические и изобразительные средства находятся во

взаимодействии с предметно- логическим значением и контекстуальным значением, которые могут быть выражены с помощью слова, фразы или предложения.

Исследования заключается в том, что мы выводим анализ произведений художественной литературы в межпредметное поле и демонстрируем важность культурного и литературного контекста при изучении языка и межкультурной коммуникации. К практической значимости полученных результатов научного исследования относится и то, что материалы могут быть использованы студентами при подготовке к семинарским и практическим занятиям по вопросам, близким к настоящей теме по предметам «Теория и практика межкультурной коммуникации», «Введение в межкультурную коммуникацию», «Стилистика», «Лексикология». Материалы будут полезны студентам и при написании курсовых работ.

Ключевые слова: Образ героя, классика, американская литература, языковые средства, художественные приемы, научная новизна, исследование, создание образа.

Matkarimova N.A.

Master's student

Sh. Kadyrova Institute of World Languages and International Relations.

Specialty: Philological education "Foreign language"

Kyrgyz University named after I.Arabaev

nadesika06@gmail.ru

LINGUISTIC MEANS AND ARTISTIC TECHNIQUES IN CREATING THE IMAGE OF THE HERO (ON THE MATERIAL OF ANALYSING THE IMAGES OF NICK CARRAWAY AND GATSBY IN F. FITZGERALD'S NOVEL 'THE GREAT GATSBY')

Abstract: The article deals with the linguistic features of the novel 'The Great Gatsby' by the classic of American literature F. S. Fitzgerald. The aim of the study is to identify the main linguistic means that contribute to the objective portrait of the protagonist. The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time the functional role of epithets, metaphors, antithesis, hyperbole, periphrases, and expressive syntax techniques used by the author, which together recreate the physical and psychological image of Jay Gatsby - a bright representative of the 'Jazz Age' - is described in full. The results show the high degree of F. S. Fitzgerald's artistic mastery, who is able to put a lot of cultural meanings into the semiotics of anthropological portrait.

The elements of scientific novelty of the results of the undertaken research include some provisions that we obtained in the process of research of linguistic means and artistic techniques in the creation of images of the novel's characters. The diverse methods of linguistic expressiveness of the novel pass through all levels of language, from phonetics to syntax. To achieve the imagery of the work a wide range of expressive and figurative means, linguistic means and artistic methods are used in creating the image of the two main characters - Nick Carraway and Jay Gatsby, as carriers of American linguoculture. It is also revealed that not only epithets, but also other stylistic and pictorial means are in interaction with subject-logical meaning and contextual meaning, which can be expressed by means of a word, phrase or sentence.

The research consists in bringing the analysis of works of fiction into the interdisciplinary field and demonstrating the importance of cultural and literary context in the study of language and intercultural communication. The practical significance of the obtained results of the research study includes the fact that the materials can be used by students in preparation for seminars and practical

classes on issues close to the present topic in the subjects 'Theory and Practice of Intercultural Communication', 'Introduction to Intercultural Communication', 'Stylistics', 'Lexicology'. The materials will also be useful for students when writing term papers.

Keywords: Image of the hero, classics, American literature, language means, artistic techniques, scientific novelty, research, image creation.

In *The Great Gatsby*, the epithet plays a significant role in creating images and conveying information about the characters and the surrounding world. It not only adds colour and brightness to the text, but also expresses the conceptual and emotional-evaluative vision of the authors.

Epithets in F. S. Fitzgerald's novel carry not only information about external and internal properties of objects, but also reflect the author's view of them. They are the result of the author's creative activity aimed at cognition and evaluation of objects. The cognitive function of the epithet is expressed in the fact that it helps the author to qualify the object, emphasising its features and characteristics. The aesthetic function of an epithet is that it serves as a means of conveying the author's observations and impressions to the addressee, namely the reader.

Comparison and metaphor are two different stylistic techniques used to create images in works of fiction. Unlike metaphor, comparison creates a visual image where two meanings are explicitly expressed: the object being characterised and the object characterising it, and the object with which it is compared.

Comparison may be a less powerful means of creating a visual picture than metaphor, but it has the advantage of a similarity scale that allows us to strengthen or weaken the features of comparison by substituting comparative words.

One of the features of comparison is its ability to emphasise particular aspects, qualities and attributes of characterization.

Francis Scott Fitzgerald uses an inverted epithet in his work *The Great Gatsby*. This structural type of epithet has the form of the model 'Noun + of + Noun', where the definition and the definite are a logically combined. The author uses this construction to give a definition to one object while linking it to another. For example, 'along white cake of apartment-house' [35, 35], 'a water of a moon' [35, 69], 'a scarcely human orchid of a woman' [35, 131]. Here the definite object is 'woman' and the determiner is 'orchid'. However, in the construction 'scarcely human orchid of a woman' the roles are reversed, and the logical determiner 'woman' becomes an epithet, while the true epithet 'orchid' acts as the determiner.

Epithet is also widely used by Fitzgerald when describing the appearance of characters. In the novel 'The Great Gatsby' we meet a variety of ways to express the epithet. It can be expressed by adjectives, nouns, participles, qualitative adverbs and descriptive absolute constructions.

Thus, Fitzgerald uses epithets to create picturesque images and to convey the features of objects, phenomena and characters. This is one of the stylistic devices that contribute to the richness and expressiveness of his work.

In the novel 'The Great Gatsby' F. S. Fitzgerald uses colourful epithets to convey his attitude to the characters and help the reader to clearly imagine their appearance and character. For example, when describing Tom Buchanan, one of the main characters, the author uses such epithets as 'a sturdy straw-haired man, hard mouth, shining arrogant eyes, enormous power, enormous leverage, a cruel body, a gruff husky tenor' [35, 8]. Thus the author allows the reader to present not only the image of the hero and his appearance, but also his character.

'Two shining eyes had established dominance over his face and gave him the appearance of always leaning aggressively forward' [35, 82].

The author uses the epithet 'shining' to indicate the importance of Tom Buchan's eyes. Also F. S. Fitzgerald describes Tom as a man always striving for success and ready to achieve his goals, despite the obstacles, even if it costs him dearly, we can draw this conclusion after the fact.

The author ironically describes Gatsby's room by emphasising the explanatory epithet 'the simplest'. The irony lies in the fact that this adjective is adjacent to the phrase 'with a toilet set of pure dull gold' [35, 114].

The description of furniture and interior items surrounding the characters of the novel is of great importance. Francis Scott Fitzgerald uses the epithet 'massed' when describing Gatsby's wardrobe with a variety of shirts. The importance and significance of clothes and wardrobe in general is also seen in the following sentence 'Recovering himself in a minute he opened for us two bulking patent cabinets ...' [35, 57]. The noun 'cabinet' is connected with the adjective 'bulking'. The use of this explanatory epithet indicates the priority values of the protagonist. The author, using such epithets as if shows how carefully Gatsby tries to hide his shortcomings behind expensive and beautiful clothes.

Besides, as an example we can cite the epithets used to describe the main character's clothes and the materials from which they are made: 'sheer', 'thick', 'fine' - they increase the expressiveness and emotionality of the phrase, and also strongly influence the creation of the hero's image.

The following epithet 'many-coloured' attracts the reader's attention and amazes him with the variety of colours: 'coral, apple-green, lavender, faint orange, blue'.

'He took out a pile of shirts and began throwing them one by one before us, shirts of sheer linen and thick silk and fine flannel which lost their fold as they fell and covered the table in many-coloured'.

LIST OF REFERENCES

1. Арнольд, И.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд - М.: Флинта: Наука, 2002. - 384 с.
2. Бахтин, М. М. Литературно-критические статьи/Сост. С. Бочаров и В. Кочинов М.: Художественная литература, 2016. - 543 с.
3. Боева, С. А. Харуки Мураками как мастер межкультурной коммуникации – Дальневост. гос. техн. универ.: Вестник ОГУ №6, 2008. – 9 с.
4. Власова, Е. С. Значение языковой природы художественного образа в литературе. М.: Молодой ученый, 2011. – 182 с.
5. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин, - М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 459 с.
6. Гете, И. В. Итальянское путешествие (перевод [с нем] И. А. Холодовского). – М.: Б.С.Г. – ПРЕСС, 2013.
7. Достоевский, Ф.М.: Село Степанчиково и его обитатели, 1859. – 320 с.
8. Елоева, Л. Т. Метафора в творчестве Н. Гулиева: Дис. Кандидата филол. наук/Л. Т. Елоева. – 1999. – 241 с.
9. Елоева, Л. Т. Метафора в творчестве: автореф., канд. Филол. Наук/ Л. Т. Елоева. – 2010. – N4. – С.12 – 19.
10. Жюль, К. К. Мысль, слово, метафора: Проблемы семантики в философском освещении. – М.: Киев, 2004. – 65 с.
11. Засурский, Я.Н. Американская литература XX века. – М.: Наука, 2012. – 297 с.

12. Знаменская, Т.А. Стилистика английского языка. Основы курса / Т.А. Знаменская - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 208 с.
13. Кухаренко, В. А. Интерпретация текста: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 2005. - 192 с.
14. Кухаренко, В. А. Практикум по стилистике английского языка: учебное пособие. – М.: Флинта, 2013.- 144 с.
15. Лермонтов, М. Ю.: Бородино, 1837. – 96 с.
16. Леонтьев, А. А., Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Национально – культурная специфика речевого поведения. М.: Наука, 1977. – 352 с.
17. Леонтович, О. А. Механизмы межкультурной коммуникации// Межкультурная коммуникация и проблемы национальной идентичности: Сб. науч. трудов // Под. ред. Л. И. Гришаевой, Т. Г. Струновой. Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 2002.
18. Маяковский, М. Необычайное приключение, бывшее с Владимиром Маяковским летом на даче, 1920.
19. Пастернак, Б. Стихотворения и поэмы. 1961. - 512 с.
20. Пospelов, Г. Н. Эстетическое и художественное. – М.: Искусство, 2002. – 26с.
21. Пустовойт, П. Г. Созвездие неповторимых. Мастерство русских классиков. – М.: МГУ, Наука, 2006. – 184с.
22. Стернин, И. А. Коммуникативное сознание, коммуникативное поведение и межкультурная коммуникация // Межкультурная коммуникация и проблемы национальной идентичности: Сб. науч. тр. / Под ред. Л. И. Гришаевой, Т. Г. Струновой. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002.
23. Сорокин, Ю. А. Этническая конфликтология. Самара: Русский лицей, 1994. – 94 с.
24. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 146 с.
- В. Ф., Тарсов Е.Ф., Уфимцева И.В.- М.: Наука, 1990. – 240 с.
25. Сосновская, В. Б. Аналитическое чтение. Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1974. – 183 с.
26. Скребнев, Ю. М. Основы стилистики английского языка. – М.:2000. – 267 с.
27. Старцев, А. В. Скотт Фицджеральд и «очень богатые люди». – «Иностранная литература». – 2009. - № 5. – С. 12 - 16
28. Славинская-Пузыревич, Т. Синдром самозванца. Великий Гэтсби.
29. Топорова, В. М. Коммуникативное поведение как компонент культуры страны изучаемого языка // Культура общения и ее формирование. / Ред. И. А. Стернин. Вып. I. Воронеж: ВИПКРО, 1994.
30. Фицджеральд, Ф. С. Великий Гэтсби: пер. с англ. Е. Калашниковой. – СПб.: Азбука, 2013. – 254 с.
31. Хализев, В.Е. Теория литературы. —5-е изд., испр. и доп. —М.: Академия, 2009. —432 с.
32. Халеева, И. Н. Подготовка переводчика как «вторичной языковой личности» // Тетради переводчика. – М. 1999. Вып. 24.
33. Юркина, Л. А. Литературное произведение: основные понятия и термины. – М.: Высшая школа, Академия. 2005. – 337 с.
34. Dietrich H. Comprehending Literature in terms of intercultural communication, Essen, 1991. - 11 p.
35. F. Scott Fitzgerald. The Great Gatsby. - Charles Scribner's Sons. 1925. 208 p.
36. William Shakespeare Hamlet. – Classic Books Company. 2001. – 500 p.

Ооганова А.С.

Магистрант

Ш. Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институту
Багыты: Филологиялык билим берүү “Чет тили”

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
aizirekddooganova@mail.ru

“ҮЙЛӨНҮҮ ҮЛПӨТҮ”(ТОЙ) КОНЦЕПТИНИН ЛИНГВОМАДАНИЙ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА АНЫН ТИЛДИК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАНЫШЫ

Аннотация: Макалада орус жана чет өлкөлүк дүйнө сүрөттөрүндө "той" түшүнүгү жана ага байланыштуу каада-салттар каралат. Макалада орус, англис жана кыргыз тилиндеги түшүндүрмө сөздүктөрдүн жардамы менен "той" концепцияларынын мааниси талданат, Кыргызстан, Россия, Венгрия, Англия жана Улуу Британия сыяктуу өлкөлөрдүн мисалында өткөн үйлөнүү үлпөтүнүн айрым аспектилерин кыскача келтирилет, 2020-жылы макаланын авторлору тарабынан түзүлгөн, орус, кыргыз жана англис тилдеринде түзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктары баяндалат.

Сурамжылоо ыкмасы менен жүргүзүлгөн изилдөөдөн жана сөздүк тандоодон жыйынтык чыгарууга болот: ар кандай тилдерде концепциялардын семантикалык мазмуну бирдей болгонуна карабастан, Улуттук концептосфералар ар башка, анткени ар бир элге мүнөздүү ырым-жырымдарды өткөрүү орун алган. Эгерде буга чейин көптөгөн өлкөлөрдө үйлөнүү үлпөтү, негизинен, чакырылгандардын саны көп болуп, бардык зарыл болгон улуттук каада-салттарды сактаган чоң окуя болсо, азыркы коомдо үйлөнүү үлпөтү да унутулгус окуя болушу керек деп болжолдонууда, бирок көбүнчө жөнөкөй жана тынч. Бардык талапкерлери үйлөнүү үлпөтүнүн каада-салттары жана үрп-адаттары боюнча белгилүү бир билимге ээ, алар улуттук байлык катары сакталышы жана баркталышы керек деп эсептешет, бирок, көпчүлүк учурда, алардын кыялындагы үйлөнүү үлпөтүн эң жакын адамдары үй-бүлөсү жана достору менен жөнөкөй өткөрүүнү каалашат.

Негизги сөздөр: Той, лингвомаданият, концепция, дүйнөнүн сүрөтү, чет өлкөлөр, каада-салттар, үрп-адаттар, семантикалык өзгөчөлүктөр.

Ооганова А.С.

Магистрант

Институт Мировых языков и международных отношений имени Ш. Кадыровой
Специальность: Филологическое образование «Иностранный язык»

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
aizirekddooganova@mail.ru

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «WEDDING» (СВАДЬБА) «ТОЙ» И ЕГО ЯЗЫКОВЫЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению концепта «свадьба», «wedding» и «той» и связанных с ним традиций в русской, кыргызской и зарубежной картинах мира. С помощью русскоязычных, англоязычных и кыргызскоязычных толковых словарей в статье анализируется значение концепта «свадьба», «wedding» и «той» кратко приводятся некоторые аспекты церемонии бракосочетания в прошлом на примере таких стран, как Кыргызстан, Россия, Венгрия, Англия и Великобритания, описываются результаты опроса, составленного авторами статьи на русском, кыргызском и английском языках, проведенного в 2020 году в

электронной форме с использованием платформ Survio и GoogleForms, выявляющего отношения к свадебным традициям и обрядам за ее пределами.

Из проведенного исследования методом опроса и словарной выборки можно сделать вывод: несмотря на то, что семантическое наполнение концептов в разных языках одинаковое, национальные концептосферы различны, поскольку имеет место проведение обрядов, характерных для каждого народа. Если во многих странах в прошлом свадьба, в основном, представляла собой грандиозное событие с большим количеством приглашённых и соблюдением всех необходимых национальных обрядов и традиций, то в современном обществе предполагается, что свадьба, несомненно, также должна быть запоминающимся событием, но чаще всего уже более скромным и тихим. Все респонденты обладают определенными знаниями свадебных традиций и обычаев, которым верят, считают, что их нужно соблюдать и хранить как национальное достояние, тем не менее, по большей части, свадьбу своей мечты они видят простой, в кругу самых близких родственников и друзей.

Ключевые слова: Свадьба, той, wedding, лингвокультурология, концепт, картина мира, зарубежные страны, традиции, обычаи, семантические особенности

Ooganova A.S.

Master's student

Sh. Kadyrova Institute of World Languages and International Relations

Specialty: Philological education "Foreign language"

Kyrgyz University named after I. Arabaev

aizirekddooganova@mail.ru

LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF THE CONCEPT «WEDDING» (СВАДЬБА) AND ITS LINGUISTIC REPRESENTATION

Abstract: The article is devoted to the consideration of the concept "wedding», and "toi" and related traditions in the Russian and foreign world pictures. With the help of Russian, English and Kyrgyz explanatory dictionaries, the article analyzes the meaning of the concept "wedding", and "toi" briefly presents some aspects of the marriage ceremony in the past on the example of countries such as Russia, Hungary and the UK, describes the results of a survey conducted by the authors of the article in Russian, Kyrgyz and English languages, conducted in 2020 in electronic form using Survio and GoogleForms platforms, revealing attitudes to wedding traditions and rituals outside the country.

From the research conducted by survey and dictionary sampling method we can conclude: despite the fact that the semantic content of concepts in different languages is the same, national conceptospheres are different, because there is a conduct of rituals characteristic of each nation. If in many countries in the past a wedding was mainly a grandiose event with a large number of invitees and observance of all the necessary national rites and traditions, then in modern society it is assumed that a wedding should undoubtedly also be a memorable event, but more often already more modest and quieter. All respondents have some knowledge of wedding traditions and customs, which they believe in, believe that they should be observed and kept as a national treasure, nevertheless, for the most part, they believe that the wedding should be a memorable event.

Keywords: Wedding, linguoculturology, concept, world picture, foreign countries, traditions, customs, semantic features.

The concept of "wedding" is a unique event that reflects cultural, social and individual aspects. The study of this concept can cover various aspects including the history of wedding rituals, sociological and psychological aspects of marriage, traditions and customs of wedding ceremonies in different cultures, and economic and commercial aspects of the wedding industry.

Traditional wedding ceremonies vary according to culture, religion, region, and other factors. Here are a few common elements that are often found in traditional wedding ceremonies:

1. Pre-wedding preparation rituals: Includes customs and traditions related to getting engaged, choosing a wedding dress, organizing activities for friends and family such as bachelorette and bachelor parties.
2. Marriage Ceremony: This is a formal ceremony during which the newlyweds exchange vows of love, commitment and eternal fidelity. This moment usually takes place in the presence of a priest, justice of the peace, or other spiritual leader in accordance with religious or cultural traditions.
3. traditional rituals and symbols: these may include the exchange of rings, baptism ceremony or other religious rituals, as well as traditions such as wearing "blue, new, old and borrowed" at a wedding in some Western cultures.
4. blessing and wishing rituals: The marriage ceremony is usually followed by a portion in which guests share their wishes and blessings with the newlyweds.
5. Wedding reception or celebration: this is the part of the wedding during which guests celebrate the newlyweds' marriage. Usually includes dinner, dancing, toasts, and other entertainment.
6. Closing Rites and Traditions: For example, the tossing of the bride's bouquet, bride price, or other regional customs depending on cultural traditions.

These elements can vary by culture and region, and many wedding ceremonies may include unique traditions and rituals that have been passed down from generation to generation.

The concept "wedding" is a significant event in people's lives that has deep cultural, social and religious aspects. Its linguocultural features can be reflected through the diversity of linguistic representations in different cultures and languages.

In different cultures, wedding ritual has its unique traditions, customs and symbolism, which are reflected in language. Other languages may use different terms and phrases that reflect the particular wedding traditions and customs of a particular culture. For example, in English, the word "wedding" is usually associated with romantic and elegant images associated with the bride's snow-white dresses, solemn vows, flowers, and a festive dinner.

In other cultures, such as Indian or Chinese, wedding rituals and traditions may be very different from those in the West. This is also reflected in language: the words used to describe a wedding may have their own unique connotations and connotations that reflect the specific cultural context.

It is important to note that the cultural and linguistic features of the concept "wedding" can demonstrate not only the generally accepted ideas about it, but also the differences in values, customs and religious attitudes of different communities.

The dissertation work on the topic of linguocultural features of the concept "wedding" and its linguistic representations "that" is an interesting study in which several key aspects can be considered:

1. linguistic aspects: Analysis of different linguistic representations of the word "wedding" in different languages and cultures. This includes the semantic features of the word, its morphological and syntactic characteristics, and its use in different contexts.
2. Cultural aspects: The study of customs, traditions and values associated with wedding rituals in different cultures and their reflection in language. This may include analyzing symbolism, the use of phraseology and proverbs, and examining cultural stereotypes and perceptions of weddings.
3. Comparative analysis: Comparison of linguocultural features of the concept "wedding" in different languages and cultures in order to identify similarities and differences. This will help to understand how different cultures interpret and express the same event through their language.
4. Practical Aspects: Considering practical applications of the research findings, for example in intercultural communication, translation or language teaching. This may include developing recommendations for translators, teachers and intercultural communication professionals.
 1. Semantics and semantic fields: Analyze the semantics of the word "wedding" in the chosen language and its association with other words that form the semantic field of wedding. This will reveal the main associations associated with this concept in language and culture.
 2. Cultural customs and traditions: Study of the traditions of wedding ceremonies in the selected culture and their reflection in the language. This includes analyzing the specific terms used to refer to different aspects of a wedding such as traditional rituals, costumes, decorations, etc.

3. linguistic expressions and proverbs: An examination of linguistic expressions, proverbs and sayings related to weddings in the selected language. This may include analyzing metaphorical expressions that are used to describe marriage, family life, etc.

Of course, here are some sayings and proverbs about weddings:

1. "At a wedding and at a funeral, people will show their true colors."
2. "A wedding is a holy thing, only one must remember that it is not the end, but the beginning."
3. "A wedding is like building a house: start with the foundation."
4. "A wedding is like a new book, and life together is like its pages."
5. "At a wedding, long years can't pay."
6. "A wedding is not only a declaration of love, but a commitment to it."
7. "In wedding bread, as in life, every slice has a different flavor."
8. "A wedding is not only a celebration of two hearts, but also of two families."
9. "What a wedding is like, so is life."

4. Comparative analysis: Comparison of linguocultural features of the concept "wedding" in several languages or cultures. This will reveal similarities and differences in the ideas about wedding and its representation in different cultural contexts.

5. Sociolinguistic analysis: The study of linguistic behavior and communicative strategies associated with weddings in the selected culture. This may include analyzing language etiquette at wedding celebrations, speech acts and communicative rituals.

The study of linguocultural features of the concept "wedding" allows us to understand the basic cultural values and norms, as well as the specifics of social relations in different societies.

The linguoculture of wedding reflects many aspects related to the linguistic manifestations of this socio-cultural event. This concerns both the linguistic units used to describe wedding rituals and traditions, and the cultural features reflected in the language.

Let us single out the semantic components of the lexemes presented in dictionary definitions, we obtain a set of conceptual semes that make up the meaning of the word "wedding": "marriage", "family", "union", "groom", "bride".

The term "marriage" is closest to the meaning of the term "marriage". The definitional analysis of the term "marriage" was made on the basis of the Small Academic Dictionary (first definition), 1999 edition and T.F. Efremov's Explanatory Dictionary, 2000 edition (second definition).

MARRIAGE1, -a, m. a marital union of a man and a woman; Do. To be married.

To marry. to dissolve a marriage His first marriage was to a rich woman. M.

Gorky about Garin-Mikhailovsky.

Marriage1, m. marital union of a man and a woman.

The explanatory dictionaries reflect homonymy of lexemes Marriage 1 and Marriage 2. Based on the presented definitions, we conclude that the Small Academic Dictionary and T.F. Efremova's Dictionary emphasize the same basic meaning of the lexeme Marriage 1: "family union of a man and a woman". As a synonym, both dictionaries give the same meaning of the word marriage "family union".

At the same time, there are no connotative germs in the meaning of the word, which indicates its neutrality in the speech system, but does not deny the possibility of the appearance of connotations in speech activity. Differential semes are "Family", "Marriage", all other semes in the selected ones are integral. Let us schematize the correlation of semes in the meaning of the word.

The relevance of the present study is conditioned by:

- 1) the need to carry out comparative linguocultural studies to determine the role of universal and national-specific realia in the linguistic picture of the world;
- 2) significant linguo-axiological labeling of cultural rituals;
- 3) insufficient study of Russian, Kyrgyz and English wedding communication in the comparative aspect.

In order to achieve the above goal, this paper sets the following tasks:

- 1) concretization of the very notion of "concept"
- 2) study of methods of studying the concept and its structure

- 3) to establish the components of the concept "wedding"
- 4) to define the concept as a basic unit of linguoculturology
- 5) to study the concept "wedding"/"wedding"/"toi" in modern linguistics and related traditions in Russian, Kyrgyz and foreign pictures of the world.

The main method of this study is the analysis of different types of dictionaries, as well as comparative analysis of the meanings of the words "wedding", "wedding" and "toi", analysis of some literary works of Russian and English authors, as well as the collection of field material on examples of real wedding stories and stories of contemporaries. The work is based on the following hypothesis: in Kyrgyz culture, unlike Russian and English culture, the concept "wedding", "toi", "wedding" is considered, firstly, as birth, secondly, as marriage, thirdly, as death and plays an important role in human life. In Russian, Kyrgyz and English linguocultures, this concept is a set of diverse in content and origin of actions, ethnically colored complex of customs and rituals with certain symbolism, which reflect socio-cultural and ethnic norms of the people in the sphere of family and marriage relations. Theoretical significance consists in the systematization of different approaches to the concept of "concept", in the clarification of its properties and attributes in cognitive linguistics and linguoculturology, studying the relationship between language, culture and personality; as well as the consideration of the concept of "wedding", "that" and "wedding" in comparative and linguocultural aspects.

Practical significance of the study. The obtained results and conclusions on the study of the concept "wedding" in Russian, Kyrgyz and English languages can be used in linguistic, linguo-country studies, sociolinguistic, linguocultural studies. Provisions and conclusions of the dissertation will be useful in the field of trilingual lexicography when compiling a universal dictionary, which can give a maximally close to reality representation of concepts that are absent in this or that culture. The practical significance of the work lies in the possibility of using its results in university courses of general and comparative linguistics, linguocultural studies, intercultural communication.

From the conducted research of the concept "wedding", "wedding" and "that" in modern linguistics and related traditions in Russian and foreign pictures of the world we can conclude: despite the fact that the semantic content of concepts in different languages is the same, the national conceptspheres are different, because there are rituals characteristic of each nation.

In many countries in past centuries, weddings were generally grandiose events with a large number of invitees and had to be held with all the necessary rituals and traditions. In modern society, however, it is assumed that the wedding ceremony is an event undoubtedly memorable, but, more often than not, it may already be much more modest and quieter. Respondents of all nationalities do have some knowledge of wedding traditions and customs, believe them, believe that they should be observed and kept as a national treasure, but, for the most part, they see the wedding of their dreams as simple, in the circle of the closest relatives and friends. It can be assumed, and this was also noted by some respondents, that since holding a wedding according to all the previously believed rules is associated with large additional material costs in the present, then, despite respect for the customs and traditions of their ancestors, today's young people prefer a simplified wedding ceremony, given that each person has the right to choose how to spend such an important event in their personal life as a wedding.

The concept of the wedding embodies everything that is inherent only to the newlyweds themselves their love story tastes and preferences. At the wedding, all guests should feel the special atmosphere that only this couple can tell, and at the same time experience an interesting and beautiful love story. And on the happiest day the newlyweds should be satisfied with everything, even the little things around them. In this paper, a survey was conducted among the older, middle and young generation of Kyrgyz people of different nations and from different regions. They were asked questions about wedding traditions in their personal experience, as well as about the average wedding and what is the ideal wedding. If we talk about the representatives of the older generation, we can see a big difference from the representatives of the younger generation. Less than half of the traditions of the past have been preserved. This applies to the rituals of all wedding stages, as well as clothing, accessories, other auxiliary elements. The most important difference is observed in the

relationship between generations, is given to the independent solution of organizational issues, the desire of the newlyweds becomes decisive in the content of wedding ceremonies.

Список использованной литературы и источников

1. Алефиренко Н.Ф., Золотых Л.Г. Проблемы фразеологического значения и смысла. - Астрахань: Изд-во Астраханского го. Пед. ун-та, 2000. - 320 с.
2. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта. - Волгоград: Перемена, 2003. - 96 с.
3. Александрова, З.Е. Словарь синонимов русского языка. Около 9000 синонимических рядов / Под ред. Л.А. Чешко. 4 изд., репродуцир. – М., Русский язык, 1975.
4. Большой энциклопедический словарь. URL: <https://dictionaries.rin.ru/cgi-bin/detail.pl?sel=word&word=%D1%C2%C0%C4%DC%C1%C0> (дата обращения: 04.05.2021).
5. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997.
6. Верещагин, Е.М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного – М., Русский язык, 1990.
7. Воркачев, С.Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты. – М. – 2001.
8. Cambridge Advanced Learner's Dictionary with CD-ROM: 4th Edition. – Cambridge University Press, 2013. 1856 p. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/wedding> (дата обращения: 04.05.2021).
9. Cambridge International Dictionary of English, 1995.
10. Ceremonies in Inner Mongolia. Doctoral dissertation. Sydney, 2017. 191 p. URL: https://www.languageonthemove.com/wpcontent/uploads/2019/02/Bai_Mongolian_wedding_ceremonies.pdf (дата обращения: 04.05.2021).
11. English Etymology, 1996
12. Locke John An essay concerning human understanding. Ed. A.C. Fraser. Oxford: Clarendon.
13. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Currant English, 1974.
14. S. Sheldon "Brokingglass". – М.: «Иностранная литература», 2005.

УДК: 372.851

Сагыналиева Н.К.

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Бишкек ш.

nazgul.sagynalieva@mail.ru

Эркинбекова Ш.А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Шадыева А.М.

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ЛОГИКАЛЫК ОЙ - ЖҮГҮРТҮҮНҮ ӨРКҮНДӨТҮҮ

Аннотация: Математиканы окутуу процессинде математикалык ой - жүгүртүүнү тарбиялоо жалпы ой - жүгүртүүнүн маданиятын тарбиялоонун курамдык бөлүгү болуп саналат. Математикалык жөндөмдүүлүгүн калыптанышынын бирден бир негизги уюштуруучулук моменттери ой жүгүртүүсүн өстүрүү үчүн, логикалык тапшырманы түзүү болуп эсептелинет. Учурда негизги көңүл математикалык билим берүү менен жана окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, математикалык жөндөмдүүлүгүн өркүндөтүү иш-аракеттеринин негизинде окутууну инсанга багыттап окутууга бурулууда. Ошол себептен макалада ой жүгүртүүнү өркүндөтүүдө колдонулуучу логикалык эсептердин үлгүлөрү көрсөтүлүп, анын негизинде окуучулардын ээ болгон көндүмдөрү, ой жүгүртүүнүн түрлөрү жана мааниси каралды.

Негизги сөздөр: билим, ой жүгүртүү, жөндөмдүүлүк, көндүм, логикалык ой жүгүртүү, логикалык маселе, эске тутуу, түшүнүү, өркүндөтүү, көрсөтмөлүүлүк.

Сагыналиева Н.К.

кандидат педагогических наук, доцент
Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева
Бишкек ш.
nazgul.sagynaliev@mail.ru

Эркинбекова Ш.А.

магистрант
Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева
Бишкек ш.

Шадыева А.М.

магистрант
Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева
Бишкек ш.

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация: Воспитание логического мышления в учебном процессе математики это - структурная часть воспитания искусства общего мышления. Одним из основных организационных аспектов формирования математических навыков является постановка логической задачи на развитие мышления. В настоящее время основное внимание уделяется индивидуализированному обучению с математическим образованием и на основе мероприятий по совершенствованию логического мышления и математических способностей учащихся. По этой причине в статье рассмотрены системы некоторых логических задач, на основе которых ученик получает определенные навыки, а также виды и значения мышления.

Ключевые слова: знание, мышление, способность, навык, логическое мышление, логические задачи, запоминание, понимание, развитие, демонстративность.

Sagynalieva N.K.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

nazgul.sagynalieva@mail.ru

Erkinbekova Sh.A.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

Shadyeva A.M.

Master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING WHEN TEACHING MATHEMATICS

Annotation: In the process of teaching mathematics, education of mathematical thinking is an integral part of education of general thinking culture. One of the main organizational aspects of the formation of mathematical skills is the formulation of a logical task for the development of thinking. Currently, the main focus is on individualized teaching with mathematical education and on the basis of activities to improve students' logical thinking and mathematical abilities. For this reason, the article presents examples of logical calculations used in improving thinking, based on which students' acquired skills, types and meaning of thinking were considered.

Key words: knowledge, thinking, ability, skill, logical thinking, logical tasks, memory, understanding, development, demonstrability.

Билим берүү процессинин максаты: «Окуучуларга тиешелүү билим берип, билгичтиктерге калыптандыруу. Билимдин калыптанышынын механизмдин топтоодогу, баалуулугун жүргүзүүдөгү окуучу менен мугалимдин ортосундагы татаал ишмердүүлүктү уюштуруу. Башкача айтканда тиешелүү максаттарга ээ болгон ишмердүүлүктүн эки түрү ишке ашырылат - окутуу жана билим алуу» [4, 96]. Жалпы орто билим берүүчү мектептерде математиканы окутуу программасында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өркүндөтүү максаты математика курсунун негизин түзөт.

Бир канча татаал жыл ичинде окуучулар көлөмдүү илимий маалыматтарды өздөштүрүү аркылуу алган билимдерин анализдөөгө, салыштырууга, жалпылоого үйрөнүп, илимий практикалык маселелерди чечүү көндүмдөрүнө ээ болушат.

«Кылым жашап - кылым үйрөн» макалынын негизинде, мектеп окуучуларга бир гана бекем билим берүүдөн тышкары, алардын көндүмдөрүн, билгичтиктерин жана акыл эс активдүүлүктөрүн (ойлонуу, өз алдынча билимин жалпылап, толуктоо, алган билимдерин теориялык, практикалык маселелерди чечүүдө колдоно билүү) максималдуу өркүндөтүүгө шарт түзүлүшү зарыл. [2, 1146]

Окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өркүндөтүү билимдерди өздөштүрүү процессинде жүрөт. Бирок ага карабастан баардык эле өздөштүрүү бул акыл - эс активдүүлүгүн жөнгө сала албайт. Окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өркүндөтүү үчүн алардын ойлонуу жөндөмдүүлүктөрүн, кызыгуусун, шыгын өркүндөтүүгө арналган логикалык маселелердин системасын колдонушубуз зарыл. Математиканы окутууда логикалык ой жүгүртүүнү өркүндөтүүгө төмөндөгүдөй маселелер системасын колдонсок болот.

1) $\rightarrow - 5 = \square$

$$\square + \square = 12 \quad \square = ?$$

$$\rightarrow - 4 = 8$$

- A) 2 Б) 5 В) 3 Г) 0

2) Ар бир тамга бир цифраны билдирет. $2K + M - L = ?$

$$\begin{array}{r} \text{KLM} \\ + \\ \text{LM} \\ \hline \text{M} \end{array}$$

- A) 5 Б) 10 В) 12 Г) 15

3) $\left. \begin{array}{l} \blacksquare \circ \triangle \bullet \\ \triangle \bullet \blacksquare \circ \\ \blacktriangle \circ \triangle \blacksquare \\ \blacksquare \blacktriangle \blacksquare \blacktriangle \\ \circ \bullet \triangle \blacksquare \end{array} \right\} = \left\{ \begin{array}{l} 4325 \ 3125 \ 5454 \\ 2153 \ 5321 \end{array} \right.$

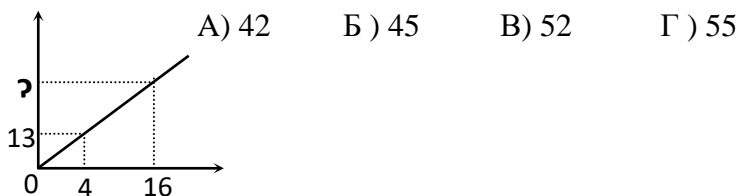
Солдогу бир туюнтмага ондогу бир гана сан тиешелүү. $\blacktriangle \circ \triangle \blacksquare$ фигураларына кайсы сан тиешелүү?

- A) 1515 Б) 4213 В) 4325 Г) 5341

4) Көп чекиттин ордуна кайсы сан келет? 3, 5, 10, 12, 24, 26, ... ?

- A) 28 Б) 36 В) 50 Г) 52

5) Суроо белгисинин ордуна кайсы сандын келерин тапкыла.

6) Нурбек Алиден 6 жаш улуу. Али болсо Уландан 4 жаш кичүү. Эгер Улан азыр 8 жашта болсо, анда Нурбек канча жашта болот ?

- A) 10 Б) 9 В) 8 Г) 7

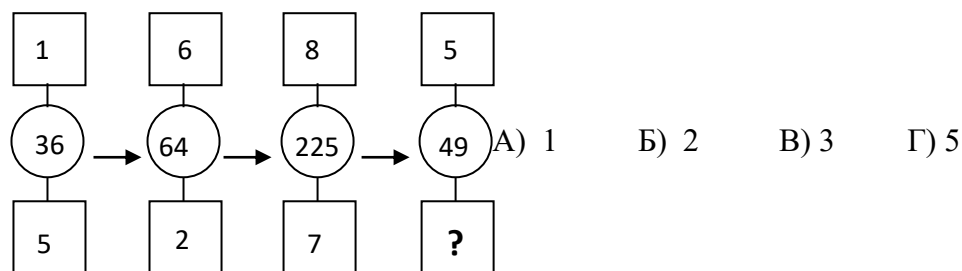
7)

2	4	8
	5	
		?

Сол тарапта сыйкырдуу квадрат берилген. (Диагонал, вертикал жана горизонтал боюнча сандарды кошкондо суммасында бир сан келип чыгат) Суроо белгисинин ордуна кайсы сан келерин тапкыла.

- A) 6 Б) 7 В) 9 Г) 10

8) Төмөндөгү фигурада сандар белгилүү ирээтте жайгашкан. Ушул ирээт боюнча суроо белгисинин ордундагы санды тапкыла?

Математиканы окутууда логикалык ой жүгүртүүнү өркүндөтүү процессинде окуучунун жеке мүнөздүк жана жаш өзгөчөлүгүн эске алуу зарыл. Мындай ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө арналган маселелердин системасы, окуучулардын негизги математикалык закондорду өздөштүрүүгө, эсептерди чыгаруу көндүмдөрүн, ар түрдүү малыматтарды кабыл алуусун жеңилдетет. Анын негизинде окуучу жөн гана билим албастан, алган билимдерин жаңы, күтүлбөгөн кырдаалдарда колдонуп, коюлган суроолорго өзүнүн стандарттуу эмес жоопторун берип, ага карама-каршы көз карашындагы суроолорду коё билүүгө үйрөнөт. Мында ар бир окуучунун ийгилиги жаңы билимди үйрөнүүгө карата ынтызаарлыгынан, окууга жана ойлонууга карата өзүнө болгон ишениминен көз каранды экендигин эске алуу керек. [5, 1396]

Логикалык жөндөмдүүлүк же логикалык ой жүгүртүү - бул берилген материалдын, практикалык иштердин же кандайдыр бир байкоолорду эркин жана так, туура түшүндүрө билүүдөн, натыйжада окуучуда активдүү түшүнүү көндүмүнүн калыптанышы. Активдүү түшүнүү - бул пассивдүү кабыл алуу же жатоо эмес, ойлонуу процессине байланыштуу. Ой жүгүртүү процесси - өзүнө жаңы маалымат менен белгилүү маалыматтын байланышын жөндөө, теориялык билимдин инсандын жеке тажрыйбасындагы түшүнүктөрү менен байланышы, берилген идеяга болгон сын анализ жана алынган жыйынтыктарды баалай билүү иш аракеттердин топтомдорун камтыйт. Бул ишаркеттин баардыгы коюлган кырдаалды элестете алууга, алардын кандайдыр бир нерсенин таасири астында өзгөрүшүн иликтеп, ага карата өздүк пландарын коюу менен гипотеза чыгарып, текшерүү жүргүзүп, байкоого алынган кубулушту, фактыны түшүндүрүп, өзүнүн чечимдерин негизделишине таянат. Мында ой жүгүртүүнүн төмөндөгүдөй түрлөрү калыптанат:

1. *Иш-аракеттүү көрсөтмөлүүлүк же практикалык ой жүгүртүү*
2. *Көрсөтмөлүү-элестетүү ой жүгүртүү*
3. *Сүйлөп – түшүндүрүү ой жүгүртүү*

Иш-аракеттүү көрсөтмөлүүлүк же практикалык ой жүгүртүү - өзүнө бардык предметтер менен болгон иш - аракетти камтыйт.

Көрсөтмөлүү - образдуу ой жүгүртүү - бул практикалык иш аракетсиз, кандайдыр бир маселенин чечими ойдо пландуу чагарылышы. Көрсөтмөлүү-элестетүү ой жүгүртүү- предметтердин образдарын ойдо элестетүү көндүмүн калыптандырат.

Психологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгында, «эске тутуу» аракет кылуу жөндөмдүүлүгү окуучуларда эч кандай үйрөтүүсүз эле 6 жашында калыптанып баштайт. Мындай көрсөтмөлүү – образдуу ой – жүгүртүүнүн (татаал кырдаалдарды көңүлдө моделдөө жана аракеттерди катарынан пландоо) калыптанышы жана өнүгүшү мектеп жашына өтөт. Окуучулардын эске тутуу жөндөмдүүлүгү ар түрдүү деңгээлде болот. Бирөө механикалык

кайталоо менен эске тутса, экинчиси кенен түшүнүк менен гана эске тута алат, ал эми үчүнчүсү практикалык түрдө мисалдарды аткаруу менен эске тутат. [3, 786].

Сүйлөп-түшүндүрүү ой жүгүртүү - берилген түшүнүктөрдүн тууралыгын белгилөөдө тил каражаттарын колдонууга негизделген. Анын жардамы (маселенин маанисин ачып түшүндүрүү, алган жыйынтыктын ийгилигин алдын ала билүү ж.б.) менен инсандардын мамилелери орундалат. Бул ой жүгүртүүнүн өркүндөшү тил каражаттарына ээ болуу, сүйлөй билүү жана башкалардын сүйлөө речин түшүнө билүү менен башталып, илимий түшүнүктөрдүн системасын өздөштүрүү аркылуу, мектепте окуу процессинде уланат.

Иш-аракеттүү көрсөтмөлүүлүк, көрсөтмөлүү – образдуу жана сүйлөп –түшүндүрө билүү ой жүгүртүүсү бири-бири менен байланышта болуп, өркүндөйт. Берилген маселени чечүүдө, тышкы практикалык иш аракеттерди аткаруу процессинен кийин элестөө планына өтөт. Качан практикалык жана таанып билүүчүлүк иш аракеттердин жыйынтыгы өзүнүн сөздүк маанисине ээ болгондо, башкаларга түшүндүрүү мүмкүнчүлүгү аркылуу, билимдин берилишине жол ачат.

Демек, орто звенодо математиканы ийгиликтүү окутуу үчүн, окуучулардын окуу материалын түшүнүп жана өздөштүрүүсүнө төмөндөгү үч ой жүгүртүү калыптанышы керек: [1, 1146].

- ✓ Элементардык ой жүгүртүү иш аракетинин жогорку деңгээли (анализ, синтез, салыштыруу, жалпылаштыруу, классификациялоо ж.б.);
- ✓ Маселелерди чечүүдө, көп түрдүү ойлорду бөлүштүрүүдө ой жүгүртүүнүн активдүүлүгүн жогорку деңгээли;
- ✓ Схемаларды анализдеп, жалпылаштырууда негизги бөлүгүн бөлүп чыгарууда, ой жүгүртүүнүн уюштурулушунун жана максатынын жогорку деңгээли.

Колдонулган адабияттар:

1. Бухвалов В.А. Развитие учащихся в процессе творчества и сотрудничества/М: центр «Педагогический поиск», 2000.-144с.
2. Жумабаева Г.А. Математика боюнча класстан тышкаркы иштерде окуучулардын чыгармачыл жөндөмүн калыптандыруу. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. II бөлүк, Б.: «Бийиктик», 2007.- 274 б.
3. Мамбетакунов Э., Сияев Т.М. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы.-Б.: айыт, 2008.-304 б.
4. Төрөгелдиева К.М. Орто мектепте математиканы окутуунун методикасы: (1-бөлүк). – Б.:2006.-136б.
5. Онолбаев М. Б. Чыгармачылыкты талап кылган маселелерди чыгаруу аркылуу окуучулардын ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн активдештирүү.// Вестник КГНУ. Серия 3.- Бишкек, 2002.- выпуск 4. – С 138-140

УДК 372.851

Чокоева Г.С

Педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

gulmira.chokoeva@mail.ru

Бейшенбекова А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Жээнбек кызы А.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ПРЕДМЕТТЕР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТЫ ИШКЕ АШЫРУУ

Аннотация: Макалада мектеп окуучуларынын дүйнө таанымын өнүктүрүү үчүн предмет аралык байланыштарды ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү баяндалат. Мектепте окуу предметтеринин зарыл интеграциясын камсыз кылуучу дидактикалык шарттар катары предмет аралык байланыштар каралган.

Математика сабагындагы предметтер аралык байланыштарды физикалык, химиялык, географиялык жана башка мазмундагы маселелерди чечүү аркылуу ишке ашырууга болот.

Мектеп окуучуларына математикадан жаңы теманы түшүндүргөндөн кийин, изилденген теореманын, формуланын, касиеттин практикалык колдонулушун көрсөтүү үчүн сабактар аралык маселелерди сунуштоого болору белгиленген.

Окуучулардын иш-аракеттери үчүн тапшырмалар жана практикалык тапшырмалар көрсөтүлгөн, аларды комплекстүү чечүү окуучулардан бир нече мектеп предметтерин билүүсүн талап кылат.

Макалада математика курсунун башка предметтер менен предметтер аралык байланыштарын ишке ашыруунун маңызы талкууланат.

Негизги сөздөр: түшүнүк, предмет аралык байланыш, предмет аралык түшүнүк, абстрактуу-дедуктивдик метод, конкреттүү- индуктивдүү метод, түшүнүктөрдү калыптандыруу.

Чокоева Г.С.

Кандидат педагогических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

gulmira.chokoeva@mail.ru

Бейшенбекова Асел

магистр,

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Жээнбек к А

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

РЕАЛИЗАЦИЯ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ СВЯЗИ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация: В статье описывается возможность реализации межпредметных связей для развития мировоззрения школьников. В школе межпредметные связи обеспечиваются как дидактические условия, обеспечивающие необходимую интеграцию учебных предметов.

Междисциплинарные связи в математике могут реализовываться путем решения задач физического, химического, географического и другого содержания.

После объяснения школьникам новой темы по математике отмечается, что можно предложить межклассные задачи для демонстрации практического применения изучаемой теоремы, формулы, свойства.

Представлены задачи и практические задания для деятельности учащихся, комплексное решение которых требует от учащихся знания нескольких школьных предметов.

В статье рассматривается важность реализации межпредметных связей курса математики с другими предметами.

Ключевые слова: понятие, межпредметная связь, межпредметное понятие, абстрактно-дедуктивный метод, конкретно-индуктивный метод, формирование понятий.

Chokoeva G.S.

Candidate of Pedagogical Sciences acting assistant professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

Bishkek c.

gulmira.chokoeva@mail.ru

Beishenbekova Asel.

Master

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

Bishkek c.

Jeenbek kyzy A

Master

Kyrgyz State University named after I. Arabaeva

Bishkek c.

IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN TEACHING MATHEMATICS

Annotation: The article describes the possibility of implementing interdisciplinary connections for the development of schoolchildren's worldview. At school, interdisciplinary connections are provided as didactic conditions that ensure the necessary integration of academic subjects.

Interdisciplinary connections in mathematics can be realized by solving problems of physical, chemical, geographical and other content.

After explaining to schoolchildren a new topic in mathematics, it is noted that interclass problems can be offered to demonstrate the practical application of the theorem, formula, property being studied.

Problems and practical tasks for student activities are presented, the complex solution of which requires students to know several school subjects.

The article discusses the importance of implementing interdisciplinary connections between a mathematics course and other subjects.

Keywords: concept, interdisciplinary connection, interdisciplinary concept, abstract-deductive method, concrete-inductive method, concept formation

Орто мектептердин окуучуларынын математика сабактары боюнча билим деңгээлинин эффективдүүлүгү менен сапаттуулугу, алардын алгачкы түшүнүктөрдү кандай өздөштүргөнүнө жараша болот. Алгачкы түшүнүктөрдү калыптандырууда окутуунун натыйжалуу жолдорун тандап алуу зарыл жана ал түшүнүктөр предмет аралык байланыштардын негизинде таяныч түшүнүктөр аркылуу ишке ашырылат.

Предметтер аралык түшүнүктөрдү ишке ашыруу боюнча математика мугалим эмнелерди жакшы билүүгө тийиш? Белгилүү тема боюнча өткөрүлүүчү сабакка даярданууда мугалим төмөнкүдөй суроолорго жооп берүүгө тийиш:

1) берилген темага байланышкан материал кайсы окуу китепте экендигин;

2) берилген материал бул предметке байланышкан башка предметтерде качан окула тургандыгын?

3) предметтеги материалдын мазмуну кандай (фактыларды, закондорду, мисалдарды, цифраларды ж.б. билүү керек)?

4) Өзүндүн сабагына жакын предметтеги керектүү материалды пайдаланууда методикалык кандай ыкманы колдонуу керек?

Бул суроолордун биринчи экөөнө жоопту окуу программаларынан табууга болот. Үчүнчү суроого жооп берүү үчүн предметтин окуу китебиндеги материалды окуп үйрөнүү гана керек.

Ошондуктан, предметтер аралык байланышты ишке ашырууну мугалим предметтердин программаларындагы түшүнүктөрдү, башка бөлүмдөрдү толук окуп талдоодон, ошол окуу предметтеринин «байланыш чекиттерин аныктоодон, предметтердин тиешелүү материалдарын окуп үйрөнүүдөн баштоого тийиш.

Математиканы окутуунун эң негизги маселелеринин бири окуучулардын математикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу болуп саналат.

Математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу атайын көнүгүүлөр тарабынан ишке ашырылат. Андыктан математикалык түшүнүктөрдү калыптандырууда көрсөтмө куралдарды, моделдерди, компьютердик технологияларды окуу процессинде пайдалануу эффективдүү болот.

Математикалык түшүнүктөрдү аныктамаларын берүүнүн абстрактуу- дедуктивдүү жана конкреттүү-индуктивдүү, бириктирилген жолдору бар. Абстрактуу- дедуктивдүү методдо ар кандай аныктама даяр формада, эч кандай чечмелөө жүргүзүлбөй, айрым мисалдарда көрсөтүлбөй эле берилет. Ал эми конкреттүү- индуктивдүү методдо мугалим айрым мисалдардан, түшүндүрүүлөрдөн баштайт.

Түшүнүктөрдү киргизүүдө окуучуларга белгилүү болгон түшүнүктөр абстрактуу- дедуктивдүү метод менен колдонулушу мүмкүн. Бул ыкманын өзгөчөлүгү ар бир аныктама дароо, даяр түрдө, алдын ала тактоосуз конкреттүү мисалдар жана үлгүлөр менен киргизилет. Мектептеги математика курсунда абстрактуу- дедуктивдик метод боюнча жаңы түшүнүк, качан гана мурунку (алдыңкы) түшүнүктү жана анын жакыныраак тегин окуп- үйрөнгөндөн кийин, ошондой эле окуучуларга жаңы түшүнүктүн түрдүк айырмачылыгы бир кыйла жөнөкөй жана түшүнүктүү болуп калганда киргизилет.

Ал эми жаңы түшүнүктү конкреттүү-индуктивдүү метод боюнча киргизүү дегенибиз, башталышында конкреттүү мисалдарды кароо менен ой жүгүртүү операцияларынын (анализ,

синтез, салыштыруу, абстракташтыруу ж.б.) жардамында окуучулардын өздөрү жаңы түшүнүктү аныкташына жетишүүнү билдирет.

Конкреттүү индуктивдүү методдун маңызы – өзгөчөлүктү карап чыгууга негизделген, мында окуучулар мисалдарды өз алдынча кароо менен аныктамаларды формулировкалоого даярдалат.

Түшүнүктү аныктоону өздөштүрүү - бул түшүнүккө таандык нерселерди таануу, предметтин түшүнүккө таандыктыгынан натыйжаларды чыгаруу, түшүнүктүн чөйрөсүнө тиешелүү объекттерди куруу аракеттерин өздөштүрүү.

Башка түшүнүктөрдөй эле математикалык түшүнүк адамдардын аң-сезиминдеги ой-пикир. Ал бир же бир нече объектилердин же алардын арасындагы катыштардын жалпы касиеттеринин, белгилеринин адамдын башындагы чагылышы болот. Ошол себептүү түшүнүктөрдү, алардын белгилерин, касиеттерин башка түшүнүктөргө окшоштугун же алардан айырмачылыгын окуучуларга туура жана жеткиликтүү формада түшүндүрүү, калыптандыруу методикалык чоң мааниге ээ.

Ар кандай илим бул түшүнүктөрдүн системасы, бул түшүнүк математика сабагында окулуучу материалдын мазмунунун негизги элементи экенин билдирет.

Логиканын көз карашынан алганда ар кандай түшүнүк термин (аты, лингвистикалык туюнтмасы, түшүнүктүн белгиси), маани (түшүнүктү аныктоонун жолу) жана мааниси (белгиленген реалдуу объект) менен мүнөздөлүшү мүмкүн.

Математикалык түшүнүктөрдү ийгиликтүү калыптандыруунун методикалык шарттары төмөнкүлөр:

1. Жаңы түшүнүктөрдү аны өздөштүрүүгө, кабыл алууга таяныч билимдер жетиштүү болгондо гана киргизүү керек.

2. Түшүнүктөрдү калыптандырууда, алардын орчундуу белгилерин бөлө билүү жана алардын арасындагы байланыштарды түзө билүү зарыл.

3. Ар бир конкреттүү түшүнүктү калыптандырууда, ички гана байланыштар байкалбастан, анын башка түшүнүктөр менен байланышы да байкалат.

4. Түшүнүктөрдүн орчундуу белгилери, түшүнүктөрдү өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн түзөт, анын колдонулушун жеңилдетет.

5. Тигил же бул түшүнүктөрдү калыптандырууга дедуктивдүү же индуктивдүү мамиле колдонулгандыгына карабастан, түшүнүктөрдү фактылар менен бекемдеш керек.

6. Айрым математикалык түшүнүктөрдүн абстрактуу мүнөзү көрсөтмөлүүлүктү колдонууну талап кылат –объектердин касиеттерин окуп үйрөнүү үчүн жана түшүнүү үчүн экрандык колдонмолорду пайдалануу керек.

7. Түшүнүктөрдү калыптандыруу процессинде предмет аралык байланыштарды ишке ашырууга болот.

Предметтер аралык байланыштар – бул академиялык предметтердеги илимдин негиздери, тагыраагы түшүнүктөр, илимий фактылар, мыйзамдар жана теориялар менен чагылдырылган мазмундун структуралык элементтеринин ортосундагы байланыштар. Педагогикалык практикада предметтер аралык байланыштарды ишке ашыруу математика мугалиминин башка предметтердин мугалимдери менен кызматташуусун карайт.

Предмет аралык байланыш математиканы окутуу процессинде жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзүү менен окуучулардын билимин жана билгичтиктерин жалпылаштырып, алардын билимдеринин сапатын жогорулатат.

Ошондуктан, табигый предметтер адамдын күнүмдүк жашоосунда жана эмгек жолунда зарыл болгон билимдерин жана көндүмдөрүн системалоого, тутумдаш предметтерди (физика, биология, математика, химия, ж.б.) окуп үйрөнүүгө, жалпы предметтик эсептөө жана ченөө көндүмдөрүн калыптандырууга жардам берет.

Математика сабагында предмет аралык байланышты камтыган маселелерди чыгарууну карайлы.

Мисалы, эгерде автомобиль $v=10\text{м/с}$ ылдамдык менен 10 с жүрсө, анда автомобиль канча аралыкты (жолду) басып өтөт.

Берилди:

$$t=10\text{с}$$

$$v=10\text{м/с}$$

$$S=?$$

Чыгаруу: демек $v=\frac{S}{t}$ формуласынан $S=v \times t$ формуласын алабыз, анда

$$S=v \times t=10\text{с} \times 10\text{м/с}=100\text{м}$$

$$\text{Жообу: } S=100\text{м}$$

Демек, предметтер аралык байланышты ишке ашырууну мугалим предметтердин программаларындагы түшүнүктөрдү, башка бөлүмдөрдү толук окуп талдоодон, ошол окуу предметтеринин «байланыш чекиттерин аныктоодон, предметтердин тиешелүү материалдарын окуп үйрөнүүдөн баштоого тийиш.

Колдонулган адабияттар

1. Далингер В.А. Методика реализации внутрипредметных связей при обучении математике. – М.: Просвещение, 1991. – С. 83–109.
2. Ложкина Е.М. Межпредметные связи при обучении математическому моделированию в курсе алгебры основной школы // Современная система образования: опыт прошлого, взгляд в будущее. – 2016. – No5. – С. 82–86.
3. Максимова В. Н. Межпредметные связи в процессе обучения. М.; Просвещение. 1989.
4. Межпредметные связи в учебно-познавательной деятельности учащихся / Под ред. Н.А. Сорокина. – Тула, 1983. – 160 с.
5. Төрөгельдиева К.М., Чокоева Г.С. Математиканы окутуунун теориясы жана методикасы боюнча практикалык жана лабораториялык иштер. Бишкек, 2013. -160 б.